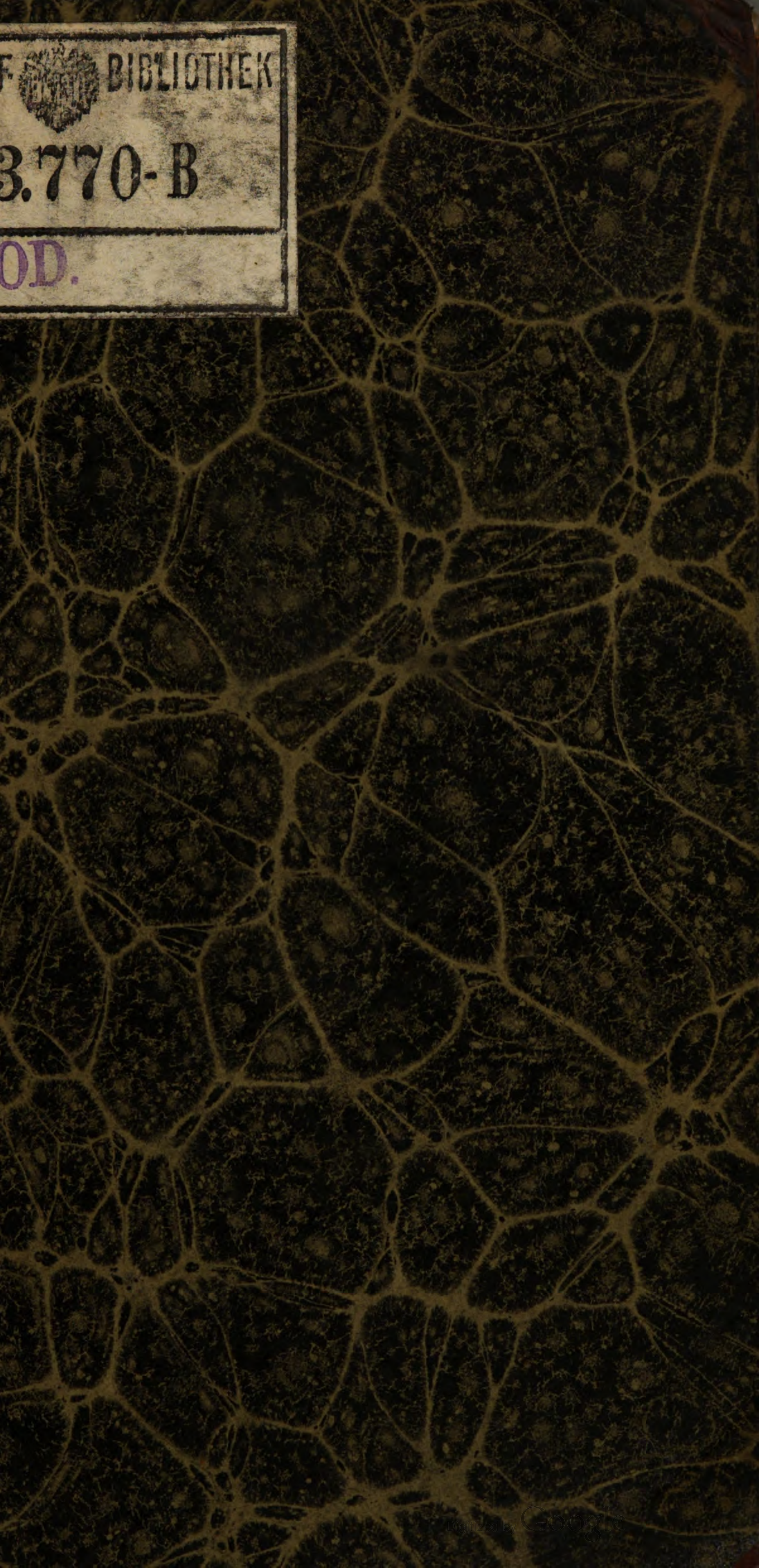

F BIBLIOTHEK
3.770-B
OD.

Österreichische Nationalbibliothek
+Z258798109

Historisk Tidsskrift

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved Selskabets Bestyrelse.

Redigeret

af

C. Molbech,

den historiske Forenings Secretair.

Første Bind.

Med 2 steentrykte Tavler.

Kiøbenhavn.

Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1840.

Fortale.

En længe næret Overbeviisning om, at Stiftelsen af et historisk Samfund af lignende Art, som de, hvoraf man i vort Aarhundrede har seet et betydeligt Antal, i Formaal, Indretning og Virkemaade meer eller mindre overeensstemmende, oprettede i andre europæiske Lande, ogsaa i vort Fædreland vilde kunne virke meget til Gavn for historisk Videnskab, Kundskab, Interesse og Forskning, og bidrage til at afafhielpe endeel Savn, som endnu føles i vor Literatur fra denne Side, var det, som bevægede een af de Undertegnede til, i Begyndelsen af Aaret 1839 at giøre de første Skridt til at fremkalde Stiftelsen af et saadant Samfund. Nogle ligesindede Lærde og videnskabelige Dyrkere og Venner af de historiske Studier bifaldt hans Forslag og Grund-Ideer. Man enedes om et foreløbigt Udkast til Planen for et historisk Selskab i Danmark, for dets Indretning og Virksomhed; og dette Udkast meddeeltes efterhaanden til flere oplyste og videnskabeligt dannede Mænd af forskiellig Stand og Sysel, de fleste i Hovedstaden, nogle ogsaa uden for Kiøbenhavn. Da Forslaget ogsaa i denne større Kreds mødte saameget Bifald, at i kort Tid et Antal af 77 havde forenet sig om Stiftelsen af et historisk Samfund, bygget i Hovedsagen paa de Grundsætninger, der indeholdtes i det meddeelte Udkast: berammedes en Forsamling, for at stifte Selskabet, bestemme dets Organisation, og give dets Vedtægter Lovskraft. Denne Forsamling holdtes den 14de Februar 1839, og i den forelagdes det trykte Udkast til Plan og Vedtægter for Selskabet.

Efterat Forsamlingen, under endeel Discussioner over Selskabets Øiemed, Virksomhed og Indretning i Almindelighed,

var kommet til næsten almindelig Enighed om, at Hensigten af denne Sammenkomst var at stifte et historisk Samfund, i alt Væsentligt efter den Plan, hvis Hovedpunkter alle indeholdtes i det trykte og nu forelagte Udkast; men at man holdt det for tienligst, at undergive dette Udkast en nærmere Drøftelse af en dertil udvalgt Comittee eller provisorisk Bestyrelse: constituerede Samfundet sig ved eenstemmigt Bifald af samtlige Tilstedeværende under Navn af den danske historiske Forening; ligesom det ogsaa derefter eenstemmigen vedtoges: at det forelagte Udkast til Samfundets Vedtægter skulde giennemgaaes i det Enkelte af en provisorisk Bestyrelse, derefter af denne, i et nyt almindeligt Møde, forelægges Samfundets Medlemmer, og af disse vedtages, efter mundtlig Forhandling over hver enkelt Artikel især. Ved det derpaa foretagne Seddelvalg paa 5 Medlemmer af en, i bemeldte Øiemed, sammentrædende provisorisk Bestyrelse og Committee for Vedtægternes Revision, faldt de fleste Stemmer, (efter disses Antal) paa følgende: Justitsraad Molbech, Etatsraad Kolderup-Rosenvinge, Professor Madvig, Pastor Gad og Conferentsraad Engelstoft.

Disse sammentraadte uopholdeligen, og underkastede det provisoriske Udkast til Selskabets Vedtægter en nøiagtig Prøvelse; hvorefter de Forandringer og Modificationer, som man, i de allerfleste Tilfælde eenstemmigen, havde fundet tilraadelige, tilførtes i Udkastet, og dette, efterat være omtrykt, saaledes omsendtes til de i Kiøbenhavn værende Medlemmer. Efter Indbydelse fra bemeldte Committee holdt Foreningen den 22de Februar sit første almindelige Møde, næst efter Stiftelsesmødet, i det Øiemed, at forhandle det reviderede Udkast til Selskabets Vedtægter, og efterat disse ved Stemmegivning vare antagne, at udvælge Selskabets faste Bestyrelse og Embedsmænd. Conferentsraad Engelstoft paatog sig at aabne og lede Mødets Forhandlinger, i hvilke man discuterede og stemte over Udkastet til Vedtægterne, samt over de i enkelte Paragrapher ved Medlemmer i Selskabet foreslaaede Forandringer og Tillæg, hvoraf adskillige ved Stemmefleerhed vedtoges. I Medfør af

de saaledes Lovskraft tildeelte Vedtægters 6te §. opfordredes Forsamlingen derefter til at udvælge den historiske Forenings 5 Bestyrere; hvilket i Følge samme Paragraph skulde skee saaledes, at enhver af de Valgte maatte have den absolute Pluralitet af de Tilstedeværendes Stemmer. Af disse erklærede dog, inden Valghandlingen begyndte, DHrr. Conferentsraad Professor Engelstoft, Conferentsraad Professor Werlauff, Etatsraad Professor Kolderup-Rosenvinge og Professor Madvig, at de, deels formedelst Helbredstilstand, deels ved andre Forretningers Mængde, ei saae sig i Stand til at modtage det muéligen paa en eller anden af dem faldende Valg som Medlemmer af Selskabets Bestyrelse. Da dette Valg foretoges, faldt Stemmerne med absolut Pluralitet paa følgende: Justitsraad Professor Molbech, Professor Velschow, Professor Larsen, Archiv-Registrator Petersen, og Landsoverretsassessor P. V. Jacobsen. Ved de af Forsamlingen vedtagne Love var det fastsat: at „Bestyrelsens Medlemmer udvælge imellem sig selv en Formand og en Secretair." Som Følge heraf sammentraadte Bestyrelsen i et Møde, og valgte Professor J. E. Larsen til Formand, Justitsraad Professor C. Molbech til Secretair. Over Forhandlingernes Gang, saavel i Stiftelsesmødet den 14de Februar, som i Foreningens første almindelige Møde den 22de Februar, var optaget en fuldstændig Protocol, hvilken dernæst af Secretairen indførtes i en Bog, bestemt til at indeholde Redegiørelse for Alt hvad der foregaaer og forhandles, saavel i Selskabets almindelige Forsamlinger, som i Bestyrelsens Møder, hvilke ordentligviis skulle holdes een Gang om Maaneden. Den historiske Forenings Vedtægter, i den Form, hvori de af Forsamlingen den 22de Februar vare besluttede og antagne, bleve paa Ny overgivne til Pressen, og et Exemplar af samme tilsendt ethvert Medlem af Selskabet. Efter denne Redaction findes Vedtægterne nedenfor aftrykte.

Efter det, som i en indledende Afhandling, eller et „Forord" til nærværende 1ste Bind af Foreningens historiske Tids-

skrift, ved en af Undertegnede videre er udviklet, om de Omstændigheder, som kunne siges at medføre Trangen til et nyt historisk Selskab i vort Fædreland, om et saadant Selskabs væsentlige Formaal, om dets Virkekreds og Virksomhed i forskiellige Retninger, om dets Forhold til andre Selskaber af lignende Natur, m. m., ansee vi det for ufornødent, her videre at udlade os om disse Gienstande. Det Haab, som tilsidst i bemeldte „Forord" yttredes: at Tidsskriftets første Bind ikke skulde sluttes uden tilfredsstillende Udsigter til dets Vedvaren, eller uden Tegn til stigende Interesse for Tidsskriftets og Selskabets Formaal — dette Haab er, endog over Forventning, gaaet i Opfyldelse; et saameget mere glædeligt Tegn, som baade Selskabets Vedtægter, og det, som Tidsskriftet allerede har meddeelt, bebuder et alvorligt og videnskabeligt Øiemed. — Herom, saavelsom om det, der overhovedet vedkommer Selskabets Tilstand, Virksomhed og pecuniaire Forhold, er det, i Følge Vedtægternes 10de §., vor Pligt, offentlig at giøre Rede.

Da den historiske Forening, i Følge den ledende Idee, som fremkaldte Selskabets Stiftelse, har det sammensatte og fleersidige Formaal, som Vedtægternes 1ste §. angiver, og i Følge sammes anden Paragraph kan bestaae saavel af arbeidende, umiddelbart virkende Medlemmer, som af saadanne, der have national eller videnskabelig Interesse nok for de opgivne Formaal til at ville understøtte disse: var det saameget mere passende at indbyde til Indtrædelse i Selskabet, som det heller ei kunde være ganske ligegyldigt, hvilke Medlemmer det i sin Begyndelse kom til at bestaae af; men man fortrinligen maatte ønske det saadanne, der, om ei ved egne Arbeider, dog med Varme og levende Deeltagelse vilde fremme Foreningens Øiemed. Tillige var det klart, at kun naar et temmelig betydeligt Antal Deeltagere i Foreningen, og det især et saadant Antal Medlemmer, der ere spredte over det hele Land, styrke Selskabets Tilværelse og Bestræbelser, vil det være muligt, at virke noget Varigt og Betydende i de Retninger og til de Øiemed, for hvilke den historiske Forening har dannet sig. Besty-

relsen fandt det derfor baade passende, og overeensstemmende med dens Pligter, at lade udgaae endeel Indbydelser til at indtræde i Selskabet og virke for dets Tarv, til et Antal Mænd af alle Borgerclasser, saavel i Kiøbenhavn, som i Særdeleshed i Provindserne, af hvis Stilling, Forhold og Dannelse det turde formodes, at de vilde skienke Foreningens Formaal Opmærksomhed og Understøttelse. Det var imidlertid naturligt, at Bestyrelsen heri maatte see sig indskrænket til saadanne Individer, om hvilke den, ved Forhold og Omstændigheder, var sat i Stand til at have en noget nærmere Kundskab; og det var ligesaa uundgaaeligt, naar slige Indbydelser skulde udgaae over hele Riget, at de ikke altid kom paa de rette Steder, ligesom at Mange bleve forbigaaede, som gierne havde villet medvirke til Foreningens Øiemed, naar de havde kiendt til Selskabets Plan og Indretning. Tillige var Arbeidet med at besørge disse Indbydelser i en ikke for lang Tid omdeelte og omsendte over en stor Deel af Landet saa betydeligt, at man vel har Grund til at beklage, at det ikke allevegne kunde blive iværksat paa en ligelig og tilstrækkelig Maade; hvilket for en Deel kan tilskrives, at der endnu gives betydelige Strækninger af Landet, hvor Selskabets Tilværelse er lidet bekiendt, og hvor det aldeles ingen Medlemmer tæller. Imidlertid mødte ei allene de ovenmeldte skriftlige Meddelelser og Forslag til Indtrædelse i den historiske Forening, en over Forventning gunstig Modtagelse, baade i og udenfor Hovedstaden; og, hvad der maatte være Bestyrelsen ikke mindre behageligt, en Modtagelse, der, i Følge en Mængde fra Provindserne indløbende Breve fra dannede og oplyste Mænd af flere Stænder, vidnede om en sand og levende Deeltagelse i Selskabets Stiftelse og Øiemed, samt Bifald af Planen for dets Indretning og Virksomhed; men denne Deeltagelse viste sig endog hos Mange, som Bestyrelsens Indbydelse, af Mangel paa nøiere Kiendskab til Vedkommende, ikke var kommen til Hænde. Heller ikke savnedes, fornemmelig i adskillige Kiøbstæder, saadanne Mænd, hvis Interesse for Selskabets bebudede Formaal bevægede

dem til at bekiendtgiøre Plan og Indbydelse i en større Kreds, og paa denne Maade at medvirke til Forøgelsen af dette Samfund.

Paa disse Veie, uden gientagne offentlige Bekiendtgiørelser, og uden Anvendelse af noget andet Slags tilskyndende Middel, som Bestyrelsen ei kunde finde passende med en videnskabelig og national Forenings Aand, havde denne, allene ved sit bebudede Formaal, og inden endnu noget Tegn paa begyndt Virksomhed havde viist sig, vundet saa udbredt Bifald, at Selskabet, da 1ste Hefte af dets historiske Tidsskrift ved Slutningen af Julii Maaned udkom, allerede talte henved 400 Medlemmer. Efterat dette Hefte var udkommet og blevet bekiendt, tiltog Antallet af dem, der af egen Drift henvendte sig til Bestyrelsen med Ønsket om Optagelse i Foreningen, ikke lidet; og foruden at der, efter Requisition af Boghandlere, af bemeldte Hefte er afgivet et Antal Exemplarer, hvoraf den største Deel ere afsatte, var Antallet af Foreningens ordentlige indenlandske og udenlandske Medlemmer (de sidste kun i Sverrige) indtil Udgangen af det forløbne Aar, voxet til henved 550. Af det hele Oplag af Tidsskriftet paa 750 Exemplarer, hvilket man fra Begyndelsen endog havde betragtet som rigelig stort nok, er saaledes et forholdsviis lidet Antal tilovers; hvorfor Bestyrelsen har fundet det raadeligst, at lade Oplaget af 2det Hefte, med en kun lidet forhøiet Bekostning for sammes Trykning, forøges til 1000 Exemplarer. Herved vil man saameget lettere kunne bestemme sig til at lade 1ste Hefte paa ny aftrykke i et hertil svarende Oplag, hvis der i en følgende Tid maatte føles Trang til fuldstændige Exemplarer af dette Tidsskrifts 1ste Bind.

Bestyrelsen havde tillige, foruden en saa opmuntrende og lønnende Tilfredsstillelse, den Glæde, at Selskabets Stiftelse og Formaal paa høiere Steder og hos offentlige Autoriteter vandt Bifald og Understøttelse. Saaledes behagede det, i Følge den paa Bestyrelsens Ansøgning afgivne Erklæring fra den kongelige Direction for Universitetet og de lærde Skoler, og efter

Indstilling fra den kongelige General-Postdirection, Hs. Majestæt, høisalig Kong Frederik VI. under 24de Mai f. A. allernaadigst at bevilge Selskabet et Bidrag af Postcassen paa 200 Rbdlr. til Porto-Udgifter; hvilket Bidrag saaledes benyttes, at efter halvaarligen indgiven Specification over de i et saadant Tidsrum medgaaede Udgifter til Brev- og Pakke-Porto for Selskabet, foranstalter den Kongelige General-Postdirection Beløbet af denne Porto-Udgift refunderet til Selskabets Casse, indtil bemeldte allernaadigst bevilgede Bidrag af 200 Rbdlr. er opbrugt.

Directionen for det Classenske Fidei-Commis, der ved flere Leiligheder har lagt for Dagen, at den heller ikke anseer videnskabelige Arbeider og Bestræbelser at være fremmede for den Kreds af patriotiske Formaal, som denne Stiftelses ædle og velgiørende Virksomhed omfatter, har ligeledes givet vort Selskab et udmærket Beviis paa Velvillie. I Anledning af Ophævelsen af det ældre „Samfund for den danske Literaturs Fremme," bevilgede velbemeldte Direction under 26de Mai: at en aarlig Understøttelse af et hundrede Rigsbankdaler, fra 1ste April 1839, af Fideicommissets Fond tilfalder den danske historiske Forening. — Ligeledes bør det med Erkiendtlighed nævnes: at den Kongelige Direction for Universitetet og de lærde Skoler, ved Subskription paa et Antal af 17 Exemplarer af det historiske Tidsskrift for samtlige lærde Skolers Bibliotheker, baade vil medvirke til Selskabets Formaal ved at giøre dets Arbeider bekiendte ved disse Lære-Indretninger, og tillige paa denne Maade understøtte Foreningens Foretagender.

Et ærefuldt Beviis paa Opmærksomhed for Selskabet og dets Formaal har Hs. Kongelige Høihed Kronprindsen givet Foreningen, i det Han ved egenhændig Skrivelse under 4de Julius f. A. behagede naadigst at tilkiendegive Secretairen: „at det vilde „være Hans Kongel. Høihed kiært at indtræde som ordentligt Medlem i den historiske Forening; og at, naar Hans „Kongel. Høihed i sin Tid seer, at dette Foretagende erholder

„den Indgang hos den dannede Deel af Nationen, som man „tør haabe, vil Han ei undlade at give Selskabet yderligere „Beviser paa Hans Interesse for samme."

Saa tidligt, som Bestyrelsen, ved det hurtigt stigende Antal af Foreningens Medlemmer, kunde see sig forvisset om Selskabets Udsigt til at opnaae de til dets Diemed fornødne Midler, søgte den at forberede og indlede en ved Diemedet betinget Virksomhed, hvortil, efter Vedtægterne, først maatte høre Udgivelsen af et historisk Tidsskrift. Ved adskillige, deels leverede, deels lovede Bidrag, saae man sig i Stand til, henimod Slutningen af Mai Maaned at lade Trykningen af dette Tidsskrifts 1ste Hefte begyndte; og mod Slutningen af Julius var Heftet færdigt fra Pressen, saaledes, at det i August kunde omsendes til Foreningens Medlemmer, saavel i Hovedstaden, som i Provindserne, og udenfor Riget. Redacteuren havde tillige, paa Grund af adskillige Løfter om Bidrag, haabet at kunne uopholdeligen bringe Fortsættelsen af Tidsskriftet under Pressen, saaledes at et nyt Hefte, hvormed første Bind kunde sluttes, i det mindste til Enden af Aaret maatte være færdigt. Adskillige Hindringer tilveiebragte et Ophold i Trykningen, der allerede afgav den Erfaring, at det ikke let vil være muligt, til noget nøiagtigen bestemt Tidspunkt at levere Fortsættelser af Tidsskriftet; men at det stundom vil kunne indtræffe, at i et enkelt Halvaar intet Hefte udkommer, og derimod maaskee i det næste to Hefter, eller et heelt Bind. Saaledes blev det denne Gang heller ikke muligt, at skaffe Tidsskriftets andet Hefte færdig trykket til Foreningens almindelige Aarsmøde i Slutningen af Januar; hvorimod der nu haves Udsigt til, at Trykningen af andet Bind inden kort Tid kan begyndes.

Med Hensyn til Indholdet af det Bind af Tidsskriftet, hvis anden Halvdeel nu udgaaer: da maa Bestyrelsen overhovedet lade det tale for sig selv, og lade Kyndiges Mening, nu og i Eftertiden, afgiøre, hvad Værd Tidsskriftet i den historiske Literatur vil kunne hævde sig; ligesom den fra Begyndelsen af ei maa undlade at bemærke: at Indholdet af dette og ethvert

lignende periodisk Skrift ikke ubetinget er afhængigt af den udgivende Activitet; men for en stor Deel beroer paa Tidsomstændigheder, paa de Bidrags Natur og Beskaffenhed, som frembyde sig eller kunne tilveiebringes, og paa Udviklingen af de Kræfter, der kunne og ville medvirke til det fælles Øiemed. — At ikke allene hele Foreningens Virken, men ogsaa i Særdeleshed dette historisk Tidsskrift, endnu maa ansees for at være i sin Udviklingsperiode, og først vil kunne bedømmes efter et længere Tidsrums Forløb: er en Erindring, vi neppe behøve at tilføie. Dette kan ligeledes, i et enkelt Punkt, finde Anvendelse paa de literaire eller kritiske Anmeldelser og Noticer om indenlandsk eller udenlandsk historisk Literatur, som Bestyrelsen har anseet det passende, for saavidt Anledning og Rum dertil gives, at meddele i hvert Hefte eller Bind af Tidsskriftet.

Da nærværende Bind indeholder meer end eet, efter tidligere academiske Leilighedsskrifter oversat eller omarbeidet historisk Bidrag, bør vi heller ei undlade at meddele: at vi ansee det som en overhovedet ønskelig, og særdeles for en mere udbredt Kundskab til den fædrelandske Historie nyttig Foranstaltning: at dette Tidsskrift, ved Tid efter anden iblandt sit Indhold, med Vedkommendes Samtykke, at optage slige, i Modersmaalet overførte, og da vel ogsaa undertiden af Forfatteren ved Tillæg og Forbedringer berigede Leilighedsskrifter, latinske Afhandlinger, eller andre historiske Programmer og Smaaskrifter, m. m., medvirker til at giøre slige historiske Arbeider tilgængelige for et større Publicum, og redder dem fra den tidlige Forglemmelse, som, næsten uden Undtagelse, bliver deres Lod. At man heri muelligen kunde gaae endnu videre, eller længere tilbage i Tiden, og stundom, naar Rummet dertil var tilovers i Tidsskriftet, kunde lade aftrykke saadanne ældre Bidrag til den fædrelandske Historie, hvis Sieldenhed giør dem lidet kiendte, og hvis Beskaffenhed er af den Art, at de endnu kunde fortiene at kiendes og læses af enhver Elsker og Dyrker af den fædrelandske Historie: ville vi ikke ansee for uhensigtmæssigt; men snarere deri finde et Bidrag mere til med Tiden at give

Tidsskriftet, som et Slags almindelig Forraadssamling for vort Fædrelands og for den nordiske Historie, et forøget Værd. Naar man for Resten tør nære den Forvisning, at allerede Tidsskriftets 1ste Hefte har været modtaget af vore Landsmænd med et opmuntrende Bifald: da tør vi tillige giøre os Forhaabning om, at Tidsskriftets Fortsættelse heller ikke vil savne dette, naar de os givne Løfter gaae i Opfyldelse. Redacteuren kan berette, at foruden de Bidrag, som Nogle af Bestyrelsens Medlemmer, deels have paatænkt, deels allerede færdige, ere Meddelelser for de følgende Hefter af det historiske Tidsskrift lovede af DHrr. Adjunct Adler i Ribe, Professor Brunius i Lund, Magister P. W. Becker, Conferentsraad L. Engelstoft, Professor C. T. Engelstoft, Professor Forchhammer, Conrector Francke i Flensborg, Adjunct C. Paludan-Müller i Odense, Dr. Reuterdahl i Lund, Cand. jur. F. Schiern, Professor Wegener i Sorøe og Conferentsraad Werlauff.

Bestyrelsen har imidlertid været af den Mening, at den ikke maatte indskrænke Foreningens Virksomhed til det historiske Tidsskrift allene. Vedtægternes 5te §. har nævnet flere større Arbeider, som i Fremtiden maatte blive Gienstand for Selskabets Opmærksomhed og Virksomhed; og Bestyrelsen har blandt dem anseet det danske og norske historisk-biographiske Lexikon for at være et saadant Foretagende, der maatte ligge dens Omsorg nærmest. Den har, under de allerede i længere Tid fortsatte Undersøgelser og indledende Arbeider, vist nok havt Leilighed til at overtydes om det store Omfang, det møisommelige, langvarige Arbeide og de betydelige Vanskeligheder, som et saadant Foretagende vil udkræve og medføre. Men ligesom Bestyrelsen derhos er bleven i Stand til klarere at overtydes, saavel om Arbeidets store og vidt udbredte Nytte, som om det hæderfulde og Foreningen værdige Maal, paa den tilsigtede Maade at medvirke til et Værk, hvis Indhold vil bringe to af Nordens skandinaviske Nationer, som, foruden Sproget, Aarhundreders historiske Minder forbinde, i fornyet literair Berøring:

saaledes vil den ei kunne andet end i Vanskelighederne at see en saameget stærkere Drivefieder til at overvinde dem. Til de allerede i nogen Tid fortsatte Forberedelser til dette Foretagende, for hvilket man ogsaa har vundet nogle duelige Medarbeidere, og hvis specielle Ledelse Bestyrelsen har overdraget til en af den, i Medfør af Vedtægternes §. 7, udnævnt Committee, bestaaende af undertegnede Jacobsen, Molbech og Velschow, høre ogsaa de indledede Underhandlinger med en af Norges mest talentfulde historiske Forskere og Forfattere. Det vil upaatvivleligen for en stor Deel beroe paa Opfyldelsen af de Forventninger, man, i Følge modtagne Løfter, troer at kunne giøre sig fra denne Side, om det her omhandlede Værk, der skulde udkomme bogstav- og hefteviis, vil kunne opnaae den Omfatning og Fuldstændighed, og det nationale og videnskabelige Værd for Ældre og Dyrkere af den nordiske Historie, som det ved en saadan Medvirkning kan og bør vinde. Vi haabe til den Tid, da næste Hefte af nærværende Tidsskrift vil udkomme, at kunne meddele nærmere Efterretninger om bemeldte Foretagendes Fremgang og begyndte Udførelse.

Endnu staaer tilbage, i Følge den Pligt, som Vedtægternes 10de § paalægger Bestyrelsen, at giøre offentlig Rede for Selskabets oeconomiske Tilstand og Anvendelsen af dets Pengemidler; i hvilket Øiemed vi meddele følgende summariske Udbrag af Cassererens til Udgangen af Aaret 1839 afsluttede Regnskab:

I. Indtægten i det forløbne Aar har været:

a.	Indbetalte Contingenter i begge Halvaar	943 Rbd.	2 ℳ	— ß
b.	Fra den Gyldendalske Boghandling efter Afregning, for solgte Exemplarer af Tidsskriftet I. 1ste Hefte..................	32 „	3 „	— „
c.	Bidrag fra det Classenske Fidei-Commiss, i 3 Quartaler............	75 „	— „	— „
d.	Fra den Kongel. Generalpostdirection for refunderet Porto....................	31 „	1 „	10 „
	Summa	1082 Rbd.	„ ℳ	10 ß

II. Udgifter i det forløbne Aar:

	Rbd.	ℳ	ß
a. Bogtrykker-Arbeide.			
For Udkast, Planer, Vedtægter, Circulairer, m. m. med Tillæg af Papir.....	24 Rbd.	5 ℳ	— ß
For 1ste Heftes Trykning..............	141 „	1 „	— „
Udbetalt paa Afregning, for Trykningen af andet Hefte......................	120 „	— „	— „
b. Bogbinder-Arbeide.			
For Heftning af Tidsskriftets 1ste Hefte	20 „	— „	— „
For en Protocol, med Papiret.........	2 „	— „	— „
c. Den Gyldendalske Boghandling.			
For Papir til 1ste Hefte..............	165 „	— „	8 „
Udbetalt for 2 Baller Papir til 2det Hefte	76 „	— „	— „
d. For 2 Lithographier til 1ste Hefte.......	42 „	3 „	— „
e. Honorar, udbetalt for nogle Bidrag til dette Hefte........................	36 „	3 „	— „
f. For Afskrifter........................	12 „	— „	— „
g. For Incassation af Contingenter i Kiøbenhavn, 4 pCt. af Beløbet..............	20 „	1 „	— „
h. Budets Løn for 1839 og Nytaarsdouceur	30 „	„	— „
i. Brev- og Pakke-Porto i 1839..........	31 „	1 „	10 „
k. Forskiellige Smaa-Udgifter.............	4 „	3 „	10 „
Tilsammen.............................	726 Rbd.	„ ℳ	12 ß
Saaledes Beholdning den 1ste Januar 1840......	355 Rbd.	5 „	14 „

Desuden i Restancer hos Medlemmer og Correspondenter i Provindserne, omtrent... .... 50 Rbd. — ℳ — ß
Tilgodehavende hos Boghandlere, omtrent........ 30 „ — „ — „
foruden Regnskab for et Antal af omtrent 40 i Commission modtagne Exemplarer af Tidsskriftets første Hefte.

Dette første Regnskab, der udviser, at den historiske Forening begynder sit andet Aar med ikke uheldige Udsigter fra den oeconomiske Side, fremlagdes af Bestyrelsen i Selskabets andet almindelige Aarsmøde, som, efter offentlig derom udstedt Indbydelse, holdtes den 29de Januar. Her foredrog i øvrigt Formanden det Vigtigste, henhørende til den historiske Forenings Fremgang og Bestyrelsens Virksomhed siden det 1ste Aarsmøde den 22de Februar f. A. ligesom hvad der i det Hele kunde interessere Forsamlingen i historisk Henseende at erfare om Selskabet. Dertil hørte ogsaa det nye Beviis, Hs. Kongel.

Høihed Kronprindsen havde givet den historiske Forening om sin naadige Opmærksomhed og Interesse for samme, ved i en Skrivelse af 28de Jan. at tilstille Bestyrelsen et Bidrag af 100 Rbdr. til at fremme Selskabets Formaal. — Ligesom Formanden overhovedet maatte erkiende, hvad Selskabet skyldte samtlige dets Repræsentanter og Correspondenter i Provindserne: kunde han ikke undlade, med fortrinlig Erkiendelse af deres Varme og Iver for Selskabets Tarv, og af deres punktlige Orden og Nøiagtighed, at nævne DHrr. Pastor Fischer i Helsingør, Stiftsrevisor Hviid i Maribo, Kammerjunker Irminger i Fredericia, Adjunct Paludan-Müller i Odense, Amtsfuldmægtig Olsen i Randers og Rector Rosendahl i Nykiøbing. Iblandt de Mænd, der ved flere Leiligheder have lagt virksom Interesse for Selskabet, dets Formaal og Udbredelse for Dagen, maatte Bestyrelsen ogsaa med Erkiendtlighed nævne Hr. Professor D. V. Friedenreich og Hr. Dr. F. V. Mansa.

Formanden forebragte det fra Bestyrelsen udgaaende, i Følge Vedtægternes § 14 forhen offentlig bekiendtgiorte Forslag til en Forandring i Slutningen af Vedtægternes § 3. Dette Sted lød forhen saaledes: „Indtrædelse i Foreningen regnes fra 1ste Januar eller 1ste Julius; og nye Medlemmer erholde, hvad der i det Halvaar, hvori de ere indtraadte, udkommer for Selskabets Regning." Erfaring havde viist, hvad der var overseet ved Vedtægternes Redaction og Forhandling, at denne Bestemmelse hvert Aar kunde lede til en muelig Uliighed i Vilkaarene for indtrædende nye Medlemmer; da det ikke vil lade sig giøre, at indrette Udgivelsen af Tidsskriftet eller andre Skrifter saaledes, at der udkommer lige meget hvert Halvaar, eller overhovedet saaledes, at Udgivelsen skeer halvaarlig og regelmæssigen periodisk. Bestyrelsen foreslog, og Forsamlingen vedtog eenstemmig en Forandring i Paragraphen, saaledes som den nedenfor er aftrykt, hvorved Indtrædelses-Terminen for optagne Medlemmer af Foreningen altid bliver den 1ste Januar.

Bestyrelsen havde nu, da ikke allene den historiske Forenings Organisation var bragt til Fasthed og Varighed, men

dens Virksomhed i meer end een Retning deels var begyndt, deels forberedet, fundet det passende, at bringe Selskabet i Forbindelse med saadanne udenlandske Lærde, hos hvilke man, paa Grund af deres Stilling og deres historiske Arbeiders Natur, for en Deel ogsaa paa Grund af deres Bekiendtskab med dansk Sprog og Literatur, kunde vente sig nærmere Deeltagelse for dette Selskabs Formaal, og, i enkelte Tilfælde, Understøttelse af samme. Bestyrelsen foreslog derfor, i Medfør af Vedtægternes 8de §, og Forsamlingen optog 16, ved historiske Skrifter navnkundige og fortiente Lærde i Sverrige, Norge, Tydskland og England til udenlandske corresponderende Medlemmer af Selskabet. Da det derefter ved et tilstedeværende Medlem bragtes til Omtale og Discussion: hvorledes Udtrykket i bemeldte § „men kun udenfor Danmark" maatte forstaaes? blev Forsamlingen enig om, at dette Sted i Vedtægterne, i Forbindelse med det foregaaende Udtryk i samme Paragraph om Æresmedlemmer, („saavel i, som udenfor den danske Stat") maa være saaledes meent: at corresponderende Medlemmer ogsaa kunne optages i Hertugdømmet Holsten. I Følge af denne Beslutning bleve endvidere foreslaaede og som corresponderende Medlemmer optagne 4 ved historiske Arbeider bekiendte Lærde i Holsten.

Endnu blev det i ovenmeldte Aarsmøde bragt i Forslag af et Medlem: at man, for oftere at have Leilighed til mundtlig Forhandling af videnskabelige Materier af historisk Art, og andre Gienstande, som vedkomme Selskabets Formaal, vilde foranledige og indbyde til videnskabelige Sammenkomster af Foreningens Medlemmer i Hovedstaden. Bestyrelsen fandt derved Anledning til at meddele: at den længe har været enig om, at ikke allene saadanne Sammenkomster af videnskabelig Tendents, men ogsaa historiske Foredrag for Selskabets Medlemmer, af passende Indretning og Indhold, maatte ansees for fuldkommen overeensstemmende med det Formaal for den danske historiske Forening, som Selskabets Vedtægter strax i Begyndelsen have forkyndt. Man fandt det passende, da der for Øieblikket

endnu ikke var Udsigt til at Foredrag af bemeldte Art kunde komme i Stand, at forberede dem ved enkelte Sammenkomster af ovennævnte Beskaffenhed; saa ofte som man kunde antage, at ved en saadan Leilighed et eller flere af Selskabets herværende eller udenbyes Medlemmer vilde meddele passende Stof til Forhandling og Samtale, under Møder af den ovenfor omtalte Bestemmelse og Beskaffenhed.

Ved den, i Følge Vedtægternes 6te § foretagne Lodtrækning var Professor Velschow udgaaet af Bestyrelsen. Han valgtes paa ny til sammes Medlem, med absolut Pluralitet af den ved Aarsmødet tilstedeværende Forsamling.

Selskabet, som den 31. Jul. 1839, da Tidsskriftets 1ste Hefte sluttedes, talte 392 **ordentlige** Medlemmer, bestaaer nu, saaledes som den ved Bindets Slutning meddeelte Fortegnelse udviser, af 20 udenlandske og holstenske **correspunderende** og 565 **ordentlige** Medlemmer. Den historiske Forening har, i det første Aar af dens Tilværelse, ved Døden mistet 4 ordentlige Medlemmer: Kammerherre J. Benzon i Odense, Amtsforvalter Etatsraad Kynde i Frederiksborg, Cand. theol. H. P. R. Købke og Provst F. Schmidt i Himmeløv. Eet Medlem, Assessor A. Jacobi, har udmeldt sig af Foreningen.

Kiøbenhavn i Bestyrelsen for den danske historiske Forening den 15de Marts 1840.

J. E. Larsen. C. Molbech. N. M. Petersen. P. W. Jacobsen. H. M. Velschow.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

1.

Formaalet for den danske historiske Forening er: deels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed; deels at fremme historisk Konst og Talent og historiske Studier og Arbeider, vel ikke med udelukkende, men dog altid med nærmest Hensyn til Fædrelandet og den danske Literatur; deels at medvirke til Opmærksomhed paa og Bevaring af historiske Documenter og andre Kilde-Skrifter; deels endelig at bevirke og fremme Udgivelsen af større nationale Arbeider, henhørende til Danmarks Historie, Geographie, Ethnographie og Archæologie.

2.

Foreningens virkende Kræfter skulle udgaae saavel fra dens arbeidende Medlemmer, som fra saadanne, der, med videnskabelig eller national Interesse for Formaalet, understøtte det ved deres Indtrædelse i Foreningen og ved levende Deeltagelse og Medvirkning. Det vil høre til Foreningens uforanderlige Grundbestemmelser: at ethvert Skrift, som den bekoster udgivet, saaledes at Forlag og Forlagsret bliver dens Eiendom, leveres ethvert af dens ordentlige Medlemmer uden Betaling.

3.

De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 2 Rbd., eller eengang for Alle 25 Rbd. Vil Nogen, af særdeles Interesse for Foreningens Oiemed, enten tegne sig for et høiere aarligt Bidrag end det sædvanlige, eller paa een Gang skienke den en større Sum: da vil en saadan Gave modtages med Erkiendtlighed,

og det vil staae til Giveren at bestemme, om dens Beløb skal indflyde i Foreningens Casse, eller oplægges til Capital-Fond. Contingenten erlægges halvaarligen i Kiøbenhavn til Foreningens Casserer, i Provindserne til dens Commissionairer, hos hvilke Medlemmerne have at modtage, hvad der af de ved Foreningen udgivne Skrifter tilstilles dem. Undlader Nogen i eet Aar, efter Opfordring, at erlægge sin Contingent, betragtes han som udgaaet af Foreningen. Indtrædelse i samme regnes altid fra 1ste Januar, mod at erlægge Contingent fra bemeldte Tidspunkt, og nye Medlemmer erholde, hvad der i det Aar, hvori de ere indtraadte, udkommer for Selskabets Regning.

4.

Foreningen udgiver et danskt **historisk Tidsskrift**, i Hefter paa 8—12 Ark, hvoraf 2 eller 3 ville udgiøre et Bind. Dette Tidsskrifts Indhold skal fornemmelig bestaae af originale historiske Afhandlinger og Udarbeidelser, saavel hørende til Fædrelandets, som til den udenlandske Historie. Tillige kan deri optages kortere historiske Efterretninger og Anmeldelser, utrykte Breve, Documenter og andre historiske Bidrag. Under de historiske Udarbeidelser indbefattes, hvad der i vidtløftigere Mening regnes saavel til Historien, som til dens Hielpevidenskaber; hvorfor heller ikke Ethnographie, Geographie, Statistik, Biographie m. m., saalidt som Literaturens og den videnskabelige Culturs Historie, ville være udelukkede af Tidsskriftet, saafremt interessante originale Bidrag af saadan Art maatte tilbyde sig. — For enhver original Udarbeidelse, der optages i Tidsskriftet, betales Honorar til Forfatteren, hvilket Bestyrelsen bestemmer i Forhold til Foreningens Pengemidler. — Bestyrelsen har derhos nøie at paasee, at der hvert Aar ikke anvendes mere til Honorar og Trykkeomkostninger for Tidsskriftet, eller andre literaire Foretagender, end hvad der af Aarets Indtægter hertil kan være disponibelt.

5.

Foreningen henvender fremdeles, saasnart Mulighed dertil aabnes, sit Formaal og sin Virksomhed til at fremme Udarbeidelsen og Udgivelsen af større Nationalværker. Saadanne kunne f. Ex. være: a) et **danskt og norskt historisk-biographisk Lexikon**;

b) en geographisk-ethnographisk og antiquarisk **Beskrivelse over Kongeriget Danmark;** c) et udførligere Værk over **den danske Literaturs Historie,** m. fl. I øvrigt vil man, ved de her forud fremhævede Gienstande for den historiske Forenings Virksomhed, ikke udelukke andre literaire Foretagender, overeensstemmende med Foreningens Formaal, hvis muligen saadanne, med Udsigter til en heldig Udførelse, tidligere maatte frembyde sig.

6.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kiøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem **Bestyrere,** der vælges af Foreningen, med absolut Pluralitet, paa 5 Aar. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem; dog at Udtrædelsen i de første 4 Aar bestemmes ved Lodtrækning. Den Udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer udvælge imellem sig selv en **Formand** og en **Secretair.**

Bestyrelsen formaaer et af Selskabets Medlemmer i Kiøbenhavn til at paatage sig en **Casserers** Forretninger. Denne aflægger ved hvert Aars Slutning sit Regnskab, hvilket underkastes **Revision** af to dertil af Selskabet udvalgte Medlemmer, forelægges i Foreningens aarlige Møde, og bekiendtgiøres ved Trykken.

I ethvert Stift udseer Bestyrelsen i en eller flere af Stiftets vigtigste Stæder blandt Foreningens Medlemmer en Mand, der vil paatage sig det Hverv, i sin Egn at være dens **Repræsentant** og **Correspondent,** til hvem man i literaire og andre Anliggender nærmest kan henvende sig.

7.

Bestyrelsen holder eengang om Maaneden, eller oftere, om Formanden finder det nødvendigt, et Møde, for at tage Beslutninger angaaende Foreningens Virksomhed. I ethvert saadant Møde maa i det mindste Pluraliteten af Bestyrelsen være tilstede. Den udnævner, i fornødent Tilfælde, særskilte arbeidende Committeer, bestaaende af Medlemmer af Foreningen, enten i eller udenfor Bestyrelsens Samfund.

8.

Ordentlige Medlemmer af Foreningen optages af Be-

styrelsen. I det Tilfælde, at Nogen, som var foreslaaet til Medlem, ikke optages af Bestyrelsen, forbeholdes ham Ret til at lade sig foreslaae til Optagelse i Foreningens næste almindelige Møde. Saavel i, som udenfor den danske Stat kunne, foruden ordentlige, ogsaa **Æresmedlemmer** optages; ligeledes kunne **corresponderende Medlemmer** optages, men kun udenfor Danmark. Begge erlægge ingen aarlig Contingent, og begges Valg kan allene skee ved Stemmegivning i Foreningens almindelige Møder, efter Forslag af Bestyrelsen. Til Æresmedlemmer og correspondereende Medlemmer udstedes Optagelsesbrev eller Diplom, under Foreningens Segl. Medlemmernes Optagelse bekiendtgiøres offentlig.

9.

Bestyrelsen forestaaer Udgivelsen af Foreningens historiske Tidsskrift, ved Redaction af Secretairen; men saaledes, at Optagelsen af ethvert til Tidsskriftet indleveret originalt Bidrag forhandles og afgiøres i Bestyrelsens Møder. Indleveres til Tidsskriftet et originalt Bidrag, forfattet af et af Bestyrelsens Medlemmer, da tilkalder Formanden tvende Medlemmer af Selskabet udenfor Bestyrelsen som Deeltagere i Bidragets Bedømmelse.

10.

I hvert Aars Januar Maaned indbyder Bestyrelsen den historiske Forening Medlemmer i og udenfor Kiøbenhavn til et **almindeligt Møde,** i hvilket Bestyrelsen giør Rede for Udførelsen af sit Hverv og Anvendelsen af Foreningens Midler, samt foredrager dens øvrige Anliggender. I dette aarlige Møde afgiøres tillige ved Forsamlingens Beslutning de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen, inden det foregaaende Aars Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøiagtig Beretning om Foreningens Tilstand og Virksomhed, om dens pecuniaire Forhold, m. m., ligesom ogsaa en Fortegnelse over dens Medlemmer paa samme Maade bekiendtgiøres.

11.

Breve og Bekiendtgiørelser, som vedkomme Foreningen og udgaae fra Bestyrelsen, underskrives i Almindelighed af Formanden

og Secretairen. Den sidste, som fører Protocollen over Foreningens og Bestyrelsens Møder, og besørger al Brevvexling, tilligemed Redactions-Forretningerne, erholder hertil lønnet Medhielp, naar Omstændighederne giøre en saadan fornøden.

12.

Foreningen sætter sig, giennem dens Bestyrelse, i Forbindelse og skriftligt Samqvem med historiske Selskaber i fremmede Lande, særdeles saadanne, af hvilke en nærmere Interesse for Foreningen og dens Formaal kan ventes.

13.

Ligeledes træder den historiske Forening i nærmere Forbindelse og Samqvem med det Kongl. Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, for at begge kunne understøtte hinanden i deres beslægtede Bestræbelser. Som Følge heraf har Bestyrelsen i sin Tid at overveie, naar Foreningen maatte komme i Besiddelse af Bøger og Haandskrifter, af Breve, Diplomer, Documenter eller Afskrifter af saadanne, hvorledes disse paa den meest passende Maade, enten ved Foreningen selv, eller ved det Kongl. Danske Selskab, kunne bevares, benyttes og bekiendtgiøres.

14.

Forandringer i disse Vedtægter kunne allene skee i Foreningens aarlige almindelige Møder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maae indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste December. Vil Bestyrelsen foreslaae Forandringer, maae disse 14 Dage før Mødet bekiendtgiøres for Medlemmerne. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maae i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet, og $\frac{2}{3}$ af de Tilstedeværende billige Forandringen.

Saaledes vedtaget i den danske historiske Forenings første almindelige Møde, den 22de Februar 1839.

Indhold
af 1ste Bind.

Side

Den danske historiske Forenings
ORDENTLIGE MEDLEMMER,
optagne efter 31de Julius 1839.

De i Listen med * betegnede Medlemmer ere saadanne, der have tegnet sig for *dobbelt*, eller *höiere* Contingent.

AAGAARD, U C. F., Kammerraad, Amtsforvalter i Ebeltoft.
AARESTRUP, C. L. E., Cand. med, pract. Læge i Saxkiöbing.
AGERBECH, H., Sognepræst til Espe, i Fyen.
AGGERUP, C., Cancellieraad og Birkedommer; Pederstrup i Lolland.
ALBERG, E. M., Cand. jur. og Cancellist i det danske Cancellie.

BAGGER, F. V., Sognepræst til Tanderup i Fyen.
BAY, Overkrigscommissair og Postmester i Holstebro.
BENDTSEN, Rector i Fredericia.
BERG, I. L., Adjunct ved Nyekiöbing Cathedral-Skole.
BERGSÖE, A. F., Cand. juris.
BIE, I., Sognepræst til Udby-Neder. Randers Amt.
BIRCH, V., Studiosus juris.
BLECHINGBERG, D. L., Sognepræst til Maibölle i Lolland.
BLICHER, H. B., Sognepræst til Vithen; Aarhuus Stift.
BLICHFELDT, H. F., Capellan til Mörke og Hviilsager; Aarhuus Stift.
BLOCH, F. C., Sognepræst til Qvong og Lyne, Ribe Stift.
BLOCH, H. C., Sognepræst til Vixnæs i Lolland.
BLOCH, V., Lic. theol., Sognepræst til Lönborg, Ribe Stift.
BOECK, Ch. C., Justitsraad og Herredsfoged; Fredericia.
BONDESEN, I. M. G., Cand. theol., i Soröe.
BRIEM, I. G. G., Sognepræst til Kousted og Raasted. Aarhuus Stift.
BRUUN, I. W., Cand. philos., Boghandler i Aarhuus.
BUDTZ, B. C, Sognepræst til Thorsager og Bregnet, Aarhuus Stift.
BUSCH, Boghandler i Nyeborg.

CARLSEN, I. F. S., Sognepræst til Dalby-Neder, Randers Amt.
CARÖE, H. F., Byskriver i Veile.
CASTILHO-BARÉTO, Jos. Fel., *Generalconsul. Hamborg.
CHRISTENS, Studiosus theol.
COLD, M., Polytechniker.
CORFITZEN, Borger og Smedemester i Svendborg.

DAHLERUP, C., Sognepræst til Öster-Ulslev i Lolland.
DONS, C. A., Adjunkt ved Herlufsholms Skole.
DRECHSEL, Cand. juris, paa Randers Amtscomptoir.
DREIER, V. H., Dr. juris, Landsoverrets-Assessor.
DRÆBYE, I. C., Justitsraad, Byskriver i Fredericia.
DUUS, P. R., Sognepræst til Vemmelöv i Siælland.
ELMQUIST, Overkrigscommissair; Aarhuus.
ERICHSEN, Skolelærer i Tingsted; Falster.

Fabricius, I. O., Capellan i Harlev; Aarhuus Stift.
Fibiger, Tiendecommissair og Forpagter paa Berritsgaard; Lolland.
**Fogh*, O. C., Provst og Sognepræst i Romdrup v. Aalborg (III.)
Friborg, Godseier, til Skovsgaard, i Fyen.
Friderichsen, Kammerraad og Landmaaler, Fuglsang i Lolland.
Frisenberg, Capitain af Infanteriet. Fredericia.

Gallskiöt, I., ordineret Catechet i Fredericia.
Giessing, H. I., Sognepræst til Torkildstrup paa Falster.
Grove, C. H., Sognepræst til Trige og Ölsted, Aarhuus Stift.
Gyberg, H. F. I., Sognepræst til Jernved, Ribe Stift.
Göttsche, H., Sognepræst til Vestervelling, Viborg Stift.

Hahn, I. G. W., Sognepræst til Hyllested i Siælland.
Hansen, Skolelærer og Kirkesanger i Saxkiöbing.
Hansen, C. A., Adjunkt ved Soröe Academie.
Hansen, P., Sognepræst i Slangerup.
Hansen, W., Studiosus theol.
Harhoff, Justitsraad, By- og Herredsfoged. Ringsted.
Heilmann, Kammerraad, Consumtionsinspecteur i Ringsted.
Hiort, Cand theol. i Allerup, Ribe Stift.
Hiort, P., Lector ved Soröe Academie.
Hirsch, Lieutenant af Infanteriet, Fredericia.
Holmstedt, Adjunkt ved Realskolen i Aarhuus.
Holstein, E., Kammerherre og Adjutant; Fredericia.
Holsöe, L. C., Sognepræst til Frederiksberg og Hvidoure.
Honoré, P., Apotheker, Stadshauptmand i Fredericia.
Hornbeck, H. B., Dr. Medicinæ og Landphysicus.
Hoskiær, Provisor paa Apotheket i Nakskov.
Hoskiær, D., Cancellieraad, Bogholder paa St. Thomas, m. m.
Hoskiær, D., Cand. theol. paa Hvedholm i Fyen.
Hundrup, F. A., Adjunct ved Randers Skole.
Hvidt, E., Assurance-Mægler.
Höxbro, S., Studiosus philos.

Ibsen, I. D., Sognepræst i Lyngbye.
Irminger, C. L. I., Kammerjunker, Adjutant, Prem. Lieut. i Söetaten.

Jacobsen, Forvalter ved Stamhuset i Tiele, i Jylland, Viborg Stift.
Jenssen, Major.
Jespersen, I. W., Dr. med., pract. Læge i Aarhuus.
Jespersen, Stiftsfuldmægtig i Nykiöbing, Falster.
Jespersen, H. A., Sognepræst til Utterslev, i Lolland.
Jessen, G., Stiftsphysicus i Nyekiöbing, Falster.
Jessen, I. M., Boghandler i Svendborg.
Jörgensen, Procurator, Holkenhavn i Fyen.

Kaarsberg, H. B., Sognepræst til Græse i Siælland.
Kastrup, Bogtrykker i Flensborg.
Klein, H. C., Boghandler i Kiöbenhavn.
Kloss, F. Th., Marinemaler.
Knudsen, K., Adjunkt ved Aarhuus Cathedral Skole.
Krag, G. A., Kammerjunker, Amtsforvalter i Ringsted.
Krebs, I. H. K., Krigsraad og Districtslæge i Ringsted.
Köbke, Major af Ingenieurcorpset, i Fredericia.

LANGKILDE, til Juulskov i Fyen, Proprietair og Stænderdeputeret.
LASSEN, I. A., Provst og Sognepræst til Qverndrup i Fyen.
LAUB, Bogtrykker i Nykiöbing paa Falster.
LIEBE, Candidatus juris.
LUND, I. N., Sognepræst til Tommerup i Fyen.
LUND, N. B., Sognepræst til Öster-Thorslev, Aarhuus Stift.
LUNDING, H. M. V., Overauditeur og Cabinetssecretair; Fredericia.
LÜTTICHAU, A. C. A., Greve og Oberstlieutenant, Fredericia.

MAGNUSSEN, B., Provst og Sognepræst i Lyngaa, Aarhuus Stift.
MANSA, I. H., Capitain.
MATZEN, I. S., Cancellieraad, Districtslæge i Nykiöbing, Falster.
MECHLENBURG, C., Capitain, Fredericia.
MEINCKE, C. H. L., Justitsraad, Byfoged i Stege, m. m.
MELBY, Sognepræst i Lemvig.
MOLBECH, C. K. F., Studiosus philos.
MOLTKE, Capitain og Consumptionscasserer i Ringsted.
MÜLLER, Forstcandidat i Ringsted.
MÜLLER, I. Paludan-, Biskop over Aarhuus Stift.
MÜLLer, L., Licent. theologiæ.
MÖLLER, H. C., Cand. med. & chirurg., pract. Læge i Slagelse.

NIELSEN, A., Regimentschirurg, i Fredericia.
NYEGAARD, I. B., Procurator i Randers.
NYEGAARD, Justitsraad, Eier af Stenalt Gaard.
NÆRAAE, Capitain, i Fredericia.
NÖRGAARD, Sognepræst til Ousted i Siælland.

OLRIK, C. M., Provst for Slagelse Herred, Sognepræst i Corsör.
OLUFSEN, H. F. M., Lieutenant ved H. M. Kongens Regiment.

PETERSEN, Sognepræst til Oxbölle paa Als.
PONTOPPIDAN, Justitsraad, Birkedommer paa Falster.
POSSELT, H., ordineret Catechet i Nyborg.

RABEN, Julius, Greve af, Auscultant i Rentekammeret.
RAHBEK, Jac., Cancellieraad, Borgemester og Byfoged i Fredericia.
*RANTZAU, A. C. P., Greve af, til Breitenburg, Geh. Statsmin. m. m. (II.)
RASMUSSEN, N. P., Sognepræst til Pedersborg og Kindertofte.
RASMUSSEN, L. A. F., Sognepræst til Steenstrup og Lunde, i Fyen.
RAVNKILDE, P. S., Byfoged og Birkedommer, i Saxkiöbing.
REITZEL, C. A., Universitetsboghandler.
RIEGELS, Generalkrigscommissair, i Snoghöi.
RINCK, I., Grosserer.
ROSENDAHL, E. P., Rector ved Nyekiöbing Cathedralskole.
ROSENKILDE, I. H., Sognepræst til Vester-Ulslev i Lolland.
ROSENÖRN, O., Candidatus juris.
ROTHE, L. A., Lector ved Soröe Academie.
RÖGIND, I, Adjunct ved Aarhuus Cathedralskole.

SAABYE, E., Sognepræst til Lading, Aarhuus Stift.
SCHACK, Fr., Secondlieut. ved 1ste jydske Inf. Regiment.
SCHADE, I., Cand. theol., Ourebygaard i Lolland.
SCHIERNING, L. I. N., ord. Catechet i Nykiöbing, Falster.
SCHIÖDTE, I. H., ord. Catechet i Ringsted.

SCHIÖRRING, M. I., Sognepræst til Brorstrup, Viborg Stift.
SCHMIDT, C. A., Sognepræst til Haslund og Ölst, Aarhuus Stift.
SCHÖLLER, Major og Kammerjunker, Odense.
SIMONSEN, A. E. A., Cancellist i Generalitetet.
SIMONSEN, L., Studiosus theol.
SMIDT, C. C., Major og Postmester i Ringsted.
SMIDT, H. J., Adjunct ved Nykjöbing Cathedralskole.
SOMMER, A. G., Dr. med., Reservechirurg.
SONNESEN, Godsforvalter paa Taarnholm.
SPRECHLER, Major af Ingenieur-Corpset; Fredericia.
STADFELDT, S. A., Dr. juris, Justitsraad, i Randers.
STAMPE, Kammerraad og Godseier paa Falster.

THEIL, Proprietair, Langebeksgaard ved Præstöe.
THIERRY, Godsforvalter v. Grevskabet Hardenberg, Lolland.
THOMSEN, H. B., Regimentsquarteermester, Helsingör.
THUNE, I., Provst og Sognepræst til Gauerslund, Ribe Stift.
TIMM, M. F. U., Overaud. og Regimentsquarteermester; Randers.
TROIEL, O. S., Adjunkt ved Nykiöbing Cathedral Skole.

ULDALL, F. A., Dr. Med., Stadsphysicus i Fredericia.

WAAGE, Dr. theol., Director ved Soröe Academie.
WENGEL, Apotheker i Ringsted.
WILHIELM, P., Sognepræst i Snöde paa Langeland.
WINDING, A. F., Sognepræst til Taars, i Lolland.
WORM, P., Sognepræst til Kristrup og Hornbek, Aarhuus Stift.

*YOLDI, Alph., Greve af, Overkammerjunker, m. m. (II.)

ZAHLE, I. C. I., Provst og Sognepræst i Hveisel, Ribe Stift.
ZEUTHEN, Mag. Art., Sognepræst til Grimstrup og Aarre, Ribe Stift.
ZÖYLNER, H. N., Theehandler i Kiöbenhavn.

Medlemmer udenfor Danmark og Hertugdömmerne.

COJET, til Torup i Skaane, Baron og Hofmarskal.
DAHLBOM, G., Dr. philos., Adjunkt ved Lunds Universitet.
FAXE, V., Dr. theol., Biskop over Lunds Stift.
GENBERG, P., Mag. docens i Lund.
KAHL, Provst og Sognepræst i Lund.
LUNDGREN, Borger og Guldsmed i Malmö.
RAMEL, H., Baron og Kammerherre, til Öveds Kloster i Skaane.
SJÖCRONA, B. H., til Hardeberge i Skaane, Lieutenant, m. m.
TROLLE-BONDE, Greve af, til Säfstaholm og Trolleholm, En af Rigets Herrer, m. m.
TULLBERG, H., Adjunkt ved Lunds Universitet.

Denne Fortegnelse er sluttet den 15de Marts 1840.
Alle Medlemmer, ved hvilke intet Opholdssted anföres, ere boende i Kiöbenhavn.

Om Historiens nationale Betydning og Behandling; om historiske Arbeider og Formaalene for en historisk Forening i Danmark.

Et Forord til dette Tidsskrift

af

C. Molbech.

1.

Iblandt de forskiellige Midler, som forbinde et Folk til national Eenhed, og give det, med Selvfølelsen af sin Tilværelses Værd, Rettigheden at være til som selvstændigt Samfund i Staternes Kiæde, ere Sprog, Love, Sæder og Historie de vigtigste. Hvilkensomhelst af disse fire Ting man vilde borttage fra en Nation, saa maatte den derved ophøre at være det, den forhen var: en særegen Folke-Eenhed; thi denne betinges ikke allene ved det physiske Phænomen, ved Stammeforholdet; den præger sig ogsaa i Talen, Vedtægten, Skikken og Mindet om Folkelivet i Fortiden. Jeg nævnede Sproget først, fordi det uimodsigeligen af dem alle har den største Betydning, den mest almindelige Indflydelse — fordi det er den allerførste og naturligste Betingelse, hvor vi skulle tænke os et Folk. Anderledes er Forholdet med Staten, som ikke nødvendigen er bunden til Tungemaalet. Folkefærd, som høre til grundforskiellige Sprogstammer, kunne forbindes til Stats-

eenhed (Tydske og Ungarer f. Ex.); og forskiellige Staters Nationer (den brittiske og nordamericanske f. Ex.) kunne bruge det samme Sprog. Men tilligemed Sproget forsvinder Folkestammen eller Nationen, taber sig i andre, eller gaaer over i en anden.

Da jeg nylig nævnede Historien tilsidst, var det egentlig med Hensyn til Tidsforholdet i Culturudviklingen; ingenlunde som om den var det ringeste af de fire nationale Baand, der i uopløselig Eenhed omslynge et Folk. Tværtimod kunne vi sige, jo mere Folket føler sin særegne, uafhængige Tilværelse, jo friere det aander i sit nationale og borgerlige Liv, jo dybere dets Følelse er af den Værdi, som Nationalitet eller Folke-Egenhed, borgerlig Selvstændighed og fornuftig Frihed i Statslivet, have for Mennesket i Culturstanden: desto høiere Priis vil Folket sætte paa ethvert Minde, der knytter det Liv, som nu rinder, til det, som er udrundet; paa enhver Erindring, hvori det kan igienleve Forfædrenes Liv, deeltage i deres Ære, deres Daad og Fortienester. — Hermed er ikke meent, at Folket eller den Enkelte skulde eller kunde vinde noget ved en forfængelig, egenkiærlig, partisk Tilbøielighed til at ophøie sig selv i sit eget Lands Historie, eller til at ville see denne i et andet, mere glimrende Lys, end det, hvori den giennem en sanddru, klar, uforfalsket Skildring viser sig. Kun i Sandheden er det Virkelige; indbildt Værd, enten i Noget, vi selv eie, eller i det, vore Fædre have eiet, bliver kun et Selvbedrag. Men for at komme til Sandheds Erkiendelse, maae vi søge den; for at kiende vort Fædreland, for at forstaae os selv og vore nationale Forhold, for at indsee, hvorledes vi ere blevne til det, vi nu ere, maae vi lære hvad vi have været. Den Dag idag kunne vi aldrig ret begribe, uden at gaae tilbage til Dagen igaar; saaledes hviler een Dag paa den anden, eet Aar paa det foregaaende; og Historien er som

Strømmens Vandløb, der ruller uſtandſet i Miles Strækning, og een Vandmasse ſkyder, efter Tyngdens Love, den anden fremad; men Ingen kan ſige: her er et Skillerum, her er dette Vand nedenfor adſkilt fra det andet ovenfor.

2.

Paa denne Maade kunne vi ogſaa ſige, at vi endnu giennem Hiſtorien leve i Samfund med vore Forfædre, der for Aarhundreder, for Aartuſinder ſiden beboede de danſke Landſkaber. Det hiſtoriſke og nationale Slægtſkab med Forfædrene bliver vel hos os, ſom andenſteds, vanſkeligere at erkiende og paaviſe, jo længere vi gaae tilbage i Tiden — og det ſaameget mere, ſom der gives faa eller ingen europæiſke Lande, hvor man til en ſaadan Grad, ſom Følge af en pludſelig og giennemgribende Forandring i Statsforfatningen, har ſeet alle nationale Forhold i Folkets Forfatning udſlettes og forſvinde, ſom i vort Fædreland. Upaatvivlelig har ogſaa dette medvirket betydeligt til, at ligeſom de hiſtoriſke Forhold ere blevne ſvagere i deres nationale Gienklang, i den Indflydelſe, de have kunnet udøve paa et indvortes Folkeliv: ſaaledes er ogſaa den mere almindelige Deeltagelſe i de hiſtoriſke Minder ſvækket; en ſtor Deel af disſe ere udſlettede, og en ſtigende Kulde og Lunkenhed for Hiſtoriens Kilder og Materialier har overgivet ſaa mange af dem til Forglemmelſe og Undergang i Danmark.

Dette Land har imidlertid det ſieldne, næſten eneſte hiſtoriſke Vilkaar: at ſaa langt den Kundſkab om Fortiden, vi kunne kalde egentlig hiſtoriſk, gaaer tilbage i Tiden, har intet fremmedt Folk, ingen fremmed Stamme fortrængt den danſke fra Beſiddelſen af Landet, eller herſket over den ved Undertvingelſe. Vi maae gaae tilbage i den dunklere Oldtid,

for at finde Sagn, der synes at hentyde paa, at et nærbeslægtet gothisk Folk og dets Konger en Tid have hersket som Erobrere over en Deel af de danske Lande. Siden disse bleve samlede, siden Gorm den Gamles og Harald Blaatands Tider, saae man kun een Gang en norsk Konge, efter Vilkaarene i en Arvepagt, hvori hele Folket dog egentlig aldrig havde samtykket, at indtage den danske Kongestol. — Dette er noget, som vi nu ikke mere regne, enten os, eller vort Fædreland, til Ære eller Fortieneste; men det er i det mindste en Egenhed af en vis Mærkværdighed i den danske Nations Historie, hvorved vi dog ville bemærke: at fremmed Indflydelse, ogsaa uden fremmed Erobring, i Aarhundreder har udøvet en Virkning paa vor Nation, der i aandelig og politisk Henseende er lige kiendelig.

Den danske Historie har i øvrigt, skiøndt den, naar Skandinavien undtages, i 600 Aar næsten er uden for al Berøring med den øvrige Verdens Statsforhold og Politik, ikke desmindre flere andre eiendommelige Beskaffenheder, som kunne bidrage til at give den en interessant Charakteer. Dertil hører f. Ex. den betydelige politiske og militaire Magt, som det danske Rige besad saa kort efter dets Samling til eet Statslegeme, at neppe 70 eller 80 Aar fra denne Begivenhed vare forløbne, før det allerede rige, mægtige og efter den Tids Omstændigheder meget cultiverede England, maatte underkaste sig danske erobrende Konger: en Begivenhed, der ikke blev uden vigtige universalhistoriske Følger giennem den derved forberedede Undergang af det hele angelsaxiske Dynastie i England; ligesom denne Undergang ikke længe efter fuldførtes, ved Følgerne af den noget ældre Indtagelse af et fransk Landskab ved Normannerne. — Ligeledes kan man til hiin eiendommelige Charakteer regne de mærkværdig hurtige Overgange fra en betydelig politisk Magt til en stor Svækkelse og Kraftløshed,

som den danske Historie fremviser, i Forening med en vis, ligesaa mærkelig indvortes Seihed eller Sammenholdighed i denne Stats og Folkets selvstændige Tilværelse — Omstændigheder, som paa flere Tidspunkter bringe en ikke ringe politisk Interesse ind i vort Fædrelands Historie.

Saaledes vare kun faa Aar forløbne efterat en dansk Konge (Knud den Mægtige) havde undertvunget England og behersket Norge, hvis Undergang han fremmede ved snild Benyttelse af misfornøiede Partier, før Danmarks Statsmagt allerede fandtes saa svækket, at Riget med Nød undgik at blive et Bytte for den norske Harald Haarbraade; eller at Folket i det mindste med næsten ubegribelig Taalmodighed maatte finde sig i, at lide i 16 Aar under denne krigerske og barbariske Konges aarlig gientagne Røvertog. Efterat Landet var kommet til Ro under Svend Estridsen, og Riget, baade ved Arvefølge, og ved Valg i Kongestammen, var gaaet over til et Dynastie, der dannede sig af hans Sønner og deres Efterkommere: begyndte indvortes Partier, som reistes af flere Kongesønner eller Prindser, der vilde forfegte deres Adkomst til Thronen, og af stridige Interesser imellem de Stænder, som begyndte at danne sig blandt Folket, at forurolige Landet og adsplitte dets Kræfter. Denne for Danmark lidet glædelige eller hæderlige Periode, der endogsaa medførte tre danske Kongers Drab og andre oprørende Scener, endtes omsider med formelig Borgerkrig, og med den sørgelige Udsigt til Danmarks Sønderlemmelse i tre uafhængige Smaariger; imedens det Land, hvis Krigsflaader havde ført dets seirende Hære til de norske, brittiske og pommerske Kyster, nu var et næsten værgeløst Rov for vendiske Sørøvere. Et nyt Frændemord i Kongeslægten, og Ophavsmandens, (Svend Grathes) kort efter paafølgende Død, reddede Gorm den Gamles Værk fra den Opløsning, hvormed det truedes. Efterat Staten paa

denne Maade syntes at have været sin Undergang nær, forløb der neppe halvhundrede Aar, før vort Fædreland atter var hævet til en saa betydelig politisk Magt, at intet andet Rige i Norden kunde maale sig med det. Den gamle, krigerske Erobringsaand, der altid, hvor den førte til noget betydende Resultat, fulgte med en kraftig Udvikling af Landets Sømagt, syntes at vaagne med forøget Styrke. De danske Flaader beherskede igien Østersøen, og Danmarks Erobringer strakte sig mod Østen til den Finnske Bugt. Valdemarernes korte, men glimrende Periode kan betragtes som den danske Riddertid i Middelalderen. I den forenedes indvortes Kraft, Orden og Velstand med Erobringers krigerske Glands; Kirke og Stat, Kongemagt og Folkefrihed, Geistlighed og Aristokratie vare endnu i en for det Hele velgiørende Ligevægt og Samstemning.

Men et eneste Uheld (Valdemar den Andens Fangenskab) styrtede denne hele politiske Bygning. Ligesom tilforn Striden imellem flere Kronprætendenter i Svend Estridsens Slægt (der tildeels støttede sig til Partier, dannede i de to Hoveddele af den danske Stat: Øerne med Skaane, og Halvøen) havde svækket Landet ved indvortes Krig: saaledes opstod nu en alvorlig aandelig og politisk Kamp i Staten imellem Kongemagten og det catholske Hierarchie; og under denne Kamp, og flere udygtige eller lidet kraftfulde Kongers Regiering, benyttede Geistligheden paa den ene Side, Landets fornemme og mægtige Slægter, eller Middelalderens Adel paa den anden, Statens og Kongedømmets udmattede Tilstand, for at nedtrykke den gamle fribaarne Bondestand og bringe Landets fleste og bedste Kræfter i Kirkens og Aristokratiets Besiddelse. Fremmede Fyrster betiente sig tillige af Rigets Svaghed, og 100 Aar efter den seierrige Valdemars Død var den danske Stat atter truet med Opløsning, eller med at blive deelt imellem holsteenske Smaafyrster, hvoraf hver havde sin Provinds i Besiddelse som Pant-

herre. Allerede var Riget saa godt som ikke mere til; men Folket var endnu ikke tilintetgiort. En dansk Kongesøn var ogsaa tilbage, som det kunde slutte sig til; og Valdemar Atterdag blev for Danmark, hvad Rudolph af Habsburg havde været for Tydskland; han blev, efter Gorm den Gamle, det danske Riges anden Stifter. Hans Politik og Regieringsmaade, som vi dog for det meste kun see i endeel betydelige Brudstykker af de ydre Tildragelsers Skikkelse, der synes at frembyde adskillige Modsigelser og undertiden at sætte ham i et usikkert og tvetydigt Lys, minde dog overhovedet stærkt om den italienske Statskonst i Middelalderen, indtil det 15de og 16de Aarhundrede; de røbe en ligesaa udholdende og selvvirksom, som snild og behændig Statsstyrer, der forstod at bruge haarde og lemfældige Midler, at staae imod og at give efter, Alt i rette Tid. Danmarks Historie under hans 36aarige Regiering vilde endnu mere udgiøre en af dens interessanteste og mærkværdigste Perioder, dersom Kilderne gav os mere Kundskab om Landets Forfatning; om de enkelte Omstændigheder ved mange Tildragelser; om de Maader, hvorpaa Valdemar bl. a. var i Stand til at reise saa høist betydelige Pengemidler, og hvorledes han gik frem, for ikke allene at bekæmpe Holstenerne, der længe vare mægtigere i Landet, end Kongen; men ogsaa de danske Riddere eller Adelsmænd, af hvis trodsende Magt Valdemar ligesaa lidt lod sig skrække, som han giorde sig afhængig af Almuen og den i Kræfter tiltagende Borgerstand.

Den nye, ved Valdemar Atterdag grundede Statsmagt syntes endog, under hans Datters, den kloge Margrethes Styrelse, at naae en før ukiendt Høide og Styrke. Norge og Sverrige, forenede med Danmark til eet Statslegeme under den danske Konges Regiering, blev til en politisk Magt, som drog Europas Opmærksomhed til sig. Men Bygningen var løs og vaklende, og skiøndt den, efter Anseelse, stod over

hundrede Aar, var Foreningen imellem de tre nordiske Riger under een Konge i den største Deel af dette Tidsrum kun indbildt. En sand politisk Forening imellem de tre skandinaviske Riger kunde, naar den skulde faae dybere Grund og Varighed, allene fremkaldes ved Nationernes Villie og Stemning; ikke ved Erobring, Tvang eller vilkaarlig Bestemmelse. Men, for at den saakaldte Calmarske Union skulde vedblive at gielde, maatte Sverrige tre Gange twinges ved Vaabenmagt af tre danske Konger, af hvilke Ingen havde Forstand paa at regiere dette Land, og Ingen vilde indsee, at der maatte ganske andre Midler til at beholde en saadan, ved Partiers Understøttelse fremmet Erobring, end til at vinde den; og at Sverrige var et Land, som maatte styres paa en anden Maade, end Danmark, dersom det i Længden skulde finde sig tient med en Forening, der allerede under Margrethe tegnede til at giøre det mere til en Provinds, end til et Rige. Den sidste Undertvingelse ved Christian den Anden, tilligemed dens Følger, fuldendte Adskillelsen; men efterlod endnu længe hos Danmarks Konger Tanken om en grundet Adkomst til at forene de tre skandinaviske Kroner, af hvilke kun de to indtil vore Dage bleve samlede.

Denne ledende Tanke blev en meget virkende Grund til en lang Række af politiske Forhold og Begivenheder, der efterhaanden bleve mindre og mindre heldige for den danske Stat; indtil denne omsider, efterat Kongemagten, ved at styrte det catholske Hierarchie, havde vundet en tilsyneladende Kraft, som den dog snart igien lod svækkes og sløves ved Adelsmagtens materielle Tilvært, for henved 180 Aar siden anden Gang syntes at staae paa Randen af sin Undergang. En ubesindigen foretaget Krig var neppe begyndt, førend Sverriges Konge, den Pfalzbaierske Carl Gustav, havde saa godt som hele Danmark i sin Magt. Ved Hovedstadens Forsvar blev Riget reddet; dog kun i en sørgelig, ved Krigen udarmet

Tilstand, og imod Opoffringer, som første Gang siden Gorm den Gamles Tid afrev nogle af de bedste danske Landskaber, med danske Indbyggere paa hiin Side af Sundet, fra Rigets Heelhed. Allerede tre hundrede Aar tidligere havde svenske Konger tragtet efter det beleilige Bytte, som Christian den Fierde med Nød forsvarede, men som nu omsider, saa at sige uden Sværdslag, faldt i Erobrerens Magt.

Denne Begivenhed, der egentlig giorde Ende paa Danmarks ældre politiske Betydenhed, og tillige paa den giennem flere Aarhundreder ofte fornyede Tendents i Staten til Udvidelse ved Erobringskrige — tilligemed det, som fremledede Begivenheden, og med de mærkværdige, i hele Statsformen og i National-Livet dybt indgribende Følger, som den havde — forstaae vi aldeles ikke, eller begribe ikke dens historiske Mulighed og Aarsager, naar vi ikke kiende Landets indre Historie og Forfatning, det danske Folks selskabelige, aandelige og politiske Tilstand, i det mindste i et heelt foregaaende Aarhundrede. Thi, hvad der skeete 1658 og 1660, havde sin Rod i Begivenheder, som foregik imellem 1523 og 1536; ja denne Rod havde begyndt at skyde langt tidligere. Kirkereformationen, hvis første Tegn og Varsler under Christian II. denne „Borger-Konge" og Fiende af Aristokratiet dog ikke ugierne havde seet, ophævede den sidste Modkraft imod Adelsmagten i Danmark, nemlig det catholske Hierarchie, der allerede var svagt og forfaldent, fordi det stod meget tilbage i aandelig Kraft og Dannelse. Da nu Aristokratiet eller Adelsmagten, efterat den allerede for længe siden havde nedtrykt den frie Bondestand og hævet sig over Borgerstanden, ikke mere havde nogen Modvægt: tiltog den vel, efter Øiesynet at dømme, i udvortes Magt og materiel Styrke; og den kunde, efter Kirke-Reformationen, uhindret dele med Kongerne det rige, med ubegribelig Hurtighed og Ligegyldighed bortødslede Rov af de seculariserede geistlige Grund-

eiendomme.*) Men netop ved Mangel paa modvirkende Kræfter slappedes Adelsmagten i sin indre Kraft og Kiærne, og blev til en skrøbelig, indvortes raadden, slet grundlagt Bygning, som et eneste alvorligt Stød var nok til at omstyrte. — Det er ved at fremhæve og oplyse historiske Hovedresultater, at vi ledes til at forstaae Historien. Det hører til den Videnskab, man har kaldt Historiens Philosophie; og denne har sin Anvendelse paa enhver enkelt Stats, ligesom paa den hele Verdens Historie.

3.

Saaledes frembyder da ogsaa vort Fædreland, skiøndt lidet i Omfang, en Række af mærkværdige historiske og politiske Omskiftninger; og den danske Historie besidder i sig selv en almindelig Interesse, der kan være uafhængig af den, som blot udspringer af nationale Forhold, eller som især opstaaer og næres ved den naturlige Følelse, der i mange Henseender giver vort eget Land og Folk en særegen Vigtighed for os, som intet andet kan opnaae. Det er derfor ligesaa vist, at denne Historie kan modtage en Behandling, der vil giøre den til en ogsaa for Fremmede belærende og interessant Læsning, som at den maa kunne fortælles paa en saadan Maade, at den Danske, der ikke er aldeles ligegyldig ved sit Fædrelands

*) Naar vi erindre os, hvor overordentlig stor en Deel af Landet der i Catholicismens Tid tilhørte Bispestole, Domcapitler, Abbedier, Klostre, og Kirker i Danmark, hvilket Alt ved Reformationen blev lagt under Kronen: er det vanskeligt at giøre sig Forestilling om, hvad Anvendelse Regenterne i det 16de Aarhundrede have giort af denne umaadelige Masse af Jordegods, hvoraf i det mindste ved Souverainitetens Indførelse neppe meget var tilbage under Kronen. En paa de utrykte Kilders Benyttelse grundet Undersøgelse af de seculariserede geistlige Godsers Skiebne og Anvendelse i Danmark, vilde give Stof til en vigtig og interessant historisk Afhandling.

nuværende Tilstand, Forfatning, politiske Vilkaar og Udsigter, paa en klar og fattelig Maade af Fortællingen maa kunne lære, hvorledes den forbigangne Tid efterhaanden har omdannet sig til den nærværende.

Nytten, ja Uundværligheden af en saadan fædrelandsk historisk Kundskab vil det ligesaa lidt være fornødent, vidtløftigere at udvikle, som det vil lade sig dølge: at den endnu i vore Dage, uagtet al Tilvært af Skoleunderviisningen, staaer paa en temmelig ringe og mangelfuld Fod, selv iblandt de dannede Borgerclasser. Aarsagen hertil maa uden Tvivl deels søges i en overhovedet formindsket Interesse for den indenlandske Historie, som maaskee især fra det 19de Aarhundredes Begyndelse af bliver kiendelig; deels i en med denne Formindskning samtidig Forøgelse og Udvidelse af den almindelige Deeltagelse i vor Tids store Verdensbegivenheder og overhovedet i det europæiske Liv udenfor Fædrelandet, ligesom i fremmede Nationers literaire Cultur og dens Frembringelser, m. m.; deels endelig i den fra flere Sider følelige Mangel paa saadanne Lærebøger og større Haandbøger og Læsebøger i vort Lands Historie, der paa eengang kunde tilfredsstille Videnskabens Fordringer, de dannede Classers og den læsende Mængdes Tarv. Denne Mangel er ikke tilfældig; den staaer i Forbindelse med og er en Følge af det meget, som endnu fattes for at man kunde sige, at den danske Histories Stof i enhver Tidsalder var saaledes giennemforsket, oplyst og videnskabeligt bearbeidet, at det var let tilgængeligt for den fortællende Konst, eller for den duelige, talentfulde historiske Forfatter. Næsten i alle Perioder af vor Historie maa enhver saadan Forfatter endnu begynde med et kritisk Studium af dens Kilder og Materialier; og saameget der endog virkelig er giort for at bringe disse for Lyset, saa langt er det dog fra, at de i enhver Retning og i alle deres forskiellige Arter og Bestanddele vare udtømte, belyste og bear-

beidede. Jeg vil blot nævne hvor lidt vi kunne sige, at der indtil paa den allernyeste Tid er arbeidet paa, med historisk Kritik at oplyse de forskiellige Stænders Oprindelse, Retsforfatning og Vilkaar i vort Fædreland, giennem hele Middelalderen og ned til det 16de Aarhundrede; og hvor uklare, næsten blot paa nogle almindelige og ubestemte Udtryk og Benævnelser beroende Forestillinger, man i Almindelighed har giort sig om Forholdene imellem Kongemagt og Stænder, imellem Adel og Bondestand, eller om Krigsrustning og Værnepligt, om Kiøbstædernes Forfatning, om Statsindtægt og Beskatningsmaade i hine Tider.

Dette anføres her kun som Exempler paa de forskiellige Aarsager, der have medvirket til, at uagtet mange hæderlige og berømte Forfatteres Arbeider og Bidrag til vor nationale Histories Oplysning og Bearbeidelse, kan det i det mindste ikke siges, at denne Historie er bleven saaledes tilgængelig for Folket, som den henimod Midten af det 19de Aarhundrede maatte være det, dersom den skulde kunne vinde levende, almindelig, medborgerlig Interesse. Ikke desmindre ville endog Mange, der nu savne en saadan Interesse, ei kunne dølge for sig selv, at det ved utallige Leiligheder er den mest følelige, ligesom det for Statsborgeren altid bliver en utilgivelig Uvidenhed, ikke at være hiemme i sit Fædrelands Historie. Naar her siges, at være hiemme i den, da kan derved ikke menes, at man engang i Skoleaarene har modtaget en historisk Underviisning, hvoraf det endelige Udbytte sædvanligen ikke strækker sig videre, end til enkelte vigtigere Navne og Begivenheder, hvis Aarfølge og Aartal man undertiden ei engang mindes; mindre med nogen Klarhed seer Begivenhederne i deres Udspring og Sammenhæng*).

*) Hvad tidligere historisk Underviisning kan have grundlagt, bliver i Almindelighed kun saare lidt bestyrket eller udvidet ved academiske Studier. Hertil bidrager, foruden andre Aarsager, upaatvivlelig

Et saadant Udbytte bliver da sielden til meer end et livløst Skelet af Fædrelandshistorien, hvis fleste Træk snart igien svinde af Erindringen. Den mere levende, med Deeltagelse, Varme og Kiærlighed for Sagen forenede Indsigt i Historien opnaaes derimod kun ved en saadan Fortrolighed med de forbigangne Tiders Skikkelse, der udrinder af et nøiere, fuldstændigere Kiendskab til Begivenhedernes virkelige Sammenhæng og til deres Resultater eller Følger; til Begivenhedernes Skueplads, eller Fædrelandets Geographie og Localiteter; til de mærkværdigste handlende Personer, eller historiske Charakterer; endelig til de enkelte Forhold og Omstændigheder i Folkets Tilstand, Forfatning, Sæder, Love, Fremgang i Cultur og Moralitet. Heraf allene kan det sande historiske Billede af Fortiden danne sig.

4.

En udførligere Fortælling af Historien er derfor uundgaaelig nødvendig for at tilveiebringe og befordre egentlig historisk Kundskab, og levende historisk Anskuelse. Man har tillige fra den Tid af, da Europas nyere Cultur begyndte med Videnskabernes og Konsternes Gienfødelse, overalt erkiendt, at en saadan historisk Fortælling nødvendigen maatte grundes paa en sand, tilforladelig Fremstilling af Historiens factiske Stof, — der vist nok lader sig berette i blot annalistisk Form,

---

ogsaa den: at man ved vort Universitet forholdsviis kun har giort de historiske Videnskaber lidet deelagtige i de idelig stigende Fordringer paa en mangfoldig og udstrakt Kundskabsmasse, hvilke man paa Examensveien vil have lagt for Dagen af den tilkommende Statstiener. Det kunde saaledes i det mindste vel forlanges af den danske Lovkyndige, som dog ei tør være ganske uvidende i den danske Statsret, at han tillige maatte besidde en nogenlunde omfattende og vel grundet Kundskab i den danske Statshistorie.

eller som Krønike; men at dette Stof, for at blive levende historisk Fortælling, maatte oplives af den Aand, der udgaaer fra en philosophisk og politisk Beskuelse af dets Indhold, af Begivenhedernes Væsen, Oprindelse og Sammenhæng; og at Aanden tillige maatte yttre eller aabenbare sig i en Fremstilling, betinget ved Fortællingens Konst; med andre Ord: ved Historiens Konstform. Denne lader sig hverken fremstille i det blot annalistiske, eller i det blot reflecterende Element; hverken i det blotte Factums isolerede Beretning, eller i den philosopherende Betragtning over enkelte historiske Resultater og Omstændigheder; men den fremtræder som en høiere Eenhed, hvori begge Elementer ere opløste, og hvori Beskueligheden aldrig svækkes eller lider under Reflexionen og den praktiske Anvendelse af det historiske Stof.

Man har ogsaa i nyere Tider, skiøndt under meget forskiellige Forhold, søgt at danne sig en saadan Konstform for Historien efter de Gamles Mønstre, hvilke man i visse Henseender endnu stedse maa betragte som uovergaaelige. Men man har tillige maattet erkiende, at Historien i hine Tider, da man, mindre overvældet af Kildernes uhyre voxende Mængde, fornemmelig beskrev og fortalte sin Samtids Begivenheder, eller hvad Historieskriveren selv havde oplevet, maatte fremstaae under en Charakteer og Skikkelse, hvis Eiendommeligheder for en Deel ei lade sig overføre paa den nyere Tids historiske Fortælling. Det er i det mindste en næsten almindelig Egenskab ved denne, at den har et større Præg af overvældende Stofrigdom, eller af en ikke endnu tilstrækkelig giennemarbeidet Masse af Kildernes annalistiske Element, end den har Præget af den aandrige, mod det Væsentlige rettede, ved store Ideer besiælede, af Patriotisme og Nationalfølelse begeistrede Fortællingskonst, som aabenbarer sig i Oldtidens græske og romerske historiske Mesterværker. I øvrigt kan det, ikke uden Grund siges: at

Historien hos enhver af Europas Hoved-Nationer har antaget en vis særegen Charakteer; og dette er ligesaa vel en Følge deraf, at Historien tilligemed Poesien modtager det meest individualiserende Afspræg i Aand og Sprogform af ethvert Folks nationale Eiendommelighed; som deraf, at Historiens Stof og Indhold hos enhver af de europæiske Nationer har mangen organisk Forskiellighed. Ville vi f. Ex. betragte et Land og et Folk, med hvilket vi staae i nær Berøring, og som paa vort eget har havt en vedvarende og stærk Indflydelse, nemlig det tydske: da ville vi med Lethed opdage, hvormeget dette Lands nyere Forfatning har bidraget til at give dets Historie en ganske særegen Skikkelse. Tydsklands Adsplittelse, fra Middelalderen af, i en Mængde større og mindre selvstændige Stater, (og deriblandt geistlige, med Valgfyrster, ved Siden af de verdslige) ligefra Kongeriget, indtil den frie Rigsstad — med deres Forbindelse til et Slags politisk Eenhed, et Slags Rige, med fælleds Overhoved, ved Siden af et Samfund af valgte Rigsstænder — og dog et saadant Rige, hvori den ene tydske Landsherre kunde føre Krig med den anden, ja endog med Rigets repræsenterende Overhoved, Keiseren selv: disse Omstændigheder, som have udviklet den tydske Nationalitet under en Mangfoldighed af meget afvigende Modificationer, have tillige giort Tydsklands Historie til en uoverskuelig Mængde af Specialhistorier, hvoraf det kun med næsten uovervindelig Vanskelighed er muligt, at danne en sammenhængende Stats- Rigs- og Folke-Historie. Det var ikke før i det 18de Aarhundrede, at man forsøgte herpaa; og selv de nyeste Arbeider af den Art lægge for Dagen, hvor overordentlig sielden den Forening af Aandskræfter vil findes, som er fornøden til fuldkommen at giennemtrænge og overvælde Stoffet i dette Kæmpeværk.

Imidlertid er ei allene i Tydskland, men i ethvert andet

Land i Europa, der ikke vaander sig alt for smerteligt under Tidens voldsomme Giæringskraft, under det 19de Aarhundredes uhyre Udviklinger af en ny europæisk Verden, paa den ene Side vaagnet en mægtig Drift til endnu at give det historiske Arbeide umaadelige Forøgelser, ved at fremdrage for Lyset enhver hidtil skiult eller ufuldkomment aabenbaret Skat af Historiens gamle og nyere Kilder, hvis Tilvært i enkelte Lande (saasom Frankrige og England*) allerede i sin Begyndelse gaaer i det Uhyre; paa den anden Side er vaagnet en ikke mindre mægtig og virksom Stræben og frembringende Kraft i at benytte og forarbeide det længe bekiendte, men slet anvendte, eller det af Aarhundreders Nat eller halvmørke Skumring fremkaldte nye historiske Stof. Den historiske Production har i den sidste Menneskealder tiltaget i et Forhold, der i enkelte Literaturer (den tydske, franske og engelske) forbauser, ikke blot ved Størrelsen, men ved det virkelige og varige Værd, som en stor Deel af denne rige, idelig voxende Mængde af historiske Arbeider unegtelig besidder. Ja, der er endog et iblandt hine Lande, (Frankrige) hvorom man, uagtet dets allerede gamle og glimrende videnskabelige og literaire Cultur, og uagtet Alt, hvad der i to Aarhundreder er arbeidet for at opdynge et umaadeligt Forraad af Kilder for Stats- og Nationalhistorien, dog kan sige: at først i det 19de Aarhundredes andet og tredie Decennium begyndte man der at ahne og at forstaae, hvorledes Grundvolden maa lægges for et historisk Arbeide, og hvorledes en Historie, der kan fortiene dette Navn, bør skrives.

---

*) I andre Lande, f. Ex. Italien, (skiøndt det allerede maaskee staaer øverst i det, hvad der er virket for de historiske Kilders Bekiendtgiørelse; ligesom intet andet Land overgaaer Italien i Archivernes Rigdom) Spanien og Portugal, forestaaer endnu hiin Tilvært, i en ikke ringere Grad, naar mange, endnu slet ikke eller lidet tilgængelige Archiv-Skatte i disse Lande engang aabnes til friere Brug.

Dette kan vel ingenlunde i en saadan Almindelighed siges om den franske historiske Literatur i det Hele, eller forsaavidt som den omfatter den gamle Tid og Universalhistorien; man behøver bl. a. kun at tænke paa, hvad de to lærde Corporationer i Frankrige, Benedictinerne og det franske Videnskabernes Selskab for Historie og Antiquiteter (det uegentlig saakaldte "Academie des Inscriptions & des belles-lettres") have udrettet — man behøver kun at mindes om de tre Navne Bossuet, Bayle og Voltaire, for at erindre, hvad de ovenfor nævnte Hovedgrene af Historien baade ved Forskning og ved Aand og Talent, i det 17de og 18de Aarhundrede have vundet i Frankrige. Heller ei kan nogen være ubekiendt med, at allerede fra Middelalderen af vidne de gamle franske Kroniker og Memoirer, der begynde, hvor hine slutte (hvilket Arbeide er ikke allerede Commines' Mindeskrift fra Slutningen af 15de Aarhundrede over Ludvig den Ellevtes og Carl den Ottendes Regieringer!) om et Anlæg og Talent for historisk Fortælling, hvori maaskee allene Italienerne i det 15de og 16 Aarh. kunne maale sig med de Franske. Men hvor lidt man dog, lige indtil vor Tidsalder, i Frankrige har forstaaet at benytte den rige Skat af Kilder til en saadan Behandling af den franske Stats- og Folkehistorie, som kunde tilfredsstille Videnskaben, Kritiken, og det 19de Aarhundredes philosophiske og politiske Standpunkt for Historiens Betragtning: derom overbevises vi bedst ved at læse aandrige og lærde franske Historikeres egen Skildring*) af det, den franske Historie har været, inden man i vore Dage begyndte at belyse Stoffet og bruge Kilderne med samvittighedsfuld Flid og upartisk Sandhedskiærlighed.

*) Fremfor Alt A. Thierrys "Lettres sur l'histoire de France, pour servir d'introduction à l'étude de cette histoire" (1827) et Skrift, der fortiener Navn af classisk, og har giort Epoque i den historiske Kritik og Smag i Frankrige.

Men herved frembyder ogsaa netop Frankriges nyeste Literatur det interessante Phænomen, at den viser os Historieskrivningen og den historiske Konst i et ganske friskt ungdommeligt Liv, og i en fleersidig ny Udvikling under forskiellige Retninger. Det er dette Phænomen, denne Nyhed, denne mægtige, friske Skabningskraft, denne aandelige Begeistring for historisk Sandhed og historisk Videnskab hos den nærværende Generation af de bedre franske Historikere, som foranlediger mig til at opholde mig nogle Øieblik ved Betragtningen af Historiographiens Tilstand i Frankrige, fremfor i noget andet Lands Literatur.

Der er, kan man sige, i dette Land, hvorfra det 19de Aarhundredes store Omvæltninger og Omskiftninger af den europæiske Verdens politiske Forhold, og saamange af dens sociale og videnskabelige Culturbetingelser, ere udgaaede, — der er, efterat den revolutionære Giæringsperiode, med alle dens Rystelser og Forvildelser, for en stor Deel var giennemgaaet, vaagnet en virkelig historisk Enthusiasme. Det er ogsaa i dette samme Land, at vi have seet to af dets fortrinligste nulevende Historieskrivere (Thiers og Guizot) fra Videnskabsmandens og den offentlige Lærers Stand at hæve sig til de høieste verdslige Embedsposter i Staten. For at studere den historiske Konst fra de nyere Tiders høieste Standpunkt, kunne vi saaledes nu ikke længere indskrænke os til den italienske og engelske Literatur; vi maae tillige gaae til den franske, saaledes som den i vor nærværende Tidsalder har begyndt med friske Kræfter at aabne sig en ny Bane, hvor alle Historiens Elementer og Skikkelser have fundet mærkværdige Repræsentanter.

Saaledes var det paa en Maade Chateaubriant, som med sin flammende Phantasie og religieuse Begeistring, mægtigere, om endog ikke dybere end Bossuets, aabnede sine Landsmænds Øine for det Poetiske og Sublime i Historien,

naar den fra sit høieste Standpunkt betragtes som Aabenbaringen af en Verdensaand, der giennem Aartusinders Omløb, i umaadelige Perioder, som i det Svundnes Billede flyde sammen i enkelte colossale Tidsskikkelser, fører Menneskeheden frem til et Maal, hvis Udgang og hvis Ende begge dølge sig for Dødeliges Blik. Virkningen af en saa mægtig Genius, af en saa stærk og glødende Indbildningskraft, kan blive meget farlig for Historien, for hvilken denne Evne vel er uundværlig; men hvor den dog ikke maa herske over Forstanden, hvilken det tilkommer omsider at skielne og afgiøre, om de Billeder, Phantasien modtager og danner sig af den svundne Verden, ere overeensstemmende med det Virkelige; eller om de snarere ere frie Fictioner, Producter af Digterevnen, mere end af den historiske Opfatning. Chateaubriant, en af sin Tids første Stilister, kunde selv ikke blive nogen egentlig eller classisk Historieskriver; men han har virket betydeligt til at frembringe og danne det 19de Aarhundredes nye historiske Skole i hans Fædreland.

Endskiøndt nu denne i sine Productioner, naar man vil betragte den større Masse af Arbeider, ikke savner en Mangfoldighed i disses Characteer, der bestemmes ved andre, tildeels individuelle Grunde og Formaal: saa er der dog, hos de fortrinligste og ledende franske Forfattere to Hovedretninger, hvortil man kan henføre Udviklingen af den historiske Konst; to Hovedarter af nationale historiske Værker, som hver paa sin Viis have fremmet Videnskabens renere og fuldkomnere Udvikvikling. Den første af disse er den, som fortrinligen holder sig til en tro, livelig og beskuelig Fortælling af Tildragelser, Omstændigheder og Forandringer, der have egentlig historisk Betydning, der have medvirket til at danne og omdanne Tidernes Skikkelse hos det enkelte Folk, hvis Skiebne berettes: en Historie, som viser os Billedet af Nationen, dens

store og mærkværdige Mænd eller aandelige Repræsentanter, og disses Gierninger og Bedrifter; eller med andre Ord, som er et saadant Arbeide, hvori Fortælleren saameget muligt lader Historien selv tale, oplyser den ved Forskningens og Kritikens Midler, trænger ind i Begivenhedernes Siæl, men ikke forsømmer at lade Historiens indvortes Liv fremgaae i den sande, den virkelige ydre Skikkelse, som det engang eiede, da Fortiden var det Nærværende. Dens Grundlov har Thierry paa et Sted opstillet i denne Sætning: „Historieskriverens første Egenskab er ikke Troskab imod denne eller hiin, nok saa retfærdige, ædle, retskafne Mening; men det er Troskab imod Historien selv. Fremfor alt andet, maa Historieskriveren være Tidernes Maler.“*) Om denne, fortrinlig mod det Objective i Fortællingen rettede Stil i den historiske Konst, gielder det især, at da den, som vi have sagt, søger at lade Historien selv tale, saa maa den, for at kunne dette, modtage, benytte og overlevere det historiske Stof saaledes som Tiden har levnet det. Tidt kunde man ønske sig noget andet eller mere, end det, som forefindes; men der gives ingen anden Vei, end at bruge dette, saa fuldstændigt, saa samvittighedsfuldt som muligt. At ville, i denne Art af historisk Fortælling, udfylde Huller og Mangler, om ikke just ved at berette opfundne, eller ganske usikkre og utilforladelige Tildragelser, saa dog ved at bøde paa det Manglende ved en Sammensætning af Gietninger og historiske Muligheder, lader sig ikke giøre; og et saadant Foretagende røber sig i Almindelighed ved at savne det Præg af Sandhed, Naturlighed og Tilforladelighed, der pleier at følge endog den simpelste, mest usmykkede sanddrue Fortælling af rene Facta eller Kiendsgierninger. Imidlertid kan dog en saadan Fortælling aldrig opfylde sin Hensigt, som historisk Arbeide eller

*) Lettres sur l'histoire de France, p. 36.

Konstværk, dersom den altid bliver staaende ved det Enkelte, det Afsondrede, det Materielle i Tildragelserne. Overalt er der aandeligt Liv og levende Kræfters Virken i den menneskelige Verden; og dette Liv har ingen Tidsalder, intet Folk, der har en Historie, savnet. Dette aandelige Liv maa den historiske Fortælling bevare og giengive; den maa aldrig ophøre at sysselsætte Tanken og Forstanden, imedens den sætter Indbildningskraften og Phantasien i Virksomhed.

Hos de nyeste franske Historieskrivere have bl. a. Barante (Histoire des Ducs de Bourgogne) og Thierry (Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands) udmærket sig i denne objective Fortællingsmaade — den første ved en høi Grad af usmykket Reenhed og Umiddelbarhed i Begivenhedernes Fremstilling, der paa en Maade minder om de franske Kroniker fra Middelalderen, som Barante med Flid og Kiærlighed, men ogsaa med Kritik, har benyttet; den sidste ved en dybere Lærdom, en mere giennemtrængende og overskuende Aand, en større Universalitet i Ideer og Synsmaader. Michauds berømte Værk over Korstogenes Historie, et ligesaa mærkværdigt Monument over Forfatterens Lærdom, som over hans Talent, tor man uden Betænkning stille ved Siden af Barante og Thierry — de to nationale Historikere af denne Skole i Frankrige (l'école historique), der have fortient og vundet det mest afgiorte Bifald. Til hvilken Grad, Smagen i Historien hos det franske Publicum har forandret sig til det Bedre, kan den Skiebne, Michauds Værk har havt, allene lære os;*) men hvorledes skulde denne Smag have dannet sig, naar det ikke var skeet ved Videnskabens Fremskridt og Udvik-

*) Hans Histoire des Croisades, der udgiør 5 store Octavbind, og med Tillæggene af Bibliographie des Croisades og Bibliotheque des Croisades, 11 Bind, udkom første Gang 1812—22; og man trykker nu (1838—39) allerede paa den femte Udgave.

ling, der i de sidst forløbne tyve Aar har givet den franske historiske Literatur et Værd, en Betydning og en Rigdom, som den aldrig forhen har kiendt?

Den anden Hovedart af historisk Fortælling og Konst, som i vore Dage har dannet sig i Frankrige med bestemt og udmærkende Charakteer, er den, hvori man paa en Maade kan sige, at Begivenheder og handlende Personer spille en underordnet Rolle, men Begreber, Betragtninger og Slutninger Hovedrollen. Det er den reflecterende eller saakaldte philosopherende Skole (l'école philosophique) blandt de franske Historikere. Man har givet den dette Navn, i Modsætning til den ovenfor charakteriserede Skole, hos hvilken det episke, (for ei at bruge Udtrykket: det poetiske eller digteriske) Element i den historiske Konst er det meest gieldende; og som man fortrinsviis benævner: l'école historique. De, som høre til den philosopherende historiske Skole, ville, der hvor Principet hersker med absolut Magt og Yderlighed, ikke saameget fortælle Historien, som de ville fortolke og forklare den; de anvende den, som et Stof, hvoraf de, hver efter sin Theorie og Tænkemaade, uddrage politiske Sætninger og Lærdomme, eller philosophiske Begreber og Regler, meer end de gaae ud paa at fremstille Historiens Indhold ved Fortællingens objectivt virkende Konst. Denne Konst yttrer sig fortrinligen i at samle, opfatte og forbinde det Sande, Væsentlige og Betydende i Historiens Stof paa en saadan Maade, at Læseren med lige Lethed og Behag giennem Phantasien og giennem Tænkningen kan modtage og danne sig det historiske Billede; eller beskue de forbigangne Tiders sande Skikkelse, og deres Omskiftninger giennem Aarhundreders og Tidsalderes Løb. Vel kan en saadan Fortælling i mange Tilfælde ikke blive tydelig, dersom Historieskriveren forsømmer at forklare os Grund og Aarsag til det, der er skeet og foregaaet i

Verden; dersom han ikke søger at oplyse, hvorfor visse store Begivenheder fulgte paa Andre, eller indtraf tilligemed Andre; og dersom han ikke nu og da til rette Tid ligesom standser Læseren, for at lede ham til Eftertanke over det Fortalte, og bringe ham til at overskue større Partier og Heelheder med deres Følger, til at giennemtrænge og bedømme Begivenhedernes Charakteer og Resultater, tilligemed eller ved Siden af det Enkelte af Historiens Indhold, som han stykkeviis lader glide forbi vor Betragtning. Men vil han paa den anden Side forklare og undervise alt for meget; vil han bestandigen kun lære os, hvad der overhovedet er kommet ud af historiske Begivenheder, Handlinger og Forandringer, hvilke Resultater de have givet for Statsret og Statskonst, eller hvilke philosophiske og politiske Sætninger, de kunne tiene til at bestyrke: da vil denne Maneer i Historiens Fortælling let blive til en ganske censidig Retning, der fører bort fra den historiske Konst; thi ved den kan omsider al reen Fortælling og objectiv Fremstilling af det historiske Stof gaae tabt, og kun Begreber, Sætninger, Meninger og Iagttagelser blive tilbage. Hermed berøves da ogsaa Læseren en stor Deel af den Forening af fri Beskuelse og fri Tænkning, som Historien fordrer; og dermed forsvinder tillige den charakteristiske Interesse og Nydelse, som historisk Læsning pleier at medføre. Denne Interesse ligger egentlig og nærmest i at vi selv umiddelbart opfatte Begivenhederne i deres Billede, og danne os en Dom over dem og de handlende Charakterer; og den Maade at skrive Historien paa, hvorved det Individuelle i Charakterer og Tildragelser næsten forsvinder, og kun Ideer eller almindelige Resultater giøres gieldende, og med aabenbar eller skiult Magt skaffes Indgang: er i det mindste ikke den Maade, der kan være sikker paa at vinde den største Popularitet hos Folket.

Men ogsaa en saadan Retning i Historieskrivningen maatte

komme frem og ved i sin Art fortrinlige Arbeider giøre sig gieldende i Frankrige, i en Periode, hvori den nyere Tids største politiske Omvæltning og Idee-Udvikling, blandt andre Følger for det videnskabelige Liv og dets høiere Cultur, ogsaa medførte en ny Uddannelse af det historiske Studium og af den historiske Production i enhver Retning og Skikkelse. Philosopherende Statsmænd og Retslærde giorde saavel den hele nyere Tids Civilisation, som Frankriges nationale Historie, og fremfor Alt Revolutionen, til Gienstand for deres Forskninger og pragmatisk-politiske Fremstillinger. Guizot, der i et dybere Studium af den brittiske Statsforfatning og Statshistorie, søgte Middelet til at forstaae og forklare den franske Revolution, gik fra sit ufuldendte Værk over de engelske Borgerkrige og over de Statsomvæltninger i dette Land, der begyndte under Carl I. og endte med det stuartske Dynasties Fordrivelse*), over til, i en Række af trykte Forelæsninger, at meddele historisk-philosopherende Skildringer af Frankriges og Europas Civilisation, af den sociale, politiske og videnskabelige Culturs Udvikling giennem Middelalderen og den nyere Tid. Til ham sluttede sig nærmest den mest talentfulde og stilistisk begavede Historieskriver, som den franske Revolution hidtil har fundet: Thiers.**) Hans Værk forener uden Tvivl i høiere Grad, end Guizots Arbeider, Fremstillingens Ild og Liv, og Præget af den historiske Konstnerhaand, med Statsmandens kloge, giennemtrængende og omskuende aandelige Blik. Det er naturligt, vi maae bringe i Regning, at han skriver sin Samtids Historie, og behandler den fra et nationalt, paa en Maade ogsaa fra et vist Parties, fra et mere specielt republicansk (eller saakaldet liberalt) Standpunkt; men da han med et stort og mægtigt

*) Hist. de la Revolution d'Angleterre. I. Partie. T. 1. 2. Paris 1826—27.

**) Histoire de la Revolution française. 10 Voll. Paris 1827. Syvende Udgave udkom 1838.

Talent, og med en høi Grad af politisk Oplysning, staaer midt i Tiden og Begivenhederne, fortæller han dem overhovedet mere i den antike, end i den moderne historiske Konst-Stiil. En anden, noget tidligere Forfatter, Mignet, deler den sidste Egenskab med Thiers; staaer maaskee tilbage for denne i at beherske en mere udvidet politisk Synskreds, men overgaaer ham i den næsten mageløse Evne, han har viist til at sammentrænge sin Fortælling af Revolutionshistorien, uden at den ved sin reflecterende Charakteer har tabt al objectiv Beskuelighed.

Med et maaskee mindre berømt og glimrende Navn, end disse hans Forgængere, der, ved at behandle den Periode, som indslutter alle Samtidens mægtigst indgribende Interesser, have fængslet dens Opmærksomhed og Beundring: er Michelet, desuden bekiendt som offentlig Lærer og ved andre historiske Arbeider, fremtraadt som den første Bearbeider af det franske Folks Historie*), der med Geniets Aandskraft forbinder den historiske Forskers Samvittighed, Utrættelighed og Selvopoffrelse. Et umaadeligt, høist agtværdigt Forarbeide var imidlertid allerede bragt tilveie af de italienske Republikers Historieskriver, Schweitzeren Sismondi**). Hans samvittighedsfulde og forbausende Arbeidsomhed havde bidraget overordentlig meget til at jævne Banen for hans Efterfølgere; men skiøndt han er langt mere end Annalist, besad han dog ikke Aandskraft nok til at beherske og forme Stoffets uhyre Masser, som hans meer og mere udsvulmende Værk optog. Det var Michelet forbeholdt, at forene den gedigne Lærdom og skarpsindige Kritik, som fra Benedictinernes historiske Skole har havt et aldrig opgivet Hiem i Frankrige, med den nyere Tids politiske, philosophiske og statsoeconomiske Syns-

*) Histoire de France. Tome I—III. (Indtil Carl den Femtes Død 1830). Paris 1833—37.

**) Histoire des Français. Tome I—XXII. (Indtil 1598.) Paris 1821-36

maader. Det er ved ham, at den franske Historie i Middelalderen første Gang har modtaget en Fremstilling, hvis Lærdom hverken har fortrængt eller skadet den historiske Konstform. Man kan i det mindste sige, at der hos denne Historiker hersker et Liv, en poetisk Varme og Begeistring for den historiske Sandhed, som besiæler Fortællingen, og giver den, selv der, hvor den maa bevæge sig frem med tunge Skridt imellem det opdyngede Stof af Middelalderens Krøniker og Aarbøger, et indvortes, et nationalt Liv, der fængsler Læseren. Den nationale Charakteer, Præget af philosophisk Tænkning, og en digterisk bevægelig Phantasie — maaskee undertiden noget vel levende, vel dristig for Historiens sindige, alvorlige Muse — høre til de mest fremtrædende Egenskaber ved denne aandrige og talentfulde Forfatters Værker.

5.

Det er fiernt fra min Hensigt, at ville med nogen Fuldstændighed skildre Historiens Opkomst og nærværende Tilstand i Frankrige, der høre til de mærkværdigste Phænomener i dette Lands nyere Literatur. Jeg vilde blot ved enkelte Træk og Hentydninger ogsaa lede Tidsskriftets Læsere til en nærmere Opmærksomhed paa den Kiendsgierning: at en af Europas mest oplyste og dannede Nationer, der i Aarhundreder har havt Krøniker og Historieskrivere, først i den nyeste Tid har begyndt at komme i Besiddelse af en egentlig national Historie; fordi det først er i denne samme Tid, at de Betingelser, som dertil vare uundværlige, have forenet sig hos aandfulde og begavede historiske Forfattere.

„Det var den franske Revolution," (som jeg alt tidligere har bemærket) „der først gav Historieskrivningen Frihed og Uafhængighed af Regieringen og Hoffet, og saaledes først giorde det muligt, med Upartiskhed at skrive den franske Statshistorie

efter Henrik den Fierdes Død." Men det var ikke Revolutionen allene, der dannede de Franske til Historieskrivere; thi ved den „maatte den historiske Muse, fra en Hofdame, blive Demokratiets, Revolutionsaandens og Jacobinismens Tienestepige."*) Det var det, med den Bourbonske Restaurationsperiode, og med Befrielsen fra Napoleons Aandstyrannie vaagnende høiere videnskabelige Liv, og den alle Forhold beherskende Statsinteresse, som paa den ene Side fremkaldte en til Begeistring stigende Deeltagelse for Nationalhistorien og dens Giennemforskning, og paa den anden Side den dobbelte Retning i de ledende Ideer for Historieskriveren, som jeg ovenfor har berørt.

Den historiske Videnskabs og Fortællings Skiebne og Udvikling har været anderledes, og har taget en anden Retning, hos andre europæiske Nationer, f. Ex. den italienske og engelske. Af disse staaer isærdeleshed den førstnævnte ogsaa heri paa et langt tidligere Culturtrin; Englænderne have vel overhovedet meer end et halvt Aarhundrede forud for de Franske i at behandle Historien fra et nyere videnskabeligt og politisk Standpunkt; men Frankrige staaer ikke tilbage for England, hverken i Kildernes Rigdom, eller i deres tidlige Forskning og Bekiendtgiørelse. Jeg har imidlertid her allene taget Frankrige til Exempel; og maa ganske forbigaae den nyere Tids rige og høist interessante historiske Konstudvikling og Historieskrivningens Tilstand, saavel i de to nylig nævnte Lande, som i Tydskland. Her har det historiske Stofs Natur, Landets særegne Forfatning og Nationens Charakteer, ledet til en Lærdom og Grundighed i at samle og drøfte dette historiske Stof, hvori Tydskerne i det mindste ikke overgaaes af Nogen; saa vist som det er, at de hidtil i den historiske Composition og Stiil hverken have kunnet naae de Franske, eller Englænderne.

*) Maanedsskrift for Literatur. XIV. Bd. (1835). Side 148—149.

Heller ikke vor egen Literatur vil jeg her videre berøre med de nylig anførte Hensyn; da jeg for en stor Deel kan henvise til et tidligere Arbeide, hvori jeg har meddeelt Bidrag til dette Æmnes Behandling.*) Hvad her i det mindste bør tilføies, er: at ogsaa i vort Fædreland har i de sildigste Aar yttret sig Tegn til et begyndende nyt Liv i den historiske Interesse og videnskabelige Virksomhed, en vorende Deeltagelse for denne Hovedgreen af Nationallitteraturen, en fleersidig, agtværdig Stræben efter at udfylde dens længe følte Savn, hvilket Alt berettiger os til bedre Forhaabninger; ligesom det unegteligen staaer under en, om endog fiernere Indflydelse af den stærke, almindelig udbredte Iver, den utrættelige Samlerflid og productive Kraft, hvormed man i hele Europa søger at udvide Historiens Stof, og at arbeide paa dets renere og værdigere Fremstilling.

Til de forskiellige Veie, hvorpaa der stræbes frem til dette Maal, og til de udvortes Midler, hvorved man, ikke sielden med Held og Fremgang, søger at fremme og understøtte den historiske Forskning, Kildernes Undersøgelse, Oplysning og Bekiendtgiørelse, og Oplivelsen af national Sands, Interesse og Varme for historiske Studier og deres Frugter: hører ogsaa de talrige historiske Selskaber og Foreninger, som i de fleste Lande i Europa have dannet sig, eller med fornyet Organisation ere traadte i Virksomhed, i de sidste 20 til 30 Aar. — Efterhaanden at meddele en saavidt mulig fuldstændig Efterretning om disse Samfund, deres Virksomhed og bekiendtgiorte Arbeider: er et Foretagende, som for Øieblikket ei lader sig udføre; men som uden Tvivl ikke turde ansees for uovereensstemmende med nærværende Tidsskrifts Formaal. Her vil jeg indskrænke mig til, allene at nævne de historiske Sam-

*) Artikelen: om nordisk Historiographie, i Maanedsskrift for Literatur. XI Bd. (1834). S. 420–493.

fund, der ligge os allernærmest, og hvoriblandt, med Hensyn til den danske Stat, det 1833 stiftede „Slesvig-Holsteen-Lauenborgske Selskab for den fædrelandske Historie" fortrinligen maa interessere os. Dette historiske Samfund, hvis Navn betegner dets Virksomheds Formaal og Grændser, constituerede sig den 13de Marts 1833 med 41 Medlemmer, hvis Antal i Julii Maaned s. A. var voxet til 172; men udgiorde i Aaret 1837 kun 167. Selskabets Arbeider dele sig fornemmelig imellem Samlingen af Diplomer og Brevskaber til Hertugdømmernes Historie, for deraf at forberede Udgivelsen af et Diplomatarium for disse Landes Historie;*) og Udgivelsen af et historisk Tidsskrift, hvoraf under Titelen: „Archiv für Staats- und Kirchengeschichte der Herzogthümer Schleswig, Holstein, Lauenburg und der angränzende Länder und Städte," hidtil er udkommet 3 Bind (Altona 1833—1837) som indeholde nogle og tyve originale historiske Afhandlinger og Undersøgelser.

I Naborigerne Sverrige og Norge gives for Øieblikket (foruden det ældre "Kongel. Vitterhets- Historie- och Antiquitets Academie" i Stockholm, hvis i 14 Bind udgivne Skrifter næsten udelukkende behandle Materier af den svenske og nordiske Historie og Oldtidsvidenskab) to egentlig historiske Samfund. I Stockholm stiftedes 1816 et Samfund for Udgivelsen af Haandskrifter til Skandinaviens Historie (Samfundet för utgifvandet af Handskrifter rörande Skandinaviens Historia.) Dette Selskab har siden faaet Navn af kongeligt, og optaget udenlandske Medlemmer. Dets Iver og Virksomhed skyldes Bekiendtgiørelsen af den værdifulde Samling: "Handlingar rörande Skandinaviens Historia," (egentlig blot

*) Selskabet har foreløbigen for dets Regning bekostet Udgaven af det ved Professor Dr. A. L. J. Michelsen med stor Flid og Omsorg samlede „Urkundenbuch zur Geschichte des Landes Ditmarschen." Altona 1834. XX. og 414 S. 4to.

Sverriges), hvoraf allerede 21 Bind ere udkomne. Stockh. 1816—1830).*) Men Sverrige har desuden i de sidste Aar givet et sieldent Exempel paa, hvad enkelte Mænds Varme og Begeistring for fædrelandsk Litteratur kan virke. Paa Herregaarden Løberød i Skaane har Eieren, Hs. Ex. Grev de la Gardie, foruden et betydeligt Bibliothek, anlagt en Samling af Haandskrifter og Brevskaber, oprindeligen bestemt for Familie-Papirer, men udvidet ved heldige Erhvervelser til et virkeligt historisk Archiv.**). Det indbefatter efter de omhyggeligt udarbeidede Registraturer, foruden en vigtig historisk Manuskriptsamling, en vel ordnet Skat af adskillige tusinde Nummere af Archivdocumenter, Actstykker, Protocoller, Brevsamlinger m. m. vedkommende Sverriges, Danmarks og flere Landes Stats- og Personalhistorie, Statistik, Adelshistorie, m. m. Man har Leilighed til at blive bekiendt med en Deel af dets Rigdom, giennnem den Samling af utrykte Documenter, Breve, m. m. som Eierens ædle Opoffrelser for sit Fædrelands Historie lader komme for Lyset, og hvorpaa Udgiveren, Provst Wieselgren, med en lige patriotisk, uegennyttig Iver har opoffret flere Aars Møie og Arbeide, i Fritimer fra en vidt omfattende Embedsvirksomhed.

I Norge dannede sig ligeledes i A. 1832 et Samfund, med det Formaal at udgive Materialier, Undersøgelser og Afhandlinger, hørende til Norges Historie. Selskabet har, fornemmelig giennem enkelte af dets arbeidende Medlemmers Be-

*) Denne Samling maa ei forvexles med en anden: "Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste Historia, samt historiska Personer, utgifna af ett Sälskap." I—IX Del. Stockh. 1830—33.

** *De la Gardiske Archivet,* eller Handlingar ur Grefl. De la Gardiska Biblioteket på Löberöd; utgifvet af *P. Wieselgren.* I—X Del. Lund 1831 – 38. I de 4 første Dele har Udgiveren meddeelt til Oversigt samtlige Rubriker, saavel af Manuskriptsamlingens, som af Archivdocumenternes Registraturer.

stræbelser, viist i faa Aar en betydende Virksomhed. Af dets Skrifter ere 5 Quartbind under Titel af „Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie, udgivne af et Samfund," udkomne i Christiania fra 1833 til 1837.

6.

Det var Følelsen af en i vort Fædreland bestaaende Trang, og Tanken paa, hvormeget der i andre Stater er virket til det her omhandlede, ligesom til andre videnskabelige og medborgerlige Formaal ved Foreningen af Manges Kræfter, der først vakte Ønsket om ogsaa i Danmark at fremkalde et saadant Samfund, som det, der nu i den danske historiske Forening har dannet sig. Ideen, som har ligget til Grund for dette Selskabs Stiftelse og Indretning, saavelsom til den vedtagne Plan for dets Virksomhed, er oprindeligen fremsat og udviklet i Indgangen til den første trykte Indbydelse, der havde Foreningens Oprettelse til Følge. Da denne ikke er kommen ret mange for Øine, vil det ei være overflødigt at gientage en Deel af hvad der var sagt:

„Vidnesbyrd om den Agtelse og Yndest, Historien og de historiske Videnskaber i vort Fædreland have fundet, fremviser dets Literatur bl. a. i flere fortrinlige og berømte Samlinger af vor Nationalhistories Kilder. Men ikke altid have disse Kilder selv været heldige nok til at finde den Beskyttelse og Bevaring, som de i Tidernes Løb trænge til, for engang, naar det rette Øieblik kommer, at kunne fremdrages, og yde Forskere og Historieskrivere det Stof, de behøve til at give Fortidens Billede Sandhed og Klarhed. Talløse Diplomer, Actstykker og Documenter, vigtige for Landets og Folkets indre Historie, har Ligegyldighed og Forsømmelse ladet adsplittes og forgaae. En Mængde andre originale Kilder, Optegnelser og Samlinger til Stats- og Folkehistorien, til Dan-

marks biographiske og Personal-Historie, have deelt Skiebne med hine. Forgieves søge vi i vort Fædreland et eneste privat Bibliothek eller Archiv, hvor utrykte Kilder, Brevskaber og Materialier til dets Historie, af Betydenhed eller i nogen Mængde, vare at finde. Klostrenes, Capitlernes, Stifts-kirkernes Brevkister og Archiver ere for længe siden overgivne til Ødelæggelse og Adsplittelse. Af gamle danske Slægters Huus-Archiver er saa at sige Intet tilbage;*) ja selv af Kiøbstædernes Archiver kun sørgelige Levninger. — — — Lader os ikke dølge for os selv, hvad vi have Mangel paa, hvad vi have forsømt, eller været mere ligegyldige for, end vi burde. Lader os ikke dølge, at levende Aand for Historien, og for dens værdige, Tidsalderens Fordringer fyldestgiørende Behandling, har i Danmark, i et vist Tidsløb, været svagere, mindre udbredt, end ønskeligt var. Men lader os endnu mindre forsømme, hvad der, ved Fleres og Manges forenede Kræfter, endnu kan skee, saavel for at vække denne Aand, eller rettere, styrke og befæste den allerede vakte; som for at frede, samle, bevare og benytte hvad der endnu i Landet findes omspredt af Brevskaber, Aktstykker, private Optegnelser og andre utrykte Materialier til Landets Historie. Lader os heri ikke længer staae tilbage, hverken for vore Naboer, de Svenske, eller for vore Medborgere i Slesvig, Holsten og Lauenborg. Lader os endeligen virke, hvad der

*) Det eneste af saadanne, der var tilovers, og giemte en betydelig Deel gamle Kongebreve og andre Diplomer og Brevskaber, vedkommende en af de ældste danske Adelsslægters og dens Besiddelsers Historie m. m. var **Rosenkrantzernes**, i flere Aarhundreder paa Familiens Stammegaard **Rosenholm** i Jylland (Aarhuus Stift) bevarede Archiv. Om dets Indhold, og om den sørgelige Skiebne, dette Archiv havde ved at bortføres fra Slægtens fædrene Gaard, først til Kiøbenhavn, siden til Norge, hvor det opbrændte i Frederikshald 1826, findes en kort Beretning i Nordisk Tidsskrift, I Bd. S. 163.

er os muligt til, at historisk Konst og Historieskrivning ogsaa i vort Fædrelands Literatur maa hæve sig til en Grad af Betydenhed og Værd, der kunne svare til denne Literaturs øvrige Udvikling; og det saaledes, at det historiske Talent hos os ikke altid udelukkende skulde henvende sine Kræfter til den danske eller nordiske Histories Behandling; for at vi saameget snarere maatte opnaae at eie historiske Forfattere, hvis Arbeider man vil kunne sætte i Række med de øvrige europæiske Nationers Classikere i dette Fag."

Det er dette sidste Synspunkt, vi ligesaa lidt bør forlade, i at betragte, hvad en historisk Forening i Danmark kan og bør sætte sig til Maal for dens Virken og Bestræbelser, som vi maae opgive Tanken paa den for enhver Borger og Fædrelandsven nærmeste Gienstand for historisk Interesse, Forskningslyst og Studium i den nationale Histories Oplysning og Bearbeidelse. Thi det er forgieves at ville tænke sig den sidste i en værdig og ædel Skikkelse, naar ikke historisk Indsigt, Lærdom og Konst i Almindelighed er et Formaal for deres Stræben, der ville fortælle Historien. Det er en ufuldkommen, indskrænket Retning, at ville studere Historien allene i sit eget Lands Fortid, eller i sit eget Folks Begivenheder. Den danske Historie kan hverken opfattes eller berettes, uden nøiagtig Kundskab til det øvrige Skandinaviens, det tydske Riges og flere tilgrændsende Landes historiske Forhold; og det er heller ikke allene i vor egen Nations Hændelser — det er i Universalhistorien, i den gamle Historie, i den ældre og nyere europæiske Stats- og Folkehistorie, hvor det historiske Talent maa søge Stoffet for sine Studier og Arbeider; hvad enten det vil lade disses Frugter allene komme den indenlandske Historie til Gode, eller udstrække dem til Emner, der ligge udenfor vort eget Folks Skiebne og Tilstand i Fortiden.

Dersom vi dog imidlertid for det første blive staaende

ved vort Fædreland, da vil en noget dybere Kundskab til det, vi besidde af historisk Literatur, uden Vanskelighed lære os at skionne, hvad og hvormeget vi endnu mangle; og derved overbevise os om, at der hos os selv for et langt Tidsrum er aabnet Arbeiderne i historisk Forskning, Videnskab og Konst en vid og frugtbar Mark. Man kan overhovedet sige, at der hidtil i Danmark overhovedet er virket mest for enkelte Hovedgrene af vore historiske Kilders Bekiendtgiørelse, og for Oplysningen af nordisk Oldtidsvidenskab, Mindesmærker, Sagnhistorier, Islands og Norges Forfatning, Nordens Myther, dunklere Fortid og Sagntid, hvilket Alt dog staaer i ulige fiernere Berøring med vort nærværende nationale Liv, end Danmarks Historie fra Middelalderen af, eller fra den Tid, da et egentlig historisk Lys for Begivenhederne kan tilveiebringes. Men allermindst er virket for de Tidsrums Historie, der ligge os nærmest, og staae i nærmest Forbindelse med vore nærværende selskabelige, borgerlige, nationale og Statsforhold. Disse ere, naar vi undtage endeel Retsforhold, endnu enten slet ikke, eller kun ufuldkomment oplyste ved kritiske og historiske Undersøgelser af ældre Institutioner, Vedtægter, Sæder og Culturtilstand. Enkelte nyere Arbeider have vel viist, hvilken Vei Forskningen bør tage i dette Slags, for Stats- og Folkehistorien lige uundværlige Forarbeider;*) men de have derved kun giort Savnet af saa mange andre, og lige nødvendige, end mere føleligt. Saaledes søge vi forgieves tilfredsstillende Undersøgelser over Agerbrugets og Søfartens ældre Tilstand og sildigere Historie i Danmark (Folkets tidligste og vigtigste Næringskilder); over Bondestandens Udvikling, Vilkaar og Stilling i forskiellige

*) Saaledes f. Ex. Velschows, desværre endnu ikke fuldførte Commentatio de institutis militaribus Danorum. (Pars I. 1831.) Jacobsens Fremstilling af det danske Skattevæsen under Christian III. og Frederik II. (Kbh. 1833) o. a. fl.

Tidsaldere; over Aristokratiets eller Adelstandens Opkomst og omskiftende Skikkelser, indtil dens politiske Undergang; over Kiøbstæderne og Municipal=Forfatningen; over Gilderne og deres Forhold til de sildigere Haandværkslaug; over Skattevæsenet og Statsindtægterne i Middelalderen og en stor Deel af den nyere Tid; over Myntvæsenet; over Militairvæsenet, Krigsrustning og Værnepligt, efter det 13de Aarhundrede; over Næringsflidens og Handelens Tilstand i tidligere og sildigere Perioder; over mange vigtige Punkter i Kirkehistorien og Kirkeforfatningen, (f. Ex. om Kirkereformationens Følger og Virkninger i Staten og Statsstyrelsen under Christian III. og hans nærmeste Efterfølgere); foruden en stor Deel andre specielle Materier, som her ei kan være Sted til at opregne.*) Vi kunne dog ikke forbigaae, at selv den vigtigste og meest indflydelsesrige politiske Begivenhed og statsretslige Forandring i Danmarks nyere Historie, Statsforfatningens Overgang fra et indskrænket til uindskrænket Monarchie, endnu savner en kritisk og fuldstændig Fortælling; og det bedste, som hidtil er skrevet derover, maae vi søge hos en udenlandsk Forfatter (Spittler). Overhovedet er det en Kiendsgierning, at hvormange meer eller mindre fortiente Forfattere, fra Grams, Langebeks og Suhms Tid indtil vore Dage, der end have arbeidet i og for vort Fædrelands Historie: savner den endnu Virkningen og Præget af det 19de Aarhundredes aandelige Fremskridt, der ogsaa i det historiske Studium, og i Fremstillingen af det ligesaa meget

*) Det bør bemærkes, at de allerfleste ovenfor nævnte Gienstande bl. a. ere behandlede, og ikke uden Fortieneste, i særskilte Afhandlinger af Dr. G. L. Baden. Men foruden at disse dog egentlig mere ere Collectanea, end giennemførte Undersøgelser; saa have de næsten alle den Mangel, at flere Tidsalderes eller Aarhundredes ofte høist forskiellige Vilkaar og Institutioner sædvanligen betragtes og behandles under eet — en Fremgangsmaade, der umuligen kan lede til sande og sikkre historiske Resultater.

rensede som berigede historiske Stof, ere overordentlige og forbausende. Det er ligesaa øiensynligt, at Historieskrivningen og den historiske Konst hos os endnu kun er i sin første Udviklingsperiode, som det udentvivl for en stor Deel er en indvortes Følelse af Videnskabens Stilling og af Mangelen paa de Forarbeider, vort Lands Historie endnu fattes, der hidtil har ledet ikke faa talentfulde Dyrkere af Historien til at anvende deres Flid og Kræfter mere paa specielle Materier, eller paa antiquarisk-archæologiske Undersøgelser og Oplysninger af Nordens Oldtid, end paa at oplyse og fremstille større og sammenhængende Afsnit af den ældre og nyere danske Historie; eller paa at bearbeide denne ligesaameget med Hensyn paa Folket, paa de ethnographiske og indvortes politiske Forhold, som paa Regenterne og den ydre Statshistorie.

Det er heller ikke uden Grund, at Mange i vore Dage klage over, at vort Fædrelands nyere Historie mere end billigt er forsømt af Historieforskere og Historieskrivere. Med al vor Interesse for det gamle Nordens Skatte, til hvis fornemste Vogter og Tolker Historiens Genius virkelig synes at have kaaret vort Fædreland, kunne vi dog egentlig ei betragte disse anderledes, end fra det mere poetiske og antiquariske Synspunkt, saaledes som begge uimodsigelig maa træde ind i Historien og den historiske Skildring af en saa fiern Tidsalder. At der i en saadan Skildring af det gamle Norden (fornemmelig Island, Norge og Sverrige) tillige kan indgaae rige og ypperlige retshistoriske Elementer, er en uvurdeerlig, hidtil heller ikke tilstrækkelig benyttet Tilvært for Stoffet i den gamle nordiske Historie. Men for Danmark i Særdeleshed kunne vi dog ei oversee, at disse Elementer først fremtræde sildigere, efterdi vore skriftlig optegnede gamle Love egentlig ikke, som historisk Kildestof, kunne sættes høiere op i Tiden, end til det 12te Aarhundredes Stats- og Retsforhold; og af de først-

nævnte Forhold, findes ulige færre Spor levnede i de danske, end i de øvrige nordiske Love; uden Tvivl fordi Kongemagten, eller det monarkiske Princip, tidligere har consolideret sig i Danmark, end i det øvrige Norden.

Den forældede Fremgangsmaade, at ville anvende alle Kilder til historisk Kundskab om det gamle Nordens Cultur-Tilstand, Stats- og Retsforfatning, m. m. paa Danmark, tilsteder Videnskabens nærværende kritiske Standpunkt kun med stor Indskrænkning; og dette er en Opfordring mere for Bearbeiderne af Fædrelandets Historie, til at henvende deres Forskning og Flid paa de Kilder, som udelukkende tilhøre denne; og til de Perioder, hvis historiske Oplysning man ofte og længe har tilsidesat for blot antiquariske Undersøgelser. Allerede besidder Danmark to, med Pengemidler rigeligt udstyrede Stiftelser*), hvis Formaal og Virksomhed udelukkende har været henvendt paa islandske Monumenters Udgivelse, paa Nordens Oldsager og Oldtidsvidenskab. Det var vel paa Tiden, at man eengang fra Island, Grønland og Norge steg ned til Danmark; at man fra Gravhøie og Oldsager vendte sig til Historiens Liv og Handling; at man engang tænkte paa at henvende Opmærksomhed og virkende Kraft paa vor egen og egentlige Nationalhistorie — paa den Historie, med hvilken vi endnu ved det danske Stats- og Folkeliv staae i umiddelbar Berøring — paa vort Fædrelands Ethnographie og historiske Chorographie og Statistik; paa at bevare hvad der endnu er ubekiendt eller ubenyttet af adspredte, forgiemte

*) Den Arna-Magnæanske Stiftelse, med en aarlig Rente af omtrent 960 Rdd. (s. Werlauffs biographiske Efterretninger om Arnas Magnæus. Kbh. 1835, S. 166) og det Kongl. nordiske Oldskrift-Selskab, hvis Indtægter i Aaret 1837 udgiorde ikke mindre end 5564 Rbdlr. (see Aarsberetningen og Regnskabet for 1837).

eller vangiemte Brevskaber, Documenter og Actstykker; paa Tilveiebringelsen af et for hver dannet Statsborger ved tusinde Leiligheder saa umisteligt Hielpemiddel, som et historisk-biographisk Repertorium over de i vor Nations historiske Liv handlende og virkende Personer;*) paa Skildringer og Fortællinger af de Aarhundreders Begivenheder, som ligge os nærmest, og til hvis Skiebne og Tildragelser vi derfor føle os nærmest knyttede.

Endnu er jo virkelig (for ei at tale om Perioden fra det 14de til det 16de Aarhundredes Midte) den danske Historie fra Reformationen af (naar vi tildeels undtage denne vigtige Begivenhed selv) næsten ubearbeidet; dersom man nemlig vil tænke paa en Bearbeidelse, bygget paa fuldstændig Benyttelse af de utrykte Kilder. Vel er enkelte danske Kongers Historie fra denne Periode behandlet i særskilte Bøger; men hvo vilde i vore Dage finde sig tilfredsstillet ved Behandlingsmaaden? — Lærdoms- og Culturhistorien, Landets indre Forhold og Folkets Tilstand, Statsstyrelsens Organisation og Udvikling, deler hiint Savn med den politiske Historie; og ældre historiske Arbeider af stor Fortieneste, som Hvitfeldts Krønike, Krags Christian den Tredies Historie, den saakaldte Resens (egentlig Lyschanders) Krønike af Frederik den Anden, Slanges

*) Det er en bedrøvelig Sandhed; men den maa siges: der gives maaskee intet Land i Europa, hvor Ukyndighed i den biographiske Deel af Nationens Historie kan være større, end den, som hersker i Danmark i det 19de Aarhundrede. Dette staaer i Forbindelse med en i sildigere Tider endnu mere overhaandtagende Ligegyldighed for Personalhistorien, og for den indenlandske Biographie, der synes at være et næsten almindeligt Charakteertræk hos vor Nation. Hvor lidt vore Naboer i Sverrige, hvis Stats- og Folke-Historie tillige har naaet en meget agtværdig Grad i videnskabelig og national Bearbeidelse, dele en saadan Ligegyldighed med os: derom kan allene det nye "Biographiska Lexicon öfver namnkunniga Svenska Män" (I—IV. Bd. 1835—38, fra A til Fl.) tiene til Vidnesbyrd.

Christian den Fierdes Historie m. fl. maae dog i vor Tid mere betragtes som Kildeskrifter eller Material-Samlinger, end som Værker af den historiske Fortællingskonst. At fortælle den danske Historie overlod man længe til Fremmede; og det selv paa en Tid, da man dog allerede begyndte med større Flid at forske og udgive vore historiske Kilder. Allerede under Christian den Fierde indkaldtes to Nederlændere (Pontanus og Meursius) for at skrive Landets Historie paa Latin; i det 18de Aarhundrede blev den to Gange skrevet af Udlændinge paa Fransk, og to Gange paa Tydsk (af Gebhardi og Schlegel). Holberg, den danske Literaturs egentlige Stifter, følte Folkets Trang, og gav ogsaa i sin „Danmarks Historie" en mærkværdig Prøve paa sin Aands Danskhed.*) Men skiøndt denne Bog endnu er den læseligste almindelige Historie af Fædrelandet, vi besidde i vort eget Sprog: maae vi dog, som let er at begribe, i vor Tid læse den mere som et Forfatterværk af Holberg, end som et historisk Arbeide, der kunde tilfredsstille det 19de Aarhundredes videnskabelige og kritiske Fordringer til Historieskriveren. Dette er saameget mindre at tilregne Holberg, som han virkelig ikke allene i Aand og Originalitet stod over sin Samtid; men ogsaa i historisk Composition og Foredrag var den, som maatte bryde Isen i Danmark; og heri aldrig engang blev opnaaet af Nogen af de

*) Det kan vel være værd, her eengang at gientage, hvad vel endnu stundom finder Modsigelse: at Holberg egentlig kun ved sit Fødested tilhørte Norge; men at hans hele aandelige Liv, dets Virksomhed og dets Frugter, udelukkende vare henvendte til Danmark og danske Forhold; og at f. Ex. hans meest eiendommelige og nationale Arbeider, Peder Paars, Comedierne, Historien, aldeles tilhøre og bevæge sig i disse Forhold. Herved maa det naturligviis bringes i Beregning, at begge Lande og Nationer dengang udgiorde en borgerlig og politisk Eenhed; men der er dog (for at bruge et i det mindste analogisk Exempel) omtrent ligesaa lidt Grund til at kalde Holberg en norsk Forfatter, som til at regne Preussernes Frederik II. til de tydske.

danske Lærde, der et eller et Par Decennier sildigere begyndte at behandle Tidsrum og Emner af den danske og nordiske Historie med mere Kritik og Kilde-Forskning, end Holberg anvendte, men med mindre Smag og ringere Forfatter-Evne.*)

7.

Enhver, som har Kundskab og klart Begreb om, hvad Historien fra den videnskabelige og kritiske Side, saavel som fra det politiske Synspunkt og i en renere og værdigere Behandling, er bleven til i det 19de Aarhundrede — og som da tillige betragter, hvad der i samme Tidsløb hos os er præsteret i vor egen Historie, og overhovedet i Historieskrivningen: vil vist ikke kalde det i Tvivl, at den danske Litteratur paa denne Bane endnu har meget at indvinde. Mange have ogsaa erkiendt dette; og der føres jævnlig Klage over, at vi baade savne gode Lærebøger, og populaire Haandbøger i vort Fædrelands Historie. For en Deel ere disse Klager, vel ikke ganske ugrundede; men snarere utimelige. Lærebøger og Haandbøger, der ikke skulde lade noget tilbage at ønske, kunne i ethvert Tilfælde ikke ventes at fremkomme, før det historiske Stof er saaledes giennemarbeidet og bragt i det Rene, at dets sammentrængte Kiærne i en Lærebog, et historisk Compendium,

*) 1732 udkom den 1ste Udgave af Holbergs Danmarks Historie, hvorved han egentlig aabnede sin Bane som dansk historisk Skribent. Det var først 1743, at Gram, og andre Lærde i det nylig stiftede Videnskabernes Selskab begyndte at meddele lærde og kritiske Undersøgelser, der vedkomme eller slaae ind i den danske Historie. Man kan ogsaa med Grund sige: at Holberg „brød Isen i historisk Composition og Foredrag" i vort Modersmaal; thi hvad der af Anders Vedel og Lyschander mod Enden af det 16de Aarhundrede var begyndt i Krønike-Stiil og Form, blev, tilligemed den hele ypperlige Førstegrøde af dansk Skriftsprog og Literatur fra det 16de Aarhundrede, afbrudt og skudt tilside i det 17de.

saa at sige giver sig af selv. Og hvad den populaire Historieskrivning angaaer, da er det, man vil kalde saaledes, egentlig den Historie, der altid fortrinligen skulde betragtes, som den sande og rette — der, i at fortælle Forfædrenes Skiebne og Hændelser for hele Nationen, tillige vækker Lyst og Interesse for den historiske Kundskab hos tænksomme Læsere af enhver Folkeclasse — den, der anvender historisk Forskning, Videnskab og Konst i Forening, for at tilveiebringe en Fortælling, hvorved Aandens og Tankens Sandhed, som den indre historiske Kilde, ledes ind i Begivenhedernes ydre, legemlige Skikkelse. En saadan Historie maa hverken være overlæsset med overflødig Lærdom, eller overflødig Reflexion og Underviisning; den maa hverken være livløs eller legemløs; den maa nære Tænkningen, imedens den tilfredsstiller Beskuelsen og Videlysten. Den maa, for at kunne være populair, fremfor Alt være national; d. e. den maa sætte os ind i Folkets Egenheder, i Fædrelandets Beskaffenhed, i dets udvortes og indvortes Skikkelse, i det Eiendommelige af vore Forfædres Charakteer, Liv og Tilstand i enhver Tidsalder.

At Danmarks historiske Literatur ikke er udviklet, at vort eget Lands Historie endnu seer mangen uundværlig Berigelse for det 19de Aarhundrede i Møde: kunne vi i øvrigt betragte som en mere gunstig, end uheldig eller nedslaaende Omstændighed. Det er ingen Skade for en Literatur, at den har Kræfter at vække, friske Frugter til at modne og at høste. Historien fordrer overhovedet en vis national Modenhed og aandelig Kraft, for at fremtræde i mere fuldendte, eller classiske Former. Vi kunne ei være uden Haab om, at flere af vore Dages Betingelser, at et opvaagnet høiere politisk Liv, en fornyet og forstærket Deeltagelse i alle virkelig nationale og fædrelandske Gienstande, ogsaa hos os ville fremme Udviklingen af et nyt og ungdommeligt Liv i de historiske Studier og en dermed

forbunden literair Virksomhed og Production. Denne er endog ikke allene bebudet, men begyndt paa flere Veie, og i forskiellige Retninger og Skikkelser, der love den danske historiske Literatur en mere livsfuld og rigere Fremtid. Uden at anslaae Virkningen af de Foretagender, som disse Blade ere bestemte til at anmelde og indlede alt for høit: hører det dog til deres Forfatters gladeste Forhaabninger, at et Samfund, som det, der under en allerede ikke lidet opmuntrende Deeltagelse hos dannede Mænd af alle Stænder og Folkeclasser, nu træder i Virksomhed, vil udgiøre et heldigt Forenings- og Udviklings-middel for mange, forskielligt modificerede historiske Interesser, Foretagender og Bestræbelser i Fædrelandet.

Det vil være unødvendigt, nærmere end det allerede i Foreningens Vedtægter er udtalt, at udvikle Ideen for Samfundets Tilværelse og Virken i Almindelighed, eller de Hovedformaal, hvilke det, som vi haabe i en stadig, om end ikke særdeles hurtig eller glimrende Fremgang, vil stræbe at nærme sig. Thi vi tør ikke tilbageholde den Erindring: Foreningen er stiftet i et alvorligt, nationalt og videnskabeligt Øiemed; den vil aldrig gaae ud paa udvortes glimrende eller forfængelige Formaal; den er ikke beregnet paa at kunne vinde Deeltagelse ved andre Midler, end virkelig Interesse for det aandelige Liv i Historien, for Danmarks Fortid og vort Fædrelands historisk-nationale og politiske Vilkaar i den forbigangne Tid. Det er ved at bidrage til at oplyse disse paa enhver eiendommelig og frugtbringende Maade, at vi ville søge at hæve den historiske Literatur i Fædrelandet til en høiere Betydenhed, i det vi tillige, ved at oplive og nære den historiske Sands og Interesse hos den større Almeenhed, ville bidrage til at give Nationalfølelsen og Folkeaanden en Næring af den Art, som for enhver selvstændig Nation hører til den naturligste og uundværligste. Foreningen er nemlig

stiftet, ikke blot som et Samfund til at udgive Skrifter, men ogsaa til at oplive og forstærke Agtelsen for nationalhistoriske Kilder og Monumenter, og Omsorg for deres Bevaring; til at vække eller fornye en mere udbredt Lyst til alvorlig historisk Læsning, ved Vækkelse af Interessen for det historiske Studium, saavel i Almindelighed, som i den nationale Retning, og overhovedet for historiske Arbeider i vort eget Sprog.

Vel maae vi for Øieblikket ideligen mindes om og tænke paa, at vort Samfund er opstaaet af en i flere Henseender liden og svag Spire; og at det begynder at virke med ringe og indskrænkede Midler, hidtil ganske uden udvortes mægtig Beskyttelse og Fremhielp; uden anden Kraft, end den indvortes, det maa skabe sig selv. Men jeg har ovenfor søgt at vise: at Marken er vid, Gierningen alvorlig og mangfoldig, og at Høsten kan blive riig, naar Arbeiderne ville danne og bruge deres Flid og Evner. Derpaa vil det heller ei mangle, naar Medborgeres Opmærksomhed, Deeltagelse og Paaskiønnelse af enhver reen og redelig Stræben, skienker Arbeidets bedste og mest opmuntrende Løn. Det er til denne Understøttelse af vore Medborgeres patriotiske Varme for Fædrelandets nationale Hæder i dets Historie, i en mere udbredt historisk Aand og Cultur overhovedet: at vi fortrinligen henvende vore bedste Forhaabninger. Det staaer i den danske Almeenheds Magt, at udvide den historiske Forenings Virksomhed i samme Forhold, som den vil skienke Samfundet den lidet byrdefulde udvortes Bistand, dets Organisation har betinget; i det man ved denne mere vilde see paa, at kunne virke i en videre Kreds, at giøre det muligt for enhver oplyst og patriotisk Borger, at yde dette Bidrag, og giøre en bestandig, levende Virksomhed til Betingelse for Samfundets Stigen og Flor, end man vilde tænke paa at kunne opsamle Pengemidler for en Fremtid, der maaskee lod dem være ubenyttede.

I Haabet om en saadan udbredt, national Deeltagelse for et Foretagende, der paa det nærmeste er knyttet til Danmarks Nationalitet, Selvstændighed, Sprog og eiendommelige Literatur, skride vi med god Fortrøstning til Værket. Det er med det historiske Tidsskrift, et Foreningsmiddel for Selskabets Medlemmer, og et Middel for yngre og ældre danske Historikere til at kunne meddele Frugter af deres Forskninger og deres Talent, — at vi begynde den ydre Virksomhed, som maa give et Vidnesbyrd om Selskabets Liv. Vi stole paa, at Tidsskriftets første Bind ikke skal sluttes, uden glædelige Forhaabninger om dets Vedvaren og om stigende Interesse for dets og Selskabets Formaal; ligesom heller ei uden bebudende Tegn paa en heldig og udvidet Virksomhed, overeensstemmende med den historiske Forenings videnskabelige Formaal. Men, vi kunne heller ei begynde denne Virksomhed, uden at henvende os til Historiens videnskabelige Dyrkere overalt i Fædrelandet; thi det er fra dem, vi fornemmelig maae vente os den Understøttelse og Næring for dette Tidsskrift, der igjen vil kunne meddele sig og virke i Foreningens videre Kreds. Den Enkeltes Kræfter naae ikke langt; og de Faa, af hvis Kald og Stilling man nærmest maatte haabe en Virksomhed af denne Art, kunne dog ei længe holde den vedlige; selv om de ikke jævnligen hindredes fra gode Forsættets Udførelse. Her gielder det om Samvirkning til eet Maal, om en forenet Stræben og Virksomhed af ældre og yngre historiske Forskere og Forfattere i Danmark; og det er ved at danne Foreningspunktet og Midlet for enhver saadan Virken, at Tidsskriftet maa udfylde en af dets Hovedbestemmelser; hvorfor vi heller ei kunne andet end ønske, at det virkelig maatte samle de Kræfter og Arbeider i historiske Retninger, der hos os undertiden meer end ønskeligt adsplittes og derved tabe i Virkning.

Et nordisk Sagns Vandringer, fornemmelig med Hensyn til Sagnet om Wilhelm Tell.*

Af

Frederik Schiern,
Cand. philos.

Et saadant Træk er alt for hiertegribende til, at det engang bekiendt skulde gaae af Folkets Minde; men det er ikkun Faderens rædsomme Stilling, som er Almuen vigtig; Navnene forglemmes.

P. E. Müller.

De, der have giort sig bekiendte med den classiske, den gamle nordiske eller hvilkensomhelst anden betydeligere Sagnkreds, vide, at Sagnene vandre; eller med andre Ord, at de Sagn, der oprindelig vare indskrænkede indenfor en snever Kreds, efterhaanden udbrede sig, indtil de ofte ende med at blive fælleds Eiendom for de forskielligste Folkestammer. Derimod er det vistnok temmelig ubekiendt, at det samme Phænomen ogsaa lader sig iagttage med Hensyn til mangfoldige af de Sagn, der i Middelalderen under en reen historisk Tid, fandtes udbredte blandt Folkene i Europa, og Grunden til dette Ubekiendtskab maa upaatvivlelig især søges deri, at en alsidig, paa grundige Forskninger bygget Sammenligning af hine Sagn først tilhører en nylig oprunden Videnskabens Periode. Denne indtraadte i Begyndelsen af vort Aarhundrede i Frankrige ved Raynouard's og Abbé de la Rue's flittige Arbeider; og den fremkaldtes omtrent paa samme Tid i Tydskland ved de beundringsværdige, i alle Retninger fremtrængende og hele

---

* Efter Forfatterens Ønske meddeles de talrige Anmærkninger og Citationer til denne Undersøgelse bag efter Texten.

Middelalderen omfattende Undersøgelser af Jacob og Wilhelm Grimm, hine herlige Brødre, der nylig viste Verden, at de paa deres eensomme Vandringer under Middelalderens fortryllede Skove hverken havde tabt Lyst eller Kraft til at deeltage i Nutidens Bestræbelser og Bekymringer. En Tid lang stode disse Mænd vel alene; men efterhaanden knyttede de dygtigste Kræfter sig til dem, og nu glædes vi aarligen over de i Antal stedse tiltagende og næsten altid lige fortræffelige Undersøgelser af deres Disciple: fremfor Alle Francisque Michel i Paris og Ferdinand Wolf i Wien. Vel have deres hos os neppe tilstrækkelig vurderede Forskninger fornemmelig, som naturligt var, beskiæftiget sig med sydlandske Sagn; men ligesom de ofte have givet enhver kyndig Læser Leilighed til at iagttage Afspeilingen af skandinaviske Frasagn, saaledes have ogsaa nogle af deres Undersøgelser umiddelbart oplyst Æmner, der nøie berøre vort Norden. Det er saaledes, for kun at anføre et Par Exempler, af Depping og Michel i en interessant Afhandling (1) blevet udviklet udførligere, end hidtil har været Tilfældet: hvorledes det i Norden ældgamle, af Digtet Völundar-Qvida i den poetiske Edda og af den sildigere Vilkina-Sage bekiendte, af Oehlenschläger ypperlig bearbeidede, og til skandinaviske Traditioner endnu knyttede Sagn om Smeden Velent eller Veland, i Middelalderen havde forplantet sig til Angelsachserne i England, til Tydskland og til Frankrige; ligesom der ogsaa nyligen er bleven giort opmærksom paa, at det faktiske Stof, der ligger til Grund for Voltaires Tragoedier, Tancrède og Artémire, og som gienfindes i talrige arragoniske, provençalske og italienske Krøniker fra Middelalderen, oprindelig grunder sig paa normanniske Ballader, der endnu paa Wilhelm af Malmesburys Tid besang Giftermaalet mellem Keiser Henrik den Tredie og Gunhilda, en Datter af Knud den

Store og Emma, og som med lavineartet Tilvært efterhaanden udbredte sig over det vestlige Europa. (2)

I nærværende Afhandling har jeg søgt at giøre et berømt nordisk Sagn til Gienstand for en Bearbeidelse, overeensstemmende med den, der charakteriserer hine Undersøgelser; jeg troer, at det er lykkedes mig at behandle mit Æmne med større Fuldstændighed, end hidtil har været Tilfældet, og maaskee ville ikke Mange herefter antage den gamle Fortælling for historisk Sandhed. Da i øvrigt de Faa, der tidligere have værdiget Sagnet nogen sømmelig Opmærksomhed, synes reent at have vildfaret: har jeg troet at burde forlade deres Fodspor og begynde Arbeidet forfra, for paa egen Haand at opspore en Udvei gjennem den tykke Skov, der hindrer Udsigten og forvirrer Vandreren. Vi ville altsaa først, idet vi betragte Sagnet i Norden, nøie søge at opfatte dets Signalement, og derfor giengives det her ordret i samme Skikkelse, hvori det er blevet os overleveret; derefter ville vi være istand til, saameget lettere at kunne forfølge det udenfor Norden, og at gienkiende det, trods de Forklædninger, hvori det paa sin Flugt søger at unddrage sig vor Opmærksomhed.

I.

I Vilkina-Saga siges:

„I denne Tid kom Velents Broder Egil til Kong Nidungs Gaard. Han var den skiønneste Mand, man kunde see for sine Øine; og der var især een Ting, hvori han overgik enhver Anden, at han nemlig skød med fortrinlig Færdighed baade med Laasbue og Haandbue. Kong Nidung tog vel imod ham, men vidste dog ikke nøie, hvo han var. Kongen lod paa mange Maader sætte Forsøg paa, hvor vel Egil kunde skyde; og da han nu endelig havde forsøgt alt det, som randt ham i Hu, lod han et Æble lægge paa Hovedet af Egils Søn. „Derfra, hvor Du nu staaer," sagde Kongen,

„skal Du skyde Æblet af din Søns Hoved, og om Du ikke giør det, da har Du forbrudt dit Liv." Da tog Egil en Piil ud af sit Pilekogger, saae paa Eggen og strøg Bladet, og satte den ned hos sig. Han tog derpaa endnu en Piil og strøg Bladet og Fiedren, satte den paa Strængen og skød midt i Æblet, saa at baade Piil og Æble faldt paa eengang til Jorden; og denne Daad har længe siden været berømmet, og man kaldte ham Olrunar-Egil, eller Egil den Træffende. (3)

Kong Nidung spurgte Egil, hvi han tog to Pile, da dog een var tilstrækkelig til at skyde med. „Herre!" svarede Egil, „ei vil jeg lyve for Eder: om jeg havde skudt Drengen med den ene Piil, da havde jeg tiltænkt Eder den anden. Kongen optog dog dette vel, og det tyktes Alle, at Egil talte dierveligt."

II.

Den anførte simple Beretning i Vilkina-Sage blev længe næsten aldeles overseet ved Siden af Saxos udførligere, Skytten Toke forherligende Fortælling, som her meddeles efter Anders Sørensen Vedels syndige og naive Oversættelse:

„Nu efterfølger her en Historie om Kong Harald, og om hans Tiener, hvilken er paa dette Sted ingenlunde at forgiætte eller udelukke. Der var En, ved Navn Toke, udi Kong Haralds Gaard, som havde mange Avindsmænd for sin Dyd og sine mandige Gierninger, med hvilke han overgik alle de andre sine Hofbrødre. Han berømmede sig engang, at et Æble skulde aldrig være saa lidet, at han jo vilde skyde det af en Stang med det første Skud. Dette blev ført for Kongen, og han befoel strax, at Toke skulde bevise sin Konst paa sin egen Søn, og dersom det feilede hannem med det første Skud, da skulde han miste sit Liv. Toke blev bange over saadan Kongens strenge Befaling, og harmedes ikke alleneste ved sin Forseelse og Drukkenskab, men ogsaa ved sine

ugunstige Uvenners hemmelige Bagtale og Forførelse. Og endog det var hannem haardt, at han skulde prøve sin Konst paa det, som ikke var formældt af hannem selv, saa kunde alligevel hans frimodige Hierte ingenlunde forsage. Jo større Fare for Haanden var, jo dristigere og snildeligere overveiede han Alting, og gav sig paa det sidste efter Kongens Begiering. Han bad sin Søn staae stille og ikke frygte eller bøie sig, naar han hørte Pilen afskydes og komme susende frem imod sig. Han vendte Øinene bort og Nakken til sig, tog tre Pile, og afskød Æblet med den allerførste Piil. Havde Lykken vendt det anderledes, da havde det kostet hans Hals. Men Faderens visse Konst beskiermede baade Sønnens og Faderens Liv. Sønnens dristige Lydighed beholdt baade sig og Faderen ved Ære og Velfærd. Der Kongen spurgte hannem, hvorfore han tog tre Pile af Koggeret, efterdi hannem var ikkun forlovet eet Skud, da svarede han og sagde: „Dersom den første Piil havde feilet mig, da vilde jeg hævne min uskyldige Død paa din ubillige Grumhed.“ Givende tilkiende, at hannem burde Ære for sin Frimodighed og Kongen Straf for sit utilbørlige Bud og Befaling.

Toke var neppelig kommen af denne Vaande, førend han førte sig selv villigen med Kongen udi en ny Trætte. Kong Harald berømmede sig at han kunde kosteligen løbe paa Skierne, som det finske Folk almindeligen bruger. Toke sagde, at han vilde Intet give Kongen efter i dette Stykke; thi befaledes hannem strax, at han skulde bevise sin Kunst paa Kuldgnibe udi Skaane. Toke maatte da mere friste paa sin Styrke og Snildhed, end megen Øvelse. Et Menneske maatte grues ved at see ned af denne Klippe og bæve ved den Fare, som her efterfølger. Toke begyndte paa det øverste, bandt Skierne under Fødderne, tog Staven udi sin Haand og gav sig dristigen paa Løb. Der han havde løbet nogen Stund, stødte

han begge Skierne sønder mod Klipperne, og som hans gode Lykke vilde vaagne, greb han i de Huler, som Klippen var revnet, og steg siden fremdeles sagtelig ned til Vandet og blev der indtaget af nogle søfarende Skibmænd. Ellers havde han hovedkulds faldet udi Vandet og druknet, som Kong Harald siden meente, der de funde Stykkerne af Skierne udi Vandet. Men Toke priste Lykken og havde ingen Lyst, at lade sig ydermere saaledes prøve af Kong Harald. Han flyede derfor fra hannem, gav sig i Tieneste hos hans Søn Svend og hævnede sig siden paa hannem, da han skød hannem ihjel ved Helgehavn." (5)

III.

Saxos Beretning finder baade med Hensyn til Pileskuddet og med Hensyn til Skieløbningen et fuldkommen lignende Sidestykke i den vistnok meget sildigere Fortælling om den norske Heming. I det Udtog af Fortællingen, der er meddeelt i Müllers Sagabibliothek, udvikles først, hvorledes Kong Harald Haardraade besøgte Aslak, en rig Bonde paa Øen Torg i Halogaland, og hvorledes han der endelig opnaaede at stifte Bekiendtskab med Aslaks Søn Heming. Derpaa hedder det:

„Aslak traadte til og fortalte, at Kongens Skib var seilfærdigt, men Kongen lod ham vide, at han vilde blive den Dag over, og gik ind i Skoven, for at forsøge sig med Heming i at skyde. Men hvor god en Bueskytte end Harald var, skød Heming dog endnu bedre, hvorover Harald blev saa forbittret, at han befalede ham under Livsstraf at skyde en Hasselnød bort fra Broderen Biørns Hoved. Heming vægrede sig; da imidlertid hans Broder selv opfordrede ham, bad han Kongen stille sig hen ved Broderens Side, for ret at see Skuddet; men Kongen satte Odd Ofeigsøn der, og stillede sig selv hos Heming, der efter at have signet sig og anraabt

Gud til Vidne, at det maatte hvile paa Kongen, hvis han tilføiede sin Broder Meen, skød saaledes, at Pilen løftede Nødden op fra Hovedet uden at saare. Kongen gik derpaa til Sengs. Næste Morgen lod Aslak Kongen atter vide, at hans Skib laae færdigt, men fik igien det Svar, at Kongen vilde blive Dagen over. Efterat have drukket, gik Kongen ned til Stranden og opfordrede først Haldor Snorresøn, siden Vandvar Eldjarnssøn til at svømme omkaps med Heming. Da disse undskyldte sig, formaaede han sin Frende Niklas Thorbergsøn dertil. De svømmede begge langt, men Niklas Thorbergsøn blev tilsidst saa træt, at han af Heming maatte lade sig bære i Land. Da derpaa ingen anden vilde maale sig med Heming, kastede Harald selv i sin Harme Klæderne og sprang ud. Aslak raadede sin Søn til at flygte til Skoven, men denne svarede i et Ordsprog, at det var Næb mod Næb at Ørne sloges, og sprang i Vandet. Harald greb ham og dykkede ham under; Bølgerne gik høit over dem, og det blev mørkt uden at man saae nogen af dem mere. Omsider kom Kongen ene i Land og lod sig give tørre Klæder. Alle troede, at Heming var druknet; der herskede Taushed over Drikkebordet; men da man havde tændt Lys og Kongen var kommen i sit Høisæde, traadte Heming ind og bragte Kongen en Kniv, der havde været i hans Belte, hvilken man derfor sluttede sig til, at han paa Søen havde frataget Kongen. Da Aslak næste Morgen spurgte, om Kongen vilde reise, svarede denne ja, men Heming skulde følge med til Fastlandet. De landede ved et steilt Field, hvor en smal Sti snoede sig op ad Siden; et Stykke nede paa Bierget var der en fremspringende Brink, omtrent saa stor, at en Hest kunde staae der. Paa dette Field befalede Kongen Heming at løbe paa Skier. Forgiæves indvendte Heming, at Jorden var haard og blottet for Snee; han skulde dog løbe, og han giorde det ogsaa frem

og tilbage til Alles Forbauselse. Heming bad derpaa Kongen om at maatte holde op; men Harald vilde, at han blot skulde gjøre eet Løb endnu, nemlig fra Klippespidsen ned paa Brinken. Heming sagde, at Kongen ligesaa godt kunde dræbe ham, hvortil Harald svarede, at det ogsaa skulde skee, dersom han ei adlød. Da bød Aslak sin hele Formue for Hemings Liv, men efterat Harald havde sagt, at han ikke skiøttede om hans Gods, frabad Heming sig Fleres Forbønner og gik et Øieblik til Siden; og fandt da Odd Ofeigsen ham og gav ham den hellige Stephens Linklæde, om hvilket det hed sig, at det frelste alt Levende, som bar det, fra Livsfare. Imidlertid gik Kongen med sit Følge op paa Brinken. Kongen havde sin røde Kaabe løs om sig, stak Spydet i Jorden og blev holdt i Ryggen af sin Frende Thorbergsøn, der igien holdtes af en Anden og saaledes ned ad. Heming tog nu Skierne paa og begyndte at løbe ned fra Fieldtinden, saa Alle forbausedes; under de største Spring tabte han ikke Skierne. Da han nærmede sig Brinken, gjorde han et Spring, lod Skierne falde og kom paa Spidsen af Brinken, hvor Kongen stod og greb ham i Kappen. Men Kongen gav Slip paa Kappen, saa at Heming styrtede ned ad Fieldet."

Saaledes lyder Beretningen i Sagaen, hvis følgende Skildring af Haralds Strid med de over hans Slethed opbragte Islændere ei vedkommer os her. Det maa være tilstrækkeligt at tilføie, at der i Fortællingens Slutning udførligen berettes, hvorledes Heming med samme Held som Saxos Toko lykkelig undkommer i en Baad, og at han i Aaret 1066 skal have været tilstede ved den engelske Hær under Slaget ved Standforbridge, hvor han med et Pileskud saaledes mærkede Harald Haardraade, at en Anden formaaede at fælde Kongen. (7)

IV.

Et ikke lidet ældre Forbillede for Hemings Veddekamp med Harald Haardraade afgiver det to hundrede fem og tredivte Kapitel af Olaf Tryggvesøns Saga, der skildrer Kong Olafs Giesteri hos Endride Ilbreid, en ung og mægtig Hedning, som Kongen vilde omvende til Christendommen. (8) Ogsaa denne Sagas Fremstilling af Striden, der betragtedes som et Slags Ordale, syntes det rigtigst at meddele fuldstændig:

„Kongen og Endride afklædte sig, svømmede fra Landet og legede længe med hinanden. De førte hinanden verelviis ned, og vare omsider saalænge under Vandet, at man næsten begyndte at blive bange for, at de ikke vilde komme op mere; omsider kom dog Kong Olaf over Vandet, svømmede til Land, gik op og udhvilede sig, men klædte sig ikke paa. Ingen vidste, hvad der var blevet af Endride, og Ingen turde spørge Kongen om det; men efter lang Tids Forløb blev man vaer, hvor Endride svømmede; han havde da faaet sig en Ridehest; han sad paa Ryggen af en stor Sælhund, holdt den paa begge Sider i Skiæget, og styrede den saaledes, men da han var kommen nær ved Landet, lod han Sælen løs; Kongen sprang da op, svømmede ud imod ham, førte ham strax under Vandet og holdt ham længe nede; men da de kom op, svømmede Kongen til Land, men Endride var saa udmattet, at han ikke kunde bierge sig selv, og da Kongen saae det, svømmede han til og hialp ham. Da Endride begyndte at komme til sig selv igien, og de vare paaklædte, sagde Kongen: „Du har stor Færdighed i Svømning, Endride! men derfor er Gud at takke, at Du var den svageste af os, som Folk kunde see af, at jeg maatte føre Dig i Land.“ „Det kan Du nu ansee, som Du vil,“ sagde Endride. „Men hvorfor“ spurgte Kongen, „dræbte Du ikke Sælen og trak den i Land?“ — „Fordi“ svarede Endride, „jeg ikke vilde, at I skulde kunne sige, at jeg havde fundet den

død." Den næste Nat forløb nu, og den følgende Dag sagde Kongen, at de skulde prøve Skydning. Endride svarede: „Allerede tykkes mig Herre! at I har tilfulde prøvet min Ubesindighed i at ville kappes med Eder i Idrætter; saameget mindre nytter det mig at prøve denne, da jeg i denne har endnu ringere Øvelse end i den forrige." „Det tykkes mig godt, om saa var," sagde Kongen, „og det staaer end til Dig, at Du prøver den og kalder Dig overvunden." „Det Vilkaar kan man altid vælge," svarede Endride, „og Ingen vil vel sige, at Skiemten overdrives, om det tykkes Gammen at see, hvor langt der er imellem Eders Idrætter og mine ubehændige Forsøg." De gik da til Skoven, som laae nær ved Gaarden. Kongen lagde sin Kappe af sig, stak en Splint i Jorden og bestemte en lang Skudvidde; derpaa blev der givet ham Bue og Piil; han skød, og Pilen traf yderst paa Spaanen og stod der fast. Endride skød da længere inde i Spaanen, men dog ei i Midten. Kongen skød anden Gang; man gik da til, og Pilen stod midt i Spaanen; Alle kaldte det et ypperligt Skud. Endride berømmede ogsaa Kongens Færdighed og sagde, at han troede, at det nyttede ham ikke at skyde mere; Kongen tilbød ham at opgive det, om han vilde kalde sig overvunden i denne Idræt. Endride sagde, at det kunde vel blive Tilfældet, om han end forud giorde Forsøg. Endride skød da og denne Piil traf i Strængridsen paa den Piil, som Kongen skød sidst, og saaledes stode de begge. Da sagde Kongen: „Meget fortrinlig er Du i Idrætter, Endride! men dog er denne endnu ikke fuldkommen prøvet; man skal nu tage den fagre Dreng, som Du forleden Dag sagde, at Du elskede høiest, og sætte ham til Maal saaledes, som jeg bestemmer." Saa blev giort; Kongen lod da tage en Tavlbrikke og sætte paa Drengens Hoved: „Nu skulle vi her," sagde Kongen, „skyde Brikken af Drengens Hoved, saa at han ingen Skade kom-

mer til." „Det skal I vel gjøre om I vil," sagde Endride, „men jeg vilde vistnok hævne det, om Drengen tilføiedes Skade." Kongen lod da binde et langt linnet Klæde om Drengens Hoved og lod to Mænd holde i Enderne paa Klædet, saa at Drengen ikke kunde bevæge Hovedet til nogen af Siderne, naar han hørte Hvinet af Pilen. Kongen gik derpaa til det Sted, hvor han skulde staae, han signede sig og gjorde Kors for Pilens Od, inden han skød; men Endride blev meget rød. Pilen fløi under Brikken og tog den af Hovedet, og saa nær gik den Hierneskallen, at Issen blødte temmelig. Kongen bød derpaa Endride at gaae til at skyde efter ham, om han vilde, men da gik Endrides Moder og Søster til ham og bade med megen Graad, at han ikke skulde indlade sig derpaa."

I Fortsættelsen af Kapitlet fortælles, hvorledes Kongen paa den tredie Dag seirer i Haandsarelegen, og hvorledes Endride, forbauset over Kongens Færdighed, endelig falder til Føie, lader sig døbe og optages blandt Kongens Hirdmænd, med hvilke et Rygte senere lader ham falde paa Ormen den lange. (9).

V.

At Sagnet, saaledes som det ovenfor er hentet fra Kilderne, er eiendommeligt for de nordiske (gothiske) Folkestammer, derom kan ikke næres nogen grundet Tvivl, ihvorvel man tidligere ikke har været utilbøielig til at negte det. (10). Ligesom der nemlig vel neppe gives nogen nordisk Mythe, som man jo har nødt til at balancere paa Linier, der udspændtes imellem Kaukasus og Bogreoler: saaledes har man ogsaa søgt at udlede det her omhandlede Sagn om Pileskuddet fra Orienten. Allerede Suhm fandt i Sagnet om Palnatoke en Gienklang af den herodoteiske Fortælling, om hvorledes Kambyses skød Prexaspes's Søn en Piil giennem Hiertet; (12) og ligesom i den nyeste Tid Depping og Michel i Tradition

nerne om Veland fandt en Forplantelse af Sagnet om Dædalus (13), saaledes maatte ogsaa Velands Broder, den frimodige Egil, finde sig i at hans navnkundige Gierning af Jacob Grimm (14) blev udgivet for en Efterligning af den noget dunkle Fortælling hos Eustathius, om hvorledes Thronstriden mellem Bellerophons Sønner blev afgiort ved at bortskyde en Ring fra Brystet af et Barn.* Men Enhver, der vil gaae til Kilderne, og, efterat have giort sig bekiendt med de nordiske Sagn, vil læse Fortællingerne hos Herodot og Eustathius selv, vil, uanseet, hvad der overhovedet lader sig indvende mod den vistnok i alle Retninger alfor eensidige orientaliserende Stræben, nødvendigviis bringes til at tilstaae, at her aldeles ikke kan være Talen om nogen Sagnliighed; saafremt man herved vil forstaae noget mere end en saare ringe Overeensstemmelse imellem nogle, fra al Sammenhæng vilkaarligen udrevne Momenter.

Det vil i øvrigt af de anførte Fremstillinger af Sagnet tydeligt kunne sees, hvorledes det oprindelig kun skildrede det navnkundige Pileskud; og hvorledes derpaa, først Fortællingen om Skieløbet, og senere Veddekampen med Kongen, bleve tilføiede; ligesom det ogsaa af Torfæus skiønnes, hvorledes Sagnet lige indtil hans Tid vedblev at tiltage i Omfang og at tabe i Gehalt. † Allerede med Hensyn hertil, og forsaavidt som den i Oversættelsen af Vilkina-Saga indskudte Fortælling, paa Grund af Egils Slægtskab med Veland, synes at slutte sig til en af de ældste nordiske Sagnkredse, maatte man ledes til at frakiende Sagnet, saaledes som det viser sig hos Saxo, historisk Troværdighed; thi om at finde en saadan, enten i den romantiske Vilkina-Saga selv, eller i den utroværdige Fortælling om Heming, eller i den vel ikke ganske saa uhistoriske, men dog med fabelagtige Minder stærkt giennemtrukne Saga om Olaf Tryggvesøn (15), derom har der dog hidtil ikke været Tale.

Men hvad der giør Saros Fortælling om Toke, hvis Paalidelighed man forhen med Iver har søgt at hævde (16), til ikke meer end et utroværdigt Sagn, er fornemmelig, at ligesom det i og for sig vilde være høist urimeligt, at en Hirdmand, der een Gang saa haardt var bleven straffet for sit Praleri, atter skulde have givet Kongen Leilighed til at vise det samme Overmod (17): saaledes kunde det umuligen antages, at noget saadant skulde have undgaaet de for slige Begivenheder ikke mindst opmærksomme Islænderes Grandsken og Kundskab (18). Men hverken Jomsvikinga- eller Knytlinga-Saga, hverken Olaf Tryggvesøns Saga eller Heimskringla, og ikke heller nogen anden islandsk Kilde, veed det allermindste om at den navnkundige Palnatoke skulde have øvet en saadan Idræt; og dog maatte Palnatoke, der ogsaa i Island berømmedes som Kong Harald Blaatands Drabsmand, nødvendigviis være den samme som Saros Bueskytte Toko. Det tør derfor vistnok antages, at Saro af et eller andet ukritisk Hensyn har ladet sig forlede til at faae det gamle Sagn om den dristige Skytte, der reddede sit Barn og dræbte sin Konge — et Sagn han maaskee fandt fortalt om en vis Toke Trylle (19) —, anbragt i Historien om Kong Haralds Drab ved Palnatokes Pileskud, om hvilken sidste han aabenbar kun har været høist unøiagtigt underrettet (20).

VI.

I Holsteen, der har saa mange Traditioner tilfælleds med Danmark og det øvrige Norden, opdage vi Sagnet i Wilstermarsk. At Sagnet ogsaa her er undgaaet de speidende Blik, der fra mange Steder sendtes efter det, lader sig lettelig forklare; deels paa Grund af den afsides liggende Egn, og deels paa Grund af den sildige Periode, i hvilken det fremtræder. Men endskiøndt den holstenske Variation af Sagnet er den seneste af alle, syntes det dog meest passende

allerede her at foredrage den, førend vi fierne os længere fra Norden.

I Landsbykirken i Wewelsfleth, paa den venstre Side fra Indgangen, findes et gammelt Maleri, hvor der paa en stor grøn Plads er afbildet en Ridder, som med en Armbue giennemskyder et Æble, der hviler paa Hovedet af en Dreng. Ridderen holder en anden Piil i Munden; ved Siden af ham staaer en Ulv med Øinene fæstede paa Barnet, og i Baggrunden sees en stor Bygning, som et Slot. Dette Maleri forklares ved det i Wilster-Marsken endnu levende Sagn saaledes: „Henning Wulf var Høvedsmand i Marsken, og boede i den Egn af Sognet, der forhen kaldtes „Damm-Ducht," og som nu hedder „Kongens Land;" han besad en stor Gaard med megen Jord, og var bekiendt for at være en udmærket Skytte. Han havde allerede eengang skudt et Æble af Hovedet paa sin eneste Søn, da Kong Christian den Første af Danmark, der paa en Reise kom igiennem Egnen, forlangte at see ham, og befalede ham i sin Nærværelse at gientage den samme Gierning. Henning traf lykkelig Æblet, men ved Skuddet havde han havt en anden Piil i Munden; og da Kongen spurgte ham, for hvem den var bestemt, svarede han: „For Eders Majestæt, dersom jeg havde truffet min Søn." Følgen af dette Svar var, at Henning blev erklæret fredløs, hans Land forbrudt, og at han selv blev dræbt paa sin Flugt til Dithmarsken" ([21]).

At denne Henning Wulf er en historisk Person, er vist ([22]), ihvorvel hans Historie uden al Grund er bleven udsmykket paa den nys omtalte Maade. Troværdige Annalister ([23]) fortælle os, at han var en af de fornemste Anførere for de holsteenske Misfornøiede, der giorde Oprør imod Christian den Første, Aaret efter at Kongen havde tabt Slaget ved Brunkebierg. Men i Aaret 1472 slog Kong Christian

Oprørernes forenede Skarer i Egnen omkring Husum; iblandt de Fangne var Henning Wulfs Søn, der mistede Livet; Faderen lykkedes det at redde sig til Dithmarsken, hvor imidlertid ogsaa han kort Tid efter omkom (24). De nærmere Omstændigheder ved hans Død kiende vi ikke (25); men det er klart, at Mindet om Faderens Strid med Kongen og om Sønnens Ulykke har givet Anledning til at Folket ogsaa lod dem udføre Rollerne i det gamle Drama, hvori de i Virkeligheden aldrig vare optraadte. Dette kunde saameget lettere skee, da det ovenfor omtalte Maleri synes tilfældigviis at have været anbragt lige over Familien Wulfs Gravsted, og da det maaskee endogsaa oprindeligen er blevet skienket Kirken af den nævnte Familie.

VII.

Fiernt fra Norden gienfinde vi Sagnet under de ældgamle, tykke Skove, der endnu langt ind i Middelalderen bedækkede Grændselandene (the borders) mellem England og Skotland, og som ere blevne Skuepladsen for de angelsachsiske Fredløses ofte besungne Eventyr. Efterat Vilhelm Conquestor havde fuldført Erobringen af England, bleve hine barbariske, tildeels endnu usaligt virkende Jagtlove givne i dette Land, ifølge hvilke Jagten udelukkende blev forbeholdt de normanniske Lehnsherrer (the proud barons), og ethvert Indgreb i Jagtretten straffedes med Døden. Da imidlertid mangen ædel, fribaaren Angelsachser (yeoman) ikke saa snart kunde vænne sig til at give Slip paa den gamle Nydelse, og Bestemmelserne for Jagten paa den anden Side overholdtes med ubøielig Strenghed: flygtede mange Fredløse (outlaws) til Skovene omkring Carlisle, hvor de endog syntes at have givet sig egne Love, blandt hvilke den vistnok ikke var den sidste: snarere at falde deres forhadte adelige Undertrykkere, end deres egne Brødre til Last. Flere af de ældste og fortræffe-

ligste engelske Ballader skildre med levende Farver de Fredløses Forhold, deres friske Munterhed, deres Godmodighed og fuldendte Bueskydning. I Spidsen for dem straaler fornemmelig den høipriste William Cloudesly og hans Venner Adam Bel og Clym of the Clough; og det er paa et gammelt Digt om dem, jeg her skal henlede Opmærksomheden (26). Efter at det nemlig i denne Ballade er blevet udviklet, hvorledes de tre djærve Skytter paa et af deres eventyrlige Tog havde dræbt Sheriffen i Carlisle, fortælles der, at de droge til „Kongen i London," der, uvidende om sin Tieners Drab, efter Dronningens Forbøn tilsagde dem Fred og Tilgivelse. Da Kongen derpaa ved et Sendebud var bleven underrettet om de Fredløses forvovne Gierning, fortørnedes han høiligen; dog krænker han ikke sit givne Ord, men byder dem kun, at de skulde vise en Prøve paa deres lovpriste Bueskydning. Digtet beretter, hvorledes først Kongens Hofskytter, og derefter de Fredløse, viste deres Færdighed i at træffe Prikken i Skiven, og melder nu videre:

Da siger William: „I Cumberland
„Der kalde vi ingen en Skytte,
„Med mindre Maalet han træffe kan
„Om dobbelt saa langt vi det flytte."

Saa gaaer han og stikker en Vidie i Jord
Ved tvende hundrede Alen.
Men Kongen ved alle Helgene svor:
„Jeg troer den Skytte er galen."

„Den Skytte ei findes paa Jordens Rund,
„Der saadan et Maal kunde hitte —"
Da hviner Pilen i samme Stund,
Og Vidien monne den splitte.

„Af alle Skytter i Verden Du —"
Siger Kongen — „den bedste mon være."
„Et bedre Skud jeg gjør dog endnu,
„Min Herre Konge til Ære.

„Her staaer min Søn — er kun otte Aar —
„Med Æblet oppaa sin Isse:
„Et hundrede Alen jeg fra ham gaaer,
„Og Æblet rammer tilvisse.“

„Lad være et saadant voveligt Spil!“
Saa lød nu Konningens Tale —
„Thi rammer Du ikke, jeg sværger Dig til:
„Du hænger før Sol monne dale!

„Og, Cloudesly! bliver der paa din Søn
„Den mindste Ridse at see!
„Da hielper ei længere Løn eller Bøn —
„Døe skulle I alle Tre!“

Men Cloudesly støder en Pæl i Jord —
„Jeg holder hvad jeg har lovet!“
Der binder han Drengen med Hampesnor,
Og fra sig vender hans Hoved.

Saa stiller han Æblet! „Vær rolig min Dreng!“
Og hundrede Skridt han udtræder.
Og brat han nu spænder sin Buestræng —
Slet Ingen i Kredsen sig glæder.

Til begge Sider raaber han ud,
Og beder dem stande ret stille.
„Thi den, der giør et saa dyre Skud,
„Bør Ingen i Sigtet forvilde.“

Men Pilen splitter det Æble itu;
Ei Drengen fik mindste Lyde.
Da raaber Kongen: „Gud give Du
„Ret aldrig paa mig skulde skyde!

„Og skal Du nu være i Cumberland
„Min Jægermester med Ære!
„Og alle I Trende i hæderlig Stand
„I skulle mit Jagttegn bære!“

Hvad nu denne Skildring af Pileskuddet angaaer, er det klart, at den baade med Hensyn til Kapskydningen med Kongens Jægere, med Hensyn til Kongens Trudsel om Straf,

dersom Skuddet mislykkedes, og med Hensyn til Stridens glædelige Ende, blandt alle de af mig anførte nordiske Variationer af Sagnet fornemmelig stemmer overeens med Fortællingen om Olaf Tryggvesøn og Endride Ilbreid. Forsaavidt man dernæst kunde spørge om Maaden, hvorpaa Sagnet kunde tænkes forplantet til England: da kan her ikkun ganske i Almindelighed mindes om de talrige, paa det mangfoldigste og nøieste sammenslyngede Baand, der fra umindelige Tider, og langt ind i Middelalderen, forenede Englands Befolkning, Sprog og Cultur med Nordens Historie i Hedenold. Derimod vilde det være et lige saa vidtløftigt, som frugtesløst Arbeide at undersøge, om Digtet oprindelig er fremstaaet blandt Angelsaxerne. Vel kan herfor anføres, at de Fredløse i Digtet ere blevne skildrede med øiensynlig Forkiærlighed (27); men herimod maa dog bemærkes, at „Kongen i London" aldeles ikke omtales som Gienstand for det brændende Had, der endnu længe efter Normannernes Erobring opflammede Kiærnen af den angelsaxiske Befolkning (28). Snarere kunde man, da Digtet i flere Henseender minder om de skandinaviske Viser fra Middelalderen (29), og da det navnkundige Pileskud ogsaa i Norden har været priist i Sange (30), ledes til at antage, at Digtet i det Mindste for en Deel kunde have en lignende Oprindelse, som de talrige nordengelske og skotske Ballader, hvis tidligste Hiem man, jo nøiere man giør sig bekiendt med dem, stedse mere nødes til at søge i Norden (31); og forsaavidt turde det maaskee her ikke være upassende at gienkalde i Erindringen: at „der var en Tid, da Normannernes Sprog, ligesom Vikingsfarerne selv, havde et Hiem paa enhver af Nordsøens Øer og Kyster. Da dette Sprogets Fælledsskab ophørte, og da Folkene efter Christendommes Indførelse lidt efter lidt vantes til, at forblive rolige hver paa sin Kyst, forsvandt dog ikke de fælleds Sagn

og Sange, men uddannedes alle tillige med Landenes Sprog og antoge efterhaanden under Traditionernes Voren Noget af det Folks Karakteer, hos hvilke de bevaredes. Heraf kan man forklare, hvorfor saa mange Sange ere fælleds for alle disse Folk; heraf den Mængde lige Ord, der findes i engelske, skotske og skandinaviske Viser, og heraf, at der i de skotske Romancer forekomme hele Strofer i den Grad overeensstemmende med visse af det svenske Sprogs Dialekter, at en Bonde, især fra Jemteland, Vestergothland eller Vermeland, vilde kunne forstaae dem (32)."

VIII.

Verdenshistorisk Navnkundighed har Sagnet opnaaet ved dets Fremtræden i Schweitz, hvorhen vi nu vende vor Opmærksomhed. Efter at have berørt Fiendskabet mellem de gamle helvetiske Kantoner og den østerrigske Foged Geßler, fortæller Krønikeskriveren Peterman Etterlin saaledes:

„Nu var der i Landet en redelig Mand, der hed Wilhelm Tell, og som hemmelig havde svoret til Stauffacher og hans Forbund. Han gik mange Gange op og ned forbi Hatten og vilde ikke bøie sig for den, og derfor anklagede Knegten, der bevögtede Hatten, Wilhelm Tell for sin Herre. Da denne havde hørt Klagen, foer han til og lod Tell kalde for sig, og spurgte ham venlig: hvorfor han ikke havde adlydt hans Befaling og bøiet sig for Stangen og Hatten? Tell svarede og sagde: „Kiære Herre, det er skeet tilfældigen, jeg har heller ikke troet, at Eders Naade vilde lægge saa megen Værd derpaa, og var jeg kløgtig, hed jeg ikke Tell (33); derfor, naadige Herre, tilgive I mig og skrive I det paa min Daarskabs Regning." Nu var Tell saa god en Skytte, som nogensinde fandtes i Landet, og havde ogsaa smukke Børn, der vare ham kære. Men Herren, der var af ond Natur, sendte hemmelig Bud efter Tells Børn, og da de vare komne,

spurgte han Tell, om Børnene vare hans og om hvilket, der var ham det kiæreste. Tell svarede: „Ja, naadige Herre, de ere alle mine, og de ere mig ogsaa alle lige kiære." Da sagde Herren: „Velan, Wilhelm, Du er en god Skytte, og man finder ingen lignende i hele Landet; nu skal Du give mig en Prøve paa, hvor dygtig Du er, ved at skyde et Æble af Hovedet paa et af dine Børn, og naar Du giør det, vil jeg holde Dig for en god Skytte." Den gode Tell blev forskrækket, bad om Naade, og anraabte Herren om at forskaanes for hvad der var unaturligt; Alt, hvad han ellers bød, vilde han gierne giøre. Men hvad Wilhelm Tell endog saa sagde, saa tvang Herren og hans Knegte ham dog til at giøre Skuddet, og selv lagde Herren Æblet paa Hovedet af Barnet. Tell saae, at han var overmandet (34) og maatte giøre, hvad Herren vilde; han tog en Piil og stak den i sin Køllert, en anden tog han i Haanden, spendte med den sin Armbue, bad Gud og hans værdige Moder, at de vilde give ham Lykke og beskytte hans Søn, og skød derpaa Æblet bort af Hovedet paa Barnet, uden at giøre det mindste Skade. Da dette skete, behagede det Herren vel, og han roste ham, fordi han var en saa god Skytte; dog sagde han til Tell, at han skulde besvare ham et Spørgsmaal, og han spurgte ham, hvad det betydede, at han havde stukket den første Piil i sin Køllert. Tell havde gierne paa det Bedste villet rede sig ud af Sagen, og han sagde altsaa, at det saaledes var Skik iblandt Skytterne. Men Herren afstod ikke fra sit Forsæt at ville vide, hvad Meningen dermed havde været, hvorimod Tell, der frygtede ham og var bange, fordi han var i hans Vold, og fordi Ingen af hans Brødre vilde kunne komme ham til Hielp, ikke sagde meer end før. Da Herren, der var fuld af snedig List, mærkede dette, fattede han strax Tells Bekymring, og han sagde: „Kiære Tell, siig mig nu lige ud Sandheden

om, hvorfor Du stak Pilen i din Køllert; jeg vil sikkre Dig dit Liv og ikke dræbe Dig." Da udbrød Wilhelm Tell: "Nu velan, siden I har sikkret mig mit Liv, vil jeg sige Eder Sandheden," og han begyndte at tale, og han sagde: "Jeg har giort det af den Grund, at dersom jeg havde feilet Æblet og skudt mit Barn, saa vilde jeg dog ikke have feilet Eder selv eller Een af Eders, men med den Piil, jeg har i Køllerten, sendt Eder Døden (35)." Da Herren hørte dette, sagde han: "Nu velan, jeg har sagt til Dig, at jeg ikke vilde dræbe Dig; men eftersom jeg vel forstod, at Du vilde have taget mit Liv, saa vil jeg nu være sikker for Dig, og jeg vil føre Dig til et Sted, hvor Du hverken skal see Sol eller Maane;" og han lod ham gribe og binde, og da han var bunden, førte Knegtene ham over paa Agterstavnen af et lille Skib, lagde hans Skydevaaben ved Siden af ham og stødte af for at seile til Schwytz. Men da de vare komne udenfor Aren, opstod der en saa forfærdelig voldsom Storm, at Herren og Knegtene meente, at de maatte drukne og omkomme ynkelig. Da sagde Een iblandt dem: "Herre, seer I ikke, hvorledes det gaaer; vær saa naadig at lade Tell løse, thi han er en stærk og mægtig Mand, der kan styre godt, og forstaaer sig paa Uveiret, og byd ham at frelse os herfra." Og Herren raabte til Tell og sagde til ham: "Vil Du hielpe os og giøre dit Bedste til at vi kommr herfra, saa vil jeg befale at løse Dig." Da sagde Tell: "Ja, naadige Herre, jeg vil gierne giøre det, og jeg troer med Guds Hielp at kunne redde os"; og saaledes blev han nu løsladt, og han stillede sig ved Roret, og han styrede redelig, medens han dog, betænkt paa sin Fordeel, saae sig om til alle Sider (36) og skottede hen til sine Skydevaaben, der laae nær ved ham paa Dækket. Da han kom til en stor Klippe, som man senere har kaldt Tells Klippe og endnu den Dag i Dag kalder saaledes (37), forekom det ham, at

Tiden til at undflye var kommen, og han tilraabte dem alle med glad Stemme, og sagde til dem, at nu maatte de roe af alle Kræfter, indtil de kom forbi Klippen, da de saa vilde have overstaaet det Værste. De roede alsaa altsaa alle stærkt, men da de vare saa nær ved Klippen, at Tell troede, at han kunde springe op paa den (38), da svang han, der var en saare stærk Mand, af al Magt Fartøiet imod Klippen, stødte det derpaa fra sig og lod dem drive og tumle sig omkring paa Søen, medens han selv løb igiennem Schwytz paa Skyggesiden af Biergene (39), indtil han naaede Huulveien ved Küssnacht. Da han var kommen til disse før Herren, ventede han paa ham, og da Herren kom ridende med sine Tienere, stod han bag en Busk og hørte forskiellige Anslag, der giordes imod ham. Da udspendte han sin Armbue, skød en Piil imod Herren og fældede ham, og derpaa løb han igien tilbage over Biergene til Uri, hvor han fandt sine Staldbrødre og fortalte, hvorledes Alt var gaaet til (40)."

IX.

Det vil ei kunne undgaae en ikke aldeles sløv Kritik, at denne Fortælling om Tell er rig paa Modsigelser og mistænkelige Angivelser, og det er derfor heller ikke noget Under, at der allerede meget tidlig af Franz Willimann i et Brev til Goldast af 27 Marts 1607 yttredes Tvivl om Fortællingens Overeensstemmelse med Sandheden (41). Den nævnte Forfatter stod imidlertid saare længe alene; men efterat Saxos Fortælling om Toke efterhaanden var bleven mere bekiendt i i Syden (42), kunde de helvetiske Lærde umulig andet end forbauses over begge Fortællingernes paafaldende Lighed. De fandt, at to Tyranner skulde have øvet den selvsamme besynderlige Grusomhed; at et Barn ved begge Leiligheder skulde have været ved Haanden; at Faderen begge Gange skulde have havt samme Held, og begge Gange været eenfoldig nok

til at tilstaae sin Hensigt; at de dristige Skytter paa begge Steder efter Mesterskuddet senere have udstaaet Farer til Søes, i Norden ved Skieløbningen og i Schweitz ved Seiladsen; og endelig at de paa begge Steder havde fældet Tyrannen. Tvivlene fremtraadte derfor stedse stærkere, saaledes som vi kunne iagttage det hos Isaak Iselin (43), Jac. Christopher Iselin (44) og hos Voltaire (45). Endelig udkom i Aaret 1760 i Bern et lille, af nogle faa Sider bestaaende Skrift, "Guillaume Tell, Fable Danoise," der uden Omsvøb forkastede Fortællingen som et fra Danmark indvandret Sagn, ja endog gik saa vidt, at det frakiendte Wilhelm Tell al historisk Existents (46). Imod Historien om Pileskuddet paaberaabtes fornemmelig, at ikke en eneste af alle de samtidige østerrigske Annaler kiender det mindste til Skuddet, og at Etterlins Krønike fra Aaret 1507 ikke kan være Hiemmel for en Begivenhed fra Aaret 1307. Dernæst giordes, foruden flere andre vægtige Grunde, opmærksom paa den imod al Middelalders Symbolik stridende Fortælling om Hatten, paa det unaturlige Spring op paa Klipperne, paa det utrolige i at Tell med et Stød af Foden skulde kunne tilbagestyrte det af Stormen tumlede Skib, og paa den urimelige Modsigelse, hvorved Tell i den etterlinske Fortælling snart skildres som et i den Grad indskrænket Menneske, at han bar Navn deraf, og snart som begavet med den allerhøieste Snildhed. (47).

Brochüren om Wilhelm Tell, der var forfattet af Præsten Uriel Freudenberger i Ligerz (48), giorde saa stor Opsigt, at Kanton Uri, der tidligere havde tvunget Rudolph Weid, som uden at angribe Tells Historie havde benævnet ham en Bøddel, til at giøre offentlig Afbigt (49), ikke allene ved en i stærke Udtryk affattet Kredsskrivelse af 4de Jun. 1760 formaaede de øvrige Cantoner til at bevidne deres Misfornøielse med Skriftets Publication, men ogsaa selv lod alle de Exem-

plarer, som kunde overkommes, offentlig opbrænde, og to Guldmedailler tilstille den Forfatter, der først traadte i Skrankerne imod Freudenberger. Dette var J. A. F. von Balthasar (50), til hvem Gotl. Em. v. Haller og General von Zurlauben (51) sluttede sig. Disse Forfattere søgte imidlertid fornemmelig, med tildeels yderst svage Grunde, at hævde Wilhelm Tells historiske Existents; hvorimod de næsten aldeles ikke indlode sig paa det, som fornemmeligen havde været Gienstanden for Freudenbergers Kritik, nemlig hele Historien om Pileskuddet. Til Forsvar for denne anførte de ikkun, at Fortællingen ogsaa findes hos den paa deres Tid endnu utrykte, luzernske Krønikeskriver Melchior Russ († 1490), hvilket imidlertid uden Hensyn til at Russ's Fremstilling, saaledes som nedenfor skal bemærkes, just maa svække Troen paa Historiens Sandhed, kun bragte Sagen saare lidet videre; da Melchior Russ kun skrev nogle faa Aar tidligere end hans Samtidige Petermann Etterlin, nemlig i Aaret 1482. Dernæst anførte de med megen Sikkerhed, at det vilde være noget uhørt, at et reent uhistorisk Sagn skulde forekomme i en saa sildig Periode mellem Etterlins øvrige, strengt historiske Angivelser. Men nu have just de nyere Undersøgelser af de helvetiske Krønikeskrivere tilstrækkeligen godtgiort, at Etterlin, ligesom alle hans Samtidige, med Hensyn til den hele ældre Historie og hele det fiortende Aarhundrede, er i høi Grad opfyldt med Sagn, saa at det tvertimod nu maatte være besynderligt, om man skulde beholde Troen paa Fortællingen om Pileskuddet, medens man maa forkaste saa mange andre Sagn, der fortælles i nøie Forbindelse med Tells Historie. Naar hine Forfattere i øvrigt paastaae, at man ikke skal kunne paavise et eneste, aldeles opdigtet Sagn fra en saa sildig Periode, som den, hvortil Fortællingen om Tell henhører, da er dette aabenbart en lige saa ugrundet Paastand; jeg skal kun minde om den ovenfor anførte

holsteenske Variation af Sagnet, og bemærke: at dersom de uhistoriske Sagn fra det 15de og 16de Aarhundrede vare mere bekiendte, vilde her uden Vidtløftighed kunne paavises mange Exempler paa Sagnvandringer fra en endnu sildigere Tid. Vi ville kun erindre, at det ved Shakspeares Macbeth navnkundige Sagn, om en vandrende Skov ([53]), der tidligst findes hos Saxo ([54]) og senere paa flere Steder i Europa (f. Ex. i Fortællingen om Slaget imellem Grev Geert og Ditmarskerne 17de Jul. 1319), endnu spøger hos os som Gienganger i Traditionen om Slaget ved Ørnebierg i Grevens Feide ([55]); og at den Heltegierning, der ligger til Grund for Schillers berømte Ballade, „der Handschuh," og som Munken i St. Gallen, Ekkehard den Yngre, først fortæller om en tydsk Rhingreve Kuno Kurzbold von Lahnstein ([57]), af spanske Krøniker tillægges Manuel Ponce de Leon, da han opholdt sig i Sevilla ved Ferdinand den Katholskes og Isabellas Hof ([57]), og af franske Forfattere, ligesom af Digteren tilskrives Ridderen Delorges, en af Kong Frants den Førstes Hofmænd ([58]). Naar endelig Balthasar, Haller og Zurlauben frakiendte Freudenberger Ret til at udlede Noget deraf, at Fiskerne ved Vierwaldstättersøen vare enige om, at der i Mands Minde aldrig havde hersket nogen Storm paa den af de høie Bierge beskyttede Sø: da maa vi heri, men ogsaa kun heri, give hine Forfattere Medhold. Thi det er blevet oplyst, at her af og til herske saa voldsomme Kastevinde, at Lovene befale: „beym starken Føhn" at slukke Ilden i Husene ved Søens Bredder og at fordoble Nattevagterne paa Biergene. ([59]).

Da imidlertid Johannes Müller i sin berømte, kort Tid efter udgivne „Geschichte Schweizerischer Eidgenossenschaft," rigtignok uden at anføre tilbørlige Grunde og derfor ogsaa med en øiensynlig Usikkerhed, sluttede sig til hine Forfattere og i Særdeleshed til Zurlauben, vovede man ikke udenfor Helve-

tien at drage Fortællingen i Tvivl. Men paa samme Tid som man i Tydskland, trods de uundgaaelige Beskyldninger for historisk Kiætteri og Atheisme, begyndte at yttre, at man meget vel kan erkiende Johannes Müllers store Fortienester som Historieskriver, uden derfor i hans stive, noget eftergiorte Foredrag at søge et Ideal for historisk Konst: paa samme Tid blev Müllers hele Historieforskning, hans Forhold til og Benyttelse af de sildigere helvetiske Krønikeskrivere, ligesom disses eget Væsen giorte til Gienstand for en Række fortrinlige Undersøgelser, der næsten alle udgik fra Selskabet for helvetisk Historieforskning i Bern. Det solothurnske Ugeblad, de mange udmærkede Cantonalhistorier og de rige Anmærkninger, hvormed de fleste Udgaver af de hidtil utrykte ældste Krønikeskrivere bleve udstyrede, aabnede endelig Dinene, i det de godtgiorde, hvorledes Johannes Müller med Hensyn til den ældste Tid har ladet sig forlede til en ukritisk Fremgangsmaade, ikke ganske ulig den, der har giort Suhm saa ubrugbar i en stor Deel af hans Historie; og i det de paaviste en saa stor Mængde Feil og vrange Anskuelsesmaader i de sildige Krønikeskriveres Fremstilling af det helvetiske Forbunds Opkomst, at Müllers Fortælling, forsaavidt den troskyldigen er bygget paa dem alene, ikke længer kan bestaae. Vi vare hidtil vante til at foretage os Lystvandringer i denne vor Besiddelse, som i en romantisk Have; vi havde glædet os over de bratte Fieldkløfter, de ærværdige Skove og de brusende Vandfald, der syntes at smykke den helvetiske Historie, ligesom de smykke Landet; nu skulde det vise sig, at Alt var, ligesom Potemkins Landsbyer ved Volga, malede Couliser, og at vi havde antaget en konstigen udpyntet Park for ægte Natur.

De nyere kritiske Bearbeidere af den helvetiske Historie afvige fornemmelig, baade fra Johannes Müller, og fra Tschudi og de øvrige ældre Forfattere deri, at de prøvede

og bedømte de senere Krønikeskrivere efter de med Begivenhederne samtidige Diplomer, Documenter og Aktstykker, hvorimod hine Forfattere havde lempet de gamle Kilder efter de langt sildigere og i høi Grad upaalidelige Krønikeskrivere. Vi maa iøvrigt her lade det beroe ved ganske kortelig at giøre opmærksom paa de fornemste Resultater af de nyere Undersøgelser, forsaavidt de i Forbigaaende have kastet Lys paa vort Æmne. I Aaret 1819 udgave Stierlin og Wyß den gamle Conrad Justingers († 1426) „Berner Chronik." Naar Freudenberger tidligere havde bemærket, at det vilde være i høieste Grad synderligt, om alle de samtidige østerrigske Kilder, der skildre Opstanden, af eenstemmig Forsømmelse skulde have forbigaaet Tells navnkundige Gierning: da havde man herimod indvendt, at deres Taushed maatte forklares deraf, at de som Fiender af det helvetiske Forbund ikke vilde bidrage til Schweitzernes Forherligelse; men nu fandtes heller ikke hos den patriotiske, nøiagtige Justinger det allermindste om Skuddet (60), og den samme Opdagelse maatte man gientage, da Udgivelsen af Valerius Anshelms († 1540) „Berner-Chronik," der er bygget paa gamle Kilder, begyndte i Aaret 1825 (61). Man vedblev imidlertid endnu stedse at henpege til den sidste Tilflugt, den luzernske Krønikeskriver Melchior Russ, i det man lod, som om man oversaae, at denne deus ex machina i al Fald ikke kunne have nogen Vægt imod den ældre Conrad Justingers betydningsfulde Taushed. Men da nu Joseph Schneller i Aaret 1834 udgav Melchior Russ, viste det sig, at denne Krønikeskriver, hvis Fremtræden var bleven bebudet med saa megen Triumph, langt fra at styrke Troen paa Fortællingens Sandhed, tvertimod maatte rokke den fra Grunden af. Thi deels afviger Melchior Russ's Fremstilling (62) aldeles fra Petermann Etterlins, i det Sagnet hos den Førstnævnte ulige skiønnere lader Tell skyde Gessler umiddelbart

efter Springet op paa Klippen, medens Tyrannen endnu omtumles i Baaden; og deels røber Russ tydelig, at man først paa hans Tid har begyndt at henføre Sagnet om Pileskuddet til Historien om det helvetiske Forbunds Opkomst ([63]). Nu vendte de Fleste sig med en høi Grad af Mistro fra Fortællingen, og endelig svandt de sidste Tvivlens Skyer for det Lys, der ogsaa over denne Gienstand udgik fra Kopps „Urkunden zur Geschichte der eidgenössischen Bünde.“ Dette Værk, der meddeler to og firsindstyve vigtige Diplomer in extenso og Udtog af to hundrede og tredssindstyve andre, og som er bestemt til at lægges til Grund for en bebudet Fremstilling af Edsforbundets Opkomst og Udvikling, har fuldendt den Revolution i den gamle helvetiske Historie, som de nyere Cantonalhistorier havde begyndt; og har paa en uimodsigelig, men, som det synes, noget for streng Maade paaviist, hvorledes de ældre Forfattere, endog Tschudi og Müller, have overført en senere Tids Anskuelser i deres Fremstilling af Schweitzerforbundets gamle Historie. Hvad Fortællingen om Tell angaaer, er det af mindre Vigtighed, at Kopp har giort opmærksom paa, hvad allerede Schneller bemærkede, at Melchior Russ's og Petermann Etterlins Samtidige Diebold Schilling, hvis Manuskript findes paa Byen Lucerns Bibliothek, afviger aldeles fra begge de nævnte Krønikeskrivere i at fortælle Pileskuddet; derimod har Kopp med Rette indskærpet dette som afgiørende vigtigt, at Munken Johannes Winthertthur, der som Samtidig beskrev den saakaldte „Blodhævn“ og Slaget ved Morgarten (1315), og ligesom Faderen stod i nøie, ingenlunde hadefuld Berøring med de ældste Edsforbundne, er fuldkommen uvidende om Sagnet ([64]). Hertil kommer, hvad Professor Kopp har oplyst, at man, for at hævde Tells Historie har tilladt sig formelig at forfalske Krønikeskriverne, og at der endelig ingensinde har hersket nogen Gessler paa Borgen Küssnacht,

men at denne forblev hos Familien Küßnacht lige indtil den uddøde; hvorpaa den gik over til Walther af Tottikon, og med hans Datter Johanna til hendes Mand Heinrich af Hunwile, fra hvem Borgen endelig i Aaret 1402 kom til Canton Schwütz (65).

Endskiønt det Foregaaende vil være tilstrækkeligt til at vise, at Fortællingen om Wilhelm Tells navnkundige Pileskud er aldeles uhistorisk, og jeg for saavidt altsaa ikke behøvede at opholde mig længere ved Sagnet: troer jeg dog med faa Ord at burde omtale en Anskuelse, der er bleven fremsat af Jacob Grimm (66), af Heeren (67) af Carové (68), af Hisely (69) og af den yngre Ideler (70). Disse Forfattere ere nemlig, skiønt ad forskiellige Veie, komne til det Resultat, at Fortællingen om Tells Pileskud bør forkastes som et utroværdigt Sagn; men at der dog bør hævdes Helten selv en fortrinlig Plads blandt Skaberne af den helvetiske Frihed. Uden selv i mindste Maade at ville enten negte eller tilstaae Tell historisk Existents, kan jeg ikke Andet end giøre opmærksom paa, at de Grunde, man i denne Henseende har anført, ere særdeles svage. Naar saaledes allerede Balthasar paaberaabte sig Capellet ved Flüelen paa den Klippe, der endnu kaldes „Tellenplatte“ eller „Tellensprung“, og hvor Tell skal være undkommen fra Baaden, Capellet ved Burglen paa det Sted, hvor Tells Huus skal have staaet, og Capellet ved Küßnacht paa det Sted, hvor Gessler faldt for Tell: da maa det først imod alle Slutninger fra disse Capeller bemærkes, at de først ere blevne byggede i Slutningen af det sextende og i Midten af det syttende Aarhundrede (71); og hvad i Særdeleshed Capellet ved Küsnacht angaaer, da tilintetgiøres, som Joseph Schneller med Rette bemærker (72), al Tiltro til samme derved, at den ældste, ovenfor omtalte Efterretning om Sagnet hos Russ lader Gessler falde i Baaden foran Tellenplatte, og dette

giver saaledes et yderligere Beviis for, at vi ikke kunne anvende for stor Forsigtighed i at drage Slutninger fra de stumme Monumenter om de ældre helvetiske Begivenheder. Steenbrønden i Altdorf, der endnu kaldes „der Tellenbrunnen," og hvor Tell og hans Søn findes udhugne i Stenen, er ligeledes først opført i Slutningen af det sextende Aarhundrede; og beviser altsaa omtrent lige saa meget som det forhen midt i Altdorf staaende Lindetræ, „die Tellenlinde", til hvilket Sønnen skal have været bunden; thi Afstanden fra dette til Stedet, hvor Skuddet ligeledes angives at være skeet, er saa uhyre stor, at Alle her ere enige i at forkaste Traditionen, der end yderligere, om fornødent giordes, vilde giendrives ved det uafbeviislige Factum, at Altdorf i den nyere Tid er bleven begravet af nedstyrtede Laviner fra de omkringliggende Bierge, og den nye Flekke derpaa opført paa et fra det ældre forskielligt Sted. Den Armbue paa Tøihuset i Zürich, der udgives for at have tilhørt Tell, kan snarere bidrage til at vække Tvivl (73), og naar man har sagt, at Tells Slægt blomstrede længe, at den mandlige Linie af hans Familie først uddøde med Tell af Attinghausen i Aaret 1684, og den qvindelige med Verena i Aaret 1720: da er ogsaa denne Angivelse blottet for al Hiemmel (74). Derimod maatte man, uagtet den stedse mærkelige Omstændighed, at de ældre Kilder uden Undtagelse ikke indeholde det mindste om Wilhelm Tell, dog nødvendigviis antage, at han havde levet paa den Tid, da Schweitzerne giorde deres navnkundige Opstand: hvis man turde have Tillid til et ofte paaberaabt Diplom, der udgives for at være forfattet i Aaret 1387, og hvori bl. a. disse mærkelige Ord forekomme: „Ogsaa have vi foresat os at holde en Prædiken ved Bürglen paa det Sted, hvor vor kiære Landsmand Wilhelm Tell, der først bragte Friheden tilbage, har sit Huus staaende (75)." Men i den nyeste Tid har Joseph

Schneller af meget skarpsindige og træffende Grunde draget Diplomets Ægthed i Tvivl, da det synes, ligesom saa mange andre Efterretninger, at være blevet opdigtet for, under alle Omstændigheder, at hævde Nationalheltens truede Existents (76).

X.

Naar man lægger Mærke til, at der allerede i Bandellos italienske Noveller og i de af dem øste Histoires tragiques af Belleforest, forekommer hele Rækker af Fortællinger hentede fra Saxo og Krantz (77), vil man finde det undskyldeligt, at man i Syden har kunnet lade sig friste til at antage, at de første Udgaver af hine nordiske Forfattere ogsaa have ligget til Grund for de sildigere helvetiske Krønikeskrivere, da disse nedskrev Fortællingen om Wilhelm Tell. Men uden nu at tage Hensyn dertil, at Krønikeskriverne efter deres eiendommelige Væsen ikke vilde have undladt at røbe en saadan Fremgangsmaade, dersom den virkelig havde fundet Sted: maa hiin Gisning allerede forkastes af den Grund, at Sagnet i Schweitz, efter hvad ovenfor er blevet oplyst, allerede forekommer i Aaret 1482, hvorimod den parisiske Udgave af Saxo, som bekiendt, først udkom i Aaret 1514 (78).

Da Sagnet om Tell tidligst blomstrede i Sange (79), og da Brødrene Grimms bekiendte Arbeider have viist, at saamange Viser fra Middelalderen ere fælleds Eiendom for Skandinavien og Tydskland, kunde Andre let falde paa den Tanke, at ogsaa en nordisk Sang, der behandlede Pileskuddet, havde banet sig Veien giennem Tydskland til Schweitz; og vi vilde da i saa Fald finde den helvetiske Tradition forplantet paa en Maade, overeensstemmende med den, som vi vare tilbøielige til at antage med Hensyn til Sagnets Fremkomst i England. Og vistnok tør det ei negtes, at ligesom tydske Sange paa en Tid, da Sprogforskiellighederne i hele det nordvestlige Europa vare saare ubetydelige, ved at vandre fra Mund til

Mund naaede høit op iblandt Norges og Sverriges Fielde, saaledes bleve ogsaa Viser, der oprindelig vare danske, efterhaanden udbredte deels over hele Nord-Tydskland og deels i vestlig Retning, indtil Kiærnen af Nederlandene (80). Men hvad derimod det sydligste Tydskland angaaer, synes det næsten, som om en dyb Kløft har hindret de nordiske Sagn og Viser fra at udbrede sig i denne Retning; og saaledes blev det dem end mindre muligt at naae til Urkantonernes Alper og Dale, hvis eensomme Beliggenhed overhovedet i hele Middelalderen afholdt deres Beboere fra Samqvem med Alt, hvad fremmed var (81). Blandt de charakteristiske Folkesange, der i flere Aarhundreder ere blevne sungne og endnu synges i Helvetien, finde vi derfor heller ikke en eneste, der kunde stilles ved Siden af vore skandinaviske Viser fra Middelalderen.

Endelig har Freudenberger meent, at Sagnet indvandrede til Schweitz med en Colonie af nordiske Folk (82), og denne Forklaringsmaade, der ei er bleven modsagt af de nyere historiske Forskere i Helvetien, maa vistnok ogsaa billiges som den rimeligste. Deri stemme i det mindste alle Kilder overeens, at de Dale og Bierge, der for største Deel danne de nuværende Cantoner Schweitz, Uri og Unterwalden, endnu flere Aarhundreder efter Christi Fødsel vare bedækkede med tykke, af ingen betraadte Urskove; og at de første „kæmpestore" Beboere af bemeldte Cantoner have været af skandinavisk Slægt, dette kan neppe med Grund betvivles.

Det er bekiendt, at man meget længe (84) har villet finde Overeensstemmelse mellem Sæder og Sprog i Helvetien og Norden. Saaledes har Suhm i sin Afhandling: „Formodning om at Schweitzerne stamme fra Skandinavien" blandt andet giort opmærksom paa, at Engene i Helvetien kaldes Mat eller Matte, hvilket Ord, som bekiendt, i samme

Betydning er brugeligt i Norden (85), og at Schweitzerne ere det eneste Folk, der ligesom Nordboerne bruge Ordet Horn om Spidsen af Fieldene (86); men denne i og for sig lidet sigende Overeensstemmelse mister allerede derved al Beviiskraft, at hine Ord i den nævnte Betydning ikke alene bruges i de Cantoner, hvor Sagnet om Tell opstod; men ogsaa i flere andre, hvis Beboeres Oprindelse neppe Nogen med Suhm tør henføre til Norden. Derimod er det paafaldende nok, at det Frieri, der endnu paa enkelte Steder i Urcantonerne efter gammel Skik finder Sted, ved om Natten at besøge den Elskede, der kaldes „Kiltgang" ligesom i Norge (87); hvorimod disse Besøg, der ikke kiendes i det øvrige Schweitz, i Schwaben kaldes „Fügen" og af Dithmarskerne „Fenstern" (88). Bonstetten, der under sit Ophold i Norden søgte at giøre sig bekiendt med det danske Sprog, har anført mange Exempler paa Liighed mellem islandske og helvetiske Ord, men ligesom disse i og for sig ere meget uheldig valgte, saaledes ere de ved Trykningen blevne saa ilde medtagne, at det tildeels er umuligt at giætte sig til deres Mening (89). Men af Interesse er det at erfare af denne Forfatter: at den i Norden meget gamle Øvelse i Bryden (glima eller fáng) netop er eiendommelig for de Schweitzere, hvis nordiske Herkomst skal godtgiøres; og at de samme ere de eneste, der endnu i Helvetien udmærke sig ved Færdighed i at bruge Kastespyd (90), hvori ogsaa Nordboerne efter de ovenfor anførte Ord af Olaus Magnus, baade i Hedenold og endnu paa hans Tid, søgte deres Lige. Bonstetten bemærker fremdeles, at Oberhaslerinderne ere de eneste Fruentimmer i Schweitz, der om Hovedet bær Linneds- eller Bomuldstøier, ganske ligesom Bønder-Qvinderne i Skaane og flere svenske Provindser (91); og med levende Udtryk skildrer han den i flere Aarhundreder ofte omtalte Liighed, som ogsaa han fandt mellem de Svenske og

de blonde, blaaøiede Indvaanere i de helvetiske Oberlande (92). Endelig har ogsaa Geijer, fornemmelig efter Meddelelse af Svenske, der selv havde besøgt Schweitz, giort opmærksom paa Liigheden imellem Ord i hine Egne og Sverrige; men efter at vi ogsaa med Hensyn til disse Ord og Navne af en gyldig Auctoritet (94) ere blevne underrettede om, at de ere fælleds for Dialekten i næsten hele den tydsktalende Deel af Schweitz, vil vistnok heller Ingen heraf udlede noget afgiørende med Hensyn til Stammefælledsskabet imellem Skandinaviens og Urkantonernes Indvaanere (95).

For dette findes imidlertid et ikke uvigtigt Datum i den interessante Omstændighed, at der i Haslidalen lever et Sagn, der forhen var fælleds for de tre gamle Kantoner, og ifølge hvilket Indbyggerne ere udvandrede fra Sverrige. Den nordiske Reisendes Efterforskninger besvares endnu med næsten de selv samme Ord, hvortil Schiller lader de Sammensvorne lytte paa Rutli. Werner Stauffacher siger:

„Hør, hvad de gamle Hyrder end fortælle!
Der var et mægtigt Folk i Landet, langt
Mod Nord, det leed af en besværlig Dyrtid.
I denne Nød beslutted' Folkemødet,
At efter Lod hver tiende Borger skulde
Forlade sine Fædres Land. — Det skeete!
Nu drog der under Sorg og Klager ud
Et mægtigt Tog af Mænd og Qvinder, hen
Mod Middagssolen, sloge sig igiennem
Det tydske Land til disses Skoves Høiland,
Og hviilte ei, før til den vilde Dal
De kom, hvor Muotta rinder mellem Enge —
Her var ei Spor af Mennesker at see,
En eensom Hytte stod der kun ved Bredden,
Der sad en Mand og vogtede paa Færgen —
Dog heftig bølged' Søen, og den var
Ei seilbar; da besaae de nærmere
Det skiønne Land. fandt Overflødighed
Af Træer, opdaged' gode Kilder,
Og tyktes i det kiære Fædreland
At være. — Da beslutted' de at blive,

Opbyggede den gamle Flække Schwütz,
Og havde mange sure Dage ved
At rydde op de vidtudstrakte Skove.
Men da ei Grunden blev tilstrækkelig
For Folkets Antal, drog de over til
Det sorte Bierg, ja til det hvide Land,
Hvor skiult bag ved en evig Muur af Iis,
Et andet Folk med anden Tunge taler.
Ved Kernwald byggede de Flækken Stanz
Og Flækken Altdorf tæt ved Reuß i Dalen —
Dog blev de stedse deres Herkomst troe;
Blandt hver en fremmed Stamme, der først efter
Hiin svundne Tid har nedsat sig i Landet,
Udfinde Schwytzes Mænd altid hinanden
Og Blod og Hierte kiendes let igien (96)."

Dersom nu dette levende Sagn stod allene, uden at bestyrkes af Historien, vilde vi ikke fortænke Nogen i, uden videre at forkaste det. Men det lader sig godtgiøre, at Sagnet er saa langt fra at være opdigtet i vor Tid, at det tvertimod, som Stumpfs gamle Krønike siger, „bey den Schwyzern sei je und je gewesen." I den Henseende behøver man ikke at paaberaabe sig den i sin nuværende Form først i Slutningen af det sextende Aarhundrede forfattede, af kronologiske Feil og andet Ukrud vrimlende, men ikke destomindre i mange Henseender mærkelige Sang om Haslinernes Udvandring fra Norden (97); og heller ikke det i Aaret 1534 paa Pergament affattede, af Ulrich Zopfy, Landsskriver i Haslidalen, bekræftede og endnu bevarede Haandskrift; hvilke tvende Kilder ere de eneste helvetiske, som Reikter og Geijer have seet sig i Stand til at bekiendtgiøre. Sagnets meget høiere Alder sees nemlig af en interessant Antegnelse fra Aaret 1505 i den Frutiger Landbog, hvor det hedder saaledes: „I Aar 1505 i Midten af Mai, have vi Landfolk i Frutigen, med fem og fyrgetyve Mand begivet os til vore kiære, troe Brødre i Landet Hasli, for at søge Venskab hos dem, ligesom de have besøgt os i Fruti i den sidste Fastelavn. De have mødt os i Proces-

sion foran Landsbyen Hasli, og modtaget os med saare venlige Ord, hvorved nogle paa begge Sider af overvættes Glæde fik Taarer i Øinene; derpaa have de ført os ind i deres Kirke og ladet os see deres Lands Banner og forelæst os deres Krønike, om hvorledes de ere komne fra Landet Sverrige og Norge, hvorledes de, efterat hver tiende Mand paa Grund af stor Hungersnød med sine Huusfolk havde maattet forlade Fædrelandet, indvandrede i Landet Hasli, der dengang var en ubeboet Egn, men som de da begyndte at bebygge og bearbeide; tilligemed mange andre Ord, der findes i den samme Krønike (98)." At imidlertid heller ikke denne Efterretning om Sagnet er den tidligste, viser Schradin i sin Riimkrønike over Schwaberkrigen, der er trykt i Surzee i Aaret 1500; thi heri udvikler han nøiagtig, hvorledes Indvaanerne i Urkantonerne i gamle Dage under en Kong Gisberts Regiering paa Grund af Hungersnød indvandrede fra Sverrige (99). Idet han tillige flere Gange paaberaaber sine ældre Kildrer, opmuntrer han til at forske efter disse, og naar vi da følge dette Vink, opdage vi, at allerede Landskriveren i Schwytz, Johannes Fründ, i Aaret 1440 til Oplysning af vort Emne skrev „vom Herkommen der Schwyzer", et Arbeide, som vi nu ikkun kiende af Tschudis bittre Kritik i Gallia comata (100). Men at Fründ ikke er Ophavsmand til Sagnet, dette vise flere med ham samtidige Skribenter (101), og herved er da allerede Fortællingens store Ælde godtgiort; thi lang Tid maatte nødvendigviis hengaae, inden man begyndte paa at giøre Sagnet til Gienstand for historiske Commentarer. Vi finde da saaledes ogsaa, at saasnart Kiøbmænd fra de ældre helvetiske Cantoner paa udenlandske Reiser eller Messer traf sammen med svenske Handlende, fortalte de til disses store Glæde Fædrenes Udvandring fra Skandinavien (102); og at endelig allerede Petrarca, da han kort Tid efter den navn-

kundige Opstand i Aaret 1307 besøgte Schweitz, lærte at kiende Folkets nordiske Herkomst (103).

Førend jeg nu gaaer over til den Gisning, hvorved Sverriges første Historieskriver har søgt at oplyse de scandinaviske Nybyggeres Indvandring i Urkantonerne, synes det passende med nogle faa Ord at omtale, hvorledes det helvetiske Sagn efterhaanden stedse har faaet større Anseelse hos vore nordiske Brødre. Ericus Olai († 1486) er den svenske Forfatter, hos hvem man, saavidt jeg veed, tidligst finder Kundskab om Sagnet (104); men han berører det i Forbigaaende ikkun ganske kort; hvorimod Sverriges sidste catholske Erkebiskop, Johannes Magnus, der skienker det megen Opmærksomhed, ikke blot med tillidsfuld Overbeviisning fortæller Schweitzernes nordiske Herkomst, men ogsaa tilføier, hvorledes han selv under sin Landflygtighed prøvede den store Godhed, hvormed alle svenske Reisende stedse bleve overøste i Urcantonerne (105). I en Placat af 19 April 1555 „om almogens fattigdom" omtaler Kong Gustav Erikson med stor Vidtløftighed den helvetiske Udvandring fra Sverrige, som et Beviis paa den i gamle Tider talrige Befolkning i Riget (106); og efter den nævnte Konges Tid blev Fortællingen om de gamle Edsforbundnes Oprindelse fra de Svenske stedse mere almindelig, saa at endog den store Gustav Adolph, da han under Trediveaarskrigen ønskede at træde i Forbindelse med Schweitzerne, som fortrinlig Grund til giensidig Velvillie paaberaaber sig det gamle Stammefælledsskab; ligesom ogsaa Kongens overordentlige Gesandt, Ridder Christopher Ludvig von Rasche, i den latinske Tale, som han den 10 Oktober 1631 holdt i den helvetiske Forbundsforsamling, formelig støtter sig herpaa (107). I Slutningen af det syttende og i Begyndelsen af det attende Aarhundrede besøgtes de gamle Cantoner af mange Reisende, blandt hvilke Grev Benedict Oxenstierna († 1702) paa Alperne

hørte Hyrderne synge om deres Fædres Udvandring fra Sverrige. Lysten til at foretage nøiagtige Undersøgelser over Sagen vorede herved mere og mere, og derfor bevægede Professor Neikter i Upsala Secretair Sam. Rosenstein, da denne stod i Begreb med at reise til Helvetien, til der at bestræbe sig for at tilveiebringe Udskrifter af gamle Kilder, hvis saadanne maatte existere. Rosenstein tilbagesendte en Afskrift af Ulrik Zopfys Haandskrift, og et Udtog af Folkesangen i Haslidalen, hvilke bleve udgivne af Neikter (108); men da disse Brudstykker ikke kunne tilfredsstille billige Fordringer, anmodede endelig Geijer, der længe havde interesseret sig for at bringe større Klarhed i dette Æmne, den svenske Gesandt i Paris, Grev Gustav Løvenhielm, om at benytte sin Indflydelse til at tilveiebringe de Oplysninger, der maatte kunne overkommes. Grev Løvenhielm henvendte sig til den nu afdøde Schultheiß i Bern, Grev von Mülinen, dengang Præsident i Selskabet for helvetisk Historieforskning; men ogsaa denne var kun i Stand til at oversende en ny Copie af det i Aaret 1534 affattede Haandskrift, som allerede ved Neikters Dissertation var blevet bekiendt i Sverrig, og en nøiagtig Afskrift af Sangen om den skandinaviske Udvandring, der saaledes første Gang fuldstændig blev offentliggiort af Geijer i den Afhandling, hvori han tillige giorde det første rimelige Forsøg paa historisk at oplyse Emigrationen (109).

XI.

De væsentligste og paalideligste Angivelser, saavel i Oberhasliernes Folkesang, som i de fleste af de ældre Efterretninger ere disse: Der beskrives en Hungersnød, den bestandig anførte Grund til alle nordiske Udvandringer; som Udgangspunkter nævnes baade Sverrige og Frisland, og paa eet Sted tillige Norge; Toget siges at have taget sin Begyndelse fra et Sted, der kaldes Hasle, men hvis Beliggenhed ei nøiere omtales;

dernæst fortælles Overvindelsen af en frankisk Hær, Vandringen „by dem Rhyn hinuf," og endelig Bebyggelsen af de Egne, som fandtes lige med Fædrelandet. Man vil finde, at der tages tilbørligt Hensyn til alle disse Momenter i Geij.rs Forklaring, og denne skal derfor her, skiøndt jeg ingenlunde kan tiltræde den, udvikles med saa stor Nøiagtighed som mulig.

Efterat Geijer har bemærket, at Frisland meget længe var i Normannernes Vold, og at de fleste af deres Tog i det niende Aarhundrede udgik fra dette deres sædvanlige Opholdssted (110), giør han opmærksom paa de frankiske Annalers udførlige Fortælling om, hvorledes de normanniske Konger Godfred og Sigfred i Aaret 881 med en talløs Skare af Fodfolk og Ryttere befæstede sig tæt ved Moselfloden paa et Sted, der kaldes Haslon, og i det følgende Aar, da den frankiske Kong Ludvig døde, hærjede langs med Rhinen og dybt ind i Tydskland, hvor de lode Byer og Klostere gaae op i Luer (111). Derpaa anfører han, at Ragnar Lodbroks Sønner deeltoge i dette Tog, hvilket godtgiøres ved Olaf Tryggvesøns Saga, hvor der fortælles saaledes: „I det Aar, da Lodver døde, søgte de Danske og Normændene at hævne sig. De fore med en stor Hær op ad Rhinen, brændte alle Borge og Kirker, hvor de kom frem, og brugte Hovedkirken i Borgen Aqvisgranum til Hestestald. De brændte Køln og alle Borge langs op med Rhinen lige til Meginza. Da rykkede Lotharius's Broder Karl med en Hær imod dem og de mødtes ved Floden Mosa. I de Danskes Hær vare Kongerne Sigfred og Godfred og Ragnar Lodbroks Sønner (112)." I Forening med disse Begivenheder ved Rhinen sætter Geijer Fortællingen om Ragnar Lodbroks Sønners Tog mod den helvetiske Stad Wiflisburg, i det han nemlig antager, at Ragnars Sønner og Hærens Hovedstyrke have tiltraadt Tilbagetoget ved Efterretningen om Carl den Tykkes Rustninger;

men at enkelte Skarer ved denne Leilighed ere indvandrede i Urcantonerne. Da det er den sindrige Combination med Toget til Wiflisburg, hvorpaa hele Geijers Forklaring beroer, følger her Fortællingen om Toget, saaledes som den indeholdes i Ragnar Lodbroks og hans Sønners Saga:

„Ragnars Sønner overlagde nu indbyrdes, at ville hærje paa Syderrige(113), og fra den Tid af var Sigurd Orm i Øie med sine Brødre paa hvert Krigstog. Paa denne Færd lagde de til alle store Borge, og ingen holdt Stand imod dem. Og nu fik de Underretning om en Borg, som baade var stor og stærk og vel besat med Folk; mod den besluttede Ivar at drage; det er ogsaa fortalt hvad Borgen hed, og hvo der beherskede den; dens Høvding hed Vifil, og efter ham kaldtes Borgen Vifilsborg(114). De fore nu frem med Hærskiold og ødelagde alle Borge, som de traf paa, indtil de kom til Vifilsborg. Høvdingen var dengang ikke hiemme i sin Borg, men var dragen bort og havde meget Folk med sig. De opsloge deres Telte paa Sletterne omkring Borgen, holdt sig den første Dag rolige, og underhandlede med Beboerne. De bøde dem vælge, om de enten vilde overgive Borgen, da skulde alle Mand gives Fred; eller forsøge deres Kræfter og Tapperhed, da skulde ingen Mand gives Fred. Svaret var strax paa rede Haand: at den Borg fik de aldrig indtaget, hvorfor man heller ikke behøvede at overgive den; „og maa I først," tilføiede de, „forsøge Eder, og vise Eders Tapperhed, Styrke og Mandemod." Natten forløb, og næste Dag forsøgte Brødrene at indtage Borgen, men udrettede Intet. De beleirede den nu en halv Maaned og giorde hver Dag Forsøg paa at indtage den ved forskiellige Krigspuds, men det gik dem værre, jo længere de prøvede derpaa; thi agtede de nu at drage bort derfra. Da nu Borgmændene mærkede det, gik de ud paa Borgmuren, og udbredte over hele Muren de kostbarste Tapeter og Klæder,

som vare i Borgen, og fremviste Guld og kostelige Klenodier for dem. Derpaa tog een af dem til Orde: „Vi troede," sagde han, at disse Mænd vare Ragnars Sønner, og deres Mandskab tappert; men det maae vi sige, at det er ei gaaet dem bedre end Andre." Derefter raabte de Krigsraab, slog paa Skioldene, og eggede dem paa det heftigste til Strid imod sig. Da nu Ivar hørte dette, gik det ham nær til Hierte, og han blev deraf saa syg, at han neppe kunde røre sig; og de maatte derfor tøve, til det enten bedredes med ham, eller han døde. Han laae hele Dagen lige til Aftenen, uden at mæle et Ord. Da bød han endelig de Mænd, som vare hos ham, at sige til Hvitsærk, Biørn og Sigurd, at de skulde komme til ham med alle de viseste Mænd. Da nu alle Hærens største Høvdinger vare samlede paa eet Sted, spurgte Ivar dem, om de havde udtænkt noget Raad, hvorved de med større Sandsynlighed kunde vente sig Seier, end ved dem, som de tilforn havde forsøgt. Men Alle svarede, at de havde ei Klogskab til at udtænke et saa godt Krigspuds, at de derved kunde vente Seier; „men det er nu, som det ofte var," tilføiede de, „at dine Raad komme os meest til Nytte." Da svarede Ivar: „Mig er et Raad kommet i Hu, som vi endnu ikke have forsøgt: her er en stor Skov i Nærheden, og naar nu Natten kommer, da skulle vi lønligen drage til Skoven, men vore Telte skulle staae tomme tilbage. Naar vi komme til Skoven, skal hver Mand binde sig en Dragt Brænde, og dermed skulle vi drage mod Borgen, lægge Ved paa alle Sider om den, og antænde Veddet; da vil der blive et stort Baal, og Borgmurene ville da for denne Ild tabe deres Kalk; dernæst skulde vi føre Valslynger frem mod Borgen og forsøge, hvorlænge den kan holde sig." Det blev nu udført; de gik til Skoven og forbleve der, saalænge Ivar fandt det tienligt. Dernæst droge de efter hans Bestemmelse til Borgen, og da

de antændte den Mængde Ved, blev der saa stort et Baal, at Murene ikke kunde holde længer, men gave sig. De angrebe nu Borgen med Valslynger, og giorde flere Aabninger paa Muren. Da begyndte den egentlige Kamp, og da nu Stridskræfterne vare lige, faldt de fleste af Borgens Beboere, og Resten undflyede, og Kampen endtes med, at de dræbte hvert Menneskes Barn, som var i Borgen. De borttoge alt Godset, men brændte Borgen før de fore bort.

De styrede nu derfra og standsede ei deres Færd, før de kom til den Borg, som hed Luna (115). Da havde de næsten ødelagt hver Borg og hvert Kastel i hele Sydderrige; og vare de saa navnkundige over al Verden, at der ei fandtes saa lidet et Barn, at det jo kiendte deres Navn. De besluttede nu ei at lade af, før de naaede Romeborg, eftersom de havde hørt den Borg berømme for sin Størrelse og Folkemængde, Rigdom og Navnkundighed. Imidlertig vidste de ei nøie, hvor lang Vei der var did, og da de ikke havde tilstrækkelig Føde til deres betydelige Mandskab, forbleve de en Tid i Luneborg og talte om deres Færd. Da kom der en gammel og graahærdet Mand til dem; de spurgte, hvo han var; han svarede, at han var en Tigger, og havde hele sin Levetid faret Landet rundt. "Du maa kunne fortælle os mange Tidender," sagde de, „som vi ønske at vide." Den gamle Mand svarede: „Ei formoder jeg, at I skulde spørge mig om noget Land, hvorom jeg ei veed at fortælle Eder." „Det ønske vi," sagde de, „at Du siger os, hvor lang Vei der er herfra til Romeborg!" „Jeg kan sige Eder Noget til Mærke: I kunne her see disse Jernskoe, som jeg har paa Fødderne, de ere nu gamle, og de andre, som jeg har paa min Ryg, ere opslidte; men da jeg drog derfra, bandt jeg disse opslidte Skoe, som jeg nu har paa Ryggen, paa mine Fødder, og paa Veien derfra har jeg været siden." Da den gamle Mand havde

sagt dette, fandt de, at de maatte opgive den besluttede Færd til Rom, hvorpaa de styrede bort med hele Hæren, og indtoge mangen en Borg, som aldrig tilforn havde været indtagen, og deraf sees endnu Mærke den Dag i Dag." (116)

Imod denne Fortælling om Toget til Wislisburg og Luna, med hvilken Geijers Forklaring staaer og falder, er der forlængst blevet anført flere Grunde, der af Geijer lades uomtalte. Og maaskee turde det ogsaa være Tilfældet, at disse Grunde just ikke ere saa afgiørende, som man i Almindelighed synes villig til at antage. Naar det for det Første er blevet betegnet som urimeligt, at Normannerne for at plyndre skulde have giort et Tog til det fattige Schweitz: sees det ikke, hvorfor de i al Fald ikke kunde have hærjet Helvetien ligesaavel som Ungarerne og Saracenerne, hvis hyppige og med Normannernes Tog samtidige Indfald berettes os af de troværdigste Kilder (117). Forsaavidt dernæst Johannes Müller, der ved sin Ven Bonstettens slette Oversættelse af Sagaen var bleven bekiendt med Toget, bemærker, at et saadant ikke vilde have kunnet gaae for sig, uden at blive omtalt af Munkene i det vestlige Helvetiens Klostre (118): da maa det erindres, at disse samme Munke ogsaa tie om alle andre Begivenheder i det niende Aarhundredes Slutning, der for det vestlige Helvetien er en fuldkommen mørk Tidsalder (119). Ligesom fremdeles den Indvending, der hentes fra Johannes Müllers Yttring: at Wislisborg først skulde være bekiendt fra det ellevte Aarhundrede (120), tilfulde giendrives derved, at Borgen allerede omtales i Begyndelsen af det syvende Aarhundrede (121): saaledes har ogsaa Müller og de Forfattere, der gientog hans Indvendinger, lagt alt for megen Vægt paa den Omstændighed, at Toget til Wisilsborg ikke foretoges til Søes (122); thi endskiønt Normannerne visstnok i Almindelighed ikke trængte dybt ind i Landene, kunne vi dog anføre

ikke faa Exempler paa det Modsatte, og fornemmelig deres Tog fra Neustrien til Nedre-Italien, hvilke vel af alle nyere Forfattere giøres til Søtog ([123]); men hvis Retning giennem Frankrige og over Alperne ved et omhyggeligere Studium af Kilderne tilstrækkelig aabenbares ([124]). Hvad der fortælles om Borgmændenes Overmod og haanlige Ord, kan snarere styrke Troen paa Fortællingen, end vække Tvivl; da en saadan Adfærd, der ogsaa af Harald Haardraade blev fundet blandt Araberne paa Sicilien, meget hyppigen udvistes af Saracenerne, naar de vare beleirede, og da Saracenerne, virkelig paa denne Tid satte sig fast i Wifliesburg, der længe forblev i deres Besiddelse og endnu ved et Maurerhoved i sit Vaaben minder om Arabernes gamle Herredømme ([125]). Endelig kunde man ogsaa fra Sagaens Beretning om, hvorledes Staden paa den sidste Dag blev opbrændt, hente en Slutning for Fortællingens Sandhed; thi i et Brev, som Joh. Müller den 20de Mai 1783 tilskrev sin Broder om de Opdagelser, han under en Alpevandring med Bonstetten havde giort blandt Aventikums Ruiner, forsikkres der, at man finder tydelige Spor til at Borgen tilsidst af de Fiender, der ødelagde den, er bleven offret til Luerne ([126]).

Men omendskiøndt saaledes de imod Toget til Wifliesburg hidtil anførte Grunde ikke synes afgiørende, gives der dog andre, ifølge hvilke man nødvendigviis maa forkaste Geijers Forklaring af Indvandringen i Urcantonerne. Ligesom nemlig Fortællingen i Olaf Tryggvesøns Saga om Ragnar Lodbroks Sønners Deeltagelse i Plyndringerne ved Rhinen i Aaret 882, der danner det nødvendige Mellemled i Geijers sindrige Slutning, ingenlunde er paalidelig ([127]), saaledes mister Toget imod Wifliesburg og derved tillige Geijers Hypothese endog den allermindste Troværdighed, paa Grund af den Fremstilling, som de langt ældre sydlandske Annalister give af Ha-

steins (Hastings) og Biørn Jernsides Erobring af Luna. Disse Annalister omtale nemlig Lunas Indtagelse paa en Maade, der ikke tillader den ringeste Tvivl om at det er den samme som den, der nævnes i den nordiske Fortælling; men deels tie de ganske med Hensyn til Wiflisburg, deels henføre de Erobringen af Luna til Aaret 856 ([128]), hvilket det Foregaaende vil vise at staae i uforenelig Strid med Geijers Forklaring; og deels ere de, hvad der fornemmelig er afgiørende, fuldkommen enige i at Toget foregik til Soes langs med Middelhavets Kyster ([129]), hvorimod det efter Ragnar Lodbroks og hans Sønners Saga nødvendigviis maatte være foretaget til Lands. Thi vel kunde den anførte Oversættelse af Fortællingen i Sagaen maaskee fremkalde den Anskuelse, at Ragnars Sønner seilede baade til Wiflisburg og til Luna, men ligesom Ordene i den islandske Text ere saa ubestemte, at de tilstede begge Forklaringer, saaledes findes et afgiørende Argument for den modsatte Mening i det sextende Kapitel af Sagaen, hvor det udtrykkelig siges, at det var over Land at Ragnars Sønner iværksatte Tilbagetoget fra Syden ([130]). Og saaledes tager jeg da heller ikke i Betænkning at forklare Fortællingens Fødsel i Overeensstemmelse med den af Hr. Conferentsraad Werlauff fremførte, skarpsindige Gisning. Da nemlig de islandske Beretninger om Toget til Wiflisburg først ere blevne nedskrevne meget længe efter at Valfarterne til Rom vare begyndte ([131]), og da Wiflisburg just var en Station paa een af de islandske Reiserouter ([132]), synes det høist antageligt, at Nordboerne ved at see de omkring Wiflisburg liggende, endnu i vore Dage meget betydelige Ruiner af Aventikum, og ved at høre, at den gamle Stad fordum var bleven ødelagt af nordiske Folk, kunde falde paa den Tanke, at henføre den store Ødelæggelse til hine Ragnar Lodbroks Sønner, hvis Hærfærd var navnkundig over alle

Lande, hvor den danske Tunge tales." ([133]) Dersom man hvad der ei er urimeligt, tillige har havt et dunkelt Minde om, at Ragnar Lodbroks Sønner engang i Syden havde indtaget et Visilsborg, bliver en saadan Tanke end mere forklarlig, ligesom man maaskee kunde finde den fremtittende i Sagaens ovenfor anførte Yttring: at der „endnu den Dag i Dag" findes Jertegn af Lodbroksønnernes Ødelæggelser.

Da det Ovenstaaende vil være tilstrækkeligt til at fælde Toget til Wiflisborg og derved tillige Geijers hele Forklaring, behøve vi ikke at opholde os ved nøiagtig at drøfte de Indvendinger, som imod denne ere blevne fremførte i Recensionen i der schweizerische Geschichtforscher ([135]). Her paaberaabes fornemmeligen, deels at Urcantonerne synes at være blevne bebyggede længe førend Aaret 882, og deels at en Vandring fra Wiflisburg til Vierwaldstätter-Søen paa Grund af de steile Bierge, de bratte Kløfter og dybe Skovstrømme neppe kunde iværksættes af Folk, der vare fuldkommen ubekiendte med Landets Localitet; men den første Indvending er ei godtgiort ([136]), og den anden ingenlunde afgiørende. Naar man endelig ikke har villet tillade at sætte Sagnet i Urcantonerne i Forbindelse med en normannisk Colonies Indvandring af den Grund, at de Svenske, om hvilke de helvetiske Traditioner tale, ikke skulde have deeltaget i Normannertogene: da vilde det være tilstrækkeligt herimod at indvende, at Biørn Jernside var iblandt Ragnar Lodbroks Sønner, og at de Vikinger, der deeltoge i hans Tog, ifølge udenlandske Kilder vare fra det svenske Vestergothland ([137]).

XII.

Da Gotherne paa Grund af Hungersnød med Qvinder og Børn vare udvandrede fra Moesien ([138]), hvor de havde nedsat sig i det femte Aarhundrede, og da Theodorich havde overvundet Kong Odoaker, blev ei allene Italien, men ogsaa

Illyrien, Provence og Rhætien (Graubündten) gothiske Provindser. Det sidstnævnte Land, i hvilket Sproget endnu mindes om Folkets gothiske Herkomst (139), erholdt en egen Statholder og en egen Forfatning (140), men erobredes allerede i Aaret 536 tilligemed Provence af den frankiske Konge Theodebert, paa samme Tid, som den fortvivlede Kamp mod Byzantinerne begyndte blandt Gotherne i Italien (141).

Ved denne Leilighed formoder jeg at en gothisk Folkehob er indvandret i Urcantonerne. I den Henseende kunde først enkelte Sagn anføres, som deels endnu findes i de gamle Cantoner, deels forhen have været almindelige. Indvaanerne af Siebenthal fortælle endnu, at der ved Foden af det Bierg, der danner Indgangen til Dalen, i gamle Dage har staaet en Flække, „beboet af lutter Gother —" (142), og Sagnet i Haslidalen stemmer, ligesom de ældste os bevarede Efterretninger, deri overeens med den gothiske Fortælling hos Jordanes, at Udvandringen siges at være gaaet for sig i tre Skarer og under tre Anførere (143). Ligeledes fortæller allerede Stumpf, at fra ældgamle Tider havde den Tradition forplantet sig i Canton Uri, at Folket var af gothisk Slægt, og at den gamle Adel nedstammede fra gothiske Høvdinger (144).

Men at de første Beboere af Urcantonerne vare Gother, bestyrkes fornemmelig ved de ældre Krønikeskrivere, endskiønt disse, for saavidt som de idelig nævne Sverrige og Svenske, snarere kunde synes at forbyde os at antage Indvandringen af en gothisk Colonie. Ligesom imidlertid Enhver, der kiender noget til Middelalderens kritiske Forsøg, allerede paa Grund af Ligheden mellem Navnene Schweiz (Suitia, Suedia, Suecia) og Sverrige (Suecia) vil fatte Mistanke om at et etymologisk Spil her har været paa Færde: saaledes retfærdiggiøres en saadan Mistanke fuldkommen ved en nøiagtigere Prøvelse af de gamle Krøniker (145). Thi naar man med

Omhyggelighed giennemgaaer disse, viser det sig aabenbart, at de ældste Minder ikkun kiende Noget til Gother; men at Sagnet om Svenskes Indvandring først opstod langt senere, efterat det gothiske Navn var blevet meer og mere ubekiendt (146), og efterat de Lærdere havde hørt tale om Sverrige med dets Gothlande, og maaskee tillige vare blevne bekiendte med den i Middelalderen ei lidet udbredte Jordanes's Beretning om Gothernes Udvandring fra Skandinavien. „Vi ere i gamle Dage udvandrede fra Sverrige:" saaledes hørte det eenfoldige Alpefolk i Middelalderen af de Kyndigere i dets Samfund; saaledes forplantedes Sagnet, og saaledes modtoges det af de sildigere Krønikeskrivere, der giengav de gamle Fortællinger uden at prøve deres Ægthed og uden at rense dem fra det Støv, der i Tidens Løb havde fæstet sig ved dem. Thi vel giorde den ene Peterman Etterlin et Forsøg paa at hæve den Modsigelse, som han ikke kunde dølge sig at der fandtes mellem de ældste Kilder, der stode til hans Raadighed, og Traditionerne, saaledes som de levede iblandt Folket; men dette charakteristiske Forsøg mislykkedes i allerhøieste Grad. Da nemlig Etterlin ikke havde Mod til at forkaste den ene af de hinanden modsigende Beretninger, griber han til det sidste Tilflugtsmiddel, at lade Indvaanerne i Kanton Schwytz nedstamme fra Sverrige, Gotherne derimod indvandre i Uri og Unterwalden (147).

Dersom det da i Følge det Foregaaende antages, at de helvetiske Urcantoner skylde en gothisk Colonie deres første Bebyggelse, findes allerede heri en tilstrækkelig Forklaring af de vigtigste Momenter i de helvetiske Sagn, af Udvandringen fra det skandinaviske Norden (148), af Hungersnøden som Grund til Emigrationen, af Vandringen i tre Hobe, og af det fiendtlige Forhold til Frankerne; ligesom endelig den Omstændighed, at der endnu i Slutningen af det niende Aarhundrede fandtes Hed-

ninger ved Vierwaldstätter-Søen, ikke længer kan opvække Forundring, naar man tager Hensyn til Østgothernes langvarige Vedhængen baade ved Hedenskabet og det arrianske Kiætteri ([149]). De Ord i Oberhasliernes Folkesang, ifølge hvilke Toget skete „by dem Rhyn hinuf," afgive ingen Grund til Indvendinger, da det er meget rimeligt, at de i det indre Rhætien sammentrængte Gother, efterat have giennembrudt Frankernes Skarer, banede sig Vei langs med Rhinens Bredder ([150]); ligesom ogsaa Beretningen om Frisland som et af Togets Udgangspunkter ikke kan vække Tvivl, da det er bekiendt, at Geographerne i Slutningen af Middelalderen vide at fortælle meget om en høit imod Nord liggende Ø af dette Navn ([151]), og da det virkelig synes at være denne, hvortil Traditionerne sigte ([152]). Naar det endelig hedder i Sangen om Udvandringen:

„Ein fürstlich Stadt ist Hasli genannt,
Ist g'legen wit in Schwedenland,
Die that man wit erkennen.
Daher sind sie am ersten chon,
Das thut in ihrer Chronick stohn,
Drum thut mans Hasler nennen ([153]);"

da kunne vi vel ikke paavise nogen Stad af Navnet Hasle, der staaer i Forbindelse med den gothiske Vandring; men denne Angivelse, der kun findes i en sildigere, af høist betydelige Brøst lidende Kilde, kan naturligviis ei i mindste Maade rokke det ovenfor Anførte, saafremt det ellers maatte befindes grundet ([154]).

Da vi saaledes med en ikke ringe Grad af Sandsynlighed kunne antage en gothisk Indvandring i Urcantonerne ([155]), og da det fremdeles just er i disse Cantoner, at Sagnet om Wilhelm Tells Bueskud senere fremstaaer: er det vel heller ikke urimeligt, at sætte Sagnets Opkomst i Forbindelse med Cantonernes Bebyggelse af hine fra Rhætien fordrevne Østgother ([156]). I det Mindste afgiver Jordanes's, efter

gothiske Kæmpeviser skrevne Historie ikke faa Exempler paa, hvorledes nordiske Sagn længe have holdt sig blandt de sydlige gothiske Stammer; men for tilstrækkelig at udvikle dette, vilde det være nødvendigt at indlade sig paa en nøiere Drøftelse af alle Jordanes's Eiendommeligheder, end her synes passende. Det maa derfor være nok som et i Öine faldende Exempel at minde om, at Svanhildes Mord og hendes Brødres Saurles og Hamdirs Hævn over Kong Jormunrek, der tidlig bleve besungne af Brage den Gamle, og som fortælles i de eddiske Sange Hamdismál og Godrúnarhvata, ikke allene efter gamle gothiske Sagn findes omtalte hos Jordanes (157); men ligesom den gamle Fortælling senere i Tydskland og Norden uddannedes ved Volsunga- og Vilkina-Saga, saaledes feirede ogsaa italienske, med Jordanes overeensstemmende Folkesange endnu i det tolvte Aarhundrede Brødrene Sarellos og Hamidiechs blodige Hævn (158). Endnu mærkeligere vilde det i øvrigt være, hvis man med Leo (159) kunde antage at Beretningen hos Prokopius om den i det sjette Aarhundrede levende gothiske Dronnings og Uraias's Gemalindes Strid i Badet, og om de derfra hidrørende Ulykker, (160) ikke var andet end en Gienklang af det gamle Sagn om Gudrunes og Brynhildes skiebnesvangre Uenighed, der allerede træder os imøde i den ældre Edda. (161)

Jeg har saaledes forfulgt Sagnet paa dets Vandringer; jeg har stræbt at godtgiøre, at det paa intet af de Steder, hvor det fremtræder, kan giøre Fordring paa historisk Troværdighed; og jeg har søgt at vise, at det har været eiendommeligt for og er bleven udbredt ved de nordiske (gothiske) Folkestammer. Forsaavidt her derimod endnu kunde spørges om, hvad der da egentlig maa antages at have ligget til Grund for Fortællingen — med andre Ord: om Sagnet i dets ældste Skikkelse har været af mythisk eller historisk Oprindelse? da maa

jeg her blive Svaret skyldig. Da der imidlertid hverken i Edda eller noget andet Sted findes en Mythe, af hvilken en nogenlunde rimelig Forklaring af Sagnet kan udledes: turde det maaskee dog være sandsynligst at antage, at et historisk Factum virkelig har ligget til Grund for Fortællingen, uden at vi derfor driste os til at angive nogen Tid eller noget Sted, til hvilke den efterhaanden stedse mere udsmykkede Begivenhed, med endog blot den mindste Vished, vilde kunne henføres.

Anmærkninger.

1) *Depping* et *Michel*, Véland le forgeron. Dissertation sur une tradition des moyen âge, avec les textes islandais, anglosaxons, anglais, allemands et français-romans, qui la concernent. Paris 1838. 8.

2) Jahrbücher für wissenschaftl. Kritik 1835. II, 955. Jfr. Lappenberg, Gesch. von England. I. 482, hvorved kan erindres, at „Männicke“ er Mimring Tand i vore „Danske Viser fra Middelalderen.“ I, 100.

3) Om den egentlige Betydning af Egils Tilnavn, s. Müller, Sagabibl. I, 177.

4) Nordiske Kæmpehistorier. II, 80.

5) Vedels Saxo. S. 114.

7) Sagabibl. III, 359—363.

8) Ifølge Beretningen i Fortællingen om Thorstein Oxefod (Oldnord. Sagaer. III, 98) bliver Endride Ilbreid en Brodersøn af Einar Thamberskielvers Bedstefader.

9) Oldnord. Sagaer. II, 239—243. De i det følgende Kapitel af Sagaen meddeelte Vers giøre det ei usandsynligt, at Skialden Hallarstein ogsaa kunde have besunget Bueskydningen.

10) Med Hensyn til det historiske Factum, der kan tænkes oprindelig at have ligget til Grund for Sagnets Fødsel, anføres her følgende Ord af Olaus Magnus: Fuerat quoque Gothis telorum usus semper accerrimus. Nec alia gens potiore jaculandi peritia umquam instructa est grandibus et latis sagittis — quarum duro acumine ita dimicant, ut clypeos jaculis transverberent, galeasque et loricas perinde ac inermia

corpora penetrent — nec alia res hostibus Gothorum umqnam perniciosior fuerat. Quorum plurimi *adhuc præsenti ævo* tam copioso sagittandi usu callent, ut pomum quantumcumque exiguum, baculo superpositum, prima spiculi directione feriant. *De Gentibus Septentrionalibus.* XV, 4. Romæ, 1555, p. 500.

11) Hist. af Danmark. II, 202.

12) *Herodot*, III. 35, Cfr. *Seneca*, De ira. III, 14.

13) Véland le forgeron. p. 47—55.

14) I hans „Gedanken über Mythos, Epos, Geschichte" i Fr. Schlegels deutsches Museum. III, 58.

* Eustath. ad Iliad. XII, 101.

† Hist. Norv. III, 371.

15) Sagnet om Endride Ilbreid blev ogsaa forbigaaet af Snorro i Heimskringla. Jfr. P. E. Müller, Om Saxos og Snorros Kilder. S. 228.

16) Saaledes fornemmelig Vedel-Simonsen i Undersøgelsen om Jomsborg. S. 112 ff.

17) Det kan her bemærkes, at Albert Krantz (Chronica Regnorum Aquilonarium IV. 21 p. 150), der synes at have været bekiendt med en mundtlig Tradition af Sagnet, men som dog efter Saxos Exempel henførte det til Harald Blaatands Historie, ikkun kiender Fortællingen om Bueskuddet, hvorimod han aldeles ikke nævner Skieløbningen. Han taler i øvrigt lige saa ubestemt som Saxo (Erat, qui gloriaretur etc.), ligesom han i Texten ikke nævner Toko, hvis Navn kun er tilføiet i Randen af hans Skrift.

18) Peter Erasmus Müller har ogsaa paa meer end eet Sted giort opmærksom paa det Urimelige i, at Kongen skulde have befalet Nogen paa Skier at løbe ned af Kullen, og at den, der giorde det, kunde slippe vel derfra. Men herved maa dog bemærkes, at det egentlig kun er efter Vedels Auktoritet, at man har henført Skieløbningen til Kullen i Skaane, efterdi Saxo (Ed. Stephan. p. 185) blot siger "apud Kollam rupem," hvilken kunde søges overalt. Paa den anden Side bør man vistnok helst undgaae Argumentationer hentede fra Skydebierget, i Vissenberg Sogn i Fyen, i det Mindste saalænge der endnu ikke er tilveiebragt den allerringeste Sandsynlighed for, at Bankens Navn overhovedet skulde staae i Forbindelse med Sagnet.

19) Cfr. *Hamsfortii* Series. *Script. Rer. Dan.* I, 37.

20) Derpaa tyder blandt Andet ogsaa Udtrykket Toko *quidam*. Jfr. iøvrigt P. E. Müller: Kritisk Undersøgelse af Saxos Historie. S. 114 o. f.

21) Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte 1798 II, 39.

22) Nogle Bemærkninger om, hvorvidt han var af holsteensk Adel, findes i Schleswig-Holsteinische Anzeigen for Aaret 1753 S. 68 og i Falcks Samlung I, 410.

23) *Hamsfortius*, de rebus Holsatorum præclare gestis ap. Westphalen. Monumenta. I, 1727. *Alardus*, de rebus Nordalb. ap. Westphalen. Monumenta. I, 1851. Heimreich, Nordfrisische Chronik (Falcks Udg.) I, 282. Neocorus, Chronik des Landes Ditmarschen (Dahlmanns Udg.) I, 411.

24) Jfr. Jahn, Danm. Hist. under Unionskongerne. S. 335. Oprørernes Eiendomme bleve konfiskerede, og fra denne Tid hidrører det vel, at den saakaldte „Königs Akker", der tilhørte Henning Wulf, og som nu er deelt mellem flere Lodseiere, maa svare næsten dobbelt saa stor Kongetiende som de omkringliggende Grundstykker.

25) Causa ignoratur. *Hamsfort* l. c.

26) Det findes hos *Percy*, Reliques of Ancient English poetry. I, 143—172. De i Texten staaende Vers ere laante af S. S. Blichers noget forkortede Oversættelse i Samlede Digte I, 279.

37) Allusioner til de Fredløses ypperlige Bueskydning findes hos næsten alle engelske Digtere ligefra Shakspeare (Much ado about nothing. Act.. I, Sc. IV. Romeo and Juliet. Act. II, Sc. I) til Walter Scott (Iwanhoe. Vol. I, ch. XIII), og endnu i det forrige Aarhundrede, da de dierve Fredløse vare blevne til civiliserede highwaymen, hørte det gamle Digt til Røvernes Yndlingssange.

28) *Thierry*, Histoire de la conquête d'Angleterre par les Normands. Paris, 1825. II, 5 sq.

29) Willibald Alexis, Ueber Balladenpoesie: Hermes. XXI, 64.

30) Nordiske Viser om Egil nævnes i Fortalen til Vilkina-Saga (Nordiske Kæmpehistorier. I, S. 2), og om Heming fandtes paa Torfæus's Tid adhuc cantilena qvædam, ubi cuncta de *nuce fratris vertice excussa*, de cultro Regi erepto, de nandi certamine cum Rege Haraldo instituto, de rapido per montana cursu casuque e præcipito, paucis variatis, feruntur. *Hist. norv.* III, 371. Den anden af Torfæus paaberaabte Vise med Omqvædet: „Heming den Unge, han kunde paa Skierne rende", findes nu hos *Arwidson*, Svenska Fornsånger. II, 123—128. Ogsaa paa Færøerne qvædes om Heming under Navnet Gjeide Aslakson. Lyngbye, Færøiske Qvæder. S. 40.

31) Jfr. *Jamieson*, Popular Ballads and Songs II, 87 sq. *Walter Scott*, Minstrelsy of the Scottisch Borders. I, 91 sq. *Percy*, Reliques of Ancient English poetry. I, 28 sq.

32) *Geijer* och *Afzelius*, Svenska Folkvisor. III, 349. Jfr. Molbech Bemærkninger over vore gamle danske Folkeviser i Skandinav. Lit. Selsk. Skrifter. XIX, 66.

33) »Were ich witzig, so hiesse ich anders dann der Tell.« Etterlin, Chronika von der löblichen Eydgenoßschaft. Basel 1507. fol. S. 15. Spreng bemærker i den nyere Udgave af Etterlin: »Täll, oder, wie einige Deutsche sagen, Telle, heisst nach dem Buchstaben ein Einfaltiger von talen, einfältig oder kindisch thun« (dahlen). Kronika von der loblichen Eidgenoßschaft. Basel 1752. fol, S. 30. Cfr. *Wachter*, Glossar. Germ. p. 156. Man kommer herved uvilkaarligt til at tænke paa Till Uglspil, hvorimod man vistnok maa forkaste de høist uheldige Sammenstillinger i Grimms Gedanken über Mythos, Epos, Geschichte (Fr. Schlegel, Deutsches Museum. III, 58—73) af Tell og telum, af Toko og *Τόξον* o.s.v.

34) Nun sach der Tell wol, das er beherret was. Etterlin Chronika S. 15.

35) »Ich wolte üchs selbs oder der üweren etlich nit gefelt, sundern jn mit dem phil, so ich im göller hat, ze tode erschossen han.« Etterlin, Chronika. S. 15. Nærmest kommer Tokos Svar hos Krantz: Proximum tu excepisses præcordio, et deinde, qui primus se commovisset, tertium. *Chronica Regnorum Aquilonarium.* II, 21 p. 150.

36) Doch so lugt er alwegen. Etterlin, Chronika. S. 16.

37) Do der Tell kam gegen einer großen blatten, die man sydher genimpft hat des Tellen Blatten und noch hüt by tag also nennet. Etterlin, Chronika S. 16.

38) »Jeg troer det ikke muligt«, siger Fiskeren i Schillers Wilhelm Tell, og Freudenberger (Histor. Magazin. I, 328) forfegter den samme Mening. Fyrsten af Pückler-Muskou (Briefe eines Verstorbenen. I, 303) bemærker, efterat have omtalt Kolemans Spring mellem Klipperne paa Kysten af Irland: »Solche Sprünge wiederholen sich fast in allen Gebirgen;« og en udførlig Godtgiørelse af denne Doms Rigtighed afgive de talrige, med Fortællinger om Tells Spring overeensstemmende Sagn, der findes samlede i Undersøgelsen om Eppelein hos Daumer, Philosophie, Religion und Alterthum. Nürnberg, 1833. I, 1—22.

39) »Und luff durch Schwitz uss Schatten halb.« Etterlin, Chronika. S. 16.

40) Etterlin, Chronika. S. 16. Den gamle Fortælling følges for

første Deel ordret i Schillers Wilhelm Tell, i tredie Scene af første Akt og første Scene af femte Akt.

41) Epist. ad Goldast. CXLIII.

42) Tells Historie blev først sammenstillet med Fortællingen om Toko af Grasser (Schweitzerisch Heldenbuch. Basel, 1624. 4. S. 54), der i øvrigt er langt fra at tvivle om Historiens Sandhed, og ligesom Etterlin har ledsaget sin Fremstilling med et ziirligt Træsnit, hvori Pileskuddet er afbildet.

43) Observationes historicæ miscellaneæ. Basil. 1754. 4. p. 18.

44) Dictionnaire IV, 574.

45) Annales de l'Empire. Oeuvres complètes. Ed. Goth. XXV, 263.

46) En tydsk Oversættelse fra samme Tid haves under Titlen: Wilhelm Tell, ein dänisches Mährchen. Bern, 1760. 8. Efter Opbrændelsen ved Bøddelen er det lille Skrift blevet meget sieldent; men Breyer har ladet den franske Text aftrykke i Historisches Magazin. I, 325—40.

47) Hertil kan endnu føies Tells vidunderlig heldige Konjektur om, at Gessler just vilde lande ved Brunnen. Schiller (fjerde Akt, første Scene) forklarer den ved at lægge Tell disse Ord i Munden: „Jeg hørte, da jeg bunden laae i Skibet, at han i Land ved Brunnen vilde stige.“

48) Freudenberger, i Stedet for hvem man længe urigtig antog Haller for Forfatter (Jfr. Bibliothek der Schweizergeschichte. V, 25), synes i øvrigt næsten at have ahnet sin Afhandlings ublide Skiebne, i det han til Motto valgte disse Ord af Voltaire: L'homme est de glace aux vérités, il est *de feu* pour le mensonge.

49) I Aaret 1615, den 17de Juli. Breyer, Historisches Magazin. I, 328. Ogsaa Præsten Melchior Flüeler, der havde udskiældt Tell for en Morder, maatte kalde sine Ord tilbage.

50) Défense de Guillaume Tell. Bern, 1760. 8.

51) Wilhelm Tell. Eine Vorlesung gehalten im Hochlöbl. äusseren Stand zu Bern am 21 März 1772. Bern, 1772. 8.

52) Lettre sur Guillaume Tell. Paris, 1772. 12.

53) Sagnet om Birnam-Skoven, ligesom det øvrige faktiske Stof til Machbeth, laante Shakspeare af *Holingshed*, History of Scotlande. London, 1577. fol. p. 242—53.

54) Saxo Ed. Stephan. p. 132. Her fortælles det om Hagbards Broder Hake, der var landet ved Hærvig (Kallundborg) og drog langs med Suse-aaen, for i Sigersted at overraske Signes Fader.

55) Christiani, Schl. Holst. Gesch. III. 115. Vedel-Simonsen, Fyens Vilkaar i Grevens Feide. S. 50. Jfr. Barthold, Die Bürgermeisterfehde; i Raumers Historisches Taschenbuch. Sechster Jahrgang. S. 134.

56) Ekkehard. ap. *Goldast.*, Rer. Alamannicar. Script. Lips. 1730. fol. p. 30.

57) Schmidt, Taschenbuch deutscher Romanzen. S. 148.

58) Hinrichs, Schillers Dichtungen in ihren historischen Beziehungen. I. 257.

59) Jfr. Johannes Müller, Gesch. Schweizerischer Eidgenossenschaft. VII. 251.

60) Jfr. Justinger, Berner-Chronik. S. 61.

61) Jfr. Valerius Anshelm, Berner Chronik. I, 71.

62). Melchior Russ, Eidgenössische Kronik. I, 58. Til Oplysning af Tells Historie havde allerede Haller givet et Udtog af Russ i Bibliothek der Schweizergeschichte. IV. 167.

63) Da den gamle Justinger (Berner-Chronik. S. 61) fortæller saaledes: „Die Amplüte hielten sich gar frevenlich mit frommer Lüten Wiben und Döchtern, und wollten ihren Muthwillen an ihnen mit Gewalt triben; daß aber die ehrbern Lüten nit wollten vertragen und satzten sich wieder die Amplüte;“ har det ogsaa været mig paafadende og ei lidet oplysende med disse Ord at sammenholde Indledningen til Tells Historie hos Russ, hvor det hedder: „Die Vögte und Amplüte hielten sich gar treffentlich mit frommen lüten wiben und Döchtern und wolten ihreu mutwillen mit gewalt triben, als auch Wilhelm Tell beschach o. s. v.“ Eidgenössische Kronik. I. 65.

64) Cfr. *Joannis Vitodurani* Chronicon. *Thesaur. Hist. Helvet.* p. 17.

65) Kopp, Urkunden zur Gesch. der eidgenössischen Bünde. Luzern 1835. S. 44. 63. Jfr. ogsaa den østerrigske Hertug Leopolds Gavebrev af 3. Oktober 1314 til „dem Erbern Rittere Eppen von Kussenach.“ S. 125. (Kopp har siden, med Hensyn til Canton Uris Frihed, faaet en Modstander i Dr. A. Heuster. S. „Die Anfänge der Freiheit von Uri.“ Schweizerischer Museum für histor. Wissenschaften. I. Br. Frauenfeld 1837 p. 181 o. f.).

66) Andeutungen über Mythos, Epos, Geschichte i Fr. Schlegels deutsches Museum. III. 58—75. Grimm anfører Sagnet som et Exempel paa, hvorledes det mythiske eller guddommelige Element i det folkelige Epos blander sig med den faktiske Sandhed; thi han nægter ikke, at der levede en dristig Mand, der ihjelslog Fogeden og befriede Landet, men hele Fortællingen om Pileskuddet antager han for en Mythe, der af

det rørte Folk senere overførtes paa den, der nu laa dets Kiærlighed nærmest.

67) Götting. gelehrten Anzeigen. 1828. I. 934.

68) Zur Kunst- und Culturgesch. S. 156.

69) Guillaume Tell et la revolution de 1307. Delft. 1826. p. 17. Hisely, der er Schweitzer af Fødsel, havde allerede tidligere under sit Ophold i Holland udgivet De Guillielmo Tell dissertatio inauguralis. Groningæ. 1824. 8.

70) Die Sage von dem Schuss des Tell. Berlin 1836. S. 71. Dr. Julius Ludwig Ideler, Privatdocent ved Universitetet i Berlin og hæderlig bekiendt ved flere fortrinlige Arbeider, er den Sidste, der i et eget lille Skrift har berørt vort Æmne; men ligesom denne Forfatter, der heller ikke bringer Sagen videre end hans Forgiængere, hverken har formaaet at overkomme det litteraire Apparat, der er nødvendigt til Kundskab om Sagnet i Norden, og ikke heller har været bekiendt med de nyere Berigelser af den helvetiske historiske Litteratur, saaledes forvirrer hans Afhandling i Stedet for at oplyse ved flere unødvendige Digressioner. Han forklarer i øvrigt slet ikke Sagnets Fremtræden i Helvetien; thi rigtig nok antager han med Franz Williman, at det er blevet fremkaldt ex more loqendi vulgi (Jfr. Histor. Magaz. I. 339: „Il-y-a un proverbe très-ancien et très commun, qu'en voulant parler d'un arbalêtier habile, ils disent, qu'il oserait hazarder d'abattre une pomme sur le tête d'un de ses enfans, sans lui faire de mal"); men Ordsproget er upaatvivlelig opstaaet efter Sagnet.

71) Disse Kapeller kunde, ligesom Valfarterne til Tellenplatte, have tient til at bestyrke den Mening, som Daumer (Philosophie, Religion und Alterthum. I. 21) har søgt at begrunde, at nemlig Tell oprindelig blev dyrket som en guddommelig Heros; men at den gamle Mythe i Middelalderen opslugtes af den sildigere historiske Person. Men skiønt det ei kan negtes, at ældre Sagn omtale flere Teller paa en temmelig mystisk Maade, og skiøndt man ei kan frakiende den geniale, ikkun altfor phantastisk udsvævende Forfatter en ret sindrig Deduktion af sin Paastand, feiler han dog meget, naar han troer, virkelig at have godtgiort dens Rigtighed.

72) Melchior Russ, Eidgenössische Kronik. I. 64.

*) Breyer, Historisches Magazin. I. 333.

73) Ideler, Die Sage von dem Schuss des Tell. S. 73. Der manglede kun dette, at man ogsaa fremviste det giennemskudte Æble.

74) Melchior Russ, Eidgenössische Kronik. I. 58.

75) Diplomet findes hos Tiefenau: Versuch einer urkundlichen Gesch. des Drey-Waldstätte-Bundes. Zürich 1808. S. 155.

76) Jfr. Melchior Russ, Eidgenössische Kronik. I. 58. Naar Johannes Müller (Gesch. Schweiz. Eidgenossenschaft. VII. 250) ligesom enkelte af de Forfattere, der før ham behandlede den gamle helvetiske Historie, lader Wilhelm Tell beklæde „das Amt eines Meyers von Bürglen:“ da kan der med Hensyn til denne Paastand, hvorfor der ikke heller anføres den allermindste Grund, henvises til Joseph Schneller, der bemærker: „Ich forschte genau bei den Frauenmünster-Schriften in Zürich nach; denn das Meyeramt war ein Lehen der Aebtissin — Nicht die mindeste Spur.“

77) Ideler, Die Sage von dem Schuss des Tell. S. 24.

78) At Saxo kunde have været bekiendt i Manuskript (jfr. Vedel-Simonsen, Undersøgelse om Jomsborg. S. 112), lader sig af flere Aarsager, blandt andet paa Grund af de isolerede Kantoners Ubekiendtskab med alt Fremmed, vistnok neppe tænke.

79) Melchior Russ, Eidgenössische Kronik. I, 59. Rochholz, Eidgenössische Lieder-Chronik. Bern 1835. S. 277—285.

80) Jfr. *Le Jeune*, Letterkundig overzigt en proeven van de Nederlandsche Volkszangen. Gravenhage 1828. Bl. 236. Hoffmann von Fallersleben, Holländische Volkslieder (Horæ Belgicæ. Pars. II). Breslau 1833. S. 69, 71, 110, 115, 120, 130, 134, 172.

81) Denne fuldkomne Affondring staaer ogsaa imod P. E. Müllers Gisning, at Sagnet om Egil maaskee igiennem den romantiske Digtning naaede til Schweitz (Sagabibl. II, 172), en Conjektur, der ellers kunde have Meget for sig.

82) Historisches Magazin. I, 339.

83) „Sie waren ein besonderer Stamme, und können nach so langer Zeit am besten in dem vorzüglich schönen Volk zu Oberhasli, in dem benachbarten Oberlande, und an den Entlibuchern erkannt werden.“ Joh. Müller, Gesch. Schweizerischer Eidgenossenschaft. VII, 159.

84) Johannes Henrik Hottinger skriver: Observavit Clar. D. *Ericus Odhelius*, dignissimus in Upsaliensi Regia professor, meus per aliquot menses hospes gratissimus, multas apud nos loquendi voces et formulas, per universam Germaniam ignotas, Suecis tamen familiares. *Dissert. Miscel.* Tigur. 1654. p. 201. Den citerede svenske Lærde reiste meget i Tydskland og døde i Aaret 1666.

85) Jfr. Outzen, Glossarium der friesischen Sprache, S. 195, og Werlauff, Bidrag til den nordiske Ravhandels-Historie, S. 103, hvortil

endnu kan føies, at den i Middelalderens Latin forekommende Benævnelse paa Tørv, mattena, vistnok har sin Oprindelse heraf.

86) Saaledes til Exempel Schreckhorn, Wetterhorn, Rothhorn, og Romsdalshorn, Hornelen.

87) En Schweitzer, der reiste med Willibald Alexis (Herbstreise durch Skandinavien. I, 317), fandt endnu i Aaret 1827 Kiltgang i Brug i det nordlige Norge. En Skildring af Fenstern i Dithmarsken findes i Begyndelsen af St. Blichers Novelle „Telse.“ Et Kgl. Rescript af 6. Mai 1740 (Fogtmann, IV, 2, S. 58) forbyder de saakaldte Nattebesøg paa Vesterlands-Föhr; men desuagtet er denne Skik endnu der i fuld Brug (ikke derimod paa Østerlandet), og kaldes „Fenstern“ ligesom i Ditmarsken. Ogsaa paa Femern (hvis Indbyggere vise flere Spor til Slægtskab med Ditmarskerne) finder man Navnet og Skikken, uagtet gientagne Forbud, endnu ikke ganske aflagt, skiøndt stærkt i Aftagende. G. Hansens hist. statist. Darstellung v. Femarn 1832. S. 312—314.

88) Vidensk. Selsk. Skrifter. Nye Saml. V, 88. Suhm lægger ogsaa Vægt paa den for Norge og de helvetiske Kantoner eiendommelige Maade at tørre Kornnegene; men denne Overeensstemmelse, der vistnok maa forklares af de fælleds locale Forhold, synes ikke at betyde mere end den Lighed, man har villet finde mellem den gothisk-spanske og den svenske Plov. Jfr. Annaler for nord. Oldkynd. I, 21.

89) Neue Schriften. II, 119 og 319 o. f.

90) Neue Schriften. II, 148, 725.

91) Neue Schriften. II, 148. „Quindfolkens söndags-hufvudbonar likna Barbra Stigsdotters efter gamla Portraiter.“ *Strinholm*, Svenska Folkets Historia II, 214. To unge, i Nationaldragten klædte Indvaanere i Haslidalen findes afbildede paa Kobbertavlen, der ledsager første Deel af Nikanders Minnen från Södern.

92) „Was aber noch bedeutender ist, ist die wunderbare Ähnlichkeit der Einwohner von Schonen mit den bernischen Oberländern. Im Jahre 1798 reiste ich nach Lund mit einem Bedienten, der am Thunersee zu Hause ist. Als wir neben einem Acker vorbeifuhren, wo man eben erndtete, fiel uns beiden die Ähnlichkeit dieser Bauern mit den Oberländern so auf, daß wir den Postwagen halten ließen. Gesichtszüge von Männern und Weibern, ihr Gehen und Stehen, jede Bewegung heimelte uns an. „Da geht mein Oheim!“ „hier ist meine Schwester!“ rief Abraham.“ Neue Schriften II, 147.

93) I hans Dissertatio de colonia Suecorum in Helvetiam deducta. Upsal 1828. Efterat jeg længe forgieves havde bestræbt mig for at erholde denne Afhandling fra Sverrig, lykkedes det mig endelig at stifte

Bekiendtskab med Der Schweizerische Geschichtforscher; og jeg tør med Grund haabe, at det Udtog af Geijers Undersøgelse, der findes i det ottende Bind af det nævnte Tidsskrift, kan bøde paa Savnet af selve Dissertationen.

94) Der Schweizerische Geschichtforscher. VIII, 334. Blandt de Ord i Haslidalen, der hos Geijer sammenstilles med svenske, ere *byga* (svensk: bygga), *myotathal* (sv. mötadal), *mytastein* (sv. mötasteen), *gauma* (sv. gömma), *reuthauen* (sv. rothugga), *swyen* (sv. svedja), *rakt finster* (sv. rakt mörk). Til disse Exempler vilde jeg baade efter Meddelelser af danske Reisende, og efter Stalders Idiotikon, kunne føie flere, dersom ikke det i Texten Anførte ogsaa traf dem. Mærkeligt er det imidlertid, at Urkantonerne adskille sig fra det øvrige allemanniske Schweitz derved, at de ikke kiende noget a, men stedse sige gaae, staae, i Stedet for det allemanniske gan, stan. De samme Kantoner have ogsaa en særegen Forkiærlighed for Diphtonger, og sige altid svenskt, ikke schwedisch.

95) Dette gielder i endnu høiere Grad om de for faa Aar siden af den nu afdøde Rikander meddeelte Brudstykker af Hasli-Loven. Minnen från Södern. I, 320—322. Maaskee kunde dog en Afskrivning af hele Loven vise en større Overeensstemmelse med de ældste nordiske Retssædvaner.

96) Schiller (anden Akt, anden Scne) følger ogsaa her de gamle Traditioner for største Deel ordret. Johannes Müller, der ligeledes nøiagtig giengiver de gamle Kilder, tilføier: „Es ist in Andenken der Greise in den Thälern des Oberlandes, wie in alten Jahrhunderten das Volk von Berg zu Berg, von Thal zu Thal gezogen." Gesch. Schw. Eidgenössensch. I, 321. „Das sagten uns in den Jahren 1777 bis 1786 an der Lenk, zu Sanen, zu Afflentsch und Jaun die alten Hirten." l. c. VII, 360.

97) Denne af syv og halvfierdssindstyve Vers bestaaende Sang, der har megen Liighed med Kjæmpevisen om Longobarderne, kaldes almindelig „Das Ostfriesenlied;" men af Joh. Müller (Gesch. Schweiz. Eidg. VII, 157) „das Westfriesenlied." Rochholz's Eidgenössische Liederchronik. S. 381—396.

98) Der Schweizerische Geschichtforscher. VI, 143. Jfr. ogsaa Fassbind, Gesch. des Cantons Schwyz. Schwyz 1832. I, 13. Senere foretoges lignende Besøg, hvorved „den gamle Kiærlighed" mellem Frutigerne og Oberhaslerne forklares som en Følge af deres fælleds Udvandring fra Norden. En interessant Skildring af et af de ældste Besøg er blevet os bevaret i Fastnachtlied der Frutiger und Oberhasler. S. Rochholz's Eidgenössische Liederchronik. S. 406—415.

99) Kap. 1. „Wie sich der eidgenosen stamen erhebt hat."

100) Gallia Comata. I, 113—118.

101) Der Schweizerische Geschichtforscher. VIII, 306.

102) *Plantini*, Helvetia antiq. et nova. *Thesaur. hist. Helvet.* p. 29 efter ældre Kilder.

103) Jfr. Fassbind, Geschichte des Cantons Schwyz. I, 13.

104) *Geijer* et *Schröder*, Script. Rer. Suecicar. II, 13.

105) *Johannes Magnus*, de omnibus Gothor. Sveonumque Regibus. Romæ 1554. p 167. Naar Samuel Kirchel fra Ulm, der i sin Reisebeskrivelse fra Aarene 1585—1589 sammenligner Sverrig med Schweitz (Businger, Gesch. des Volkes von Unterwalden. Luzern 1827. I, 95), fortæller, at Mindet om den helvetiske Udvandring findes bevaret i svenske Krøniker, har han formodentlig derved tænkt paa Olaus Petri eller Johannes Magnus.

106) *Stjernman*, Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar. I, 137.

107) Jfr. Der Schweizerische Geschichtforscher. VIII, 312. Paa samme Maade forsikkrede Archimandriten Kyprian i den Tale, som han den 23. August 1613 holdt i Viborg, at „Novgoroderne kunde af deres Historie bevise, at de fra Sverrig havde faaet en Storfyrste ved Navn Rurik, nogle hundrede Aar førend Novgorod blev undertvungen af Moskau.“ Kyprian var under de falske Demetriers Periode bleven sendt til Finland af de russiske Notabler, der vilde have den svenske Prinds Carl Philip til Storfyrste af Moskau. *Strinnholm*, Svenska Folkets Historia II, 217.

108) Dissertatio de Colonia Suecorum in Helvetiam egressa. Upsal 1797. 4.

109) De Colonia Suecorum in Helvetiam deducta dissertatio. Upsaliæ 1828. De tidligere Forsøg paa historisk at oplyse Indvandringen synes ikke at fortiene Omtale. Jfr. dog Grev von Mülinens Brev hos Geijer og et Brev fra Gilg Tschudi til Josias Simler i Zürich, aftrykt i Helvetia for Aaret 1830. S. 492.

110) Jfr. *Bolhuis*, de Noormannen in Nederland. Utrecht 1834. Bl. 59—165.

111) *Regionis* Chronicon ap. Pertz, Monum. Germ. Hist. I, 592. Cfr. Annales Fuldenses, ibid. p. 396. Annales Bertinianæ, ibid. p. 514. Annales Vedastini, ibid. p. 520.

112) Oldnordiske Sagaer. I, 99. Cfr. Script. Rer. Dan. II, 26.

113) Sydberrige (Suðrriki) er hele det sydlige Europa, i Modsætning til det nordlige (Norðrlönd). Jfr. Oldnord. Sagaer. IV, 76. VI, 4.

114) „Var du hos Lodbroks Sønner,“ spørger Olaf Tryggvesøn i Fortællingen om Norna-Gest. „Kort Tid var jeg hos dem,“ svarede Gest; „jeg kom til dem, da de herjede paa Mundiafjeld og ødelagde Vifilsborg. Alle frygtede dem da, thi de havde Seier hvor de fore frem, og de agtede da at drage til Romeborg.“ Nord. Fortids Sagaer. I, 313. Heraf sees, at Vifilsborg tænktes beliggende blandt Alperne (Mundiofjall), og endnu nøiere bestemmes Beliggenheden ved den af Werlauff udgivne islandske Reiseroute, hvor Borgen sættes mellem Soloturn (Solatra) og Vevay (Fivizuborg), og hvor der tilføies: „Den var stor, førend Lodbroks Sønner ødelagde den, men nu er den liden (hon var mikil aðr Lodbrókar-synir brutu hana, enn nú er hon litil).“ Vifilsborg er altsaa den tæt ved Murtensøen, i den helvetiske Kanton Waadt liggende By Wiflisburg eller Avenche, der meget tidlig i Middelalderen opførtes paa Ruinerne af Aventikum, en gammel, stor og mægtig Stad, der upaatvivlelig i Begyndelsen af Folkevandringen ødelagdes af en eller anden omvandrende nordisk Folkestamme, (Müller, Sämtl. Werke. XV, 84), og som allerede i den sidste Halvdeel af det fierde Aarhundrede af Ammianus Marcellinus (XV, II) karakteriseres som desertam quidem civitatem, sed non ignobilem quondam, ut ædificia semiruta nunc quoque demonstrant. Jfr. Ukert, Geographie der Griechen und Römer. II, 2, 353.

105) Luna laa ved Golfo di Spezzia. K. O. Müller, Die Etrusker. I, 106, 294. *Carlo Promis*, Dell' antica citta di Luni. Torino 1838. 4. p. 17.

116) Nord. Fortids Sagaer, I. 252. Med Hensyn til Fortællingen om det tilsigtede Tog imod Rom kunne her erindres følgende Ord, der findes i et Brev, som Johannes Müller den 17 September 1800 skrev fra Wien til Bonstetten, der dengang opholdt sig paa Antvorskov: „Ich habe etwas gefunden, das deine Verbindung der lodbrogschen Saga mit unsern bestätiget. Diese, bei Etterlin, sagt wie jene, die Wandernden haben auf Rom ziehen wollen; da haben ihnen die lieblichen Matten gefallen, in denen jetzt Schwytz ruhet.“ Sämtl. Werke. XV. 119. Det er ei blot Peterman Etterlin (Chronika S. 11), hos hvem Indvandringen fortælles saaledes; men det Samme er ogsaa Tilfældet med de fleste andre af Kilderne.

117) Om Ungarernes Tog til Schweitz s. Müller, Gesch. Schweiz. Eidgenossenschaft I. 204. Om Saracenernes: *Rainaud*, Invasions des Sarazins en France, et de France en Savoie, en Piemont et dans la Suisse. Paris 1836 p. 173.

118) Sämtl. Werke XV. 85. *Werlauff*, Symbolæ ad geographiam medii ævi p. 39. I fuldkommen Modsigelse med Müllers Paastand staaer hans Yttringer i Sämtl. Werke. XV. 101.

119) Jfr. Der Schweizerische Geschichtforscher. VII. 21.

120) Müller, Sämtl. Wercke, XV. 84. „Erst im eilften Jahrhundert, wenn ich mich nicht ganz irre." *Werlauff*, Symbolæ, p. 39.

121) *Guillimannus*, De rebus Helvetiorum. Friburgi Aventicorum. 1598. 4. p. 18. I paafaldende Overeensstemmelse med Ragnar Lodbroks og hans Sønners Saga hedder det hos Willimann: Vivilo Comes ex ruderibus supra eum collem, ubi urbis Capitolium fuerat, castrum formavit, quod *Vivelsborg* nominavit.

122) Müller, Sämtl. Wercke. XV. 84. *Werlauff*, Symbolæ p. 39. Der Schweizerische Geschichtforscher, VIII. 336.

123) Endog af Raumer, Gesch. der Hohenstauffen, I. 560.

124) At dette er Tilfældet, haaber jeg ved en anden Leilighed at see mig i Stand til udførligen at udvikle.

125) Saracenernes Erobring af Wiflisburg synes imidlertid først at have fundet Sted i Begyndelsen af det tiende Aarhundrede. Der Schweizerische Geschichtforscher VII. 21. I Diplomer fra Slutningen af det syttende Aarhundrede benævnes Fiskerne ved Murtensøen *Sarazin*, og endnu forekommer la tour des Sarrazins ved Nant.

126) Joh. von Müller, Sämtl. Wercke, V., 103.

127) Fortællingen i Olaf Tryggvesøns Saga er ligesom Beretningen i det islandske Fragment hos Langebek (Script. Rer. Dan. II. 26) øiensynlig nedskrevet efter sydlandske Annalister; men de ældste og bedste af disse vide aldeles ikke Noget om, at Lodbroks Sønner skulde have deeltaget i Toget, hvilket kun berettes af en overordentlig upaalidelig Kilde (Breve Chronicon Dan. ap. *Langebek*, II. 17. Cfr. *Petri Olai* Chronica Regum Dan. ibid. I. 114. *Petri Olai* Excerpta ibid. II., 11, 14). Mærkeligt er det imidlertid, at ogsaa Hastein, der stedse nævnes som Biørn Jernsides Stalbroder, skal have været tilstede ved de Plyndringer, der foretoges langs med Rhinen i Aaret 882. Jfr. Lappenberg, Gesch. von England, I. 332.

128) Den af næsten alle nyere Forfattere overseete Chronicon Turonense (*Duchesne*, Hist. Norm. Script. p. 25) angiver Aaret 856. Hermed maa sammenholdes *Prudentii Trecensis* Annales: Pertz, Monum. Germ. Hist. I., 453, ifølge hvilke de Danske i Aaret 859 nedsatte sig paa Øen La Camargue ved Rhonens Munding, og derfra i det følgende Aar plyndrede paa Italiens Kyster. Dudo (Duchesne l. c. p. 84) og efter ham Vilhelm fra Jumieges (Duchesne l. c. p. 220) og Robert Wace (Roman de Rou. publ. par *Pluquet*. Rouen 1827, I. 23—34) angive intet Aarstal.

129) Capefigue (Sur les invasions des Normands dans les Gaules,

p. 243) vil fraktende Hasteins og Biørn Jernsides Erobring af Luna historisk Troværdighed, men hans Grunde giendrives ved Müllers Sagabibliothek, II. 479 og Lappenbergs Geschichte von England II., 273.

130) Det fiortende og femtende Capitel om Ragnar Lodbroks Kamp og Død udgiøre kun en stor Parenthes. At Toget ifølge vore nordiske Kilder foretoges til Lands, er, saavidt vides, først blevet bemærket af Registrator Petersen, Haandbog i den gammel-nordiske Geografi, I. 46.

131) Müller, Sagabibl. II. 120, 472. *Werlauff*, Symbolæ p. 4.

132) *Werlauff*, Symbolæ p. 17.

133) Saaledes siges i den kortere Fortælling om Ragnars Sønner i Nord. Fortids Sagaer, I. 328.

134) Det i Norden som Personnavn forekommende Vifil findes ogsaa sammensat med andre Ord i lokale Benævnelser (Jfr. Citationerne hos Werlauff l. c. p. 39. Petersen Danm. Hist. I., 232, 312, 464. Antiquitates Americanæ p. 88), og et Wyvelesburg i England omtales i Chronica Guillielmi Thorne (*Twysden*, Hist. Anglic. Script. p. 1777, 1778, 1286, 1290.) At vi have mistet gamle Sagaer om Biørn Jernside og Ivar Beenløs, bemærkes i *Halfdani Einari* Sciagraphia hist. lit. Jsl. p. 123.

135. Der Schweizerische Geschichtforscher, VIII., 305—64. At Geijer ikke er bleven bekiendt med denne ei umærkelige Anmeldelse, skiønnes tydelig af Svenska Folkets Historia, I., 51—54.

136) Det eneste Datum af mindste Betydning, der i denne Henseende anføres, er, at Flækken Bouchs i den nuværende Canton Unterwalden forekommer i et Gavebrev fra Aaret 843, men et saadant isoleret Vidnesbyrd udelukker ikke Muligheden af, at Urkantonerne dengang i det Hele taget vare ubebyggede.

137) Visigothi. *Script. Rer. Dan.* I., 522.

138) Θευδέριχος δὲ ἠσθεὶς τῇ ὑποθήκῃ ἐς Ἰταλίαν ᾔει, καὶ αὐτῷ ὁ τῶν Γότθων λεὼς εἵπετο, παῖδάς τε καὶ γυναῖκας ἐν ταῖς ἁμάξεις ἐνθέμενοι καὶ τα ἔπιπλα ὅσα φέρειν οἷοι τε ἦσαν. *Procopius*, De bello Gothico, I. 1. Ed. Bonn. II, p. 7. Coepere non minimam egestatis penuriam pati. Hist. Miscell. Murator. Script. Rer. Italic. I., 99.

139) Henne, Rhätische Burgen i: „Die Schweitz in ihren Ritterburgen.“ Chur 1830. II., 250.

140) Hurter, Gesch. des ostgothischen Königs Theodorich. Schafhausen 1807, II., 25.

141) Da Prokopius (De bello Gothico, IV., 35. Ed. Bonn. II., 642) i Slutningen af sin gothiske Historie fortæller, at en stor Skare af Barbarerne efter Narses's Seier forlode Italien, men ikke bemærker, hvorhen de Udvandrende begave sig, har man havt frit Spillerum til her at fremføre Gisninger, og Grundtvig, der trods sin eiendommelige Ringeagt for historisk Kritik ofte udmærker sig ved et skarpt Blik i at bedømme Folkenes Vandringer, har endogsaa giættet, at Østgotherne kunde have draget til deres Brødre i Spanien (Middelalderens Historie, S. 111). Dersom man med mig antager en tidligere gothisk Colonie i Urkantonerne, kunde man snarere formode, at de Udvandrede vendte sig herhen, ligesom Digteren Garisollius synger i Adolfiaden: Italiam liquisse Getas montesque propinquos insedisse ferunt. *De bello Germanico.* Montalbani 1649, p. 48.

142) Füssli, Zusätze zur Erdbeschreibung, III., 395. *Stapfer*, Voyage pittoresque dans l'Oberland Bernois, ou description de l'Oberland, accompagnée de notices historiques. Paris, 1812, p. 76.

143) Rochholz, Eidgenössische Liederchronik, S. 383.

144) Stumpf, Gemeiner Löblicher Eydgenossenschaft Stetten, Landen und Völkern Chronic. Zürich, 1548, fol., II., p. 175.

145) Jfr. ogsaa Chronica *Erici Olai.* Script. Rer. Suecic, II., 13. *Loccenius*, Antiquitatum Sveo-Gothicarum libri tres. p. 363. *Stjernmann*, Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar, I., 137.

146) „Alle die, so von ihrem stammen der enden noch bey läben blieben, liessen sich fortan nicht mehr Gottier sondren Italiener schälten." Guler, Raetia, d. i. Beschr. der dryen löblichen Graven Bündten und andrerer Raetischen Völkern. Zürich, 1616, fol., S. 68.

147) „Es soll auch mengklich wyssen, daß die dry Lender, die man nempt Ury, Schwütz und Unterwalden, nit eynerley lütten noch eines landes sind. Als aber etlich davon schribent, es syen alles schwediger gewesen und haben die selben gegne die dry Lender unter ein andren geteylt, das wisen die waren und rechten hystorien nit; dan die Schwediger, so man yetz nempt Schwitzer, sind die lesten, so in die Land komen, wüssentlich daß die von Ury gar viel älter sind. Wann Ury ist under den dryen Lendern — — — Sy sind, als ich es geschrieben funden hab in einer gar alten hystorien, von einer heydnischen Geschlecht gewesen, die man genempt hat Göthen." Petermann Etterlin, Chronika, S. 7. Johannes Magnus, der skrev sin Historie i Venedig i Aaret 1540, synes at sigte til Etterlin, naar han siger: "Fateor tamen in Suetziorum sive Helvetiorum historiis legisse, non omnes, qui nunc Suitzeri vocan-

tur, uno eodemque tempore in illis sedes occupasse, sed quosdam etiam ex Gothis illuc se recepisse, quosdam vero ex Suetia." De omnibus Gothor. Sveonumque Regibus, p. 167.

148) Vi behøve ikke her at indlade os paa det nyere Stridsspørgsmaal, om Gotherne virkelig ere komne fra Skandinavien, eller om gothiske Stammer have udbredt sig nordpaa fra Syden. At Sagnet om Udvandringen fra Norden fandtes hos Gotherne selv, viser Jordanes.

149) „Von den Unterwaldnern ist eine Sage, daß sie die letzten Christen geworden. — Es kommt um das Ende des neunzehnten Jahrhunderts ein Wigger unter dem Zunamen Schweizerapostel vor." Johannes von Müller, Gesch. Schweiz. Eidgenossenschaft, VII., 162.

150) Ad denne Vei drog Suwarow i Aaret 1799 i Spidsen for 20,000 Mand.

151) Jfr. Zahrtmann, Om de Brødrene Zeni tilskrevne Reiser i Norden. Nord. Tidsſk. f. Oldkynd. II., 6. Al. von Humboldt, Krit. Forschungen üb. die histor. Entwickelung der geograph. Kentnisse von der neuen Welt. Berlin, 1836. I. 361 o. f.

152) „Es gehören auch zu Europen, Engelland, Irland, Grünland und Frisland, so Inßeln des hohen Meers sind." Guler, Raetia, S. 1.

153) Rochholz, Eidgenössische Liederchronik. S. 389.

154) Om de mange helvetiske Localiteter med Navnet Hasle s. Leu, Lexikon, IX. 492 o. f. Da det i Norden var Brug at betegne Valpladsen med Hasselstænger (at hasla völl), maa heri vistnok snarest søges Oprindelsen til Benævnelserne Hasle, Haslerør, Hasselaas, Haslefors og lignende Stednavne.

155) Maaskee vil denne ved de i den nyeste Tid foretagne Undersøgelser om Mont Rosas Beboeres Herkomst hæves over alle Tvivl.

156) I høi Grad interessant vilde det være, dersom der virkelig i Haslidalen findes ældre Sagn med nordiske Reminiscenser, saaledes som Nikanders Romance „Odins Brud" kunde give Anledning til at formode. Minnen från Södern, I. 218—222. Om de mange Sagn, som næsten alle tydske Stammer have erholdt fra Gotherne, see Schreiber, Ueber die Entstehung und Ausbildung der ältesten deutschen Sagenkreises i „Schriften der Gesellschafft für Beförderung der Geschichtkunde zu Freiburg" I., p. 187 o. f.

157) *Jordanes*, De rebus Geticis c. 24. *Muratori*, Script. Rer. Italic. I., 203.

158) *Geijer*, Svea Rikes Häfder. I., 115. Müller, Sagabibl. II., 90. Jfr. imidlertid Langes Anmærkning i »Untersuchungen über die nordische und deutsche Heldensage,« S. 51—53.

159) Gesch. der Italienischen Staaten, I., 78. Leo taler i øvrigt her om „Dänensagen(!) der snorrischen Edda.“

160) *Procopius*, De bello Gothico, III. 1. Ed. Bonn. II., 285, hvor imidlertid Analogien synes temmelig fiern.

161) Sæmundaredda. Ed. *Rask* et *Afzelius* p. 204 sq.

Om Bryderne, en egen Classe af den danske Bondestand i Middelalderen*),

af

Prof. **E. M. Velschow.**

Det er bekiendt nok, saavel af Lovene, som af vor Histories øvrige Kilder, at der i Middelalderen gaves flere Classer af Jordbrugere i Danmark. Saaledes nævnes, foruden Adelbønder eller de egentlige Bønder (bondones), meget hyppigt: Bryder eller Brydier (villici), Landboer (coloni) og Innesmænd eller Gaardsædemænd (inquilini). At disse Classer have været forskiellige i Anseelse, saavelsom i Rettigheder, er ligesaa vist, som det er let at anføre en eller anden Forskiel, der udmærkede dem fra hverandre. Saaledes f. Ex. er det klart, at kun Adelbønderne vare Selveiere, de øvrige derimod dyrkede Jord, som ikke var deres egen; ligeledes, at Landboerne ydede Grundeieren den fastsatte Jordskyld i Jordens Afgrøde eller i Penge, medens Innesmændene især ved Arbeide giorde Fyldest for samme. Men at give en fuldstændig og nøiagtig Beskrivelse af deres borgerlige og

---

*) I Aaret 1827 skrev Forf., som Alumnus paa Borchs Collegium, en latinsk Afhandling over dette Emne (De villicis secundum ant. leg. patrias aliaque monumenta hist.); men da den ikke har været i Boghandelen, og derfor kun er kommen i faa Læseres Hænder; da tillige Emnet er af den Natur, at det kun i Modersmaalet kan behandles med tilbørlig Klarhed: saa har man troet, at det ikke vilde være dette Tidsskrifts Læsere ukiært, at see den i dansk Dragt. Forf. har ikke ugierne fulgt denne Opfordring, da han derved har faaet Leilighed til at omarbeide den sidste Deel af Afhandlingen, som ikke længere tilfredsstillede ham i sin forrige Form. Indledningen og de tre første Paragrapher ere derimod for Størstedelen en Oversættelse af det ældre Arbeide.

huuslige Forfatning er intet let Foretagende. Hos jevnaldrende Skribenter søger man forgieves saadanne Forklaringer; thi de maatte ansee dem for overflødige, naar de brugte Benævnelser, som i deres Tid enhver kiendte. Det er dertil saa langt fra, at vore gamle Love give nogen Forklaring over det, som forstodes ved hine Benævnelser, at de mangengang, ved den ufuldkomne og ubestemte Maade, hvorpaa de skielne imellem dem, ei engang frembyde tilstrækkeligt Stof til at danne en Forklaring af. Det er derfor nødvendigt, med megen Omhyggelighed at veie og sammenligne de enkelte Udtryk, hvor de forekomme, og prøve dem efter det, vi ellers kiende til hine Tiders Forfatning, hvis vi ville tilveiebringe et antageligt Resultat i et saadant Tilfælde.

Fornemmelig har Spørgsmaalet om Bryderne foraarsaget saavel Historikerne, som de Lovkyndige megen Uleilighed, da baade Lovene synes vaklende i Brugen af dette Navn, og andre Documenter dermed betegne Folk af saa forskiellige Vilkaar*), at vi omsider ere ganske uvisse om, hvad vi skulle forstaae derved. Ostersen, den første, saavidt jeg veed, iblandt de Nyere, der (i sit Glossarium) har giort et Forsøg paa at bestemme Brydernes borgerlige Forfatning, synes vel at have kiendt til Vanskelighederne, men indlader sig ikke paa nogen skarpere Drøftelse, som man da ei heller paa hans Tid behøvede eller brugte. Heller ikke Hertzholm, som dernæst behandlede**) denne Materie, lod sig opholde ved Vanskelighederne, og han havde da heller aldrig kunnet løse Knuden ved Hielp af Romerretten, som han dog synes at troe. Endelig blev dette Emne underkastet en skarpsindig Undersøgelse af vor

*) Kofod Ancher, Jydske Lov P. 143. Saml. jur. Skr. II. 542 fg.
**) Parerga de Servitute. 1673. p. 119—126

berømte Kofod Ancher*); men de Oplysninger, han samlede fra selve Lovene, og med sædvanlig Skionsomhed benyttede, kunde dog hverken bortfierne Vanskelighederne, eller tilfredsstille den lærde Forfatter selv. Den fortiente Lovhistoriker, som har udgivet K. Anchers juridiske Skrifter, har ogsaa skienket denne, ligesom de andre Dele af hans Lovhistorie, sin Opmærksomhed, og i tilføiede Anmærkninger oplyst adskilligt i Anchers Text; men Ingen vil med Billighed fordre, at han paa denne Maade skulde udtømme en saa indviklet Materie. Allerede førend dette skeete havde Tyge Rothe skrevet en egen Afhandling derom**). Men da denne patriotiske Forfatter fornemmelig gaaer ud paa at ville bevise, at Bryderne vare frie Folk, saa finder man, efterat have læst K. Anchers Undersøgelse, her kun lidet Nyt til selve Sagens Oplysning, og dette Nye kan man ei engang bifalde. Endelig har i den nyeste Tid vor skarpsindige Oluffen†) forsøgt en ganske ny Forklaring; men denne er falden meget uheldigt ud, og lader sig efter min Mening, ingensteds anvende. — Jeg fandt derfor, da jeg i Anledning af en anden Undersøgelse ønskede noget nøiere at kiende Brydernes Stand og Vilkaar, at denne Sag var saa langt fra at være bragt paa det Rene, at jeg besluttede at underkaste den en ny Drøftelse, hvis Resultater de følgende Blade ville meddele.

§. 1.

Ordet Bryde (bryti) trænger ikke til nogen vidtløftig etymologisk Grandskning, da der ei kan være Tvivl om, at det maa udledes af det Islandske eller Gammelnordiske brytia, Angelſ. bryttan, der svarer til vort endnu brugelige bryde,

---

*) D. Lovhist I. 514—521. Saml. jur. Skr. II. 531—549.

**) Vidensk. Selsk. Skr. Ny Saml. II. 433—460.

†) Vidensk. Selsk. philos. og hist. Afh. I. 328 fg.

men tillige har Bemærkelsen: at dele, sønderlemme i flere Stykker. Derfor betegner Ordet Bryde i Almindelighed: en Delingsmand eller Uddeler, i Særdeleshed: en Huushovmester eller Forvalter, som har Fødevarerne under sit Tilsyn, og til hvis Bestilling det hører, at skifte Maden blandt Tyendet. Saalænge derfor Jordbrugerne eller Bønderne i Norden ikke havde andet Tyende (hion), end Trælle, hørte ogsaa Forvalteren eller Huushovmesteren til Træellenes Classe, og var en af de fornemste Trælle; senere hen, da Bonden til sit Arbeide brugte baade frie Folk og Trælle (leghæhion eller frælst hion og annöthugt hion), hørte Huushovmesteren sædvanligen til de førstes Tal. Konger, Bisper og de øvrige Rigets Store, der eiede en Mængde Gaarde rundt omkring i Landet, pleiede at lade Avlsbruget i deres Fraværelse bestyre af en saadan Huushovmester eller Avlsforvalter *). Derfor har man og i Middelalderens latinske Krøniker og Documenter ganske passende udtrykt dette Slags Betientes Navn ved villicus. At vi herved have faaet det rette Begreb om Brydernes Stilling i den tidligere Middelalder, beviises tilstrækkeligt af Norges og Sverriges gamle Love**), i hvilke Riger man og senere, som det synes, vedblev at forbinde det samme Begreb med hiint Navn. Endnu i vore Dage kaldes en Forvalter, som forestaaer Avlsbruget, paa Island brytit). I Danmark derimod synes denne Bemærkelse af Ordet tidligen, idetmindste før det 13de Aarhundrede, at være gaaet af Brug, og kun den kaldtes bryti, der i Fælledsskab med Eieren dyr-

*) Jfr. Estrup om Trældom i Norden S. 39, 61 o. f.

**) Hak. Adelst. Gul. L. Manhelg. B. c. 48. Magn. Lagab. Gul. L. Landel. B. c. 53. Østgøth. L. Drapa- Balk. Fl. 14. jfr. 16. Vinsord. B. Fl. 12.

†) H. Finsens Anm. til K. Anchers Lovh. II. 509, og B. Haldorsens Isl. Lexicon.

kede dennes Jord til fælleds Nytte. Han kaldes derfor ogsaa et Par Gange med et fuldstændigere Navn sælugs bryti, Fællesbryde. At den anførte Paastand er rigtig, skal jeg siden søge at bevise, naar jeg først har faaet forklaret dette Fællesskabs Natur og deraf Fællesbrydens hele Stilling og Forhold.

§ 2.

Ved Fællesskab forstode vore Forfædre aldrig fælleds Nytte og Brug alene, men stedse tillige fælleds Besiddelse af Tingene. Fælleds Nytte og Brug af Tingene tilstodes Enhver, som optoges i en Andens Huus, saalænge han opholdt sig der. Det var Giæstfrihed, ikke Fællesskab. Fælleds Nytte og Brug kunde uden Eiendomsret ei begrunde nogen retlig Fordring. Eiendomsrettens Gienstande deeltes, hvad Fællesskabet angik, i Arvejord og Løsøre. Arvejord, ɔ: Jord, som tilfaldt Nogen ved Arv, eller paa anden Maade var erhvervet, idetmindste før Fællesskab blev indgaaet, kunde aldrig ved senere oprettet Fællesskab blive fælleds Eiendom*), men skulde efter de bestaaende Arvelove ved Dødsfald deles imellem de lovmæssige Arvinger, hvad enten de havde været i Fællesskab med Eieren, eller ikke. Løsøret derimod (hvortil ogsaa regnedes Kiøbejord, ɔ: Jord, som, efterat Fællesskab var indgaaet, erhvervedes ved Kiøb), skiftedes ei altid efter de samme Love; thi her stod Adgang til fælleds Besiddelse aaben ogsaa for Andre, end de lovmæssige Arvinger, naar de lode sig optage i Fællesskab. Den fælleds Eiendomsret, som hører til Begrebet af Fællesskab efter vore gamle Love, sigtede altsaa blot til Løsøret. Fællesskabet kaldtes fuldstændigt (fult eller ræt sælugh**)), dersom Løsøret ved Skiftningen deel-

*) En Undtagelse fra denne almindelige Regel f. Skaanske L. I. 23. Eriks Siæll. L. (K. Rosenvinges Udg.) I. 12. Jydske L. I. 6.

**) Eriks Siæll. L. II. 3. Arveb. c. 29.

tes i lige Dele (med Undtagelse af den Forskiel, som Kiønnet efter almindelige Vedtægter medførte), efter Personernes Antal, der levede i Fælledsskab. Om de enkelte Deeltagende havde indført Meget eller Lidet eller Intet i Fællesskabet, giorde her ingen Forskiel; thi dette Fællesskab betragtedes som et Slags Arveforening. I et saadant fuldstændigt Fællesskab levede altid Ægtefolk og deres Afkom, forsaavidt de fødtes i samme.*) Andre, som ikke vare fødte i fuldstændigt Fællesskab, kunde vel optages deri, dog kun, naar de som Stivbørn eller Svigerbørn**), indlemmedes i Familien, ellers ikke. Men hvis nu Stivsønnen eller Svigersønnen havde saa meget eller saa lidet Gods at indføre i Fællesskabet, at hans Optagelse i et fuldstændigt Fællesskab ikke kunde bestaae med begge Parters Interesse, eller dersom han ikke vilde giøre Størrelsen af sin Lod i det tilkommende Skifte afhængig af det tilfældige Antal af Arvinger, som da skulde gaae i lige Deling med hverandre, saa kunde og Værdien af det Gods, han medførte, blive bestemt i Forhold til det øvrige, og da havde han i Tilfælde af Skifte en forholdsmæssig Andeel af den samlede Formue at fordre†). Dette Fællesskab forudsætter altsaa, ifølge sin Natur, at alle Deeltagende havde indført idetmindste noget Gods i samme. Den Svigersøn, som ei engang paa

*) Eriks S. L. I. 1. 10. 28. 31. 42. Vald. S. L. I. 1 (§ 1. 9.) Sk. L. I. 5. 6. 7. Arveb. 15. 29. 30. 51. J. L. I. 6. 12—15. 19.

**) Vore Provindsiallovеs Forskrifter angaaende Optagelsen ere noget forskiellige indbyrdes. Sammenl. Eriks S. L. I. 4. 10. 11. 25. 26. Vald. S. L. I. 1. (§. 12. 21.) 2. Sk. L. I. 5. 6. og Arveb. 18. 19. 29. 30. med J. L. I. 6. 13. 20. Jfr. dog Thord Degns Art. 51.

†) Eriks S. L. I. 11. 25. Vald. S. L. I. 2. Sk. L. I. 5. 6. Arveb. 32. 34. J. L. tillader vel ikke udtrykkeligen, at Stivbørn og Svigerbørn optages i et saadant Fællesskab; men da Adgangen dertil ogsaa i Jylland stod aaben for Andre, kan jeg ikke troe den skulde have været lukket for hine. Jfr. K. Ancher, Saml. Skr. II. 364 fg.

disse Vilkaar vilde dele Fordeel og Tab med den Familie, hvori han indlemmedes, kunde endda forene sit Gods med Svigerfaderens paa den Maade, at det ved Foreningen vurderedes til en bestemt Værdi, som han i Tilfælde af Skifte fik, hverken forøget eller formindsket, tilbage*). Men, at modtage Gods paa denne Maade efter Vurdering**), var ikke at tage det i Fællesskab; thi kun Brugen var fælleds, ei Besiddelsen. Til det fuldstændige Begreb om Fællesskab hørte nødvendigen fælleds Risico †). I vore Love omtales altsaa to Slags Fællesskab, det fuldstændige, hvori kun Ægtefolk og deres Afkom, Stivbørn og Svigerbørn kunde optages, og det ufuldstændige eller betingede, hvori hver deeltog efter sin Andeel. Adgangen til det sidste stod aaben, ei blot for de nævnte Stivbørn og Svigerbørn, men ogsaa for Andre, navnligen for Bryderne, hvorfor et saadant ogsaa udtrykkeligen er bleven kaldet et Brydie-Fællesskab (brytiæ fælugh) ††).

§ 3.

Af det nylig anførte vil det nu ikke være vanskeligt at forklare sig Fællesbrydens Stilling i Almindelighed. Man tænke sig, at en Selveierbonde, som enten formedelst Alder eller af andre Grunde ikke længere kunde forstaae sine maaskee vidtudstrakte Jorders Dyrkning, indgik Fællesskab med en

*) Eriks S. L. I. 11. Hvad der siges om Svigersønnen, giældte udentvivl ogsaa om Stivsønner (J. L. I. 30. siger det udtrykkeligen). Det Samme var foreskrevet Formyndere, som overtoge Bestyrelsen af deres Myndlingers Gods. f. Eriks S. L. I. 48. III. 10.

**) At takæ til wirthning (eller wirdæ penningæ), som ogsaa ellers hedder at intakæ til halzs penningæ eller halzsfæ, Eriks S. L. I. 48. III. 10. jfr. III. 33 og d. Dalbyeske Forordn. Art. 2. (Lovh. I. 602. II. 531). Om halzsfæ s. Sk. L. XVI. 5. XVII. 1. jfr. Andr. Sunes. XVI. 7., Kof. Ancher, Saml. jur. Skr. II. 459—465. Suhm. D. H. XIII. 736. 748.

†) Andreas Sunesen. III. 6.

††) Eriks S. L. I. 11. J. L. II. 71.

anden, for det Meste vel yngre Bonde, som selv besad Formue, omtrent paa følgende Vilkaar. Begges rørlige Gods ansloges til en vis Værdi. Sættes nu, man derved fandt, at hiin eiede Løsøre til en dobbelt saa høi Værdi, som denne: saa vilde, naar begges Eiendom forenedes, hiin have to Trediedele i Fælledsskabet*). Dette lystes derpaa til Thinge**), og nu flyttede Fælledsbryden (det var nemlig den nye Medinteressents Navn) med sin Familie***) ind i den ham anviste Bolig i Selveierens Gaard, for at forestaae Avlsbruget med dennes Hielp. Til Vederlag for sit Arbeide brugte han Indtægterne af Gaarden til sine og Familiens Fornødenheder fælleds med Eieren; og, dersom der blev Noget tilovers, hvormed Driftscapitalen (Jorder, Avlsredskaber etc.) kunde forøges, saa tilhørte en Trediedeel af denne Tilvært†) ham. Thi, naar det for Fælledsskabet bestemte Tidsrum var udløbet og ingen Forlængelse ønskedes, blev alt Løsøre (følgeligen ogsaa de tilkiøbte Jorder) vurderet paa ny, og en Trediedeel deraf udlagt til Bryden. Denne Trediedeel var større, end da Fælledsskabet begyndte, hvis Løsørets Værd imidlertid var blevet forøget; i modsat Tilfælde mindre††).

---

*) Jfr. Vald. S. L. I. 2. Arveb. 32.

**) J. L. II. 71.

***) Sammest. II. 33.

†) K. Ancher tager uden Tvivl feil, naar han mener (S. Skr. II. 363), at kun de tilkiøbte Jorde deeltes efter enhvers Andeel, men at det øvrige Løsøre erholdtes tilbage efter den engang foretagne Vurdering. Naar denne vilkaarlige Hypothes antages, vil man have lige ondt ved at forklare sig Fælledsskabets Grundsætninger og Ordene i Skaanske L. XV. og hos Andr. Sunesen III. 6.

††) Jfr. Andr. Sunesen III. 6. De Svenske kaldte vor Fælledsbyrde, en Bolagsman (Upl. L. Jorda B. Fl. 16. Suderm. L. Jorda B. Fl. 15. Wästm. L. Jorda B. Fl. 13. Östgötha L. Drapa B. Fl. 14 § 5. Landz. L. Jorda B. Fl. 33.), og Lovene bestemte, at et saadant Fælledsskab kun maatte indgaaes i Overværelse af de fra begge

Ved denne Deling maatte nøie paasees, at den ene ikke forfordeelte den Anden. Især maatte Bryden, som havde Alt under sit Tilsyn, let kunne unddrage noget fra Skiftet. Den skaanske Lov XV. 4—6 bestemmer derfor temmelig omstændeligen, hvad der i juridisk Henseende skulde iagttages, naar Bryden blev sigtet for, eller overbeviist om denne Brøde, saavelsom naar Selveieren vægrede sig for at skifte, eller vilde tilegne sig noget, som efter fuldendt Skifte skulde tilfalde Bryden. Dog var der noget, som lovligen kunde unddrages dette Skifte; thi Arvelodder, som under Fælledsskabet tilfaldt een af de Deeltagende, og formodentlig Alt, hvad een af dem i samme Tidsrum fik som Gave, blev ikke fælleds Eiendom*). Naar der trættedes om Noget var fælleds Eiendom, eller ikke, skulde altid den, der paastod det Første, have Præsumtionen for sig, fremfor den, der fordrede det Modsatte**). — Det er et Spørgsmaal, om Bryden ogsaa forenede sine Jorder, hvis han havde nogen, med sin Huusbondes Agre. Dette beroede uden Tvivl paa, hvad der var blevet bestemt ved Fælledsskabets Oprettelse. Der kunde neppe være noget imod, at han dyrkede sine Jorder til fælleds Nytte, naar blot Afgifterne til Staten ikke derved formindskedes. Men sædvanligt var det neppe. Hyppigere var maaskee det Tilfælde, at Selveiere, naar de-

Sider udvalgte Voldgiftsmænd, hvem det da tilkom at dømme i alle Stridigheder, som muligen kunde opkomme ved dets Opløsning. I Danmark derimod skulde Fælledsskabets Betingelser lyses til Thinge, for at de Deeltagendes Ret senere derefter kunde bestemmes. Havde Bryden forsømt Thinglysningen, saa maatte han tage Skade for Hiemgield, dersom Selveieren formindskede den ham skyldige Deel (s. J. L. II. 71.). Hvis Selveieren, efterat Fælledsskabets Tid var udløben, vægrede sig for at skifte, skulde paalidelige Mænd udnævnes paa Thinge til at foretage Skiftet.

*) Arvæbit (Eriks S. L. I. 11. Arveb. c. 34) kunde naturligviis ikke finde Sted i et saadant Fælledsskab.

**) Sk. L. XV. 5. A. Sunesen XV. 3.

bleve Bryder hos Andre, bortforpagtede deres egen Jordlod*). Iøvrigt kunde stundom en Selveierbonde, selv naar han boede paa sin egen Jord, i visse Maader være Bryde for Andre, naar han optog deres Gods i Fællesskab**). Idetmindste kalder Andreas Sunesen den Fæstebonde, der giorde det, en Bryde.†) Men disse vare dog neppe i egentlig Forstand Bryder.

I et saadant Brydie-Fællesskab kunde iøvrigt ei blot Mænd, men ogsaa Qvinder optages paa lignende Vilkaar, hvorfor ogsaa et Slags qvindelige Bryder (deyæ, thær fælugh havær laugh mæth grannæ witnæ) ikke ere ubekiendte††). Svigerdatteren, der optoges af sine Svigerforældre i et betinget Fællesskab, havde maaskee været Forbilledet for disse, ligesom Svigersønnen i det lignende Tilfælde formodentlig havde været Forbilledet for de mandlige Bryder.

§ 4.

Det i foregaaende Paragraph beskrevne Forhold imellem Selveieren og Fællesbryden kunde ifølge dets Natur kun da finde Sted i sin Heelhed, naar Bryden boede stadigen sammen med sin Huusbonde i een Gaard, eller i det mindste paa samme Gaards Grund. Saadant stadigt Samliv maatte ogsaa paa den simpleste og naturligste Maade give Anledning til det Fællesskab, som netop charakteriserer Fællesbrydens hele

---

*) J. L. II. 67, jfr. Anchers s. Skr. II. 545 fg.

**) Dette var fælughsfæ (J. L. II. 61) i Modsætning til halzsfæ (Sk. L. XVI. 5. XVII. 1).

†) Leg. provinc. Scan. XVII. 4. Det er forunderligt, at K. Ancher (S. Skr. II. 540) og efter ham Rothe (a. St. S. 441. 443) have kunnet misforstaae Andreas's Ord saaledes, at de troede, at det blev Landboen her forbudt at holde en Bryde.

††) Men de nævnes dog, saavidt vides, kun engang i vore Love, Eriks S. L. III. 19. Ligesom bryti fordum hørte til de fornemste Trælle, saaledes var deigia eller deia en af de fornemste Slavinder.

Stilling. Det er derfor rimeligt, at hiint ovenfor beskrevne Forhold imellem ham og hans Huusbonde var det oprindelige og ældste. Det fandt formodentlig ogsaa hyppigst Sted i de ældste Tider, da det netop dengang var sieldnest, at en Bonde eiede mere, end een Gaard. Men senere, da under Statsforholdenes og Culturens større Udvikling Nationalformuen tillige blev mere og mere ulige fordeelt, steg paa den ene Side Antallet af de Bønderfamilier, der ikke havde nogen Jordeiendom; imedens paa den anden Side geistlige Stiftelser og enkelte rige Bønder fik stedse flere og flere Eiendomme i Besiddelse. Disse rige Bønder hørte sædvanligen til Landets meest anseete Slægter, som tildeels i Statens meest indbringende Embeder havde samlet deres Rigdom. Det betydelige Jordegods, der saaledes kom i enkelte Jorddrotters Besiddelse, laae ikke samlet, eller var dyrket under Eet. Vel var der ogsaa i Middelalderen megen Forskiel paa Jordeiendommenes Størrelse. Men selv de største vare dog i Almindelighed kun store Bøndergaarde. Næsten alle de store sammenhængende Jordegodser, som vi i nyere Tider forefinde i Danmark, ere først samlede i det sextende og syttende Aarhundrede *). Forhen bestode de rige Jorddrotters Eiendomme for det Meste kun af Strøegods, der sædvanligen laae spredt over det hele Land, ofte i forskiellige Provindser, fordeelt i en Mængde større eller mindre Jordbrug. De fleste, og navnligen de mindre af disse vare altid bortfæstede til Landboer (Fæstebønder); men endeel af de største og bedste beholdt Jorddrotten for sig selv, og dyrkede dem, om man saa kan sige, for egen Regning. Man kan vel i Almindelighed antage, at han beholdt saa mange Gaarde til eget Brug, som behøve-

*) Geistligheden havde vel allerede langt tidligere begyndt, for Beqvemmelighedens og Fordelens Skyld, at samle og arrondere de Kirkerne og Klostrene tilhørende Jordeiendomme; men forenede dem dog ikke derfor til samlede større Jordbrug.

des til at forsyne hans Huusholdning med alle Fornødenheder. Og dertil udkrævedes ikke Lidet; thi var han riig og mægtig, saa omgav han sig med en Skare af Stridsmænd, og holdt en Mængde andre Tyende. Et stort Antal Mennesker spiste saaledes dagligen ved hans Bord. Hans giæstfrie Huus stod altid aabent for den Fremmede; han bød ofte Frænder og Venner til Giæst hos sig; og gik det end ved disse Giæstebude eller til daglig Brug ikke, efter vore Begreber, prægtigt, saa gik det i det mindste overdaadigt til. Især maatte Mad og Drikke være tilstede i Overflødighed. Vare altsaa Landbrugene ikke forholdsviis store, saa behøvedes desto flere, for at forsyne den rige Jorddrots Huusholdning med det Fornødne. Hørte han, som næsten alle rige Godseiere, til Hærmændenes Tal, saa havde han tillige en betydelig Fordeel ved at dyrke endeel af sine Gaarde for egen Regning, i det disse nemlig efter Loven*) da bleve skattefrie, fordi Hærmandens Krigstieneste til Hest i fuld Rustning**) skulde ansees for at giøre Fyldest for alle Afgifter og al Tieneste, som Staten havde at fordre af disse Gaardes Brugere. Derimod skulde der ydes sædvanlig Leding og anden Tieneste og Afgift af alle de Gaarde, som han bortfæstede til Landboer †).

Saamange særskilt liggende Gaarde, som Jorddrotten saaledes dyrkede for egen Regning, saamange Avlsforvaltere behøvede han i Regelen til deres Drift. Disse kunde være, og vare vel ofte simple Avlskarle (retheswennæ) eller Bryder i Ordets ældste Betydning; men de Hensyn, der havde ledet Huusbonden til at optage den Bryde, der boede hos ham i Fælledsskab med sig, maatte faae endnu større Betydning,

---

*) Jydske L. III. 7. 18.

**) Denne Krigstieneste var eens, hvad enten vedkommende Hærmænd dyrkede flere eller færre Gaarde for egen Regning, s. J. L. III. 18.

†) Jydske L. III. 11. 13.

naar Bryden ikke havde sin Bopæl i samme Gaard, som Eieren. Den Opmuntring til at arbeide for sin Huusbondes Bedste, som man havde søgt og fundet derved, at man giorde Brydens egen Fordeel afhængig af hans Iver for Huusbondens Tarv, blev allermeest fornøden, naar han skulde forestaae en langt fraliggende Gaards Avling, hvormed Eieren ikke kunde have stadigt Tilsyn. Man bestemte derfor ogsaa i dette Tilfælde Forholdet imellem Jorddrot og Avlsforvalter, saavidt muligt, i Overeensstemmelse med det, der fandt Sted imellem Huusbonde og Fælledsbryde, og kaldte da ogsaa Avlsforvalteren med dette Navn, endskiøndt Fælledsskabet i dette Tilfælde maatte blive meget mere indskrænket, end under de forhen omtalte Forhold. Naar Huusbonde og Bryde ikke stadigen boede sammen i een Gaard, saa kunde hverken den fælleds Nytte og Brug af begges rørlige Eiendomme finde Sted i saadan Udstrækning, som under et stadigt Samliv, eller Gaardens Jorder blive dyrkede ved fælleds Arbeide af dem selv, deres Familie og Tyende, eller dens Producter blive benyttede af dem i fuldstændigt Fælledsskab. Kun den Deel af Huusbondens Løsøre, som fandtes paa Gaarden, lagdes i Fælledsskab med Brydens rørlige Gods. Istedetfor den Hielp til Jordernes Dyrkning, som Bryden maatte savne, havde han en anden, som maaskee netop var givet ham til Erstatning for hiin. Naar nemlig en Bondegaard havde saa stort Tillæg af Jorder, at en Bondefamilie med det sædvanlige Antal af Tyende ikke alene kunde bestride dens Avl, men behøvede fremmed Hielp, fornemmelig dog kun i den travle Saae- og Høsttid, fandt man det paa en Tid, da Dagleie var sielden, nødvendigt, for at sikkre sig Hielpen, naar den giordes behov, at bygge nogle smaa Huse paa Gaardens Grund, som man med Tillæg af noget Jord bortleiede til saadanne fattige Bønder, som maatte ønske at betale Leien med bestemt Arbeide

ved Gaardens Drift. Disse Fæstehuse vare de saakaldte Gaardsæder, og deres Beboere de ovenfor nævnte Gaardsædemænd eller Innesmænd *). Bondergaarde af sædvanlig Størrelse havde næsten aldrig nogen Gaardsæder; men til de større Avlsgaarde, navnligen saadanne, som bestyredes af Bryder, hørte i Almindelighed 2, 3 eller 4 saadanne Fæstehuse, og den Hielp, deres Beboere ydede ved Avlingens Drift, kunde beqvemt træde, og synes næsten bestemt til at skulle træde i Stedet for den, som Eieren og hans Tyende, naar de stadigen boede paa Gaarden, ellers vilde give ham. Hvad endelig Fælledsskabet i Brugen af Gaardens Producter angaaer, saa brugte Eieren sin forholdsmæssige Deel deraf, uagtet han ikke boede der stadigen. Det synes nemlig at have været en almindelig Skik, at rige Godseiere, der eiede mange Gaarde, opholdt sig med deres Familie og Tyende nu paa een, nu paa en anden af disse. Formodentlig have de ved denne Reisen fra den ene Gaard til den anden, fulgt en vis Plan, og bestemt Opholdstiden paa hver især med Hensyn til Gaardens Størrelse og Production. Den rige Godseiers kostbare Huusholdning kunde da under et kort Ophold gierne udfordre saa meget, som en simpel Bondefamilie (som Brydens var) kunde leve af et heelt Aar om, og saaledes Huusbonde og Bryde komme til at forbruge en ligestor Deel af Gaardens Frembringelser. Men dersom den Gaard, Fælledsbryden bestyrede, tilhørte en Stiftelse, f. Ex. et Kloster, saa kunde et fælleds lige Forbrug paa Gaarden selv af dennes Frembringelser ei heller paa den anførte Maade finde Sted, og Bryden maatte da bringe til Klosteret de Naturalier, som Munkene ikke maatte fortære udenfor dets Mure. Men disse Naturalier udgiorde i det

*) Det Pligtarbeide, disse Gaardsædemænd ydede, var Hoveriet i sin ældste Form i Danmark, og over denne Grændse udvidedes det ikke før henimod Slutningen af Middelalderen.

Tilfælde en bestemt aarlig Afgift*), som i ingen Henseende var forskiellig fra den Landgilde, som Landboerne havde at svare, og en Bryde i denne Stilling var i det Væsentlige det Samme, som en Landbo**). Kun var Fæstecontracten for Bryden stipuleret noget anderledes, end for Landboen, da Jorddrottens urørlige Gods, som fandtes paa Gaarden, og overlodes Bryden til Nytte og Brug, lagdes (som fælughsfæ) i Fælledsskab med dennes eget Løsøre, imedens Landboen slet ikke fik noget af Jorddrottens urørlige Gods med den Jord, han havde fæstet, eller i alt Fald modtog det (som halzfæ) efter Vurdering, og altsaa ved Fæstecontractens Ophævelse atter skulde tilsvare det derefter†). Imidlertid forandrede det Fælledsskab med Jorddrotten, hvori Bryden endnu stedse befandt sig, hans Stilling paa Thinget saa væsentligen, at han der ikke kunde sættes i Classe med Landboerne, og maatte derfor fremdeles betragtes som Bryde††).

---

*) Man finder især i den saakaldte Liber Arhusiensis (Langeb. Scr. R. Dan. Tom. VI.) og i Registrum redituum episc. Roesk. (Sammest, Tom. VII.) mange Exempler paa saadanne bestemte aarlige Afgifter, som Bryder havde at udrede.

**) I Ledingslovene betragtedes de formodentlig ogsaa som saadanne, og vilde, naar de ikke boede paa privilegeret Jord, være forpligtede til Leding. Dette maa nemlig sluttes deraf, at saamange af de Privilegier fra det 13de og følgende Aarhundreder, hvorved Geistlighedens Bønder fritoges for Leding, udtrykkeligen nævne baade Bryder og Landboer (villicos et colonos), som fritagne, da det første Navn ellers vilde være overflødigt, saasom Fælledsbryder af det sædvanlige Slags, der henregnedes til Tyendeclassen, ingensinde vare forpligtede til, ja ei engang kunde sendes i Leding (s. min Afh. de instit. mil. Danor. I. 108—11). Derimod nævne, saavidt jeg har bemærket, de ældre Privilegier fra det 12te Aarhundrede kun Geistlighedens Landboer som fritagne for Leding. Maaskee existerede den her omtalte Classe af Bryder dengang endnu ikke, eller der vare maaskee da kun meget faa af det Slags.

†) Jfr. ovenfor Pag 118, Anm. **, Pag. 121, Anm. **.

††) K. Anchers jur. Skrifter II. 539.

§ 5.

Den Maade at lade sit Gods bestyre paa, som private Jorddrotter i Almindelighed fandt fordeelagtigst for dem, maatte ogsaa være fordeelagtigst for Kongen, som var Landets største Jorddrot, og havde den allerstørste Deel af sine Indtægter af det meget betydelige Kronen tilhørende Jordegods, som laae spredt over det hele Rige*). Man maa derfor allerede heraf formode, at ogsaa Kongerne lode deres Gaarde bestyre ved Bryder, og vi vide med Vished, at dette var Tilfældet**). I vore Krøniker, Diplomer og Love omtales ogsaa oftere Kongens Bryder (konungs brytiæ); men man skulde ved første Øiekast troe, at Ordet Bryde her brugtes i en ganske anden Betydning, end sædvanligt; thi det er aldeles klart, at paa de allerfleste Steder, hvor Kongens Bryder omtales, er det Kongens Lehnsmænd, Fogeder eller Embedsmænd, altsaa anseete Embedsmænd, der kaldes saaledes†). Man kunde maaskee falde paa at troe, at Ordet Bryde her skulde betyde en Forvalter i Almindelighed, og saaledes kunne bruges til at betegne den Embedsmand, der varetog endeel af Kongens Forretninger. Men bryti betydede ei Andet, end en Avlsforvalter, og kunde altsaa allerede af den Grund neppe bruges i den omtalte almindelige Bemærkelse. Desuden naar Forholdene undersøges nøiere, saa viser det sig snart, at Ordet her ikke bruges i nogen usædvanlig Betydning. Disse

*) Hvor betydeligt dette Jordegods var under Valdemar Seier, kan bedst sees af denne Konges Jordebog, som findes hos Langeb. Scr. R. D. Tom. VII.

**) Skaanske L. XV. 3.

†) Snorre Sturlес., Heimskr. I. 228 (i den store Kbh. Udg.) Langeb. Scr. R. D. III. 156. 164. Diplom A. M. I. 7. 30. Sk. L. VII. 21. IX. 5 (jfr. Andr. Sunonis Leg. pr. Sc. IX. 8.) Urbotem. c. 9. Valdemars Siæll. L. III. 13. K. Eriks L. III. 49. 50. 57. 58. 63. Terpager, Ripæ Cimbr. p. 685.

Kongens Embedsmænd vare i Virkeligheden tillige Kongens Bryder, som vi ret strar skulle faae at see. Den sædvanlige Maade, hvorpaa Kongerne i Middelalderen lønnede de Embedsmænd, hvis Hielp de behøvede til enten under deres umiddelbare Tilsyn at styre Rigets almindelige Anliggender, eller i dets forskiellige Provindser og i de mindre Distrikter, hvori disse vare inddeelte, at varetage de Pligter, der paalaae Regenten, og iagttage hans Tarv, bestod deri, at der anvistes dem en for deres Stilling passende Indtægt af Kronens Gods, hvortil undertiden kom en vis Deel af de Indtægter, de havde at hæve paa Kronens Vegne. Paa Grund af denne Lønningsmaade kaldtes et saadant Embede, det være stort eller lidet, et Lehn, og dermed var i Regelen altid forbundet Nytte og Brug af idetmindste eet Kronen tilhørende Gods, paa hvilket Lehnsmanden da tog Bopæl *). Spørgsmaalet er nu, under hvilke Betingelser, eller med hvad Ret og Frihed han nyttede dette Gods. Da Godset vor Kronens Eiendom, saa kan Lehnsmandens Brug af samme egentlig kun tænkes under en dobbelt Form. Enten var hans Forhold til Kongen som Jorddrot analogt med Landboens Forhold til sin Huusbonde, idet han beholdt som Vederlag for sin Tieneste Indtægten af Godset enten heel og holden, eller dog saameget deraf, som blev tilbage, naar han havde afgivet en vis Deel til Kronen, eller og Lehnsmanden var Bryde paa Kongens Gods. Begge disse Former have maaskee været anvendte. Men de anførte Steder, hvor Benævnelsen „Kongens Bryde" bruges som eensbetydende med „Kongens Lehnsmand", forudsætter ligefrem at den sidstnævnte Form, idetmindste i det 12te, 13de og 14de Aar-

*) I vor ældre Love kaldes Umbudsmandens Bopæl flere Gange uden videre konungs garth eller Kongens Gaard (f. K. Eriks Lov III. 49 62 sammenlignet med Sk. L. VIII. 1, Urbotem. c. 41 og Vald. S. L. III. 13. Jvfr. A. Sunonis L. pr. Sc. IX. 8.).

hundrede, har været den sædvanlige; thi ellers kunde disse Benævnelser ikke bruges i Flæng. Umbudsmanden (exactor) var altsaa paa sin Embedsgaard, Kongens Bryde. At hans Ret, som saadan, ikke strakte sig videre, end andre Bryders, seer man tydeligt af et i denne Henseende mærkeligt Sted i Andreas Sunesøns Paraphras af Skaanske Lov, l. IX. c. 8, saaledes lydende: In jure compræhendendi aliena et propria redimendi animalia et in quantitate satisfactionis vel æstimationis præstandæ vel sumendæ inter *exactorem vel villicum Regis vel Episcopi* et quemvis alium nihil differt. At *in mansione sua vel Rege vel Episcopo existente*, si sibi damnum in suis agris inferatur ab animalibus scientis domini et videntis, æstimationi damni dati, propter contemptum præsentis Regis vel præsulis honorificentiam in tribus marcis nummorum contemptus precium adjungetur. Si vero casu, domino ignorante, fuerit damnum datum, nihil præter æstimationem damni dati trino probandam juramento, licet *præsens Rex vel Episcopus obtinebit**). Kongen vedblev altsaa fremdeles at være Huusbonde i den Gaard, hvormed han havde forlehnet Umbudsmanden, og opholdt sig undertiden der. Umbudsmanden, hans Bryde, havde som saadan ei engang Ret til at modtage i eget Navn de Bøder, Andre kunde have at betale for Brud paa Markfreden, da denne efter Loven tilkom Huusbonden. Derimod kan man ikke see af dette Sted, om Lehnsmanden var Fælledsbryde eller simpel Avlsforvalter i Kongens Gaard. Men i sidste Tilfælde vilde hans Stilling være saa underordnet, at han neppe i den kunde hævde den ham, som Kongens Umbudsmand, tilkommende Anseelse. Hans Embede var desuden et Lehn, og dette Navn forudsætter altid, at Noget var overdraget

*) Det tilsvarende Sted i Sk. L., IX. 5, er mindre udførligt og oplysende.

draget Vedkommende til Nytte og Brug imod visse Forpligtelsers Opfyldelse. Endelig antyder Jydske Lov bestemt nok, at Umbudsmanden var Fælledsbryde, naar den forbyder (2 Bog, 1 Cap.) at nogen man ma haue i eet hæræth bothæ leen oc sannend doom, det vil sige, at Nogen i eet Herred til samme Tid beklæder en Umbudsmands og en Sandemands Embede. Men ovenfor i samme Capitel har Loven opstillet som Betingelse for at vælges til Sandemand, at huar there scule haue eghen i then fiarthing, ther the ere sannend men i, at mindstæ fellægs'bryti oc ei landbo. Skulde altsaa Umbudsmanden overhovedet nogensinde kunne blive Sandemand, saa maatte han være, at minsta fellægs bryti. Det nytter ei at antage, at Umbudsmanden muligen havde særskilte Eiendomsjorde; thi da det var forbudt i Loven, at den Selveierbonde, der blev Bryde hos en Anden, maatte være Nævning længere — fordi en Bryde ikke kunde fungere som Nævning*) — saa var det sikkert ligesaa utilladeligt, at han, efterat han var blevet simpel Bryde hos en Anden, valgtes til Sandemand. Det forbydes derfor ei heller Umbudsmanden at paatage sig en Nævnings Bestilling, fordi det nemlig, var umuligt, da han, som Bryde, ikke kunde beklæde denne sidste Post.

Ifølge de her anførte Grunde, synes det altsaa at være afgiort, at det forhen forklarede Forhold imellem Jordbrotten og hans Fællcdsbryde var lagt til Grund ved Bestemmelsen af Forholdet imellem Kongen, som Jordbrot, og hans Lehnsmænd. Ogsaa deri lignede uden Tvivl Lehnsmandens Stilling den, hvori den adelige Jordbrots Bryde befandt sig, at han til visse Tider havde Kongen til Giæst hos sig, og kunde betragte de betydelige Udgifter til hans Hofholdning ved saadan Leilighed som den Andeel, Kongen, hans Huusbonde,

*) J. L. II. 51. 57.

ifølge Fælledsskabsloven havde Ret til at fordre af Gaardens Frembringelser. De Gaarde, som saaledes overlodes Lehnsmændene vare sædvanlig de største, Kongen eiede i det paagiældende District*), fordi Kongen, naar han kom der i Egnen, regelmæssigen pleiede at tage Bopæl hos ham. Var der i et Herred en Borg, der tilhørte Kongen, saa var denne Borg altid en Lehnsmands Sæde**) og Kongens Bolig, naar han paa de Reiser, han idelig en foretog omkring i Rigets forskiellige Provindser, kom i dens Omegn. Sielden varede dog nok disse Besøg længe, og deres Varighed var vel i Almindelighed afpasset efter Lehnets Størrelse†). De kunde ellers let være blevne altfor byrdefulde for Lehnsmanden; thi Kongerne reiste i de Dage sædvanligen med et meget talrigt Følge, og de Qvantiteter af Mad og Drikke, der udfordredes dagligen til en saadan Hofholdning, vare meget betydelige††). Imidlertid faldt langt ikke den hele Udgift Lehnsmanden til Byrde. Sielden kunde han huse det hele Følge, og en stor

*) Idetmindste var det ellers Skik i lignende Tilfælde. Saaledes vare de Gaarde, den Roeskildske Bispops Umbudsmænd beboede, altid blandt de største, som Bisperne havde i hvert District især, s. Regist. red. ep. Roesk. Scr. R. D. Tom. VII.

**) Flere saadanne Lehnsmænd, som havde Slotte i Forlehning, kaldes i Documenter fra det 12te Aarhundrede netop Bryder. Saaledes nævnes i Vitherlagsretten Æsge bryte aff Wartwick (Scr. R. D. III. 164 jfr. 156), Eskil, villicus Roskildensis i et Dipl. fra Aaret 1138, Tovo, villicus de Slangetorp, og Thurbernus villicus de castro i et andet Diplom af A. 1170 (Dipl. A. M. I. 7. 30).

†) I Valdemars Jordebog angives ved mange Herreder og Kiøbstæder Antallet af de Døgn, de havde at beverte Kongen og hans Følge, naar han giæstede dem (s. p. 2. 9. 17. 22 fg. 33. 35. 39—43). Det største Antal Døgn, Kongen derefter opholdt sig i eet Herred paa eengang, var fire, i mange kun eet eller to.

††) Hvad der behøvedes til Kong Waldemars Seiers Hofholdning, naar han drog om paa Giæsterie, blot i to Døgn, kan sees af Vald. Jordeb. p. 53 (Scr. R. D. VII. 533).

Deel af samme indqvarteredes derfor i Omegnen. I ethvert Tilfælde maatte Stædernes Borgere og de omkringboende Bønder efter vedtagne Regler yde Bidrag til Kongens og hans Følges Bevertning og Forsynelse med alle Fornødenheder, naar han giæstede deres Egn.*)

I den samme Stilling, hvori de kongelige Lehnsmænd befandt sig, som Fælledsbryder, befandt sig ogsaa, som man seer af det ovenfor anførte Sted af Andreas Sunesens Paraphras, Bispernes Fogeder og Umbudsmænd, og formodentlig have Underlehnsmændenes Stilling i de øvrige fyrstelige (hertugelige og grevelige) Lehn været overeensstemmende dermed.

§ 6.

Vi have i det Foregaaende seet, hvor høist forskiellige de Vilkaar vare, hvorunder Bryderne i Middelalderen levede, da man med dette Navn har betegnet saavel Bondens trælbaarne Avlskarl, som Kongens høitbetroede Lehnsmand, det pleiede at høre til Rigets meest anseete Slægter. For Loven, har der vistnok ogsaa været stor Forskiel paa Brydernes Rettigheder ifølge den store Forskiellighed i deres udvortes Stilling og Forhold til Huusbonden. Den trælbaarne Bryde havde naturligviis ligesaalidt, som andre Trælle, nogen Rettigheder for Loven, der satte dem samtlige i Classe med Bondens Huusdyr. Var Bryden en fribaaren Tienestekarl, saa havde han de Rettigheder, der vare fælleds for alle Fribaarne, men stod dog, som henhørende til Tyendeclassen, aldeles under sin Huusbondes Værgemaal. Fælledsbrydens Stilling var derimod

*) Man seer af de i de to foregaaende Anmærkninger, anførte Steder af Valdemars Jordebog, at det ei alene var bestemt. hvad der skulde ydes til Kongens Hofholdning ved saadan Leilighed, men ogsaa, at denne Bevertning idetmindste i visse Tilfælde kunde affiøbes med bestemte Pengesummer. Giæsterie betragtedes derfor ogsaa som en anden Skat, og lignedes, som saadan, imellem Yderne. Jfr. Friis, Skielskørs Beskr. p. 87. Badens hist. Afh. II. 419—422.

mere selvstændig, fordi han tillige var Medeier af alt til den Gaard, hvorpaa han boede, hørende Løsøre; men han traadte dog ingensinde ganske ud af den afhængige og underordnede Stilling, det Tyendeforhold, hvori Bryden oprindeligen havde staaet til sin Huusbonde. Han eiede en egen Boeslod, men var, for Loven, ikke selvstændig Herre derover, fordi den var lagt i Fælledsskab med Huusbondens Løsøre. Han ansaaes derfor i Loven unegteligen for en mere vederhæftig Mand, end Landboen, men hans Stilling var dog mere afhængig, end dennes; thi Landboen var idetmindste Huusbonde i den Gaard, han beboede med Familie og Tyende*); det var Bryden ikke. Fra denne underlige Blanding af Selvstændighed og Afhængighed i Brydens Stilling hidrører den tilsyneladende Modsigelse i Loven, naar den bestemmer, hvad Bryden havde Ret og ikke Ret til. Jorddrotten var, og vedblev at være Gaardens egentlige Huusbonde, og Loven erkiendte kun een saadan i eet Fælledsskab. Naar altsaa Gaarden selv med dens Tilliggende, dens Beboere, Besætningen eller Indboet led nogen Skade eller Overlast ved Andres Vold, Indgreb eller Uagtsomhed, saa var det Jorddrottens Sag at paatale det til Thinge. Han hævede de derfor skyldige Boder**). Kun naar det var Brydens egen eller hans Kones eller hans Børns Personer, som havde lidt Overkast (ved Hærværk), var Bryden selv berettiget til at søge Opreisning derfor paa vedkommende Thing. Desuden tillod Loven, at Bryden maatte "ran særæ wm alt thet, ther til then garth hörer, ther han ær bryti

*) Jydske L. II. 32. 33.

**) Andreæ Sunonis, Leg pr. Sc. IX. 8. Jydske L. II. 33. 67. Dette forhindrede imidlertid ikke, at Bryden, hvis han selv var Jordeier, og havde en anden Gaard, som han lod drive ved en Bryde, i lignende Tilfælde, der udøvede den Huusbonderet, som han paa den Gaard, han selv beboede, maatte overlade til en Anden, s. J. L. II. 67.

fore," paa Huusbondens Vegne, dog kun naar Huusbonden anmodede ham derom. Efter Lovens Bud var det Eiermanden, som skulde sværge i Tilfælde af Ran "forthi han wæt görst, hwa hanum ræntæ." Men da Bryden dog var Medeier, og kun han i Almindelighed havde den nylig anførte Grund for sig, saasom han boede paa Gaarden, da Ranet skete, imedens Gaardens Eier maaskee da var fraværende, saa tillod Loven i dette Tilfælde en Afvigelse fra den almindelige Regel *). Bryden var saaledes, ifølge det Anførte, ikke at henregne til Tyendets Classe; thi han var Huusbonde i sin egen Familie**) og forsaavidt sin egen, sin Kones og sine Børns Værge. Men han var ei tillige Værge for sin Eiendom, da den var lagt i Fælledsskab med hans Huusbondes Løsøre. Bryden var altsaa ikke sin egen Værge i Ordets fulde Betydning, og han kunde derfor ei heller paatage sig Værgemaal for Andre***); thi det var Formynderens Pligt at modtage sin Myndlings Gods enten i Fælledsskab med sit eget eller efter Vurdering, og saaledes bestyre det for ham†). Denne Forpligtelse kunde Bryden, ifølge sin Stilling, ikke opfylde, da hans eget Gods laae i Fælledsskab med en Andens. Efterdi Fælledsbryden, som saadan, ikke selv havde Jordeiendom, saa kunde han ei heller ††) gaae i Borgen for sig selv (eller Andre) naar Sigtelse giordes for Tyvssag†††). Af samme Grund kunde han ei heller blive

*) Jydske L. II. 66. 77.

**) K. Anchers saml. jur. Skr. I. 421.

***) Jydske L. I. 31.

†) K. Eriks S. L. I. 48. III. 10. jfr. Jydske L. I. 30.

††) Medmindre han udenfor Brydefælledsskabet havde særskilt Grundeiendom; thi da var paa den Maade Betingelsen opfyldt.

†††) Jydske Lov II. 104. Derimod kunde Bryden uden Tvivl gierne være Borgen for Penge, hvis vedkommende Creditor vilde ansee ham for vederhæftig nok dertil, see Jydske L. II. 65.

blive Nævning; thi dertil kunde kun vælges "the, thær thrigi mark men æræ, athælbonde oc æi bryti æth lanbo, num the, ther uppe halde for them fult landværnæ"*), det vil sige, kun saadanne, som eiede en Heelgaard, og som, naar Leding paabødes, udredede en Tredingshavn**). Dette haandhævedes med saadan Strenghed, at, hvis Nogen som Gaardeier var bleven valgt til Nævning, og derefter blev Bryde hos en anden Jorddrot (hvilket dog kunde skee, uden at han solgte sin Eiendomsgaard), saa kunde han ikke længere vedblive hiin Function***). Derimod kunde han, som den, der var en vederhæftig Mand, i de Provindser, hvor jydske Lov gialdt, blive udnævnt til Sandemand †). Da netop de vigtigste Sagers Paadømmelse efter denne Lov var overdraget Sandemændene, saa er det paafaldende, at Bryden kunde blive Sandemand, uagtet han ikke kunde blive optaget iblandt Nævningerne, der dømte i mindre vigtige Sager. Grunden hertil er maaskee denne. Det var Bønderne selv, som valgte Nævningerne. Disse fungerede i eet Aar uden Vederlag for derpaa anvendt Tid og Umage. Deres Function betragtedes derfor som en Byrde, man gierne ønskede sig fri for, og tvingende Bestemmelser vare nødvendige, for at formaae Vedkommende til at paatage sig den ††). For at nu ikke under disse Omstændigheder Valget skulde falde paa saadanne, der manglede Evne til at offre denne Bestilling den fornødne Tid, var det maaskee nødvendigt at indskrænke Valgbarheden til Gaardeierne alene. Sandemændene bleve derimod udnævnte af Kongen og, som

*) Jydske L. II. 51.
**) S. min Afh. de institut. milit. Danor. I. 106 fg. 114 fg.
***) Jydske L. II. 57.
†) Sammest. II. 1.
††) Sammest. II. 51. 52.

som det synes, paa Livstid*). Da nogen Indtægt var forbunden med denne Bestilling, saa kunde den ansees for et Slags Lehn, hvoraf Indtægten vel ei var stor, men dog tilstrækkelig til at lønne Umagen**). Valgbarheden kunde derfor her, uden Skade for Øiemedet, udstrækkes til alle bosiddende Mænd i Herredet, der kunde ansees for tilstrækkeligen vederhæftige, eller havde egen Boeslod†). Derved bleve Fælledsbryderne valgbare. Maaskee har Kongens Ønske at hæve sine Bryders Anseelse, og at give dem iblandt disse, som han ikke kunde forsørge med et egentligt Lehn, denne Bestilling som en lille Erstatning, ikke været uden Indflydelse ved denne Udvidelse af Valgbarheden til Bryderne.

De her omtalte Lovbestemmelser om Fælledsbrydens borgerlige Rettigheder og Forhold ere tilligemed dem, der nævnes eller paaberaabes ovenfor i § 3, de eneste i vore gamle Love, der tage særegent Hensyn til Bryderne, og nærmere betegne deres Stilling. Da nu alle disse Bestemmelser, som jeg troer at have viist, passe til Fællesdbrydens Stilling, saa maa jeg forkaste deres Mening, som af disse Lovbestemmelsers Indhold have uddraget den Slutning, at de sigte til to forskiellige Slags Bryder Af denne Mening ere næsten alle mine Forgiængere. Herzholm er den eneste, som synes at være imod den, idet han dadler Ostersen, fordi denne i sit Glossarium forklarer Brydens Navn ved Avlskarl; men han har ikke nøiere udviklet sine Grunde. Kofod Ancher synes vel i Be-

*) Jydske L. II. 1. 4.

**) De 8 Sandemænd skulde for hver Sag, de paadømte, tilsammen have ½ Mark Sølv, det var paa Tider, da Loven gaves, omtrent 8 Rdd. eller 1 Rdd. til hver, et dengang ikke ringe Honorar for saadanne Forretninger, om de endogsaa stundom var forbundne med Reiser til Landsthinget.

†) Dette maatte forudsættes som nødvendigt, da Sandemændene i visse Tilfælde kunde forbryde deres Boeslod, s. Jydske L. II. 1. 5. 7.

gyndelsen af sin Undersøgelse om Bryderne at dele Herzholms Mening, og at ville have alle i vore ældre Love omtalte Bryder anseete for Fælledsbryder*), men længere henne i samme Undersøgelse**), hvor han kommer til at sammenligne Jydske Lovs Bestemmelser angaaende Bryden, forekomme disse ham uforenelige, og han anseer det, paa Grund deraf, for nødvendigt at antage, at de sigte til to forskiellige Classer af Bryder. Denne Anskuelse bestyrkede Anchers Samtidige og Ven, den lærde Islænder Hans Finnsen (siden Biskop i Skalholt) ved den Bemærkning***), at Brydens Navn i Island havde været brugt, og endnu brugtes om en Huusfoged eller Avlsforvalter, der intet Fælledsskab havde med Huusbonden, hvorfor han meente, at der sigtedes til saadanne ved de Lovbud, der ikke kunde antages givne for Fælledsbryder. Denne Mening har senere ei blot Kofod Ancher selv†), men ogsaa alle nyere Forfattere, der have berørt dette Emne, givet deres Bifald, Schlegel††) dog med det Tillæg, at Fælledsbryder ikke, som Ancher troer, maae betragtes som de almindelige, og de simple Bryder — Redesvende, Avlskarle — som udgiørende en Undtagelse, men omvendt. Jeg har Intet at indvende imod Brydenavnets dobbelte Betydning, og har selv ovenfor†††) antaget, at dets oprindelige Betydning ogsaa i Danmark er det samme, som man senere udtrykte ved Ordet Redesvend. Men jeg seer ingen gyldig Grund til at antage, at de tre Bestemmelser i Jydske Lov, som man vil have forstaaet om dette Slags Bryder, sigter til dem. Det ene af disse Lovsteder er J. L. II.

*) K. Anchers saml. jur. Skr. II. 532—537.
**) Sammest. S. 541. fgg.
***) Blandt Anm. til K. Anchers Lovhist. II. 510 fg.
†) I sin Udg. af Jydske Lov, Pag. 305 fg.
††) I Anm. til K. Anchers jur. Skr. II. 534 fg. 542.
†††) Side 115.

104, hvor det negtes Landboen, Bryden, Leiedrengen og Innesmanden at kunne gaae i Borgen for sig selv, naar de sigtes for Tyveri. Grunden dertil anføres iforveien i samme Capitel, hvor det siges, at kun den, der selv eiede Jord, kunde i det Tilfælde borge for sig selv. Men altsaa kunde jo Fælledsbryden ikke i en Tyvsag være sin egen Borgen, og altsaa kan paa dette Sted bryti meget vel forstaaes om Fælledsbryden, og det maa forstaaes om ham, da det ellers vilde være ubegribeligt, hvorfor Loven udtrykkeligt skielner imellem bryti og læghædræng. Det andet Sted er J. L. II. 51, hvor det siges, at en Bryde ligesaalidt, som en Landbo, kan vælges til Nævning. Da Fælledsbryden var en vederhæftig Mand, der kunde blive Sandemand, saa maatte han ogsaa, mener man, kunne blive Nævning. Men da man seer af samme Capitel, at kun Selveier-Gaardmænd kunde vælges til denne sidste Bestilling, saa er det klart, at Fælledsbryden ikke kunde faae den, og uden Tvivl menes paa dette Sted ved Ordet bryti ingen anden, end denne; thi ved at forstaae Ordet anderledes, lader man Loven giøre en i denne Sammenhæng meget overflødig Bemærkning (Ingen kunde drage i Tvivl, at Leiedrengen ikke var valgbar), imedens den da ikke giorde opmærksom paa, hvad der dog kunde være værdt at lægge Mærke til, at Fælledsbryden, som kunde blive Sandemand, ikke var vederhæftig nok til at blive Nævning*). Det tredie Lovsted endelig er J. L. I. 31, hvor det formenes "bryti oc thræl" at være Andres Værge, fordi de ikke vare Værge for dem selv. Da Fælledsbryden, bemærker man, ifølge J. L. II. 66 og 67, var sin egen Værge, saa kan det

*) At endog K. Ancher har kunnet staae i den Formening, at Fælledsbryden var valgbar (det maa han have troet ifølge hans Tankegang i Saml. jur. Skr. II. S. 541), viser netop, at denne Bemærkning i Loven ikke var overflødig.

ikke (hvis man ei vil antage, at Lovens Bestemmelser modsige sig selv) være en saadan, der menes ved førstnævnte Ord. Her maa altsaa bryti betyde en simpel Avlskarl, hvilket ydermere kan sluttes deraf, at det sammenstilles med "thræl" Jeg har ovenfor viist, at den formeentlige Modsigelse kun er tilsyneladende, og at J. L. I. 31 maa idetmindste have giældet Fællesbryden tillige. Sammenstillingen af Ordene bryti og thræl tilraader netop at tage det første Ord i Betydningen af Fællesbryde; thi ellers er Modsætningen imellem de to Ord saa ubestemt og ufuldstændig, at Lovconcipisten neppe vilde have tilladt sig ved dem at betegne Bondens mandlige Tyende i Almindelighed. Bryti kan nemlig i Betydningen af simpel Avlskarl hverken modsættes de øvrige Tienestekarle som væsentlig forskiellig fra dem, eller betegne det fribaarne mandlige Tyende i Modsætning til det trælbaarne. Thræl kunde gierne være bryti i denne Betydning, og var Bryden ei Træl, saa var der maaskee, foruden ham, andre fribaarne Tyende i Bondens Tieneste, som altsaa, idetmindste ikke i denne Modsætning, kunde kaldes med et fælleds Navn Trælle. Derimod er der bestemt Modsætning imellem Fællesbryden og de egentlige mandlige Tyende ved Siden af meget Analogt i deres Stilling. Denne Modsætning formoder jeg at være udtrykt ved de to sammenstillede Ord bryti og thræl. Maaskee har dette Lovsted faaet sin Form en rum Tid før Lovbogens Samling, da Træl virkelig var fælleds Navn for Bondens mandlige Tyende.

§. 7.

Dersom det nu altsaa tør ansees for vist, at alle de Bestemmelser, vore Love indeholde angaaende Bryder, sigte til Fællesbryderne, saa paatrænger sig naturligen det Spørgsmaal, om der paa den Tid, da vore gamle Provindsiallove samledes, ordnedes og nedskreves, i Begyndelsen af det 13de

Aarhundrede, fandtes i Danmark andre Bryder, end disse. Fordi vore Love ingen Bestemmelser indeholde angaaende andre Bryder, tør vi vistnok ikke give et benegtende Svar paa dette Spørgsmaal; thi Bøndernes Avlskarle kunde gierne have ført Navn af Bryder, uden at man kunde see det af Lovene, da deres Stilling for Loven ikke kan have været forskiellig fra de andre mandlige Tyendes, og derfor ingen Anledning have givet til særskilt at omtale dem*). En vægtig Grund til at give et bekræftende Svar paa hiint Spørgsmaal synes derimod at ligge deri, at Ordet Fælledsbryde bruges i Loven; thi dets Brug synes ligefrem at føre til den Forudsætning, at der gaves andre Bryder, der ikke befandt sig i saadant Fælledsskab**). Men dette Ords Brug beviser dog meget Mindre, end man ved første Diekast skulde troe. Det bruges kun paa to Steder i Jydske Lov, II. 1 og 67, og ikke for at skille nogle Bryder fra andre, men kun for at fremhæve det Charakteristiske ved Brydernes Stilling, at de vare i Fælledsskab med Huusbonden og derfor Medeiere af Løsøret og Besiddere af en egen Boeslod. Det er nemlig derfor, at de paa disse Steder blive omtalte. Paa det sidst anførte Sted, hvor Fælledsbryden nævnes ligeoverfor Avlskarlen, altsaa netop ligeoverfor den Person, hvorfra han ved det foransatte Tillæg til Navnet skulde adskilles, seer man tydeligt, at det ikke er for denne Adskillelses Skyld, at han kaldes saaledes; thi Avlskarlen kaldes her retheswen†). Naar derfor Schlegel

*) Dette Forhold afgiver tillige en almindelig Grund for, at vi ei engang kunde vente i Loven at finde særskilt Hensyn taget til de simple Bryder. Det er altsaa forsaavidt i sin Orden, at det er blevet søgt forgiæves.

**) Derpaa grunder ogsaa Schlegel fornemmelig sin Paastand, at simple Bryder ei blot existerede, men endog vare de sædvanlige, K. Anchers jur. Skr. II. 534 fg.

†) Æn tho scal husbonden ... a thingi liusæ, at han ær fælughs bryti

af denne Sammenhæng uddrager den Slutning*), at Bryden ordentligviis kun var Redesvend, eftersom der udkrævedes formelig Thinglysning, forat han skulde agtes for Fællesbryde, saa forudsætter han unegteligen som afgiort det, der først skulde bevises, at den, der forestod Bondens Avling ordentligviis kaldtes Bryde, da man tvertimod efter denne Sammenhæng maa troe, at han sædvanligen kaldtes Redesvend, og kun, naar han var i Fælledsskab med Huusbonden, fik Navn af Bryde. Brugen af det sammensatte Ord Fælledsbryde paa de to nævnte Steder betyder altsaa ikke Mere, end den beskrivende Tillægssætning, som findes i Kong Eriks S. Lov II. 19 ved Ordet brytie, nemlig thæn, thær fælugh hauær laugh with bondæn: det vil sige, Tillæget oplyser kun det Charakteristiske ved Brydens Stilling. Derimod afgiver den stadige Brug af Ordet Bryde uden noget Tillæg paa alle de mange andre Steder i Loven, hvor det dog skal betyde Fælledsbryde, et temmeligt sikkert Beviis for, at ingen Forvexling var at befrygte derved, hvoraf man atter tør slutte, at der ikke vare Andre, som førte dette Navn. Jeg anseer det af disse Grunde for at være i det mindste i høi Grad sandsynligt, at Ordet Bryde i det trettende Aarhundrede kun brugtes til at betegne det Slags Bryder, hvis Stilling nøiere charakteriseres ved det sammensatte Ord Fælledsbryde, uagtet dets ældre Betydning maaskee endnu erindredes.

§. 8.

Denne særegne Betydning har maaskee Navnet beholdt igiennem hele det trettende, fiortende og en Deel af det femtende Aarhundrede. Dog er formodentlig Fælledsskabet imel-

---

oc æi ræthe swen. Betydningen af Ordet retheswen har K. Ancher forklaret i sin Udg. af Jydske L. S. 338 fg. Det forekommer ogsaa J. L. II. 71.

*) I Anm. til K. Anchers jur. Skr. II. 534 fg.

lem Bryden og hans Huusbonde i denne Periode mere og mere almindeligt blevet modificeret og indskrænket paa samme Maade, som det rimeligen allerede tidligere pleiede at skee paa Klostergodserne*), idet Fællesbryden forpligtedes til, istedetfor den Deel af Godsets Frembringelser, som den fraværende Eier ei kunde fortære paa Gaarden selv, at betale ham en bestemt aarlig Landgilde. Muligen har endog det Fællesskab, hvori Brydens Gods, selv i dette Tilfælde, tidligere blev lagt med Jorddrottens paa Gaarden værende Løsøre (Besætning, Avlsredskaber etc.) i det nævnte Tidsrum efterhaanden ophørt, saa at Bryderne i det femtende Aarhundrede vare forvandlede til almindelige Fæstere. Idetmindste omtales de i et Rescript af Kong Frederik I. fra A. 1523 aldeles som saadanne**), og i den her givne meget fuldstændige Fortegnelse over de dem paahvilende Forpligtelser, er der ingen, som ei pleiede at paalægges den almindelige Fæstebonde. Imidlertid er dette Rescript tillige et Beviis paa, at der endnu 1523 gaves en egen Classe af Fæstebønder, som kaldtes Bryder. Dog førte de neppe dette Navn paa Grund af noget Særeget i deres Forhold til Jorddrotten, men kun fordi de havde saadanne Gaarde i Fæste, som forhen pleiede at drives af Bryder, og som derfor almindeligen kaldtes B r y d e g a a r d e†). Da disse Gaarde i Almindelighed vare større, end sædvanlige Bøndergaarde††), saa udgiorde nu denne Forskiel i Fæstegaardens Størrelse den eneste Forskiel imellem Bryde og Landbo. I nyere skrevne Ordforklaringer ved Lovbøgerne veed man derfor ikke at angive andet Særeget for en Bryde, end

*) S. ovenfor S. 125 fg.

**) Danske Magaz IV. 224.

†) I vore latinske Jordebøger kaldes saadanne Gaarde altid curiæ villicales.

††) S. ovenfor Side 122. 125. 131.

det, at han havde Jord til to Plove*). Aarsagen til de Forandringer, der saaledes ere foregaaede i Fællcdsbrydernes Vilkaar i det fiortende og femtende Aarhundrede, maa søges i de Forandringer, der til samme Tid foregik i Adelens Levemaade og hele Stilling. Herremændene forlode mere og mere den Levemaade, de tidligere havde været vante til, som rige Bønder, boende i slette og rette Bøndergaarde. De byggede sig store Steenhuse, der kunde afgive smukkere og rummeligere Bopæle for dem, mere passende for den Stads og Pragt, hvormed de nu omgave sig. Dertil kom, at Tiderne vare høist urolige: Retten sad i Spydstagen; Herremændene laae i evige Feider med hverandre indbyrdes, og vare ideligen udsatte for Overfald af deres Fiender. De befæstede derfor deres Borge med Volde, Mure og Grave, og sørgede i Almindelighed for at have deres Giemmesteder vel forsynede med Mundforraad, for at de kunde udholde en Beleiring, hvis det giordes fornødent. Under saadanne Forhold maatte naturligviis den tidligere Sædvane, at reise omkring fra den ene af deres Gaarde til den anden, ophøre. Bryden maatte nu bringe de Fødemidler, som Jorddrotten med Familie og Tienerskab forhen havde fortæret paa Brydegaarden selv, til den befæstede Borg, som han nu stadigen beboede, og forvandledes saaledes til Fæster. Dette kunde formodentlig, ifølge Adelens daværende Stilling, skee, uden at den Skattefrihed, som forhen havde været tilstaaet disse Brydegaarde paa Grund af, at de dreves af Herremændene selv**), derved gik tabt. Men dette har dog maaskee givet Anledning til, at disse skattefrie Gaarde beholdt Navn af Brydegaarde og deres Forpagtere Navn af Bryder, for at kunne adskilles fra Adelens alminde-

*) K. Anchers jur. Skr. II. 548. Man lægge herved i Forbigaaende Mærke til, hvor store disse Brydegaarde pleiede at være.

**) S. ovenfor Side 123.

lige Fæstegaarde, som vare skattepligtige. Omtrent samtidigen med den her omtalte Forandring i Brydernes Stilling paa Adelens Godser, maa en lignende være forgaaet med Bryderne paa Kronens Gaarde; thi i det omtalte Rescript af A. 1523 sættes disse aldeles i Classe med Bryder paa Adelens og Bondernes Gaarde. At Forandringen ogsaa udstrakte sig til Kongens Bryder, var vel foraarsaget deels derved, at den gamle Skik, hvorefter Kongerne tilbragte den største Deel af Aaret paa Reiser omkring i Riget, ophørte*) i det femtende Aarhundrede, fra hvilken Tid af deres stadigere Residents paa enkelte Slotte kan dateres, deels, og maaskee endnu nærmere, ved de Forandringer i vor Lehnsforfatning, der danne Overgangen til dennes nyere Periode. De mindre Lehn (Umbudsmændenes), der i ældre Tider idetmindste meget sieldent indbefattede mere, end eet Herred**), fandt Herremændene senere (formodentlig paa Grund af den tiltagne Pragtsyge, der maa have forøget deres Fornødenheder meget betydeligt) for smaa til ene at afgive standsmæssig Underholdning for

*) De Udgifter dette Giæsterie havde foraarsaget Bønderne, forvandledes til en bestemt aarlig Afgift, hvis Navn (Giæsterie) tydeligt nok minder om denne Oprindelse.

**) At hvert Herred havde sin egen Umbudsmand, var en naturlig Følge af, at hver her (ɔ: den Trup Stridsmænd, som hvert Herred udredede) i Leding havde sin egen Anfører (s. min Afh. de institut. milit. Dan. I. 51—54); thi det var upaatvivleligen samme Person, der fungerede paa begge Steder (Jfr. Scr. R. Dan. V. 599). Man seer ogsaa af enkelte Steder i vore gamle Love og andre historiske Kilder, at det var det Sædvanlige, baade endnu i det 13de Aarhundrede (K. Eriks S. L. III. 49, Jydske L. II. 1. 56, Erik Glippings Haandfæstn. af 1284), og formodentlig endnu længe derefter (saaledes synes nemlig Ordene saavel i Udkastet til Christopher 2dens Haandfæstning, Anchers Lovh. II. 545, som i denne selv, Hvitf. 412, og i K. Olufs Haandfæstning, Suhms D. H. XIV. 499, at maatte forstaaes. Jfr. K. Anchers jur. Skr. II. 780. Scr. R. Dan. VI. 534.) Endnu i Christ. II. saakaldte geistl. Lovs 35 Cap. bruges Ordene Lehn og Herred som synonyme (s. K. Anchers jur. Skr. II. 784 Anm. jfr. Side 787).

dem, og det blev derfor fra det 14de Aarhundrede af*) mere og mere Brug at forene flere af disse mindre Lehn under een Lehnsmand, indtil dette ved Reformationens Tider synes at have været det Sædvanlige**). De store Lehn, hvori vi efter Reformationen finde Danmark inddeelt†), indbefatte, naar de ikke vare sammensatte af det ved Reformationen inddragne geistlige Gods, næsten alle flere, ofte endog mange Herreder; og naar det ikke var Tilfældet, saa var det kun, fordi Kronen i eet enkelt Herred stundom eiede saa meget Gods samlet, at det, endog efter den nyere Maalestok, passende kunde danne et Lehn for sig selv. Til Bopæl for Lehnsmanden var almindeligen anviist enten et kongeligt Slot eller et forhenværende Kloster, som laae i Lehnet. De Forpligtelser, der hvilede paa Umbudsmanden med Hensyn til Jurisdictionen i de enkelte Herreder, lod Lehnsmanden udføre ved de af ham beskikkede ansvarlige Fuldmægtige (Herredsfogeder), der, som det hedder i Christopher den Andens, Valdemar Erikssens og Olufs Haandfæstninger, skulde være Bønder, der hørte hiemme i vedkommende Herred. De mange kongelige Brydegaarde, der hørte til et saadant udstrakt Lehn, besatte Lehnsmanden selv med Bryder, og da han skulde svare Kongen enten en fast Afgift af Lehnet, eller en bestemt Andeel af de faste Jordebogs-Indtægter, saa kunde han selv kun være tient med bestemt Landgilde af Bryderne: det vil sige, disse forvandledes til Fæstere.

Uagtet Bryderne, ifølge de i det Foregaaende omtalte Forandringer i deres Stilling, ikke længere udgiorde en fra andre Fæstebønder væsentligen forskiellig Classe af Bønder, saa maatte dog Antallet af dem, der kaldtes saaledes, forblive

*) Det ældste Beviissted for, at det ikke var usædvanligt, er Valdemar Erikssens Haandfæstning, K. Anchers Lovh. II. 554.

**) S. Rigsraadets Beslutn. 1533, D. Magazin III. 108.

†) A. Berntsens Danm. oc Norgis fructb. Herl. I. 182 fgg.

omtrent det samme, altsaa meget stort, saalænge de gamle Brydegaarde forbleve uforandrede. Men heri begyndte henimod Reformationens Tider en mærkelig Forandring, som tilendebragtes efterhaanden i det 16de og 17de Aarhundrede. Herremanden følte desto mere Ubeqvemmeligheden af at have sit Jordegods liggende adsplittet vidt og bredt i smaa Stykker, jo flere de Gaarde bleve, som formedelst Folkemængdens Aftagelse (en sørgelig Følge af Aristokratiets Tryk), maatte ligge øde, og under saadanne Omstændigheder næsten slet ikke kunde være deres Eier til nogen Nytte. Man indsaae, at man meget bedre vilde kunne arrangere sig, hvis man havde dem liggende samlede. Derpaa arbeidedes altsaa nu af alle Kræfter ved Mageskifter*) og Salg. Var det lykkedes Herremanden paa den Maade at samle en betydelig Deel af sit Jordegods omkring den Borg, han beboede, saa lagde han en stor Deel deraf under dens Ladegaard, og fordeelte Resten iblandt Fæstere. Dette er Oprindelsen til vore Herregaarde. Til at dyrke den vidtstrakte Lod, som lagdes under Hovedgaarden, vilde man have behøvet en stor Mængde Gaardsædemænd. Men Huusmændenes Tal var, i det folketomme Land, naturligviis mindre, end nogensinde. Man paalagde derfor Fæstegaardmændene det Hoveri, man ei kunde faae giort af Huusmænd; og da Herremændene saaledes havde forvandlet disse Fæstebønder til Gaardsædemænd (de bleve nu kaldte Ugedagstienere), saa fordrede, og fik de den Afgiftsfrihed, som Gaardsædemændene altid havde havt, udvidet til alle deres Ugedagstienere. Man seer let, at det var et meget fordeelagtigt Arrangement. Men Følgen deraf maatte blive, at næsten alle gamle Brydegaarde forsvandt, og Bryderne med dem. Deres Jorder bleve i Almindelighed enten lagte under Hovedgaardene, eller udstykkede imellem hoverigiørende Fæstebønder. Enkelte Brydegaarde

*) Helst med Kronen. Derved fandt man bedst sin Regning.

bleve maaskee solgte til Selveierbønder, og deres Eiere ere formodentlig dem, som man endnu i det 17de Aarhundrede har kaldet Fribryder eller Selveierbryder*), den meest uegentlige Betydning, hvori Brydenavnet er blevet brugt. Nogle Brydegaarde vedbleve maaskee af en anden Grund. Da det nemlig, for dog nogenlunde at indskrænke Adelens Frihed til at giøre deres Fæstebønder afgiftsfrie, ved at erklære dem for Ugedagstienere, var forbudt at erklære andre derfor, end dem, der boede i det samme Sogn, hvori Hovedgaarden laae**), saa søgte mange Herremænd, naar de i et andet Sogn eiede endeel Gaarde, men for faa til deraf at danne en Hovedgaard, at opnaae det Samme ved at sætte en Ladefoged paa den største af dem, og lade de andre Gaardes Fæstere giøre Hoveri til den†). Det er uden Tvivl disse Gaarde, som Oluffsen taler om i sine Bidrag til Oplysning om Danmarks indre Forfatning i de ældre Tider††), da de tilstrækkeligen betegnes ved Navnet Hovgaarde, som Bønderne have tillagt dem. Da Oluffsen tilføier, at disse Hovgaarde, som han havde fundet i mange Bondebyer, ere dobbelte Bøndergaarde, der nu sædvanligen beboes af to Gaardmænd: saa bekræfter dette end mere, hvad man ogsaa ellers har Grund til at troe, at det var forhenværende Brydegaarde, som Herremændene benyttede paa denne Maade. Efterdi allerede iforveien nogle Huusmænd (Gaardsædemænd) giorde Hoveri til disse Gaarde, saa laae Ideen til denne Udvidelse af Hoveriet, saa meget nærmere. Disse Hovgaarde ere da maaskee tilligemed nogle faa andre Gaarde, der have bevaret selve Navnet, de eneste Brydegaarde, der endnu ere tilbage.

*) Danske Magaz. VI. 32.

**) Arent Berntsen, II 15 fg. 156. Jacobsen, det danske Skattevæsen under Chr. 3. og Fredr. 2 Side 33—37.

†) Suhms nye Saml. til d. danske Hist. I. 199. 202.

††) Vidensk. Selsk. philos. og hist Afhandl. I. 351 fg.

Kort Efterretning om Dalby Kirke og Kloster i Skaane,

af

C. G. Brunius,
Professor ord. i den græske Lit. ved Lunds Universitet.

Der gives meget faa Kirkebygninger enten i Skaane, i Danmark, eller det øvrige Norden, der i Alder kunne maale sig med Helligkors-Kirken i Dalby, som desuden, skiøndt den nu, som Landsbykirke, kun er en ringe Levning af hvad den fordum var, har den Mærkværdighed at være oprindelig bestemt til Domkirke ved et Biskopssæde, hvilket dog kun havde ganske kort Varighed. Det er bekiendt nok, at Svend Estridsen, der i Midten, eller i anden Halvdeel af det 11te Aarhundrede stiftede et Bispedømme i Lund, og et andet i det ganske nærliggende Dalby,*) lod begynde Kirkebygningen paa det sidstnævnte Sted, der blev fortsat under Kong Harald Hein, og fuldendt af Knud den Hellige.**) Endskiøndt nu Dalby meget snart, ved den første og eneste Biskops Forflyttelse til Lund, ophørte at være Bispesæde, see vi dog af den i senere Tid

---

*) Jvf. Suhms Danm. Hist. IV. p. 183 og 286, hvor dette henlægges til Aaret 1048; maaskee for tidligt. Det er i det mindste afgjort, ved Adam af Bremens Beretning, at Egino døde samme Aar, som den bremiske Erkebiskop Adalbert (1072) og Adam beretter ligeledes, at Egino fungerede kun i 12 Aar; hvorefter han altsaa maatte være bleven Biskop i Dalby omtrent 1060. (Jvf. Langebeks Note a. Scr. Rer. dan. III. p. 248.) Suhm antager derimod, at disse 12 Aar maa forstaaes om Eginos Biskopsembede i Lund, da nogle tillægge ham at have været Biskop i 20 Aar. (l. c. p. 276. Pontoppidan Ann. Eccl. dan. I. p. 129.)

**) Elogium S. Kanuti. Scr. R. D. II. p. 318. Pontoppidanns Annaler. I. p. 206. 216.

fuldendte Kirkebygning, og af andre Omstændigheder, at Stedet og Kirken vedbleve at være i betydelig Anseelse. Englænderen Egino eller Enno, vilde, da Bispesædet flyttedes til Lund, ikke lade Dalby savne ethvert Minde om Stedets snart forsvindende Herlighed, og stiftede der et saakaldet Kannike-Kloster, som enten fra Oprindelsen var, eller senere blev indrettet efter St. Augustins Regel. Dette synes at have været et Slags Mellemting af Capitel eller Convent og Kloster,*) hvis Forstander snart benævnes Provst (præpositus), snart Prior. Uagtet nu Dalby Convents egentlige Forfatning, i sammes Oprindelse og senere Forandringer, er temmelig uvis, eller i det mindste hidtil ikke tilstrækkelig undersøgt: saa er det dog beviisligt af Middelalderens Historie, at denne geistlige Stiftelse har været blandt de anseeligste i Danmark; hvorfor man ei allene finder, at de danske Kanniker og Munke af St. Augustins Orden have i Dalby holdt Provincial-Capitler;**) men at ogsaa Provster eller Priorer fra Dalby have været tilstede ved Kongevalg (f. Ex. 1375 ved Kong Olufs) og andre offentlige Forhandlinger, f. Ex. Herredagen i Warberg 1343 under Magnus Smek.

En nærmere og fuldstændig Historie af Dalby Kloster vilde fordre vidtløftigere Undersøgelser i et eget Skrift. Her ville vi fornemmelig indskrænke os til at meddele en Beskrivelse af Kirken i dens nærværende Tilstand, med Angivelse af de vigtigste Forandringer og Forringelser, som den i Tidernes Løb har undergaaet.

Dalby ligger i en (svensk) Miils Afstand fra Lund, omtrent midt i Torne Herred, i Hellesteds-Pastorat (hvortil

*) Præpositura fratrum regulariter viventium, kaldes det af Adam fra Bremen. Munkene kaldtes endnu 1530 „Conventbrødre" og Prioren „Provst." (Jvf. Anders Bildes nedenfor omtalte Brev.)

**) Jvf. Langebek Scr. Rer. Dan. V. p. 634.

Kirken nu, saavelsom Bonderup, udgiør Annex). Kirken, tilligemed den store Landsby, ligger paa den sydlige Kant af en anseelig Landhøide, med fri og vid Udsigt i Syd og Vest over den skaanske Slette til Lund og Malmø. Dalby-Kirke har i sin oprindelige Skikkelse været dobbelt saa stor, som den er, og opført i Form af et latinsk Kors; men denne Skikkelse er nu ikke mere kiendelig, og hele Kirkens Længde fra dens østre Gavlmuur til den vestre Væg under Orgelet er kun 52 Fod; hvorimod hele Breden udgiør omtrent 44 Fod, og Høiden fra Gulvet til Hvælvingens Slutning ikke mindre end 42 Fod. Den formodentlig ældste Deel af Kirkens Bygning, eller dens Krypta (Krafts-Kyrka), der findes i den vestre Ende under det nuværende Taarn,*) er imidlertid uforandret vedligeholdt; og med den ville vi begynde vor Beskrivelse. Den udgiør en Fiirkant, som holder 29½ Fod paa hver Side, og har samme Brede, som Kirkens Hovedskib. Ved hver Sidemuur af Krypten fremspringe tvende 3½ Fod brede, 1 Fod dybe Pilastre med Halvsøiler; og imod dem svare 4 Søiler, som i Midten af Krypten danne en Fiirkant. Disse Halv- og Heel-Colonner ere forenede med Rundbuer, og Alt er udarbeidet af huggen Sandsteen. Loftshvælvingerne, som bestaae af Kalktuf, ere spændte imellem disse Rundbuer og ligne Halvcylindre, der krydse hinanden, og saaledes fattes Giord-Buer (Gördelbågar, „Gurten".) Denne, i Sammenligning med Lunds (og Viborgs) uanseelige Krypta i Dalby ligger ganske over Jorden, og har fordum havt en Udgang mod Vest, samt tvende smaa Lysaabninger mod Syden og to imod Nord, og ligeledes to Indgange imod Kirken. Ved den sydlige Side af den tilmurede vestre Udgang sees i Krypten en Nedgang i Jorden, hvorom man har havt

*) Denne usædvanlige, dog ikke exempelløse Beliggenhed af Krypten har formodentlig sin Oprindelse deraf, at Kirkens Grundplan helder stærkt mod Vesten; hvorved Krypten ogsaa er kommen til at høies over Jordfladen.

den Indbildning, at dette var Begyndelsen til den meget omtalte Gang, der efter Sagnet skulde have strakt sig under Jorden fra Dalby til Lunds Krypta (Dalbygången.) Det er let at begribe, at en saadan underjordisk Gang [i en Længde af halvanden dansk Miil] var ligesaa uhensigtsmæssig, som umulig at udføre; og man veed, at det samme Sagn gientager sig paa mangfoldige Steder, hvor man i gamle Klosterkirker har fundet Indgang eller Spor til en skiult eller underjordisk hvælvet Gang.*) Det er derimod troligt, at denne Nedgang enten har været til et i sildigere Tider tilfyldt Forvaringsrum; eller at der virkelig har været en underjordisk Løngang, der har ført til en Udgang fra Bakken nedenfor Kirken, og er indrettet til at kunne tiene Munkene til at redde sig ved Flugten i Feidetid, eller under et pludseligt Overfald. Dette kan være saameget troligere, som man virkelig for nogle Aar siden, ved at grave Grunden til en Ladegaardsbygning ikke langt fra Kirken, opdagede en underjordisk Hvælving, hvilken man, støttende sig paa Sagnet, antog for at være en Deel af den omtalte Dalbygang. Det vilde være ønskeligt, at denne Fortidslevning maatte underkastes en nøiere Undersøgelse, end man dengang foretog sig.

I det nordøstlige Hiørne af Dalbyes Krypta findes en liden Brønd (mindre end den i Lunds Krypta), som er omgiven med et rundt Steenkar; og skiøndt denne Brønd neppe er 3 Alen dyb, fattes den til ingen Aarstid friskt og godt Vand. Uden Tvivl maa det være en ældgammel underjordisk Vandledning fra høiere Steders Væld, der forsyner denne Brønd med Vand, ligesom Tilfældet er med Brønden i Lunds Domkirkes Krypta;**) hvilket er saameget mere sandsynligt, som

*) Saaledes f. Ex. i Sverrige ved den gamle Husaby Kirke i Vestergöthland (f. Forf.'s „Antiquariska och architektoniska Resa genom Halland, Bohuslän, Westergötland etc. Ar 1839." S. 221.) i Danmark ved Antvorskov og Sorøe; ved Colding o. fl. St. Red.

**) Denne Brønds ypperlige Vand, der selv i de hedeste Somre aldrig

der findes en sædvanlig Brønd i Nærheden af Kirken, hvor Vandet maa opdrages af en Dybde paa 40 Fod. Vandet i Kryptkirkens Brønd er endnu i Udraab for dets lægende Kraft, og besøges St. Hans Aften af Egnens Almue, som drikke af Vandet og ved den Leilighed offre til Kirken. *)

Saavel Vindues- som Dør-Aabninger i Dalbyes Krypta ere alle rundbuede; og man finder denne Bygningsstiil i sin fulde Reenhed overalt i Kirken. Søilernes Grundsteen ere lave, retvinklede, og deres Fod attisk, med en Forlængelse fra den nedre Torus over Plinthens Hiørne; dog har den sydvestlige Søile to jævnsides liggende Løver til Basis eller Fod. Søileskafterne ere eenstammede, runde, glatte, og noget smallere opad. Herfra maa imidlertid den sydvestlige Søile undtages, hvis Skaft eller Stamme bestaaer af fire ligesom sammensnoede mindre, der ere hugne af een Blok. Capitælerne ere tærningdannede, med afrundede Hiørner og fine Ringe, der slutte sig til Stammen. De Gesimser eller Krandse, som hvile paa og springe frem over Capitælerne, ere 8 Tommer høie og profilerede med Karnisser. Hvad her er sagt om Søilerne, gielder i Hovedsagen ogsaa om Halvsøilerne; og man seer overalt

udtørres, staaer heller ikke dybere i Jorden, end omtrent 3 Alen. Ved et Tilfælde opdagedes for faa Aar siden, at det ledes giennem Render af hugne Steen, fra den saakaldte Helgonbakka udenfor Staden Lund, hvor Renden ligger 15 Fod under Jordfladen. Denne VandledningS høie Alder viser sig deraf, at man oven over den har fundet Skeletter i Steenkister, saaledes som de brugtes i Christendommens første Aarhundreder i Norden. (s. Forf.'s „Histor. och architecton. Bekrifn. öfver Lunds Domkyrka.“ 1836. p. 69.)

*) Det samme berettes af Pastor Joh. Åkerman i hans med megen Flid og Omhyggelighed udarbeidede „Försök til Beskrifning öfwer Hellestads Pastorat.“ Lund 1828. S. 133. Her tilføies: at denne Skik giver Kirken en aarlig Indtægt af en halvsnees Rigsdaler Rigsg. En lignende, for hellig anseet Brønd, som er meget i Ry, og stærkt besøges af Almuen Midsommers-Aften og Dag, har jeg selv seet i den gamle Kirke i Falsterbo, hvor jeg netop St. Hans Dag fandt, at man der endnu brugte at lægge de Sølvpenge, man offrede, ned i Brøndkarret. Red.

samme Aand udtrykt i denne lille Kryptas Bygningsstiil, der i det Større aabenbarer sig i Lunds Kraftkirke. I en sildigere, skiøndt ogsaa meget gammel Tid, har man opført tvende plumpe, fiirkantede Vægpiller af hugne Sandsteen i denne Krypta; nemlig een paa den søndre, og een paa den nordre Side. Disse Piller, der holde 5 Fod i Breden og 6 Fod i Dybden, springe op giennem Loftshvælvingen til samme Høide som Hovedskibets Omgivningsmure, og forenes ved en Rundbue, der ligeledes bestaaer af hugne Sandsteen. Paa disse Piller, der indtage omtrent Midterdelen af Kryptens søndre og nordre Sidemuur, er Taarnets vestre Ydermuur opført; den østre derimod hviler paa den vestligste af Mellemskibets Hovedbuer; og Taarnets søndre og nordre Muur er opført paa Kryptens tilsvarende Mure. Heraf følger, at Taarnet fra Øst til Vest er smallere, end fra Syd til Nord, og at det bedækker den østligste Deel af Krypten. Den vestlige Deel bedækkes derimod af et lavt Tag, som slutter sig til Taarnbygningen (Lut-tak). Det Rum, der findes i Taarnet over Krypten, og som har staaet i Forbindelse med Kirkens Hovedskib, endskiøndt det har været nogle Fod høiere, end dette: maa uden Tvivl have været benyttet til et Kannike-Chor. Nu er dette Rum ved en Væg af Bindingsværk affondret fra Kirken; endskiøndt man i den formindskede eller forkortede Bygning meer end vel kunde have behøvet bemeldte Rum til der at opsætte Kirkens, for nogle Aar siden anskaffede lille Orgelværk, som nu bæres af et vanzirende Pulpitur. Oven over dette Taarnrum hænger Kirkens eneste Klokke, hvorpaa man blot læser Navnet Fridericus.

Kirkens Langhuus (Aula, Langhaus), som i sin Heelhed har bestaaet af et Mellemskib og to Sideskibe, maa oprindeligen have havt en Længde af 112 Fod, og saaledes have hvilet paa 4 Hovedpiller og 4 Bipiller. Mellemskibet, hvoraf nu kun to

Quadrater staae tilbage, er 29½ Fod bredt og 13½ Fod høit. Det nordre Sideskib er aldeles forsvundet. Det søndre, hvoraf tvende Qvadrater ere i Behold, har 14 Fod i Brede, og 17 Fod i Høiden. En Hoved- og en Bi-Pille paa den søndre Side ere endnu i uskadt Stand. Dens Grundform er en Quadrat, som forstærkes ved en større og en mindre Pilaster paa Nord- og Syd-Siden, og som derimod har blot een Pilaster paa den vestre, og een paa den østre Side. Ved denne Anordning dannes en heel Deel Fremspring (Utsprång), som ved første Øiekast synes lidet regelbundne. Pillen holder i Tværmaal fra Nord til Syd 7 Fod 9 Tommer, og fra Vest til Øst 5 Fod 2 Tommer. Bi-Pillen, der er meget finere, danner en Fiirkant, som ud imod Sideskibet har en større og en mindre Pilaster, og imod Mellemskibet en Fordybning, lignende en Niche, hvori forefindes en Colonne med attisk Basis og bladprydet Capitæl. Kirkepiller prydes jævnligen med Halvsøiler; men derimod træffer man sielden Piller med Colonner i Nicheforddybninger, saaledes som her, og i Ruinerne af Kirken i Paulinzell.*) De modsvarende Hoved- og Bipiller paa Nordsiden ere for største Deel skiulte, siden det nordre Sideskib er blevet borttaget og Buernes Aabninger tilmurede. Pillerne fattes deres Fod, som formodentlig er bleven bedækket ved Gulvets Forhøining. Deres Krands bestaaer af et lidet fremspringende Listeværk. Hoved- og Bipiller forenes ved Rundbuer, paa hvilke Mellemskibets Omgivningsmure hvile. Hovedpillerne have ingen særskilte Foreningsbuer; men fra dem fremspringe Pilastre, hvilke ei allene sammenbindes tværs over Mellemskibet, men ogsaa langs ad Omgivningsmuren; en Anordning, der, uliig den, som findes i

*) S. Kupfer zu Stieglitz Geschichte der altdeutschen Baukunst. Leipzig 1820. Tab. XVI.

Laurentiuskirken, i Dalby udgiør en smuk Omfatning af Hvælvingen. Det er en mærkelig Omstændighed, at Mellemskibets Hovedbuer have den runde Form, hvorimod Sideskibets have Spidsformer. Saaledes finde vi ogsaa her, ligesom i Ruinerne af Kirken i Memleben, en Kirkebygning fra det 11te Aarhundrede, som har Rundbuer og Spidsbuer ved Siden af hverandre. Loftshvælvingens trestavede Giordbuer (gördelbågar „Gurten") som opspringe fra søiledannede "Knegte" (Knektar, „Dienste"), skære hinanden i Midten, og sammenholde fire Kubefelt eller kubeformede Afdelinger.

Korsbygningen, hvorefter Grundstene endnu ligge tilbage, har naturligviis bestaaet af en Hovedquadrat, hvilken, ligesom de fra samme udstrakte Korsarme, har holdt 19½ Fod i hver Side; hvorimod det hidhørende Chor-Fremspring (concha) har været rundsluttet. Man behøver neppe at bemærke, at Tværskibet og Choret (gremium og sanctuarium), med Hensyn til Høiden og til deres Loftshvælvinger, have staaet i nøiagtigt Forhold til Mellemskibets ovenfor beskrevne Anordning. — Kirkens Vinduer, der oprindeligen have været meget smaa, ere i senere Tider af ukyndige Arbeidere ophuggede og vanzirede. Man seer imidlertid endnu, at de, ligesom i Lunds Domkirke, have været indrettede efter Kirkens Grundtal, hvilket ogsaa her synes at have været otte. — I det søndre Sideskibs søndre Side finder man en Levning af en liden Helgen-Niche, hvis udspringende Rundbue har været baaret af to smaa Colonner, af hvilke den ene endnu er tilbage.

Kirken selv har deels været bygget af Graasteen, deels af grovt tilhugne Kalksteen, deels af brændte Steen. Murene ere omtrent tre Alen tykke, og bestaae, ligesom i Lunds Kirke, af tvende Yderskaller med en Mellemfyldning af Muurbrokker og Smaasteen, som ligge i et ganske løst og forvittret Kalkleie. Det synes antageligt, at man i den Tid, da vore tidligste

Kirkebygninger opførtes, endnu ikke har forstaaet at tilberede en god Muurkalk, hvorimod, som bekiendt, de Bygninger, her findes fra en senere Middelalder, have en næsten utrolig Fasthed.

Dalbykirken har under den catholske Tid været tækket med de saakaldte Huulsteen, der sædvanligen brugtes i Middelalderen. Man finder at Dalby-Klosters Prior Johannes Winter i Aaret 1387 kiøbte Huulsteen til Kirkens Tag for 21 Mark Sølv.*) Dette Slags Tagsteen, hvoraf en stor Deel endnu findes i Behold paa Skanørs og Falsterboes Kirker, vare henimod 1 Fod 8 Tommer lange, 6 Tommer brede i den øvre, og 4 Tommer i den nedre Ende, og lignede en sædvanlig „Affaldsrende." To saadanne Stene lagde man paa Taglægten ved Siden af hinanden, og en tredie, lige lang, men noget smallere, lagdes med den hule Side ovenpaa disse i fuld Kalk. Disse Tegltag maatte naturligviis blive meget tunge; men kunde derimod holde en meget lang Række Aar; særdeles da Stenenes Tykkelse og gode Materie, i Forening med det stærke Muurværk, hvori de indlagdes, med megen Styrke modstod Luftens Paavirkning.

I Dalby Kirke, og i Nærheden af samme findes to Oldtidsmærkværdigheder, som ei ved denne Leilighed bør forbigaaes. Den første er Kirkens gamle Døbefont, der er udhuggen af et Slags haard Kalksteen [„Flissteen" hos Åkerman], holder 3½ Fod i Høiden, 2 Fod 10 Tommer i Tværmaal, og har baade rund Skaal og Fod. Den sidste er forsynet med et simpelt Listeværk, nedentil prydet med fire fremspringende Dyr-Hoveder. Omkring Skaalen forestilles i halv ophøiede Figurer, i en raa Stiil, der, saavel som Skriften, synes at henvise til

*) „Primo pro tectura ecclesiæ, videlicet pro *Hulsteen*, XXIV marce puri." Scr. Rer. Dan. VIII. p. 464. I nogle Optegnelser om Dalby, der findes i et Evangeliarium paa Universitetsbibliotheket i Kiøbenhavn, som før har tilhørt Dalby Klosterkirke.

det 11te eller 12te Aarhundrede, Christus staaende i Jordans Flod, oversvævet af en Due, og omgiven af Johannes Døberen til Høire, og en Engel med udslagne Vinger til Venstre. Det øvrige Rum udfyldes ved sex Ringe, hvoraf een til Høire af Figurerne omgiver Drueklaser og den til Venstre Lilier (formodentlig som Troens [?] og Reenhedens Symboler); i de andre fire sees en Jæger med Hund og Horn, en Hiort, to Griffer og et andet Vidunderdyr. Omkring Randen af Døbeskaalen læses med Middelalderens ældre Skrift eller Uncialbogstaver følgende Ord: Jam res declarat, quid quondam significarat, In cruce productus Christi de vulnere fluctus.*) Det ældste Døbefad af Messing eller Metal veier 5 Pund og ligner overhovedet det, som beskrives i „Antiquariske Annaler“ 3. D. Kiøbenh. 1820. S. 161—177. Man finder her den samme, ved sine tætte Forkortninger og Sammenslyngninger af Bogstaverne næsten ulæselige Inskription; nemlig Ordene: In nomine castæ virginis Sctæ matris Jesu Christi, fem Gange gientagne. Da nu flere lignende Døbefade findes i Skaane og i Danmark, seer man tydeligt, at denne Indskrift har været et Slags hellig Formular, som i en vis Periode hyppigen har været brugt til at sætte paa slige Døbefade; hvorimod man jævnligen finder, at de ophøiede Figurer i Fadets Bund, der forestille bibelske Scener eller hellige Symboler (her Mariæ Bebudelse), ere hverandre ulige, og sielden staae i nogen Forbindelse med Inskriptionen. At be-

*) Saaledes er ogsaa Indskriften læst af Siøborg, og hos Åkerman (Beskr. öfver Hellestad Pastorat. S. 116, hvor man finder et slet Træsnit, der skal forestille Døbefontens Figur.) I Molbechs Breve fra Sverrige 1ste Deel S. 159 læses: quid unda significarat; hvilken, i øvrigt mod Metrikens Regler stridende Læsemaade ogsaa allerede Linnée (i hans „Skaanska Resa“ S. 166) har fulgt; herefter antages det her forekommende ⊙ med en Prik i for u, hvilket Siøborg antager for qo (nemlig i Læsningen quo).

stemme, hvilken Tid dette Slags hellige Kar tilhøre, er ikke saa let, som at slutte sig til at de maa have en høi Alder, da man sædvanligen kun finder dem i ret gamle Kirker. Om de, saaledes som det menes paa anf. Sted i Ant. Annaler, kunne sættes saa høit op i Tiden, som til Christendommens Indførelse i Norden, tør vel være meget usikkert.

En høist simpel, men tillige meget mærkværdig Oldtidslevning er den Liigsteen, som har bedækket den danske Konge Harald Heins Grav. Den ligger ganske nær ved Grundvolden af den forsvundne Chorudbygning, holder 6 Fod 3 Tommer i Længden, er 1 Fod 10 Tommer bred i den ene, og 1 Fod 4 Tommer i den anden Ende, temmelig tyk, sámt flad nedentil, og lidet buet paa Overfladen. Den er huggen af fast Sandsteen, uden al Inscription, men i den øvre Ende prydet med et Kors, hvis Krydsningspunkt omgives af en Ring: et Symbol, der ikke sielden findes paa Liigstene fra det 11te og 12te Aarhundrede. Endskiøndt det nu kun er et ældgammelt Sagn, der tillægger Harald Hein denne Mindesteen, synes der ikke at være antagelig Grund til at tvivle om dets Rigtighed; da baade Stenens Art og Figur tyde hen til saa gammel en Tid, og da der maa have været særegne Grunde til, at man her i mange Aarhundreder har fredet og bevaret denne ene gamle Liigsteen, iblandt saamange andre, som man har overgivet til Tidens Ødelæggelse. Iøvrigt var det vel, om man ogsaa vilde tænke paa at redde denne, f. Ex. ved at giemme den i Kraftkirken, ligesom den uden Tvivl i ældre Tider, da Kirken havde sin oprindelige Skikkelse, har ligget i Høichoret. Der fortælles, at det var efter Kong Carl den Tolvtes Befaling, at den Fod først blev opmuret, hvorpaa Stenen nu hviler; men dette har ikke befriet den fra kaade Menneskers Overlast. Man har Tid efter anden løsnet den, for at forsøge sine Kræfter paa at løfte den; derved har man eengang ladet

den falde saaledes ned, at den er sprungen midt over, hvorefter den siden er sammenbunden med to Jernkramper.*)

Endnu findes ogsaa, nær ved Dalby, et gammelt Klosterhuus i Behold, som fortiener Oldtidsgrandskerens Opmærksomhed. Det ligger Norden for Kirken, og saa nær ind til denne, at det uden Tvivl har været sammenbygget med Kirkens nedbrudte Sideskib.**) Dette Klosterhuus er 97 Fod langt, 30 Fod bredt, to Etager høit, og er bygget af brændte Steen, med en Muurfyldning af Graasteen. Det har udvendige Støttepiller (Sträspelare), tækkede med gamle Huulsteen; og er i øvrigt uden alle Ornamenter. Bygningens Taggesimser ligne Halvkors, fremspringende ved Siden af hinanden. Indvendigen fandtes 10 smaa hvælvede Afdelinger, som vende imod Sønden, og have, formedelst Skillemure og Tværvægge udgiort afdeelte Celler, hver med en liden Vinduesaabning. Disse Tværvægge ere nu for største Deel nedbrudte, og Vindueshullerne tilmurede. Paa venstre Haand af Forstuen har fordum været et større Værelse, og der indenfor et mindre, med en Celle; maaskee Priorens Vaaning. Paa høire Haand af Forstuen har ligeledes ligget et stort Værelse, maaskee Brødrenes Samlingsværelse eller deres Refectorium (Spisestue). I den underste Etage er nu indrettet Brændeviinsbrænderi; og den øvre Etage, som uden Tvivl ligeledes har været indrettet til Celler m. m. er nu forvandlet deels til Kornmagasin, deels til Beboelsesværelser. Endnu findes her desuden nær ved Hovedbygningen to store ældgamle Steenhuse, hvis oprindelige Bestemmelse ikke lader sig med Sikkerhed angive, men som for-

---

*) S. ogsaa Åkermans Beskrifn. öfver Hellestad S. 141.

**) Jvf. Åkerman l. c. S. 146. Han beretter, at Muren eller Hvælvingen, som forenede denne Bygning med Kirken, først blev nedbrudt 1762.

modentlig i Klostrets Tid have tient til Udhuse, ligesom de ogsaa nu have en lignende Anvendelse.

Jeg vil tilføie et Par Ord om Dalby Klosters og om Kirkens sildigere Skiebne, hvoraf dens nærværende Tilstand lader sig forklare. At Dalby i Middelalderen hørte til de betydeligste skaanske Klosterindretninger, og dets Priorer, blandt hvilke findes flere lærde og i Historien bekiendte Mænd, til de meget anseete Prælater blandt den danske Geistlighed: derom vidner, som ovenfor er bemærket, flere i Annalèrne forekommende Spor. Dalby var tillige i Broderskabsforbund med St. Laurentii og Allehelgensklosler i Lund; og desuden paa lige Maade i Forening med flere andre Klostre i Roeskilde, Odense, Viborg, Vestervig og flere Steder. Klosterets og Kirkens første Forringelse og Aftagen skriver sig uden Tvivl fra den Ildsvaade, der 1388 lagde hele Klosterbygningen, Halvdelen af Helligkorskirken, Landbyens særskilte Sognekirke og to Trediedele af Byen selv i Aske; hvorfor man bortførte et helligt Kors eller Crucifix, som førstnævnte Kirke besad, til Lund, og opsatte samme i Dominicanermunkenes Capitel, for derved at indsamle fromme Gaver til Kirkens Restauration. *) Ligeledes afbrændte Dalby da Carl Knudsen 1452 faldt ind i Skaane, og paa det grusomste foer frem i store Strækninger af Landet**). I Dalby anfaldt han pludselig en der samlet Mængde af Almuen, hvorved 200 skulle være blevne paa Pladsen, og 2000 fangne; Kloster og Kirke leed meget ved Brand og Plyndring, og da Kongen tilbragte Natten i Dalby, var der neppe Mad og Drikke at finde for ham og hans Følge. Imidlertid kom Klosteret sig dog, ved dets rige Jordeiendomme, snart efter disse Ulykker; men Landsbyen maa formodentlig i det 15de

*) Ann. Dan. a 1316 ad 1389. Scr. Rer. D. VI. p. 535.

**) Lagerbrings Sv. R. Historie IV. p. 468—70. Åkerman om Hellestad S. 88—89.

og 16de Aarhundrede være gaaet meget tilbage; den fik i det mindste aldrig sin, vistnok overflødige Sognekirke igjen, og Herm. Chytræus, der skrev omtrent 1598, omtaler Byen som et næsten øde Sted; og henved 50 Aar derefter, brændtes Dalby atter 1645 under Krigen med K. Christian den Fierde*). I Dalby's Historie er det en mærkelig Omstændighed, at K. Frederik I. allerede 1530 seculariserede dette Kloster eller Convent, i det han forlenede Hr. Anders Bilde til Søholm paa Livstid med alt Klostergodset, imod at underholde Provsten og Conventsbrødrene for deres Levetid.**). Efterat Anders Bilde havde modtaget denne Forlening „af Prowsten oc menyge Conventis Brødre", tillagde han Provsten Henrik Jensen til hans Underhold 32 Mark, der var Indkomsten af 3 Gaarde, Klostret eiede i Malmø, 6 Alen Engelsk (Klæde) eller Leust (Leidensk?) om Aaret til at holde sig med Klæder; samt Øl og Mad til en Dreng (Tiener). Ligeledes forpligtede han sig til, aarligen at udbetale Brødrene til deres Føde og Klæde „et hundrede Mark danske rede Penninge," foruden „Tiende, Helgenskyld og alt andet Tilfald, undtagen Fetallie og Kødmad" †) som kan falde i de tre Kirkesogne Dalby, Helligsted og Bonderup; imod at „Præsterne" (ɔ: Conventsbrødrene) i Dalby for deres Levetid skulde forestaae Gudstienesten i disse tre Kirker. Tillige kaldede Hr. Anders

*) Åkerman, om Hellestad. S. 89.

**) De herom af Forfatteren meddeelte interessante Documenter, samt det nedenfor omtalte Inventarium over Dalby Kirkes Clenodier og hvad Forraad der forefandtes i Klostret, af Sæd, Levnetsmidler, Qvægbesætning, Bohave m. m. skulle blive meddeelte i det Danske Magazins 3die Række 1ste Bd., som det hertil nærmest passende Sted. Red. Anm.

†) Formodentlig det, man ellers forstaaer ved Smaaredsel eller Rannest. Red.

"Mester Peder Boson, Kanick og Conventis Broder i Dalby" til Præst i Grønby Sogn, i "Bæmindehøgis Herred, som ligger qvit og fri til Dalbye Kloster," og tillagde ham Præstegaarden "med Tiende og al anden Rettighed, som samme Sogn vente kan", fra Paaske 1530; imod at han aarlig skulde yde 2 Pund Byg, til "den, som Seierværket haver at tage vare her i Dalby"; og derhos "ikke buldre eller trætte, men forliges vel med sine Sognemænd, som det sig bør." (Brevet er af 17. Marts 1530). Det er vist nok et ikke umærkværdigt Factum i den danske Kirkes Reformationshistorie, at K. Frederik I. allerede 1530 kunde inddrage et af Landets ældste og anseeligste Klostre, og bortgive Indkomsten af dets Godser til en Adelsmand; og det et Kloster, som laae kun en Miil fra det endnu iøvrigt catholske Erkestift og Capitel i Lund, hvis Erkebiskop og Kanniker den danske Biskop Münter i sin Reformationshistorie kalder "Catholicismens sidste Værn og Formuur i Norden." Men det er tillige noksom bekiendt, at Skaane var een af de Provindser, hvor Protestantismen i Danmark tidligst fik Indgang og giorde hurtige og betydelige Fremskrift; hvilket ogsaa i bemeldte tidlige Secularisering af Dalby kan finde en ny Bestyrkelse. At Dalby Kirke ved Secularisationen, uagtet flere tidligere Ulykker og Plyndringer, endnu var i Besiddelse af endeel Kostbarheder og Clenodier, seer man af en Fortegnelse over samme, fra A. 1530. Fire Aar derefter fordrede Grev Christoffer af Oldenborg, at Anders Bilde (der havde givet sig under Greven, som forlehnede ham med Vordingborg) skulde udlevere ham til Krigsfornødenhed alt Kirkens Guld, Sølv og Klenodier, med Undtagelse af 5 Kalke til Brug ved Gudstienesten.*)

Det er let begribeligt, hvorledes baade Klostergodsets Inddragning under Kronen, og den opkommende stærke Forandring

*) Nye danske Magazin V. Bd. Kbh. 1827. S. 140. jvf. S. 127.

i mange religiøse Anskuelser, maatte bidrage til at berøve Kirkerne en stor Deel af den Ærefrygt og Omsorg, de nød under den catholske Tidsalder. Reformationen var et Udgangspunkt i Tiden for Middelalderens religiøse Konstværkers og Bygningsværkers sørgelige Forfald og Ødelæggelser. Dalby Kirke, der nu fra et Slags Stifts- eller Conventskirke sank ned til at blive en Landsbymenigheds Sognekirke, deelte Skiebnen med mange andre Kirker, som fandtes for store og for kostbare at vedligeholde. Mueligen har den allerede lidt ved Brand 1452 under Carl Knudsens Indfald. Hermann Chytræus melder i det mindste, at allerede i hans Tid (1598) var kun den mindste Deel af Kirken i Behold. Saaledes er altsaa allerede i Reformationens Aarhundrede Korsbygningen, maaskee ogsaa det nordre Sideskib, styrtet sammen. Svend Knudsen, der var Sognepræst for Hellested, Dalby og Bonderup, beretter mod Slutningen af det 17de Aarhundrede*) at K. Carl XI. i Aaret 1613 ved Brev til Landshøvdingen i Malmø befalede, at Kongetienden i Sognet skulde efter den Tid anslaaes til Dalbye Kirkes Underhold; Men hvorledes endog denne dygtige Konges Befalinger stundom udførtes, see vi deraf, at skiøndt han endog selv i A. 1670 besøgte Dalby Kirke, erholdt den aldrig, hverken før eller siden, hiin Kirken tillagte Understøttelse. Imidlertid synes det dog, som hele Hovedskibets fire Qvadrater eller Afdelinger i Hvælvingerne have været i Behold indtil Begyndelsen af forrige Seculum, da den østligste Qvadrat, som det synes henved A. 1730, er nedstyrtet. Vist er det, at 1755 nedfaldt den herefter følgende Hvælving, eller den tredie i Ordenen, naar man regner fra Taarnet af. En Inskription ved Opgangen til Prædikestolen, omtaler

*) „Relation om Dahlby Kyrckias, i Torne härad i Skåne, tillstånd och för tiden varande bofellighcet.“ 1695.

denne Tildragelse*). Saaledes er nu af Dalby Kirke neppe Halvdelen af dens oprindelige Skikkelse tilovers; og denne Levning er i en svag og skrøbelig Tilstand, der truer med flere tilkommende Bygningsskader. Man har saa meget mere Grund til at beklage en saadan Tilstand ved en af Nordens ældste Kirker, naar man bemærker, hvor store de Midler ere, som man uden alt Vederlag har berøvet den, uden engang at efterlade det, som var tilstrækkeligt til dens Vedligeholdelse. Dette er Historien af de fleste gamle Kirkers Skiebne efter Reformationen, og nok til at forklare deres ofte beklagelige og dybt forringede Tilstand, der ikke sielden er saa meget ringere, jo større og anseeligere de i Fortiden have været.

Af Dalby Kirkes og Convents fordums Eiendomme er endnu Hovedgodset tilbage som Kongsgaard, $4\frac{7}{16}$ Hemman stort. Efter Skaanes Forening med Sverrige forvandledes Godset først til kongeligt Stutteri og Staldgaard, men denne Indretning forfaldt snart. Krongodset forpagtedes bort, indtil Gaarden ved A. 1800 blev udskiftet og opmaalt til 533 Tønder Jordmaal (Ager og Eng) og 456 Tønder Land Udmark (Ut-egor). Efter den Tid bortforpagtedes den største Deel af Kongsgaarden i 6 Lodder paa 25 Aar, og en syvende Lod anvendes endnu til Stutterigræsning. Det samlede betydelige Bøndergods til Dalby Kirke og Kloster, $16\frac{1}{2}$ Hemman stort, er bortsolgt til Krone-Skattegods [et Slags Arvefæste, med aarlig Afgift og Rustholdt] og af de store og tykke Skove, der paa to Sider omgav Dalby Sogn og prydede Egnens Høider, er kun en usel Levning tilbage i en liden Bøgelund paa Kongsgaardens Udmarker, der staaer som et sørgeligt Minde om Fortidens Skovrigdom og Egnens Skiønhed.

*) Jfr. Åkerman om Hellestad p. 107 og 136.

Ethnographisk Skizze af en jydsk Hede=Egn i Lystrup=Herred,

med enkelte Bidrag til Skildringen af den danske Almues Leveskik og Klædedragt, og de dermed i et halvt Aarhundrede foregaaede Forandringer.

(Efter tildeels meddeelte Materialier samlet af C. Molbech.*)

Der gives Egne i Danmark, hvor man ikke kan sige, at „Meieren synger blandt gyldne Dynger," hvor der ikke findes nogen „Kløvermark til Middagsro," og hvor Øiet ikke mættes og frydes ved Synet af tætte, frodige Skove og blomstrende Enge. Dog har Naturen i enhver Skikkelse, ligesom det menneskelige Liv med dets Stræben og Virken, og den nationale Individualitet under de forskielligste Former, noget, der kan tiltrække sig et opmærksomt Blik; og dette vil heller ikke med

---

*) Det maa bemærkes, at hverken den her meddeelte Skizze, eller Materialierne, hvorpaa den er grundet, kunne giøre nogen Paastand paa Fuldstændighed. Den første har især været betinget ved, og for en Deel indskrænket til Stoffet, som de sidste indeholdt; og dette har ei været Resultat af vedvarende Jagttagelser under et langt Ophold. Man har imidlertid troet, at det her Meddeelte maaskee kunde tilskynde Andre til at berige vor fædrelandske Ethnographie og Chorographie med betydeligere og fuldstændigere Bemærkninger og Skildringer. Det gielder ogsaa om de her berørte Gienstande, at deri for Folkets Historie og Charakteristik findes mange uundværlige Træk og Bidrag; men Aar for Aar udslettes disse mere. Ligegyldig gaaer den, som kun lever for det urolige giærende Øieblik, forbi ethvert svindende Phænomen, uden at ahne, hvilket Frø der spirer i mangen Udslettelse af ældre Nationalitet. Den med historisk Sands begavede Fædrelandsven kan aldrig dele en saadan Ligegyldighed; og den, hvis Blik overskuer Nationalhistoriens Totalitet, og kan optage dens Idee, vil ikke finde det mindste ægte Træk, som tilhører den, ubetydeligt.

Red.

Ligegyldighed vende sig fra Jyllands Heder, med deres vidt udbredte, lyngdækkede Flader, eller deres mægtige, lyngbrune Bakker, der i sammenhængende Strøg, liig Biergkiæder i det smaae, indslutte mangen vild, dyb, stille og eensom Dal, ofte uden Spor af Beboelse, og uden anden Naturlyd, end stundom en enkelt klagende Brokfugl, eller en fra Bakken nedrislende Bæk. Denne Taushed i Naturen, og den folketomme Eensomhed, der undertiden paa en heel Times Vei, eller længere, ikke afbrydes — de store Masser af betydeligt høie, udyrkede og skovløse Bakker og Landrygge; tilligemed den, i Stedet for det Grønne, overalt herskende brune Farve, som tilhører Lyngbakkerne, og som i længere Frastand gaaer over i et mørkere Sortebruunt: disse ere nogle af de mest paafaldende udvortes Træk, hvorved den jydske Hede-Natur adskiller sig fra den paa de danske Øer og paa den jydske Østkyst sædvanlige Naturcharakteer. Hiin viser sig derfor overhovedet mere streng og alvorlig, mindre indtagende og langt mindre frodig og blomstrende, end Øernes Natur; men den giør derimod ofte, ved dens større Masser og Forhold, en stærkere, mere imponerende Virkning, og forfeiler ikke denne hos Enhver, som føler sig fortrolig med det Alvorlige, det Kraftige og Tungsindige i den ydre Natur.*)

Den jydske Egn, vi her især have for Øie, er saa at sige Centralpunktet af hele den nordlige Halvø; thi Lysgaard- og Hids-Herreder kan man vel omtrent kalde de midterste i Nørre-Jylland. Det er i disse Herreder, at to eller tre af de mindre Aaer, der siden forene deres Vandløb med den store Guden-Aa, have deres Udspring; og een af dem udgiør, i henved tre Miles Løb, Grændseskiellet imellem begge Herreder.

*) Jvf. Nord. Tidsskrift f. Hist. Litt. og Konst. III. S. 129. 30, og 583—86, hvor flere Charakteertræk af den jydske Hedenatur angives.

Det mere nordlige Lysgaard Herred indbefatter en Strækning af de interessante bakkede Egne, som danne Overgangen fra det mere frugtbare og folkerige Østjylland til Centrallandets og Vesterjyllands store, men svagt dyrkede og beboede Hedestrækninger. Reiser man østerfra, eller fra Aarhuus, ind i Lysgaard Herred, da begynder denne Overgang egentlig allerede ved Søbyvad (i Giern H.), hvor en Vandmølle ligger høist malerisk i en meget dyb Dal, omringet af høie, skovbevorne Bakker. Forlader man denne Dal, da gaaer Veien i Nordvest til Kongebroen over Guden-Aa, noget over en Miil fra Søbyvad; Egnen viser sig mere og mere bar, sandet, eensom og øde; Lyngen bliver hyppigere, og Landet mindre beboet, især efterat man er kommen over Kongebroen, og nu er i Lystrup Herred, hvor man en Tid lang følger Aaens Løb, og har til Høire en uoverskuelig Række af Lyngbakker i en meget tør og skarp Egn, paa hvis høieste Punkt Grønbek Kirke ligger.*) Længere imod Vesten, forbi den lille Allingsø, i hvis Nærhed en Vandmølle og en nu lidet betydelig Herregaard bevare Navnet af Alling-Kloster,**) der har havt en udmærket skiøn Beliggenhed ved den i gamle Dage med Skovbakker omringede Sø, aabner sig en venlig Udsigt til de Enge, som Aaen, der kommer fra Henge-Sø, i mange Bugter giennemslynger. Den sidstnævnte Sø, omtrent en halv Miil lang, naaer til Herregaarden Vinderslev, der ligger paa en Odde ved Søens vestlige Ende; og langs

*) Denne Kirke, som er opført af Granit-Qvadre, findes beskreven, tilligemed de nærliggende Aalum og Vinderslev Kirker — alle mærkværdige ved deres Størrelse og Architektur — i Nord. Tidsskr. anf. St. S. 596—604.

**) Jvf. Daugaard om danske Klostre. S. 423. D. Atlas IV. 508—509. I Nærheden af dette, men paa den anden Side af Guden-Aa laae Tvilum Kloster (i Giern Herred). D. Atlas IV. 505—7.

med Søens søndre Bred (i Hids Herred) strækker sig en lang Rad af meget høie, mørke Lyngbakker, med en yderst vild Natur. Her kan man paa flere Steder ret vel tænke sig hensat i en Biergegn, naar man stiger ned i de dybe, ved Jordskred fremkomne Kløfter i Bakkedalen, og finder sig omgiven af høie, nøgne Gruusvægge, hvor Stene og forskiellige Jordlag fremtræde i brede Striber. Blidere er Landskabet paa den nordre Side af Søen, hvor Landsbyen Henge ligger i en venlig, grøn Dal, der paa alle Sider, undtagen mod Vesten, ved Vinderslev, omsluttes af Bakker, nogle opdyrkede, andre brugelige til Græsning; andre igien lyngdækkede eller bevorede med Levninger af Byens, fordum langt betydeligere Skov.

Dette Landskab, ligesom overhovedet den sydlige og vestlige Deel af Lysgaard Herred, som er den, vi her nærmest betragte, tilhører saaledes endnu fuldkommen hiin interessante Overgangsnatur i Jylland, der kun fattes de Skove, som fordum beklædte en stor Deel af Lyngbiergene, for at besidde en høi Grad af alvorlig og romantisk Skiønhed. I den nordlige og vestlige Deel af Herredet begynde derimod allerede de store, langt tyndere befolkede Hede-Sletter, der i uoverskuelige, mørke Flader strække sig videre mod Vesten. En betydelig Deel af den bekiendte Ahlhede, med Coloniens Frederikskirke, og Plantagen ved Havredal, ligger i Lysgaard Herreds vestlige Deel. Herredets sydøstlige Deel, hvor Skovplantning næsten er reent forsømt, har derimod endnu enkelte Levninger af de store Bøge- og Egeskove, der i gamle Dage (saaledes som Strøget af de overblevne Pletter endnu tydeligt nok vise det,*) have strakt sig hele Øster-Jylland igiennem, indtil den store Land-Rygning, lige fra Slesvig til høit op i Vendsyssel.

*) S. det af Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug 1837 udgivne Physisk-geographiske Kort over Danmark.

Dette lader sig med Bestemthed paavise. Norden for Skodborg-Aa er derimod næsten ethvert Spor af fordums Skove paa Vestsiden af hiin Landryg forsvundet. I Lysgaard Herred findes den betydeligste af disse Skov-Levninger ved Herregaardene Vinderslev og Palstrup; især ved den sidste gamle og anseelige Gaard, der tilforn, tilligemed sin ældre Have, har været omgivet med dobbelte Grave, hvoraf den inderste endnu er tilovers. Palstrup Skov vilde endog i Siælland agtes for skiøn og anseelig; og til den pleie Viborgs Indbyggere, skiøndt i noget over 2 Miles Afstand, at tye hen, naar de om Sommeren ville forlyste sig i den frie Skovnatur. Vinderslev er en i sin Bygning ikke mindre gammel og mærkelig Gaard; her findes endnu hvælvede Værelser, og kun faa ere i nyere Tid indrettede til Beboelse.

I den her omtalte Egn, i Hiertet af Nørrejylland, paa en mindre frugtbar, ulige mindre opdyrket Jordbund, end den i Siælland og Fyen sædvanligen er: under en noget strengere Himmel og i et mere alvorligt Landskab, hvis høie, skovløse Sand- og Gruusbakker, med deres lyngbegroede Dale og store Heder, savne de danske Øers rige Vegetation og store yppige Korn- og Græsmarker: lever i større Affondring og mindre Samfærdsel og Fortrolighed med Stæderne, Kystlandet og Havet, et stræbsomt, ædrueligt og tarveligt, i Agerbrug og Jorddyrkning mindre fremmeligt, men flittigt og til Arbeide og Haandgierning dueligt Folk. Indbyggerne i den søndre Deel af Lysgaard Herred have i deres Udvortes intet særdeles charakteristisk; de allerfleste ere af Middelhøide, med et kraftigt og sundt Udseende, som oftest med ret livfulde Øine og et mildt, godmodigt Physiognomie, men uden smukke Ansigtstræk, der i det Hele ere endnu sieldnere hos Qvindfolkene,

end hos Mandkiønnet. I deres Adfærd hører Frimodighed, uden kiendelig Mistro til Fremmede eller til Folk af høiere Stand, og en naturlig Godmodighed, i Forening med den hos Almuen i det Indre af Jylland temmelig almindelige Nysgierrighed og Spørgelyst, til de fremtrædende Træk. Fra Charakterens Side anbefaler Folket sig ved Maadelighed, Arbeidsomhed, Sædelighed og Religiøsitet. Tilbøielighed til Drik og Sviir høre til Sieldenheder; i to Kirkesogne nævnedes kun een drikfældig Mand, og dette var ei engang en Bonde. Den Vandrelyst og Handelsaand, der tillægges Jyderne som almindelige Charakteertræk, fattes heller ikke i denne Egn. Blandt andre nævnedes her en Gaardmandsenke, der havde tre Sønner fraværende, hvoraf den ældste, der var gaaet ind i Militairstanden, havde naaet en af de høiere Officeersgrader i Vestindien; den anden var bleven Spekhøker og den tredie Smedesvend i Kiøbenhavn; men alle tre besøgte jævnligen deres Føde-Egn. At Huusmænd og Bønderkarle, der have samlet sig nogle Penge, give sig til den Næringsvei at drage Landet rundt for at „prange", enten med Heste, Stude eller Varer: hører ogsaa her til det ganske almindelige. Sieldnere yttrer denne Lyst til at søge sin Lykke uden for Hiemstavnen sig hos Qvindfolket i en Egn, der ligger saa dybt inde i Landet; imidlertid har man netop her nylig seet et mærkeligt Exempel paa Vandrelyst hos en ung Bondepige. Hun havde forladt sin Familie, for at komme til Hamborg, og dette var lykkedes hende, uden Pas og uden Penge. Her havde hun opholdt sig en Tid lang, lært sig Tydsk, og deels ved opdigtede Fortællinger vidst at vække Medlidenhed og skaffe sig i Tieneste hos Familier; deels forstaaet den Konst, at giøre Indkiøb, uden altid at betale, og saaledes at blive vel forsynet med Klæder. Da hun fandt en Leilighed at komme til Aarhuus, undveeg hun fra Hamborg, med det, hun der havde samlet

sig; men i Aarhuus blev hun af Politiet sendt til sit Hiem, hvorfra hun dog i Fior Sommer atter var forsvunden, uden at man havde erfaret, hvorhen hun havde taget Veien.

Bondens Hovednæringsdrift i denne Egn af Jylland tør man neppe kalde Agerbruget, der endnu her kunde trænge til store Forbedringer, hvortil Kræfter og Forskud fattes. Overhovedet er Agerlandet ubetydeligt, i Forhold til Hartkornet, da Hedelandet indtager den allerstørste Deel af Jordbunden. Af Korn avles her i Almindelighed kun lidet til Salg; undertiden neppe hvad man selv behøver til Føde og Sæd. Det samme er Tilfældet med Smør, hvoraf kun nu og da om Sommeren en Bøtte kan afhændes til Smaaprangere, der reise omkring paa Landet og opkiøbe hvad Bønderne kunne sælge. Her holdes omtrent saamange Køer, at Huset kan forsynes med Smør og Melk; og dertil paa hver Gaard sædvanligen et Par Stude, eller flere, tilligemed et eller i det høieste to Par Heste. Studene, hvis almindelige Farve er den hvide eller lysegraae, anvendes til at trække Plov og Vogn i en Alder af tre Aar; og bruges sædvanligen til en Alder af sex Aar, da de sælges til Prangerne. Huusmænd seer man heller ikke sielden at pløie med Køer. Brugen af Plovstude er, om ikke just først bleven indført, saa dog først bleven almindelig her i Herredet, efter de tydske Colonisters Exempel. Det samme er endnu mere Tilfældet med de nu almindelig udbredte Kartofler, der for 50—60 Aar siden vare næsten aldeles ubekiendte i det Indre af Jylland. En gammel Mand i Herredet fortæller, at kunne mindes fra hans tidlige Barndom, hvorledes Bønderne her talte om, at paa Ahlheden var der bosat et fremmedt Folk, hvorom man ikke ret vidste, om de vare ordentlige Mennesker, som Andre, da de rodede i Jorden som Sviin, efter et Slags Rødder, hvoraf de levede.*) De i Hede-Egnene

*) Da N. Blicher beskrev Vium Pastorat, (for 44 Aar siden) havde

sædvanlige Hovedfeil ved Agerbruget, at udmagre Jorden ved at tage for mange Kiærve, at fordærve Giødningen og Ageren ved urigtig Blanding med Lyng,*) og at ødelægge en Mængde Hedejord, som kunde opdyrkes til godt Agerland, ved den fordærvelige Affsvien eller Lyng- og Tørvbrænding: ere ogsaa i disse Egne hyppige nok. Man brænder Lyngen paa det Stykke Jord, som er bestemt til Rugsæd, og enten saaer man da umiddelbart i Asken; eller Jorden fældes og ligger et Aar over, hvorpaa man skærer en Mængde Hedetørv ved Siderne, fører dem ud paa den affsvedne Jord, stikker Ild paa disse, pløier Asken ned, og saaer Rug i den allene saaledes giødede Jord flere Aar efter hinanden. Den første Kiærv giver rigelig Grøde; den anden kan allerede neppe lønne Arbeidet, og de følgende ere naturligviis endnu slettere. Men den største Skade er, at baade den svedne Jord, der efter faa Aar atter bedækkes med Lyng, og den Jord, hvor man har afgravet Tørvene, for bestandig, eller dog for et meget langt Tidsrum, bliver giort aldeles ubrugelig; i Stedet for at man ved rigtig Opdyrkning, Giødning og Anvendelse af Mergel kan forvandle den golde Lynghede, i det mindste i Egne som den, her omtales, til frugtbart Agerland. Meer end eengang har jeg selv paa Præstegaardes Marker med Forundring seet høie, ypperligt voxende Rugagre paa en Plet, der var opdyrket af den vilde Lynghede, som man ikke langt derfra saae i sin naturlige Skikkelse.

I Almindelighed er det Faaret, som her yder Bonden

Bønderne dog alt i Almindelighed lagt sig efter Kartofler til eget Brug, og spiste dem med Lyst; men næsten ingen avlede dem til Salg. Colonisterne paa Ahlheden førte derimod med deres Stude flere hundrede Læs Kartofler til Viborg; ja endog 7 Mile bort til Randers. (Topographie over Vium. 1795. S. 141.)

*) Jvf. Frost om Sognene Heinsvig og Vaarbasse S. 23.

hans Næring, og ikke sielden en Velstandskilde, som han vanskeligen paa anden Maade kunde finde. Naturen har overhovedet anviist denne Egn til Faareavl; Lynghederne, og de høie Bakker, hvor andet Qvæg langt mindre trives, give Faarene særdeles god Sommernæring. Det er derfor ogsaa dette Huusdyr, som i Lysgaard Herred fortrinligen pleies og lægges Vind paa. Man kan her undertiden, især paa Udmarker og afsides liggende Hedesletter, træffe paa samlede Flokke af flere hundrede Faar, hvilke da gierne have adskillige Eiere, men vogtes i Forening af nogle „Hior'drenge" (Hyrdedrenge). Man enes da om at opføre et Huus eller Skuur af Tørv og Lyng, hvor Faarene eller i det mindste deres Vogtere kunne søge Ly i Storm, Regn og Uveir. Det er saaledes ikke allene i disse Egne, men overhovedet i de jydske Hedestrækninger, hvor man endnu kan finde et Slags Hyrdeliv, og eet og andet eiendommeligt (f. Ex. egne Lege, Viser, Talemaader o. d.) hos den Deel af den fattigere Almues opvorende Ungdom, der i flere Aar af deres Liv tilbringe hele Sommeren med at vogte Faar og Qvæg i eensomme Heder og Udmarker.

Men det er ikke Faareavl og Uldproduction, det er ogsaa „Uldgierning", eller egentlig Uldstrikning, som udmærker den navnkundige „Binde-Egn", eller de tre saakaldte „Binde-Herreder", (Hammerum, Lysgaard og Middelsom; dog meest de vestlige Egne af de to sidste) og hvor denne Industrie er saa almindelig udbredt, at man kan sige, den griber ind i Almuens hele Tilværelse, dens Levemaade, Velstand, ja selv dens Charakteer og Moralitet. Strømper, Nattrøier og Uldvanter (men mest og fornemmelig de første) ere de Arbeider, man af hiemmeavlet og hiemmespunden Uld producerer i tusindviis til Udførsel og Salg overalt i Landet. Pigebørn og Drenge begynde hermed allerede i det 6te eller 7de Aar; og det er almindeligt om Sommeren, at see Smaaglutter siddende uden-

for Huset eller Hytten, med en lang Strømpe i Haanden, som de neppe vende Øinene fra, før det Stykke er færdigt, Moderen har sat dem for at strikke, inden de maa have Lov at lege. Saaledes seer man allevegne ikke blot gamle Mænd og Qvinder, men ogsaa yngre vorne Folk af begge Kiøn, at deeltage i denne Sysfel. Der bindes hiemme og i Marken, af Hyrdepiger og Drenge, af Tienestefolk og Qvægrøgtere i Husene, af Qvinder og Malkepiger paa deres Gang ud i Heden og hiemad, eller paa Veie og i Ærender; og med særdeles Iver og Flittighed om Vinteraftener i Bindestuerne. Dette er visse aftalte Steder i Byerne, hvor et Selskab af 10 til 12 eller flere Piger og Koner samles om Aftenen, naar alt Huusarbeide er forrettet, for at spare Lysning. De sætte sig rundt om et Bord, oplyst af en fra Loftet nedhængende Tranlampe. Der strikkes, snakkes, spøges, stundom ogsaa forelæses i en Bog af et Mandfolk, indtil Midnat, ja undertiden længere ud paa Natten, til det favneviis udmaalte Uldgarn, ligemeget for Enhver, hvoraf Enderne samles og kastes over en Krog eller Hank under Loftet, er opbrugt.*) Enhver gaaer da hiem til sit, uden at der ved disse Sammenkomster fortæres noget.

Den anseelige Mængde uldne Varer, som forfærdiges i de anførte tre Herreder, opkiøbes ved „Hosekræmmere", der enten ere Commissionairer for Strømpehandlere i Kiøbenhavn, eller selv kiøre dermed til en nærliggende Kiøbstad, og der sælge Varerne. Af disse gives der endeel, især saadanne, der havde Leverance af Strømper til Armeen, som have erhvervet Rigdom, og nu ere Besiddere af store Landeiendomme. En ikke ubetydelig Deel af Fordelen, som Arbeidslønnen kunde give, tilfalder saaledes disse Opkiøbere, og i Særdeleshed er dette Tilfældet hos de Fattige, der maa tage Uld, Fødevarer og andre

*) S. Blichers Beskrivelse over Vium S. 179, hvor Bindestuerne nærmere omtales.

Fornødenheder i Bytte for deres Strømper af Kræmmeren. Hvor betydelig Pengefordeel imidlertid denne simple og naturlige Industrie, der drives ikke som Fabrikvirksomhed, men som Bisyssel og ved Huusflid, bringer Almuen i en ellers fattig, til Agerbrug lidet skikket og lidet frugtbar Egn: kunne vi slutte deraf, at man allerede for henved 45 Aar siden angav den rene Vinding for to af de mindste Sogne i Lysgaard Herred, med 69 Familier, som drev Strømpebinding, til 10—1100 Rdlr. Courant; „en reen Vinding kalder jeg den — tilføier Angiveren — thi Pengene fortienes ved nyttig Virksomhed; uden at nogen anden nødvendig Forretning forsømmes." *) Det sidste maa ei oversees; thi Nogle have, vist nok med Uret, meent: at Strømpebindingen ikke sielden var til Hinder og Skade for Markarbeidet. Dette maa i det Hele forekomme os usandsynligt; thi den fattige Huusmand har desuden ingen Kræfter til at drive sin Jord bedre; og hos en Bonde, som er i nogenlunde Velstand, forsømmes Jorden ikke, fordi der tillige bindes. Et meget forbedret Agerbrug vilde maaskee lønne sig langt bedre, end Uldbindingen; men saalænge det første fattes, er det sidste altid en for Almuen velgiørende Industriegreen. Det er desuden unegteligt, at selv i dette Herred gaaer Agerbruget, skiøndt svagt og langsom, dog fremad, uden at Uldbindingen aftager. Det er især den Tid, man anvender herpaa, som ellers vilde gaae tabt ved Ledighed; f. Ex. Aftentimerne om Vinteren; det er især Qvindfolkene, som paa denne Maade sysselsætte sig, uden at hindres fra anden Huusgierning; og dersom stundom ogsaa Mandkiønnet i disse Egne deeltager i denne Qvindesyssel, (hvad ellers er næsten uhørt i Danmark, selv i den øvrige Deel af Jylland), saa er dette altid bedre, end der, hvor man maa frakiende Mandfolkene al Roes

*) Blicher om Vium, anf. St. S. 182.

for Vindskibelighed, og hvor det er almindeligt, at de „udstrakte ved den aabne Kakkelovn, hendøse, med Piben i Munden, de lange Vinteraftener i unyttig Leddiggang.“*). Gielder dette endogsaa om jydske Egne, da vil man mindre undres over, at det er en hyppig, for ei at sige almindelig Skik i Siælland. I Lysgaard Herred er derimod ved Strømpebindingen Flittighed og Arbeidslyst bleven til et ganske almindeligt Charakteertræk hos Almuen, der meddeler sig til den Velhavende, som til den Fattige, ja endogsaa gaaer over til Betleren. De sidste Aars Misvært have trykket denne Egn haardt. I Foraaret og Forsommeren 1838 maatte Kartofler hos mangen fattig Huusmandsfamilie udgiøre den daglige Føde; et Stykke Rugbrød spistes som Lækkerhed; Tiggeri tiltog i en ikke ringe Grad; men det maatte overraske den i Egnen fremmede at høre, at der ligesaa ofte tiggedes om “en bitte Ko'n Tou” (Uld til at spinde), som om et Stykke Brød.

Bondens Huusbygning i disse Egne er bedre, end hans Forfatning i Almindelighed skulde lade os formode, og i det mindste ikke ringere end den siællandske Bondes, i det Hele taget. I de sidste 40—50 Aar er man vel ogsaa heri gaaet frem. Saa langt tilbage i Tiden beskriver Blicher Bondergaardene i Vium Pastorat som opførte af godt Ege-Bindingsværk; men for det meste med leerklinede Vægge. Nu finder man her (i den søndre Deel af Lysgaard H.) kun de ringeste og fattigste Huusmandsboliger klinede; Bondergaardene derimod næsten uden Undtagelse byggede af brændte Steen, især

*) Dette sagdes for 20 Aar siden om Beboerne af en anden jydsk Hede-Egn, hvor man har Faar og Uld i Mængde; men ikke kiender til Strømpebinding. Frosts Beskrivelse over Vaarbasse og Heinsvig Sogne i Ribe Amt. 1819. S. 39.

den øverste Deel af Muren; og deres fire Længer sammenbyggede, med en Port til Indkiørsel. Kommer man ind af denne, da møder man sielden en behagelig eller reenlig Vei over Gaardspladsen, der gierne for en stor Deel er bedækket med Giødning, blandet med Lyngstilke, hvilke bl. a. ogsaa bruges til Strøelse. Naar man træder ind i Huset, undertiden giennem en Indgang med to Halvdøre, een oven over den anden, da kommer man enten ind i en blot Forstue, ligesom i Siælland, med een Dør til Stuen, og en anden til Kiøkkenet; eller i en saadan, der baade tiener til Bryggers og Kiøkken (Frammes, ɔ: Fremmers, Fremhuus). Herfra kommer man da i Stuen, med 2 til 3 Fag Vinduer ud til Gaarden paa den ene Side, og paa den anden et Par Senge eller tre, enten fritstaaende, eller i Alkover med Døre for, indrettede i en lavere Udbygning, eller i et saakaldet „Udskud." I denne Dagligstue seer det omtrent ud som hos Bonden i Siælland; en Bilæggerovn er anbragt ud mod Kiøkkenet; et langt Spisebord med Bænke strækker sig hen under Vinduerne; et Par Lænestole med Hynder, en Kiste, et eller to Hængeskabe paa Væggen, en Række med nogle Tallerkener af Tin og Faience, mere til Stads end til Brug; hos de mere Velhavende en Dragkiste, pyntet med nogle Kruus, en Tinkande, Kaffekopper, o. d. og et af de simpelste Stueuhre, udgiøre omtrent det øvrige Bohave i Stuen. Paa den anden Side af Stuen er i Almindelighed anbragt et Slags Fadbuur eller Forraadskammer paa et Par Fag Huus, hvorigiennem man kommer til det øverste Værelse, et Slags Stads- eller Gildestue med Brædegulv, en opredt Seng, et Par Kister og Stole, eller ogsaa, efter Omstændighederne og hos formuende Bønder, mere moderne Møbler. — En Egenhed hos Almuen i denne, og maaskee i flere Egne i Jylland, er at i hver Gaard sædvanligen findes en færdig Liigkiste, der giemmes,

undertiden i mange Aar, indtil Leilighed forekommer til at bruge den.*).

Ligesom man i den hele Bygning og Indretning af en jydsk Bondegaard i den her omhandlede Egn ei vil finde nogen paafaldende eller betydelig Forskiellighed, i Sammenligning med Siælland: saaledes er det ogsaa Tilfældet med Huusvæsenet og den daglige Levemaade, hvorom man i det høieste kan sige, at den vel er noget tarveligere end den siællandske. Davre og Nadver bestaaer enten af Bygmeelsgrød med Melk til, eller af Melkebrød, eller Kartofler med „Meeldyppe" ɔ: en Dyppelse, lavet af Meel og Melk. Denne sidste Ret vilde Folkene i en siællandsk Bondegaard neppe allene tage til Takke med; saalidt som de vilde synes om at faae Kartofler allene, uden Suul, til Eftermad om Middagen. Den i Siælland temmelig almindelige Skik, at der til Davrens Søbemad gives et Tillæg af Spegesild, er her ikke brugelig; men derimod vel i andre Egne af Jylland**). I øvrigt ere Retterne om Middagen omtrent de samme som hos den siællandske Bonde; og det gielder ogsaa her, at kun en ringe Deel af Almuens Føde er animalisk, (4 til 6 Faar, et Sviin og nogle faa Gæs, udgiøre for det meste hele Vinterforraadet af Saltmad, hvormed man i en Bondegaard forsyner sig†); og fersk Kiød spises, som bekiendt, ganske sielden, naar enkelte Søndage og Høsttiden undtages. Her spises, ligesom i Siælland, fra Ploietidens Begyndelse til Høstens Ende et Stykke

*) Jvf. Blichers Beskr. over Vium S. 135—36. Efter denne Forfatter var det, da han skrev, ikke usædvanligt, at Liigkisten havde sin Plads i Dagligstuen; og man fandt den altid, selv i den fattigste Huusmands eller Indsidders usle Værelse. (Jvf. ogsaa Hübertz Beskr. over Ærrø S. 271.)

**) For Ex. paa Mors, f. Schades Beskr. over denne Ø, S. 352.

†) Blichers Beskr. over Vium, S. 146.

Mellemmad baade Formiddag og Eftermiddag. Til den sidste gives sædvanligen Karle og voxne Arbeidere et Glas Brændeviin; dog er det for Tienestefolk ingen Rettighed, undtagen i den mest travle Tid, ligesom Bonden her overhovedet kan kaldes maadeholden i Brugen af stærk Drik. En Luxusartikel fra en noget sildigere Tid, som derimod stærkt udbreder sig, er Kaffee. Baade Mandfolk og Fruentimre, Unge og Gamle, sætte megen Priis paa denne Drik; den nydes ved alle Gilder og Sammenkomster, i Krohuse, ved Markeder, og bydes enhver Giæst, som man vil giøre lidt af. Om den endog ikke i ethvert Huus drikkes daglig, finder man dog hos enhver Bonde det fornødne Apparat til et Kaffeebord; nemlig nogle Par Kopper af ganske simpelt engelsk Faience, og een eller to brune Leerkander, i hvilke man altid koger Kaffeen, som derved synes at forbedres i Smagen. Saaledes koges ogsaa næsten altid Maden i de bekiendte „sorte Gryder", eller i Siælland saakaldte Jydepotter, som dog ikke giøres her; men komme mest fra Varde-Egnen (den saakaldte „Gryde-Egn") og sælges meget billigt paa Markederne; skiøndt de Kar af den Art, man her seer hos Bønderne, som oftest ere meget tykkere og stærkere end de, der føres til Salg til Kiøbenhavn.

Ligesom denne Hede-Egns Beboere overhovedet kunne tillægges Tarvelighed i deres Levemaade og Klædedragt, saaledes er det meget langt fra, at man her skulde trænge til de saameget udraabte „Maadeholdsselskaber", eller andre nye Indretninger, for at befordre Ædruelighed. Brugen af Brændeviin i Husene er hos de Fattige meget ubetydelig; og selv hos de Velhavende, uden for den travle Aarstid, usædvanlig i Hverdagslivet, i det Mindste for Tienestetyende; og endnu mere for Qvindfolk. At den Fattige eller mindre velhavende, der sieldnere hiemme smager stærk Drik, en og anden Gang uden for Huset drikker over Tørsten, er en langt ringere Ulykke og Fordær-

velse, end den daglige Brændeviinssøben, "den jævne Sølen og Pølen i Brændeviin", efter Pastor Rohmanns Ord, der er bleven til en vorende Landeplage i Sverrige, og er paa god Vei til at blive det i Norge, siden man ogsaa i dette Land giorde det mueligt i enhver Bonde-Huusholdning, at lave Brændeviin, ligesaa let og ligesaa slet, som man laver Kaffee og brygger Øl. At see en rig eller velhavende Bonde i Jylland beskienket, hører derimod nu til de store Sieldenheder; thi ogsaa hos ham træder Viin og Kaffee nu ikke sielden ved Kiøbstedbesøg i Stedet for Brændeviin. Et mere kostbart og mere skadeligt Surrogat for dette, som derimod stærkt tager Overhaand, er den slette Rum, blandet med Kaffee og Thee, som næsten er bleven til en national Drik i Jylland (under Navn af Knegt, Theevandsknegt, Rytter, m. m.).

Ved Bøndernes Gilder gaaer det overflødigt nok til, ligesom i Siælland; og den saa godt som over hele Landet almindelige Almuesskik, at de indbudne Giæster, efter som Enhvers Leilighed er til, i Forveien sende Bidrag af Smør, Æg, Melk, Høns, m. m. til Brudehuset*) gienfinder man ogsaa her. Ved saadanne Leiligheder maa Brændeviin og stærkt Øl (Gilde-Øl) aldrig mangle paa Bordet til Enhvers Afbenyttelse; og desuden er Miød ved Gilderne en yndet Drik. Heller ikke det fine Brød (Sigtekagen) maa noget Øieblik fattes paa Brudebordet, da dette ellers vilde betyde, „at Ægteparret engang vilde komme til at mangle det daglige Brød." I øvrigt ere Levemaaden og Bryllupsskikkene i de sidste 30—40 Aar kun lidet forandrede, og kunne her forbigaaes, da de forhen temmelig udførligt af Andre ere beskrevne**). Det samme giel-

*) Foen, Føring, Send, m. fl. (s. mit d. Dialektlex. p. 123 146. 474.

**) S. bl. a. Blicher om Vium, S. 194—96. I Særdeleshed, hvad Siælland angaaer, med stor Udførlighed af Junge i „Den nordsiæll. Landalmues Charakteer" (1798.) S. 164—192.

der om Liigbegængelser og Gildet, som i Anledning af Begravelsen holdes i den Afdødes Huus, hvorved det overhovedet omtrent gaaer til, som i Siælland. Den ogsaa i disse Egne tilforn brugelige Skik, at holde Vaagestue over Afdøde, hvorved Slægtninger og Naboer, enten hver Nat indtil Begravelsen, eller den sidste Nat, der gik forud for denne, samledes i Sørgehuset, hvor man blev bevertet med Mad, Brændeviin og Øl, snakkede og sang Psalmer, hele Natten igiennem, er allerede omtrent fra Slutningen af forrige Aarhundrede gaaet af Brug *)

Det samme kan ikke siges om mangen Skik, som staaer i Forbindelse med Almuens Overtro, der i Jylland overhovedet endnu er temmelig herskende, uagtet Bonden i dette Landskab ei kan siges at staae tilbage, hverken i Forstandighed eller i Kundskaber, for nogen anden dansk Provinds. Særdeles kan man nævne Troen paa skiulte Naturvirkninger, paa Varsler og Giengangere, ligesom paa sympathetiske Midler mod Sygdomme, samt Tillid i Sygdomstilfælde til saakaldte „kloge Qvinder og Mænd," fremfor til de studerede og authoriserede Læger, som meget almindelig udbredte i denne, og formodentlig i de allerfleste Egne af Jylland. Det sidste har man netop i den Deel af Lysgaard Herred, vi her særdeles have for Øie, kunnet faae tilstrækkelig Overbeviisning om, ved at kiende den nylig afdøde Mads Weis, (i Byen Henge) der i meer end 30 Aar var den navnkundigste af Jyllands „kloge Mænd", og som, efterat han havde faaet Bevilling til at helbrede udvortes Skader, hvortil han besad mærkeligt Held, i bemeldte By kiøbte sig en Bonde-Gaard med en stor Bygning, der havde tilhørt en Mand udenfor Bondestanden, og her oprettede

*) S. Blicher om Vium, S. 198. Maaskee er Ærrø det sidste Sted i Danmark, hvor „Vaagestuer" endnu finde Sted. Hüberts Beskrivelse over Øen, S. 270.

et Slags Hospital, hvor han aldrig savnede Syge og Lidende, der lagde sig i Cuur hos ham.

Man tyede til ham fra de fierneste Egne af Jylland; fra Hertugdømmerne, ja selv fra Kiøbenhavn har han havt Patienter. Han vedblev, ogsaa efterat have faaet sin Bevilling, at øve sin Konst, efter hans egne Udtryk, mere „af Villighed og Medynk med sine Medmennesker", end som Levebrød; og giorde altid i Begyndelsen mange Ophævelser og Vanskeligheder for at tage imod Syge, om de endog kom 20 til 30 Miil reisende til ham. Uafladelig blev han, mundtlig eller skriftlig, spurgt til Raads af Folk af alle Classer, lige indtil de fornemste; og jo mere de, der henvendte sig til ham, i Stand og Vilkaar stode over ham, desto mere Opmærksomhed og Æresbeviisning fordrede han af dem; uagtet han i det Udvortes gav sig Skin af Ydmyghed og Ringeagt mod Verdens Forfængelighed. De mindre fornemme Reisende, der hver Uge, ja næsten daglig, kom til Hinge for at consulere Weiss, førte gierne Levnetsmidler og andre Foræringer med sig; ligesom slige Ting ogsaa jævnlig sendtes af dem, der havde været i Cuur hos ham. Derved var hans Huus altid vel forsynet med Fødevarer, baade for hans egen Familie og for Patienterne, der betalte i rede Penge for deres Kost og Pleie. Han døde derfor, om ikke rig, dog meget velhavende. Imidlertid var han tilsyneladende uegennyttig og billig i sine Fordringer; og overlod altid til enhver, hvad han vilde give for den modtagne Lægehielp. Men han lod sig betale paa mangehaande Maader; af Uformuende ved Mark- eller Huusarbeide; af de Nærboende ved Kiørsler og andre Villigheder. Dog var det meget sieldent, at Nogen af Herredet eller den nærmeste Omegns Beboere søgte hans Hielp. Den Navnkundighed og den Glands, der fulgte hans Rygte i fierne Egne, fordunkledes af flere Omstændigheder hos dem, der altid havde ham i Nærheden. Overhovedet var der noget

Hemmelighedsfuldt, Usædvanligt og Tvetydigt ved hans Person og Charakteer; og han var i det Hele mere frygtet og ilde lidt, end agtet og afholdt, af de nærmest omboende Bønder. Blandt dem fandtes der neppe Nogen, som jo troede, at Weiss besad overnaturlige Evner, at han kunde vise igien, og forstod anden Trolddom; en Tro, som han selv vel ikke just søgte at svække. Der fortaltes, at engang for mange Aar siden, medens han endnu brugte at reise om og, som der siges, under uhyre Tilløb, at slaae sin Bod op paa Markeder, var han kommen til et Marked i Holstebro. Da han næste Morgen var reisefærdig, savnede han sin Tegnebog med endeel Penge i, paa sit Kammer i Vertshuset. Ganske rolig sagde han i Manges Paahør: „Den skal jeg nok faae igien!" Han tog en stor Bog i Haanden, gik rundt om i Gaarden, hvor endnu nogle Markedsgiæster og andre Folk vare samlede, og saae skarpt paa enhver med sit giennemtrængende Blik. Nogen Tid efter gik han tilbage paa sit Kammer — og fandt Tegnebogen hvor han havde lagt den. — Endnu havde man i Omegnen en ikke ringe Frygt for ham; i hans Huus, i Henge, kunde man rolig lade alle Døre og Giemmer staae aabne, og Blegetøi laae ubevogtet paa hans Eng, uden at nogensinde det mindste Stykke blev borte. Hans medicinske og chirurgiske Kundskaber vare ikke ubetydelige; men især erhvervede paa den practiske Vei. Blandt de Bøger, han eiede, satte han megen Priis paa Tode's og den afdøde Bang's Skrifter. Han gav sig vel ikke ud for at forstaae Latin; men Mange troede det om ham, da han skrev sine Recepter i dette Sprog, hvortil han hialp sig med en tydsk pharmaceutisk Bog. Hans Dygtighed bestod især i visse chirurgiske Sygdommes Helbredelse, f. Ex. Hareskaar, Knæskader, Ledemodenes og Rygbenets Krumninger, (hvorfor han indrettede egne Snørliv og andre orthopædiske Midler, længe før disse her blev mere almindelige) m. fl. men

han blev desuden consuleret i alle mulige Sygdomme, lige indtil Sindssvaghed. At han til en vis Grad var forfængelig og stolt af sit erhvervede Rygte — især efterat han havde opnaaet Bevilling til visse Slags chirurgisk Praxis (hvorefter han undertiden underskrev sig „bevilget Læge M. Weiss") vil ei kunne undre os; og det ærgrede ham meget, naar studerede Læger, som manglede hans Erfaring og Duelighed, oversaae ham, talte ringe om ham, eller søgte at skade ham. Derimod viste han Agtelse for virkelig dygtige Læger; og i Samtaler med saadanne gav han sig aldrig Skin af at forstaae meer, end han virkelig kunde.

Overhovedet var han begavet med en for hans Stand betydende Menneskekundskab og Verdensklogskab — en Frugt baade af hans idelige Omvandringer i tidligere Aar, (en Tid lang i Selskab med en italiensk Læge eller Qvaksalver) dog ikke uden for Jylland og Hertugdømmerne; hvor han ogsaa nogle Aar var i Tieneste hos en Physicus i Flensborg. — Mads Weiß var en Bondesøn, og skal være født i Egnen mellem Ringkiøbing og Hobro. Om sit tidligere Liv talte han i det Hele ikke gierne, og undgik at gaae ind i nøiere Forklaringer; ligesom han ved saadanne Leiligheder aldrig fortalte sig, eller een Gang sagde meer end en anden Gang. Weiß var en lille Mand, neppe af Middelhøide, og af fiin Legemsbygning, med et klogt Ansigt og udtryksfulde Öine, omgivne af stærke Rynker. Under de fremstaaende Bryn trængte hans skarpe Blik frem, hvormed han i Begyndelsen ligesom søgte at see den, han talte med, ind i Siælen. Hans Haar var tyndt og hvidt, Forhovedet skaldet. Indtil noget over et Aarstid før hans Død (i Begyndelsen af Mai 1839, i hans 71de Aar), da han begyndte at lide endeel af Gigtsmerter, havde han næsten ikke kiendt til Sygdom, havde endnu et skarpt Syn og en ret god Hørelse. Hans Gang var ungdommelig

let, og han havde en egen Færdighed i at komme, næsten ubemærket, der, hvor man mindst ventede ham. Hans Sprog og Udtale lignede de mere dannede Folks i Jylland; men han talte altid meget langsomt, med en vis høitidelig Værdighed, og temmelig sagte; aldrig nogensinde hørte man ham høirøstet. Uagtet en vis Fromhed, som hans Miner ved Vane havde tilegnet sig, (han havde i sine sidste Aar slaaet sig noget til Gudelighed, læste af og til i Bibelen, og sang Psalmer med sine Folk) trak hans Mund sig tidt til et sarkastisk Smiil, som dog et Øieblik efter forsvandt. Mod Fremmede og mod sine Patienter var han overhovedet mild og venlig i Adfærd; mod sine nærmeste Omgivende mistroisk og vanskelig. I at behage Fruentimre, skal Weiß have havt særdeles Held; men dette var noget, han snarere med største Omhu skiulte, end giorde sig til af. Hans Dragt var simpel; dog gik han ikke egentlig bondeklædt. Til hans Paaklædning, en lang blaa Frak, Hvergarnsvest og broget Halsklæde, hørte altid en hvid Bomulds Nathue og et hvidt Lommetørklæde, enten i Haanden eller ud af Lommen. Paa sine Reiser kiørte han i en saakaldet Doctorstol, indhyllet i en stor Kappe, og altid med Hat. Hans Huus var vel ogsaa simpelt indrettet; dog levede han i enhver Henseende liig en Landmand udenfor Bondestanden. Han vilde heller ikke henregnes til denne; og lod sig kalde „Doctor Weiss", eller i al Fald „Hr. Weiss."

I Almuens Klædedragt er ogsaa i denne Egn efterhaanden i det 19de Aarhundrede foregaaet adskillige Forandringer. I Slutningen af forrige Aarh. beskrives Mandfolkenes Dragt saaledes, at man til Stads gik i korte Burer af guult eller sort Skind, eller af hvidt eller blaat Vadmel, og paa Kroppen havde ikke mindre end fire Klædemon: en Brystdug uden Ærmer,

nærmest Skiorten; en Trøie (eller Vest), som naaede til et Par Tommer over Knæerne; en "Ullenskiøt" ɔ: en noget længere, kun oventil knappet Trøie eller Kiole, der naaede til omtrent en Tomme dybere end Knæet; endelig en mørkeblaa Kiole, der hænger ganske aaben, og gaaer endnu et Par Tommer dybere ned, end den forrige.*) Nu er ogsaa her den Forandring indtraadt, at man hos Yngre hyppigen seer en rund, eller kort afskaaren blaa Trøie, i Stedet for de lange med Skiød paa; dertil hører en fiin, stribet eller blommet, kort Hvergarns Vest, undertiden med Sølvknapper i, og et broget Halstørklæde. Ældre have nu til Høitid en lang blaa Frak, hvis Form og Snit langt meer end før nærmer sig det almindelig brugelige; og lange Beenklæder af mørkeblaat Vadmel.

Det er overhovedet de almindeligste, meest omfattende og for Øiet paafaldende Forandringer i Mandfolks Dragt hos Bondestanden i Danmark: at den gamle danske, til Knæet rækkende Trøie med Skiød, Lommer, og een Rad Knapper (sædvanlig toppede eller noget convexe, af Tin, Zink eller desl.) men uden Halskrave, enten har faaet Snittet af en Frak eller Overkiole, med to Rader Knapper og større Længde; eller den hos Karle og yngre Mænd er forvandlet til en kort Trøie med Krave og to Rader Knapper, nedentil enten rund afskaaren, eller med et ganske kort Skiød; ligesom at de korte, tæt sluttende Knæburer, om Vinteren af Skind, om Sommeren af Lerred, og med tilhørende Knæspænder, have veget Pladsen for lange, videre Beenklæder oven over Støvlerne. — Hvad der især charakteriserer Forandringen i Qvindekiønnets Dragt hos Almuen, er deels at det hiemmegiorte Hvergarn og Vadmel nu i mange Tilfælde, især til

*) Blichers Beskr. over Vium, S. 192. Efter hans Angivelse var denne Dragt hos Mandfolk omtrent gieldende for hele Nørre-Jylland. Om det her (ligesom i Nordlyset af S. S. Blicher III. S. 115) forekommende Ord *Uldenskiöt*, en jydsk Benævnelse paa Bøndernes Dagligkiole, eller det, man egentlig i Siælland kaldte Trøie hos Mandfolk: s. videre i mit d. Dial. Lexicon v. O. Uldenskiøt.

Stadsdragt maa vige for kiøbte Bomuldstøier (s. bl. a. Paludan om Møen, II. S. 277); deels Forandringen i Klædernes Snit og Form, hvorved de nærme sig de fornemmere Stænders; og en hermed følgende Overgang fra Trøie og Skiørt til Kiole, som i forrige Tid i det høieste kun kiendtes til Høitids- og Brudedragt. Denne Overgang er vel endnu kun begyndt; og vil formodentlig i den daglige Dragt, for visse huuslige og Mark-Arbeiders Skyld, ikke let blive almindelig. Men bliver den det engang i Høitidsdragt og Søndagsklæder, vil den udbrede sig videre, og den nationale strikkede Nattrøie med Bullen, eller Trøien uden Ærmer, som nu fornemmelig kun findes i Siælland, vil da maaskee efterhaanden ganske forsvinde.

Fruentimrenes Dragt, saaledes som den ved ovenanførte Tid beskrives i Lysgaard Herred, har ligeledes undergaaet endeel Forandringer. Dengang var ugifte Pigers Høitidsklædning et Skiørt, af stribede eller afstikkende Farver, helst rød eller grøn, der naaede til Foden, med eller uden Forklæde, og med affarvet, som oftest grøn Trøie; Silketørklæde om Halsen, en broget Silkehue, med opstaaende Kniplinger for, paa Hovedet, og med Silkesløife i Nakken; blaa Uldstrømper, og spidse Skoe med høie Hæle og smaa Spænder. Koner og Enker vare pyntede paa samme Maade, undtagen at de udmærkedes paa Hovedet ved en sort Fløiels Hue med Guldgaloner og opstaaende Kniplinger. (Blicher anf. St. S. 193.) Nu er det her kun de ældste Koner, der gaae med Skiørt, Trøie og røde, strikkede uldne Ærmer; samt til daglig Brug med Træskoe. Alle yngre Fruentimre gaae i Hvergarns Kioler, med Forklæder af samme Tøi, men af forskielligt Mønster, og med broget Halstørklæde, som til Stads er af Silke, eller Bomuldstøi. Dertil høre Skoe og blaa Uldstrømper, en hvid, klar, ganske glat Kappe paa Hovedet, undertiden med en lille Snip, ellers som oftest med Korsklæde over Panden, og en Hagekappe

(Skiæghat) af brede rynkede og pibede Strimler ved Ørene; til daglig Brug gaae Alle med Kapper af lyserødt Bomuldstøi, med en rundt omgivende Strimmel, og med Klamper (eller Tøfler med Træsaaler) paa Fødderne.

Den meest i Øie faldende Forskiel imellem Qvindfolkets Dragt i Jylland og paa de danske Øer danner netop deres Hovedbedækning. Paa Halvøen slutte nemlig Huerne sædvanligen tæt om Hovedet; paa Øerne udstoppes de i Nakken for at danne et længere Baghoved. Her bruges overalt til at bedække Hovedet, med endeel af Panden og Tindingerne, et hvidt Stykke Linned eller klart Tøi, af noget forskiellig Form og Benævnelse. Bindes det under Huen, kaldes det Liin (paa nogle Steder i Jylland Snip); sættes det derimod over Huen, er det et Korsklæde, og er da som oftest bræmmet med Kniplinger. De jydske Fruentimres Særkiende er derimod en hvid, stivet Strimmel, fire til fem Tommer bred, som naaer fra Kinden, under Øret, hen til Nakken (Kindhage, Skiæghat eller Vinger). Et stivet Korsklæde, omtrent et Qvarteer bredt og saa langt, at det naaer over begge Ørен, kan være enten ganske glat, eller med en rynket Strimmel, der med Kniven foldes i fine Læg ved Kanten, og enten som en udstaaende Bue runder sig over Ansigtet (f. Ex. i Fyen); eller den bøies den modsatte Vei, som en opslaaet Hatteskygge (hvilket jævnligen sees i Jylland).

I Jylland kiendes derimod neppe den smukke, men kostbare gammel-danske Hovedpynt, som Bønderpiger paa Kiøbenhavns Amt, og i en Deel af Nordsiælland bruge til Stads; nemlig en sort Hue af Fløiel eller andet Silketøi, broderet med Guld i Nakken; hvortil hører omtrent 8 Alen røde, brede Silkebaand, til en stor nedhængende Nakkesløife, og en noget mindre under Hagen, samt et klart, brodcret Korsklæde med Kniplinger.*) Ikke sielden maa en Pige

*) Noget lignende Huer bruges ogsaa paa Møen. s. Paludan. II. 277.

anvende meer end et halvt Aars Løn paa et saadant Pragtstykke; hvortil da hører Klædningsstykker, som i Kostbarhed svare dertil, Trøier og Forklæder af Silketøi, o. s. v. Meer endnu af det nationale Præg i Qvindfolkets Dragt have de saakaldte Hedeboer i Siælland, i Egnen mellem Kiøge og Roeskilde, beholdt. Det er egentlig den ældre siællandske Bondedragt for Qvindekiønnet, i dens ziirligste Form. Dertil hører den strikkede uldne Nattrøie, hvis høirøde eller grønne Ærmer kun naae til Albuen, og undertiden kantes med Guld- eller Sølvbaand. Over dem bæres Bullen ɔ: en Trøie uden Ærmer, med langt Liv, der er snøret eller hægtet nedentil, men ikke over Barmen, hvor dens i Vidde tiltagende Aabning sammenbindes tværs over Halstørklædet med uldne eller Silkebaand. Skiørtet, der gierne er af en anden Farve end Bullen, er temmelig kort, men af betydelig Vidde, og lægges i dybe Læg rundt om Livet; hvilket ogsaa skeer med Forklædet. Huen er sædvanligen mørk, undertiden ikke rund, men mere toppet i Nakken; og i nogle Egne, Vesten for Roeskilde, bruges blaastribede, eller i Stivelsen blaafarvede Liin og Solklæder, i Stedet for de hvide. Strømperne ere, som ellers overalt, enten sorte eller mørkeblaae; i Skoene, der er meget afrundede og kun gaae lavt op paa Foden, bruges til Stads altid Sølvspænder. Den her beskrevne Dragt er, i det Hele taget, endnu Qvindfolkenes nationale Dragt overalt i Siælland, som er den af de danske Provindser, hvor begge Kiøn længst i Dragten have holdt ved det Gamle; men den er ikke uden enkelte Forandringer i Form, Snit og Farve i de forskiellige siællandske Egne. Saaledes have Fruentimrene Syd paa, ned imod Præstø og Vordingborg, langt kortere Liv i Trøien eller Bullen, saaledes at Skiørterne hægtes lige under Barmen, hvorved Skabningen vanheldes og Dragten bliver mindre klædelig. Her bruges ogsaa mere grønne, end høirøde Baand

og Grønt er overhovedet den almindelige Farve, saavel i det sydlige Siælland, som i Lolland, paa Falster og Møen. De i Slutningen af forrige og i Begyndelsen af dette Aarhundrede endnu almindelige Kyser, eller stive, fra Hovedet vidt udstaaende, men til Nakken tæt sluttende Reise-Hætter, som gaae ud i eet, uden nogen Pul, og bindes med Baand under Hagen, begynde nu alt i Siælland at høre til Sieldenhederne. De vare til Stads (f. Ex. i Kirken) af sort Fløiel, undertiden med smalle Kniplinger om. Til Reisefærd brugtes de ogsaa af broget eller blommet Kattun, ligesom ogsaa korte Kaaber af samme Slags Tøi, med store Sølvhægter, og undertiden Foerværk om Halsen. Begge Dele bruges ogsaa endnu af ældre Bønderkoner; men langt sieldnere, end tilforn. Temmelig charakteristisk for Siælland er Bønderpigernes Sommerdragt ved Mark- og Hoftarbeide; dertil hører en lettere Klædning, hvide korte Særkeærmer, uden Nattrøie, hvidt Forklæde og paa Hovedet det saakaldte Solklæde. Dette er et hvidt Lerreds Tørklæde, der stives og lægges sammen i Trekant, saaledes at den korte Spids bøies ind i Nakken og fæstes over Huen, Klædets sammenfoldede Rand staaer frem over hele Ansigtet, og begge de lange Spidser hænge ned paa Skuldrene. I Sønderjylland bruge Fruentimrene en lignende Hovedbedækning, som de kalde Skyg' (Skyge eller Skygge); men Vendelboernes Pande-skyg' af sort Fløiel eller Plyds er uden Tvivl et Slags Kyse.

Ikke blot i Jylland, men overalt i Danmark seer man, hvorledes Almuens ældre Klædeskik siden det 19de Aarhundredes Begyndelse har forandret sig, meer eller mindre giennemgribende i de forskiellige Provindser. Udgangsperioden for denne, og flere andre Forandringer i Bondestandens ydre Leveskik, kan egentlig regnes fra Landvæsenets Omskabning og den nye Militairforfatning, hvorved hele Armeen blev national, og Soldaterne i flere Aar indkaldtes til at giøre Tieneste i Hoved-

staden eller andre større Stæder; saaledes omtrent fra Decenniet 1790—1800. Endnu stærkere og hurtigere blev Forandringen under og efter Krigsaarene 1807—1814; imidlertid har den, hvad Klædedragten angaaer, ikke været lige hurtig eller lige almindelig i alle Provindser. Imedens f. Ex. allerede for henved 30 Aar siden i Fyen den gamle Bondedragt næsten var forsvunden, og man der saae, i det mindste Karle og Piger klædte halv paa Kiøbstedviis, de første med runde Trøier uden Skiød og lange Beenklæder, de sidste med Kattuns Kioler og hvide Forklæder, og i nogle Egne Straahat i Stedet for Kysen og Solklædet om Sommeren, m. m., er en saadan Forandring deels sildigere, deels endnu ikke fuldkommen indtraadt i Siælland; og det er mærkeligt nok, at netop i den Provinds, hvor Hovedstaden, Culturens og Forfinelsens Centralpunkt i Danmark, befinder sig, har Almuen, hvad Dragt og Skikke angaaer, meer end nogen anden, Jylland neppe undtagen, holdt fast ved det Gamle og Nationale, baade i Klædedragt og i Bygningsmaade. Herfra maa vel især Kiøbenhavns Amt og en Deel af det nordøstlige Siælland undtages; men endogsaa her synes man dog altid mere tilbøielig til at bevare endeel af de ældre Former, end i Fyen. Man kan ogsaa, i Henseende til Land-Almuens Dragt, bemærke, at den vel overhovedet hos den yngre Slægt har forandret sig, men især hos Karle og Piger, der tage Tieneste i Hovedstaden, undergaaer en stor og næsten total Forandring; men at denne ikke ganske holder sig, naar Landsoldaten vender tilbage til sin Hiemstavn, og at Bonden paa Landet derfor altid beholder og vil beholde noget særeget og nationalt i sin Klædeskik, forskielligt fra Borgernes eller Kiøbstedboernes. At dette imidlertid nu er langt mere udslettet i Danmark, end i Sverrige, og at man i dette Land overhovedet synes ligesom at leve et halvt Seculum længere tilbage i Tiden, end hos

os: derom overbevises man let ved at reise i Sverrige; og denne Erfaring leder i mange Tilfælde til en ligesaa klar Overbeviisning om, at det ikke altid er de pludselige eller meget hurtige udvortes Omskiftninger, man mest maa glædes ved.

Imidlertid kan her være Sted at tilføie et Par Ord om Klædedragten i en Provinds af Nabolandet, hvor saameget hos Almuen, Sprog, Skikke, Dragt, Bygninger, o. m. bærer det tydeligste Præg af et oprindeligt eller ældgammelt Slægtskab med Siællands Folkestammer. I Skaane finder det samme Forhold Sted, som i Siælland: man har længe og fast holdt ved den gamle Klædeskik; men man har i de sidste Decennier begyndt, endnu dog mest kun hos Mandkiønnet, for en Deel at forandre det Gamle. I det hele sydlige, og sydøstlige Skaane, eller i Malmohuus Lehn, hvor Overeensstemmelsen med Siælland er tydeligst og størst, finder man dog ingensteds Spor til den siællandske Langtrøie, der naaer eller naaede lidt nedenfor Knæet; i Skaane række Bøndernes Trøier med deres Skiød kun til Hofterne, eller i det længste lidet ned paa Laaret. De korte, tæt sluttende Skindbuxer, med Knapper og Spænder ved Knæet ere endnu temmelig almindelig i Sydskaane; og hos Mændene den runde, lavpullede, meget bredskyggede Hat, der opkrampes ved den ene Side, eller bag til. Ikke saa almindeligen, men heller ikke sielden, sees i visse Egne, baade hos Ældre og hos Drenge, den runde, fiirstykkede Hue, som en gammel nordisk Hovedbedækning. Særegen for nogle sydøstlige Herreder i Skaane er den pynteligt udsyede, opstaaende, blaastivede Skiortekrave, der bruges uden noget Halstørklæde. Forskiellige i Snittet fra de siællandske Bønders ere Skaaningernes hvide Vadmels Kapper eller Frakker, med en lille kort Krave, der falder ned paa Skuldrene, og har een Rad Knapper fra Halsen ned til Beltestedet.

Hos Qvindfolket i en stor Deel af Skaane er det korte Liv, med Bæltested lige under Barmen, og flere, korte Skiørter, som kun naae til midt paa Læggen, oven over hverandre, en næsten universel, yderst vanheldende Skik, der i det mindste strækker sig over hele Sletbygden fra Landskrone og Malmø ned imod Skanør, og længere østlig henimod Ystad. I disse Egne gienfinder man ogsaa de siællandske strikkede Nattrøier; men disse er her altid grønne, og have ikke de siællandske korte Ærmer, men lange, der naae til Haandledet. Over dem bæres da i Almindelighed, som i Siælland, et kort Liv uden Ærmer, med eller uden Skiød. Længere mod Østen, i Ingelstad og Herrestad Herreder (mellem Ystad og Cimbrishamn) er Dragten langt smukkere og mere klædelig; her er Livet i Trøien længere, vidt aabnet i Brystet, undertiden snøret over den fyldige Barm med Lidser eller Sølvkiæder, der drages over store, afrundede Knapper af forgyldt Metal eller Sølv, som i en Halvkreds smykke den rundt udskaarne Trøie. Ofte, især om Sommeren, lades Trøien usnørt, i Midten ukneppet, og drages let sammen under Halsen over Barmen, eller den er heel aaben over Brystet, og snøres under Barmen, som da indtil Halsen kun er bedækket af Linnedet, hvis fine og hvide Serkeærmer, om Sommeren uden anden Armbeklædning, naae til Haandledet. — Egne for Skaane, i Forhold til Siælland, men fælleds for en stor Deel af det øvrige Gøtarige, er det hvide Hovedklæde (Klut), hvis Maade at fæstes paa i Skaane, i det mindste paa Sletbygden, er den, at et Slags Pul eller rund Hue dannes omkring den største Deel af Hovedet, nedenfor hvilket Klædet trækkes stramt sammen, saaledes at den længste Flig hænger ned af Nakken og Ryggen. Dette Hovedtøi ligner eller danner da egentlig en Kappe med lang nedhængende Spids, og er overhovedet ulige mindre klædeligt, end de danske Korsklæder og Solklæder.

Mere gracieus er den Maade at bære Kluden paa, som bruges i Smaaland og høiere op i Sverrige, hvor den slaaes let over Hovedet, og knyttes eller fæstes sammen under Hagen.

Det er ikke blot i Klædedragt, men i meget andet, der hører til det Eiendommelige i Sæder, Levemaade, Forlystelser, m. m. at Bondens Skik i det 19de Aarhundrede har undergaaet store Forandringer. Hvad Forlystelser angaaer, da kan det bemærkes, at disse ligeledes hos Bonden, som i de øvrige Stænder, overhovedet ere blevne hyppigere og mere eftertragtede end før; men ogsaa heri er tillige det Særegne og Nationale enten ganske forsvundet, eller stærkt paa Veien dertil. Den danske Almues Forlystelser bestaae deels i de faste, eller aarlige, deels i tilfældige Gilder eller Giæstebud. Til de sidste maa især Brylupper henregnes, som de betydeligste, folkerigste, langvarigste og kostbarste; dernæst Barseler eller Barselgilder;*) og endelig Begravelser, i nogle Egne: Arveøl, Aartid**). Ved de sidste kan det vel siges, at Mændene egentlig spille Hovedrollen; ved Barseler derimod Qvinderne; hvorimod begge Kiøn tage lige betydende Deel i Bryllupsglæderne. Barsel- eller Faddergildet er i Regelen heller ikke saa betydeligt, eller af saadant Omfang, som andre Gilder. Dets Forløber er et saakaldet „Qvindegilde" om Aftenen hos Barselkonen, enten Barnets Fødselsdag, eller meget kort derefter. Desuden medfører det i Almindelighed endnu et sildigere Qvinde-

*) Denne Benævnelse er egentlig en sildigere Pleonasme; og Barsel (ɔ: Barnsøl, ligesom Gravøl og det jydske Boiel ɔ: Budøl, Gilde) er det oprindelige Ord.

**) Jfr. disse Ord i mit D. Dialectlexikon, S. 19—20, og om Arveøl i Fyen: Bendz Efterretninger om Rønne og Rolfsted Sogne. S. 119.

gilde, naar Barselkonen „indledes", eller efter en 6 Ugers Forløb holder sin Kirkegang. Dette skeer endnu sædvanligen paa Landet med et stort Følge af gifte Koner, som bevertes hos Barselkonen.*) Denne indfinder sig før Gudstienesten, eller ved dens Begyndelse, i Vaabenhuset, og bliver her med sine „Kirkegangskoner" under Indgangs-Psalmerne. Præsten gaaer derpaa ned til Kirkedøren, holder en passende Tiltale til Konen, og fører hende ved Haanden op i Kirken, ledsaget af det hele Følge. I Siælland forbindes nu som oftest denne smukke og religiøse Skik med Barnets Daab. Naar denne Handling er forbi, gaaer allerførst den Kone, som har holdt det over Daaben, med Barnet paa Armen, op til Alteret for at offre til Præsten; derpaa de øvrige Faddere af begge Kiøn een efter een; tilsidst Moderen med hendes Følge. — Ved Bryllupperne ere vel endnu næsten overalt Levninger af ældre, og undertiden noget afvigende Skikke tilovers, som fortiente fra flere Steder i alle danske Provindser nøiagtigen at samles og beskrives, for at kunne bringes til et Heelt; men det mest Charakteristiske ved disse Gilder bestaaer dog deels i den overvættes Mængde Mennesker, som ved saadanne Leiligheder samles i en Bondegaard, hvor ethvert Rum, der kan benyttes, stundom endog indtil Laden og Tærskeloen, Dag og Nat igiennem er opfyldt med spisende, dandsende, snakkende og tobaksrygende Bonderfolk; deels i de store Qvantiteter af Spise- og Drikkevarer, der fortæres, og det lange Tidsrum, hvori et Bryllupsgilde saa godt som uden Afbrydelse vedvarer. Thi, i Stedet for at man i de høire Stænder nu ikke kommer videre end til et saa-

*) Paa Ærrø saae Dr. Hübertz for faa Aar siden en Bondekone holde sin Kirkegang med et Følge af 27 Koner, „hvilke før Tienesten samledes hos Barselkonen, og bevertedes med en god Frokost, som, naar den skal være rigtig, maa bestaae af Risengrød og Stokfisk," m. m. Beskr. over Ærrø. Kbh. 1834, p. 269.

kaldet „Andendagsbryllup", hvilket dog slet ikke kan betragtes som egentlig Fortsættelse af Bryllupsgildet, varer et Bondebryllup i sin rette Skikkelse, og hos den egentlige Bonde (ɔ: Gaardmand) fra den ene Dags Formiddag til den tredie Dags Middag eller Eftermiddag, og det uafbrudt i Brudehuset*); ja ved ret store og rigt udstyrede Brylluper vel endnu noget længere — nemlig efter det Princip: at Alt hvad der er samlet og bragt sammen af Føde- og Drikkevarer til Bryluppet maa fortæres. Vi kunne bemærke, at denne Almuens Bryllupsskik, ligesom flere andre, er gaaet i Arv, først fra Adelen, og siden fra den fornemmere Borger- og Middelstand, til Bonden, efterat den efterhaanden i hine Folkeclasser er aflagt eller forandret. Beskrivelser, som haves over det uhyre Forbrug af Fødevarer, Viin og Øl ved Adeliges og fornemme Geistliges Brylluper i det 16de og 17de Aarhundrede, lære os, at disse have været ligesaa talrigt besøgte, endnu mere ødsle, selv naar Forholdet i Stand og Vilkaar iagttages, og udentvivl have varet ligesaa længe, men maaskee dog havt mindre af den deels cordiale, deels overgivne Lystighed, som, vistnok stundom ledsaget af Raahed, er et Hovedtræk i Bøndernes Gilder. At man ved disse heller ikke lader Fattige, der komme uindbudne, gaae ubevertede bort, og fra Gildehuset bærer Mad til Syge i Nabolaget, er i det mindste hos Møenboerne**), og uden Tvivl i flere Landskaber, et af disse Godmodigheds- og Velgiørenheds-Træk, der ere lange mere almindelige hos den danske Bonde, end man har villet tilstaae denne, ofte miskiendte og falskt bedømte Stand. — Ved Bondebrylluper hører det til en Levning af Fortidens Tænkemaade og Skik, at det betragtedes som Hæder,

*) At denne Skik heller ikke er aflagt i Jylland, og navnligen i Hede-Egnene: sees af Hr. Rohmanns Skildring „Episode af et jydsk Bondebryllup." D. Folkeblad, 1835, Nr. 19.

**) Paludans Beskrivelse over Møen. II. S. 265.

baade at ledsage Bruden til Kirke, i Egenskab af Brudepige, Forgangspige, m. fl. Benævnelser; og hielpe til at opvarte Giæsterne ved Gildet. Derfor ogsaa ansees det for en hæderlig Forretning, at skienke Kaffee, hvorfor man aldrig forsømmer at anmode Præstekonen herom, naar hun er tilstede. Ligeledes er Spillemanden med sin „Fiol“ ved Bryllupperne ikke uden Anseelse og Yndest, hvilken Bonden her til Lands altid fortrinligen skienker dette Instrument; om det endog nu ikke ledsager ham ved saamange Leiligheder som tilforn; f. Ex. om Høsten, naar Hovmarkerne skulde meies; eller i Spidsen for de udskrevne Bønderkarle, naar de flokkeviis vandrede ind til Exerceerskolen.*) I Sydsiælland har man endog den Skik, at i Stedet for at lade en Tallerken gaae rundt for Fidleren, sættes to Tallerkener foran ham paa Bordet; den ene tom, den anden med to Glas Øl og Brændeviin. Her gaae først Brud og Brudgom hen; drikke Spillemandens Skaal, ved at nippe til Brændevinet, smage paa Øllet, og lægge „Spillemands-penge“ paa den tomme Tallerken. Dette Exempel efterfølges parviis af alle Bryllupsgiesterne, som først drikke, eller rettere nippe Brudeparrets, derpaa Spillemandens Skaal, og endelig betænke ham med en Gave.

Ligesom ved Bryllupperne, er det gaaet med Begravelser og Liigprædikener. Den i Norden ældgamle Skik, at den Døde, især Husbonden og Hustruen, maatte hædres ved Gravøl, eller et Gilde og Maaltid paa Begravelsesdagen, har man, endog ved Lovbud, efterhaanden fortrængt hos de høiere Stænder, og søgt at indskrænke den hos Almuen, i hvis naturlige og uskadelige Friheder man, stundom af utidig Nidkiærhed, har giort overdrevne og urimelige Indskrænkninger. Bønderne have imidlertid ingensteds ganske villet aflægge det ældgamle,

*) See Junge om Nordsiælland, S. 177.

fra Forfædrene arvede Gravøl.*) De havde tillige i det 18de Aarhundrede næsten almindeligen optaget og indført den da hos de Fornemme forsvindende Skik: at Præsten i Kirken holdt en lang, formelig Liigprædiken, og førend denne oplæste den Afdødes Levnetsløb, sædvanligen forfattet af Degnen. Den førstnævnte Skik er vel ikke overalt lige almindelig hos Almuen, men dog endnu hyppig nok; bl. a. i Fyen. Her lade fornemmere og rigere Bønder altid et saakaldet „Testament", (ↄ: den Afdødes Levnetsbeskrivelse) forfattet af Degnen, oplæses af Præsten paa Prædikestolen, før Liigprædikenen; og i et saadant Testament gjenfinder man her endnu ganske de gamle Former, som forekomme i ældre trykte Liigprædikener. Fattigere Bønder, som ei have Raad hertil, lade det blive ved en kort Tale ved Graven. Man kan ikke negte, at naar en Tale af Præsten ved den Afdødes Jordefærd skal finde Sted, (i Sverrige er dette noget ualmindeligt), da er den ældre Skik, som nu igien begynder at komme noget i Brug, at lade dette skee i Kirken, ligesaa passende, og i ondt Veir ulige bedre og beqvemmere, end Taler ved Graven under aaben Himmel. — Om en næsten reent aflagt Skik ved Begravelser sees endnu et Minde i mange Landsbykirker i Danmark, (sjeldnere i en og anden Kiøbstedkirke) nemlig Liigbaaren. Paa den var det Skik, (ligesom det endnu for det meste er i Skaane) at

*) S. bl. a. mit danske Dialectlex. under O. Liigboiel. S. 324.

**) Jeg har selv i min Ungdom bivaanet saadanne Liigprædikener paa Landet i Siælland, og for ikke saa mange Aar siden over en Bonde paa Amager. — Ved denne Leilighed kan erindres, at den 1828 afdøde fortiente Hædersmand, Geheime-Conferentsraad J. Bülow til Sanderumgaard, i sit Testament havde forordnet et fuldstændigt Gravøl ved hans Jordefærd; i det alle Godsets Gaardmænd, efterat have baaret deres afdøde Herremands og Velgiørers Liig til dets Hvilested, derefter rigeligt bevertedes, og ved Øl- og Miødkruset vare samlede paa Herregaarden den øvrige Tid af Dagen.

Liget maatte bæres, i det mindste fra Kirkegaardsporten til Graven; men dette er nu mest reent gaaet af Brug, selv paa Landet. En og anden Overtro, i Anledning af Liig og Liigfærd, er derimod endnu i Live hos Almuen i Jylland; saaledes ogsaa i Hede-Egnen, vi her have omtalt, den, at naar et Liig kiøres til Kirken med Hopper, maae de nødvendigen, før Liget tages af Vognen, spændes fra, og hurtig vendes indad mod Vognen, saaledes at Hovederne omtrent komme til at berøre Liigkisten; hvorefter de vendes baglængs om og atter spændes for. Forsømmes dette, da mener man, at Hoppen enten ikke vil tage imod Hingsten, eller, om den er drægtig, tage Skade ved Folingen.

Den anden Classe af Almuens Forlystelser ere de, til visse Aarstider henlagte, faste Gilder, hvoraf der igien kunde giøres flere Underafdelinger. Den vigtigste af disse er den, som indbefatter de tre Tider i Aaret, der efter gammel Skik i Danmark skulle tilbringes i Lystighed; nemlig: Julen, Fastelavn og Mikkelsdag, eller en anden Dag omtrent paa denne Tid, da Høstgildet holdes. — Næsten Alt hvad der af gammel religiøs Skik fandt Sted ved Juleaftens Høitid, og hvoraf endeel endnu er tilovers paa Landet i Norge og Sverrige, er hos den siællandske Almue forsvundet; og saaledes vel ogsaa i de øvrige Provindser.

Julens Helligholdelse hos vor Almue bestaaer nu for det meste deri, at Bonden med sine Folk Juleaften spiser Sødgrød, Bergfisk og de nationale Æbleskiber, hvorefter man vel endnu paa sine Steder (i Siælland) pleier at synge en Julepsalme; at man første og anden Juledag gaaer i Kirke og offrer til Præsten; og at man (i Siælland) i Almindelighed i hver By, eller i det mindste i hvert Sogn, een af Helligdagene, eller i Juleugen, holder et eller flere „Betalingsgilder," enten paa Kroen, eller efter Omgang hos Byens eller Sognets Gaard-

mænd. Hertil bidrager enhver noget vist; sædvanligen Mandfolk det dobbelte imod Fruentimrene. Baade Unge og Gamle deeltage i Gildet; for de første gaaer det især, eller allene ud paa Dands, hvormed hele Natten tilbringes; de Ældre holde sig til Kortspil, og begge flittigen til Brændevinet og Øllet; nærmere Hovedstaden ogsaa til Punschen og anden Drik. At henimod Morgenstunden, af ældre Mandfolk sielden nogen findes i det mindste uden en halv Ruus, er let begribeligt. Den danske Almues tiltagende Dandselyst, der allerede omtales af Junge som et Raseri hos Ungdommen, (l. c. S. 182) er bekiendt nok; og med den tiltager ogsaa Antallet paa de Betalingsgilder (hvad man i høiere Stiil vilde kalde Subskriptionsballer), som Ungkarlene i Sognet forene sig om at holde om Vinteren, i Tiden mellem Juul og Fastelavn.

Det er disse, man i Jylland endnu kiender under Benævnelsen „Leegstuer," fordi der i forrige Tider brugtes de saakaldte „Julelege," hvilke for 30 til 40 Aar siden, selv i Huse, der hørte til Embedsclassen og Middelstanden, endnu ikke vare ganske aflagte, og det selv i Hovedstaden; men nu næsten ere reent forjagede, selv fra de jydske Gilder, som have deres Navn efter Legene.*) Her er nu Dands, og intet uden Dands, det første Requisit for Karles og Pigers Forlystelse; og da dog som oftest ogsaa Forældrene følge med til Leegstuen for Døttrenes Skyld (Talen er her naturligviis især om Bønder eller Gaardmandsfamilier,**) maa Mændene ikke blot have deres Tobak, Øl og Brændeviin; men Mange nøies heller ikke med

*) Jnf. mit D. Dial. Lexikon. u. O. Leeg og Leegstue. S. 318.

**) Disse ere i den største Deel af Landet ved en betydelig, ikke unaturlig Standskløft fiernede fra Huusmændene, da ogsaa Afstanden i Stilling og Vilkaar imellem begge Classer er betydelig. Et aristokratisk Forhold har dannet sig imellem begge; Giftermaal imellem en Gaardmandssøn og Huusmandsdatter, eller omvendt, hører til de store Siel-

den dertil hørende Snak (hvad vore Forfædre forstod ved „Ølsmaal“); Kortspil er nuomstunder ved dette og flere Slags Gilder hyppigt, eller almindeligt. Ogsaa om Thye berettes, at Kortspil har trængt sig ind ved Bryllupper og andre Gilder; „men at samle sig i Kroer, for at spille og drikke, ucdlade Thyboerne sig ikke til.“ *) Anderledes var dette for 60—70 Aar siden. Da kiendte man i Jylland lidet til Julegilder, endnu mindre til Interessentballer; en enkelt Leegstue uden Kortspil, fandt nu og da Sted; men var Præsten derimod, da var det ham let, i Forening med Herremandens Autoritet, at hindre dem. „Kortspil — hedder det i nogle Optegnelser af en Olding — som ogsaa her endnu mangen Gang fører til Strid og Slagsmaal, kiendte man i hiin Tid lidet til. Det brugtes ikke i Forsamlinger; kun i Krohuse, hvoraf der dengang vare langt færre i Jylland, end i vore Dage, kunde man finde et gammelt, smudsigt Spil Kort, hvormed der tidt kun spilledes om frit Øl og Brændeviin; og mangen adstadig Bonde gik dengang til sine Fædre, uden at have seet Kløverknegt.“ Det er overhovedet den store Formerelse af Landsbykroerne, som ikke blot en Tid lang afgav en af de stærkest virkende Aarsager til Drukkenskab og forøget Brændeviinsfortæring; men som ogsaa meget har fremmet den Arbeidsulyst og Hang til Lediggang, Kortspil og Adspredelse hos den yngre Generation i Bondestanden, og navnlig hos Tienestekarle, hvorover der hyppigen klages. Neppe er der vel nogen anden Egn i Danmark, hvorom det kan siges, hvad i det mindste 1811 endnu gialdt om Mors, en Ø paa halvsyvende Quadratmiil: at der ikke fandtes en

denheder; og Gaardmanden, om endog kun Fæstebonde, nedlader sig aldrig til at optage den jordløse Huusmand i Gildeslaug, eller i saadanne Stævner og Møder, hvor Menighedens Anliggender afgiøres.

*) C. Aagaards phys. oecon. og topograph. Beskr. over Thye. Viborg 1802. S. 13.

eneste offentlig Landsbykro; men hertil svarer ogsaa ganske den meget fordeelagtige Skildring, som en af vore heldigste og fortrinligste chorographiske Forfattere giver over Almuens Charakteer paa denne Ø.*)

En almindelig Bemærkning, vedkommende Almuens Gilder, som her endnu maa tilføies, er denne: at Indbydelsen til dem ikke skeer i Flæng, eller til Familier, som boe i længere Frastand; men at den i Almindelighed indskrænkes til en vis Kreds, der bestemmes ved udtrykkelige Foreninger, saakaldte Laug eller Gildeslag, hvoraf der kan gives eet eller flere i hvert Sogn. De Bønder, som ere indtraadte i et saadant, indbyde hverandre gienssidigen til Bryllupper, Barseler og Begravelser; og enhver i Lauget anseer det for en Æressag, at giøre den sædvanlige „Sending" ved Leiligheder, hvor den bruges.

Af Almuens øvrige Aarsgilder ere Fastelavnsgildet og Høstgildet endnu at regne for almindelig gieldende over det hele Land. Det første udmærkede sig forhen ved den nationale Skik, „at slaae Katten af Tønden," hvori dog alt for længe siden den levende Kat er bleven befriet for sin tragiske Rolle. Nu lægges en eftergiort Kat eller en udpyntet Dukke i Tønden, der ophænges paa en fri Plads i Landsbyen. De unge Karle udpynte sig til denne danske Carnevalsspøg som oftest ved at tage en hvid Skiorte uden paa deres Klæder, binde brogede Baand om Ærmerne, et broget Tørklæde om Livet, undertiden ogsaa ved at tage Qvindeklæder paa. Til Hest, i stærk Galop, farer en efter den anden forbi Tønden, og slaaer til den med sin Knippel, indtil den faaer sit Banesaar, og Dukken, i Stedet for Katten, styrter ud. „Kattekongen" — det er den, som giør det sidste afgiørende Slag — hilses med Hurraraab, og rider i Spidsen for Toget fra een Gaard til den anden, og der, hvor man vil modtage Forsamlingen, beværtes

*) Schade's Beskr. over Øen Mors. Aalb. 1811. S. 347—51.

den med Brændeviin og Hvedebrød. Om Aftenen følger derpaa et sædvanligt Dandsegilde. — I nogle Egne af Østerjylland er med Fastelavnsgilderne forenet en særegen national Skik: at Ungkarlene vælge dem en Anfører, under Navn af Gadebasse, der beholder sin Værdighed til det følgende Aar ved samme Tid, og Pigerne vælge ham et Gadelam, ɔ: en Pige, der skal være ham behielpelig ved Fastelavnsgildet og andre Gilder, som holdes i Aarets Løb, ligesom hun i den Tid gielder for den fornemste i Pigernes Lag m. m., hvorimod Gadebassen af egen Myndighed udvælger et Gadelam til enhver af de øvrige unge Karle i Byen, og for samme Tidsrum. Om denne endnu brugelige Skik haves Efterretning allerede for over 150 Aar siden.*) Paa en vis Maade synes denne Skik at staae, eller have staaet i Forbindelse med Maigildet eller Maigrevegildet, som tilforn ogsaa i Danmark, ligesom i alle nordiske Lande, feiredes med stor Høitidelighed; men nu, med saa mangen anden fra Forfædrene arvet Skik, er saa godt som aflagt (jvf. D. Dial. Lex. S. 352—53). Til dette Maigilde slutter sig imidlertid den nationale siællandske Skik, „at føre eller ride Sommer i By," en af de smukkeste og mest poetiske Folkefester, som paa meer end eet Sted findes udførlig beskreven.**) Hvor vidt den har været almindelig over hele Danmark, lader sig med Vished ikke sige. Der findes i det mindste Spor til en Maifest i Ribe i det 16de Aarh. (s. d. Dialectlex. anf. St.); men en af de nedenfor anførte Forfattere (Hr. Lütken) bevidner: at han i sin Tid hverken i Fyen eller Jylland har hørt den omtale; og at han som Præst havde levet 8 Aar i Sydsiælland, inden den der paa Egnen blev udført. Det vilde vel oftere skee, mener han, „hvis ikke Poli-

*) Jvf. mit d. Dialectlex. S. 150—52 og det Nord. Oldskriftsselskabs Tidsskrift. II. S. 35. Gadelam (hos Almuen i York-Shire Cadelamb) er egentlig et Dæggelam.

**) Paludans Beskr. over Møen. II S. 281—81. O. D. Lütken, i Dansk Folkeblad 1ste Aarg. S. 153—155.

tiet undertiden havde anseet sig forpligtet til at modsætte sig denne Skik." Vi tør haabe, at Politiet herefter, siden den 28de Mais politiske Hoitid kom i Brug, vil vise mere Artighed imod den 1ste Mai og dens poetiske Folkefest.

Endnu er et tredie aarligt Almuesgilde almindeligt over hele Danmark; det er et Slags huuslig Fest (under forskiellige Navne: Mikkelsgilde, Høstgilde, Skurgrød eller Skiørgrød, Opskiør, Stubtønde o. s. v.) som hver Bonde og Landmand giver sine Huusfolk og Huusmænd eller Arbeidere, efterat Høsten er ganske fuldført og Sæden indkiørt. Dertil hører altid et godt Aftensmaaltid, hvorved „Gildegrøden" eller Sødgrøden ei maa fattes; den paafølgende Musik og Dands er derimod egentlig ingen ubetinget Nødvendighed, skiøndt i det mindste i Siælland temmelig almindelig; ligesom her ogsaa tidt indbydes en og anden af Nabofolkene, især til Dandsen, naar disse ikke have Gilde hos dem selv. Undertiden pyntes ogsaa Værelset eller Laden, hvor der dandses, med grønt Løv, eller med en Arekrands og Blomster. — Ved denne Leilighed kan bemærkes, at saavel i Jylland, som i Siælland, bestaaer Almuens almindeligste Dands endnu i flere Slags af de saakaldte Contradandse (egentlig Country-dances), som, efter Tourenes Forskiellighed og efter Talebrugen, have en heel Deel forskiellige Navne. Menuet (som Junge endnu omtaler) og Polskdands, ere derimod saa godt som reent af Brug; men Engelskdands („lang Engelsk" eller „Een paa langs") er ikke sielden, og Vals er nu ogsaa paa Landet hyppig. En anden national Bondedands er den saakaldte Riil, en ogsaa i Skotland og Nord-England meget yndet Folkedands, som er almindelig bekiendt og brugelig ikke allene i Siælland og paa Smaaøerne, men i Fyen; og i det mindste i Østerjylland. (Den beskrives nærmere i det d. Dialectler. S. 446. 47.).

Spøttrup Gaard i Salling,

med en Tegning i Steentryk,

og med nogle Ord om gamle danske Herregaarde,

af

C. Molbech.

I det 16de Aarhundrede, efterat den danske Adels Jordeiendomme, med denne Stands vorende Magt og Rigdom havde tiltaget betydeligt i Omfang og Størrelse, fandt man ei allene, at de udvidede Hovedgaarde trængte til større Avls- og Ladebygninger, og at „Herremanden"*) for sig og sin

*) Om denne Hovedclasse af vor danske Adel (hvad enten man vil udlede Navnet af Hærmand ɔ: Krigsmand, eller Hirdmand ɔ: Hofmand), og dens Opkomst, findes vel gode historiske Oplysninger i den for sin Tid ypperlige, med rig Lærdom udstyrede Afhandling af Gramm „Om det gamle Ord Herremand;" „D. Vid. Selsk. Skr. 1745. II. p. 263—308.) hvortil jeg her allene vil føie den Bemærkning: at Herremand i 16de Aarhundrede og endnu i Christian IV Tid, forekommer i Bemærkelsen Adelsmand; men noget indskrænket, eller især om saadanne, der giorde Hoftieneste eller vare i Kongens Følge. Efter Souverainiteten og i det 18de Aarhundrede gik derimod Betydningen over til at bemærke enhver Jordegodseier, enhver Herre til et Gods, ogsaa den uadelige. — Imidlertid hører til de mange Æmner, hvis Bearbeidelse savnes i vor Folkehistorie, en Fremstilling af vor Adels, eller af den danske Herrestands og de danske Herregaardes Historie i Middelalderen, (hvorved nemlig ikke menes de enkelte Gaardes, men hele Indretningens Historie; jvf. de ovenfor S. 145—47. meddeelte Grundtræk) hvilken fra Valdemar II. Tid af kan skrives med temmelig Fuldstændighed, naar Archivkilderne (fornemmelig den store Masse af Dombreve, Skiødebreve, Laasbreve, Pantebreve, Tingsvidner om Jord og Eiendom m. m) tilstrækkeligen ere bekiendtgiorte og benyttede. Det bør i den Anledning bemærkes,

Familie maatte have et større og anseligere Boeningshuus; men at han ogsaa maatte betrygge og befæste dette — om ikke saameget, som i tidligere Aarhundreder, imod adelige Naboers Feide-Angreb, saa dog imod den muelige Fare og Vold af en misfornøiet, sammenløben Bondefloks uventede Overfald. Begge Grunde til adelige Gaardes Befæstning eller Forvandling fra aabne, næsten uden Hinder og Modstand tilgængelige Huse, til forskandsede Borge, have vist nok meget tidligere fundet Sted; som blandt andet kan godtgiøres ved de i enkelte Hovedtræk oplysende, men jævnligen poetisk udsmykkede og historisk usikkre Skildringer og Beskrivelser af Middelalderens Herresæder, saaledes som de forekomme i vore gamle Folkesange eller saakaldte „Kæmpeviser"*). Vi finde ogsaa endnu i anden Halvdeel af det 15de Aarhundrede Exempel paa længe vedvarende Feider imellem Herremænd i Danmark; ligesom Aarhundredet ikke fattes Optrin af større og betydelige Bondeoprør, som Kongerne med Opbud af væbnet Magt maatte undertrykke. Heller ei maae vi forestille os det anderledes, end at stærke og befæstede Adelsborge og Herregaarde ere opførte i Danmark langt tidligere end i det 16de Aarhundrede; skiøndt meget faa, som kunne sættes høiere op i Tiden end dette Aarhundredes Begyndelse, ere levnede os, endog

at ethvert saadant Document paa Pergament eller Papir, i privat Eie, fornemmelig naar det er ældre end 1600 — 1650, ingenlunde er at ansee for ubetydeligt; men fortiener at bevares saavel i Originalen, som i en nøiagtig Copie, nedlagt i et eller andet Archiv.

**) Prof. Vedel-Simonsens „Kæmpevisernes Skildring af Middelalderens Riddervæsen" m. m. Nord. Tidsskrift III. S. 183 — 193. Denne Skildring kunde finde adskillige interessante Sammenligningspunkter i H. Leos Afhandling „Ueber Burgeneinrichtung in Deutschland vom 11ten bis zum 14ten Jahrhundert" (hvortil dog kun de middeltydske Digterværker ere benyttede.) Fr. Raumers historisches Taschenbuch. 8. Jahrg. S. 167 — 245.

kun i kiendelige og større Bygningsdele*). Men det 16de Aarhundredes første Halvdeel havde i de Begivenheder, som ledsagede den siællandske og skaanske Borger- og Bondestands, af Grev Christoffer af Oldenborg ledede, ved Lybeks Mag understøttede Opstand imod Aristokratiet, der samlede sig omkring dets valgte Konge, Frederik den Førstes Søn, givet Adelen mange følelige Beviser paa hvad den kunde have at befrygte af den Stand, der endnu ikke overalt var nedkuet til „Trælbønder"; og hvis Vilkaar giorde det let for Partistiftere, at ophidse den til Voldsgierninger og Oprør. Fornemmelig havde den saakaldte „Skipper Clements Feide" i Jylland — en Begivenhed, som maaskee, rigtig understøttet af Grev Christoffer, kunde have kostet Christian III. Thronen — lært Adelen at skiælve for Udbrud af Almuens vilde Raseri.

Det var derfor især efter 1540, at man overalt i Danmark deels forstærkede de ældre Herregaardes Befæstninger; deels opførte større, stærkere og anseelige Hovedgaardsbygninger, og indesluttede Boeningshuset, undertiden ogsaa Ladegaarden og dens Bygninger, med brede Vandgrave og opkastede Jordvolde. Hermed forenede sig en hos den rige og mægtige Adelstand naturlig Drift til, efter andre Landes Exempel, at lægge sin Vælde og Betydenhed for Dagen i anseelige og kostbare Bygningsværker. Fra Konstens Side blev Fremgangen i architektonisk Betydning og Anseelse ved Herregaardene kun tarvelig; enkelte Præg af nederlandsk og tydsk Bygningsstiil i prydede Gavle og andre Ornamenter, savnes dog ikke ganske særdeles i Bygninger fra Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede (man kunde vel benævne det Christian den Fierdes Bygningsstiil); men Massen, Styrken, Soliditeten, og den ved Hensyn til Forsvar og et Slags Be-

*) Til saadanne hører den mærkværdige Giorslev-Gaard i Stævnsherred, der oprindelig skal være bygget imellem 1395 og 1416.

fæstningskonst betingede Charakteer i Bygningernes Form og Anlæg, udgiøre de væsentligste Træk i de gamle danske Slottes og Herregaardes architektoniske Egenhed; hvilken man ogsaa finder bibeholdt selv i Kongeborgene og det meest pragtfulde Værk af den Art vi besidde: Frederiksborg Slot. Meget ofte valgte man til Bygningsplads et Sted, som allerede Naturen gav Fasthed, hvor en Sø i Nærheden kunde benyttes til at giøre Adgangen fra flere Steder vanskelig; eller hvor stundom i det mindste Hovedbygningen kunde opføres enten paa en Ø nær Landet, eller paa en Landtunge, et Næs, eller en Halvø i en slig Indsø; hvor man da i første Tilfælde dannede Adgangen ved at anlægge et Jord- og Steendige; i det andet derimod benyttede den naturlige Landtunge, men giennemskar den, for at kunne anbringe en Vindebro.

Hvor disse naturlige Stedforhold ikke fandtes, der anlagdes de største, anseeligste og stærkest beskyttede Herregaarde saaledes, at man først omgav hele Gaardstomten, enten for Boeningshuus allene, eller tillige for Ladegaardsbygninger, med en bred Vandgrav, og en herved dannet Vold, der undertiden endog er dobbelt. En Bro førte da over Graven ind paa Ladegaarden; denne adskilte man ved en tværløbende Grav fra Hovedbygningen, og en Bro over denne sidste Grav gav Adgang til Borgegaarden, eller til det af Boeningshusets tre eller fire sammenbyggede Længer indsluttede Gaardsrum, tilligemed den øvrige Plads, der paa de tre Sider inden for Graven omgav Bygningen, og hvoraf ofte en Deel, enten bag ved denne, eller paa Siderne anvendtes til Haveanlæg, i Terrasser eller paa jævnt Land, efter Stedets Beskaffenhed.

Det saaledes, ved ofte meget anseelige Vandgrave og ved Jordvolde (Muurværk er her yderst sieldent) befæstede Terrain, hvorpaa man endnu finder en stor Deel af vore gamle

og ældre Herregaardes Hoved- og Ladebygninger opførte, er dog mangengang i dets Benyttelse som Bygningstomt meget ældre, end de Bygninger, der nu findes paa samme. I enkelte danske Herregaardes Historie kan man stige op til det 14de Aarhundrede; endnu fleres kan forfølges til det 15de; men, som allerede er bemærket, Heelheden eller Massen af vore ældste Gaarde tilhøre i deres Bygningstid og Charakteer ingen ældre Periode, end det 16de Aarhundrede*); og de enkelte, der maatte kunne sættes høiere op i Tiden, ere vel overhovedet baade mindre, og i deres Construction og Architectur mindre udmærkede Bygninger, end de ovenfor beskrevne danske

*) Jeg vil til Exempel herpaa nævne endeel af de skaanske Herregaarde, af den her omtalte Classe, hvis oprindelige Bygninger endnu ere til og hvis Bygningsaar og Bygherrens Navn ere bekiendte, for det meste ved Indskriften over Borgegaardens Port: **Svaneholm**: Mauritz Jeppesen Sparre. 1530. **Vegeholm**: Tyge Krabbe og Anne Rosenkrantz. 1531. (Han døde 1541, og ligger i Strøvelstorp Kirke.) **Gyllebo**: Lauritz Knop og Cecilia Henning Valkendorffs, til Glorup. 1538—44. (Nu kun en Ruin). **Trolleholm** (oprindelig Eriksholm.) Tage Ottesen Thott. 1538. **Vanås**: Steen Claussen Bilde. 1562—66. **Vitskøfle**, (maaskee den meest imponerende gamle Gaard i Skaane, med 4 kringbyggede Længer, 3 Etager høi; med et svært rundt Hiørnetaarn, hvis flade Altan naaer lige til Husets Tagryg, og et noget lavere, i det i Skraalinien modsatte Hiørne m. m.) flyttet 1553 af Jens Brahe, fra Klosterbygningens gamle Sted; men Bygningen blev først fuldført af hans Søn Henrik Brahe, som døde 1587. **Skarholt**: Steen Rosensparre. 1562. (Om ham s. nedenfor S. 211.) **Bierstøholm**. 1576. **Søfdeborg**: Frederik Lunge og Dorthe Lindenov. 1597. **Hofdala**: Erik Grubbe og Else Laxmand. 1600. **Marsvinsholm**: Otto Marsvin og Mette Brahe. 1644.—Hertil vil jeg føie nogle mig bekiendte gamle Gaarde i Siælland og Fyen, hvis oprindelige Bygninger ere til, om end ikke uden alle Forandringer: **Gisselfelt**. Peder Oxe. 1547. **Vedbygaard**. Knud Rud. omtr. 1550. **Egeskov** (i Fyen) Frantz Brokkenhuus. 1554. **Langesø** (i Fyen.) Anton Brykke 1554. **Hagestedgaard**. Cantsler Joh. Friis. 1555. **Borreby**. Joh. Friis. 1556. **Arreskov** (Fyen.) omtr. 1570. **Hesselagergaard** (Fyen.) Joh. Friis. 1570. **Tølløse**: P. Oxe. 1575. **Løgismose**. (Fyen) P. Oxe. 1575. **Hollufsgaard**. (Fyen.) Jørgen Marsvin. 1577. **Lystrup**. Eiler Grubbe 1579. **Ørbeklunde** (Fyen) Niels Friis. 1593. **Ryegaard**. (Fyen.) Niels Bild. 1593.

Herregaarde fra det 16de Aarhundrede. Hine ere da som oftest allerede for to til tre hundrede Aar siden forladte Huse, der pleie at bruges til Kornmagaziner, og skylde fornemmelig denne Benyttelse deres Bevaring. Hvad Størrelsen angaaer, da vidne ogsaa mangfoldige endnu tilstedeværende Voldsteder i Jylland og Siælland om Fortidens forsvundne, indtil Grundvolden sløifede Adelsgaarde, der have været af ringe Omfang, og hvor Boeningshuset upaatvivlelig oftest kun har udgiort en enkelt Længe. Denne Indskrænkning af Husets Omfang møder dog ogsaa ved en heel Deel ældre Herregaardsbygninger fra den Periode, her især sigtes til, nemlig fra Midten af det 16de til Midten af det 17de Aarhundrede. Dette er nemlig den anden, mindre vidtløftige og anseelige, men ikke sielden i den ydre, architektoniske Charakteer ligesaa eiendommelige Classe af disse Gaarde, der kun have een Hovedfløi, og saaledes savne den indre, af fire sammenbyggede Længer omsluttede Borggaard; men dog undertiden have en kort, noget fremspringende Tilbygning (Pavillon) ved hver Ende af Hovedfløien (f. Ex. ved Lystrup i Siælland) eller, i Stedet for Pavillonen, et Taarn ved den ene, eller ved begge Ender; eller endelig en mere usymmetrisk Construction, f. Ex. to lave og korte Tilbygninger ved hver Ende, og nær ved den ene af disse et Vartaarn, der naaer over Tagrygningen (saaledes f. Ex. som ved Svenstrup i Skaane.)

Det er let at see, at der i de sidst omtalte Gaardes Bygningsmaade yttrer sig et ringere Hensyn til krigersk Forsvar, en svagere Charakteer af Befæstning imod fiendtligt Angreb, end ved den førstnævnte Classe, eller de i Fiirkant sammenbyggede Gaarde, som allene herved faae mere af Borg-Charakteren. Ved disse udgiøre derfor ogsaa Taarnene som oftest en mere fremtrædende og mærkelig Deel af Constructionen; man finder dem af en saa betydelig Styrke og Høide, og saaledes anbragte, (f. Ex. i eet eller to Hiørner af Bor-

gens Fiirkant, men stundom ogsaa ved og i en Sidemuur) at de bære Præg af, ikke blot at skulle tiene til Vagt- eller Vare-taarn; men ogsaa til at styrke Borgens Forsvar mod en beleirende Fiende. Dette Forsvar førtes saaledes ikke blot fra Jord-voldene, hvor slige findes indenfor Graven; men ogsaa fra et eller flere, dertil byggede og indrettede Borgtaarne: f. Ex. Porttaarnet paa Spøttrup (s. nedenfor) og det høie, runde Taarn paa Skarhult i Skaane,*) i hvis nedre Lofter findes de sædvanlige smalle Skydehuller; hvorimod det øverste, over Bygningens Tag heelt fremragende Taarnloft, har otte rummelige Skydehuller til „Slanger," eller sværere Kanoner. Man finder derfor undertiden ogsaa ved Enden af en Hovedbygning, der kun udgiør en enkelt Længe, Taarne af saa betydelig Høide, Omfang og Styrke (f. Ex. ved Braheslægtens ældgamle Gaard Tostrup i Skaane), at det tydeligt nok viser sig, at et saadant Taarn er bygget som et Slags Castel til at bedække og forsvare Gaardens øvrige Bygninger i Tilfælde af Angreb**). De her omtalte Borgtaarne i

*) Denne Gaard er bygget af den i vor Historie bekiendte Steen (Jensen) Rosensparre, Dannemarks Riges Raad. Et meget vel udhugget og bevaret Basrelief i fiin Sandsteen over Porten forestiller Treenigheden, med Rosensparrernes Vaaben til Høire, og Rosenkrantzernes til Venstre. Derunder findes denne Indskrift: Anno Dni. MDLXII. lod *Sten Skarholt* som kallis *Rosenspar* bygge thette hus. Gud unde hannom meth höstru och börn saa at bygge och boo athij tilsamen maa hafve then ewige roo. I Skarholt Kirke ligger for Alteret en særdeles vel udhuggen Liigsteen over ham, hvilken hans Frue Mette Rosenkrantz til Valløe (anden Gang gift med Peder Oxe) har ladet lægge. Gravskriften beretter, at Sten Rosensparre 1565, den 20de Oct. Kl. ved 4 Slæt Efterm. blev slagen paa Axtorn Marks Valsted ved Falkenberg imod de Svenske m. m. Neden under Gravskriften staaer følgende Riim:

For sit fæderne land att döe och bliffue,
Er loffligere end skendeligen att ladhe sig driffue.

Dette var det navnkundige Slag ved Svarter-Aa under Anførsel af Daniel Rantzau, som i Resens Krønike p. 136 ansættes til den 18de Oct.; paa den slagne Mindepenge staaer: Am. Ab (end)S. Ursule.

**) Dette Taarn har, efter Opgivende været 7 Lofter høit. (Gillbergs Beskrivelse over Christiansstad Lehn. 1776. S. 119) Nylig er et betydeligt Stykke af Høiden nedtaget af den nærværende Eier, og dog

Ydermuren, (Hiørnetaarne og Sidetaarne) snart runde, snart firkantede, ere, ikke saameget i den ydre Form, som i Størrelse og Bestemmelse, forskiellige baade fra Porttaarnene (hvilke dog undertiden tillige ere Befæstningstaarne), og fra de Taarne, man finder anbragte i de indre Hiørner af Borggaarden, stundom ogsaa midt paa Huset eller ved Siden; (Trappetaarne eller Indgangstaarne kunde man vel kalde dem.) Som oftest ere disse runde, og ere da forsynede med Snegletrapper. Deres egentlige Formaal synes at have været dette, at man vilde tilveiebringe en Adgang til flere Etager i Bygningen, uden at tage den dertil fornødne Plads fra det indre Huusrum. At man undertiden har ført dem saa høit op, at de tillige kunde tiene til Varetaarn, sees bl. a. af den Gaard i Jylland, vi nedenfor nærmere ville omtale. Trappetaarne bleve omsider i en sildigere Bygningsperiode for de ældre Herregaarde (nemlig første Halvdeel af det 17de Aarhundrede, med nogle Decennier af den anden) til et Slags architectonisk Skik og Charakteer, som fulgtes mere af Vane og Mode, end fordi man fandt dem nødvendige; og saaledes gik det ogsaa med de større Hiørnetaarne ved Bygningerne, hvilke man beholdt endnu længe efterat man kunde tænke paa nogen Anvendelse af dem til Forsvar*).

---

naaer det endnu over Taget paa Gaarden, som har tre Etager. At det baade i Egnen selv, og hos Gillberg l. c. siges at være bygget af vor berømte Tyge Brahe til Observatorium, er urigtigt. Tyge Brahe blev vel opdraget hos sin Farbroder Jørgen paa Tostrup, indtil sit 13de Aar (Danske Mag II. 173.); men levede aldrig i sin voxne Alder paa denne Gaard; derimod vel i Aarene 1571—75 jævnligen paa sin egen Gaard Knudstrup, og hos sin Morbroder, den velstuderede, af sine Reiser og Gesandtskaber bekiendte Steen Claussen Bilde, paa Herredsvad Kloster i Skaane, paa hvilket sidste Sted T. Brahe havde faaet sig indrettet et Observatorium. (D. Mag. II. 182 — 84.) Er Taarnborgen ved Taastrup bygget af en Tyge Brahe, da maatte det have været den ældre Tyge (†1523), Astronomens Farfader.

*) Saaledes f. Ex. ved Marsvinsholm i Skaane, hvis anseelige

Hvad den indre Bygningsmaade af det 16de Aarhundredes danske Herregaarde angaae, da vil det i vore Dage ikke være ganske let, at meddele et nogenlunde nøiagtigt og fuldstændigt Begreb om deres Indretning i alle Dele; da vort Aarhundredes Nyhedslyst og Omvæltninger i alle selskabelige og borgerlige Forhold, ogsaa næsten uden Undtagelse har udstrakt sig til det Indre af disse Bygninger, selv der, hvor man for største Deel kunde eller maatte lade Ydermurene beholde deres oprindelige Form. At man altid byggede Huset paa en mægtig Grundvold, med stærkt hvælvede Kieldere; at man tillige hvælvede Loftet i flere Stuer i den nedre Etage, der i Almindelighed var indrettet til Beboelse for Familien; at ogsaa i Almindelighed nogle Taarnkamre vare hvælvede, hvorimod den øvre Etage sædvanligen rummede een meget stor Sal, med fladt Loft, ikke sielden prydet enten med udskaaret Arbeide i Træ, eller med Gipsarbeide (Stuccatur*) og derhos tillige, især hvor Bygningen var opført i Fiirkant, en stor Omgang eller Corridor, og en heel Deel mindre, dog sielden hvælvede Værelser — ligesom at ikke allene de hvælvede Kamre i den nedre Etage; men ogsaa de større Sale, vare forsynede med Kaminer, i Stedet for senere Tiders Stue-Ovne: dette er ikkun nogle af de almindeligste Bemærkninger, der let frembyde sig for Enhver, som blot har Leilighed til i forskiellige danske Provindser at undersøge enkelte gamle Gaarde, hvor i det

---

Bygning ikke er ældre end 1644. Dog har den to svære fiirkantede Taarne, med stærkthvælvede Værelser, hvilke ogsaa findes i underste Etage.

*) Paa begge Dele har man et udmærket Exempel paa Herregaarden Søfdeborg i Skaane, bygget 1597. Her er noget sildigere, nemlig i første Halvdeel af 17de Aarh. ved Eieren Otto Tagesen Thot, indrettet i nedre Etage en meget rummelig Sal eller Halle, gulvlagt med store Fliser af Gullandssteen, Kaminen af mørkt Marmor, hele Loftet bedækket med rigt og særdeles vel udført Stuccatur; i den øvre Etage derimod en Sal af nogle og tyve Alens Længde, hvis Loft bestaaer af pragtfulde, i Egetræ udskaarne og tildeels forgyldte Ornamenter og Figurer.

mindste nogle Partier af Huset have beholdt Grundspor af deres gamle Indretning.

Saadanne levnede Spor finder man ogsaa temmelig ofte af to mærkelige og charakteristiske Anlæg, der høre til en fuldstændig og befæstet Herregaardsbygning; den ene er nemlig den underjordiske Fangekielder eller Borgfængslet, der som oftest har sit Sted paa høire Side af den store Indkiørselsport, hvor man stiger nogle Alen ned i en ganske mørk Hvælving, med eller uden Sidekamre, forsynet med Luftaabninger, og lukket ved en Dør af tykke Egeplanker, med dertil svarende Jernbeslag, Laase og Bomme. Var det Eneste, man ved et Fængsel maatte tage Hensyn til, Umuligheden for en Fange, ved nogenlunde rimelige Midler at sætte sig i Frihed: da kunde neppe et saadant Øiemed til større Fuldkommenhed opnaaes.*) Den anden af hine Indretninger er de paa skraa anbragte Skydehuller, som hyppigen findes øverst i Muren paa de gamle Herregaarde; enten i 3die Etage, der hvor Bygningen er saa

*) Jeg erindrer mig kun eet Sted i Danmark, hvor jeg har undersøgt et saadant Borgfængsel: Gisselfeldt i Siælland, hvor dets Hvælving strækker sig hen under Porten. Men saamange Aar ere henrundne siden den Tid, (1810) at Mindet derom næsten er udslettet hos mig. Nylig har jeg besøgt et lignende Sted, paa den nylig nævnte Herregaard Søfdeborg i Skaane. Her var Nedgangen til Høire i Porten, 2 til 3 Alen dyb; Hvælvingen saa høi, at jeg gik opreist dernede, 8 til 0 Alen lang, 4 til 5 Alen bred, forsynet med et smalt muret Luftrør, der gik temmelig høit op i Muren ind imod Gaarden, hvorfra maaskee ogsaa ved meget klart Veir et svagt Lysglimt kunde falde ned paa det nævnte Sted i Kielderen. I Baggrunden af Kielderen var en Fordybning til Sæde og Leie anbragt i Muren. Paa venstre Side fra Indgangen fandtes to, neppe et Par Alen høie Aabninger, hvor haandtykke Jernstabler vidnede om de forhenværende Dørres Beskaffenhed. En dygtig Egebom, til at skyde ind i Muren, var ogsaa tilovers ved den ene Indgang. Begge disse Kieldere vare naturligviis mindre og smallere end den ydre Kielder, og knap saa høie at man kunde gaae opreist derinde. Den ene af dem i det mindste, (og formodentlig begge) var forsynet med et lignende Luftrør, som det ovenfor omtalte. Disse Fængsler ligge saaledes ikke under Porthvælvingen, men strække sig langs med dens Grundvold paa høire Side.

høi, eller paa Loftet, hvor da Muren er forhøiet et Par Alen over anden Etage.*) Disse Huller ere saa hyppige og bekiendte, at jeg her, hvor saa mangen Enkelthed forbigaaes, ei vilde have omtalt dem, naar det ikke var for at bemærke, at da de sædvanligen og med faa Undtagelser**) i Muuraabningen have en meget skarp Vinkel, har deres Bestemmelse ikke været, derfra at fyre paa en i længere Frastand angribende Fiende; men at tiene til Forsvar i den yderste Fare, naar Graven og Volden vare forcerede, og Fienden ved Stiger eller andre Midler vilde storme Huset giennem Vinduerne. Man seer derfor gierne et saadant Hul anbragt omtrent over hvert Vinduesfag; og Indretningen af disse smaa Muuraabninger er tillige saadan, at man vel derigiennem netop kunde see dem, som nedenfor vilde sætte Stiger til Muren; men at Borgens Forsvarere havde baade Skiul og Værn ved Bygningens Muur.

Det vil, ved mange flere Egenheder og Beskaffenheder i disse danske Herregaardes Bygningsmaade, og i Indretningen af deres ydre Befæstning, Adgange og Udhusenes Beliggenhed, blive klart nok, at deres architectoniske Grund-Idee langt mere var Fasthed, eller Varighed og Styrke til Forsvar, end den indbefattede noget herskende eller afgiørende Hensyn til Symmetrie, Form eller Decoration i Husets Ydre. Om eet Hiørnetaarn var rundt, et andet fiirkantet, om den hvælvede Indkiørselsport netop var midt paa Huset, eller ikke, om Trappetaarnet laae i et Hiørne, eller i Midten af en Længe, om Vinduerne vare regelmæssigt anbragte og lige store, eller om undertiden eet var anbragt uden for Rækken, eller et fiirkantet ved Siden af et rundbuet, m. m., derpaa blev taget ringe Hensyn. Selv i de største og prægtigste Konge-

*) Jvf. min Beskrivelse over „Vægtergangen" under Taget paa Gisselfelt i Siælland, der har en dobbelt Rad af Skydehuller, hvoraf den nederste har skraa Aabninger. „Ungdomsvandr. i mit Fødeland" 1811. S. 47-48.

**) En saadan finder Sted ved det gamle Glimminge Steenhuus i Skaane, som nedenfor omtales.

borge og Slotte, der tilhøre den her omhandlede Bygningsperiode, f. Ex. Kronborg, Frederiksborg, og de nu forsvundne Slotte ved Skanderborg og Nykiøbing, findes nok af slige uregelmæssige og usymmetriske Anordninger. Paa den anden Side vil man finde, at enkelte Strøg af hiin tydsk-nederlandske Bygningsstiil fra det 16de Aarhundrede, som, overført til Danmark, i Christian den Fierdes architektoniske Monumenter naaede sin største Pragt og Udvikling, ogsaa i dens decorerende Charakteer er gaaet over i enkelte Herregaardes Portaler og Port-Decorationer, (f. Ex. Skarholts smukke Port) i Endegavle og mindre Tag-Gavle, i Loft- og Dørprydelser m. m.

Derimod vedligeholdt sig ogsaa, endnu langt ned i det 16de Aarhundrede, den ældre Periodes mere raa og konstløse, allene paa Styrke og Forsvar beregnede Charakteer i Herregaardenes Bygningsmaade. Præg og Levning af denne Charakteer fremtræde vistnok ogsaa i den gamle Gaard ved Liimfiordens Bred, som nedenfor noget nærmere vil blive vedrørt; men mere endnu i hine før omtalte ældre Herregaardsbygninger, hvilke, i en enkelt stærk, paa mægtige Hvælvinger hvilende Huuslænge, og i dennes yderst simple Indretning og meget indskrænkede Indrum, for vor Synsmaade mere har Præget af et muret Castel, end af et brugeligt og beboeligt Huus. Jeg har tilforn*) beskrevet et saadant Stuehuus eller Boeningshuus ved Herregaarden Thiele i Jylland, der upaatvivlelig er i det mindste en otte til ti Decennier ældre end denne Gaards nærværende, allerede 1585 af Jørgen Skram opførte, langt større Hovedbygning i tre Længer. Ved at eftersee Beskrivelsen af dette høist simple, men ogsaa høist solide Huus, hvis Mure i den 4 Alen høie, 18 Trin dybe Kielder have henved 5 Alens Tykkelse i Lysningen, vil man finde det af en ganske

*) Optegnelser paa en Reise i Jylland 1829. Nordisk Tidsskrift III. Bd. S. 593. 94.

maadelig Høide (18½ Al. fra Jorden til Tagmønningen) og Størrelse, (den indvendige Længde 23¾ Alen, til en Brede af 11½ Alen); men udmærket er blandt andet Kieldermurenes overordentlige Tykkelse. — Jeg har derimod nylig havt Leilighed til at undersøge en gammel dansk Herregaardsbygning af lignende Art i Skaane, der ikke alene i Størrelse og Fasthed overgaaer det gamle Huus ved Thiele; men er en i flere Henseender saa mærkværdig Bygning, at man upaatvivlelig tør antage, at den i sit Slags ikke har Lige i Norden.

Talen er her om det i Aarhundreder navnkundige „Glimminge faste Steenhuus“, grundlagt 1499 af Jens Ulfstand, beliggende i Jærestads Herred, (Christianstads Lehn) Valby Sogn, omtrent ½ Miil fra Stranden og en Miil fra Cimbrishavn, i en fra gammel Tid frugtbar og opdyrket jævn Egn. Endskiøndt vi kunne giøre os Haab om en udførligere Beskrivelse over Bygningen fra en, i architektoniske Forhold kyndigere og mere øvet Haand, vil jeg her foreløbigen meddele følgende korte Efterretning om dette mærkværdige architektoniske Monument over Adelens Bygningsmaade i Danmark, ved Overgangen fra det 15de til det 16de Aarhundrede. Jeg kan derhos ikke andet end bemærke, at særskilt Lyst eller særegne Omstændigheder maa have bevæget Bygherren til at give sin Gaard en saa usædvanlig, næsten colossal Charakteer i Bygningens Fasthed og hele Indretning; da denne overalt i hele Huset, som fra Kielderen til Loftet staaer næsten urørt af Tiden, (paa det formodentlig meer end een Gang fornyede Tag, og paa nogle nedbrudte Skillerumsmure nær), tyder hen paa at man har villet giøre Borgen til et Castel. Hine Omstændigheder ville uden Tvivl med al Rimelighed kunne søges, deels i Gaardens Beliggenhed ikke langt fra Stranden, deels i Tidens og Bygherrens historiske Forhold. Eieren af Glimminge, den i vor Historie bekiendte, af Kong Hans meget yndede Jens Holgersen Ulfstand,

navnkundig som Admiral og kiæk Stridsmand*), har uden Tvivl villet sikkre sit „Steenhuus" saavel mod Angreb af en landstigende

*) Jens Holgersen var en Sønnesøns Søn af Geert Ulfstand, den første kiendte Mand i Slægten, der fik Glimminge med sin Kone Christense, Jens Holgers til Urup. Hans Fødselsaar vides ikke. Hans første Hustru var Holmgerd Axels D. Brahe (uden Tvivl Datter af Axel Brahe til Tostrup, Basnæs og Krogholm d. 1487). Hun døde (i Følge Indskriften over Døren til Glimminge) 1495, paa Visborg; og her giftede han sig anden Gang 1498 med Margrethe Trolle, Datter af Hr. Arved Trolle og Beate Thot. Længe var han K. Hanses Høvedsmand paa Gulland, førte jævnlig den danske Flaade i Østersøen mod Lybekkerne, og havde selv Fribytterskibe i Søen mod Stæderne, hvorved han samlede stor Rigdom. (Hvitfeldt II. S. 1073). Om den store Priis, Kong Hans satte paa J. Holgersen, vidner den mærkelige, af Hvitfeldt S. 1087 kortelig omtalte Anbefaling, Kongen gav ham til sin Søn, og som endnu er til i Afskrift. Her hedder det, at: „Var det saa, at Nogen vilde os paa Halsen falde, eller fortrænge Vor kiære Søn: da er han den Mand, og saa tro og „fast, at Vor kiære Søn maa fuldkommelig sætte og have sin Tro og „Love til ham, og intet tvivle, at han sviger hannem i nogen Maade." 1509 overgav Jens Holgersen Visborg Slot til Laurens Skinkel (s. Inventariet i D. Mag. II. 146;) og har formodentlig siden levet paa sin Fædrenegaard Glimminge, til hvis Bygning han (efter Indskriften over Porten) lagde Grundstenen 1499 d. 1ste Mai. 1518, Søndagen næst efter d. 20de Jul. giorde han i Ystad to af sine Døttres Bryllup (hvortil han indbød Hr. Henrik Krummedige paa Varbierg, at møde paa „Store Glemminge"). Foruden denne Gaard skal han (efter Klevenfeldts Optegnelser) ogsaa have opbygget Drup i Benestad Sogn, hvor et gammelt Steenhuus endnu findes. (s. Anm. nedenfor S. 238.) Han efterlod 3 gifte Sønner og 4 Døttre. Af Sønnerne fik Børge Glimminge og Drup; men da dennes eneste vorne Søn Holger døde ugift, arvede Søsteren Margrethe (gift med Erik Rosenkrantz til Landting) Glimminge og Drup; og paa denne Maade kom i det 16de Aarhundrede disse Godser til Rozenkrantzernes Slægt, hvilken endnu eier Drup. Jens Holgersen Ulfstand døde 1523 d. 6 Febr. i Følge Liigstenen, som findes i Valby Kirke med denne Indskrift:

Hic Dominus Miles *Jens Holgersen* requiescit,
Strenuus & mitis, qui de Glimminge recessit.
Mortuus in festo Dorothee manifesto,
M. D. bis deno Anno domini quoque trino.

Her ligger ogsaa hans Fader Holger Henriksen Ulfstand, d. 1482; med

Fiende (Lybekkerne), som imod muelige Indfald fra Sverrige; da det sidste grumme Indfald i Skaane af Carl Knudsen (1452) endnu maatte være i frisk Minde, og Danmark under Kong Hans stod i et lidet fredeligt Forhold til dette Rige.

Glimminge Steenhuus er en, om ikke særdeles stor, dog for sin Tid meget anseelig og høi Bygning; den tredie Etage, som udgiør et eneste uafdeelt Rum, er indenvægs 40 til 41 Alen lang og 15¼ Alen bred; og Murene udmærkede ved, at de endnu i denne Etage ere 3 Alen tykke, skiøndt deres Tykkelse i Kielderen ikke er over 4 Alen, og i underste Etage henved 3½. Høiden af alle 4 Etager, Kielderen iberegnet, fra Jorden indtil Taget, vil paa det nærmeste udgiøre 28 til 30 Alen. I Kielderen findes i en af dens Afdelinger en svær, af ottekantede Sandsteensprismer sammensat Pille, som fra Gulvet indtil de ved Jernbaand i eet forbundne 4 svære Bielker, der strække sig langs henad dette Kielderrums Midte, maaler 7 Alen i Høiden; hvilket saaledes omtrent kan angive Kielderbygningens Høide. Men under dens Bund har man for faa Aar siden udenfor Muren gravet sig 4 Alen ned i Jorden, uden at naae Grundvoldens Begyndelse. Hele Bygningen er opført af grovhuggen skaansk eller gullandsk Kalkskifer, i Skiver af 6—9 Tommers Tykkelse; Grundvolden over Jorden derimod af større, mere fiirkantede Blokke af Kalksteen og Granit; og Husets Hiørner ere indfattede med skarpt tilhugne Granit-Qvadre af 1½—2 Alens Længde, der hvile saa urokkede og retvinklede paa hinanden, som om det var to eller tre Aar, ikke halvfierdehundrede Aar siden at dette Bygningsværk opførtes. Li-

denne Indskrift paa hans Gravsteen: A. D. 1482 obiit nobilis vir *Holgerus Henrici*, qui fuit hic sepultus, cum uxore sua Dna Birgita. Af dennes talrige Efterkommere var Axel Melchiorsen Ulfstand til Axelvold (gift med Else Lange) den sidste af Slægten. Han døde 1631, og Vaabenet nedlagdes i hans Grav i Lunds Domkirke.

geledes ere Husets faa, smaa og firkantede Vinduer (i den ydre Muuraabning omtrent 3 Fod høie, og $1\frac{1}{2}$ til 2 Fod brede) i begge nedre Etager indfattede med glathugne Karme af Granit, og have udentil mere Udseende af Skydehuller (hvortil de ogsaa ere indrettede) end af Vinduer. Uagtet denne deres ubetydelige Størrelse, give Vinduerne dog, ved Murenes store Lysaabning ind ad til alle tre Sider, langt mere Lysning i Værelserne, end man venter sig. I den 3die Etage ere Vinduerne derimod noget større, naae længere ned mod Gulvet, ere udmurede med brændte Steen, og have været rundbuede.

For at begynde med denne Etage, da er det tydeligt nok, at dens Bestemmelse har været, derfra at lede Borgens Forsvar mod en i fiernere Afstand beleirende og angribende Fiende. Denne hele Etage, hvor intet Spor til Skillemure er at finde, har uden Tvivl tient Knegtene eller Hofsvendene til sædvanligt Opholdssted ved Dag og Nat; dens fire Sider ere at betragte som ligesaa mange Batterier. De noget rummeligere Vinduesaabninger, forsynede med Huller i Muren til at sætte stærke Bomme for Lugerne, ere her saa store, at de tilstede uhindret Udblik og Omblik i Egnen, og kunne tillige have været benyttede for det sværere Skyt; de have samme Indretning, som Vinduerne i de to nedre Etager, nemlig en opmuret Bænk til Sæde paa hver Side af Vinduet, og en ligeledes forhøiet Tværbænk i Muren midt for Vinduesaabningen. Midt paa Bygningen, ud imod Gaarden og lige over Indgangen, findes her i denne Etage anbragt en meget svær og bred, bueformig udhugget, i Muren befæstet Udbygning af Sandsteen; med omtrent et Par Alens Mellemrum. Den ligner vel nogenlunde Sidestykker eller Støttepiller til en Altan; men jeg tør ikke afgiøre, om der ikke tillige har været Indretning til en Vinde, for at ophidse Ammunition og andre Fornødenheder paa det øverste Loft; maaskee ogsaa for derfra igiennem en Luge at nedstyrte Stene og desl. paa

en stormende Fiende. De egentlige Skydehuller, tienlige til de paa den Tid brugelige lange og smalle Kanoner — hvilke Huller her ikke ere i deres Form og Stilling af de ovenfor omtalte, i Herregaardene fra 16de Aarhundrede, men næsten horizontale, eller med en meget ringe Skraaning — holde omtrent et Qvarteer i hver Side af den firkantede Aabning, der endnu heel igiennem Muren er foret med Fyrreplanker. De ere anbragte i dobbelte Rader, deels imellem, deels over Vinduerne. Forsvaret fra dette Sted maatte saaledes især gaae ud paa, ved den Tids Artillerie *) at un-

*) Der vil udfordres en nøiagtig Undersøgelse af de faa Levninger som ere bevarede af det 16de Aarhundredes Skydevaaben, ligesom flere Erfaringer om Beskaffenheden af de gamle Gaardes Taarne, Mure og Skydehuller, for at kunne afgiøre, hvilke forskiellige Arter af Skyt man har kunnet benytte sig af til deres Forsvar. Man maa dog overhovedet, og med faa Undtagelser, tænke sig Herregaardenes Befæstning mere beregnet paa at kunne modstaae og afslaae pludselige Overfald og Overrumplinger, end paa at kunne afholde saa langvarige Beleiringer, som Slotte og Borge udholdt i det 15de Aarhundrede, eller endnu tidligere, før Brugen af Krudtet og af det svære Beleiringsskyt frembragte store Forandringer i Forsvarskrigen. Det Skyt, man kunde anvende i Gaardenes Bygninger og paa Taarnlofterne, har naturligviis ei kunnet være meget svært, og har vel især hørt til de saakaldte Slanger, halve Slanger og Falconetter, der omtrent skød Kugler paa 6—2 Punds Vægt. I et Par Inventarier fra større og betydeligere danske Slotte og Fæstninger (Visborgs fra A. 1509, hvilket netop er Jens Ulfstands, da han afleverede dette med Skyt stærkt forsynede Slot til Lauritz Skinkel; og Helsingborgs fra A. 1537, da dette Slot blev overleveret af Hr. Tyge Krabbe til Peder Skram) forekomme endeel af den Tids danske Benævnelser paa de forskiellige Slags Skyt, hvilket bestod deels af „Steenbøsser", hvoraf man skød med Stene eller Steenkugler; deels af „Lodbøsser", som vare mindre og hvortil brugtes Kugler af Jern eller Bly. (Jvf. D. Mag. II. p. 52 og 148.) Stykkerne benævnes her iøvrigt efter deres Art og Størrelse: Hovedbøsser, Skærpentiner, Slanger, Halvslanger og Hagebøsser; og her sees, at man havde dem baade af Kobber og Jern. Førtes de paa Lavetter (Skytlader) i Marken, da kaldtes de ogsaa Kærrebøsser. Om det, som (l. c. p. 148) forstaaes ved „Kammere" til Bøsserne, jvf. C. Adlersparres Afh. „om Svenska Krigsmagtens tillstånd" etc. Vitterhets, Hist. och Ant. Acad. Handl. III. p. 241. 42.

derstøtte det ydre Forsvar, som førtes fra Voldene og indenfor Graven, og at holde Fienden udenfor samme. Var det kommet saa vidt, at han havde forceret de ydre Værker: da stod tilbage, at forsvare Huset eller Castellet selv, og herpaa ere de to underste Etager aldeles indrettede.

Døre og Vinduer i disse Etager have de sædvanlige dybe Huller i Muren paa hver Side, til at skyde Bomme for Lugen. Havde en indtrængende Fiende stormet den ydre Indgangsdør — den eneste paa hele Huset*) — da var der indenfor Døren, oven over den massive Steentrappe, som fører fra Kieldervaaningen op til første Etage, i Muren anbragt en med Tømmer foret Rende, som har hele Trappens Brede, og tydeligt nok har havt den Bestemmelse, at man herigiennem lod nedsynke et vægtigt Jerngitter. Bag dette kunde Besætningen, naar den trak sig tilbage fra Indgangen, med stor Fordeel forsvare sig mod Fienden, for hvem det endog maatte være umueligt at kunne holde sig i Døren og Kielderopgangen imod de bag Gitteret posterede Skytters Ild fra Trappen. Man seer endnu ovenfor Trappen Spor af Stedet, hvor en stærk Vindebom til at nedhisse Gitteret har været anbragt.

Naar man fra denne Trappe og et Slags trang Forstue eller Trappegang, giennem haandtykke Egedøre, træder ind i første Etages Hvælvinger, da finder man dette hele Huusrum deelt i to Hoved-Afdelinger. Den største af disse har mægtige fiirdeelte Hvælvinger, som i Midten hvile paa en ret ziirlig ottekantet og heel Sandsteensøile, hvis Fod gaaer ned i Gulvet, og igien hviler paa det før omtalte Bielkelag eller Bielkeknippe og sammes Grundsøile i Kielderen. Ovenover den først omtalte Søiles udhugne Fod, om-

*) Over den er anbragt et Hautrelief i Sandsteen, hvorpaa Bygherren Jens Ulfstand forestilles imellem begge sine Fruer. Derunder læses een, eller rettere tre Indskrifter (jvf. Anm. ovenfor S. 218), som vel haves afskrevne; men som nu af Tagdrypp ere saa afvaskede, at det ikke var mig muligt, og vil være særdeles vanskeligt, nøiagtigen eller bogstavret at copiere dem.

trent 5 Qvarteer over Gulvet, er anbragt en ottekantet 4—5 Tommer tyk glat Plade af Gullandssteen, uden al Tvivl bestemt enten til Spisebord, eller til der at hensætte Madfade og andre Kar. Med en lignende Plade er en Opmuring af samme Høide i en dyb Væghuulning eller Niche bedækket, som findes paa den Side af Værelset, der er lige for hiint Bord; maaskee et Slags Anretningsbord, eller Skienk. Dette store hvælvede Værelse, uden al anden Prydelse, end den omtalte Pille, og i det hele bygget og indrettet paa en meget massiv Maade, har alt Præg af at have været Gaardens Borgestue, hvor Svendene og de øvrige Folk samledes og fik Mad. Denne lavedes derimod uden Tvivl i Kielderen, hvor man ved Siden af den store Afdeling, der ligger under Borgestuen, finder et uhyre Arnested; egentlig et stort fiirkantet Værelse eller Kielderrum, hvis hvælvede Sidevægge paa de tre Sider efterhaanden i aftagende Skraaning tabe sig i et rummeligt Skorsteensrør, og dettes Vidde formindskes, alt som det gaaer høiere op i Huset, og modtager Kaminrør fra de forskiellige Etager. Her har altsaa paa en Maade hele Kiøkkenet været een Skorsteen, hvor man har kunnet brygge, bage, koge Mad, o. s. v. Alt under samme Røgfang. Efter min Mening har dette dog kun været Folkekiøkkenet; og et andet Herskabskiøkken har Borgen maaskee havt i et betydelig stort hvælvet Værelse, hvilket tilligemed et mindre Rum indenfor samme, der kan have været Fadebuur ell. desl., udgiør den anden Hovedafdeling af 1ste Etage. Her findes et vel uden Sammenligning mindre, men dog betydeligt Arnested, med Steenplader paa Bunden, og ved Siden af samme, under et Vindue, en Indretning, bestaaende af en tyk, glat, noget udad heldende Steenplade, foran forsynet med en liden Rand, og med en i Graasteen huggen Udløbsrende giennem Muren. Dette Sted har ganske Udseende af en Kiøkken-Vask, og kunde endnu bruges dertil.

En mægtig og steil Steentrappe, med 8—10 Tommer høie Trin, fører fra første op i anden Etage, hvilken jeg betragter som den, der har tient Gaardens Herskab til Beboelse. Her finde vi ligeledes to Hoved-Afdelinger. Den ene og større af disse, som nu udgiør et eneste stort Rum, der, ligesom hele tredie Etage benyttes til Kornmagazin, har tydelige Spor af to, ikke meget tykke Tværmure, som fordum have deelt Rummet i 3 Værelser, med Bielkeloft. Den anden Afdeling, som ligger til Venstre af Trappen, udgiør to hvælvede Værelser (eller „Steenstuer", efter Udtrykket i vore gamle Folkeviser). Det ene, som er det ydre og største, har Korshvælvinger; det andet indenfor dette, som har en Tøndehvælving og iøvrigt intet mærkeligt, er mindre. Jeg tænker mig i det sidstnævnte et Soveværelse, og i hiint Familiens daglige Opholdsværelse; saameget mere, som det ikke allene har nogle Vægprydelser, men i sin hele Skikkelse frembyder noget mere pynteligt eller hyggeligt, og er det eneste Rum i hele Borgen, jeg endnu kan tænke mig som beboeligt — ja, med den fornødne Indretning og Udpyntning, som et, vel noget alvorligt, men aldeles ikke ubehageligt eller uvenligt Opholdssted. Det har ogsaa tilstrækkelig Lysning, skiøndt kun to, men ligesom overalt, indad vidt udskaarne Vinduer. Disse have ogsaa den sædvanlige Indretning med en muret Forhøining i Midten, og ved Siderne af samme Muurbænke, hvorpaa man baade kan have Sæde, og stige op til de høit anbragte Vinduesaabninger, der heller ikke fattes deres Bom-Huller i Muren. Det ene Vindue, nærmest Kaminen, er det mærkeligste. Her er paa høire Side anbragt en stor, massiv, firkantet, glatsleben Steenplade, der synes at mangle den samme tiltænkte Indgravning. Lige overfor, til venstre, findes derimod, paa samme Maade indsat i Muren, en lignende ottekantet, omtrent 4 Tommer tyk Steenplade, hvori Bygherren paa en egen Maade har ladet sit Minde

bevare. Hans Billede, i fuld Rustning, findes indgravet midt paa Stenen; i høire Haand holder han Ulfstandernes, i venstre Brahernes Vaabenskiold. Omkring Stenen, imellem ottekantede Paralleler, læses med stor, vel udhuggen Skrift: Jæk ær en Kempe stærk och stoor, Fra Gulland jæk till Schone for. 1485 (eller 1487.) Det sidste Aarstal er ikke tydeligt, og Ordet for (eller foor) har Steenhuggeren ikke faaet Rum til; men har maattet sætte det i Randen. I Midten af dette Vindue, imellem Muurbænkene, er anbragt en løs, skraa Sandsteensplade med Udløbsrende i Muren, omtrent som den ovenfor omtalte, men noget mindre. I Værelset er desuden paa høire Side af Indgangen anbragt et i Dørens Høide indmuret Haut-Relief i fiin Sandsteen, forestillende en siddende Madonna med Christusbarnet. Dette ingenlunde daarlige Arbeide er vel uden Tvivl samtidigt med det i Steenpladen indgravede, men dog i en heel anden Stiil, der synes at røbe en nederlandsk Mester. Et lignende Hautrelief, i samme Steenart, hvis Figurer dog ere i mindre Maalestok, er indmuret paa den Væg, der skiller Værelset fra det andet, som ligger indenfor, eller rettere ved Siden af denne Stue. Dette Relief forestiller Frelseren paa Korset, under hvis Fod er anbragt en Beenrad, og ved Siderne to staaende Figurer; det er indsat i Muren, oven over en temmelig dyb Niche, med en Opmuring af saadan Høide, at Stedet enten kan have tient til Sæde, eller til et Vægskab. Begge de her nævnte Konstarbeider ere uden Tvivl fra samme Tid og i samme Stiil, som det over Indgangen anbragte Haut-Relief, der forestiller Bygherrens og hans to Hustruers Billeder, med en dansk Indskrift nedenunder.

Kielder-Etagen, der har smaa Lysaabninger, omtrent lige med Jorden, har i dens Bygning og Indretning adskilligt, som fortiener en nærmere Undersøgelse og Beskrivelse, end her kan meddeles. Dertil hører f. Ex. et betydeligt, hvælvet Rum,

med en Muurfordybning i Baggrunden, og en lav firkantet Indgang fra det ovenfor beskrevne store „Skorsteenskiøkken." Nogle have antaget det for at have tient til Fængsel, hvortil i det mindste Beliggenheden, og Indgangen fra Kiøkkenet, synes lidet passelig. Da Rummet tillige maa være alt for stort til Bagerovn, og synes at savne den hertil fornødne Indretning, kan det muligen have tient til Forraadskammer for Brænde eller Levnetsmidler; hvortil dog en saa lav Indgang heller ikke synes at passe. Jeg maa tillige bemærke, at der i Kielderen paa samme Side, hvor Kiøkkenet er, findes et andet stort Rum med Tøndehvælving, hvor bl. a. endeel mægtige Jernringe i Loftet synes at hentyde paa, at man her har ophængt Madvarer. Om der ingensteds i Kielderen kunde være nogen skiult Indgang eller Nedgang til dybere, underjordiske Hvælvinger, hører til de Gienstande, jeg maa overlade til Andres nøiere Undersøgelse af Stedet.

Gaae vi nu fra denne gammeldanske Herreborg i Skaane over til den jydske Borg, af hvis Bygning en fra Porttaarnets hvælvede Indkiørsel optagen Tegning er meddeelt i Steentryk: da finde vi her vist nok en Herregaardsbygning, maaskee et halvt Aarhundrede yngre end Glimminge Steenhuus, og som allerede fremviser den i første Halvdeel og henimod Midten af 16de Aarhundrede, i Danmark ved dette Slags Bygninger opkomne og indførte Stiil og Indretning. Men vi finde tillige en Gaard, hvis hele Charakteer og hvis i alle Dele vel bevarede Skikkelse baade vidner om høi Alder, og om særdeles Omsorg for at give dette Herresæde Fasthed imod Angreb og Fiendevold. Jeg tør imidlertid, og det saa meget mindre, som jeg desværre har manglet Leilighed til selv at see og undersøge denne Bygning, ingenlunde afgiøre, om det gamle Sagn, at bemeldte jydske Borg og dens Besætning har modstaaet og afslaaet Bondealmuens Angreb i Skipper Clements Feide, kan henføres til

den nærværende Bygning. Jeg finder dog ingen Anledning til at antage denne for at være saa gammel; men snarere, at den er opført efter 1540.

Paa Vestkanten af den Halvø, som danner det frugtbare Salling Land, i Røding Herred og Sogn, ligger, nær ved Liimfiordens Bred, den gamle Spøttrup Gaard, som i det 15de Aarhundrede og tidligere var en af Viborg Bispestols Eiendomme, hvilket den blev indtil efter Reformationen, da Gaarden som Kronelehn første Gang 1559 blev overdraget den bekiendte Rigets Marsk, Hr. Otto Krumpen. Ligesom saa mange andre Gaarde er den anlagt paa en Grund, der har været enten ganske, eller for en stor Deel omgivet med Vand. En Sø dækker endnu hele Vestsiden af Gaarden, og en sid Eng eller Mosegrund, som for ikke meget længe siden endnu var en Deel af Søen, gaaer op til den opdæmmede Vei, der løber nær forbi Gaardens ydre Grav; mod Sønden er Egnen ligeledes et lavt og sumpet Hedeland; mod Nord er Landet fladt, men lidet høiere, og mod Østen bakket. Da Gaarden selv, som man let kan overbevise sig om, er bygget paa Sumpgrund, maa Muurgrunden først have været pælet, inden Grundvolden er lagt, som Tilfældet er med mangfoldige gamle Herregaarde. Spøttrups Hovedbygning bestaaer, som Tegningen antyder, af tre sammenbyggede Fløie, hvoraf Hovedfløien ligger i Syd og Nord; de tilbyggede Sidefløie vende mod Vesten, og alle tre ere lige høie. Hele Husets Høide angives til omtrent 30 Alen (hvilket vel er at forstaae, fra Jorden til Gavlspidserne, som allerede er betydeligt nok). Under alle tre Længer findes hvælvede Kieldere, som dog ere høiest under den østlige, hvor Korshvælvingerne heel igiennem hvile paa en Rad Piller af hugne Steen. Derimod er der endnu i den sydlige Fløi hvælvede, meget høie og rummelige Værelser, og disse, saavelsom de øvrige Værelser, ere meget lyse, da Vinduerne ere store, og Murene i deres

Lysaabning have en stærk Udvidning indad. Deres Tykkelse er anseelig, og omtrent svarende til Murene i Glimminge Steenhuus; de holde nemlig i Kielderen 4 Alen, i første Etage 3½, og i anden omtrent 3 Alen. Midt imellem de to Sidefløie er opført et svært Porttaarn, eller en fiirkantet, taarnagtig Bygning med en høi og hvælvet Indkiørselsport. Dette Taarn, hvis Gavle have lige Høide med Bygningens, er vel forsynet med Skydehuller, i dobbelte Rader, de nederste for at kunne bestryge Broerne og den lige Giennemkiørsel giennem Volden; de øverste for at kunne skyde over Voldene paa Beleirerne. Det samme har kunnet finde Sted fra de Skydehuller, der vare anbragte i det runde Trappetaarns øverste, noget fremspringende Stokværk; da i det mindste disse Skydehuller høine sig over Tagryggen. Paa begge Sider forbinder en svær Muur, hvis Høide naaer op til Vinduerne i anden Etage, Porttaarnet med begge Sidefløiene, hvis Gavlender staae i Linie med Taarnets; og øverst i denne Forbindingsmuur er anlagt en saakaldet „Vægtergang", eller bedækket Gang med Skydehuller*). Giennem denne Gang kan man fra begge Fløie gaae ind i Porttaarnet, som desuden er forsynet med en muret Snegletrappe.

Paa Loftet over alle tre Fløie ere Murene opdragne saameget høiere end anden Etage, at Skydehuller der have kunnet anbringes. Her findes ogsaa paa en af Siderne to perpendiculaire, fiirkantede Huller ned i Muren under Taget, omtrent ¾ Alen paa hver Side, og henved 4 Alen dybe. Skiøndt de saaledes, som det synes, ere saa dybe og rummelige, at et Menneske deri kunde nedhisses og staae i Skiul: have de dog rimeligviis havt en anden Bestemmelse, maaskee til at skiule Penge og Kostbarheder deri. Inde i Gaarden ere anbragte to Trappe-

*) Gisselfeldts to Fløie vare tilforn forenede ved en lignende Muur, hvori der ogsaa skal have været en Vægtergang (Ungdomsvandr. i Fødelandet S. 45.)

taarne; det ene, i det venstre Hiørne fra Porten af, er rundt og er omtrent i den Høide, hvor det hæver sig over Bygningens Tag, forsynet med en noget fremspringende Udbygning, med rundbuet Muurkrands, som Tegningen udviser. I dette øverste runde Taarnrum ere Skydehuller anbragte. I øvrigt føre Snegletrapper af Træ, af den sædvanlige gamle Construction, hvor Midtpillen dannes af Trinnets smalleste Ende, i begge Taarnene op til Værelser i første og anden Etage, og til Loftet.

Nær uden om Gaardens fire Længer løber en dyb og bred Grav, der endnu staaer i Forbindelse med Søen, og denne fiirkantede Grav er omgivet af en i ældre Tider meget svær og høi Jordvold, hvis Høide dog, som kiendeligt er, har været meget uliig paa de forskiellige Sider. Høiest er den endnu paa den østlige Side, nemlig 14 til 15 Alen; her er endog en Deel af Brystværnet tilbage, hvor man endnu finder tydelige Spor til Aabninger for Stykkerne. Det er ogsaa et Sagn paa Gaarden, at Volden paa denne Side skulde have været saa høi, at kun Spiret af det runde Trappetaarn var synligt over samme; hvilket vel tør være Overdrivelse. Imidlertid er det bemærket, og vel ei uden Grund, at Forsvaret paa den østre Side maatte være vanskeligst, da Markerne paa den Kant, i det mindste nu, ere noget høiere end Volden, hvilken iøvrigt hviler paa en Sumpgrund, og derfor saameget mere nødvendigen har maattet synke i Tidernes Løb. Paa den vestlige Side har Volden altid været lavest, da Forsvaret her kunde føres fra Vægtergangen og Porttaarnet; og paa den søndre Side har Spøttrups nærværende Eier taget nogle Alen af Voldens Høide, for at faae Udsigt over den fra Vinduerne i underste Etage. Uden om Volden løber den anden, ligesaa dybe og brede Grav, og paa Nordsiden af denne sees Spor efter Udenværker. De murede Broer over begge Gravene paa Vestsiden ere derimod forsvundne, og en opdæmmet Jordvei er anlagt over samme, ad hvilken Vei

nu Indkiørselen skeer til Hovedbygningen. Imidlertid har man først for 4 Aar siden tilfældigviis, ved at kaste en Aabning ind i Jordvolden, paa den nordre Side af Indkiørselen, opdaget en hidtil skiult Ovn-Hvælving i denne Vold. Her fandtes en Formuur, 1¼ Alen høi og nogle Alen lang, dækket med Muurværk; og i denne Formuur to fiirkantede Aabninger, af 7 Tommers Vidde, som førte ind til en liden hvælvet Ovn, lige med Jordfladen, hvis Bestemmelse ikke let vil kunne angives, da den til Bagerovn var for lille; og det vel er uvist, om den (som Gaardens Eier har meent) kan have været brugt til at gløde Stene eller Kugler i til Forsvar. Imidlertid fandtes Spor af stærk Røg baade i Rørene og i Ovnen, og i denne tillige Levninger af Kul og Aske.

Det er troligt, at mueligen flere Opdagelser af underjordiske Hvælvinger og Gange kunde gløres, f. Ex. under Porttaarnet*); ligesom der ogsaa savnes Underretning, om man ikke i dette Taarn finder den ved de gamle Herregaarde sædvanlige Fængselkielder anbragt i Porten. Ladegaarden er ved denne Gaards Anlæg ikke taget med inden for Volden og Gra-

*) Jeg har nyligen seet meget mærkelige Substructioner af den Art paa Herregaarden Skarhołt i Skaane. I Porten, paa det sædvanlige Sted til høire Haand, findes to Indgange til smaa hvælvede Rum, hvilke dog her ikke ere Hovedsagen. Fra dem fører nemlig et Slags Snegletrappe ned til underjordiske Hvælvinger, som løbe i dobbelte Retninger under Porten, og endnu dybere ned under Gaardens egentlige Kieldere. Man har endog i Jorden fundet Spor til en Kielder eller Hvælving, bygget under den øverste; men da Nedgangen i disse underjordiske Rum er er baade vanskelig og farlig, og Hvælvingerne meer eller mindre ere fyldte med Vand, har man aldeles ingen fuldstændig Kundskab om deres Beskaffenhed, eller noget tydeligt Begreb om deres Bestemmelse. Der berettedes mig, at der i en af disse Kieldere skal findes en muret Brønd i Jorden; dette er maaskee dog kun en Vandsump, for at samle det fra Graven eller op af Jorden indtrængende Vand. — Lignende dobbelte Kielderhvælvinger skulde findes under Porten, eller under Kæmpetaarnet, ved det gamle Kolding Slot.

vene; dens Bygninger ligge udenfor den ydre Grav; og en saadan Beliggenhed er vist nok den, som hyppigst forefindes. Det kan vel ei andet end forekomme os noget synderligt, at man i hiin Tid ikke skulde have tænkt paa, hvad Skade en Fiende maatte kunne tilføie Borgens Herre og dens Besætning, enten ved at plyndre Ladegaardens Sædforraad og Qvægbesætning, eller ved at stikke Ild paa Bygningerne. Men det er heller ikke vanskeligt at begribe, at et Forsvar mod en beleirende og angribende Fiende, der ikke blot skulde indskrænkes til Vaaningshuset, men ogsaa udstrække sig til Udhusene, maatte overgaae de allerfleste Herremænds Kræfter og Forsvarsmidler.

De her meddeelte Bidrag til Spøttrup Gaards Beskrivelse (deels efter adskillige, af Eieren givne Oplysninger, deels efter en tidligere, trykt Efterretning om Gaarden *) savne i flere Henseender den Fuldstændighed, som kun en nøiagtig Undersøgelse paa Stedet selv kan tilveiebringe. Flere hindrende Omstændigheder have hidtil berøvet os en saadan. Vi haabe, en anden Gang at være i Stand til at kunne meddele et Tillæg til disse Blade; og maa imidlertid nøies med at angive de faa historiske Efterretninger om Spøttrup, som kunne hjemles ved Gaardens overblevne og der endnu bevarede Brevskaber, hvilke have været os meddeelte af Eieren til Afbenyttelse. Om endog disse hverken ere mange, eller betydelige, og ikke strække sig høiere op i Tiden, end kort før Reformationen, og heller ikke indeholde noget, der kunde lede os paa Spor om Gaardens Bygning, eller give Kundskab om dens Tilstand og Skiebne i første Halvdeel af det 16de Aarhundrede: have de dog sat os i Stand til at meddele en fuldstændig og nøiagtig Fortegnelse over Gaardens Besiddere, fra 1559 til nærværende Tid; og deri at berigtige adskillige mindre nøi-

*) Efterretninger om gamle Borge i Danmark og Hertugdømmerne (af Dr. J. G. B. Becker). 1ste Samling 1830. S. 88—91.

agtige Opgivelser i Danske Atlas, hvor Spøttrup omtales i 4de Bd. S. 762—64. Hertil have ogsaa nogle Bidrag kunnet uddrages af et Haandskrift: Røding Kirkes Regnskabsbog fra 1579 til til 1686, som ligeledes endnu giemmes blandt Gaardens ældre Papirer og Adkomstbreve.

Spøttrup, (eller Spydtorp, som maaskee har været Gaardens oprindelige Navn*) tilhørte før Reformationen Bispestolen i Viborg, og bestyredes ved en Official eller Foged, som Biskopperne holdt paa Gaarden, til hvilken Biskop Jørgen Friis 1523 erhvervede Birkeret, ved K. Frederik den Førstes Brev, som lyder paa: at Biskoppen og hans Efterfølgere skulde nyde og have Ryttinge (Rødinge Sogn), med alle dets Indbyggere, hans og Stiftets Vornede, under eet Birketing til Krøgeberg Birk**); og at han maa lade lægge dette Ting paa et beleiligt Sted hos hans Gaard Spyttrup, og der lade holde Birketing, og hielpe hver Mand i Birket til Lov og Ret†).

1533, Løverdag næst efter Søndagen Lætare, har Christen Nielsen i Kergaard, paa samme Biskops Vegne, taget Lavhævds-Vidne paa Rødinge Herredsting paa „Spøttrup og alle hendes rette Tilliggelse i Rødynghssogn og Krebergsogn, som der nu tilligger, og af Arilds Tid tilligget haver." Ligeledes vidnes der, at samme Christen Nielsen lod læse 4 vel beseglede Pergamentsbreve; det første lydende: at Hr. Jens Lauesen, Biskops Knuds Official paa Spøttrup, havde „indvorder" til

---

*) Spøttrup og Spyttrup skrives i Tingsvidnerne af 1533. I de sildigere Documenter fra det 16de Aarhundrede sædvanligen Spøttrup og senere Spøtterup. I Skaane findes i Ingelstad Herred et Sogn, der endnu hedder Spiudtorp eller Spydtorp.

**) Krøgeberg, nu Kreiberg Sogn, er Annexet til Rødinge.

†) Danske Atlas. IV. S. 736. not. e.

Viborgs „Bisdom" Spøttrup „med alle Spøttrup Fang, og all Spøttrup Sø, twært og endelangs til alle Land;" det andet, et Tingsvidne af 8 Mænd, at de havde aldrig hørt eller spurgt, at Nogen havde „givet Last eller Kyære" (Klage) paa forskrevne Gods og Sø, før Thomas Jensen*). Det tredie en Herredsdom fra bemeldte Herredsting, som dømte alle Viborg Bispestols Breve paa Spøttrup ved Magt; og det fierde: at „Las Jebsen Landstinghører" har dømt Spøttrup Gaard og Gods i Rødling Herred og Spøttrup Sø til Viborgs Bispedømme. — Dette Brev paa Papir, udstedt af „Per Nielsen i Vebil" (Veiby) Herredsfoged i Rødling Herred, er det ældste Document om Spøttrup, som haves i Originalen; men er meget beskadiget og paa flere Steder ulæseligt.

Samme Aar (1533) har Biskop Jørgen Friis for Spøttrup udvirket en saakaldet Forfølgning til Laas**), og erhvervet Rigens Raads første og tredie Stadfæstelsesdom paa Eiendomsretten til Gaarden „med Spyttrops Fang og al den Sø til Wadom Land, twært og endelangs til alle Lande, som ligger hos Spyttrop Gaard." Disse Domme, udstedte af „Torben Bilde, Archielectus til Lunde Domkirke og menige Danmarks Riges Raad", (Slagelse, die beati Olavi regis, og die Severini confessoris, teste Nic. Arnfeldt, Iustitiario regni) haves endnu, vel bevarede, og en Vidisse af det første, fra Viborg Landsting af 1593.

Efter Reformationen var Rigets Marsk Hr. Otto Krumpen til Trudsholm den første, som 1559 af Frederik II blev forlehnet med Spøttrup; og da han døde 1569**) fik Jakob Rostrup denne Konges Brev, at han maatte indløse fra Fru

*) En Thomas Jensen, Væbner, eiede Herregaarden Kaas i Rødlingherred 1472. D. Atlas. IV. p. 755.

**) Jvf. K. Rosenvinges danske Retshistorie. II. 2. Udg. S. 213.

†) s. D. Atlas. IV. S. 461. 763.

Anne Lykke, Hr. Otto Krumpens Efterleverske, Kronens Gaard Spøttrup. Men Aaret efter (1570) blev Grev Gynther af Barby, der havde tient Frederik II. i Syvaarskrigen som Krigsoverste og siden som Marskal, arvelig forlehnet med „Spøttrup Gaard og Gods“ og da han var forlovet med Dorothea, Hr. Iver Krabbes Datter, men døde af langvarig Sygdom 1572 før Brylluppet *), beholdt hans Forlovede Gaarden, endog efterat hun havde giftet sig med Benedict v. Ahlefeldt, og som Enke efter ham (1577). 1579 blev Danm. R. Raad Henrik Below af samme Konge arvelig forlehnet med Spøttrup **); han nævnes 1594 „Hovedsmand paa Hald“, og 1598 „Befalingsmand paa Kalløe“; han døde paa Spøttrup 1606, og ligger begravet i Røding Kirke, saavelsom hans Søn Claus Below, der arvede Spøttrup, var gift med Karen Lange, og døde 1620. Fra Henrik Belovs Tid haves ved Gaarden en Række af Tingsvidner, Herredsdomme og andre Documenter angaaende en Trætte, som i 1595 opstod med Eieren af Vadum Mølle og By (i Liim Sogn) om Fiskeriet i Spøttrup Sø og i Aagangen „Sønden for Vadum Møllestene“, og om et Stykke Eng, kaldet „Meldstrømme“ eller „Midtstrømme“, liggende „Sønden Bækken, som løber paa Vadum Møllested.“ Henrik Belov lod den 1ste Dec. 1593 paa Røding Herredsting tage et Tingsvidne af 13 Dannemænd, som kunde mindes fra 20 til 60 Aar, og vidnede „hver efter sin Alder og Minde“, om Spøttrup Gaards Ret til Søen; og „at der ikke har været anden Mølledam til Wadum Mølle, end fra Spøttrup Gaards Sø.“ m. m. Et Forliig i den Anledning (ved Mægling af Hans Lindenow til Ørslev og Eske Bilde til Ellinge) sluttedes paa Spøttrup d. 6te April 1594, imellem Henrik Below paa den ene Side,

*) S. Frederik den Andens, af Resen udgivne Krønike. S. 255. 272. P. Oxes Levnet af Ryge. S. 265.

**) D. Atl. IV. 763. jvf. D. Mag. II. p. 260. IV. 159.

og Eske Brok til Estrup og Erik Hvas til Nørgaard; hvori tillige berammedes et Aastedsmøde „tilkommende St. Lauritzdag" for at „lade sætte Pæle imellem Spøttrup Sø og Wadum Enge." Henrik Belov havde kort tilforn (den 4de April) ladet opkræve et 12 Mænds Tog, hvilke ottende Dag derefter svor paa „Røding Birketing": at de med syv Stene og een Pæl havde „indstenet og stabelet" et Stykke Engiord „som Kaalgaarden til Wadum (Wayom) Mølle paaligger"; og at de „satte Stene og Pæl i Henrik Belows egen Grund og Eiendom, og i ingen andens."

Ligeledes havde Henrik Below i Aaret 1598 en Trætte om adskillige Poster med Thomas Fasti til Katholm**), som havde Gaarden Lund paa Mors i Forlehning, særdeles om Th. Fasti's Ret til at benytte Færgestedet imellem Nymølle i Rødinge Sogn, Salling Land, og „Sellesøre" (Sellerslevøre) paa Mors. Denne Trætte blev, ved Mægling af Peder Munk til Estvadgaard, Danmarks Riges Marsk, og 5 andre Adelsmænd, afgiort paa et Møde i Viborg Domkirke d. 25de Sept. 1598, saaledes at det skulde være Th. Fasti uformeent at bruge dette Færgested, saalænge han havde Lund i Forlening. Et andet Tvistepunkt imellem dem om Regnskabet for Aalsø

*) Uden paa dette Tingsvidne er tegnet: „Eiers-Breff paa et stocke Eng ved Wadum Mølle." I Documentet hedder det om Sandemændene: at de stod Vesten ved Wadum Møllested „oc ther begiönthe dieres *egers edt;* ligesom der i det anførte Forlig forekomme Udtrykkene: „At H. Below har ladet opkræve Eiere at indstene Spøttrup Sø"; og at begge Parter „haffuer affstaait then opkreffuelse thi haffuer vilt hafft paa baade sider, baade till *Eyermend* och sanndemænd, vndtagen thed lille stöcke Eng, kaldis mitströmme, som *Eyer(e)* nu haffuer omstenit."

**) Han havde mistet sit ene Øie i Slaget ved Falkenberg, byggede Katholms to Fløie med tre Taarne 1588, og døde A. 1600. Hans Enke, Christentse Brysfe, lod bygge et stort Huus i Aarhuus 1606, som hun kaldte „Trods Katholm." (D. Atl. IV. 331. 32.)

Kirketiende, vedkommer ikke Spøttrup, men hører til H. Belows Bestilling, som Befalingsmand paa Kalø Slot, hvorunder Aalsø Kirke (i Sønder Herred, Aarhuus Stift) laae.

Under Henrik Belows Søn, Claus Below, som arvede Spøttrup, fornyedes Trætten om Fiskeriet ved Vadums Mølle, som Tingsvidner af 1610 og 1616 udvise. Claus Below døde 1620 (i Marts eller April). Hans Enke Karen Lange eiede Spøttrup (som Rødbinge Kirkebog udviser) fra 1620 i April til 1643; da Rødinge Kirke „bekom meste Parten sin Tinde paa Kierskuen; dog Kierchen ingen fordiell deraf kunde bekomme, formedelst Fiendernis Indfald; war derfor øde och spolerit." Senere forekommer hun ikke i Kirkebogen; men den 13de Dec. 1647 var Henrik Below, Claus Belows ældste Søn (gift med Pernille Qwitzow) Rødinge Kirkes Værge. 1648 d. 15de Februar fæster Fru Sophia Stawerskov Rødinge Kirketiende, og skal „efter Stedsmaals Brev" give 30 Daler og 9 Skl. i Indfæstning. Hun har vel altsaa dengang allerede været i Besiddelse af Spøttrup. Der findes et originalt Skiøde paa Pergament af 18. Jul. 1650, med 6 hængende Segl, hvorved Henrik Below til Hindstedgaard, Befalingsmand paa Aastrup Slot, Tyge Below, Befalingsmand paa Hindsgavl, Lauritz Below, kongelig Secretair, og Anne Ulfstand, sal. Frederik Belows til Arelvold (d. 1648), sælge og bortskiøde til Fru Sophie Staverskov til Resstrup, sal. Lauritz Ebbesens til Sonnerup Efterleverske, deres Hovedgaard Spøttrup, med al tilliggende Eiendom, Herlighed og Rettighed i Rødinge, Møllerup, Kiergaard, Kierby, Estrupby, Grundvad (en enkelt Gaard) og Nymølle, Alt i Rødinge Sogn; i Kreiby og Gindrup By, Kreiberg Sogn, og i Vadum By, Limb Sogn. Disse fire, Henrik, Tyge, Lauritz og Frederik Below vare Claus Belows Sønner, og have saaledes i Fællesskab, efter deres Moder Karen Lange arvet, og derefter bortsolgt Spøttrup Gaard.

Fru Sophie Staverskov findes som Fæster af Rødinge Kirketiende endnu 1655; hvorimod i hendes Sted 1656 i Kirkeregnskabet forekommer „den gode Mand Mogens Kruse", der 1657 nævnes „Ærlig og Velbyrdig Mand Mogens Kruse til Spøttrup", og i Fortegnelsen over Eierne bag i bemeldte Bog kaldes „Oberst til Hest." (1657, 58 og 59 havde Kirken ingen Indtægt, „formedelst fiendtlig Indfald, og Ufreds Tilfald.") Kirken eiede endnu 1662, foruden dens Tiende, („15 Ørte Rug og 15 Ørte Byg, som til Spøttrup opbierges") 6 hele Bøndergaarde og tre Agre, hvoraf den tog Landgilde, og i Qvægtiende 11 Lam. Dens hele aarlige Indtægt var i bemeldte Aar ansat til 16 Tdr. 3 Skpr. Rug, 25 Tdr. Byg, 6 Tdr. 8 Skpr. Havre, i Penge 313 Sldr. 3 Mk. 6 Skill. tilsammen efter Taxten i Penge 505 Sldr. 1 Mk. 10 Sk. Oberst Kruse forekommer endnu 1675, som Skyldner til Kirken; men nævnes i April 1678 som død. Den i Danske Atlas IV. S. 765 forekommende Efterretning om en yngre Oberst Kruse, „maaskee den Andens Søn", er urigtig. Der findes blandt Gaardens Documenter en Transport af 3. Mai 1669, hvorved Landrets Notarius Marcus Kohlblatt, som paa Grund af Gieldsfordringer, i Forening med sin Broder Joachim Kohlblatt, havde faaet Indførsel i Spøttrup, hvilket Gods de nu „i omtrent 4 Aar rolig have besiddet i Fællig", overdrager sin Andeel i Godset til bemeldte sin Broder Joachim. Heraf sees, at Oberst Mogens Kruse (der ogsaa, som Kirkeregnskabet viser, i flere Aar var i Gield til Rødinge Kirke) allerede maa have giort Opbud og være kommen ud af Gaardens Besiddelse 1664 eller 1665; og en Søn af ham nævnes ingensteds i Kirkebogen.

I samme Aar (1669 d. 4. Novbr.), som et Originaldocument udviser, har Mogens Kragh til Kaas afhændet til bemeldte Joachim Kohlblatt, „residerende til Kiel, fyrstelig hol-

stensk Amtsskriver til Trittow", noget Gods i Kundby, Roding Sogn (i Alt 25 Tdr. 5 Skpr. Hartkorn, til Værdi af 40 Rdlr. for hver Tønde Hartkorn), hvilket Gods hans Moder Fru Anne Vind tilforn ved Indførsel for Gield havde erhvervet fra „Velbaarne Mogens Kruse", og siden igien solgt til Mogens Kragh. — Efter bemeldte Joachim Kohlblatt har Poul Kohlblatt, formodentlig den førstnævntes Søn, besiddet Spøttrup; og kaldes han i nogle Skiøder, baade „Arveherre til Spøttrup", og efter 1691 tillige til Schrevenborn (i Amtet Kiel). Denne Poul Kohlblatt har forøget Gaardens Eiendomme ved endeel tilkiøbt Bondergods, hvorpaa Skiøder findes af Aarene 1681, 1682, 1687, 1688, 1691 og 1697. — Den 11te Jun. 1702 solgte han Spøttrup Gaard og Gods, samt Roding Sogns Kongetiende, som da udgiorde efter ny Matricul 279 Tdr. 3 Skp. 1 Alb. Hartkorn, til Axel Rosenkrantz. Dennes Søn, Geheimeraad og Assessor i Høiesteret Mogens Rosenkrantz, arvede Gaarden efter Faderen 1730, og besad den til sin Død 1776, da den af Arvingerne solgtes, og kiøbtes af Kammerraad Matth. Richter. Efter ham blev Peder Nissen 1784 Eier af Spøttrup, indtil 1788, da hans Enke Bodil Hillerup fik Gaarden efter sin Mand, og efterlod den ved sin Død 1803 til hendes Søn, Spøttrups nærværende Eier, Hr. Niss Nissen.

Anmærkning om Drup Gaard, til S. 218.

Da jeg paa min Reise til Glimminge (Jun. 1839) ikke kiendte den gamle Steenbygning ved Drup, og derfor ikke besøgte denne Gaard, har jeg siden søgt at erholde nogen Underretning om dens Beskaffenhed, og kan derom meddele følgende: Bygningen siges at være muret af „Graasteen (?) og Kalk," er 32¼ svenske Alen høi (til Gavlspidsen), 44 Alen lang, 19 Alen bred, og har intet Taarn. Under hele Huset findes Kiel-

dere, som dog ei ere hvælvede, men hvis Loft hviler paa Bielker, hvilke, ligesom Bielkeværket under Gulvet i alle øvrige Etager, kun ligge ¾ Alen fra hinanden. Kielderen er 4½ Al. dyb, og afdeelt i 6 Rum, hvoraf nogle dog synes at være indrettede i senere Tider. Huset har, foruden Kielderen, tre Etager, af hvilke den nederste har 3 Alen tykke Ydermure, og Værelserne 7 Alens Høide. Disses Antal er syv, foruden en Forstue; men af dem ere to smaa Kamre, 3 Alen lange og 2½ Alen brede, indrettede i Muren selv. Det største Værelse i denne Etage er derimod 16 Al. 3 T. langt og 13 Alen bredt, har et Gulv af fiirkantede Steenfliser, og har beholdt Navn af Steensalen. I den ene Ende af denne Sal er en prægtig Kamin „af huggen Steen" (formodenlig Sandsteen), som bæres af to menneskelige Figurer, et Mandfolk og et Fruentimmer, og har desuden flere andre Billeder og Prydelser; deriblandt to i Steen udhugne Vaabener: Rosenkrantzernes og Thotternes, med Bogstaverne H. R. og F W T ovenover, og nedenunder denne Indskrift: Tvende Ting du ikke forgiette: at frygte Gud, og giöre hver Mand ret. 1636. En stor Deel af denne Kamins Prydelser sees at have været forgyldte; og overalt paa Væggene i denne Sal findes Spor til Malninger (formodentlig i Kalken), hvoraf dog kun meget faa Figurer endnu ere kiendelige. Vinduerne i denne Etage har den nærværende Eier af Orup ladet forandre; men de siges før denne Forandring at have været paa Nordsiden af Bygningen 2½ Alen høie og 1 Alen 10 Tommer brede; paa Sydsiden 3 Alen høie, til samme Brede. (Maalet er taget paa Murens Ydersiden.) Den anden Etage er nu et eneste Loft, som bruges til Kornmagazin, 6 Alen høit, med en Kamin i den ene Ende; Muren 2 Alen 21 Tommer tyk; Vinduerne 2½ Alen høie, og 1½ Al. brede. I Muren er paa Nordsiden et Kammer eller Afslukke uden Vinduer, ikke større, end Murens Tykkelse. I alle Vinduer har der været Steenbænke, (formodentlig af samme Indretning, som paa Glimminge) hvilke den nærværende Eier har ladet borttage. Den tredie Etage, ligeledes indrettet til Kornmagazin, er 4 Alen 16 Tommer høi, og Murene ere her endnu 2½ Alen tykke; Vinduerne 2 Alen høie og 1½ Alen brede. Til Skydehuller sees nu ingen Spor; men om de muligen have været i denne Etage og ere tilmurede, omtales ikke. — Af denne, skiøndt ikke fuldstændige Beskrivelse, sees dog, at dersom Jens Holgersen Ulfstand ogsaa har bygget det gamle Orups Huus, (hvilket bl. a. Bygningsmaterialet kan giøre troligt) da har dette, skiøndt vel ikke meget mindre, end Glimminge Steenhuus, dog allerede fra første Færd

været forskielligt i sin Indretning, og ikke ganske saa stærkt bygget og befæstet. Saaledes mangler det f. Ex. ganske Hvælvinger i alle Etager; og Vinduerne, som paa Drups Huus ere betydeligt større, synes ikke saaledes indrettede til Forsvar som paa Glimminge. At hiin Gaard uden Tvivl ogsaa har været sildigere beboet, og rimeligviis langt ned i det 17de, eller maaskee endog i det 18de Aarhundrede; ligesom at den henved A. 1636 af en da værende Eier (formodentlig Holger Rosenkrantz til Drup og Frølinge, som var Befalingsmand paa Gulland, og gift med Vibeke Thott, Datter af Corfits Thott til Sandby) er bleven oppyntet og bedre indrettet: kan sluttes af det paa Kaminen anbragte Aarstal.

Anmærkning til S. 217 og 218.

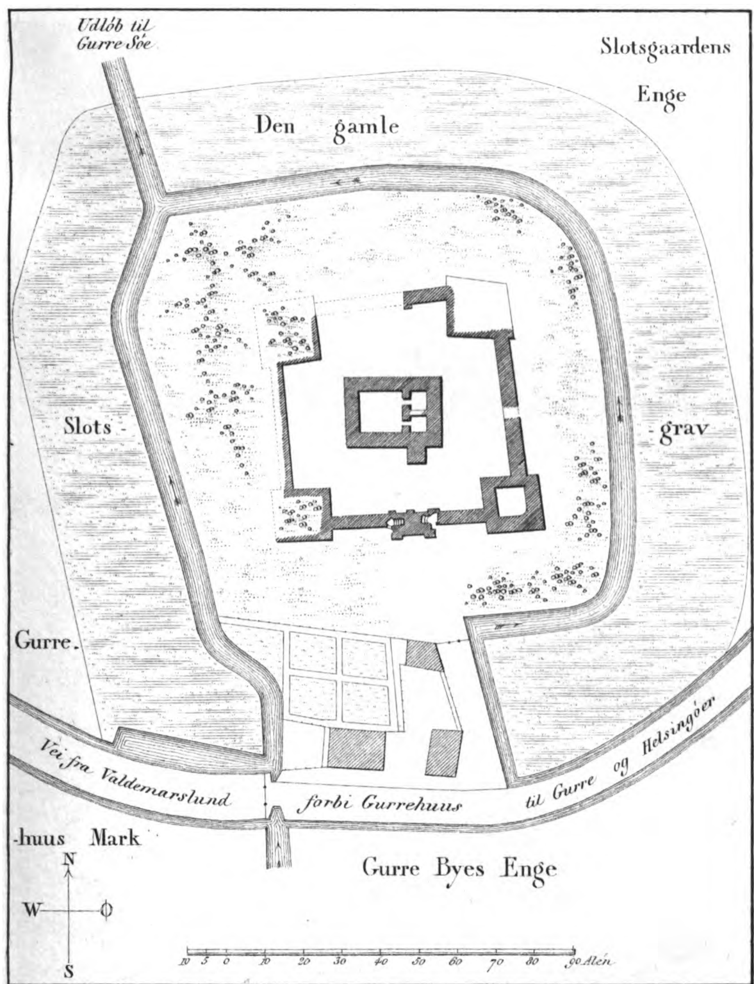
Endnu 130 Aar efter hans Død var Jens Holgersen Ulfstand navnkundig som Opbygger af Glimminge. I Valby Kirke, hvor han ligger begraven, har een af hans Efterkommere ladet sætte en Steen i Kirkemuren, paa den nordre Side, med denne Indskrift: A. 1499 den 1ste Mai lagde Jens Holgersen Ulfstand, Ridder, Rigets Admiral og Lensmand paa Gulland, *Glimminge faste Steenhuses* Grund: döde 1523, og er begraven her med sin anden Frue, Margrethe Trolle: og haver velb. Mogens Rosenkrantz bekostet denne Steen til hans Ihukommelse A. 1651.

Ved Glimminge bør endnu erindres, som een af Stedets synderligste Mærkværdigheder, det i Kampesteen udhugne, colossale Billede af en nøgen Mand, med langt og bredt Skiæg, holdende i venstre Haand en svær Kølle eller Green af et Træ, og i den høire et til Jorden nedhængende Dyr, der ligner en Hare. Denne Figur er opreist paa en raa Steenfod, ved høire Side af Husets eneste Indgangsdør paa dets Nordside. Arbeidet er øiensynligen i en ganske forskiellig og raaere Stiil, end Sculpturerne over Døren og inde i Huset; og denne underlige Billedstøttes Alder, Betydning og Bestemmelse vil vel altid blive en ikke let opløselig Gaade.

O Holst

Em. Bærentzen & Co. lith. Inst.

Spötterup i Salling.

Udløb til
Gurre Söe
Slotsgaardens
Enge
Den gamle
Slots -
- grav
Gurre -
-huus Mark
Vei fra Valdemarslund
forbi Gurrehuus
til Gurre og Helsingöer
Gurre Byes Enge
N
W
Ø
S
10 5 0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 Alen
L. A. Winstrup. 1839.
Em. Bærentzen & Co. lith. Inst.

GURRE SLOT.

Om Rigsdage og Provindsialforsamlinger samt Rigsraadet i Danmark, fra det 13de Aarhundrede indtil Statsforandringen 1660[1]).

Grundtræk til en historisk-statsretlig Fremstilling

af

J. E. Larsen.

Indledning.

Foreløbige Bemærkninger om Folkeforsamlingerne i de ældste Tider, og de Forandringer, som de før det 13de Aarhundrede undergik.

I de ældste Tider forhandledes og afgiordes vigtige offentlige Anliggender i Danmark deels paa almindelige Forsamlinger af Folket fra hele Riget, deels paa Forsamlinger af Indbyggerne i Provindser eller mindre Districter. De offentlige Anliggender, til hvis Afgiørelse man sammenkaldte almindelige Folketing, vare fornemmelig Kongevalg og Hærtog. Naar Thronen var bleven ledig, var det udentvivl den i Almindelighed vedtagne Regel, at Folket skulde møde paa Isøreting i Siælland, for at afgiøre, hvo der skulde være Konge[2]). Men naar et Hærtog til fremmede

[1]) Nærværende Afhandling er for største Delen en Oversættelse af mit i Aaret 1838 til Universitetets Reformationsfest skrevne Program: De comitiis et senatu regni Daniæ &c. Jeg havde vel ønsket, at lade denne Afhandling hvile nogle Aar, inden jeg paa ny udgav den; men flere Omstændigheder have dog bestemt mig til, allerede nu at lade den udgaae, omarbeidet i Modersmaalet, ikke uden endeel og ei ubetydelige Tillæg og Forbedringer; endskiøndt Tiden ikke har tilladt at samle Alt, hvad der kunde tiene til udførligere Oplysning om de behandlede Gienstande. Jeg har imidlertid bl. a. suppleret Afhandlingen, ved her at medtage det Vigtigste om de provindsielle Forsamlinger.

[2]) See hvad jeg herom har bemærket i Molbechs nordiske Tidsskrift IV. S. 32 ff.

Lande agtedes iværksat, pleiede Kongen at sammenkalde Rigets væbnede Magt til et eller andet beqvemt Sted ved Søkanten, hvor da de Ledingspligtige mødte med Skibe og Vaaben, saaledes som det ved Lovene eller gammel Vedtægt var bestemt. Kongen foreslog derpaa for det saaledes forsamlede Folk, om det tilsigtede Tog skulde foretages, og hvis Forslaget fandt Bifald, blev det strax iværksat[1]). Sandsynligviis holdtes der endog aarligen saadanne almindelige Vaabenting, for at det kunde undersøges, om de Ledingspligtiges Skibe og Vaaben vare i behørig Stand, ved hvilken Leilighed da Krigstog ofte bleve besluttede og strax iværksatte, ligesom ogsaa andre vigtige Anliggender kom under Forhandling[2]).

Blandt de mindre Districters Folkeforsamlinger vare de, der holdtes af Indbyggerne i de enkelte af Rigets Provindser (Lande), de vigtigste, nemlig Landstingene. Disse Landsting, paa hvilke Kongerne meget hyppigen selv indfandt sig, vare nemlig ingenlunde blot bestemte til Retssagers Paadømmelse; men saa godt som alle offentlige Anliggender kunde forhandles og afgiøres paa samme, og i Særdeleshed var dette Tilfældet med alle de Anliggender, som antoges ikkun at interessere den enkelte vedkommende Provinds[3]). Saaledes var det Landstingene, hvor Love ordentligviis bleve givne og vedtagne, da hver Provinds havde sin særegne Retsforfatning; og ligeledes bleve Skatter, Afgifter og andre offentlige Byrder

---

1) See t. Ex. om Svend Tveskiægs Tog til England: Emmas Encomiast i Script. rer. Dan. II. p. 476.

2) See *Velschow* de institutis militaribus Danorum p. 43 seq.

3) Jfr. Ælnothus cap. 23: Locus igitur celeberrimus medio fere Jutiæ orbe consistit, qui Wibergis lingua Danica nuncupatur, ubi ex totis Jutiæ partibus quam sæpius non minima multitudo, tam *de causis communibus* tractatura, quam et de *legum* veritate sive firmitate discutienda et stabilienda convenit, et quod ibi *communi consilio aggregatæ multitudinis stabilitum fuerit*, non impune uspiam in Jutiæ partibus irritum fieri valebit. Scr. R. D. III. p. 361.

ofte vedtagne og bevilgede paa disse Forsamlinger[1]. Endogsaa Krigstog bleve stundom der besluttede[2]; og Kongevalget, som egentlig skulde foretages paa den almindelige Forsamling ved Isøre, blev ligeledes ofte iværksat paa Landstingene, paa hvilke ogsaa den egentlige Hylding af Kongen, efterat han var valgt, altid skulde iværksættes[3].

Folket mødte ikke paa de ovenmeldte Forsamlinger ved Repræsentanter; men enhver fribaaren Mand havde der Adgang og Stemme. Den der ønskede noget besluttet, hvad enten det var Kongen eller en anden Mand, aabnede ordentligviis Forhandlingerne ved en Tale, hvori Forslaget blev fremsat, og de, der havde noget at indvende mod samme, reiste sig da og talede derimod. En ordentlig Stemmegivning synes ikke at have fundet Sted; men Folket tilkiendegav sit Bifald eller Mishag med de fremsatte Forslag ved Raab og Skrig, og de vedtagne Beslutninger bleve stadfæstede ved Vaabengny[4].

Med den Forandring, der i de første Aarhundreder efter Christendommens Indførelse foregik hos Folket selv, i det samme udsondrede sig i fire særegne Stænder: Adel, Geistlighed, Borgerstand og Bondestand, indtraadte ogsaa væsentlige Forandringer, med Hensyn til dets tidligere Deeltagelse i de offentlige Anliggenders Bestyrelse. Istedetfor de ældre frie Folkeforsamlinger kom nu efterhaanden Stænder-Forsamlinger, paa hvilke Folket for største Delen kun mødte ved Repræsentation, og som derhos næsten ganske kom til at staae under de tvende privilegerede Stænders Indflydelse. Dette indtraadte dog ikke saa tidligt med Hensyn til Landstingene, som i Henseende til

---

1) Jfr. Knytlinga S. Cap. 28.

2) Saxo ed. Stephan. p. 225 et 379. ed. Müller. p. 604 et 977–78. cfr. Velschow. l. c. p. 44—45.

3) See Nordisk Tidsskrift IV. S. 37 o. f.

4) Jfr. min Afhandl. om de danske Kongers Deeltagelse i Retsplejen §. 4.

de almindelige Forsamlinger for hele Riget, hvilke først og fuldstændigst undergik den ovenmeldte Forvandling, saaledes at denne for deres Vedkommende allerede i det 13de Aarhundrede næsten var fuldført. Hvorledes Gangen af denne Udvikling i det Enkelte egentlig har været, er i øvrigt ikke ganske klart. Af et Sted hos Saxo sees, at saadanne almindelige Folketing, som de ovenmeldte, paa hvilke Hærtog skulde besluttes, endnu holdtes under Valdemar I; men da Kongen havde maattet opgive et af ham foreslaaet Tog imod Venderne, fordi Almuens Ordførere satte sig derimod, gav dette Anledning til, at Kongen siden først tog de fornemste Høvdinger alene paa Raad om slige Foretagender; da det, naar disse vare vundne for hans Mening, ikke var vanskeligt ogsaa at bestemme Almuen[1]. Herefter kunde det synes rimeligt, at de senere Danehoffer eller Rigsdage, paa hvilke de privilegerede Stænder spillede Hovedrollen, havde udviklet sig af selve hine Folkeforsamlinger, ved de Fornemmes Afsondring fra Massen af Folket, hvorved Folketinget ligesom blev deelt i tvende Afdelinger[2]. Der findes imidlertid Spor til, at Raadsforsamlinger af Kongen med den fornemste Geistlighed og Adel allerede tidligere, end det ovennævnte Tidspunkt, have været i Brug, ved Siden af de almindelige Folketing, endskiøndt vel neppe som regelmæssige Sammenkomster[3]; og jeg skulde være tilbøieligst til at antage, at det er af disse de privilegerede Stænders Forsamlinger, at Danehoffet dannede sig derved, at man, for at undgaae Folkets almindelige Sammenkaldelse, optog et plebeiisk Element i samme, ved at tilkalde en Repræsentation af Almuen, hvorefter de almindelige Folketing efterhaanden ganske gik af Brug. Imidlertid findes

---

1) Saxo ed. Stephan. p. 280 & 283, ed. Müller. p. 736 et 741.

2) Jfr. Velschow l. c. p. 47.

3) Saxo lib. XI. ed. Steph. p. 215, ed. Müll. p. 575. Diplomat. Arna-Magn. I. p. 15. Suhms Danm. Hist. VII. S. 5.

der endnu hos Saxo intet Spor til en saadan Sammenkaldelse af Almuens Repræsentanter; da han meget mere kun nævner Adelens Sammenkaldelse ved vigtige Leiligheder, saasom til den bekiendte Forsamling i Ringsted i Aaret 1170, hvor Knud Valdemarsen skulde gives Kongenavn og Knud Lavard skriinlægges[1], og til en Forsamling, som Knud VI, blandt andet for at forbedre den borgerlige Ret, i Aaret 1181 holdt paa Samsø[2]. Dog er denne Omstændighed heller ikke noget afgiørende Beviis for, at den ovennævnte Fremgangsmaade endnu ikke dengang var kommen i Brug, da Saxos Angivelser i det omhandlede Punkt aabenbart ikke ere nøiagtige; hvilket skiønnes saavel af deres eget Indhold, da han heller ikke nævner Geistligheden, der dog utvivlsomt har været sammenkaldt tilligemed den egentlige Adel, som af en Sammenligning med andre troværdige gamle Beretninger[3].

Førend jeg nu gaaer over til Fremstillingen af det Æmne, som er den egentlige Gienstand for nærværende Afhandling, skal jeg bemærke, at jeg har fundet det rigtigst at dele denne Fremstilling i trende Afdelinger. I den første af disse skal handles om de almindelige og de provindsielle Forsamlinger fra det 13de indtil Slutningen af det 14de Aarhundrede. Da det omtrent var ved dette Tidspunkt, at Rigsraadet fremtræder som en selvstændig Corporation, der fik den væsentligste Andeel i de offentlige Anliggenders Bestyrelse: skal den anden Afdeling give en Fremstilling af denne Corporations Oprindelse og Beskaffenhed. Og endeligen skal den tredie Afdeling igjen

[1] Saxo l. XIV ed. Steph. p. 329, ed. Müller p. 846—847: "Omnis *danica nobilitas* sub edicto Ringstadium evocata est".

[2] Saxo lib. XVI ed. Steph. p. 376, a. ed. Müller. p. 968: "Apud insulam Samsam ...., juris civilis emendandi gratia, *ingenti nobilitate* contracta" &c.

[3] Jfr. i Særdeleshed om den Ringstedske Forsamling Annales Esromenses: Script. rer. Dan. I p 242, Suhm VII. S. 324.

optage Fremstillingen af hine Forsamlinger, og omhandle dem som de vare under Rigsraadets Herredømme indtil Statsforandringen 1660.

Første Afdeling.

Om Rigsdagene og de provindsielle Forsamlinger fra det 13de og indtil Slutningen af det 14de Aarhundrede.

Første Afsnit.

Om Rigsdagene.

§. 1. Om Rigsdagenes Benævnelse, Forskrifter om deres regelmæssige Sammenkaldelse, m. m.

Den almindelige danske Benævnelse for en Rigsdag i denne Periode var "Hof" eller "Danehof"[1]; et Udtryk, der ogsaa tyder hen paa en Oprindelse fra Forsamlinger af de Fornemme hos Kongen. I Love og andre Documenter, som ere affattede paa Latin, kaldes Rigsdagen "concilium eller parlamentum generale Danorum"[2]. Hvor ofte Rigsdage skulde holdes, samt Aarstiden og Stedet for samme, var i Begyndelsen af dette Tidsrum ikke bestemt ved nogen Lov, men overladt til Kongens egen Afgiørelse. Dog valgtes ordentligviis dertil et Sted,

---

1) Ordet „Hof" bruges t. Ex. i den danske Forordning af 1282, i de tre nyborgske Forordninger af 1284, og i den ældste danske Text af Thord Degns Artikler § 23 (Rosenvinges Udg. af Jydske Lov S. 424). „Danehof" forekommer t. Ex. i de latinske Forordninger af 1354 og 1360: „parlamentum generale Danorum, dictum *Danehof*." Ordet „Adelthing," som Nogle ogsaa have anseet som en gammel Benævnelse paa Rigsdagene, forekommer udentvivl blot i en nyere Oversættelse af Christoffer den andens Haandfæstning, hos Hvitfeldt S. 412, og har ellers ingen historisk Hjemmel. Jfr. Maanedsskr. for Literat. I. S. 288.

2) See f. Ex. Rigsdagsakter af 1284 og 1285, hos Suhm X. S. 1022 til 1025, Forordningerne af 1354 og 1360, Christoffer den andens, Valdemar Erikens og Olufs Haandfæstninger.

hvortil der var Skibsfart; ligesom det og var naturligt, at Forsamlingen sædvanligviis blev holdt paa den mildere Aarstid, endskiøndt det Modsatte i begge Henseender dog ogsaa stundom findes at være skeet[1]). Paa en Rigsdag under Kong Abel i Aaret 1251 siges det allerede at være bestemt, at Danehof skulde holdes hvert tredie Aar i Nyborg; men denne Efterretning er høist upaalidelig[2]). Derimod haves fra Erik Glipping og flere følgende Konger en heel Række af Lovbestemmelser om denne Gienstand, der viser, hvor magtpaaliggende det var Folket, at Danehof regelmæssigen blev holdt; men tillige, at dette ikke altid er blevet iagttaget, hvorfor Kongerne idelig en maatte gientage Løftet herom. Saaledes lovede Erik Glipping i den danske Forordning eller Rigsdagsact, som blev udstedt paa Danehoffet i Vordingborg i Marts 1282[3]), „at han vilde holde Hof hvert Aar ved Midfastetid; Stedet kunde Kongen bestemme, dog saaledes, at der var Skibsfart dertil"[4]); hvilken Bestemmelse blev gientagen i den latinske Forordning, som i Juli Maaned samme Aar blev udstedt paa Danehoffet i Nyborg. Derpaa fastsatte de tre bekiendte Forordninger, som bleve givne for Rigets tre Hovedprovindser paa den nyborgske Rigsdag i Aaret 1284, at der aarligen skulde holdes Danehof i Nyborg; men med Hensyn til Aarstiden, naar

1) See t. Ex. Script. rer. Dan. V p. 584. Hvitfeldt p. 245.

2) Jfr. Suhm X. S. 180—181. Kofod Anchers Saml. Skrifter I. S. 475.

3) Denne og flere andre her paaberaabte Forordninger eller Rigsdagsacter fra det 13de og 14de Aarhundrede, om hvilke ikke henvises til noget andet Sted, findes trykte i Ghemens Udgaver af de gamle danske Provindsiallovbøger, og nogle andre Steder; jfr. K. Anchers Lovhistorie og Rosenvinges Retshistorie.

4) „Thet havær oc Koning jæt (ɔ: lovet) riget, oc Danæ togæ with, at havæ Hof um midfastæ hvert ar; oc thet scal Koning göra kunnugt i allæ land en maneth foræ æn hof holdes scal, i then stad ther han vil havæ thet; tho so at man ma meth skif tilkomme." Jfr. K. Anchers Saml. Skrifter I. p. 508.

dette skulde skee, stemme disse Forordninger, i det mindste saaledes som de haves trykte i de gamle Udgaver af Provindsiallovbøgerne, ikke overeens. Den Siællandske Forordning foreskriver nemlig ingen bestemt Tid; den Skaanske siger Midfaste Søndag, men den Jydske Søndagen efter Pintse[1]). I Christoffer den andens Haandfæstning af 1320 gientages blot, at Danehof aarligen skal holdes i Nyborg; men i Valdemar Erikssens Haandfæstning af 1326 tilføies, at det skal holdes fiorten Dage før St. Hansdag. Endelig fastsatte de under Valdemar Atterdag paa Rigsdagene 1354 og 1360 givne Forordninger, samt Olufs Haandfæstning af 1376, at Danehoffet aarligen skulde holdes i Nyborg paa St. Hansdag, med Tilføiende, „at dette var efter Rigets gamle Sædvane". Men som ovenfor er berørt, bleve disse Forskrifter ikke nøiagtigen overholdte. Stundom synes det at Danehof i enkelte Aar slet ikke er bleven holdt, hvorimod det atter i andre Aar findes holdt flere Gange, ligesom det ogsaa jævnligen forsamledes paa andre Steder end i Nyborg[2]).

§. 2. Om de forskiellige Stænders Møde paa Rigsdagene.

De forskiellige Stænders Repræsentation paa Rigsdagene var ikke bestemt ved ved nogen skreven Lov, men ordnede sig af sig selv, saaledes som Forholdenes egen Natur, i Forbindelse med de ældre Tilstande, medførte. Men Sagens Natur ledede til, at alle de bleve kaldte til Rigsdagene, hvis Samtykke det ansaaes nødvendigt, eller dog forsigtigst, at sikkre sig, for at de Beslutninger, som der bleve fattede, kunde bringes i Udførelse. Hertil hørte da først og fremmest de tvende privilegerede Stænder, Adelen og Geistligheden, der efter det Ovenanførte endog synes at have været de oprindelige Bestanddele

---

1) Jfr. K. Ancher l. c. S. 540.

2) Forordningen af 1360, der blev given paa et Danehof i Kalundborg, bestemte selv, at Danehoffet i de nærmest paafølgende tre Aar skulde holdes i samme By, men derefter atter i Nyborg.

af Danehoffet, og hvis Magt og Indflydelse vare i bestandig Stigen. Ogsaa Kiøbstæderne havde i det 13de Aarhundrede opnaaet en saadan Kraft og Selvstændighed, og deres Indbyggere dannede allerede en saa talrig og vigtig særegen Stand, at de ikke vel kunde forbigaaes ved mange Leiligheder, hvor almeenvigtige Beslutninger skulde sættes igiennem. Endelig var Bondestanden ingenlunde endnu i den Grad eller i det Omfang bleven underkuet, eller Følelsen af tidligere Selvstændighed saaledes tilintetgiort hos denne Stand, at de privilegerede Classer, uden Frygt for blodig Modstand, vilkaarligen kunde paatvinge den hvad de ønskede*). Et af de vigtigste Anliggender, som hyppigst kom til Forhandling paa Rigsdagene, var udentvivl nye Skatter, ny Told og andre slige Byrder, som de ældre Statsindtægters Utilstrækkelighed til Udgifternes Bestridelse efterhaanden mere og mere giorde det nødvendigt at fordre; og om end Kongen med de Fornemme i denne Periode havde anseet sig berettigede til, paa egen Haand at paalægge Borger og Bonde slige nye Byrder: saa var det dog, ikke blot af Hensyn til hvad der tidligere havde været Brug, men ogsaa efter de daværende Forhold, i alt Fald raadeligst, at man saavidt muligt søgte ogsaa at erholde disse Stænders Samtykke dertil, og derfor kaldte dem til Forhandlingerne herover. Det er saaledes sandsynligt, at alle fire Stænder i den Periode, hvormed vi her beskiæftige os, have været kaldte til Rigsdagene; og dette synes ogsaa at bekræftes ved de Efterretninger om disse, som ere os levnede. Dog maa man ikke forestille sig, at man har kaldt samtlige Stænder til enhver Rigsdag, eller at de stedse ere blevne repræsenterede paa samme Maade; thi, i Mangel af en fast Regel, fandt der vistnok heri, efter Tid og Omstændigheder, mange Uovereensstemmelser Sted. Vi besidde imidlertid om alt dette ingen sikker og fuldstændig Efterretning;

*) Jfr. t. Ex. Suhms Historie af Danmark X. S. 287 ff.

men al vor Kundskab derom maa hentes fra de enkelte fragmentariske Angivelser, der findes i nogle Rigsdagsacter og hos Annalisterne. Hvad jeg saaledes har fundet om de forskiellige Stænders Møde paa Rigsdagene er Følgende:

1. Om Adelstanden. Det fornemste Sæde paa Danehoffet næst efter Kongen havde Kongens Sønner[1], og næst efter dem i Rangen var den slesvigske Hertug, som den nærmeste Agnat af Kongestammen og Rigets vigtigste Vasal[2]. Derefter nævnes sædvanligviis de fornemste tilstædeværende Geistlige, og først efter dem den øvrige Adel. For at en Adelsmand skulde være berettiget til at møde og stemme paa Rigsdagen, udkrævedes neppe i denne Periode, at han enten skulde have noget kongeligt Lehn eller eie Jordegods; men saadant synes at have tilkommet enhver myndig Adelsmand som en personlig Ret[3], undtagen hvor der netop handledes om Afgifter af Lehn eller Jordegods. Dog er det rimeligt, at Adelen i de forskiellige Provindser, istedetfor at møde i Masse, stundom har sendt enkelte Befuldmægtigede til Rigsdagen, som skulde handle paa Alles Vegne, hvortil der ogsaa synes at findes et Spor i en Rigsdagsact af 1303[4]. For øvrigt er det mærkeligt, at ikke blot den indenlandske Adel gav Møde paa Rigsdagene, men at ogsaa Kronens udenrigske Vasaller ansaaes berettigede hertil[5].

---

1) See t. Ex. Jydske Lovs Fortale i Slutningen, og Forordningen eller Rigsdagsacten af 1360.

2) See t. Ex. Acten fra Rigsdagen 1360, paa hvilken Rigsdag ikke blot den slesvigske Hertug Valdemar, men ogsaa hans Søn Henrik, var mødt.

3) Jfr. de ovenfor S. 239 anførte Steder af Saxo samt Script. R. D. II. p. 258.

4) Hvitfeldt S. 321: „approbantibus . . . . episcopis ac principibus, baronibus et aliis regnicolis in dicto parlamento per se *et nomine absentium constitutis*.“ Dog sigter dette sidste maaskee blot til Kiøbstædernes og Bøndernes Befuldmægtigede. Jfr. ogsaa Hvitfeldt S. 521.

5) See t. Ex. om Rigsdagene 1282 og 1284 de paa disse udstedte Forordninger; samt Suhm X. S. 837, 841 og 881 m. fl.

2. Om Geistligheden. Af denne Stand havde utvivlsomt Erkebiskoppen og Biskopperne altid Sæde paa Rigsdagene, og de af dem, som vare tilstede, anføres stedse navnligen i de udfærdigede Actstykker. Denne Ret udøvedes derhos endog af Biskopperne fra de Riget underkastede fremmede Lande, naar de opholdt sig her[1]). Det kan fremdeles ikke paatvivles, at ogsaa Abbederne og Priorerne af de større Klostre (Herreklostre), som ikke hørte til Tiggermunkenes Ordener, ordentligviis mødte paa Rigsdagen[2]), og at ligeledes Domcapitlerne have sendt Fuldmægtige til samme[3]). Men om ogsaa Repræsentanter af den ringere Geistlighed have været kaldte til Rigsdagene, er vanskeligt at bestemme, skiøndt det dog er rimeligt, at dette, i det mindste ved enkelte Leiligheder, har været Tilfældet[4]).

3. Om Kiøbstedborgerne. Befuldmægtigede fra Kiøbstæderne findes første Gang udtrykkeligen omtalte som mødte paa en Rigsdag i Aaret 1250. Herom haves imidlertid alene en kort Notits hos Hvitfeldt[5]); og det er end ikke klart, om

---

1) Jfr. den Siæll og den Skaanske Forordning af 1284, samt Suhm X. S. 841, 881 og 1028, og XII. S. 9 og 15.

2) See t. Ex. en Rigsdagsact af 1284: "prior de Antworscogh," Suhm X. S. 1022; Rigsdagsact 1326: "prior de Antworskov et Abbas Ringstadiensis," Hvitfeldt S. 435. Jfr. Schlegels Statsret S. 97, og Falcks Handbuch des Schleswig-Holst. Privatrechts II. S. 208—209.

3) Om Rigsdagsacten 1326: "Capitula omnia cathedralia," Hvitfeldt S. 435. Jfr. Suhm VII. S. 172 og X. S. 862; Schlegel l. c. S. 95—96; og Münters Kirchengeschichte v. Dänem. II. S. 48 ff.

4) Saaledes nævnes i Forordningerne af 1282 og 1284: "oc sithen the beste men af riget bode lærde oc lege," og i en anden Rigsdagsact af 1284: "presentibus . . . multis aliis tam *clericis* quam laicis fide dignis." Suhm X. S. 1022.

5) S. 227: „Om Julen 1250 holdes der en Herredag udi Roskild; der bleff Abel kronet til Konge . .; der hyldede de oc svore hannem menige Stænder, oc Kiøbstedernis Fuldmectige: han dennem igien confirmered Kiøbstedernis Privilegier oc Friheder."

Kiøbstædernes Fuldmægtige blot mødte ved den omhandlede Leilighed, for at deeltage i Kongens Hylding og ansøge om deres Privilegiers Confirmation; eller om de virkelig som en særegen stemmeberettiget Stand ere blevne kaldte til Forhandlingerne, hvilket sidste dog synes at være rimeligst. Men om Rigsdagen i Ringsted 1319, hvor Valdemar Atterdag giorde Regnskab for Anvendelsen af de ham bevilgede Skatter, siger Hvitfeldt med bestemte Ord, at Kiøbstedborgerne vare kaldte til samme[1]). Ved andre Leiligheder ere, saavidt jeg veed, Kiøbstedborgerne i denne Periode ikke specielt nævnte ved Rigsdagsmøderne[2]), hvorimod de vel kunne være indbefattede under de i mange Rigsdagsacter forekommende Udtryk, som sigte til Folket i Almindelighed, og som jeg nedenfor, ved at omtale Bondestanden, skal anføre.

Kiøbstedborgerne lode naturligviis ikkun give Møde paa Rigsdagene ved affendte Fuldmægtige, saaledes som ogsaa de ovenanførte Vidnesbyrd godtgiøre. Dog vare disse Affendinger udentvivl i de sieldneste Tilfælde særligen udvalgte af Borgerne til denne Forretning; hvorimod det visnok sædvanligviis har været Enkelte af Byens almindelige Magistrat, som fungerede paa denne Maade, ligesom Tilfældet var i den følgende Periode.

4. Om Bondestanden. Endskiøndt denne Stands Kaar bestandig forværredes, har den dog igiennem hele denne Periode jævnligen været kaldt til Rigsdagene. Saaledes t. Ex. berettes det udtrykkelig, at Almuen blev kaldet til en Rigs-

1) S. 498: „St. Knuds Dag er holden en Herredag til Ringsted, hvor Adelen og den menige Mand udi Kiøbstederne og paa Bygden (ɔ: Landsbyerne) deris Fuldmectige vaare fordret."

2) Jfr. dog en Tractat af 1343, Hadorfs Svenske Rimkrønike II. S. 29 og Suhm XIII. S. 77—78; samt Calmarunionen af 1397.

dag i Nyborg 1293, hvor der skulde raadslaaes om Rigets Forsvar imod den norske Konge og Marsk Stigs Parti[1]), og at Valdemar Atterdag kaldte Fuldmægtige af Bondestanden til den ovenmeldte Rigsdag i Aaret 1349, hvor han giorde Regnskab for de oppebaarne Skatters Anvendelse; ligesom der ogsaa hyppigen i Rigsdagsacterne forekomme Udtryk, som vise, at de ringere Stænder, eller Bondestanden, og rimeligviis tillige Kiøbstædborgerne, have været tilstede[2]). Bønderne mødte paa Rigsdagene ved Fuldmægtige; men om Maaden, hvorpaa disse bleve udvalgte, deres Antal m. v. haves fra denne Periode ingen Efterretning. Rimeligviis har i Almindelighed hvert Herred sendt sine Fuldmægtige, og disse have maaskee imod Slutningen af Perioden, ligesom i det følgende Tidsrum var Tilfældet, ordentligviis været Herredsfogden tilligemed nogle paa Thinget tilnævnte Bønder. Det synes derhos antageligst, at kun de Bønder, som vare Selveiere, have deeltaget i den her omhandlede Rettighed. Fæstebøndernes Interesse blev udentvivl alene paaseet af deres geistlige

---

[1]) Action. advers. Erici regis et Johannis Grand archiepiscopi Script. rer. Dan. VI. p. 368: Dominus rex archiepiscopum, episcopos et barones regni, *ac etiam Almuge*, propter adeo magna et ardua negotia defensionis suæ et regni . . Nyborg vocaverat. Jfr. Suhm XI. S. 133. See ogsaa herved Hvitfeldt S. 371.

[2]) Jfr. Erik Glippings Forordning af 1276, i K. Anchers Lovhistorie II. S. 532; Rigsdagsacten af 1303, som ovenfor S 250 Not. 4 er anført; Christoffer den andens, Valdemar Erikſens og Olufs Haandfæstninger af 1320, 1326 og 1376: convenientibus regni melioribus *unacum popularibus* ad electionem novi regis. Valdemar Atterdags Forordning af 1360 nævner foruden Adelen og Geistligheden: "ceteri regni Daciæ communitas et incolæ" og "tota communitas Daciæ"; og Kong Olufs Forordning af 1377: "ceteri alii regni Daciæ incolæ in parlamento convenientes". Herved kan ogsaa bemærkes: at da Geistligheden og Adelen i Aaret 1326 opsagde Christoffer den Anden Lydighed, forbøde de i et udstedt Manifest Bønder og Almue at adlyde ham: »indtil de med dem kunde blive eens om en anden Konge at udvælge«. Hvitfeldt S. 429, Suhm XII S 118.

og adelige Husbonder, hvis Samtykke vistnok blev ansect tilstrækkeligt for at kunne paalægge dem nye Skatter og Afgifter[1]).

§ 3. Om de Anliggender, der forhandledes paa Rigsdagene.

Næsten alle Slags vigtige offentlige Anliggender bleve i denne Periode afhandlede paa Rigsdagene. Saaledes bleve der Kongevalg afgiorte[2]), Love vedtagne, ikke blot almindelige[3]), men ogsaa particulære for enkelte Provindser eller Districter[4]), nye Skatter udskrevne[5]), Beslutninger tagne om Krig og Fred[6]), vigtige Forlehninger bortgivne[7]), Stridigheder imellem Kongen og Folket bilagte[8]), Underhandlinger førte med Kronens udenrigske Vasaller og andre fremmede Fyrster m. m. Man maa imidlertid vel vogte sig for at antage, at alle disse Gienstande nødvendigviis skulde forhandles paa Rigsdagene. Da der herfor ikke gaves nogen fast Regel eller Vedtægt, saa afgiordes flere af disse Anliggender, som vi i det Følgende skulle see, ogsaa ofte paa Landstingene og andre Provindsialforsamlinger; ligesom udentvivl Kongen ogsaa ofte paa egen Haand, i alt Fald efter Raadførsel med nogle af de fornemste Mænd, har taget Beslutninger i deslige Sager[9]).

1) Jfr. Rosenvinges Retshistorie §§ 58 og 59.

2) See t. Ex. Indledningerne til Haandfæstningerne af 1320, 1326 og 1376. Jfr. Nordisk Tidsskrift IV. S. 40—41.

3) Jfr. Haandfæstn. 1320 og 1326: Item non inveniantur novæ leges nisi de consensu totius regni in parlamento generali &c.

4) For Ex. Jydske Lov af 1241, Ribe Stadsret af 1269 m. fl.; jfr. Jur. Tidsskr. XIV. a. S. 65 ff.

5) See t. Ex Hvitfeldt S. 229 og 511. Jfr. Thord Degn Art. 51: Item nulla nova theolonia sine consensu Danorum imponantur.

6) Jfr. det oven S. 253 anførte Sted af Script. rer. Dan. VI. p. 368. Haandfæstn. af 1320, 1326 og 1376: Item ut guerras contra aliquem rex inchoare non debeat, nisi cum consilio et consensu prelatorum et regni potenciorum.

7) See t. Ex. Suhm X. S. 1017; Hvitfeldt S. 421, 433 ff. m. fl. Steder.

8) See t. Ex. Hvitfeldt S. 509 og 521.

9) Jfr. f. Ex. Suhm X. S. 324.

Endnu maa bemærkes, at det ikke blot var egentlige Statssager, som bleve forhandlede paa Danehoffet; men at der ogsaa tilkom denne Forsamling en dømmende Myndighed eller Jurisdiction. Det er ikke ganske klart, hvorledes denne Danehoffets dømmende Myndighed egentlig er opstaaet; om den har havt sit Udspring af den Kongerne tillagte Jurisdiction, derved at de have pleiet at holde Retterting samtidigt med det egentlige Danehof, og benyttet de forsamlede bedste Mænd som Bisiddere eller Raadgivere [1]), hvorved da den Anskuelse efterhaanden kan være opstaaet, at den dømmende Myndighed tilkom Forsamlingen selv: eller om der i hine Tider, hvor der ikke gjordes nogen skarp Forskiel imellem dømmende og administrative Functioner, oprindeligviis er tillagt Rigsforsamlingen Ret til at dømme i Retssager, som en Myndighed, der naturligen maatte tilkomme en saadan Forsamling, paa samme Maade som Landstinget havde baade dømmende og administrative Functioner. Men hvorledes det end hermed har forholdt sig, er det vist, at Danehoffet tidligen opnaaede en selvstændig dømmende Myndighed, der ikke alene bestod ved Siden af den kongelige Jurisdiction, men endog blev denne overordnet. Endnu i Aaret 1311 omtales det vel som en betydelig Fornærmelse imod Kongen, at en Adelsmand havde appelleret fra Kongen til et Danehof i Helsingør [2]). Men ved Haandfæstningerne af 1320 og 1326, samt Forordningen af 1354 § 6, blev udtrykkeligen bestemt: at der fra Kongens Ting kunde i sidste Instants

---

[1]) I nogle Acter omtales Kongen, som den der egentlig dømte paa Danehoffet; see Erik Menveds Forordning for Nørrejylland 1304, i K. Anchers Lovhistorie II. S. 538: "quod si aliquis fecerit . . . in parlamento anno futuro celebrando . . . deliberato cum regni melioribus super hoc, ipsos gravius puniemus &c." . . . Rigsdagsact af 1327 hos Hvitfeldt S. 438: "de meliorum regni nostri consilio et consensu adjudicamus &c.

[2]) Hvitfeldt S. 375.

appelleres til det almindelige Danehof[1]). Foruden at Danehoffet saaledes blev den øverste Domstol for Rigets Indbyggere i almindelige Retssager, var det allerede tidligere bestemt, at den, der formeente sig at have nogen Tiltale imod Kongen selv, kunde paatale sin Ret umiddelbart for Danehoffet[2]); ligesom dette ogsaa dømte i Tvistigheder imellem Kongen og Rigets Vasaller om deres Forlehninger[3]). Overhovedet synes det, at Danehoffet, uden nogen fast Regel, ogsaa jevnligen har paakiendt andre Sager af særdeles Vigtighed i første Instants[4]).

§ 4. Om den formelle Fremgangsmaade, som fulgtes, naar Rigsdage bleve holdte.

Naar Kongen havde bestemt, at et Danehof skulde holdes, blev dette ikke blot offentligen forkyndt over hele Riget[5]); men særskilte Indkaldelsesskrivelser bleve ogsaa udsendte, i det mindste til de Fornemste blandt dem, der havde Sæde i Forsamlingen,

---

1) Jfr. Rosenvinges Retshistorie §. 187, d og §. 192; og min Afhandling om Kongernes Deeltagelse i Retspleien §. 4.

2) Kong Eriks Nyborgske Forordning af 1282: Item si aliquis nos impetere voluerit super bonis quibuscunque, tanquam minus juste occupatis, super hoc consilio stabimus et ordinationi fidelium nostrorum in parlamento nostro pro tempore celebrando.

3) See en Dom af 1285 i en Tvistighed imellem Erik Glipping og den slesvigske Hertug Valdemar, hos Suhm X. S. 1024—1025; jfr. Hvitfeldt S. 288; og den bekiendte Dom om den slesvigske Forlehning af 1413, hos Hvitfeldt S. 645 ff. — Jfr. ogsaa Forliget imellem Erik Menved og Hertug Valdemar af 1296 hos Hvitfeldt S. 308; Suhm XI. S. 219: "Hertugen skal ingen Uret giøre vore Bønder i Hertugdømmet, men den Deel som Ret er, naar han tiltales derom: Vil han det ikke giøre, da skal han svare os og Danmarks Raad til Parlament og Danehof som holdes"; samt tvende senere Foreninger med Hertug Erik af 1313, hos Hvitfeldt S. 365—366 og Suhm XI. S. 701—703.

4) Saaledes 1287 paa Danehoffet i Nyborg Sagen imod Erik Glippings Mordere, Hvitfeldt S. 298; og 1327 paa Danehoffet i Helsingborg en Sag imellem Erkebispen af Lund og Johan Uffesøn om Rodneherred paa Bornholm, Hvitfeldt S. 437.

5) See den danske Forordning af 1282, som er anført ovenfor S. 247 Note 4.

hvilke Skrivelser udentvivl som oftest tillige have angivet Anledningen til Sammenkaldelsen [1]). For at Alle med Sikkerhed kunde besøge Danehoffet, blev derhos saavel den Tid, i hvilken Danehoffet holdtes, som den nærmest foregaaende og efterfølgende Tid, ved Lovene erklæret for fredhellig, saa at Brud paa denne Sikkerhed skulde straffes som Ubodemaal [2]).

I det her omhandlede Tidsrum pleiede Kongerne selv at have Forsædet paa Rigsdagene og styre Forhandlingerne; men under et Interregnum synes det, at Erkebiskoppen af Lund har havt dette Hverv. Alle Forhandlinger skete udentvivl mundtligen, og i Særdeleshed holdtes der neppe nogen egentlig Protocol over dem. Dog synes stundom skriftlige Propositioner eller Besværinger samt Svar derpaa at være blevne fremlagte [3]). Hvorledes der forholdtes med Stemmegivningen, savne vi saa godt som al Efterretning om. I Almindelighed bemærkes blot i de udfærdigede Rigsdagsbeslutninger, at alle de Tilstedeværende havde givet deres Samtykke til samme. Exempel paa det Modsatte heraf findes dog i en paa Rigsdagen i Nyborg 1276 udstedt Forordning, der, synderligt nok, selv indeholder den Bemærkning: at den i samme indførte Bestemmelse, at Kongen skulde udnævne de Nævninger, hvormed

---

1) See Script. rer. Dan. V. p. 584, hvor der handles om et af Christoffer d. I. i Aaret 1256 sammenkaldt Danehof, og anføres, at Kongen i Convocationsskrivelsen til Erkebiskoppen Jacob Erlandsen havde angivet, hvorledes han fornemmeligen med Hensyn til Forhandlinger med Greverne af Holsteen og de vendiske Fyrster havde berammet Danehoffet.

2) Waldemar Atterdags Forordn. 1354 § 5, og 1360 § 20; Olufs Haandfæstning hos Suhm XIV. S. 499; jfr. Rosenvinges Retshistorie 2. Udg. § 161 Note c.

3) See t. Ex. om Tvistighederne imellem Kong Christoffer d. I. og Erkebisp Jacob Erlandsen paa Danehoffet 1256 Script. rer. Dan. V. p. 585 seq., Hvitfeldt S. 245.

den, der sigtedes for Majestætsforbrydelse, skulde værge sig, ikke havde vundet Bifald hos dem, der vare tilstede paa Rigsdagen, med Undtagelse af nogle Faa, da man paastod, at den Sigtede selv skulde vælge dem [1]). Maaskee kan man heraf slutte, at der paa Rigsdagene ikke er blevet stemmet efter Stænder, men viritim [2]). Med Hensyn til den betydelige Repræsentation af de ringere Stænder, der, som ovenfor er anført, synes at have mødt paa Rigsdagene, er det endog rimeligt, at disse Stænder ordentligviis slet ikke have været admitterede til de egentlige Raadslagninger, i hvilke udentvivl blot de adelige og geistlige Rigsdagsdeputerede, eller maaskee endog kun de fornemste af disse, have deeltaget, hvorefter de af dem fattede Beslutninger ere blevne forelagte de øvrige Tilstedeværende til Approbation eller Forkastelse. Dette bestyrkes ved Indledningen til den ovenmeldte Forordning af 1276 [3]), samt ved et Sted af Procesacten imellem Christoffer I. og Jacob Erlandsen, hvor Erkebispen klager over, at Kongen paa Rigsdagen i Nyborg 1256 havde fremført sine Besværinger imod ham, ikke i sit Værelse eller Pallads, i Overværelse af de klogeste og fornemste Mænd, men under aaben Himmel, i et opreist Telt, for den hele Adel og Almue [4]). Endelig stemmer det Ovenanførte ogsaa med

[1]) Quomodo autem supra dictum est, scil. quod rex quasi actor nominaret purgatores supradictos, nullis placuit de regno, exceptis paucis, qui tunc dicto concilio interfuerunt; sed affirmarunt, quod reus debeat eos nominare. K. Anchers Lovhist. II. S. 533.

[2]) Jfr. herved Hvitfeldt S. 401 og 423.

[3]) "Conditæ sunt istæ leges per consiliarios regis et ceteros meliores totius regni, assentiente toto regno.". Herved lade sig da ogsaa de ovenmeldte modsigende Bestemmelser i denne Forordning forklare.

[4]) Deinde non in camera aut palatio suo coram discretioribus et melioribus regni, sed sub divo *prætorium constituens* coram nobilibus et popularibus sive plebejis arshiepiscopum nimis graviter et indecenter arguit, etc. Script. rer. Dan. V. p. 585. I Aaret 1413

den Fremgangsmaade, der fulgtes paa Rigsdagene i den næste Periode. At det iøvrigt ofte er gaaet meget uroligt og uordentligt til paa disse Rigsdage, synes at kunne sluttes deraf, at den latinske Benævnelse „Parlament" gik over i Folkesproget til at betegne det samme som Kiv og Trætte [1]).

De paa Rigsdagene fattede endelige Beslutninger bleve i Almindelighed skriftligen udfærdigede, og, forsaavidt saadant var fornødent, publicerede over hele Riget eller i den vedkommende Provinds. I en saadan Rigsdagsact nævnes i Almindelighed af de Tilstedeværende blot Kongen, Prindserne, Biskopperne og de fornemste Adelige, saasom Drosten og Marsken, med hvis Sigiller Acten forsynedes. Dog forekomme ogsaa slige Acter, i hvilke samtlige de tilstedeværende Adelsmænd findes navnligen opregnede [2]).

Hvad i Særdeleshed angaaer Maaden, hvorpaa den Danehoffet tilkommende dømmmende Myndighed blev udøvet, da synes det ordentligviis at have været Kongen, som, i det mindste efter Formen, afsagde Dommen, efterat have hørt de vigtigste tilstedeværende Mænds Mening om Sagen [3]); og naar Sagen vedkom Kongen selv, eller denne af andre Aarsager ikke kunde fungere som Dommer, synes saadant at være skeet ved Erkebispen eller en af de fornemste Rigsem-

---

nævnes den store kongelige Sal paa Slottet i Nyborg som Rigsdagens Forsamlingssted. Hvitfeldt S. 648.

1) See Videnskabernes Selskabs Ordbog u. O. Parlament, og K. Anchers saml. Skrifter III. S. 212. Hvitfeldt II. 993: „Saadant Perlemente og Tumult"; (om et Oprør).

2) Saasom Forordningen eller Rigsdagsacten af 1360, der i § 14 udtrykkelig indeholder, at kun de skulde nyde den derved tilsagte Ret og Beskyttelse, som bekræftede samme med deres Sigiller, hvorefter der i Slutningen anføres 42 Riddere og 22 Væbnere, som havde iagttaget dette; og ligeledes Rigsdagsacten af 1377, der navnligen anfører 43 Riddere og 87 Væbnere, som tilstedeværende paa Rigsdagen.

3) Jfr. ovenfor S. 255 Note 1.

bedsmænd [1]). Men naar Sagen syntes at være særdeles tvivlsom, i Særdeleshed paa Grund af Uvished om de factiske Omstændigheder, blev der i Almindelighed udnævnt et vist Antal gode Mænd, som, efterat have undersøgt Sagen, ved en edelig Kiendelse bestemte, hvad der burde ansees som Ret i samme, hvilket saaledes var den egentlige Dom, som Danehoffet derefter blot stadfæstede [2]).

Andet Afsnit.

Om Provindsialforsamlingerne.

§ 5. Om de forskiellige Landsting og deres regelmæssige Holdelse m. m.

Som ovenfor bemærket havde Landstingene fra gammel Tid af ikke blot dømmende Functioner i egentlige Retssager;

---

[1]) Jfr. Domme imellem Kongen og den slesvigske Hertug af 1284 og 1285, hos Suhm X. S. 1022 og 1024, og Hamsfortii Chronologia secunda ad ann. 1287: Comitiis inde Neoburgicis Ericus definit litem ex agro quodam Othoniensi ortam inter Priorem Canutiorum et Michaelem et Nicholaum Ascerson, VII. Kal. April. *judicium ferente Petro regis Dapifero*; Script. R. D. I. p. 294. Den mærkelige Rigsdagsdom i den slesvigske Lehnssag af 1413 blev affagt af Biskop Peder af Roeskilde »som Rigets Cantsler og almindelige Dommer« med Raad og Samtykke af de retskyndige Bisiddere og det hele kongelige Parlament. Hvitfeldt S. 647, 648 og 651.

[2]) Saaledes blev paa Rigsdagen 1287 udnævnt, foruden nogle Hertuger og Grever, 27 Adelsmænd til at undersøge og paakiende Sagen imod Erik Glippings Mordere, hvis Kiendelse derefter blev stadfæstet af Biskopperne og det øvrige Danehof. Jfr. Script. rer. Dan. I. p. 188 & 248, Hvitfeldt S. 298 og Suhm XI. S. 9 og 12. I Almindelighed bleve 12 Mænd udnævnte til at undersøge og paakiende slige Sager; see Dommene af 1284 og 1285, hos Suhm X. S. 1022 og 1025, og af 1327, hos Hvitfeldt S. 438. Det er disse Nævninger, som anvendtes paa Danehofferne, der i Særdeleshed synes at være kaldte »Borthæls Nævninger«; jfr. Hvitfeldt Fol. Udg. I. S. 289 og 308 (hvor der Lin. 20 istedetfor »vores Eed« skal læses Bortels Ed) og Suhm l. c. S. 1025: en Benævnelse, hvis egentlige Betydning er meget uvis. Jfr. Rosenvinges Retshist. § 177 Note b.

men vare tillige Provindsialforsamlinger eller Landdage, paa hvilke Provindsens Indbyggere kom sammen for at tage Beslutninger om alle Slags offentlige Anliggender, og denne Skik vedligeholdt sig igiennem det hele Tidsrum, hvormed vi her beskiæftige os, og endnu meget længere ned i Tiden.

Ligesom det af flere Smaariger samlede danske Rige med Hensyn til den gieldende Ret deelte sig i trende Hovedlande, i hvilke jydsk, siællandsk eller skaansk Ret hver for sig havde Herredømmet, nemlig Nørre- og Sønder-Jylland med Fyen, Siælland med Laaland, Falster og Møen, og Skaane med Halland, Bleking og Bornholm, saaledes synes der oprindeligviis ogsaa at have været tre Hovedlandsting: det jydske i Viborg, det siællandske i Ringsted, og det skaanske ved Lund. Men efterhaanden, og tildeels meget tidligen, fik de fleste af hine Bilande, saasom Sønderjylland, Fyen, Laaland og Falster, Halland o. s. v., deres særegne Landsting [1]), hvilke dog ikke alle synes at have opnaaet samme Ret og Anseelse, som de ældre Hovedlandsting [2]). Landstingene bleve i det Tidsrum, hvormed vi her beskiæftige os, ordentligviis holdte hver 14de Dag; i de jydske og skaanske Provindser paa en Løverdag og i de siællandske paa en Onsdag [3]),

---

[1]) Landstinget i Halland omtales allerede i Slutningen af det 11te Aarhundrede, Knytlinga cap. 28, og Urnehoved Landsting for Sønderjylland i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede. Saxo ed. Stephan. p. 248, edit Müller p. 659.

[2]) Saaledes synes Kongehylding ordentligviis blot at være skeet paa de tre Hovedlandsting, samt paa Urnehoved og Fyens Landsting; men ikke paa de øvrige mindre Landsting. Jvfr. Hvitfeldt S. 556 og S. 573—575 og Slange S. 29. Jfr. ogsaa om Appel fra Sønderjylland til Viborg Landsting Script. reg. Dan. VII. p. 402, 406, 409 og fl. St.

[3]) Jur. Tidsskr. XIV. a. S. 89.

under aaben Himmel paa de dertil fra gammel Tid bestemte Steder [1]).

§ 6. Om de Anliggender, som forhandledes paa Landstingene.

Foruden de egentlige Rettergangssager og Tinglysninger, der foretoges paa Landstingene som Provindsernes almindelige Overdomstole [2]), kunde i Almindelighed alle offentlige Anliggender, som blot angik en enkelt Provinds, afgiøres af det der forsamlede Folk. En særdeles vigtig offentlig Art, der endog efter Reglen skulde skee paa Landstingene, eller de i disses Nærhed liggende Hyldingssteder, var saaledes Kongernes Hylding, efterat det egentlige Valg var skeet i en almindelig Forsamling [3]). Ved denne Leilighed aflagde ikke blot Undersaatterne Ed til Kongen; men denne maatte ogsaa høitideligen love at holde de Forpligtelser, som han havde paataget sig imod Undersaatterne [4]). Undertiden synes endog den egentlige Udvælgelse endnu i denne Periode, ligesom det i tidligere Ti-

¹) See t. Ex. Danske Atlas III. S. 53; IV. S. 636; VIII. S. 305, og Suhm XI. S. 158. At Landstingene ogsaa holdtes en vis bestemt Tid paa Dagen, see Documentet hos Hvidfeldt S. 575: "hora placiti consueta et debita," og hos Suhm XIV. S. 543: "in placito generali, die, hora et loco debitis".

²) See herom K. Anchers saml. Skrifter II. S. 853-854 og Rosenvinges Retshistorie § 187.

³) See t. Ex. om Valdemar den Andens Søn Valdemar: Suhm IX. S. 255, om Christoffer I. Suhm l. c. S. 219 og 315, om Valdemar Erikssen: Suhm XII. S. 127, om Oluf: Suhm XIV. S. 21 og 146. Jfr. Molbechs nordisk Tidsskr. IV. S. 36 ff.

⁴) See om Christoffer I. hvad Jacob Erlandsen anfører i sit Klageskrift i Script. rer. Dan. V. p. 594: Item conqueritur, quod cum tempore electionis vestræ in regem in *communibus placitis* .... aperte promiseritis, omnia gravamina, a tempore avorum et patrui vestri per patrem et fratres vestros reges vel ipsorum exactores superinducta, relaxare [et revocare; jfr. Nordisk Tidsskr. l. c. S. 42—43. Om Kong Oluf: Suhm XIV. l. c. og Hvitfeldt S. 570.

der stundom havde været Tilfældet, at være foretaget umiddelbart paa Landstingene, hvilket navnligen gielder om Dronning Margrethes Udnævnelse til Rigets Herskerinde, der, saavidt er bekiendt, alene blev besluttet paa de enkelte vigtigste Landsting, og ikke paa nogen almindelig Rigsdag [1]).

Fremdeles kunde endnu i dette Tidsrum, ligesom tidligere [2]), Love og Retsbestemmelser, som blot skulde have Gyldighed i en enkelt Provinds, vedtages paa vedkommende Landsting efter Kongens Forslag. Herom indeholder jydske Lovs Fortale en almindelig Regel [3]), paa hvis Anvendelse der igiennem hele Perioden forekomme Exempler [4]). At Folket endog alene, uden Kongens Medvirkning, kunde beslutte egentlige autonomiske Retsnormer paa Landstingene i dette Tidsrum, kan, om end dertil ikke virkelig fandtes Spor [5]), saameget mindre paatvivles, som saadant endog i en senere Tidsal-

---

[1]) Hvitfeldt S. 573—575, Suhm XIV. S. 189—191.

[2]) Jfr. ovenfor S. 256. Den skaanske og den siællandske Kirkeret bleve vedtagne paa Landstingene i Lund og Ringsted. Jfr. Jur. Tidsskr. XIV. a S. 10, Note.

[3]) Ængi man scal dömæ geen theen logh ther kuning giver *oc land* (ↄ: Provindsen) *takær with* o. s. v.

[4]) See om Valdemar II.s Forordning angaaende Mandebod i Skaane: And. Sun. V. 3: "Et idcirco, authoritate regis Valdemari, *prudentiores Scaniæ* decreverunt etc. Dron. Margrethes Forordning for Nørrejylland af 1396: "Allæ tissæ forskriffnæ stykkæ oc artiklæ oc allæ the styckæ, som po koningens væyne oc vore i Viburg ether waare berættæ *po lantzting, then thid wy ther nu i löwerdags sælffue ther wore, oc the alle. vedhertogæ i Vyborg oc allæ sadæ ja gen aff alle land.*" o. s. v. K. Anchers Lovhist. II. S. 561.

[5]) Jfr. Eriks Siæll. Lov VI. 6: Forthy tok landet thær wethær etc. Efter den jydske Bondeopstand under Erik Menved 1313 lagdes det Bønderne til Last: »at de vare dragne til Viborg Landsting, og havde der af egen Myndighed giort Skikkelse og Straf over dem, som ikke fulgte dem, imod Kongens Forbud.« Hvitfeldt S. 367, Suhm XI. S. 706.

der fandt Sted, saaledes som det i det Følgende skal blive godtgiort.

Endelig blev stundom ogsaa Udredelsen af Skatter og andre offentlige Byrder i de enkelte Provindser vedtagen paa Landstingene [1]).

§ 7. Om Folkets Møde paa Landstingene, Fremgangsmaaden ved Forhandlingerne m. m.

Landstingene vare endnu i denne Periode virkelige Folkeforsamlinger, i hvilke enhver fri Mand kunde møde og give sin Stemme, naar offentlige Anliggender bleve forhandlede. Vel opregnes stundom særligen de forskiellige Classer af Statsborgere, der havde været tilstede; men Alle, der vare mødte, endog de ringeste Almuespersoner, nævnes dog med som Stemmeberettigede. Saaledes i Documenterne om Dronning Margrethes Valg og Hylding paa Landstingene i Aaret 1387, der nævne som Stemmegivende: Biskopper, Riddere og Svende, Bønder og Bokarle, Kiøbstædmænd og hele Menigheden [2]). Endskiøndt der, da Landstingene regelmæssigen holdtes til bestemte Tider, i Almindelighed ikke skete nogen Indkaldelse af Folket til samme, findes dog Spor til at dette har været iagttaget,

---

[1]) See t. Ex. Documentet om den sydske Bondeopstand 1313, hos Hvitfeldt S. 368 og Suhm l. c. S. 707. Ved en Bevilling af Valdemar Atterdag, som paaberaabes i Liber donationum monasterii Sorensis, Script. rer. Dan. IV. p. 529, blev Klosteret fritaget for alle Skatter og andre slige Præstationer "quæ vel in communi placito, vel in placitis provincialibus imponuntur interdum;" jfr. Juridisk Tidsskr. XV. a S. 89.

[2]) Hvitfeldt S. 573—575. Endog i at afgiøre vigtige Rettergangssager deeltoge Almuespersoner i dette Tidsrum; saaledes dømte i Aaret 1314 paa Viborg Landsting en forenet Ret af 6 Riddere og 6 Bønder adskillige for Oprør sigtede Riddere og Bønder fra Liv og Gods. Hvitfeldt S. 373. Efter Dronning Margrethes Forordning af 1396 skulde Bønder tilligemed Adelige og Geistlige sidde Retterting paa den mindreaarige Konges Vegne. Anchers Lovhist. II. S. 558.

naar særdeles vigtige Anliggender skulde foretages, navnlig Kongehylding [1]), og rimeligviis have da især de fraliggende Communer sendt Deputationer eller Fuldmægtige, ligesom til Danehoffet; men at dog ingen egentlig Orden eller Regularitet herved har været iagttaget, kan skiønnes deraf, at Dronning Margrethes oftnævnte Valg- og Hyldingsbreve udtrykkeligen angive, at der ved den omhandlede Leilighed paa Landstingene i Skaane, Siælland og Fyen, ogsaa vare mange Folk fra Rigets andre Provindser tilstede og stemmede med. Stemmegivningen skete, som disse Valgbreve ogsaa udvise, blot paa den Maade, at det forsamlede Folk med høie Raab erklærede sig for eller imod det fremsatte Forslag. Om det, der saaledes var afgiort paa Landstinget, blev i Almindelighed udstedt et Tingsvidne af nogle af de fornemste tilstedeværende Mænd.

Landstingene fik vel i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede, eller maaskee tidligere, særegne faste Forstandere: Landsdommere, rectores placiti, der ved de vigtigste Landsting som oftest vare Adelsmænd [2]); men disse havde fornemmelig kun Indflydelse paa Afgiørelsen af de egentlige Rettergangssager, der i det Hele behandledes paa en anden Maade end de almindelige offentlige Anliggender [3]).

---

[1]) I Dron. Margrethes siællandske Hyldingsbrev nævnes særligen blandt de Tilstedeværende paa Ringsted Landsting: „Menigheden af Laaland og Møen," og ligeledes i det fyenske „Menigheden af Langeland", hvilke synes saameget mere at maatte være specielt tilkaldte, som i det mindste Laaland allerede paa den Tid havde sit eget Landsting; Suhm XIII. S. 872. Hyldingen var desuden en undersaatlig Pligt, som ingen enkelt Person af Vigtighed eller Commune vilkaarlig kunde unddrage sig fra; jfr. Forordningen af 1396. Ancher l. c. S. 557.

[2]) Jfr. K. Anchers saml. Skr. II. S. 849.

[3]) Jfr. Rosenvinges Retshist. § 187 og min Afhandling om Kongernes Deeltagelse i Retspleien § 1.

Anden Afdeling.

Om Rigsraadet.

§ 8. Om Rigsraadets Oprindelse.

Hvad Rigsraadet i de tvende Aarhundreder, der nærmest gik forud for Statsforandringen i Aaret 1660, egentlig var, er tilstrækkelig bekiendt saavel af den Tids offentlige Love, som af samtidige paalidelige Vidnesbyrd. Det var nemlig da et permanent Collegium eller Corporation, der stod selvstændig ved Siden af Kongen, med en betydelig lovbestemt Andeel i Regieringen, og hvis Medlemmer, der alene vare tagne af de privilegerede Stænder, Kongen ikke efter Godtbefindende kunde entledige. Saaledes vare Rigsraaderne aldeles forskiellige fra kongelige Raader, med hvilke Kongen efter Behag kunde raadføre sig om Regieringsanliggender, og hvis Raad kunde forkastes eller følges af ham, som han selv vilde. Mere tvivlsomt er det, paa hvilken Tid hiin politiske Corporation egentlig kan siges at have dannet sig. Et misforstaaet Sted hos Saxo, hvor denne taler om den Rang, som Knud den Hellige havde givet Biskopperne [1], og Hvitfeldts Unøiagtighed i Benyttelsen af statsretlige Udtryk, eller rettere hans aabenbare Forvanskninger af samme — i det han næsten overalt, hvor de ældre Kilder have potiores et meliores regni, parlamentum o. s. v. har sat Rigsraader og Herredag [2] — have forledet Mange til at antage Rigsraadet for adskillige Aarhundreder ældre, end det virkelig er; og selv Mænd, der ellers maatte ansees for vel underrettede, have deelt denne

---

[1]) Libr. XI. ed. Steph. p. 215, ed. Müller. p. 575; jfr. Maanedsskr. for Lit. I. S. 297—301.

[2]) Stundom har han endog ganske paa egen Haand tilføiet „Rigsraadet“ i aftrykte Documenter; jfr. Maanedsskr. f. Liter. I. S. 296.

Vildfarelse. Hvor lidet rigtig imidlertid denne Mening er, har vor lærde Historiker, Hr. Conferentsraad L. Engelstoft*), oplyst i en Recension over J. F. W. Schlegels „Danmarks og Hertugdømmernes Statsret“, som er indrykket i Maanedsskrift for Literatur 1ste Bind. Det er her (S. 292 o. f.) udviklet, „at endskiøndt vel Spiren til Rigsraadet tidligere eksisterede, er det dog først med det 15de Aarhundrede, at det med Bestemthed optræder som et selvstændigt politisk Collegium, der saaledes maa antages at have organiseret sig omtrent samtidigen med Unionsforholdene, som ikke kunde andet end begunstige Dannelsen af et saadant aristocratisk Regieringscorps; hvilket ogsaa meget bestyrkes ved Analogien af Naboriget Sverrig, hvor just i det fiortende Aarhundrede, under allehaande, for Aristocratiet gunstige, interimistiske Forhold (Mindreaarighed, indvortes Uroligheder, Forandringer i Dynasti o. s. v.) det af Kongen afhængige Statsraad blev til et af ham saa godt som uafhængigt Rigsraad.“ — I det jeg tillader mig at henvise til denne læseværdige Afhandling, med hvilken jeg i de væsentligste Punkter er enig, skal jeg søge her i Korthed at give en nærmere Begrundelse og Udvikling af den fremsatte Paastand om Rigsraadets Oprindelse.

Det fulgte baade af Sagens Natur og er af Historien tilstrækkelig bekiendt, at Kongerne fra de ældste Tider have havt Mænd om sig, som de havde Fortrolighed til, og som de i vigtige Anliggender have raadført sig med, hvilke Mænd naturligviis som oftest beklædte de vigtigste Poster ved Hoffet og Hæren; men om man end tidligen har givet saadann

*) See ogsaa hvad der allerede tidligere findes bemærket i K. Rosenvinges Lovhistorie II. S. 21 og 23, samt i G. L. Badens histor. Afhandl. I. S. 246.

Mænd Navn af Kongens Raader[1]), synes det dog vist, at denne deres Stilling ikke udgjorde et særeget kongeligt Embede, men blot beroede paa den personlige Fortrolighed, som Kongen til enhver Tid fandt for godt at vise enkelte Mænd, saa at det ingenlunde var nogen Pligt eller Nødvendighed for Kongen at foretage saadan Raadførsel, førend han handlede, og end mindre at følge det givne Raad. Men i Slutningen af det 13de eller Begyndelsen af det 14de Aarhundrede, da Kongerne, som Følge af Statsforvaltningens større Udvikling, efterhaanden omgave sig med flere og flere Embedsmænd, synes der at være dannet et bestandigt kongeligt Raad eller om man vil et Statsraad, hvis Medlemmer specielt udnævntes hertil af Kongen, ligesom til andre Embeder, og maatte aflægge en særegen Embedseed; hvilket Embede dog naturligviis kunde være forenet med andre Bestillinger. Der nævnes saaledes jevnligen fra Erik Glippings Tid Kongens Raader (*consiliarii regis*) som en særegen Classe af Dignitarier[2]), og Christoffer den andens Haandfæstning indeholdt allerede en

---

[1]) Jeg erindrer imidlertid ikke i Documenter, der ere ældre end Slutningen af det 13de Aarhundrede, at have seet denne Benævnelse. Der nævnes vel hyppigen i Kongebreve fra hiin Tid de fornemme Hofbetiente og Andre, der have været tilstede ved vigtige Handlinger; men stedse kun som Vidner, ikke som Raadgivere; jfr. Diplomatarium Arna Magnæanum. Derimod nævner en Steen med Munkeskrift, som forhen har siddet indmuret i det gamle Capitelshuus i Roeskilde, en i Aaret 1128 afdød Helge "*consiliarius* Nicolai regis", og omtaler flere andre "consiliarii regum". Antiqvariske Annaler III. S. 60 ff. Muligen tilhører dog denne Steen en meget senere Tid, og er af Kannikerne opsat til Erindring om en forlængst afdød Velgiører.

[2]) See t. Ex. Forordn. 1276, som ovenfor S. 258 Note 3 er anført; tvende Diplomer af 1287 og 1295, hos Suhm XI. S. 6 og 195, og tvende af 1288 og 1294 hos Dreyer de jure Naufragii p. 37 og 38; Lehnsbrev af 1326 og Rigsdagsact af 1327 hos Hvitfeldt S. 434 og 438; Privil. af 1328, Suhm XII. S. 371; Valdemar Atterdags Forordn. af 1354, m. fl.

Bestemmelse, der indskrænkede Kongens Ret til at optage i dette sit Raad hvem han vilde[1]. Man finder vel derhos i enkelte Acter paaberaabt, at disse Kongens Raader have givet ikke blot deres Raad, men ogsaa deres Samtykke til Regieringshandlinger[2]; men da Haandfæstningerne dog endnu intet indeholde om nogen det kongelige Raad tilkommende Andeel i Regieringen: saa kan man neppe ifølge slige enkelte Ytringer antage, at nogen saadan lovbestemt og nødvendig Medvirkning, som den hine enkelte Acter kunde synes at hentyde til, allerede da har været tillagt Raadet; saameget mindre, som man da maatte finde denne Medvirkning meget stadigere paaberaabt i hiin Tids offentlige Acter, hvorhos det heller ikke er noget usædvanligt, baade i offentlige og private Docu-

---

[1]) "Item ut nullus teutonicus castrum, munitiones, exactiones aut terras habeat *nec aliquomodo in consilio regis fiat secreto vel jurato;* jfr. Hvitfeldt S. 412 og 807, K. Anchers Lovhist. II. S. 543 og Saml. Skr. I. S. 637. Denne Bestemmelse viser, at Kongens Raader vare eedsvorne, hvilket ogsaa sees af et Revers, som Hertug Henrik til Slesien i samme Aar 1320, efterat være optagen i Kongens Raad, udstedte: "Nos Henricus Dei gratia Dux Sleziæ, dominus de Fürstenberg et in Javor, recognoscimus tenore presentium publice et fatemur, quod magnifici principis domini Christofori, regis Daciæ et Sclavorum, *consilium juravimus,* eidem firmiter suisque liberis *promittentes saniora et meliora consulere, quæ parvitas nostri ingenioli comprehendere potest atque sensus etc.* Suhm XII. S. 331.

[2]) Saasom allerede i Aaret 1295, i det hos Suhm XI. S. 195 anførte Document; i Lehnsbrevet af 1326 hos Hvitfeldt S. 434: "cum unanimi consensu et voluntate *consiliariorum nostrorum* et regni nostri meliorum;" i Forordningen af 1354: "ex consilio et consensu venerabilium patrum et dominorum episcoporum .... *dapiferi nostri ... marscalci nostri ceterorumque consiliariorum nostrorum* et hominum statuimus." Dog maa herved bemærkes, at af disse Documenter angaae de tvende af 1326 og 1354 Rigsdagsbeslutninger, i hvilke de kongelige Raader kunne have samtykket, ikke som saadanne, men som Rigsdagsmedlemmer; hvortil kommer, at Acten af 1326 henhører til en mindreaarig Konges, Valdemar Erikssens, Regiering.

menter fra ældre Tider at finde anført, at der var samtykket i Beslutningen af saadanne Personer, hvis Samtykke ikke var juridisk nødvendigt.

En ganske anden Forestilling om Raadets egentlige Stilling og Characteer i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede maatte man rigtignok danne sig, hvis det kunde antages, at Rigets Biskopper allerede dengang paa Embedsvegne have havt Sæde i Raadet, og at dette saaledes indbefattede Personer, hvis Indtrædelse i samme ikke blot kunde ligge ganske udenfor Kongens Villie; men blandt hvilke der endog ofte fandtes Kongens personlige Fiender. Som Beviis for, at Kongens Raad paa den angivne Tid havde hiin Sammensætning, kan nu rigtignok anføres de hos Suhm XII. S. 15—17 anførte tre Documenter af Aaret 1320, i hvilke de fleste af Landets Biskopper i Forening med endeel Riddere og Væbnere, samtlige under Benævnelse af Kongens Raader (consiliarii Domini Christofori Regis Danorum), have caveret for, at Kongen skulde opfylde den Forening, han som Hertug af Halland, tilligemed Erkebiskop Esger, i Aaret 1318 havde indgaaet med de tvende svenske Hertuginder Ingeborg; ligesom ogsaa et imellem Kongen og Erkebiskop Esger i Aaret 1321 indgaaet Forlig indeholder en lignende Yttring *). Men Indholdet af disse Documenter kan dog neppe, imod Haandfæstningernes og alle andre offentlige Loves Taushed, afgive tilstrækkeligt Beviis for, at et saaledes sammensat Raad, der da egentlig vilde være et Rigsraad, og ikke længer Kongens eget Raad, allerede saa tidligt har existeret Brugen af slige techniske Udtryk var ingenlunde paa hine Tider saa bestemt og nøiagtig, at man deraf, at Biskopperne eller andre Mænd ved

*) Hvitfeldt S. 416: "mediantibus *omnibus Prælatis et aliis potioribus consiliariis* regni Daniæ."

en enkelt Leilighed, hvor de have deeltaget i Forhandlingerne, kaldes Consiliarii regis, med Sikkerhed tør slutte, at de have været faste Medlemmer af Kongens Raad [1]), ligesom man ogsaa har andre samtidige Documenter, i hvilke Prælaterne bestemt synes adskilte fra Kongens egentlige Raader [2]). Imidlertid er dog allerede den Omstændighed, at man saaledes begyndte, om end kun i Navnet, at henregne Biskopperne til Raadernes Stand, ikke af Uvigtighed, med Hensyn til det kongelige Raads Overgang til et af Kongen uafhængigt Rigsraad.

Denne Overgang var nemlig, som let sees, ikke ubetydeligen forberedet ved de i det Foregaaende omhandlede Omstændigheder, og den forandrede Anskuelse af Raadernes Stilling til Kongen, som efterhaanden indtraadte, tilkiendegav sig nu ogsaa derved, at Benævnelsen Rigsraader (Consiliarii regni) begyndte at komme i Brug, dog i Førstningen kun i Flæng med Benævnelsen Kongens Raader, som var den, der sædvanligst blev anvendt [3]). Det var imidlertid først under

---

[1]) Exempel paa en saadan unøiagtig Brug af Ordet "consiliarii" synes netop at forekomme i den ovenmeldte Forening af 1318, hvortil Forsikkringsbrevene af 1320 slutte sig. Hertug Christoffer og Erkebiskop Esger kalde nemlig deri de 11 Riddere og 6 Væbnere, som have forsynet Acten med deres Sigiller, "consiliarii nostri". Suhm XI. S. 929 og 931.

[2]) See det slesvigske Forlehningsbrev af 1326 i Script. rer. Dan. VII. S. 355.

[3]) Allerede 1282, i et Document, som er extraheret hos Suhm X. S. 838, kaldes Grev Otto af Ravensborg "Rigets Cantsler"; men denne Extract er neppe paalidelig; jfr. sammesteds S. 841, hvor samme Mand kaldes "epistolarum magister". 1286 kaldes ligeledes Biskop Jacob af Slesvig "Rigets Cantsler", hos Suhm l. c. S. 925, men kun efter Hvitfeldts Oversættelse af Documentet. Vigtigere er det, at ogsaa i tvende Documenter af 1288, som findes extraherede hos Suhm XI. S. 37, nævnes Mester Morten "Rigets Cantsler"; dog kaldes den samme Mand den følgende Tid sædvanligviis "Kongens Cantsler"; see sammesteds S. 57, 68, 104, 117,

Kong Valdemar Atterdag at hiin Benævnelse, Rigsraader, begyndte at blive hyppigere anvendt, som en naturlig Følge af, at man under denne Konges jevnlige og langvarige Fraværelser i Udlandet, da de kongelige Raader, i Forening med andre af Rigets fornemste Mænd, paa egen Haand bestyrede de offentlige Anliggender, mere og mere maatte blive vant til at betragte Raadet som en selvstændig Autoritet[1]). Imidlertid findes dog endnu ikke i Kong Olufs Haandfæstning nogen Bestemmelse om en Medvirkning af Raadet i Landets Regiering. Den har end ikke nævnt noget Raad; men kun, ligesom de ældre Haandfæstninger, bestemt, at Kongen til visse enkelte Handlinger skulde indhente Raad og Samtykke af "regni potentiores", til hvilke naturligviis mange Andre vare at henregne, end Medlemmerne af Raadet[2]). Men Forholdene, som fandt Sted under denne Konge og de nærmest paaføl-

m. fl. St. I et Document af 1293 nævnes vel ligeledes en "regni dapifer"; men af dette Document haves kun en upaalidelig Copi. Suhm XI. S. 132.; jfr. Maanedsſk. f. Lit. I. S. 302. I et hos Hvitfeldt S. 373 oversat Dokument af 1314 nævnes „Hr. Niels Oluffen Danmarks Drost" (saaledes skal der nemlig læses, og ikke Marsk. jfr. Suhm XI. S. 58). Alle disse citerede Angivelser ere imidlertid mindre paalidelige, hvorimod der fra Christoffer den andens Tid haves sikrere Vidnesbyrd om den omhandlede Sprogbrug; see i det ovennævnte Forlig af 1321: "omnes Prælati et alii *potiores consiliarii regni Daniæ*", og i et Document af 1333 hos Suhm XII. S. 388: "Dominus Laurencius Johannis *regni Daciæ Dapifer*".

1) See t. Ex. Tractat af 1364: „Kongens og Rigens Raad", Hvitfeldt S. 532; Tractat af 1365: "unse gantze rikes rade", Suhm XIII. S. 847, og især de Tractater, som i Aarene 1370—1371 af „Rigets Høvidsmand" Henning Podebusk og flere andre Rigsraader og Høvdinger bleve sluttede med Hansestæderne; Hvitfeldt S. 546 og 549, Suhm XIII. S. 656 og 694; jfr. Gram i Kiøbenhavnske Selskabs Skrifter IV. S. 178—179, og G. L. Badens historiske Afhandlinger I. S. 246—247.

2) Jfr. Maanedskr. f. Liter. I. S. 294.

gende Regenter, Margrethe og Erik af Pommern, i det et Fruentimmer, deels paa umyndige Kongers og deels paa egne Vegne, nærmest havde Bestyrelsen af Statens Anliggender, og Unionen derhos foranledigede hyppige Fraværelser fra Riget, maatte naturligviis begunstige en Forøgelse af Raadets Magt og Selvstændighed. Benævnelsen „Rigsraad" kom nu i almindelig Brug[1]); ligesom nu ogsaa Bisskopperne hyppigen anføres som henhørende til dette Raad[2]), hvis Samtykke fra denne Tid af næsten stedse findes paaberaabt til vigtige Regieringshandlinger.

Den vigtigste Statslov fra denne Tid, Calmarunionen af 1397, nævner rigtignok flere Gange „Rigens Raad"[3]), hvilket den dog ogsaa kalder Kongens Raad; men nogen almindelig Bestemmelse om Raadets Deeltagelse i Regieringen findes

---

1) See et Document af 1375: "potiores consiliarii regni Dacie": Suhm XIV. S. 494; Tractat af 1376: "des rikes rat to Dennemarken", Suhm l. c. S. 501; Forordning eller Rigsdagsact af 1377: "consilarii *jurati* regni"; tvende Documenter af 1398: "Rikens Rathgevere"; Suhm XIV, S. 644 og 649; Documenter af 1401, 1409, 1410 og 1417: "woræ Rikes Raad", Righens Raadh" o. s. v. Danske Mag I. S. 367; Ny danske Mag. V. S. 2 og 6, VI. S. 14—17; Jahns Danmarks Historie under Unionskongerne S. 495.

2) See blandt de i de foregaaende Noter citerede Steder: Suhm XIII. 656, 694 og 847, jfr. S. 850; XIV. S. 644 og 649; Ny danske Mag. V. S. 6, m. fl. Det maa dog herved bemærkes, at flere af de citerede Documenter synes at bruge den omhandlede Benævnelse „Rigets Raader" paa den ovenberørte mindre nøiagtige Maade, saaledes at derved ikke menes Medlemmerne af et sluttet Raad, men alle de, der have været kaldte til Deeltagelse i Forhandlinger paa Rigets Vegne.

3) Det hedder nemlig i Indledningen, at Foreningen er samtykket „af alle Rigens Raadgivere og Mænd", og i Slutningen: at den skulde forsynes med Rigens Raads og Mænds Indsegl. Men ellers omtales en Medvirkning af Raadet i selve Foreningen ikkun med Hensyn til Kongevalg; i det der bestemmes, at hvis Kongen døde barnløs, skulde Rigens Raadgivere og Mænd udvælge Efterfølgeren. Jfr. iøvrigt herved Maanedsskr. for Literat. l. c. S. 296.

her endnu ikke. Det var først den saakaldte fornyede Calmarske Forening af 1436, der tillagde Rigsraadet en almindelig og betydelig Andeel i Regieringen[1]; men dette Actstykke er ikke nogen virkelig Foreningslov, men kun et Udkast til en saadan, der ikke kom istand[2]. Omtrent fra samme Tidspunkt synes det dog at kunne antages, at et Rigsraad, bestaaende af de fornemste Prælater, de vigtigste Statsembedsmænd og de øvrige adelige Raader, har fuldstændigen organiseret sig som en, til Andeel i Regieringen berettiget, permanent Autoritet. Det var nemlig et saadant Rigsraad, som faa Aar efter, uden at sammenkalde Rigets Stænder, paa egen Haand berøvede Erik af Pommern Thronen, og i hans Sted indkaldte Christoffer af Baiern til at regiere Landet[3]; og dersom denne Konge har udstedt en formelig Haandfæstning i Danmark, hvilket ikke bestemt vides[4], har den uden Tvivl indeholdt Bestemmelser om den Deelagtighed i Regieringsmyndigheden, som Rigsraadet havde sat sig i Besiddelse af[5]. Efter Christoffer af Baierns Død var det atter Rigsraadet, som alene, „paa alle Rigets Indbyggeres Vegne", valgte Christian I til Konge, og det forsømte da ikke i den Haandfæstning, som Kongen maatte udstede, at betinge sig den væsentligste Medvirkning i

---

1) See Hadorphs Svenske Rimkrønike II. S. 117; jfr. Hvitfeldt S. 797.

2) See Jahn l. c. S. 167 o. fl.

3) See herom Hvitfeldt S. 805 ff., og Jahn l. c. S. 180 ff.

4) Jfr. K. Anchers Saml. Skr. I. S. 812.

5) See den af Kong Christoffer ved Hyldingen paa Viborg Landsting i Aaret 1440 aflagte Ed, ved hvilken der tilsikkres Rigsraadet Andeel i Affattelsen af den Haandfæstning, der nærmere skulde udstedes; Hvitfeldt S. 824. Samme Konges svenske Haandfæstning af 1441 tillagde Rigsraadet i Sverrig den betydeligste Deeltagelse i Regieringen; Hadorph l. c. S. 145 og Jahn l. c. S. 191—192. Jfr. iøvrigt om det danske Rigsraads Virksomhed under denne Konge: Hvitfeldt S. 831, 837 o. fl. St.

Regieringen[1]. Denne Haandfæstning er saaledes den første bekiendte Lov, ved hvilken Rigsraadets Myndighed formelig er bleven anerkiendt og nærmere bestemt.

§ 9. Om Rigsraadets Medlemmer.

I den catholske Tid bestod Rigsraadet deels af geistlige, deels af adelige Medlemmer.

Af Geistlige havde Erkebiskoppen og Rigets øvrige Biskopper altid paa Embedsvegne Sæde i Rigsraadet; og ligeledes besad stedse nogle af de ringere Prælater, Abbeder, Priorer og Provster, denne Værdighed[2]. At dog disse ringere Prælater ikke paa Embedsvegne, men kun ifølge speciel Udnævnelse, vare Medlemmer af Rigsraadet, kan ikke blot skiønnes af den Afverling, hvormed de forekomme som saadanne Medlemmer; men fremlyser ogsaa ganske bestemt af de Acter, hvori nævnes baade de Prælater, som vare i Raadet, og Andre, som ikke vare i samme[3]. Dog er det muligt, at Prioren af Antvor-

---

1) See Haandfæstningen af 1448 i Ny danske Mag. II. S 127; jfr. Jahn l. c. S. 208 og 209.

2) Saasom: 1438 og 1439: Prioren af Antvorskov (Hvitfeldt S, 807 og 809); 1468: Prioren af Antvorskov og Abbederne af Sorø og Ringsted (Jahn l. c. S. 555); 1487: Prioren af Antvorskov, Abbeden af Sorø, Provsten af Dalby og Prioren af Dalum (Hvitfeldt S. 992); 1504: Domprovsten af Roeskilde, Prioren af Antvorskov og Abbederne af Sorø og Esrom (Hadorphs Rimkrønike II. S. 387, 389, 391 og 396); 1513: Abbeden af Sorø, Prioren af Antvorskov og Provsten af Børglum (Christian IIs Haandfæstning); 1523: Abbeden af Sorø, Prioren af Antvorskov og Provsten af Viborg (Frederik Is Haandfæstning).

3) See Rigsdagsacten af 1487, hos Hvitfeldt S. 992, og Frederik Is Haandfæstning. Jfr. iøvrigt Kong Hans's Haandfæstning, hos Hadorph, l. c. S. 326: "Skal engen annammas æller kommæ i rikesens radh, utan the æru rikens ædlinge, infödda men af riddara och svena; *och swa manga klærke som behof görs, och thertil falne æru, och lagen udviser i Sverighe*"; hvilket dog ikke findes saaledes hos Hvitfeldt S. 970.

skov herfra har giort en Undtagelse[1], ligesom ogsaa Abbederne af Sorø meget hyppigen forekomme som Medlemmer af Raadet.

Ved Reformationen bortfaldt den hele geistlige Bestanddeel af Rigsraadet, hvilket derefter alene bestod af adelige Medlemmer.

De adelige Rigsraader vare deels de høieste Rigsembedsmænd[2], som ifølge deres Embeder tilkom Sæde i Raadet, deels endeel andre Adelsmænd. De fornemste kongelige Embedsmænd i Middelalderen vare Drosten (dapifer), Marsken (marechallus) og Cantsleren (Cancellarius)[3]. Drostens oprindelige Bestilling synes at have været, at forestaae den kongelige Hofholdning[4]; men efterhaanden fik han flere vigtige Forretninger, saasom Administrationen af Kongens Gods

[1]) Det synes i det mindste, at den hele Række af Priorer i dette Kloster, fra Rigsraadets egentlige Begyndelse og indtil Reformationen, har været Medlemmer af samme; nemlig Benedict Petri i Aarene 1438 og 1439 (Hvitfeldt S. 807 og 809); Johannes Jani Brun, 1465 (Hvitfeldt S. 902); Jacob Martini 1468, 1477 og 1487 (Jahn l. c. S. 555, Hvitf. S. 955 og 992); Mester Peder Pedersøn 1492, 1494, 1498 (Ny danske Mag. I. S. 30; Hvitf. S. 1009, Hadorf S, 348 og 367); Peder Andersen 1504 (Hadorf S. 391 og 396); Eskild 1507 og følgende Aar indtil Reformationen (Hvitfeldt S. 1068; den Kjøbenh. Reces af 1533). Jfr. Daugaard de danske Klostre i Middelalderen S. 277; hvor dog Aarstallet i en Inscription urigtigen er angivet 1462 istedetfor 1472.

[2]) I Aaret 1448 tog vel Hertug Adolf af Slesvig, i Anledning af Forhandlingerne om Christian Is Valg, Sæde i det danske Rigsraad; men dette er udentvivl den eneste Gang saadant er skeet, og har rimeligviis grundet sig paa en Forvexling af Rigsraadet med Rigsdagene, paa hvilke de slesvigske Hertuger, som ovenmeldt S. 250, havde Sæde. Jfr. Privilegien der Schleswig-Holst. Ritterschaft S. 24, og Jahn l. c. S. 208.

[3]) Jfr. overhovedet om disse Embedsmænd: Badens historiske Afhandlinger I. S. 287 ff.; Schlegels Statsret S. 68 ff.; Maanedsskr. for Literat. I. S. 301 ff.

[4]) Under Valdemar I. nævner Saxo edit. Steph. p 350, ed. Müller. p. 902: "Nicolaus qui regiæ mensæ præerat"; jfr. Suhm VII. S. 457. I Valdemar IIs Jordebog anføres en Dapifer major og en Dapifer minor. Script. rer. Dan. VII p. 533.

og Indtægter, Overopsynet med Fæstninger og Slotte m. v.; og overhovedet synes han som den fornemste Minister at have havt den øverste Befaling overalt, hvor Kongen ikke selv var tilstæde. Marsken[1]) synes oprindeligviis at have forestaaet Kongens Staldetat og sørget for Kongens Befordring paa dennes Reiser; men senere blev det hans vigtigste Bestilling at anføre Hæren og forestaae Krigsvæsenet. Cantsleren[2]), der næsten uden Undtagelse[3]) var en Geistlig, og i det 13de og 14de Aarhundrede som oftest en af Biskopperne[4]), var Kongens Secretair, under hvem Udfærdigelsen af de Documenter, der i Kongens Navn skulde udstedes, og Omsorgen for det kongelige Archiv henhørte, ligesom han fornemmelig ogsaa synes at have gaaet Kongen tilhaande ved Udøvelsen af Kongens dømmende Myndighed. I øvrigt har der neppe været nogen streng og nøiagtig Adskillelse imellem de Forretninger, der henhørte under enhver af disse Embedsmænds Departement; men flere Forretninger synes at være besørgede af enhver af dem, saaledes som det efter Omstændighederne var beleiligst, og især deleshed have de alle siddet Ret paa Kongens Vegne[5]). Som en

---

1) Tidligere: Staller, stabularius. Endnu under Kong Niels og Valdemar I. forekomme Stabularii. Diplom. Arna-Magnæan. I. p. 3. Suhm VII. S. 433 og 502. Men i Valdemar IIs Jordebog l. c. nævnes en mareschalcus og en submareschalchus.

2) Under Erik Emun nævnes en "regis *notarius*": Dipl. Arn. Magn. p. 7; men Cantsler forekommer allerede i Begyndelsen af Valdemar Is Regiering. Suhm VII. S. 47. Jfr. iøvrigt P. E. Müller Vita Andreæ Sunonis p. 8—9.

3) Dog nævnes 1282 en Greve som Cantsler; Suhm X. p. 838 og 841. 1311 forekommer ogsaa en Vicecantsler; Suhm XI. S. 660—661, jfr. S. 603.

4) Saasom under Valdemar II: Biskop Peder Sunesen af Roeskilde, Suhm IX. S. 156 og 180; under Erik Plovpenning: BisFop Niels Stigsen af Roeskilde, Suhm X. S. 37 og fl.; under Christoffer I. og Erik Glipping: Bisfop Niels af Viborg; Suhm l. c. S. 234 og 599, og fremdeles under sidstnævnte Konge: Bisfop Jacob af Slesvig, Suhm l. c. S. 868.

5) Jfr. Script. rer. Dan. I. p. 594, Hvitfeldt S. 373, Valdemar Atter-

Synderlighed fortiener endnu at bemærkes, at i det 13de Aarhundrede findes Drosten og Marsken, især den Førstnævnte, temmelig hyppigen at være entledigede, og Andre at være udnævnte i deres Sted, uden at Grunden hertil synes at kunne søges i nogen kongelig Unaade; da de Paagieldende desuagtet vedbleve at nyde Kongens Fortrolighed, og at benyttes ved vigtige Forhandlinger [1]).

I det 14de og 15de Aarhundrede foregik betydelige Forandringer med de ovenmeldte Embeder, i det Drosten blev afløst af en anden Embedsmand: Hofmesteren, og Cantslerembedet blev deelt imellem flere Cantslere [2]).

Den sidste Drost var udentvivl den bekiendte Hr. Henning Podebusk, som beklædte dette Embede fra 1373 til sin Død omtrent 1390 [3]), efter hvis Afgang Embedet ikke findes igien at være blevet besat [4]). Allerede tidligere synes endeel af Drostens Forretninger, nemlig de, der vedkom Hofholdningen, at være overdragne til en ny Embedsmand: Kongens Hofmester (Magister curiæ), da en saadan allerede forekommer under Valdemar Atterdag [5]); og efter Drost-Embedets Ophør har uden-

---

dags Forordn. af 1354 § 6; Kong Olufs Haandfæstning hos Suhm XIV. S. 499 og en Dom ibid. p. 519; den saakaldte fornyede Calmarunion af 1436, hos Hadorph l. c. S. 118, og Hvitfeldt S. 798.

1) See t. Ex. Suhm X. S. 825 og S. 1022, paa hvilket sidste Sted i et Document forekommer en dapifer og tvende "quondam dapiferi".

2) De fleste af de følgende Efterretninger om de med disse Embeder foregaaede Forandringer skylder jeg en velvillig Meddelelse af Hr. Cand. J. H. Begtrup, som med megen Flid har samlet til Rigsraadets Historie, især Personalhistorien.

3) Jfr. Suhm XIV. S. 269 og 333.

4) Dog bestemte endnu Udkastet til den fornyede Calmarunion af 1436, at der skulde være baade en Drost og en Hofmester i hvert Rige; ligesom der ogsaa endnu i Aaret 1439 blev udnævnt en Drost for Norge. Jahns Unionshistorie S. 516.

5) I et Document af 1373 nævnes blandt flere Riddere: "Hr. Frentzel des Koninges Hoffmeyster". Suhm XIII. S. 872.

tvivl Hofmesteren faaet flere af de til samme hørende Forretninger. Dog synes dette Embede i Begyndelsen ikke at have været af betydelig Anseelse, da Titelen meget sielden findes tillagt de Vedkommende i offentlige Documenter[1]), og i den sidste Deel af Erik af Pommerns Regiering synes det endog, at Posten ikke har været besat. I Begyndelsen af Christoffer af Baierns Regiering var Albrecht Morher eller Mører Hofmester, men synes just ikke at være bleven regnet blandt Kongens fornemste Mænd[2]). Men hans tre Efterfølgere i denne Post: Hr. Otte Nielsen (Rosenkrants), Hr. Niels Eriksen (Gyldenstierne eller Rosenkrants) og Hr. Erik Ottesen (Rosenkrants) henhørte blandt Rigets ypperste Mænd, og nævnes stedse blandt de første af de verdslige Raader[3]). Titelen blev nu ogsaa modificeret saaledes, at den mere betegnede et Statsembede, end et blot Hofembede, i det Benævnelsen „Kongens Hofmester" eller „Kongens Hofmester i Danmark" (i Modsætning til Hofmesteren i Sverrig) efterhaanden blev til Danmarks Riges Hofmester[4]), hvilken synderlige Sammensætning fra Frederik Is Tid blev den sædvanlige og legale Titel, som Kongerne selv tillagde de Vedkommende, dog saaledes, at den stundom forkortedes til „Hofmester" og „Vor Hofmester", eller forlængedes til „vor og Danmarks Riges Hofmester".

---

1) 1409 nævnes Hr. „Jens Due", og 1423 „Hr. Anders Jepsen (Jacobsen Lunge)" som Hofmestere. Hvitfeldt S. 633 og 694.

2) Jfr. Hvitfeldt 819 og 826, og Schleswig Holstein. Ritterschafts Privileg. S. 11.

3) Jfr. Hvitfeldt S. 838; Suhms ny Saml. III. 336; Hadorph l. c. S. 197, 198, 276 m. fl.; Danske Mag. III. S. 98, 323 og 329; Ny danske Mag. VI. S. 34.

4) Allerede i en Tractat med Lybekkerne af 1469 nævnes: „unse Hoffmeister des Rykes Dennemarken". 1497 kalder Poul Laxmand sig selv „Danmarks Riges Hofmester"; men Kong Hans kalder ham det følgende Aar: „Vor Hofmester i Danmark"; Hadorph l. c. S 360 og 367. 1526 forekomme baade en „Rigets Hofmester" og en „Kongens Hofmester"; N. D. M. VI. S. 211.

Hofmesteren var efter Reformationen[1]) altid den Fornemste i Rigsraadet, og regierede som Statholder i Kongens Fraværelse, samt havde et almindeligt Overtilsyn med alle Regieringssager. I Særdeleshed havde han Administrationen af Rigets Finantsvæsen, Tilsyn med Rentekammeret, Tolden m. v., og skulde drage Omsorg for alt Fornødent til Kongens Hofstat, til Flaadens og Landarmeens Udrustning og Besoldning, til Ambassader, Kroninger, Begravelser o. s. v., og bestyrede overhovedet Kongens og Rigets hele Oeconomie[2]). Men denne vigtige Post lode Kongerne dog, naar det gik an, ofte være ubesat, t. Ex. Christian IV fra 1601 til 1630 og atter fra 1632 til 1643, da Kongen, som Slange siger, „ikke kunde overtale sig til at betroe saadant Embede til nogen Anden; men fandt mere Behag udi, at forrette det selv mestendels alene"[3]).

Det andet vigtige Embede, med hvilket der i det nævnte Tidsrum foregik betydelige Forandringer, var Cantsler-Embedet, der blev deelt saaledes, at der en tidlang endog vare tre Cantslere: Rigets øverste Cantsler, Rigets Cantsler og Kongens Cantsler, af hvilke Embeder det førstnævnte dog maaskee ikke har existeret længe.

Adskillelsen imellem Kongens Cantsler eller den egentlige Cantsler, og den saakaldte Rigens Cantsler, skriver sig omtrent fra den Tid, da Kongens Retterting traadte i Virksomhed, eller fra Begyndelsen af det 14de Aarhundrede[4]).

---

[1]) I en Forordning af Frederik I af 1528 nævnes derimod efter Biskopperne samt Abbeden af Sorø og Prioren af Antvorskov, først: „Mester Claus Giordsøn, vor Canseler", derpaa „Mæster Knud Henriksøn, Provst i Viborg", og først derefter: Hr. Mogens Gøe, Danmarkes Riges Hofmester". Danske Mag. V. S. 75.

[2]) See Magni Durells Relation, i Suhms Saml. II. 3. S. 58 og 60; Slanges Christian IVs Historie S. 1157—1158.

[3]) Slange S. 1158. I Tidsrummet fra 1500 til 1660 skal Posten have været ubesat i ikke mindre end 91 Aar.

[4]) Jfr. herved min Afhandling om Kongernes dømmende Myndighed § 4.

Ved Administrationen af denne Ret betiente Kongerne sig af en særegen Embedsmand, der i de udfærdigede Retsdocumenter, i den latinske Slutningsformel, i Almindelighed kaldes "Justitiarius"[1]), hvilket stundom paa Dansk giengives med „Rætære til Saghær i Danmark" og „Rætere things Canceler"[2]), men for hvem dog "Rigens Cantsler" omtrent fra Midten af det femtende Aarhundrede blev den sædvanlige Benævnelse[3]). Det var stedse en Verdslig, som havde denne Post, og i det mindste fra det 15de Aarhundrede beklædtes den kun af Adelsmænd, sædvanligviis dog kun af simple Adelige og sieldnere af Riddere[4]).

---

[1]) Jfr. t. Ex. Danske Mag. I. S. 36 og II. S. 22.

[2]) Danske Mag. V. S. 38, 294 og 296. Jfr. Forordn. for Jylland af 1396. K. Anchers Lovhist. II. S. 561.

[3]) Saaledes t. Ex. forekommer i Documenter, udstedte af Christian I. Aar 1459: „Hr. Jens Thorbernsøn, wor Righens Canceller", 1472 „welburtigh Man Hr. Jeip Jenssøn Riddere, wor Righens Cantzeler".

[4]) Forestaaende skiønnes af følgende ved Hr. Begtrup meddeelte Fortegnelse over Rigscantslerne fra Midten af det 14de Aarhundrede indtil 1660: Niels Jensen til Kolbbek (en Bjelke-Munk) nævnes som "Justitiarius" 1353, 1360 og 1361; Esbern Nielesson 1365 og 1367; Gottschalk Hemmingsen 1372 og 1374; Nicolai Thøgersen Draghe 1376, 1377 og 1386; Jens Svendsen Bryms, Væbner, 1396 og endnu 1408; Peter Falster 1419, døde 1420 eller 1421 (D. Mag. V. 301); Iver Foss, 1423 til 1436, og rimeligviis ogsaa 1438 og 1441, da han endnu havde Sæde i Rigsraadet; Jens Thorbernsson (Sparre), først Væbner, senere Ridder, 1443 til 1460, nedlagde Posten og levede endnu 1472; Ketil Nicolaisen (Grim eller Sparre), capitaneus castri Haraldsburg, 1461 og endnu 1467; Hr. Jep Jensen af Sandby (Sparre), Ridder, 1469—1472; Evert Grubbe af Tryggevelde, 1473—1486; Hans Ketilsøn eller Kjeldsøn, Forstander i St. Claræ Kloster, 1486—1492; Jørgen Marsvin til Lindved 1495—1521; Niels Henriksen (Arenfeld) til Gundtved, 1526—1433; Jørgen Qvitzov til Sandagger, 1539—1544; Anthonius Bryske til Langsø, 1544—1566; Axel Urne til Søgaard; 1568—1570; nedlagde Embedet og Rigsraadsværdigheden;

Kongens Cantslere fra Begyndelsen af det 15de Aarhundrede og indtil Reformationen vare derimod stedse Geistlige, som dog ikke beklædte nogen høi Post i Kirken, men paa kongelig Forbøn hyppigen aflagdes med indbringende Embeder ved Domcapitlerne, som Provstedømmer, Degnedømmer og andre Cannikepöster, og derhos fritoges for den personlige Opfyldelse af de dermed forbundne Pligter. Disse Cantslere bleve hyppigen befordrede til Biskopper; men med denne Befordring ophørte de at være Cantslere. Rigsraadsværdigheden var ikke nødvendigen forbunden med denne Post; dog veed man, at i det mindste de to sidste Cantslere før Reformationen, Ove Bilde og Claus Gjordsen, tillige vare Rigsraader. Stundom synes der samtidigen at have været flere saadanne Cantslere*). Af Kong Christian II. haves en Instrux for Kongens

Eiler Grubbe til Lystrup, 1571—1585: Arild Hvitfeld til Odsbierg, skal være bleven Cantsler 1585, men nedlagde Embedet i Januar 1609; Jacob Ulfeld til Ulfeldsholm, 1609—1630; Hr. Christen Thomesen Sehested til Stougaard 1630—1640; befordredes til Kongens Cantsler; Hr. Just Høeg til Giordslev 1640—1646; Hr. Christoffer Urne til Aasmarke, 1646, døde 1663.

*) Til Oplysning tiener følgende Fortegnelse af Hr. Begtrup over Kongens Cantslere indtil Reformationen: Jens Anderssen, Provst i Odense, Septbr. 1416, blev kort efter Biskop i Roeskilde (Danske Mag. V. 259); Johannes Petri, Archidiaconus Roscildensis, 1423, 1433 og 1434; døde sidstnævnte Aar (Danske Mag. I. 99; II. 36; V. 322; Hvitf. S. 772); Oluf Mortensen, Provst i Roeskilde 1445 (Hvitfeldt S. 838) og 1454; blev 1461 Biskop i Roeskilde; Olavius Johannis, 1449; Jens Clausen, Cannik i Lund, 1453 (Ny danske Mag. VI. 34); Tetze, Erkedegn til Roeskilde, 1456; Mogens Kraffe, Cannik i Lund, 1458, blev Biskop i Odense 1460; (D. Mag. II. 1.); Daniel (Lange) Cantor i Kjøbenhavn, 1463; Johannes Brostrop, 1469 og 1470; blev 1472 Erkebisp i Lund; Jøns Jæpson eller Johan Wipsen (Johannes Jacobi Ravensberger), Provst i Dalby, 1491 og 1492; blev 1500 Biskop i Roeskilde (Jahn S. 565); Johannes Clausen, artium et decretorum doctor, præpositus Roskildensis, 1496 (Jahn S. 572); Ove

Cantsler (Vor Canceller), hvori der, foruden de almindelige Cancelliforretninger, mærkeligt nok ogsaa tillægges ham Ret til at dømme paa Kongens Vegne i mindre vigtige Sager[1].

Endelig forekommer endnu, som ovenmeldt, en Rigets øverste Cantsler. Allerede den bekiendte Biskop Peder Jensen af Roeskilde har maaskee havt denne Værdighed; thi i den Dom, som den danske Rigsforsamling i Nyborg i Aaret 1413 afsagde i den Slesvigske Lehnssag, nævnes han: "*Judex* et *executor justitiæ*, *cancellarius regni Daciæ*, per generale parlamentum et placitum Danorum specialiter deputatus", samt "*Cancellarius regni Daciæ et judex ordinarius*"[2]. At det Cantsler- og Dommerembede, som her tillægges Bisskoppen, var forskielligt fra det sædvanlige Embede som Kongens Cantsler, synes klart, ikke blot af den forskiellige Betegnelsesmaade for begge, men ogsaa deraf, at Udnævnelsen siges at være skeet af Rigsforsamlingen, ikke af Kongen; ligesom der endelig ogsaa endnu i Bisskoppens Levetid nævnes en Anden som „Kongens Cantsler"[3]. Imidlertid er det dog ogsaa muligt, at den ovenmeldte særegne Function paa Rigsdagen 1413 blot har været Bisskoppen tillagt i den enkelte vigtige Sag, som da skulde afgiøres, paa Grund af at Kongen selv var Part i Sagen, og altsaa ikke selv kunde have Præsidiet ved dens Paadømmelse. Derimod tillægges hans Efterfølger, Bisskop

Bilde, ecclesiæ Lundensis Prepositus, 1509 til 1520, da han blev Bisskop i Aarhus (N. d. Mag. I. 199, Hadorph II. 440; Nicolaus Petri, 1522 (Suhms ny Saml. II. d. S. 186); Mester Claus Gordzsen, Provst i Ribe, 1525 og endnu 1531; døde samme Aar (Danske Mag. VI. 7; Ny Danske Mag. VI. 110).

1) Ny Danske Mag. I. S. 313 ff.

2) Hvitfeldt S. 647.

3) Nemlig hans Brodersøn, og Efterfølger paa Roeskilde Bispestol, Jens Andersen, der i Aaret 1416, nogle Uger før Farbroderens Død, af Erik af Pommern kaldes: „vor ælscelic Canceler". Danske Mag. V. S. 259.

Jens Andersen, flere Gange meget bestemt Titel af Rigets øverste Cantsler, paa samme Tid som Andre nævnes som Rigets og Kongens Cantslere; saasom i et Forbund med Polen af 1419, i et af Bisskoppen selv udstedt Vidnesbyrd af 1421, og i et Forbund med de vendiske Stæder af 1423[1]). Hvilke Functioner der have henhørt under Rigets øverste Cantsler, og i hvilket Forhold de tvende andre Cantslere have staaet til ham, haves ingen Underretning om. Har hans Bestilling ikke blot været at fungere som Cantsler, naar Sager skulde paadømmes ved Rigsforsamlingen, saaledes som i Aaret 1413: da maa han rimeligviis have havt Overtilsynet med de tvende andre Cantsleres Embedsførelse, hvilket kunde synes bestyrket ved Indholdet af det Tingsvidne, som Erik af Pommern i Aaret 1421 lod sig give af Siællands Landsting[2]). MulIigen har han ogsaa havt Rigets egentlige store Segl i Bevaring, hvorimod de andre Cantslere havde mindre Segl til de løbende Expeditioner[3]). Bisskop Jens Andersen døde 1431, og efter den Tid vides vel ikke Nogen at være tillagt Titel af Rigets øverste Cantsler; men da Bisskop Lauge Urne af Roeskilde under Opsigelsesbrevet til Christian II. af 1523 kalder sig: "Regni Daciæ Cancellarius"[4]), hvilket ifølge det Ovenanførte ikke kan sigte til Justitscantsleremebedet, og neppe heller til Kongens Cantslers Embede, saa synes her dog atter kort før

---

1) See Hvitfeldt S. 678 og 694; Danske Mag. V. S. 303 og 322.

2) Danske Mag. V. S. 300—301.

3) Jfr. den saakaldte fornyede Kalmarske Union af 1436, hos Hadorph S. 219, Hvitfeldt S. 798: „Och skal Konungen hafva en øverste Cantsler uthi hvart sit rike, met Rikssens Insigle til Saker, som thertil hører"; samt Danske Mag. I. S. 36 og V. S. 301. I Norge synes derimod Drosten at have havt Rigets Segl i Bevaring: Jahn l. c. S. 194 og 515; hvilket maaskee ogsaa i tidligere Tider har været Tilfældet i Danmark, jfr. Suhm XI. S. 31.

4) Pontoppidans Annales eccles. II. S. 783. Jfr. Danske Mag. III. S. 289 og VI. S. 4.

Reformationen at vise sig et Spor af et høiere Cantsleremsbede, end de tvende sædvanligen forekommende. Der turde saaledes være nogen Grund til at formode, at Rigsembedet som øverste Cantsler ikke ophørte med Biskop Jens Andersen, men vedblev indtil Reformationen, og tilkom de Roeskildske Bisper paa Embedsvegne; for hvilken Formodning ogsaa kan anføres, at fra Biskop Peder Jensens Tid toge disse Biskopper strax efter deres Udvælgelse Sæde paa Rigsdagene og i Rigsraadet umiddelbart efter Erkebispen, og ikke, saaledes som de øvrige Bisper, efter deres Anciennetet[1]). Dog kan der naturligviis ogsaa have været en anden Aarsag til, at denne høiere Rang er bleven tillagt de Roeskildske Bisper, og det er i sig selv paafaldende, at der ikke hyppigere skulde forekomme Spor af disse Biskoppers Cantslerværdighed, saafremt denne virkelig havde tilkommet dem[2]).

Med den tredie vigtige Bestilling, Marskens Embede, foregik i det her omhandlede Tidsrum indtil Reformationen ikke nogen Forandring af Betydenhed; men Benævnelsen „Marsk“ eller „Kongens Marsk“ blev kun forandret til „Danmarks Riges Marsk“, hvilket dog først skete henimod Slutningen af det nævnte Tidsrum[3]).

---

1) Jfr. Hvitfeldt S 610, 678 og 991, Hadorph. l. c. 197 og 239; Suhms ny Saml. I. 3die Hefte S. 33 og III. S. 153. Tidligere i det 13de og 14de Aarhundrede have de Roeskildske Bisper ikke havt noget Forsæde over de øvrige Bisper; jfr. Suhm X. S. 1018; Diplomat. Arna-Magn. S. 218; Hvitfeldt S. 523, 546, 560; Suhm XIV. S. 172 og 499.

2) Vel bemærker Suhm i Danmarks Hist. XIV. S. 354, at „alle Roeskilde Bisper vare Rigets Cantslere“; men nogen Hiemmel for denne Paastand er ikke anført Jfr. P. E. Müller Vita Lagonis Urne I. p. 5.

3) Endnu Claus Rønnow, som døde 1486, kaldes stedse ikkun Kongens Marsk, endog paa Liigstenen over ham; og det er derfor mindre rigtigt, at Langebek i hans Levnetsbeskrivelse i Danske Mag. III. S. 321 ff., kalder ham Rigets Marsk. Derimod tillægges hans Efter-

Ved den vigtige Kiøbenhavnske Recess af 1536 blev bestemt, at „da det høieste Regimente i Riget hvilede meest paa Kongens Person, hvilket Regimente Kongen ikke kunde føre alene, skulde Kongen altid have en Rigens Hofmester, en Kongens Cantsler[1]) og en Marschal, som vare fødte danske Mænd, og som skulde være Kongen og andre Rigens Raader behielpelige i Bestyrelsen af Rigets Ærender og Sager"; hvilket samme gientages i Frederik IIs, Christian IVs og Frederik IIIs Haandfæstninger Art. 45. Herved skete altsaa en væsentlig Forandring med Embedet som Kongens Cantsler; thi deels blev det ikke længer beklædt af Geistlige, saaledes som hidtil havde været sædvanligt, deels steg det ogsaa betydeligen i Rang og Indflydelse, da Kongens Cantsler efter denne Tid altid indtog den anden Plads i Rigsraadet næst efter Rigets Hofmester, naar denne Post var besat, og ellers den første Plads; og fik saaledes Rang over Marsken, som hidtil havde været den næste efter Hofmesteren. Dette lod sig, under Forudsætning af at et høieste Rigscantsleremdede hidtil havde existeret og tilhørt de Roeskildske Bisper, forklare deraf, at denne Bestilling nu blev forenet under eet med Kongens Cantslers Embede, ligesom denne Cantsler ogsaa succederede den Roeskildske Biskop i Værdigheden som Patron eller Cantsler for Kiøbenhavns Universitet[2]).

Recessen af 1536 forudsatte selv, at Rigens Cantslers eller Justitscantslerens Embede skulde vedblive paa samme

følger, Eskild Giøe, denne Titel i Documenter af 1497 og 1504; Hadorph l. c. S. 360 og 396. Jfr. iøvrigt om Marskens Embede Magni Durells Relation S. 63.

1) Recessen siger vel alene „en Canceler"; men strax efter kaldes han udtrykkeligen „Konningens Canceller", i Modsætning til „Rigens Canceller", som ogsaa omtales; see Rosenvinges Udgave af Recesserne S. 167.

2) Jfr. iøvrigt om Kongens Cantslers Embede: Magni Durels Relation l. c. S. 61—62 og Suhms Ny Saml. I. S. 1. o. f.

Maade som hidtil. Til disse fire ældre Embedsmænd kom endnu i den følgende Tid: Rigets Admiral[1]), Norges Statholder[2]) og Norges (Justits-) Cantsler[3]), af hvilke Rigets Admiral fik Sæde i Rigsraadet næst efter Marsken; hvorimod Rigets Cantsler, Norges Statholder og Norges Cantsler havde Sæde imellem de øvrige Rigsraader efter de almindelige Regler for disses Rangfølge. Der saaes nemlig blot paa Ancienniteten i Raadet, uden Hensyn til om Rigsraaderne vare Riddere eller simple Adelsmænd[4]).

I øvrigt synes Rigsraadernes Antal ikke at have været fast bestemt, men temmelig foranderligt til forskiellige Tider. Om Antallet til enhver Tid lader sig dog saameget vanskeligere noget med fuld Sikkerhed bestemme, som det i offentlige Acter, hvori Rigsraaderne nævnes, altid kun er de virkelig tilstedeværende Raader, hvis Navne anføres, og dette var ofte endog alene Raaderne fra en enkelt Provinds, uden at saadant udtrykkelig er bemærket. Efter det, der som oftest forekommer, kan det dog antages, at et Antal af imellem 20 og 30 har været det sædvanlige[5]). Der forekommer vel nogle enkelte Steder, saasom i Krags Christian IIIs Historie og i et Andragende fra Adelen af 1645, Yttringer, som kunde synes at vise, at der gaves en vis Regel for Rigsraadernes Antal[6]); men disse

1) Jfr. J. H. Schlegels Saml. II. 2. S. 185 og Magn. Durell S. 63.
2) Jfr. Magn. Durell S. 58.
3) Jfr. Slange S. 205; Danske Mag. III. S. 115 og IV. S. 207.
4) Slange S. 1157. Jfr. hvad han S. 1384 beretter om en Forandring heri, som Christian IV havde paatænkt.
5) Jfr. J. H. Schlegels Saml. II. 2. S. 143 ff.
6) N. Cragii Annales p. 157: "Tandem ita in supremum ordinem aliis restitutis, aliis allectis, *Senatus ad justum numerum completus est*"; jfr. Sandvigs Oversættelse S. 160—161. I Andragendet fra "Danmarchis Riges Provinciers Deputerede af Adelen, Kiøbenhaffn den 15 August 1645" hedder det: "Desligeste ere wi underdanigst begierendis, at Hans Kongelig Majestet ... efter høylofflige fremfarne Kongers Wiis

Yttringer have dog neppe Hensyn til andet end til hvad der i denne Henseende var det sædvanlige, og Kongens Svar paa Adelens ovenmeldte Andragende synes meget bestemt at vise, at der ikke existerede nogen Regel herfor, som nødvendigviis skulde følges[1]. Først ved Frederik IIIs Haandfæstning af 1648, Art. 45, blev det bestemt, at Rigsraadernes Antal skulde være 23[2].

Af vel saamegen Vigtighed, som Rigsraadernes Antal, er den Omstændighed, at de, som det synes, forholdsmæssigen vare fordeelte paa Rigets enkelte Provindser. Hertil findes allerede meget tidligen Spor[3]; og flere af den senere Tids Forslag og Anordninger knytte deres Bestemmelser til denne Tingenes Orden[4], hvilken jeg i det Følgende vil faae Leilighed til nærmere at berøre.

---

och Skich, wille samtyche 22 af Rigens inføde goede Mend aff Adell udi Rigens Raad at maatte antages, och aff dennom saa mange udi enhver Danmarchis Riges Provincie maat were, som samme Provincies Leilighed og Wilckor udkreffuer".

1) "Kongelige Majestets naadigste Erchlering, Kiøbenhavn d. 3 Septbr. 1645: For det andet Rigens Raads Antal til 22 at formeere anlangendis, da waar Os intet kierere end at Cronens Tilstand kunde taale, at Regieringen til Styrche Tallet paa Rigens Raad bleff augeret; medens eftersom disse besverlige Tider paa Kronens Indkomst iche ringe Affgang foraarsaget haffuer, da kunde Vi Os denne Gang herpaa anderledis naadigst iche erchlere, end saa mange udi Rigens Raad at wille antage, som Vi naadigst kunde befinde Cronens Tilstand at kunde tilstede".

2) Saaledes som denne Haandfæstning haves trykt hos Holberg, Danmarks Historie III. S. 40; hvorimod Magnus Durel l. c. S. 59 siger 30; men maaskee han har forstaaet Bestemmelsen saaledes, at der skulde være 23, foruden de ovenmeldte 7 Rigsembedsmænd.

3) T. Ex. i Aarene 1468 og 1481: Jahn l. c. S. 556 og 560—565. Allerede Forordningen eller Rigsdagsacten af 1377 taler om "consiliarii jurati regni *in illa terra regni commorantes*, in qua" &c.

4) Jfr. Adelens foranførte Forslag af 1645; Frederik IIIs Haandfæstn. Art. 45; Forordn. 9 Juni 1651, Holberg l. c. III. S. 141.

§ 10. Om Rigsraadernes Udnævnelse, Embedstid, m. m.

At der i de catholske Tider vare Geistlige, som paa Embedsvegne, uden speciel Udnævnelse, havde Sæde i Rigsraadet, er allerede ovenfor omtalt, om hvilke det altsaa her ikke er fornødent videre at handle.

Med Hensyn derimod til de øvrige Rigsraaders Udnævnelse, da er det den almindelig antagne Mening: at Kongerne havde frie Hænder til at udnævne hvem de vilde, saavel til de høieste Rigsembeder, som til de almindelige Rigsraadsposter, naar de blot iagttoge at vælge indfødte danske Adelige; og at denne kongelige Rettighed først blev forandret ved en Bevilling af Kong Christian IV af Aaret 1645, som findes indført i Frederik IIIs Haandfæstning Art. 45, hvor Følgende læses:

„Og skal Rigets Raad være udi Tal 23, og naar nogen af dennem „ved Døden afgaaer, da skal Rigets Raad og Adelen, efter „den Anno 1645 givne Bevilling, udi den Provintz, hvor den „død er, Magt have, sex eller otte at naungive, hvoraf „samtlige Rigens Raad, og ingen anden, skal udvelge „og eligere en i den Afdødes Sted; men naar nogen Rigets „Hofmester, Cantzler, Rigets Marsk, Rigens Admiral, Cantzler eller „Statholder i Norge bortdøer, da maa Rigets Raad Os tre „foreslaa, som samme Plads kunde betiene, hvoraf Vi en „ville forordne, og ingen anden, den Afdødes Plads og Embede „at betiene; og alt dette til første Danehof eller Herredage at stille „udi Verk, efterat nogen Rigens Raad er ved Døden afgangen.“

Der gives imidlertid adskillige Grunde, som synes ikke lidet at tale for, at disse Indskrænkninger i Kongens Ret til at udnævne Rigsembedsmændene og de øvrige Rigsraader ingenlunde vare noget aldeles nyt; men at noget Lignende allerede fra ældre Tider har fundet Sted. For det første vare saadanne Indskrænkninger i Kongens Myndighed allerede paa Unionstiden indførte i Sverrige og Norge. Saaledes bestemte et Forlig imellem Erik af Pommeren og de Svenske af 1435 § 5, at Drosten og Marsken i Sverrige skulde udnævnes i Forening med Rigsraadet; hvilket strax efter saaledes blev iværksat, at

Rigsraadet foreslog tre Candidater, blandt hvilke Kongen skulde vælge[1]; ligesom ogsaa Christoffer af Baierns svenske Haandfæstning af 1441, Art. 2 indeholdt, at Kongen ikke maatte udnævne Rigsraader uden efter Rigens Raads Raad[2]. Og i Aaret 1439 foreslog Rigsraadet og de øvrige Stænder i Norge tre Candidater, af hvilke Erik af Pommern udnævnte en Drost for Norge[3]. Derhos mangle end ikke lignende Forskrifter, som ogsaa angaae Danmark. Foruden at Udkastet til den fornyede Calmarunion af 1436 indeholdt, at Kongen skulde have Drost og Marsk i ethvert Rige, som vare bedst skikkede dertil efter Rigens Raads Raad[4], bestemte Kong Hans's almindelige Haandfæstning af 1487 udtrykkeligen dette samme, med Hensyn til Rigsraaderne i Almindelighed[5]. Da Rigsraadet i Danmark herved synes at have erholdt samme Ret og Myndighed, som Raadet i Sverrige og i Norge, er det mindre rimeligt, at det igien skulde have opgivet denne Ret, efterat den engang var erhvervet. Dette stemmer ogsaa med, at Rigsraadet giennem hele denne Periode viste ikke blot en stor Uafhængighed af Kongerne, men endog i Almindelighed megen Oppositionsaand imod disse; hvilken Omstændighed derimod ikke svarer til den Mening, at Kongerne kunde besætte Rigsraadsposterne med hvem de vilde. Den ovenmeldte gamle Skik, at Rigsraadets Medlemmer vare forholdsviis fordeelte paa de enkelte Provindser, synes heller ikke vel at have kunnet bestaae med et Kongen tilkommende uindskrænket Valg af Rigs-

1) See Hadorph Sv. Riimkrøn. II. S. 97; Jahn's Unionshist. S. 151.
2) Hadorph l. c. S. 146.
3) Jahn l. c. S. 516.
4) Hadorph l. c. S. 118; Hvitfeldt S. 898.
5) "Item skal ingen annammes eller komme i Rigens Raad, uden de ere Rigens Ædlinge, indfødde Mænd af Riddere og Svenne ... o c d e s k u l l e t a g i s e f t e r m e n i g e R i g e n s R a a d s R a a d, oc svere den Eed, som dertil hører". Hvitfeldt S. 970; Hadorph. S. 326.

raaderne. Det er efter Sagens Natur heller ikke sandsynligt, at der fra en saadan fuldkommen Valgret af Rigsraaderne, som man vil, at Kongen tidligere skal have havt, skulde være skeet en pludselig umiddelbar Overgang til de ovenanførte Bestemmelser, hvorved denne Valgret ikke blot betydeligen blev indskrænket, men endog for største Delen ganske ophævet. Hertil kommer endelig, at den i disse Sager saa vel underrettede N. Slange udtrykkeligen har bemærket, at slige Indskrænkninger allerede existerede før Bevillingen af 1645. Han siger nemlig med Hensyn til denne Bevilling Følgende:

„Kongen giorde denne Anordning, at naar en Plads udi Rigens Raad blev ledig, da skulde af vedkommende Provinds foreslaaes sex eller otte Personer, eller i det mindste fire, til at vælge een udaf. Tilforne bleve ikkun tre foreslagne til saadant Valg; ligesom det ogsaa endnu fremdeles blev staaende fast, med ikkun tre at foreslaae til de tre høieste Embeder: Righofmesterens, Rigens Marskes og Rigens Admirals, saa og til disse tvende, Rigens Cancellers og Statholderens i Norge. Hvad Kongens Canceller angik, hvis Embede var det andet øverste i Raadet og næst Rigens Hofmesters, da blev han af Kongen alene nævnet og antaget, uden Nogens Forslag; dog var allerede den samme, naar han dertil antoges, i de Dage een af Rigens Raad*).

Alt dette kan imidlertid ikke afgiørende bevise, at Kongens Ret til at udnævne Rigsraaderne og de høie Statsembedsmænd allerede før 1645 har været indskrænket ved Adelens og Rigsraadets Forslagsret, da ikke mindre betydelige Grunde tale for det Modsatte. Saaledes indeholde Haandfæstningerne efter

*) Slange l. c. S. 1183—1184.

Kong Hans's Tid, uagtet den Omhyggelighed hvormed de begrændse Kongens Rettigheder, intet om nogen saadan Medvirkning; men i det de alene formene Kongen at optage Udlændinger i Rigens Raad[1]), synes de endog tydeligen at forudsætte, at Kongens Valg i øvrigt var frit, da denne Forskrift vilde være ganske intetsigende, hvis Kongen alene kunde vælge iblandt dem, som Adelen eller Rigsraadet foreslog ham[2]). Paalideligheden af Slanges Angivelser svækkes allerede derved, at de i det mindste i eet Punkt maae ansees som unøiagtige eller urigtige; thi naar han angiver, at der forhen blev bragt tre i Forslag til en Rigsraadspost, og at dette blev forandret til 8 eller 6, saa vilde dette ikke være en Udvidelse, men en Indskrænkning af Adelens tidligere Deeltagelse i Valget[3]); men ligesom denne Indskrænkning allerede, ifølge de daværende Forhold, aldeles mangler indvortes Sandsynlighed, saaledes vise ogsaa selve Forhandlingerne af 1645 imellem Kongen og Adelen, at der netop handledes om at indrømme Adelen større Rettighed end hidtil. Endnu vigtigere er det, at disse Forhandlinger, saaledes som de haves i Geheimearchivet, ikke indeholde mindste Spor til en saadan tidligere Forslagsret[4]) med Hensyn til

---

1) See Christian IIs Haandfæstn. Art. 28; Frederik Is, Art. 32; Christian den IIIs, Art. 5 o. s. v.

2) Rigtignok indeholder Frederik IIIs Haandfæstning, Art. 4 og 5 netop det samme Forbud imod Udlændingers Optagelse i Raadet, som de foregaaende Haandfæstninger, uagtet Art. 45 end ikke levner Kongen Valget af Rigsraaderne; men dette kan dog, i denne enkelte Haandfæstning, forklares som en Feil, der er indløben derved, at man uden tilbørlig Agtsomhed har udskrevet den foregaaende Haandfæstning.

3) Muligen er det dog Slanges Mening. at ikke Adelen, men Rigsraadet forhen bragte 3 i Forslag til Rigsraadsposterne; men det sees da ikke, hvorledes Kongen ved sin Resolution kunde fratage Raadet denne Forslagsret, og overlade den til Andre.

4) Til Oplysning herom hidsættes Fortsættelsen af den ovenfor S. 287—288 anførte Forhandling:

Rigsraadsposterne, som den Slange angiver, og ligesaalidet findes, saavidt jeg har kunnet erfare, noget saadant Spor i Cancelliregistranterne fra Christian IIIs eller Frederik II Tid, eller i de mange egenhændige Breve, der haves fra Christian IV til Rigsraadet. Meget mere findes blandt disse sidste flere Skrivelser, der tydeligen synes at vise, at Kongen, saaledes som ogsaa J. H. Schlegel i Oversættelsen af Slanges Værk bevidner*), bortgav efter eget Behag saavel de høie Rigsembeder, som de øvrige Rigsraadsposter; saasom tvende Skrivelser af 1ste Decb. 1616 og 12 Marts 1624, hvorved ikke blot adskillige Rigsraader og en Kongens Cantsler, men ogsaa en Rigens Admiral bleve udnævnte, uden mindste Hentydning til en foregaaende Forhandling herom med Raadet. Vel findes det ogsaa, at der nogle Gange er givet Raadet eller Adelen en betydelig Indflydelse ved Besættelsen af de høie Rigsembeder. Saaledes lod Kongen ved den ovennævnte Skrivelse af 1ste Decbr. 1616 de tilstedeværende Rigsraader „votere om den Person, der

Danmarchis Rigis Provinciers Deputerede af Adelen, deris Begiering, d. 15 Aug. 1645:

„Naar det sig och herepter hender, at en af de goede Mend i „Raadet ere, udi en aff forskreffne Provincier ved den timelig „Død affgich, at da Rigens Raad med Landtcommissarierne udi „den Provincie, samt det Adell, som der til strar af den Provincies „Raad och Landcommissarier skulle forskriffues, maate underdanigst „for Hans Kongelig Maiestett tvende Rigens indføde Adell og „goede Mend naffngiffue, och en aff dennom aff Hans Kong. „Majestett naadigst at udtages, och i den affgangne Rigens „Raadtz Sted indsettes, hvilchen aff dennom Hans Maiestett sielff „naadigst eragter dygtigst at were.“

Kongelig Majestæts naadigste Erchlering; d 3 Sept. 1645.

„Naar och en aff Rigens Raad wed Døden affgaar, ere Wi och „naadigst tilfredtz, at bemelte Rigens Raad och Commissarii i „den Provindtz, den Affgangne aff Rigens Raad boed haffuer, „Os sex eller otte underdanigst naffngiffue, som de til Rigens „Raadtz Bestilling at betiene dygtigst formene, huoraff Wi naadigst en at eligere Os wilde befalde lade.

*) Geschichte Christian des Vierten III. S. 340 Note.

kunde være dygtigst til at blive Marsk. Ved en anden Skrivelse af 5 April 1632 indstillede Kongen endog Marskens Udnævnelse til Raadet, efter det af Kongen fremsatte Forslag [1]). Og i Aaret 1627 tillod Kongen Adelen som en særdeles Gunst at udnævne den, der skulde være Marsk [2]). Men alt dette maa udentvivl saameget mere betragtes som særegne Undtagelser fra den almindelige Regel, som der i ethvert af de ovenmeldte Tilfælde brugtes en forskiellig Fremgangsmaade.

Men hvorledes det end hermed har forholdt sig, vil det dog af det Foranførte være klart, at ingenlunde alt det, som man, ifølge Frederik IIIs Haandfæstning Art. 45, skulde troe var indbefattet i Bevillingen af 1645, virkelig fandtes i denne. Denne Bevilling lagde nemlig ikke Rigsraadernes Udnævnelse, efter Adelens Forslag, i Raadets Hænder, men lod den forblive hos Kongen selv; og den herfra afvigende Bestemmelse i Frederik IIIs Haandfæstning var altsaa en ny betydelig Indskrænkning af Kongens hidtilværende Prærogativer. Heller ikke indeholder Bevillingen, saaledes som man ifølge Haandfæstningen skulde troe, noget om Forslagsret til de sex høie Rigsembeder [3]); men dette er ligeledes at ansee som en ny Bestemmelse, saafremt man ifølge det Ovenanførte ikke kan antage, at det var en Skik, som allerede længere tilbage i Tiden havde været iagttaget, men nu først blev nedskreven i Haandfæstningen.

Endelig kan her endnu bemærkes den Synderlighed, at uagtet Frederik IIIs Haandfæstning gav Rigsraadet selv Ret til at besætte de ledige Rigsraadsposter, saa var det dog senere

1) De ovenmeldte egenhændige Skrivelser fra Christian IV., som Hr. Justitsraad Molbech har havt den Godhed at meddele mig, findes trykte som Bilag ved Slutningen af denne Afhandling. (No. 2 og 4).

2) Oplysning om Fremgangsmaaden herved findes hos J. H. Schlegel l. c.; jfr. Holberg III. S. 13.

3) Til det syvende eller Kongens Cantslers Embede synes Kongen endnu efter Frederik IIIs Haandfæstning at skulde have et frit Valg.

i Aaret 1660 Kongen, hvem denne Ret antoges at tilkomme, og som virkelig udøvede den[1]; men at Haandfæstningen i de mellemliggende Aar skulde i dette Punkt være blevet forandret, haves dog ikke nogen Efterretning om.

Naar Nogen var bleven udnævnt til Rigsraad, eller havde erholdt et af de høiere Rigsembeder, aflagde han Eed til Kongen om trolig Opfyldelse af sine Pligter i denne Egenskab[2], og beholdt derefter i Almindelighed Embedet paa Livstid; med mindre han enten selv ønskede sig entlediget, eller han giorde sig skyldig i saadant ulovligt Forhold, at der var Grund til hans Afsættelse, i hvilket sidste Tilfælde det dog stundom findes, at Kongen har giort Anvendelse af sin Benaadelsesret[3]. — Rigsraaderne nøde vel ikke nogen særegen Embedsløn; men de bleve sædvanligen aflagte med Rigets bedste og fornemste Lehn, som gave dem rigelige Indtægter[4].

§ 11. Om de Anliggender, som henhørte under Rigsraadets Virksomhed.

Allerede ved Christian Is Haandfæstning erholdt Rigsraadet den betydeligste Indflydelse paa de offentlige Anliggenders Bestyrelse. Den fastsætter ikke blot ganske almindeligt: at Kongen ikke maatte foretage eller fuldføre noget mærkeligt Ærinde, som vedkom Kronen, uden Rigsraadets Samtykke og Tilladelse[5]; men den paa-

1) See Spitler Geschichte der dänischen Revolution im Jahr 1660 S. 24—25; jfr. Holberg III. S. 451.

2) Jfr. Slange S. 92; J. H. Schlegel l. c. S. 245. En af K. Christian IV. selv opsat Formular til en saadan Eed er aftrykt blandt Bilagene. (No. 6.)

3) Jfr. Krags Christian IIIs Historie, ved Sandvig, I. S. 161; Slange S. 495, og en Skrivelse fra Kong Frederik II. til Jacob Ulfeldt, af 10 Decb. 1570, der findes trykt blandt Bilagene. (No. 1.)

4) Jfr. Frederik IIIs Haandfæstn. Art. 4. Magn. Durell l. c. S. 58—59. Holberg Danm. Hist. III. S. 451.

5) Art. 6. „Item schule wy enghen merkeligh ærende foretaghe och fuldraghe, som Kronen upa røre, uden meth mestedelen aff Righens Radhs Fulbordh och Tilladelse, og ænghen Slot forantworde uden Righens Rads Radh“. I Særdeleshed forbyder ogsaa Art. 5, at

lægger endog Kongen at holde og regiere sin Hofstat efter Rigens Raads Raad[1]). Allerede efter denne Haandfæstning kunde Kongen saaledes saa godt som intet foretage uden Raadets Samtykke; og de følgende Kongers Haandfæstninger have ikke blot i alt Væsentligt stedse mere og mere udviklet og befæstet denne Rigsraadets Myndighed, men tillige udvidet den; saa at Kongen endog ved disse i den Grad blev giort afhængig af Raadet, at han var pligtig at underkaste sig dets Dom i ethvert Tilfælde, hvor Nogen fandt for godt at klage over hans Handlinger[2]). I Særdeleshed under Kong Christian IV, i hvis lange Regieringstid Raadets hele Organisation udviklede sig med mest Fuldstændighed, ligesom de skriftlige Kilder til Kundskab om samme ere de talrigste[3]), finder man saaledes, at Rigsraadets Deeltagelse i Regieringen strækkede sig til Alt, hvad der vedrørte den hele udvortes og indvortes Politik og Statsforvaltning; saasom Beslutninger om Krig og Fred, Forbund med og Fredsmæglinger imellem fremmede Magter, Prindsernes Giftermaal m. m.; fremdeles Rigets Forsvarsvæsen, Fæstningers Anlæg, Flaadens og Arsenalernes Tilstand, Rostienesten og Udskrivning af Krigsfolk, dettes Exercering og

begynde Krig med nogen, og Art. 10 at lægge Landskat paa Rigens Indbyggere, uden Rigsraadets Samtykke og Villie. See denne Haandfæstning i Ny Danske Mag. II. S. 127—128.

1) Art. 9. „Item schule wy holde och regere vor Gardh og Staat efter Righens Radhs Radh". En saadan almindelig Forskrift herom findes dog ikke i de følgende Haandfæstninger.

2) See Christian IIs og følgende Kongers Haandfæstninger; saasom Frederik IIIs, Art. 30: „Item efterdi Danmarks Riges Raad, Adel og Indbyggere skulle være pligtige at stande hver Mand til Rette for Os og Danmarks Riges Raad: da ville Vi udi lige Maade være pligtige til at stande hver Mand til Rette for Danmarkes Riges Raad, og derudi uden nogen Ugunst til nogen annamme og fuldgiøre deres Dom". Jfr. ogsaa Art. 45.

3) De følgende Træk ere hentede fra adskillige af denne Konges Skrivelser til Raadet, der findes i den rige og høist vigtige Samling af Kong Christian IVs Breve, som Hr. Justitsraad Molbech besidder.

duelige Officerers Ansættelse m. m.; endvidere Alt hvad der vedkom Finantserne, saasom at skaffe Penge tilveie for nødvendige og betydelige Statsudgifter, at bevilge og bestemme Told og andre extraordinære Skattepaalæg, at undersøge Statsregnskabet — Udgifterne til Hoffet og dets Underholdning („Udspiisning") ei engang undtagne; og at giøre Udveie til at bringe Indtægterne i Ligning med Udgifterne, og afbetale hvad Gield Kongen havde maattet giøre paa Statens Vegne, samt erstatte Kongen hvad han af egne Midler havde forstrakt til Statsfornødenhederne, m. m. Endog Anliggender, som nærmest vedkom Kongens Person og Familieforhold, gave Anledning til Forhandlinger imellem Kongen og Raadet; t. Ex. Udladelser om Kongens Person af „fornemme Personer i Sverrige" (1640), og Arvestridigheder med hans Søster Hertuginden af Holsten-Gottorp. I adskillige af de nævnte Tilfælde indhentede Kongen vel blot Raadets Betænkning; men i Almindelighed finder man, at Kongen har henvendt sig med Forslag og Andragender til Rigsraadet som dette havde Magt til at bevilge eller at afslaae; ja, ikke sieldent seer man endog, at Kongen har været foranlediget til at forsvare og retfærdiggiøre sig for Raadet, eller at afgive Erklæringer og Oplysninger, for at møde dets Forestillinger, Klager og Tilretteviisninger[1]).

Ligesom Rigsraadet saaledes paa den ene Side i en høist utilbørlig Grad indskrænkede den kongelige Myndighed, saaledes berøvede det paa den anden Side ogsaa de øvrige Stænder næsten ganske den dem forhen tilkommende Andeel i Statsstyrelsen[2]); og det blev derfor i denne Periode ikkun i faa

---

1) Saaledes t. Ex. under 15 Mai 1639, hvor Kongen (ikke uden et Snært til „Calvinisterne") eftertrykkelig forsvarer sig imod Rigsraadets Beklagelse over, at „han var det keiserlige og catholske Parti alt for vel affectioneret".

2) Mærkeligt nok understøttede Christian IV. selv Rigsraadets Anmasselse

Tilfælde holdt for nødvendigt, at underkaste noget Anliggende de almindelige Stænders Forhandling og Sanction[1]).

Endelig gik ogsaa den høieste dømmende Myndighed, der endnu i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede blev udøvet af Rigsdagen[2]), over paa Rigsraadet, enten i Forening med Kongen eller alene[3]). Rigsraadet var saaledes, da det fuldkomment havde uddannet sin Forfatning og Myndighed, den vigtigste Statsautoritet, i hvis Hænder næsten al virkelig Regieringsmagt beroede, og imod hvis Villie ordentligviis af Kongerne meget lidet, og af de øvrige Stænder sàa godt som intet kunde sættes igiennem[4]).

§ 12. Om Fremgangsmaaden ved Rigsraadets Forhandlinger.

Den Fremgangsmaade, som fulgtes ved Forhandlinger imellem Kongen og Rigsraadet, var i Almindelighed ikke den, som man nærmest maatte tænke sig at have fundet Sted imellem Kongen og et ham sideordnet Raad; men lignede langt mere den Forhandlingsmaade, som pleier at finde Sted med Stænderforsamlinger.

Rigsraaderne vare nemlig ikke, som et egentligt Raad, bestandigen samlede hos Kongen; men den største Deel af dem opholdt sig sædvanligviis forskiellige Steder i Landet paa deres Godser og Lehn. Hvert Aar havde ordentligviis en alminde-

---

i denne Henseende; jfr. en Skrivelse ud. Aarstal, men formodentlig fra et af de sidste Aar af hans Regiering, som findes trykt blandt Bilagene.

1) I hvilke Tilfælde dette dog pleiede at skee, skal blive omhandlet i den følgende Afdeling.

2) Jfr. Hvitfeldt S. 648.

3) Jfr. ovenfor S. 296, og min Afhandling om Kongernes Deeltagelse i Retspleien § 5.

4) Jfr. Beretningerne af de nederlandske og svenske Gesandter von Facn, eller Faing, og Baron Johan Skytte, fra Aarene 1612 og 1615, i Nyerups „Karakteristik" af K. Christian IV., S. 35 og S. 47—48; og Magnus Durell, Suhms Saml. I. S. 58.

lig Sammenkomst Sted, for at tage Beslutninger om offentlige Anliggender og paadømme de indstævnte Retssager; dog kunde Raadet ogsaa flere Gange i samme Aar sammenkaldes, naar Omstændighederne giorde det fornødent. En saadan Forsamling af Rigsraadet kaldtes „Herredag" eller „almindelig Herredag"[1]), og kunde ordentligviis alene finde Sted, naar Kongen befalede saadant[2]); hvilket da blev bekiendtgiort de Vedkommende ved særskilte Convocationsbreve[3]), og tillige publiceret over hele Riget til Efterretning for dem, der ønskede Sager indstævnte og paadømte[4]). Dog blev det ved Frederik IIIs Haandfæstning ikke blot bestemt, at der aarligen til en viis Tid skulde holdes en saadan Herredag; men der gaves endog de hos Kongen tilstedeværende Rigsraader den Myndighed, under visse Omstændigheder selv at kunne sammenkalde deres Colleger[5]); ligesom det ogsaa fulgte af sig selv, at Rigs-

1) See t. Ex. Danske Mag. V. S. 113 og 120; Ny D. Mag. II. S. 199. Dog bruges dette Udtryk i dette Tidsrum ogsaa hyppigen om Forsamlinger af Rigets Stænder; jfr. næste Afdeling.

2) Jfr. Slange l. c. S. 26.

3) See t. Ex. en saadan Convocationsskrivelse i Ny danske Mag. I. S. 76. Jfr. Christian IIs Beretning om de Jydskes Oprør 1523, hos Behrmann Chr. IIs Hist. II. S. 194, der omtaler, at Tilsigelsen blev ombragt ved en Kongelig Herold.

4) See t. Ex. Holberg III. S. 10; Danske Mag. V. S. 113 og 120.

5) Frederik IIIs Haandfæstn. Art. 52: „Herredage eller Danehof ville Vi aarligen engang, 8 Dage efter Pintzedag, ved Vort aabne Brev lade paabiude og siden holde, med mindre menige Rigens Raad for vigtige Aarsager det anderledes got befinder". Art. 55: „Oc dersom noget kunde falde, som kunde være imod denne Vores Haandfæstning, Loug eller Ret, oc Vi af alle de nærværende Rigens Raad ikke skulle ville lade Os raade og sige ... da skulle Vi efter deres Erindring være pligtige alle Rigens Raad at forskrive oc deres Betenkende da fornemme. Giør vi det ikke ... da skal de tilstedeværende Rigens Raad pligtige være og selv Magt have at forskrive deres Medbrødre, de andre Rigens Raad, paa en beleilig Sted" o. s. v.

raadet, naar Thronvacance fandt Sted, paa egen Haand kunde forsamle sig. Slige almindelige Herredage holdtes ikke paa noget bestemt Sted, men stundom i en og stundom i en anden Kiøbstad, men dog hyppigst i Kiøbenhavn.

Over Forhandlingerne i Rigsraadets Sammenkomster blev der neppe ført ordentlig Protocol, endskiøndt man vel besidder samlede Optegnelser over det Vigtigste af hvad der paa adskillige saadanne Herredage er passeret[1]). Naar Rigsraaderne vare samlede, pleiede Forhandlingerne at begynde dermed, at Kongen, ved en eller flere dertil udnævnte Mænd, der vare som Mellemhandlere imellem ham og Raadet[2]), lod fremsætte sine Propositioner og andre Bemærkninger, hvilke sædvanligviis vare skriftlige affattede og begyndte med, at Kongen takkede Raaderne, fordi de efter Opfordring velvilligen havde givet Møde[3]). Herpaa meddeelte da Rigsraadet skriftligt eller mundtligt Svar, paa hvilket atter kunde følge Giensvar fra Kongens Side; og saaledes kunde man fremdeles verle Svar, indtil man forenede sig om et Resultat, eller Propositionen blev frafalden. Paa samme Maade kunde der fra Rigsraadets Side fremkomme Propositioner og Besværinger til Kongen, hvorpaa denne gav Raadet Svar. Forsaavidt de Beslutninger, som vare blevne fattede, skulde meddeles Andre til Efterretning

---

1) Saaledes haves bl. a. især den vigtige Samling af Forhandlingerne paa Herredagene under K. Frederik I. i Ny Danske Magazin V. S. 8 ff. og VI. S. 108 ff.; og Forsættelsen af samme under Mellemriget 1533, sammesteds II. S. 193 ff.

2) Jfr. t. Ex. Ny D. Mag. V. S. 308, VI. S. 108 og 109.

3) See t. Ex. Ny D. Mag. VI. S. 109: „Først at Kong. Majest. betacker Danmarckes och Norges Rigens Raadt, at the haffue thennom ladet welwilligend findes at besøge thenne almyndig Herredag, som Hans Nade berammet haffuer at stande udi Kiøbenhaffn, fore hvilcketh Hans Kong. Majest. thennom gantze kierligend tacker, och will thet met sønderlig Gunst og Nade met thenom alle och hwer ferdeles forskylde och bekiendhe“.

eller endog offentlig bekiendtgiøres, skete saadant ordentligviis ved et udfærdiget kongeligt Brev eller en Forordning, hvori Raadets Samtykke paaberaabes; men Love af større Omfang, eller saakaldte Recesser, bleve ofte udfærdigede af Kongen og Rigsraaderne i Forening, og forsynede med Alles Sigiller[1].

Foruden saadanne almindelige Herredage, blev der ogsaa hyppigen holdt provindsielle Herredage af Rigsraaderne i de enkelte Provindser, hvor da Kongen med nogle af de høieste Rigsembedsmænd sædvanligen indfandt sig[2]. Stundom findes endog de forskiellige Provindsers Rigsraader paa samme Tid at have været forsamlede paa forskiellige Steder, saasom i Aaret 1528, da det Siællandske og det Skaanske Raad var forsamlet i Kiøbenhavn, paa samme Tid som det Jydske og det Fyenske Raad var samlet i Aarhuus[3]. Paa slige provindsielle Herredage kunde, i det Hele taget, forhandles og afgiøres de samme Anliggender, som paa de almindelige; kun med den Indskrænkning, at intet kunde anordnes for de Provindser, hvis Rigsraader ikke havde deeltaget i Forsamlingen[4]. Det var dog fornemmeligen for at paadømme Retssager, at der holdtes saadanne provindsielle Herredage.

De daglige mindre vigtige Forretninger, og andet som ikke kunde opsættes, afgiordes af Kongen med de hos ham væ-

---

1) Exempler paa det her Anførte haves i mange af de Love og Forordninger, som ere givne under K. Christian III., Frederik II. og Christian IV.

2) See t. Ex. Hvitfeldt S. 1245; Jahn l. c. S. 563—564; jfr. Slange S. 26.

3) Ny Danske Mag. V. S. 308—309; jfr. S. 130—131.

4) Jfr. Ny danske Mag. V. S. 309; VI. S. 135. Uagtet saaledes Raadet i hver enkelt Provinds ofte findes at have optraadt med en vis Selvstændighed, erkiendes det dog tillige, at samtlige Rigsraader udgiorde een uadskillelig Corporation: „effterthy at Danmarck er eth riige oc en Koning oc eth righens raadt, tha kunde wii“ o. s. v. Ny D. Mag. V. l. c.

rende Rigsraader, i Særdeleshed de fire høieste Rigsembedsmænd, som vare forpligtede at residere i Kiøbenhavn[1]); hvorhos de Rigsraader, som boede saaledes i Nærheden, at de snart kunde komme tilstede, i uopsættelige vigtige Anliggender bleve tilkaldte; og endelig blev ogsaa stundom de fraværende Rigsraaders skriftlige Samtykke til en eller anden Foranstaltning indhentet[2]). I Kiøbenhavn havde Rigsraadet ogsaa et særskilt Forsamlingsværelse, eller en saakaldet Raadstue, hvor Kongen efter Regelen ei engang maatte komme[3]).

Naar Raadet handlede som Domstol, var Fremgangsmaaden væsentlig forskiellig fra den ovenomhandlede. Kongen præsiderede da i Raadet, og affagde Dom efter Overlæg med dette; forudsat at Sagen ikke vedkom Kongen selv, da Raadet alene dømte. Det var, som ovenberørt, ikke blot i de almindelige Møder, men fornemmeligen ogsaa i de provindsielle, at Raadet paadømte Sager; ligesom det endog jevnlig findes, at Kongen udenfor slige egentlige Herredage har med de tilstedeværende Rigsraader paadømt Sager. Dommene bleve i Almindelighed conciperede af Rigens Cantsler[4]).

Endelig kan endnu her bemærkes, at under Thronledighed havde Rigsraadet alene Rigets hele Bestyrelse i sine Hænder; og det synes da at i de catolske Tider en af Biskopperne, og

1) Magn. Durell. l. c. S. 60; jfr. Ny D. Mag. VI. S. 121 og 131.

2) Jfr. P. V. Jacobsens Fremstilling af Skattevæsenet under Christian III. og Frederik II. S. 74 og 150.

3) Dette beretter i det mindste Magnus Durell l. c. S. 58: „Raadets modus procedendi er saaledes: allerførst bliver Sagen foretaget i deres Raadstue, hvor Kongen aldrig maa komme; siden sendes Kongens Cantsler med nogle Flere op paa Slottet, hvor de saalænge conferere derom med Kongen, til han antager Raadets Mening".

4) Jfr. Slange S. 26, og de i min Afhandling om Kongernes Deeltagelse i Retspleien § 5, citerede Domme.

senere hen Rigshofmesteren, har indledet Forhandlingerne ved et Forslag om de Gienstande, hvorom der kunde være Anledning til at tage Beslutninger*).

Tredie Afdeling.

Om Rigsdagene og de provindsielle Forsamlinger fra Begyndelsen af det 15de Aarhundrede indtil Statsforandringen 1660.

Første Afsnit.

Om Rigsdagene.

§ 13. Om Rigsdages Holdelse i denne Periode i Almindelighed, deres Benævnelse m. v.

Den afgiørende Indflydelse paa de offentlige Anliggender, som Rigsraadet i denne Periode opnaaede, da det ved de kongelige Haandfæstninger tilegnede sig næsten hele Statsstyrelsen, maatte naturligviis bevirke, at egentlige Rigsdage nu bleve meget sieldnere holdte end forhen. Da Rigsraadet indeholdt ligesom en Repræsentation af Adelstanden, og i de catholske Tider tillige af Geistligheden, og disse de mægtigste Stænder herved fik den betydeligste Deel af Regieringsmagten i Hænde, saa havde de ikke let nogen Anledning til at fordre egentlige Rigsdage holdte; og de upriviligerede Stænder, hvis Kaar Geistligheden ved Reformationen kom til at dele, havde for liden Kraft til at kunne hævde deres tidligere Deeltagelse i de almindelige Anliggenders Afgiørelse. Den endnu i Kong Olufs Haandfæstning indførte Bestemmelse om, at der aarligen skulde holdes Danehof, blev derfor udeladt i alle de følgende Haandfæstninger, som vi besidde; og først i den sidste Haandfæstning af K. Frederik III. Art. 52, findes vel atter indført den Forskrift, „at der aarlig skulde holdes Herredag eller Danehof";

*) Jfr. Ny Danske Mag. II. S. 193 ff. og Holberg III. S. 24.

men herved sigtes udentvivl til noget ganske andet end til Rigsdage, nemlig blot Rigsraadets Sammenkomster[1]). Imidlertid bortfaldt dog Rigsdage eller egentlige Stænderforsamlinger ingenlunde aldeles, men bleve ogsaa i denne Periode ikke sielden sammenkaldte, i Anledning af forskiellige vigtige Anliggender. Dette synes imidlertid i de fleste Tilfælde ikke just saameget at være skeet, fordi det blev anseet som juridisk nødvendigt, at Rigets Stænder bleve adspurgte; men snarere fordi Magthaverne undertiden, for bedre at kunne opnaae hvad de vilde, holdt det for raadeligt og hensigtsmæssigt, at give Sagen i det mindste Udseendet af, at den havde hele Landets Samtykke og Bifald; og fornemmelig fordi man jevnlig under mislige Tidsomstændigheder var nødsaget til, med det Gode at søge Hielp og Bistand hos hele Folket[2]). Det er iøvrigt rimeligt, at i Løbet af det første Aarhundrede af denne Periode ere Rigsdage sieldnere og sieldnere blevne indkaldte, eftersom Kong Christian III i det Skrift, han lod oplæse paa Rigsdagen i Kiøbenhavn i Aaret 1536, kunde sige: at denne Rigsdag var paasat anderledes, end Sædvane og brugeligt havde været af gammel Tid; i det at han havde ladet forskrive did saavel Borgere og Bønder, som Adelen, og dog tilforn ikke havde været brugeligt at forskrive til Herredage uden Ridderskabet og Adelen[3]); thi endskiøndt denne Yttring vistnok, som den her følgende Fremstilling vil vise, indeholder meget Overdrevent og Urigtigt, saa kunde den dog ikke vel være bleven brugt, med mindre Rigsdage dengang virkelig regnedes til Sieldenhederne. Men efter den Tid synes atter de ovenfor paapegede Omstændigheder at have bevirket, at Rigsdages Indkaldelse i Periodens

---

1) Jfr samme Haandfæstning Art. 45, Slutn., og ovenfor S. 299.
2) Jfr. P. V. Jacobsen's oftere anførte Skrift, S. 89.
3) Ny Danske Mag. III. S. 3.

sidste Halvdeel saameget hyppigere fandt Sted, jo stærkere Rigsraadets og Adelens Herredømme nærmede sig sin Ende. Dog kan herom intet med Bestemthed siges, saalænge der kun haves en saa ufuldstændig og unøiagtig Kundskab om de virkelig holdte Rigsdage, som den, der ved de hidtil i Trykken meddeelte Efterretninger kan opnaaes.

Ligesom det i øvrigt i de fleste Tilfælde ansaaes som noget, der beroede paa Kongens eller Rigsraadets egen Bestemmelse, om Stænderne skulde høres over et vist Anliggende eller ikke: saaledes fandt man det ofte ogsaa tilstrækkeligt, kun at indkalde en eller anden enkelt Stand til en Deliberation med Rigsraadet. Man finder nemlig, at der hyppigen er blevet holdt Møder, der ligesom vare en Mellemting imellem Rigsdage og Herredage, eller Rigsraadets Sammenkomster. Saaledes har Adelen eller Deputerede af denne Stand meget ofte mødt alene paa Herredagene, og forhandlet med Kongen og Rigsraadet de samme vedkommende Anliggender[1]. Og ligeledes have Deputerede fra Kiøbstederne ikke sielden mødt eller været kaldte til Herredagene i Anledning af Anliggender, som angik Kiøbstederne[2]. Men saadanne Møder, paa hvilke ikkun Deputerede fra en enkelt Stand sammentraadte med Rigsraadet, kunne ikke ansees som Rigsdage, saalidet som de Forsamlinger, paa hvilke vel alle Stænder, men kun fra en enkelt Provinds, gave Møde; hvorimod til Rigsdage ikkun bør henregnes de Forsamlinger,

---

1) Dette er t. Ex. skeet i Aarene 1527, 1542, 1580, 1588 og 1604; see Ny Danske Mag. V. S. 293—294; Krags Christian IIIs Historie ved Sandvig II. S. 132; Resens Frederik IIs Krønike 340; Slange l. c. S. 11 og 208; Jacobsen l. c. S. 150 ff. Jfr ogsaa den ovenfor S. 304 anførte Yttring under Forhandlingerne paa Rigsdagen 1536.

2) Saasom i Aarene 1481, 1526, 1530, 1535, 1537, 1 40 og 1546; see Ny Danske Mag. II. S. 125 og V. S. 103; Frederik Is Reces af 1530 og Christian IIIs Reces af 1540, (Rosenvinges Udg. S. 141 og 198), Jacobsen l. c. S. 77 og 109; Krag II. S. 175. I Fortalen til Frederik IIs Søret af 1561 paaberaabes Samtykke af Fuldmægtige fra Søstederne.

i hvilke **alle**, eller dog **flere** af Stænderne **fra hele Riget** mødte for at forhandle om fælleds Anliggender. De Benævnelser, under hvilke saadanne Stænder-Forsamlinger i denne Periode forekomme, ere: **Rigsdag**, **Rigets Møde** og **Stændernes Møde**; men hyppigen ogsaa blot **almindelig Herredag**, i det man kun betragtede Stændernes Møde som et Accessorium til Rigsraadets Møde[1]. Den ældre Benævnelse „**Danehof**" var i denne Periode ganske gaaet af Brug, og findes vel atter anvendt i Frederik IIIs Haandfæstning; men sigter neppe der til andet end Rigsraadets Møder, saaledes som allerede ovenfor er bemærket. Iøvrigt tilkom det udentvivl alene Kongen at bestemme, om en Rigsdag skulde holdes, ligesom han ogsaa valgte det Sted, hvor den skulde forsamle sig, hvilket snart var en, og snart en anden Kiøbsted. Dog synes det, at der i denne Periode meget hyppigere er holdt Rigsdage i Kiøbenhavn end i nogen anden Kiøbstæd[2].

§ 14. Om de Anliggender, til hvis Forhandling Rigsdage bleve indkaldte.

Som ovenfor er bemærket, gaves der ikke i denne Periode, saaledes som i den foregaaende, nogen Forskrift om, at der regelmæssigen til bestemte Tider skulde holdes Rigsdage; men

[1]) See om disse Benævnelser Ny Danske Mag. III. S. 3 og V. S. 208—209; Slange S. 26; Recessen af 1536 og Recessen af 1547 i Fortalen (Rosenvinges Udg. S. 170 og 214); Hvitfeldt S. 1489; Jacobsen l. c. S. 213 og 214.

[2]) Saaledes er der, som af det Følgende vil sees, holdt Rigsdage i Kiøbenhavn i Aarene 1536, 1547, 1570, 1608, 1645, 1648, 1650 og 1660; men **forsaavidt Rigsdagene hidtil ere bekiendte**, kun enkelte Gange i Lund (1487), Kallundborg (1482, 1494), Roeskilde (1523), Odense (1627, 1657), Ringsted (1645) m. fl. Jfr dog herved Slange S. 27, som bemærker „at Rigsdagene sædvanligviis bleve holdte i Odense i Fyen, forbi dette Land laae i Midten"; samt „at Rigens Raad og Adelen saae alle Tider til, at de ei bleve holdte i nogen Fæstning, af Frygt for at tvinges til noget, som de ikke vilde, af de Andre, som vare de fleste og stærkeste"; men disse Bemærkninger synes efter det Ovenanførte at mangle Grund.

disses Indkaldelse foranlediges i ethvert Tilfælde ved et eller andet forefaldende Anliggende; og som Følge heraf falder Spørgsmaalet om: naar Rigsdage i denne Periode bleve holdte? sammen med det Spørgsmaal: hvilke de Anliggender vare, som det blev anseet for nødvendigt eller passende, at forelægge almindelige Rigsdage til Overveielse? Som saadanne Anliggender kunne fornemmelig mærkes:

1. Naar Statens hidtilværende Forfatning skulde forandres, eller Staten i det Hele efter voldsomme Rystelser skulde ordnes og reorganiseres. Bekiendte Exempler herpaa ere: Rigsdagen, som efter den treaarige Borgerkrig blev sammenkaldt i Kiøbenhavn 1536, paa hvilken saavel Reformationen blev iværksat, som i Forbindelse hermed andre meget vigtige Forandringer i Rigets hidtil bestaaende Forfatning bleve besluttede[1]; og Rigsdagen, som efter den ulykkelige svenske Krig blev indkaldt til Kiøbenhavn i Aaret 1660, paa hvilken Rigets nuværende Forfatning blev grundlagt[2]. Det blev imidlertid ingenlunde anseet som Regel, at der til enhver Forandring i den offentlige Ret behøvedes en Rigsdagsbeslutning. Saaledes blev ved K. Christian IVs, i det Foregaaende omhandlede, Bevilling af 1645 indført en ikke uvigtig Forandring af den offentlige Ret, som det synes blot ifølge en Forhandling imellem Kongen og Adelen; og ved en Forordning af 9 Juni 1651, som blev given blot med Rigsraadets Samtykke, anordnede K. Frederik III hvorledes der skulde forholdes med Rigets Bestyrelse under en Konges Mindreaarighed[3].

2. Naar der var Spørgsmaal om en Deling eller om Af-

---

1) Jfr. Krags Christian IIIs Historie I. S. 156 ff.; Ny Danske Mag. III. S. 1 ff. og Recessen af 1536.

2) Jfr. især L. T. Spittlers Geschichte der dänischen Revolution im Jahr 1660, Berlin 1796.

3) Holberg III. S. 140 ff.

staaelser af Statens Territorium. Da saaledes Hertug Frederik fordrede af sin Broder Kong Hans en Andeel af Riget, erklærede Kongen med Rigsraadet, at da dette var en Sag, som „rørte menige Rige paa“ [1]), kunde derpaa ikke gives noget Svar, uden med alle Rigets Indbyggeres Samtykke; og en almindelig Rigsdag blev derfor i Aaret 1494 udskreven til Kallundborg, som gav et afslaaende Svar [2]). Og førend K. Christian IV i Aaret 1645 sluttede den Brømsebroiske Fred, sammenkaldte han Rigets almindelige Stænder i Kiøbenhavn, for at raadslaae med dem, om Krigen videre burde fortsættes, eller Freden sluttes med nogle Provindsers Tab [3]). Dog synes dette heller ikke at kunne ansees som noget, der var grundet i en bestemt Regel, da der ikke mangle Exempler paa, at Riget er blevet formindsket blot med Rigsraadets Samtykke, uden nogen Indkaldelse af Stænderne, saasom ved Fredsslutningerne til Roeskilde 1658 og Kiøbenhavn 1660.

3. Naar Kongevalg skulde finde Sted. Det er allerede i det Foregaaende bemærket, at Rigsraadet i det 15de Aarhundrede tiltog sig den Myndighed, selv at vælge Konge, og saaledes udvalgte saavel Christoffer af Baiern som Christian I uden Stændernes Samtykke. Men i den nærmest følgende Tid synes denne vigtige Ret dog fornemmeligen at være ud-

1) Jfr. K. Hans's Haandfæstn. Art. 7: „Item skulle vi ingen Macht haffve, Kronen i noget Rige at formindske paa Land, Læn, Stæder eller Slot, Gaarde, Jordegods, Kronens Landbo eller aarlige Rente“.

2) See herom Hvitfeldt S. 1009—1010. Det er imidlertid ikke ganske klart, om Hertug Frederik virkelig fordrede en Deling af Riget, eller om han blot forlangte nogle Provindser som personlig Forlehning. Til at afgiøre dette syntes en Rigsdagsbeslutning ikke egentlig at have været nødvendig; jfr K. Hans's Haandfæstn. Art. 3: „og ingen antvorde Slot eller Læn ....uden med de ypperste Rigens Raads Raad“; men Kongen og Raadet have da helst villet skyde det afslaaende Svar over paa Stænderne.

3) Slange S. 1353—1354; Ny Danske Mag. VI. S. 206 ff.

øvet af egentlige Rigsdage. Saaledes blev Kong Hans, endskiøndt han allerede tidligere var bestemt til Thronfølger, endelig valgt til Konge paa en i dette Øiemed udskreven Rigsdag i Kallundborg i Aaret 1482[1]); og ligeledes blev hans Søn Prinds Christian paa en Rigsdag i Lund 1487 valgt til Faderens Efterfølger[2]). Fremdeles er Frederik I antagen til Konge paa en Rigsdag i Roeskilde 1523, saaledes som hans Haandfæstning viser[3]). Derefter blev det vel under Forhandlingerne paa Herredagen i Kiøbenhavn 1533 nævnet som Regel, at Kongevalg skulde skee paa en Rigsdag[4]); men Christian IIIs Valg 1534 blev dog egentligen fuldført af Rigsraadet og Adelen i Jylland og Fyen[5]); og den bekiendte Kiøbenhavnske Reces af 1536, der selv forkynder sig som en bestandig Constitution for Riget, synes ligefrem at tillægge Rigsraadet den Myndighed at udvælge Konge[6]). Desuagtet synes man dog i den følgende Tid

1) See Convocationsskrivelsen hos Jahn l. c. S. 564: „Thi bethe wi Ether alle oc wele, Prelater, Riddere og Swene, fri og frels Men, een Borgemester oc tre (?) Raadmen aff hwer Købsted, two Bønder af hwert Herret, meth Fultmacht paa alle theris Wegne, som hiemme sidde, at I ære ther paa samme Tid oc Stedh tilstæde, at hielppe oc raade Rigens Beste og Bestand om Konning oc Herre at keese oc hylde efter Danmarkis Rigis Lagh". Jfr. sammesteds S. 342 ff.

2) Hvitfeldt S. 991—992.

3) See Badens histor. Afhandlinger III. S. 72 ff. Denne Haandfæstning er given i August 1523; og det af Hvitfeldt S. 1251—1252 omtalte Valg i Marts Maaned s. A. i Viborg, har altsaa blot været et foreløbigt provindsielt Valg for Jylland.

4) „Item Dan. R. Raadt wille oc well betencke, att nar nogenn Herre plegher att kaares till Koning offuer Riiget, tha plegher thertill at forschriffues og esges noghre aff the bedsthe og merckeligste aff Adelen aff huer Landt offuer all Rigett, oc sammeledes en Borgemesther oc noghre aff the beste Borghere aff Kiøpstedernæ her i Riget". Ny D. Mag. II. S. 201—202.

5) Krag I. S. 56 ff.; jfr. samme Konges Haandfæstning i Fortalen: „eptthersom wi tilforne then Tidt Danmarks Rigens Raadt Os udvelde, keste, korede oc sambtyckte for Herre og Konning" o. s. v.

6) K. Rosenvinges Saml. af gamle Danske Love IV. S. 168.

at have anseet dette som noget, der rigtigst burde skee paa en Stænderforsamling. Vel er det ikke ganske klart, om den Forsamling i Odense, der i Aaret 1580 designerede Christian IV. til Faderens Efterfølger, var en virkelig Rigsdag, da, foruden Rigsraadet, blot Adelen nævnes som nærværende[1]; men det er aldeles vist, at det var en almindelig Stænderforsamling, der i Aaret 1608 blev indkaldt til Kiøbenhavn, og udvalgte Prinds Christian til at succedere Faderen paa Thronen[2]; og da Kongen, efter denne Prindses Død, i Aaret 1647 henvendte sig til Rigsraadet med Begiering om Prinds Frederiks Udvælgelse til hans Efterfølger, svarede Raadet: at dette var noget som vedkom Stænderne; hvorefter ogsaa en virkelig Rigsdag i dette Øiemed blev sammenkaldt til Kiøbenhavn i Aaret 1648[3], ligesom endelig ogsaa Prinds Christian paa en saadan Rigsdag i Kiøbenhavn i Aaret 1650 blev valgt til Thronfølger[4].

Paa Rigsdagen 1648 fremsatte imidlertid Rigsraadet den Paastand, at det egentlige Valg tilkom det og Adelen, saa at hvem de vilde vælge, den havde Geistligheden og Borgerskabet ligefrem at samtykke og antage som Konge; imod hvilken Paastand disse tvende Stænder dog udtrykkelig protesterede[5]. Men

---

1) See Resens K. Frederik IIs Krønike S. 340; jfr. S. 319. I Indledningen til Christian IVs Haandfæstning (Slange S. 103) omtales vel ogsaa de øvrige Stænders Samtykke; men det er uvist, om der herved sigtes til andet end den Hylding, der efter Valget skete ved Stænderne i de enkelte Provindser; jfr. Slange S. 4—5.

2) See Slange S. 241.

3) Slange S. 1454 og 1459. Holberg III. S. 25.

4) Holberg III. S. 54; jvf. Suhms ny Saml. I. S. 254.

5) Holberg III. S. 25. Jfr. Indledningen til Frederik IIIs Haandfæstning: „Efterdi Danmarks Riges Raad paa Cronens Vegne og menige Ridderskabet ved deres Fuldmægtige Os haffuer keist, kaaret og udvalgt, og Geistligheden og Borgerskabet iligemaade bevilget og samtykt haver o. s. v. Hermed stemme i det Væsentlige Frederik IIs og Christian IVs Haandfæstninger; dog at de ogsaa nævne

om end de ringere Stænder for et Syns Skyld indrømmedes et Slags Deeltagelse i Kongevalget, saa var det dog i Almindelighed alene Rigsraadet, som handlede med den udvalgte Konge om hans Haandfæstning, og bestemte de Vilkaar, som skulde indføres i samme[1]). Endelig kan her endnu bemærkes, at man fra det egentlige Kongevalg vel maa skielne den derpaa følgende høitidelige Hylding af Undersaaterne. Til denne blev vel stedse en Repræsentation af alle fire Stænder indkaldt; men den skete sædvanligviis ikke paa en almindelig Forsamling, men paa særskilte Provindsialforsamlinger, saaledes som i følgende Afsnit nærmere skal blive omhandlet.

4. Naar extraordinære Skatter og Afgifter skulde udskrives. Hvorvidt der hertil behøvedes en Rigsdagsbeslutning, synes at have beroet paa, hvad der derom var bestemt i Haandfæstningerne, hvis Forskrifter om denne Gienstand vare temmelig forskiellige. K. Christian Is Haandfæstning fordrede saaledes blot, at Kongen skulde have Rigsraadets Samtykke til at udskrive nye Skatter[2]); men under Kongerne Hans, Christian II og Frederik I var det den gieldende Regel, at saadan Skat skulde samtykkes paa en almindelig Rigsdag[3]). I K. Christian IIIs og de følgende Kongers Haandfæstninger blev

Bondestanden. Jfr. ogsaa Cantsler Christen Friis's Yttringer til den svenske Gesandt Johan Schytte, i Nyerups Karakteristik af Christian IV. S. 47—48.

[1]) Jfr. Kong Hans's, Christian IIs, Frederik IIs og Christian IVs Haandfæstninger i Indledningen.

[2]) Christian Is Haandfæstn. Art. 10: „Item schule wy enghen Landskat legge upa Righens Indbyggere, uden meth mene Rigsens Radhs Fuldbord og Wilghe".

[3]) K. Hans's Haandf. Art. 11, Christian IIs Art. 31, Frederik Is Art. 35: „Item skulle Vii ey paalegge noghen Landskat po Almuen og Køpstederne uten epter menige Righens Rodz Rod, Prelathernes oc Ridderskabs Tilladelse oc noghens Almuens Samtycke". Hvilket dog ikke stedse synes at være iagttaget; t. Ex. i Aaret 1524; jfr. Ny Danske Mag. V. S. 20.

dette atter saaledes forandret, at det blot formeentes Kongen at lægge Skat paa Adelens Bønder uden Rigsraadets Samtykke[1]; hvoraf syntes at følge, at Kongen iøvrigt skulde være berettiget til at lægge Skat paa de ringere Borgerklasser, uden dertil at behøve Rigsraadets Samtykke, end sige at en Rigsdagsbeslutning hertil skulde være fornøden[2]. Dog blev under disse Konger Rigsraadets Samtykke som oftest indhentet, naar en saadan Skatteudskrivning skulde finde Sted[3]; og stundom bleve endog Stænderne indkaldte i denne Anledning, saasom i Aaret 1570 til Kiøbenhavn[4], 1627 tvende Gange, først til Odense og senere til Antvorskov[5], og 1645 til Ringsted[6]. Slange antager endog, at det paa Christian IVs Tid var den almindelige Regel, at Stænderne saaledes skulde sammenkaldes, „naar nogen usædvanlig Skat eller Paalæg skulde paabydes, enten til Landets Opkomst eller naar Krig skulde begyndes eller afværges, saa og naar der skulde skee stor Rostieneste, eller og naar Soldater og Baadsfolk skulde udskrives og udredes; thi saadant kunde ikke paabydes uden alle og menige Mands Samtykke“[7]; og endskiøndt denne Bemærkning, ifølge det ovenfor

[1]) Christian IIIs, Frederik IIs, Christian IVs, og Frederik IIIs Handfæstn. Art. 9: „Ikke ville eller skulle Vi paalegge eller begiere nogen Landeskat paa Adelens Tienere, uden det skeer med menige Danmarkes Riges Raads Raad, eftersom gammel Sædvane haver været.“

[2]) See Jacobsen l. c. S. 72—83, 108—112 og 130—131. Herved kan dog bemærkes, at de samme Haandfæstninger deels i Art. 4 tillægge Rigsraadet en almindelig Andeel i Rigets Regiering og Bestyrelse, deels i Art. 2 i Almindelighed stadfæste enhver Stands ældre Rettigheder og Privilegier.

[3]) See Jacobsen l. c., Slange S. 353 og Nyerup l. c. S. 47, samt ovenfor S. 297. Jfr ogsaa Frederik IIIs Haandf. Art 54: „Ingen Told, Accise eller anden Paaleg, i hvad Navn det have kand, maa foruden samtlige Danmarkis Riges Raads Samtykke paabiudes eller forandres“.

[4]) Jacobsen l. c. S. 206 fl., jfr. Suhms Saml. II. 3 S. 4.

[5]) Slange S. 614; jfr. Suhms ny Saml. I. S. 207.

[6]) Ny Danske Mag. VI. S. 206—207.

[7]) Slange l. c. S. 27. Herved kan ogsaa bemærkes, at da Christian IV.

Anførte, neppe kan ansees som nøiagtig, saa taler den dog for, at Slange oftere har fundet, at Rigsdage ere blevne indkaldte i de nævnte Anledninger. I Forbindelse hermed kan bemærkes, at der ogsaa efter samtlige Haandfæstningers tydelige Indhold ikkun fordredes Rigsraadets Samtykke, for at begynde Krig[1]; endskiøndt Stænderne stundom ogsaa i denne Anledning findes indkaldte, t. Ex. til den Rigsdag i Odense 1657, hvor det blev besluttet at erklære Sverrig Krig[2].

5. Endelig finder man ogsaa, at enkelte almindelige Love, der ikke vedkom saadanne Gienstande, som allerede i det Foregaaende ere omhandlede, ere givne paa Rigsdage, saasom Christian IIIs Kiøbenhavnske Reces af 1547[3]. I Frederik Is Haandfæstning bestemmes endog udtrykkeligt, at Rigsraadets Samtykke alene ikke skulde være tilstrækkeligt til at give nye almindelige Love Gyldighed[4]. Men herom findes Intet i de

i Rigsraadets Forsamling i Kiøbenhavn i Aaret 1615 havde andraget paa, at der maatte tillægges hans yngste Sønner, naar de vare komne til deres myndige Aar, de samme Fordele, som tilforn havde været tilstaaede Kongens Sødskende, svarede Raadet: „at de sligt ikke kunde bevilge uden menige Rigens Stænders Bevilling, efterdi samme Anmodning var ganske fremmed“ (ɔ: usædvanlig). Men hertil replicerede Kongen: at Raadet tidligere ved lignende Leiligheder, saasom da Kongens Søstres Brudeskat blev bevilget, selv havde fattet Beslutning derom; hvorfor Kongen stolede paa, at Raadet ikke vilde henskyde den Sag under Stænderne, uagtet Kongen ikke frygtede for, at „di erlige Folck, menige Danmarks Rigis Stender“ vilde være ham imod.

1) „Item skulle vi oc ingen Krig begynde eller paaslaa, uden det skeer met menige Danmarkis Rigis Raads Vilge, Fuldbyrd oc Samtycke“.

2) See Holberg III. S. 227 – 228 og Biskop Jens Bircherods Dagbøger S. 4. Dog have Stænderne maaskee blot været indkaldte for at bevilge de fornødne Udgifter til den Krig, som Rigsraadet havde besluttet; jfr. Krigsmanifestet hos Holberg l. c. S. 229, som blot omtaler Raadets Samtykke. Jfr. iøvrigt herved Holberg II. S. 829, Jacobsen l. c. S. 66 ff. og Frederik IIIs Haandfæstn. Art. 15.

3) See Fortalen til denne Reces, sammenholdt med Fortalen til den Dronningborgske Reces af 1551. Rosenvinges Udgave S. 214 og 237.

4) Frederik Is Haandfæstn. Art. 73: „Item skulle Vii aldrig pålegge,

øvrige Haandfæstninger, og lige til Periodens Slutning var det, som mangfoldige Love fra den Tid vise, den almindelige Regel, at Kongen blot behøvede Rigsraadets Samtykke til nye Love og Anordninger[1]).

§ 15. Om Stændernes Møde paa Rigsdagene.

I Almindelighed var det de samme fire Stænder, som i forrige Periode, der ogsaa i dette Tidsrum kaldtes til Rigsdagene. Paa den høist vigtige Kiøbenhavnske Rigsdag af 1536 manglede imidlertid Geistlighedens Repræsentation[2]), hvilket dog kun var en Undtagelse, og henimod Periodens Slutning ophørte Bondestanden at være en Rigsdagsstand. Vel mødte Bondestanden endnu paa Rigsdagen i Kiøbenhavn 1570, hvor der handledes om Skattepaalæg, og ligeledes siges den at være mødt paa Rigsdagen sammesteds 1608, da Kongevalg skulde foretages[3]). Men allerede 1615 og 1625 forekomme Yttringer, der synes at vise, at man ikke længere betragtede Bondestanden som stem-

giøre eller giffue nogehen ny Log, Skik eller Ordennans, uden mett vor elskelige Danmarks Riges Raadz Rad, oc Landet vill therved tage«.

1) Jfr. Nyerup l. c. S. 47. En af de Yttringer, for hvilke den ulykkelige Dr. Christoffer Dybvad i Aaret 1620 maatte bøde saa haardt, var ogsaa: "Senatus regni . . seligitur ex sola nobilitate, neglectis in universum votis cleri, civium et rusticorum, *unde omnium legum promulgatio solius nobilitatis commodum respicit*". Pontoppidans Annal. Eccles. Dan. III. S. 722.

2) See Krag l. c I. S. 156, og selve den Kiøbenhavnske Reces af 1536. Synderligt nok henvises dog i Fortalen til den Kiøbenhavnske Reces af 1547 og den Koldingske af 1558 til en ældre Reces, »som Kongen med Rigets Raad, Prelater, Adel, Kiøbstedmænd og Bønder havde beseglet og ladet udgaae«; hvorved neppe kan menes andet end Recessen af 1536, da det end mindre synes at passe paa Kongens Haandfæstning, saaledes som denne findes hos Krag II. S. 56 ff.

3) See Slange S. 241.

medberettiget Rigsstand[1]; og denne Stand blev ei heller kaldet til Rigsdagene i Kiøbenhavn 1645, 1648 og 1660[2], hvorimod den blot i de tvende sidstnævnte Aar, efterat alt var afgiort, blev befalet at møde til Kongens Hylding[3], hvilket, som jeg allerede ovenfor har berørt, ikke maa forverles med en Deeltagelse i Rigsdagsforhandlingerne.

Med Hensyn til den Maade, paa hvilken hver enkelt Stand gav Møde paa Rigsdagene, kan Følgende bemærkes:

1. Om Adelstanden. Den vigtigste Bestanddeel af Rigsdagsforsamlingerne var det adelige Rigsraad, saa at, som ovenfor bemærket, Navnet paa sammes Møde, Herredag, endog ofte uden videre indbefatter Stændernes Møde. Derhos blev Rigsraadet i Periodens sidste Halvdeel betragtet som en særskilt Afdeling af Adelen, eller en særegen høiere adelig Stand, der handlede for sig selv, adskilt fra den øvrige Adel, og jævnligen endog stod i et Modsætningsforhold til denne[4]. Paa den almindelige Adels Vegne mødte stundom ikkun enkelte Repræsentanter paa Rigsdagene, saasom paa den Kallundborgske Rigsdag 1494, da fire Riddersmændsmænd af hvert Stift

[1]) Paa Johan Skyttes Spørgsmaal til Cantsler Christen Friis (1615) om, hvilke Stænder der mødte paa Rigsdagene? svarede Cantleren: alle Stænderne, nemlig Kongestanden, Rigens Raads Stand, Adelstanden, den geistlige Stand og Borgerskabet; Nyerups Karacteristik af Christian IV. S. 47. I Borgerstandens Besværinger over Adelen, under Christian IV., nævnes (1625) ligeledes: „alle Rigets Stænder: Adelen, Geistligheden og Borgerskabet“. Suhms nye Saml. I. S. 206.

[2]) See om Rigsdagen 1645: en Indkaldelsesskrivelse i Friis Edvardsens Skielskøer Kjøbstæds Beskrivelse S. 467; om Rigsdagen 1648: Holberg III. S. 25 og Indledningen til Frederik IIIs Haandfæstning, sammenlignet med de tidligere Haandfæstninger; jfr. ovenfor S. 310 Note 5; og om Rigsdagen 1660: Spitler l. c. m. fl.

[3]) Jfr. Holberg III. S. 44 og Nyrups Efterretninger om K. Frederik III. S. 328—329.

[4]) Jfr. t. Ex. Hvitfeldt S. 992; Slange S. 11 og 209; Suhms ny Saml. I. 207 og 208—209, og ovenfor S. 305 Not. 1 og S. 310 Not. 5.

vare tilstede[1]), og paa de Kiøbenhavnske Rigsdage af 1645 og 1648, i hvis Acta Adelens Deputerede eller Fuldmægtige udtrykkelig omtales[2]). Som oftest hedder det derimod, at al Adelen var indkaldt, t. Ex. til Rigsdagene 1482[3]), 1536[4]) og 1570[5]). Det er imidlertid tvivlsomt, om dette Udtryk „al Adelen" skal forstaaes bogstaveligt, eller om derved alene menes de Adelige, som havde Jordegods eller Forlehninger. Den hyppigste Anledning til Adelens Indkaldelse var nemlig at erholde dens Samtykke til Skattepaalæg paa den selv eller dens Bønder, og da slige Skatter sædvanligviis svaredes af Jordegods og Forlehninger[6]), kunde det let blive Regel, alene at indkalde de Adelige, der vare i Besiddelse af saadanne. Convocationsbrevet til Rigsdagen 1570 synes ogsaa at vise, at al Adelen, som blev indkaldt, kun var de Adelige, som det paalaa at udrede Rostieneste. Endelig bestyrkes dette ogsaa ved hvad der berettes om Adelens Møde paa Rigsdagen 1660; thi til denne siges det ligeledes, at hele Adelen var indkaldt[7]), og desuagtet mødte ikkun omtrent 33 Adelsmænd, af hvilke dog de Fleste havde Fuldmagt til at stemme paa adskillige Fraværendes Vegne, en Enkelt endog for ikke mindre end tyve Fraværende; og da der blandt dem, der saaledes lode stemme ved Andre, endog nævnes enkelte adelige Fruer[8]), saa synes det heraf

1) Hvitfeldt S. 1010.

2) See ovenfor S. 287 Not. 6, og S. 310 Not. 5.

3) Jfr. Convocationsskrivelsen, som er anført ovenfor S. 309, Not. 1.

4) Cragii Annales p. 252: "ex nobilitate superstites universos"; jfr. den paa samme Rigsdag givne Reces, der nævner omtrent 400 Adelige af hele Danmark som nærværende. Slange S. 26 bemærker ogsaa, at paa slige Rigsdage pleiede Adelen at møde 3 til 400 Mand stærk og vel derover.

5) Jfr. Convocationsskrivelsen hos Jacobsen l. c. S. 206; see ogsaa en Indkaldelse til et Provindsialmøde i Viborg, sammesteds S. 202.

6) Jfr. Jacobsen l. c. S. 150 ff.

7) Holberg III. S. 442.

8) Holberg l. c. S. 460—461.

temmelig klart, at det egentlig har været Besiddelsen af adeligt Gods eller Forlehninger, som paa den Tid qvalificerede de Adelige til Stemmeret paa Rigsdagene.

2. **Om Geistligheden.** Om Geistlighedens Møde paa Rigsdagene i den Deel af nærværende Tidsrum, da Catholicismen herskede, gielder i Almindelighed det samme, som i den foregaaende Periode herom er anført[1]). Ved Reformationen tabte Geistligheden vel, som allerede berørt, sit Sæde i Rigsraadet, men ikke sin Stemmeret paa Rigsdagene, da den regelmæssigen blev indkaldt til disse tilligemed de andre Stænder[2]). Saaledes blev til Rigsdagen 1570 indkaldt: alle Biskopper, alle Herredsprovster, en Præst af hver Kiøbsted, og en Præst af hvert Herred[3]), og en lige Repræsentation synes at have mødt paa den Kiøbenhavnske Rigsdag 1645[4]); men til Rigsdagen 1660 blev kun indkaldt Biskopperne, og nogle Provster af hvert Stift, som dertil bleve udnævnte af de andre Provster og Præster[5]). Fremdeles vedbleve Domcapitlerne, endskiøndt de havde ophørt at være egentlige geistlige In-

[1]) Saaledes nævnes paa Rigsdagen 1487, foruden de geistlige Rigsraader (jfr. ovenfor S. 275), følgende Prælater: Abbederne af Esrom, Ringsted, Skovkloster, Herridsvad, Ømkloster og Ebelholdt, samt Provsterne af Lund, Roeskilde, Odense, Børlum og Vestervig, m. fl. Hvitfeldt S. 992: See ogsaa om Rigsdagen 1523: Frederik I's Haandfæstning i Indledningen, hos Baden l. c. S. 73. Jfr. Hadorphs Rimkrønike II. S. 16.

[2]) Jfr. Slange S. 26—27 og ovenfor S. 315 Note 1.

[3]) See Indkaldelsesbrevet hos Jacobsen l. c. S. 210.

[4]) Skielskørs Beskrivelse S. 467.

[5]) See Indkaldelsesskrivelsen til den Siællandske Geistlighed, som findes i Zwergius's Siællandske Cleresie S. 265—266, ifølge hvilken »menige Provster og Præster i Stiftet skulde fremskikke nogle Fuldmægtige af Provsterne, og det i ringeste Tal skee kan, paa det at det dem til mindst Bekostning muligt er skeer«. Denne Indkaldelse til den egentlige Rigsdag maa ikke forvexles med den, der senere fandt Sted til Arvehyldingen; jfr. Nyrups Efterretninger om Frederik III. S. 329.

stituter, at sende Fuldmægtige til Rigsdagene[1]). Og endelig tilkom der ogsaa Kiøbenhavns Universitet denne Rettighed. Saaledes sendte Universitetet til Rigsdagen i Ringsted 1645 tre, men til Rigsdagen i Kiøbenhavn samme Aar, samt til Rigsdagene i Odense 1657 og i Kiøbenhavn 1660 tvende Deputerede[2]); ligesom det er vist, at i det mindste Universitetets Rector var nærværende paa Rigsdagen 1648[3]); og disse Deputerede handlede ikke blot for Universitetet selv, men ogsaa for alle dem, der i Kiøbenhavn henhørte under den academiske Jurisdiction[4]).

3. Om Borgerstanden. I Almindelighed sendte enhver Kiøbsted nogle Medlemmer af sin Magistrat som Deputerede til Rigsdagene, sædvanligviis tvende: en Borgemester og

---

1) Jfr. Jacobsen l. c. S. 139—144, og Indkaldelsesskrivelsen til Rigsdagen 1570, sammesteds S. 209, ifølge hvilken en Prælat og en Cannik af hvert Capitel skulde møde. Holberg nævner vel ikke Capitlerne som indkaldte til Rigsdagen 1660; men at de dog have mødt paa denne, er tilstrækkelig bekiendt; jfr. Riegels Christian Vs Historie S. 67 og 75 ff.

2) Ny danske Mag. VI. S. 206-209; Biskop Bircherods Dagbøger S. 4; Acta Consistorii d. 4 Sept. 1660: „Blef slutted, huo der skulle være Universitetets Deputati til forestaaende Møde, nemlig Magnificus Rector og D. Thomas Bang, huilcke sig det oc, efter samtlige Professorum Begiering, paatoge. Og skal dennem strax gives nøyagtig Fuldmact".

3) Holberg III. S. 25. Det var Universitetets Rector, som paa denne Rigsdag, paa de ringere Stænders Vegne, protesterede imod Rigsraadets Paastand om, at disse Stænder alene havde at samtykke den, som Rigsraadet vilde udvælge til Konge.

4) Ny danske Mag. VI. l. c. Universitetets Ret som Rigsdagsstand synes iøvrigt at have havt sin Oprindelse fra den Maade, hvorpaa det var blevet funderet paa Frue Kirkes Collegiat-Stift. Universitetet henhørte som Følge heraf egentlig blandt Domcapitlerne, og Professorerne vare Kanniker, hvilken Stilling ogsaa ved andre Leiligheder paaberaabes som Kilde for særegne Rettigheder; jfr. en Herredagsdom af 1630 i Pontoppidans Origines Hafnienses S. 320—321.

en Raadmand[1]). Til Rigsdagen 1660 mødte for Kiøbenhavn fire Deputerede, foruden tvende fra Christianshavn; adskillige af de betydeligste Kiøbstæder, saasom Helsingøer, Kiøge, Slagelse, Nakskov, Nykiøbing paa Falster, Odense, Aalborg, Viborg, Randers og Ribe, sendte hver tvende Deputerede; men de mindre Kiøbsteder sendte hver kun een Deputeret, og nogle havde derhos slaaet sig sammen (t. Ex. Roeskilde og Ringsted) for i Forening at sende en saadan[2]). Tyve Kiøbstæder havde endog aldeles ikke ladet møde paa Rigsdagen[3]).

4. Om Bondestanden. For denne Stand mødte i Almindelighed nogle Fuldmægtige fra ethvert Herred paa Rigsdagene. Saaledes blev til Rigsdagen 1482 kaldet tvende Bønder af hvert Herred, og til Rigsdagen 1570 Herredsfogden med tvende gode, agtede og forstandige Bønder, med behørig Fuldmagt paa de Øvriges Vegne[4]); hvilket saameget mere maa antages at have været den almindelige Regel, som denne Stand netop paa lignende Maade blev kaldet til Møde paa de provindsielle Forsamlinger[5]). I Begyndelsen af Perioden findes vel nogle Spor, der synes at vise, at ikkun

---

1) Saaledes til den Kallundborgske Rigsdag 1494, Hvitfeldt S. 1010; og til de Kiøbenhavnske Rigsdage 1570 og 1645, Jacobsen l. c. S. 209 og Skielskørs Beskr. S. 467. I Convocationsskrivelsen til Rigsdagen i Kallundborg 1482 hos Jahn l. c. S. 564 staaer vel: een Borgemester og tre Raadmænd af hver Kiøbstæd; men dette er rimeligviis en Skriv- eller Trykfeil.

2) Jfr. Holberg III. S. 442-443, samt Underskrifterne paa de hos Riegels l. c. S. 67, 75 og 83 aftrykte Documenter.

3) Nyerups Efterretn. om Fred. III. S. 327.

4) Jahn l c. S. 564; Jacobsen l. c. S. 207—208; jfr. om Bondestandens Møde paa Rigsdagen 1536 ibid. S. 83 Note og Hvitfeldt S. 1489.

5) Jfr. følgende Afsnit. Paa denne Maade blev ogsaa Bondestanden indkaldt til at aflægge Arvehyldingen 1660; see Indkaldelsen hos Nyerup l. c. S. 328, der tillige bestemmer Fuldmagtens Form: "af hvert Herred Eders Herredsfoged og to andre lovfaste Dannemænd, hvilke tilforn af menige Herredsmændene til Tinge skulle være fuldmægtiggiorte, og derpaa af dennem samtlige taget

jordegne Bønder have sendt Fuldmægtige til Rigsdagene[1]; men senere, da Bondestandens Indkaldelse udentvivl blev betragtet som en blot Formalitet, førend den endelig i Slutningen af Perioden, som ovenfor meldt, aldeles ophørte, synes man i denne Henseende ikke at have giort nogen Forskiel imellem Selveiere og Fæstebønder[2].

Endelig kan her bemærkes, at der ikke gaves de Rigsdagsdeputerede Dieter eller anden Godtgiørelse af Statscassen; men Reisen til og Opholdet ved Rigsdagen maatte bekostes af dem selv, eller af det District eller den Stiftelse, paa hvis Vegne de mødte[3].

§ 16. Om den formelle Fremgangsmaade paa Rigsdagene.

Om den Fremgangsmaade, der blev fulgt ved Stændernes Sammenkomster og Forhandlinger, have vi for denne Periode, i det mindste i de Acta, der ved Trykken ere giorte tilgængelige, ikke meget fuldstændigere Efterretninger, end for den ældre Periode. Det synes efter de Efterretninger, som vi besidde, og som for største Delen allerede i det Foregaaende i andre Anledninger ere blevne berørte, at Fremgangsmaaden langt ned i dette Tidsrum i alt Væsentligt har været den samme, som den der i forrige Periode blev fulgt; og jeg skal derfor her blot føie nogle Bemærkninger til hvad jeg allerede derom i § 4 har anført.

---

et **Instrumentum og Tingsvidne, hvilket de som en Fuldmagt skulle med dennem have**".

1) I Aaret 1421 nævnes „12 Odelbønder" som deeltagende i en Provindsialforsamling i Ringsted; Hvitfeldt S. 682; og ifølge Udkastet til den fornyede Calmarunion af 1436 skulde Jylland, Skaane, Siælland og Fyen hver sende twende Odelbønder (eller Adelbønder) til Kongevalget; Hadorph l. c. S. 121. Hvitfeldt S. 799 har urigtigen udeladt de twende fra Siælland.

2) See Jacobsen l. c. S. 82 og 216.

3) Jfr. ovenfor S. 317 Note 5; samt Skielskørs Beskr. S. 76, og Uddr. af Bisskop Bircherods Dagbøger, 1 Hefte, S. 4.

Betænker man den meget talrige Repræsentation af de forskiellige Stænder, der endnu meget langt ned i Tiden mødte paa disse Rigsdage, og som vel ofte har udgiort over 1000 Personer[1]), af høist ulige Dannelse og Oplysning, saa vil man udentvivl let overbevise sig om, at der paa disse Rigsdage ikke kunde være Tale om en saadan Undersøgelse og Drøftelse af de forelagte Anliggender i deres Detail, som den, der i vor Tids Stænderforsamlinger pleier at finde Sted. Naar der var Spørgsmaal om Bevilling af Skatter og Afgifter, synes der i Almindelighed blot at være underhandlet herom med hver Stand for sig, og hver for sit Vedkommende derom at have givet sin Beslutning[2]). Og naar andre Gienstande skulde afgiøres, har den hele Forhandling udentvivl som oftest blot bestaaet deri, at hvad Kongen og Rigsraadet i Forveien havde forhandlet og besluttet, blev i en almindelig Forsamling, der ofte holdtes under aaben Himmel, forelagt den forsamlede Mængde, hvorefter da denne ved høie Raab tilkiendegav sit Bifald eller Mishag med Forslaget.

I det mindste berettes det udtrykkeligen, at denne Fremgangsmaade blev fulgt paa en af de allervigtigste Rigsdage i denne Periode, nemlig den Kiøbenhavnske i Aaret 1536. Efterat nemlig Kongen og Rigsraadet havde indbyrdes forenet sig om de Beslutninger, der skulde tages, blev der holdt et saakaldet „Bursprog“[3]) med „menige Adel, Borgere og Bønder“ paa gammel Torv, hvor der var opreist en Forhøining, som Kongen og Raadet stode paa, og hvorfra Kongen for det før-

---

1) Til Rigsdagen 1570 var der, som tilforn bemærket, indkaldt 2 Geistlige og 3 Bønder fra ethvert af Landets omtrent 150 Herreder. Føies hertil 3 til 400 Adelige, samt Kiøbstedernes Deputerede m. fl. vil udkomme et Antal af 1000 til 1200 Personer, som have overværet denne Rigsdag.

2) Jfr. Jacobsen l. c. S. 211 ff.

3) Jfr. om dette Ord Ny Danske Mag. II. S. 262.

samlede Folk lod oplæse et Skrift, saavel om de Forandringer i Henseende til Kirkevæsenet, der agtedes iværksatte, som om de andre vigtige til Statsretten og den borgerlige Ret henhørende Bestemmelser, der findes indførte i den paa bemeldte Rigsdag udfærdigede Reces. Og efterat denne Oplæsning var tilendebragt, gav Folket sit Bifald tilkiende ved høie Raab, hvormed da Rigsdagsforhandlingen var færdig [1]). Saadanne „Bursprog" findes ogsaa omtalte under Frederik I. [2]), og synes at have været meget almindelige i Naboriget Sverrige.

Henimod Periodens Slutning, da Antallet af de Mødende paa Rigsdagene, især ved Bondestandens Udelukkelse, var formindsket, synes en regelmæssigere Fremgangsmaade at være indført ved Rigsdagenes Forhandlinger. Herom haves især adskillige Oplysninger i Beretningerne om den sidste Rigsdag i Aaret 1660, og det er at formode, at de Regler, som man da iagttog, for en stor Deel grundede sig paa ældre Skik og Brug. I det jeg nu om denne Gjenstand i øvrigt maa henvise til de Skrifter, hvori denne vigtige Statsbegivenhed omhandles, i Særdeleshed til Spittlers allerede i det Foregaaende nævnte Hovedværk, skal jeg indskrænke mig til korteligen at udhæve de Omstændigheder, som især vedkomme os her.

De mødende Rigsdagsdeputerede maatte indlevere deres Fuldmagter i Cancelliet, hvor det blev undersøgt, om de vare i behørig Form. Derefter organiserede enhver af de tre Stænder sig for sig selv, og udnævnte saavel Secretairer som Ord-

---

1) „Da raabte Almuen den ene i den Andens Mund o. s. v. . . . . Dermed blev hver hiemforlovet, og dette Bursprog fik Ende". Hvitfeldt II. S. 1489—1490; jfr. Krags Christian IIIs Historie I. S. 156—159; Ny Danske Mag. III. S. 1 ff.

2) See Ny Danske Mag. V. S. 107. Jfr. ogsaa i det foregaaende Tidsrum ovenfor S. 258.

førere ɔ: de, som skulde benyttes til Forhandlinger med Rigsraadet og imellem Stænderne indbyrdes. Rigsdagen aabnedes derved, at samtlige Stænder bleve tilsagte til et Møde paa Slottet hos Kongen og Rigsraadet, hvor Rigshofmesteren holdt en Tale, der i Almindelighed forklarede Anledningen til Rigsdagens Indkaldelse, hvorhos det blev tilkiendegivet Stænderne, at Kongen havde udnævnt tre Rigsraader til, som kongelige Commissarier, at meddele Stænderne de Forslag, som Kongen agtede at fremsætte, og derom at underhandle med dem. Næste Dag samledes plenum af Stænderne i det islandske Compagniehuus, hvor de af Kongen udnævnte Commissarier mødte og fremsatte de kongelige Propositioner. Hver Stand havde sit eget Forsamlingslocale*), hvor den i Almindelighed særskilt delibererede og fattede Beslutninger, saa at Rigsdagen ligesom bestod af tre Curier, foruden Rigsraadet. I øvrigt communicerede Stænderne indbyrdes med hinanden ved de dertil udnævnte Ordførere, hvorhos ogsaa saavel plenum af alle tre Stænder, som i Særdeleshed Geistligheden og Borgerstanden, stundom traadte sammen til fælleds Raadslagning.

I hver enkelt Stændercurie synes der at være stemmet viritim, og enhver af disse tre Curier, kan man sige, tilkom een Hovedstemme paa Rigsdagen; dette sidste dog i en meget uegentlig Forstand. Thi for det første betragtede man kun enhver Stands Votum som forbindende for den selv, og tillagde den ingen Retsvirkning i Forhold til de andre Stænder. En Pluralitet af disse Vota kom altsaa ikke i Betragtning, saaledes t. Ex. at en Beslutning, hvori den geistlige Stand og

*) Adelen, affondret fra Rigsraadet, pleiede at samles i Holmens Kirke eller i det islandske Compagniehuus, Geistligheden i Helliggeistes Kirke eller i Conventhuset ved Frue Kirke, og Borgerskabet i Bryggernes Laugshuus.

Borgerstanden vare enige, kunde blive forbindende for Adelstanden, saalænge den ikke selv havde tiltraadt samme. Og dernæst var det, i Overeensstemmelse med hvad jeg i det Foregaaende har bemærket, ingenlunde Rigsraadets Mening, at et Samtykke af de ringere Stænder egentlig var nødvendigt, for at paalægge dem nye Skattebyrder, om hvilken Gienstand Forhandlingerne i Begyndelsen fornemmeligen dreiede sig. Midt under Rigsdagen udkom nemlig en Forordning om Brugen af stemplet Papir, af 1 October 1660, hvori alene paaberaabtes Rigsraadets Samtykke, og hvori flere Punkter vare anderledes bestemte, end hine Stænder i deres afgivne Erklæringer havde samtykket. Dog indgav Borgerstanden et Slags Protest imod denne Fremgangsmaade.

Med Hensyn til det Spørgsmaal, om Stænderne vare indskrænkede til at deliberere over de Propositioner, som forelagdes dem, eller om de ogsaa havde det saakaldte Initiativ, eller vare berettigede til selv at fremkomme med nye Forslag, kan bemærkes: at da Geistligheden og Borgerstanden indkom med deres Andragende om, at indføre Arveregieringen, svarede Rigsraadet blandt andet, „at man paa den nærværende Rigsdag ikke kunde raadslaae eller beslutte noget om denne Sag, da der slet ikke var tænkt derpaa i Rigsdagspropositionerne". Men ligesom denne Indvending intet frugtede, saaledes synes den ogsaa at have manglet tilstrækkelig Grund, da allerede tidligere paa samme Rigsdag endog Borgerstanden alene havde uden Modsigelse udøvet den Ret, at fremsætte selvstændige Forslag, udenfor de forelagte Propositioner.

Over Stændernes Forhandlinger paa Rigsdagen synes der ikke at være ført Protocoller; men Propositioner, Erklæringer og Beslutninger bleve skriftligen udfærdigede, og som oftest underskrevne af enhver Stands samtlige Deputerede, som deri vare enige.

Andet Affnit.

Om Provindsialforsamlingerne.

§. 17. Om Landstingenes Virksomhed som Provindsialforsamlinger.

Landstingene tabte i denne Periode efterhaanden deres tidligere Vigtighed og Anseelse som Provindsialforsamlinger[1]), i det Folkets uopfordrede Møde paa samme stedse blev mindre talrigt, og Forhandlingerne mere og mere indskrænkede sig til egentlige Retssager og Tinglysninger om private Anliggender; hvorhos de næsten ganske kom til at staae under Adelens Indflydelse, da det ved Haandfæstningerne blev bestemt, at ikkun Adelsmænd maatte ansættes som Landsdommere, fra hvilken Regel der ikkun giordes Undtagelse med Hensyn til enkelte ubetydelige Landsting.

Imidlertid vedblev det dog ligetil Periodens Slutning at være Regel, at den udvalgte Konge skulde lade sig hylde paa Landstinget i de vigtigste Provindser, eller paa en anden lignende sammenkaldt Provindsialforsamling[2]); hvilken Skik først ved Frederik IIIs Thronbestigelse 1648 synes at være bleven forandret saaledes, at en almindelig Hyldingsceremonie fandt Sted i Kiøbenhavn[3]). Ved en saadan Hylding blev der ikke blot aflagt Ed af Fol-

---

[1]) Jfr. G. L. Badens Afhandling om Aarsagerne til Tabet af Oldtidens Agt for Thingene; i histor. Afhandl. I. S. 3. o. ff.

[2]) Denne Hylding paa Landstingene berettes udtrykkeligen om Christoffer af Baiern, Christian I, Christian II og Frederik I hos Hvitfeldt S. 824, 841—845, 1094 og 1251—1254, samt om Hans, i det geneaologisk biograph. Selskabs Tidsskr. I. S. 11; jvf. Hvitfeldt S. 1206—1207 om at Christian II i Aaret 1523, i Anledning af den jydske Opstand, lod sig paa ny sværge Troskabsed paa Landstingene i Fyen, Siælland og Skaane; og ligeledes lod Grev Christoffer af Oldenborg sig 1534, paa den fangne Konges Vegne, hylde paa Landstingene ved Ringsted og Lund; Hvitfeldt S. 1421—1422. See fremdeles om Christian IIIs og hans Søn Prinds Frederiks Hylding: Krag, ved Sandvig, I. S. 60, 103 og 256, samt om Christian IV og hans Søn Prinds Christian: Slange S. 5 og 262—264.

[3]) Holberg III. S. 43—44.

ket til Kongen, men ordentligviis ogsaa af denne til Folket, ligesom i den foregaaende Periode[1].

Af egentlige Love synes endnu paa Christian Is Tid enkelte at have deres Oprindelse fra en Forhandling imellem Kongen og Provindsernes Indbyggere paa Landstinget, saasom denne Konges saakaldte Privilegier for Siælland af 1451 og for Jylland af 1466[2]. Fra Begyndelsen af denne Periode haves ogsaa en mærkelig Retsvedtægt, som uden nogen kongelig Medvirkning blev oprettet og besluttet paa Landstinget, nemlig de saakaldte Laalands Vilkaar af 1446[3]. Ligeledes blev der stundom indhentet Betænkninger fra Landstinget om, hvad der var den gieldende Ret i Tilfælde af en vis Beskaffenhed[4], saasom den, paa Erik af Pommerens Forespørgsel, af det Siællandske Landsting i Aaret 1428 afgivne Erklæring, om hvad der efter gammel Sædvane og Ret var Straf for dem, som sade hiemme, naar almindeligt Udbud imod Fienden fandt Sted, eller som forlode Banneret i Feldten; hvilken Erklæring Christian II i Aaret 1517 lod læse og tage en Vidisse af paa samme Landsting[5].

---

1) See Christoffer af Baierns Eed hos Hvitfeldt S. 824, og Christian Is Eed, sammesteds S. 844—845, hvor Hvitfeldt tilføier: »Samme Eed haver han siden svoret til alle Landsting, og der igjen taget Hyldingseed af Adelen og Almuen, som det sig udi hver kongelig Indtagelse egner og bør«; jvf. samme Forfatter S. 206: »den jydske Lovbog, som vi nu paa denne Dag (1603) bruge, og hver Konge sverger paa i deres Indtagelse«.

2) See Danske Mag. I. S. 351—352 og 318—319. Her kan ogsaa bemærkes, at Christian IIs Love 1523 bleve brændte paa Viborg Landsting, som Tegn paa deres Afskaffelse; Hvitfeldt S. 1183.

3) See Hvitfeldt S. 839—840.

4) Saadanne almindelige Erklæringer kaldte man Domme, ligesom de Decreter, der afgiorde en enkelt bestemt Retssag.

5) Danske Mag. V. S. 319—320. Jfr. iøvrigt Schlegels Afhandling om Retsautonomien i Videnskabernes Selskabs historiske Afhandlinger III. S. 317 ff.

Fremdeles udstedtes ogsaa paa Landstingene Vidnesbyrd om andre offentlige Forhold, som maatte være almindelig kundbare i Landet. Saaledes indhentede Erik af Pommeren i Aaret 1421 Vidnesbyrd af det Siællandske og det Skaanske Landsting om, at Sønderjylland fra Arildstid havde været en Bestanddeel af Danmark[1]). Og i Aarene 1468 og 1497 lode K. Christian I og K. Hans sig af Landstingene give Vidnesbyrd om Løgnagtigheden af de Beskyldninger angaaende deres Opførsel her i Danmark, som vare blevne udspredte imod dem i Sverrige[2]).

At det endelig endnu temmelig langt ned i Perioden maa have været i Brug, at forhandle paa Landstingene om Udredelsen af Skatter og Afgifter, synes den Omstændighed at vise, at Grev Christoffer af Oldenborg i Aaret 1535 kaldte Provindsens Indbyggere til Siællands Landsting, for at handle med dem om en Landehielp og Skat[3]).

§ 18. Om Folkets Møde og om Forhandlingsmaaden paa Landstingene.

Naar Kongehylding skulde finde Sted, bleve Provindsens Indbyggere altid formeligen indkaldte til at være nærværende ved denne Act; nemlig som det synes alle myndige Adelsmænd, samt Deputerede fra Geistligheden og fra alle Kiøbstæder og Herreder[4]). Ogsaa ved adskillige andre af de ovenmeldte offentlige Forhandlinger, som endnu i Periodens sidste Halvdeel stundom foretoges paa Landstingene, har dette været iagttaget, naar man vilde være sikker paa en talrig Forsamling. Saaledes har dette udentvivl været Tilfældet ved Udstedelsen af det ovenmeldte Vidnesbyrd af 1421 om Sønderjylland, saa-

1) Hvitfeldt S. 682 og Jahn S. 75—76.

2) Jahn l. c. S. 305; Genealogisk biographisk Tidsskrift I. S. 7; og Ny Danske Mag. V. S. 149. Herved kan ogsaa bemærkes det Vidnesbyrd af 1421, som findes i Danske Mag. V. S. 300—302.

3) Hvitfeldt S. 1438.

4) See de ovenfor S. 325 Not. 2 citerede Steder, samt Thestrups Relation om Thingene S. 39.

vidt kan skiønnes af den hos Hvitfeldt anførte Extract*); det ovennævnte Vidnesbyrd af 1497 omtaler udtrykkelig, foruden endeel Geistlige og Adel, Købstedmænd, Bønder og menige Almue, som den Dag til Tinge vare forsamlede og forbedne (ɔ: indbudne), nemlig „fo agtede Mænd af hvert Kirkesogn over hele Fyen, med Fuldmagt paa hele Menighedens Vegne"; og til den ovenberørte Forhandling i Aaret 1535 blev efter Hvitfeldts Beretning stævnet Adelen, Bønder og menige Almue. Dog bleve de ovennævnte saakaldte "Laalands Vilkaar" af 1446 oprettede paa Landstinget, som det synes, alene af Adelen og et Par Prælater, uden nogen Medvirkning fra Bondestandens Side, uagtet de deri optagne Forskrifter nærmest vedkom denne Stand.

Maaden hvorpaa offentlige Anliggender forhandledes paa Landstingene var iøvrigt udentvivl i det Hele den samme, som i den foregaaende Periode. Dog blev, naar en Retsbetænkning eller et Vidnesbyrd skulde afgives, som oftest anvendt en lignende formel Fremgangsmaade, som den, der fandt Sted ved egentlige Retssagers Afgiørelse, at nemlig et vist Antal af de kyndigste og bedste Mænd bleve udnævnte, som efter foregaaende Undersøgelse og indbyrdes Overveielse afgave Svaret. Nøiagtigst Oplysning herom indeholder den ovenmeldte Siællandske Landstingsbetænkning af 1428, som viser, at Landsdommeren tog til sig tvende Riddere, Prioren af Antvorskov og adskillige Adelsmænd, samt tvende Mænd af hver Kiøbsted og tvende af hvert Herred i Siælland, og efter Raadførsel med dem besvarede de forelagte Spørgsmaal.

§ 19. Om andre lignende Provindsialforsamlinger.

Ogsaa udenfor Landstingene blev der stundom holdt provindsielle Forsamlinger til offentlige Anliggenders Afgiørelse.

---

*) Jfr. ogsaa i næste § om Fremgangsmaaden ved det af Jyderne samtidigen udstedte Vidnesbyrd.

Saaledes findes Kongehyldingen enkelte Gange, istedetfor at foretages paa Landstinget, at være fuldført af en paa et andet Sted sammenkaldt Provindsialforsamling, saasom 1534, da Christian III blev hyldet af Jyderne og Fyenboerne ved Horsens[1]; og 1610, da Stænderne fra Siælland, Laaland og Falster samledes til Prinds Christians Hylding i Kiøbenhavn[2]. Det ovenmeldte Vidnesbyrd af 1421 om Sønderjyllands Forhold til det øvrige Danmark, som i Siælland og Skaane blev taget paa Landstingene, blev derimod for Jyllands Vedkommende givet af en i Ribe indkaldt Provindsialforsamling for Nørre- og Sønderjylland i Forening, bestaaende af 5 Biskopper, 4 Capitler, 8 Abbeder, 4 Provster, endeel Riddere og andre Adelsmænd, og Borgemestere og Raad af 11 Kiøbsteder, samtlige af Nørre- og Sønderjylland[3]. Og til at samtykke et Skattepaalæg indkaldte Kong Frederik II i Aaret 1569 en Provindsialforsamling i Viborg, bestaaende af Adelen, Biskopperne, Herredsprovsterne, samt en Præst af hver Kiøbsted, og 2 Præster af hvert Herred, en Borgemester, en Raadmand og to Borgere af hver Kiøbsted, og Herredsfogden med fire Bønder af hvert Herred[4].

1) Hvitfeldt S. 1426; Krag l. c. S. 60.

2) See Slange S. 262—264, hvor de Ceremonier, som herved fandt Sted, udførligen beskrives. At det ogsaa ved slige Hyldinger paa Landstingene gik stadfeligt til, sees blandt andet af et Regnskab fra Kong Hans's Tid for Aaret 1487, hvori som Udgift anføres: „13 Marck fore et Stycke rødh Klæde, som kom till thetli Umhang paa Landzthinghet i Viborg, ther myn Herres Søn wor ther samtyckt samme Dag“. Molbechs Nordisk Tidsskrift I. S. 443.

3) Hvitfeldt S. 682.

4) See Indkaldelsesskrivelsen hos Jacobsen l. c. S. 202; jfr. sammesteds S. 80 ff.

Bilag til foreſtaaende Afhandling.

1. En Skrivelse fra K. Frederik II. til Jacob Ulfeldt, af 1570; efter Cancellie-Registranterne. (Jvf. ovenfor S. 295. S. ogsaa om denne J. Ulfeldt Resens K. Frederik II. Krønike. S. 315. Slanges Chr. IV. Hist. overs. af Schlegel, I. p. 75. Suhms Samlinger. I. 1. S. 165. o. ff.).
2. K. Christian IVs egenhændige Skrivelse til Rigsraadet af 1. Decbr. 1616. (Af Molbechs Samling, ligesom de efterfølgende). Jfr. ovenfor S. 293—294.
3. Christian IVs Skrivelse til Rigsraadet, af 12 Marts 1624.
4. Samme Konges Skrivelse til Raadet, af 5 April 1632.
5. En Skrivelse af Christian IV. uden Datum, (maaskee 1646) enten til Raadet eller til Cantsleren. Jfr. ovenfor S. 297 Note 2.
6. Et egenhændigt Udkast af Christian IV. til en Eed for Rigsraadets Medlemmer. (Maaskee 1646). Jfr. ovenfor S. 295.

I.

Til Jacob Ulfeldt:

Friderik 2c. Vor Gunst tilforn. Viid, at eftersom Vi Dig nogen Tid siden forleden have ladet fordre og tage udi vort Raad, og Vi siden blev foraarsaget Dig igien at sætte af Raadet, da efterdi Vi have med Dig andraget hvis Skylding Vi til Dig havde og ladet al Unaade falde, ere Vi tilsinds Dig igien at annamme udi Vort Raad. Thi bede Vi Dig og ville, at Du herefter retter Dig efter at holde og fuldkomme den Raads Ed Du Os tilforn svoret haver, og strax begive Dig til Kiøbenhavn til de andre Vore elskelige Rigens Raad, som der forsamlet ere, med dennem at raadslaae og overveie hvad som forefalder, der Os og Riget Magt paaligger, og Dig i alle Maade saa forholder, som Vor tro Raad bør at giøre. Dermed skeer Vor Vilge, thi lad det ingenlunde. — Actum Frederichsborg 10 Decbr. Aar 1570.

II.

Danmarckiß rigens Raad til hande.

Epthersom Gud Allsommechtigste nestforleden Sommer haffuer henkallit uorriß Chanseler Christian Friis til Borreby, Saa haffuer uy aff uychtige Aarsag skiild, icke nu lenger uyldt uerre uden

Chanseler, huorfor uy nu till samme Bestilling oß haffuer udueelit Christian Friiß til kraagerup, huilcken ochsaa os derpaa haffuer giordt syn Eed, hueß persohn y eder skall laade uerre befhalit. Och eptherdi en ganske hob aff riigenß Raad ued døden erre henkallit, och en paardt aff dennom som ygenleffuer, gamle och wformugsom erre, Saa haffuer uy for sliig aarsag skiild for raadsom erachtit at samme taall med ted forderligste skulle formeeriß. 'Huorfor uy disse eptherskreffne persohner uill haffue vdneffnit som er Jørgen Lunge, Albret Skeel, Jfuer Jull, Anderß Bille, Jenß Jull och Holger Rosenkrantz iørgensøn. ybland huilcke uy Albret Skeel till Rigenß Admiraall haffuer forordnit och saat.

Nu uyll ted ochsaa uerre fornøden at dette Riige bliffuer forsørgit med en diichtig Maarß, som y all forfallende Leylighed Riigenß Aadell och kriigßsfolck kan føre, huorfor meenige Danmarckis raad som heer tilsteede erre, om samme persohn skall Votere, och deriß mening en huer serdeliß paa en lyden seddell med et Naffn skall giffue tilkende, och dennom tilluckt tilstille uorriß Chanseler. Och er saa detthe hueß uy paa denne tyd worriß Elskelige riigenß raad haffuer naadigst uyllet laade forstaa, Och erre uy eder samdtliigen med all kongelige gunst och benegenhed altiid beuogen. — Datum paa uordt Slot kolding den 1. Decembris Anno 1.6.1.6.

Christian.

III.

Danmarckiß Riiges Raad som nu her tilstede Erre till hande.

Eptherſom en Stor deell af Riigenß Raad tyd epther anden ved døden ere henkallid, Saach en pardt aff dem som ygenleffuer med Skrøbelighed erre belaaden, Saat ickun faa tilbaage erre, Som paa reisser eller opuardtning udi vorriß ehrinder kan brugiß.

Huorfor uy haffuer for gaadt ansiet y denne Radtzens forsamling med Mogenß kaaß och taage tot Ottesøn Radtzens anthal at formehre.

aff københaffuen den 12 Martii Anno 1.6.2.4.

Christian.

IV.

Danmarckiß Riigiß Raad tiill hande.

Epthersom denne tiidtz tiilstand udkreffuer at Rigens Maarsßis Embede, Som leddig Er, med en bequem och dychtig person forsiunißs, Och wy formener Jørgen wrne tiil Samme bestilling at werre tienlig, Seer hannem och Nadigst gerne dertil at bliiffue brugdt: Saafremt nu Riigens Raad Erachter hannem dertil at kunde brugiß, Skall dette uorriß Nadigste forslaag Riigenß Raad fremdeliß bliiffue wpreiudicerlig udi Riigenß Marßis waal, Saa som sædwanligt uerrid haffuer med uorriß och uorriß Epther-kommeriß Ja och Samtycke. Datum Otthensegard den 5 Aprilis Anno 1.6.3.2.

Christian.

V.

Man haffuer att see sig vell for, att Adelen inted faar den friihed att contradicere ded, som aff Riigens Raad och konningen befahliiß; ty ded uylle giiffue selsamme consequentias; wyll Riigens Raad derom Nogit, daa uyl jeg haffue ded vnder alle Riigens Radz hand, fordi myn mening Er slett inted, att det competerer dennem y nogen made at contradicere ded, Som af Riigens Raad och konningen landit till beste commanderis; ty, naar ded skall uerre anderledis, da betyder Riigens Raad En Ringe ting, och ded kan aldrig beder corrigeris End nu.

(Uden Datum; maaskee af A. 1646.)

VI.

Danmarckis Riigis Raad Samdtligen tyl hande.

Allernaadigste herre og kon: Eptherdi E. k. M. mig N. N. nadigst haffuer tilbetroet at uerre E. k. M. og Riigens Rad, da loffuer och tilsiger Jeg E. k. M. sand huldskab, troskab og lydachtighed, Al skade och forderf uyl ieg af myn yderste formue och macht affuerge, Derymod uyl Jeg med yderste fliid forfremme aldt ded E. k. M. och dessen Riiger och land kan komme til Reputation, gafn og beste, Worris Christelige Religion som udi disse

Riiger og lande, Gud uerre Chrit, Er y suang, wiil Jeg af al macht og formue hiielpe at befohdere for dem som derudi søger nogen forandring at gørre. Vdi de sager mig forrekommer at dømme y, ded uerre sig liiff, Ehre godtz eller penge angaendis, uyl ieg dømme Retferdeligen, Och indted anse wyld eller wenskab, frendskaff, fiindskab, haad, affuind eller Niid, Mens hielppe sa uel den fattige som den Riige, och den Riige som den fattige, tiil Rette. Jeg uil ingen Radføre y nogen sag, som ieg wed ieg skal dømme y. Icke heller abenbare nogen, huad myne medbrødris Votum werrit haffuer, Endten sagen var aff stor eller lyden Importans. Jeg uyl och Indted sette myn hand vnder ded Om huilckit mit Votum tilforn haffuer uerrit anderledis. Offuer E. k. M. Mandater och forordninger wiil ieg holde, at de Eptherkommis, Icke allene y myt Eiigit Lehn Som E. k. M. mig Nadigst med forlendt haffuer, Mens ochsa haffue Indseend huorledis dy udi den prouincie Jeg y boer holdis och Obserueris, Och derom først lensmendene huor Eptherladenhed fyndis paminde, Och om ded da Icke hielpper, da sadant pa tilbørlige steder at giiffue tilkende, Alldt ded ieg hører, lesser Eller Erfahrer, som bør at holdis hiiemmeligdt, ded uyl Jeg Ingen abenbare, mens tage ded med mig y myn graff, Och mig y aldt andit, som ded En Erlig Mand och E. K. M. Raad uel anstar och egner, forholde, Saa sandt hielppe mig Gud her tymelig och hiissit y al Euighed.

(Uden paa:)

Heraff skall leggiss En Copia y
Chanseliet sub titulo, att at den Er
Epther myn Eigen hand.

Om de danske Kongers personlige Deeltagelse i Retspleien, fra de ældste Tider indtil den nuværende Tid[1]).

Af

J. E. Larsen.

§ 1. Rettens vedbørlige og retfærdige Pleie har allerede i ældgamle Tider, da et ordnet Statssamfund hos os først begyndte at udvikle sig, fortrinligen været Gienstand for vore Kongers Omsorg, der med Rette heri saae det virksomste Middel til Opfyldelsen af deres væsentligste Regentpligt, at fremme og bevare almindelig Fred og Sikkerhed i Landet. Saa langt vore Efterretninger gaae tilbage, finde vi saaledes, at Kongerne deels selv, ved ideligen at indfinde sig paa Tingene, deels ved deres Ombudsmænd eller Fogder, have ført Tilsyn med Rettens Pleie, især i criminelle Sager. Efter de Flestes Mening skal det derhos endog allerede fra de ældste Tider have hørt til Kongens Embede, at deeltage i selve den dømmende Myndighed[2]); men endskiøndt vi vistnok længer ned i Middelalderen finde Kongerne i Besiddelse af denne Myndighed, turde det

[1]) Denne korte Afhandling, der først er udgiven som Indbydelsesskrift til Universitetets Fest i Anledning af Kongens Fødselsdag i Aaret 1839, er det fundet passende her paa ny at lade aftrykke, med nogle faa Tillæg i Anmærkningerne; for at den kan haves samlet med foresstaaende Afhandling, med hvilken den, ved at behandle en beslægtet Materie, staaer i nær Berøring.

[2]) Jfr. især T. Rothe Nordens Statsforfatning II. S. 159 ff. og S. 231 ff. K. Ancher Saml. Skr. II. S. 749—750; G. L. Baden Historiske Afhandl. I. S. 24 og 236, m. fl.

vistnok være meget tvivlsomt, om samme allerede i den ældste historiske Tid; eller under de første christne Konger, har været anseet som henhørende til de kongelige Functioner.

Undersøge vi nemlig hiin Tidsalders Retsforfatning, især ved Hielp af de ældste os levnede Retskilder, da finde vi, at den dommende Myndighed ikke var overdragen til særegne dertil beskikkede Mænd, eller faste Dommere, men at den i Almindelighed blev udøvet af Folket selv paa Tingene[1]). Vel fremtræder ogsaa tidligen den kongelige Ombudsmand som virksom paa disse; men det synes at kunne ansees som aldeles afgiort, at denne Deeltagelse i de ældste Tider, med Hensyn til de egentlige Retssager, indskrænkede sig til at føre Opsyn med de tinglige Forhandlinger, at paatale Kongens Rettigheder, især til Bøder i criminelle Sager, og at foranstalte grove Forbryderes Afstraffelse[2]). Ved de retlige Forhandlinger var Ombudsmanden derfor saa lidet en Hovedperson, at hans Nærværelse end ikke var nødvendig for at lovligt Ting kunde holdes[3]). Da ikke blot Retssager, men i Almindelighed alle offentlige Anliggender bleve forhandlede paa Tingene, saa har vel Ombudsmanden som oftest ogsaa taget en betydelig Andel i disse Forhandlinger; men den Fremgangsmaade, som fulgtes ved disse, var uden tvivl væsentlig forskiellig fra Behandlingen af de egentlige Retssager. De førstnævnte Forhandlinger bleve førte af den hele til Tinge forsamlede Mængde; enhver fribaaren Mand kunde træde frem og tale over det forelagte Anliggende, og enhver kunde lydeligen yttre sit Bifald eller Mishag med hvad der var fremført, hvorved det da ofte gik meget tumultuarisk

1) Jfr. K. Rosenvinges Retshistorie II. § 186.

2) See Rosenvinge l. c. samt Ancher l. c. p. 760—764. Jfr. dog Falck Handbuch des Schleswig-Holsteinischen Privatrechts III. S. 98.

3) Jfr. Eriks Sjæll. L. III—22 og Vald. Sjæll. L. III—13 (S. 594.)

til[1]). De egentlige Retssager bleve derimod i det Hele behandlede paa en meget mere formel Maade; og navnlig enmaa bemærkes, at forsaavidt deres Afgiørelse ikke var overladt til visse særligen udnævnte Mænd (Nævninger, Sandemænd o. s. v.) men Tingmændene, som det paa mange Steder i Lovene omtales[2]), afgave foreløbige eller endelige Decreter i samme: bør herved udentvivl i Almindelighed ikke tænkes paa den hele til Tinge forsamlede Mængde, men kun paa det ved Sædvane og Lov bestemte Antal af gode Mænd, der havde Plads i den egentlige Tingkreds, eller med hvilke, som det hedder, Tinget eller Retten var sat[3]).

Det Forhold, hvori Ombudsmanden saaledes findes oprindeligviis at have staaet til Tinget som Domstol, indeholder vistnok allerede en temmelig stærk Modgrund imod at antage, at den dømmende Myndighed i de ældste Tider virkelig har hørt til Kongens Functioner; thi da Ombudsmanden var Kongens Fuldmægtig, og paa Kongens Vegne udøvede mange af dennes Rettigheder, vilde der rimeligviis ogsaa være blevet ham overdraget at deeltage i hiin Myndighed, hvis denne da havde tilkommet Kongen[4]). At det fra gammel Tid var Skik og Brug, at Kongerne bestandig reiste om i Rigets Provindser, og idelig indfandt sig paa Tingene, især paa Landstingene,

---

1) Jfr. Knytlinga Cap. 28; Snegle Hals Historie i Müllers Sagabibliothek III. S. 347; Saxo lib. XIV, ed. Steph. p. 281, Müller. p. 738.

2) Jfr. K. Rosenvinge l. c. § 186, Note e; og Eriks Siæll. L. III—25 ff.

3) Jfr. Arnesens islandske Rettergang S. 112 ff; Paludans Beskrivelse over Møen I. S. 103—107; Falck l. c. S. 83; Eriks Siæll. L. III—22; Saxo Grammat. lib. 13 ed. Steph. p. 241, ed. Müller. p. 642 (laxató concionis ordine).

4) K. Anchers Mening l. c. p. 750, at den dømmende Myndighed vel oprindeligviis tilkom Kongen, men at denne havde overladt samme til Folket: er udentvivl en saa aabenbar forfeilet Anskuelse, at den ikke behøver nogen Giendrivelse.

kan ingenlunde bevise, at de udøvede dømmende Myndighed; thi saadant lader sig let forklare deels deraf, at som ovennævnt alle offentlige Anliggender i Almindelighed forhandledes paa Tingene[1], deels af Kongens Tilsyn med Retspleien; og der haves neppe noget sikkert Vidnesbyrd om, at Kongen tillige ved denne Leilighed har fungeret som Dommer paa Tinget. Denne dømmende Myndighed maatte da enten være traadt istedet for den, der ellers udøvedes af Tingmænd, Nævninger o. s. v., saa at disses Jurisdiction ophørte, naar Kongen selv var tilstede paa Tinget; men hvilket udentvivl efter de da herskende Anskuelser er høist usandsynligt; ligesom der heller ikke herom forekommer noget i vore gamle Love, hvor man dog nødvendigviis maatte vente at finde en saa vigtig Retsregel berørt. Eller ogsaa maatte Kongens dømmende Myndighed have været den sædvanlige Jurisdiction overordnet, saa at dennes Domme kunde paa-ankes for Kongen som Overdommer; men hvilket er ligesaa lidet sandsynligt, da Appellation i ældre Tider var ubekiendt[2], og Kongens Jurisdiction, da den senere kom i Brug, netop synes at være begyndt som dømmende Myndighed i første Instants.

§ 2. Ligesom overhovedet den paalideligste Kundskab om de ældre Tiders Retsforfatning bør søges i selve Lovene, saaledes fortiener fornemmelig Knud den Stores Vitherlagsret, som det Lovstykke, der naaer høist op i Tiden af dem, vi endnu besidde, her at tages i nærmere Betragtning. Vel kunde man, saafremt denne Lov skulde findes at tillægge Kongen den døm-

---

[1]) Denne idelige Omreisen i Landet var udentvivl under den løse og lidet udviklede Statsforbindelse et nødvendigt Middel til at vedligeholde den kongelige Magt og Anseelse i Statens forskiellige Dele; ligesom vel ogsaa Hoffets Underholdning udfordrede en saadan Omskiftning af Opholdsstedet.

[2]) Jfr. Rosenvinge l. c. §§ 187 og 205.

mende Myndighed i Vitherlagsmændenes Samfund, ikke herfra med Sikkerhed slutte til, at det samme var Regelen udenfor dette Samfund; men findes det Modsatte at være Tilfældet, maa udentvivl den omvendte Slutning kunne skee med temmelig megen Sikkerhed.

Denne Lov kunde nu ved første Øiekast synes at tale til Fordeel for Kongens dømmende Myndighed, i det strax den første Artikel bestemmer:

„at konung oc andra hithworthe men, ther hird skulde hawa, skulde wara sine men holla oc blithe, oc rættæ thøm rettelike male therre";

hvilken sidste Sætning, saavidt jeg veed, af alle Nyere, der have beskiæftiget sig med denne Lov, er forstaaet om en Udøvelse af dømmende Myndighed [1]). Jeg skal ikke modsige, at Stedet jo rigtigen kan oversættes paa den Maade, som saa mange kyndige Lærde have villet, endskiøndt jeg rigtignok finder dette noget tvivlsomt [2]). Det vil for at fortrænge denne Forklaring udentvivl være tilstrækkeligt at vise, at den kommer i Strid med Lovens øvrige Indhold; at Stedet meget vel kan oversættes paa en ganske anden Maade, der synes at give en efter hele Sammenhænget særdeles god og passende Mening; og at det netop ogsaa saaledes er blevet forstaaet af Lovens

---

[1]) Resen Jus aulicum antiq. Dan. p. 593: "et jus dicerent illis in justis causis illorum"; Langebek Scriptores rer. Dan. III p. 160: "justeque in causis eorum jus dicerent"; Suhm Historie af Danmark III. S. 711: „og dømme retteligen i deres Sager"; Nyerup Skildring af Tilstanden i Danmark I. p. 69: „og dømme dem retteligen imellem"; K. Rosenvinge Samling af gl. Danske Love V. S. 3: „og retteligen kiende i deres Sager".

[2]) Foruden nogle andre Tvivlsgrunde har jeg især Betænkelighed med Hensyn til Formen af Ordet "*male*", hvilket efter denne Forklaring maatte være Accusativ Plural. af det bekiendte Ord *mål* eller *maal*. Men i det Oldnordiske er, ligesom endnu i nyere Dansk, Accusativ Plural. af dette Ord aldeles liig med Nominat. Singularis.

ældste Oversætter og Fortolker, Svend Aagesen, der var samtidig med Redactionen under Knud den 6te af den danske Text, som vi nu have tilbage.

I førstmeldte Henseende skal jeg bemærke, at Loven i det Følgende, hvor den processuale Fremgangsmaade bestemmes, der skulde anvendes, naar en Vitherlagsmand blev sigtet for nogen Sag, aldeles ikke omtaler Kongen som Dommer; men gientagne Gange med klare Ord tillægger de til formeligt Stævne forsamlede Vitherlagsmænd selv den dømmende Myndighed, ikke blot naar det var Kongen, der saggav en Vitherlagsmand for noget, i hvilket Tilfælde Kongen ligesom en anden Sagsøger maatte formeligen stævne den Sigtede og føre Beviser imod ham; men ogsaa naar nogen Trætte opstod imellem Vitherlagsmændene indbyrdes[1]).

Dernæst antager jeg, at Ordet "*male*" her er det oldnordiske Ord "*máli*" der betyder Sold, Besoldning, Stipendium militum[2]), og at Gierningsordet „**at rættæ**" her staaer i Betydning af at række, porrigere[3]), saa at det omspurgte Sted blot handler om den behørige Udredelse af Besoldning eller Løn;

[1]) See Vitherlagsretten Art. I, 6 og 7; jfr. Svend Aagesen Cap. VIII, og Rosenvinges Retshist. II. § 191. Hermed stemmer ogsaa Saxo Lib. X. ed. Steph. p. 198, ed. Müller. p. 530, endskiøndt han, efter sin bekiendte Anskuelse om den kongelige Myndigheds oprindelige Omfang, synes at betragte det som en blot Moderation, at Kongen ikke selv dømte, men overlod dette til Vitherlagsmændene: Ipse enim (rex) auditoris tantum partem exsequens, militiæ judicationis mandavit arbitrium, deforme ratus damnare viros, quos ipse fovisset. Quapropter quæstionem ad se delatam ad curiæ cognitionem relegavit &c. Iøvrigt synes ogsaa Saxo l. c. at skielne imellem de Vitherlagsmænd, der egentlig sade som Dommere, og de øvrige forsamlede Mænd.

[2]) Jfr. Biørn Haldorsens isl. Lexicon, og K. Anchers Udg. af Jydske Lov S. 332.

[3]) Jfr. Biørn Haldorsens Lexicon, samt Jydske L. II—61. Den oprindelige rigtige Læsemaade i Loven har dog maaskee snarest været *rethe*, rede, udrede.

hvilket saameget bedre synes at passe til Artiklens øvrige Indhold, som den ikke blot handler om Kongen og hans Hirdmænd, men ogsaa om andre Høvdinger og deres Underhavende. Og paa denne Maade er det netop, at Svend Aagesen har forklaret dette Sted i sin Historia legis castrensis Canuti magni i det 6te Capital, der, som han selv siger, skal giengive Indholdet af den danske Texts første Artikel[1]).

Har altsaa en saa mægtig Konge, som Knud den Store, end ikke blandt sine Hoffolk og Krigsmænd udøvet den dømmende Myndighed: kan der visstnok herfra med temmelig megen Sikkerhed sluttes til, at en saadan Myndighed heller ikke uden for dette Samfund kan have tilkommet Kongen[2]). En anden Sag er det naturligviis, at stridende Parter selv kunne have overladt det til Kongen som Voldgiftsmand at afgiøre deres Tvistighed, hvilket rimeligviis jevnligen har været Tilfældet[3]). Ogsaa maa man i de ældre Tider vel adskille Anvendelsen af Kongens Magt til at hævne og straffe Forbrydelser fra den egentlige Jurisdiction. Naar det nemlig om Kongerne, saavel i Oldtiden, som længer ned i Middelalderen jevnligen berettes, at de skaffede Sikkerhed i Landet ved at lade Røvere, Tyve og andre Ugierningsmænd dræbe eller lemlæste[4]), saa havde

1) Placuit ergo, ut rex, seu quilibet princeps, qui exercitus comitatu gloriari velit. . . . vultus hilaritatis exhiberet comitatisque et affabilitatis gratiam non denegaret. *Operæ quoque pretium duxit statuere, ut rex sive princeps stipendia militibus suis, ubi usus vel necessitas postularet, sine mora, omnique contradictione remota, subministraret*, ut illi, censu stipendiario percepto, &c.

2) Naar T. Rothe l. c. p. 167, under Henviisning til Knytlinga Cap. 19, anfører, at: "om Knud den Store siger Historien, at han ved Bordspisning, naar Maden var borttagen, lod Sager fremføre og dømte i dem": saa beroer dette paa en reen Misforstaaelse af det citerede Sted, der slet ikke taler om Retssager eller deres Paadømmelse.

3) Jfr. Jomsvikingasaga Cap. 28 o. ff. (Udg. 1828).

4) See f. Ex. Knytlinga Cap. 29, 40 og 73; og Saxo, ed. Steph. p. 225 ed. Müller p. 603, om Knud den Hellige og Erik Eiegod.

dette udentvivl i Almindelighed[1]) intet tilfælleds med en egentlig Retsforfølgning, men mere med en Hævn, som Kongen paa egne og de Fornærmedes Vegne tog over Forbryderen, paa samme Maade som i hine Tider ogsaa de Private selv hævnede Fornærmelser, naar de dertil havde Magten. At grove Forbrydere, som enten vare grebne paa friskt Gierning, eller ikke kunde benegte deres Udaad, saaledes uden videre kunde afstraffes, omtales endog i Love fra meget senere Tider, og modsættes udtrykkelig Straf efter retlig Forfølgning og Dom[2]).

§ 3. Fra det Tidsrum, der ligger imellem Vitherlagsretten og vore gamle Provindsiallovbøger, eller i en Periode af omtrent 200 Aar, savne vi ganske egentlige Retskilder, der kunde give nogen Oplysning om den her omhandlede Gienstand. Men som Følge af de med Christendommen udbredte Begreber om de i Kongeværdigheden indbefattede Rettigheder og Forholdenes naturlige Udviklingsgang, var det at vente, at der da af Kongens Tilsyn med Retspleien vilde begynde at udvikle sig en mere virksom Deeltagelse i denne, ved Udøvelse af en selvstændig dømmende Myndighed, hvilket ogsaa ved historiske Beretninger om hiin Tid bekræftes. Saaledes tillægger Knytlingasaga paa flere Steder Kongerne i dette Tidsrum dømmende Myndighed[3]). Dog kan denne først i Midten af det 13de Aarhundrede og af en Udlænding nedskrevne Saga ikke tillægges nogen synderlig Paalidelighed, i Henseende til Efterretninger om Gienstande af denne Natur[4]). Vigtigere er det, at ogsaa Saxo omtaler en saadan Myndigheds Udøvelse

---

1) Jevnligen kan det dog have været Tilfældet, at de saaledes Forfulgte først ere blevne dømte fredløse af vedkommende Ret.

2) Jus Slesvic. antiq. §§ 14 & 17; Jus Flensburg. antiq. § 25, novum § 116; Jydske Lov II. 88 og 91; Thord Degn Art. 60.

3) See t. Ex. Cap. 65 om Oluf Hunger: fekk han sèr þá hird, ok fór yfir landit, ok dæmdi um lög, ok stiórdnadi konúngs málum.

4) Jfr. Molbechs Nordisk Tidsskrift 4de Bind p. 33, o. ff.

af Kongerne i dette Tidsrum[1]). Imidlertid synes de noget yngre Provindsiallove temmelig afgiørende at vise, at den kongelige Jurisdiction endnu ikke i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede kan have opnaaet et saadant Omfang, eller en saadan almindelig Anvendelse, som man efter hine Yttringer hos Historieskriverne kunde fristes til at antage; da samtlige disse Love eller Retsbøger ikkun indeholde meget sparsomme Spor til samme. Saaledes omtaler Skaanske L. IV—1 og 3 alene, at Tvistigheder om ulovlig Bygning paa almindelig Gade eller Plads og om Veie kunde behandles, ikke blot til Tinge, men ogsaa for Kongen (eller Erkebiskoppen); ligesom ogsaa IV—19 viser, at en Erklæring om et foregaaet Salg af Jord var ligesaa forbindende, naar den skete for Kongen (eller Erkebiskoppen), som naar den foregik til Tinge. Hermed stemmer i det Væsentlige Vald. Siæll. Lov II—47 og 48 og III—9, hvilke Capitler ere tagne af Skaanske Lov; hvorhos II—44 og 45 bestemme, at Slegfredbørns Legitimation kunde skee baade til Tinge og for Kongen. Derimod indeholder Eriks Siællandske Lov intet om den kongelige Jurisdiction. Hvad endelig angaaer den jydske Lovbog, da findes der vel i dens Fortale en almindelig Erklæring om, hvad der hørte til Kongens Embede, der kunde synes hertil ogsaa at henregne den dømmende Myndighed[2]); men Loven selv bestemmer blot i I—37, at Skiød-

---

[1]) Saxo ed. Steph. p. 259, ed. Müller p. 665 om Erik Emun: "Et forte Ericus inter quosdam populares acrius dissidentes *regali judicatione* componere rogatus, *publica id concione* exequi statuebat;" p. 263 og 696, om Svend Grathe: "Et ne quid fastui deesset, in communibus suggestis concionari fastigio suo indignum ducebat. Quam ob rem æqua vulgarium alloquia contemnendo, editioribus locis occupatis, suppositæ plebi superne *jus dicere* consvevit."

[2]) "Thæt æræ konungs æmbet oc høfthings i Land æræ at gøme domh oc gøræ reth, oc frelse them ther meth wald thwinges . . . oc pinæ illuerchis men" o. s. v. Dog sigter dette Sted maaskee blot til Kongens Tilsyn mede Rtspleien, og til hans executive Myndighed.

ning af Jord kunde skee for Kongen, ligesom paa Tinge, og indeholder intet om en egentlig, Kongen tilkommende Jurisdiction; undtagen den ganske singulære Bestemmelse i II—21, at en Markeskielsforretning, som i Almindelighed skulde udføres af Sandemænd, ogsaa kunde iværksættes af Kongen, (at ride Markeskiel), hvilket dog Loven selv omtaler som noget, Kongen helst burde lade være at befatte sig med*). Den Jurisdiction, der i Provindsiallovbøgerne tillægges Kongen, er saaledes endnu meget indskrænket. Den henhører fornemmelig kun til den saakaldte jurisdictio voluntaria, og fremtræder forøvrigt ikke som en overordnet dømmende Myndighed; men kun som en Jurisdiction i første Instants, der i visse enkelte Tilfælde kunde træde istedet for den sædvanlige retlige Afgiørelse paa det egentlige Ting. Derhos viser sig dog nu i Lovene en meget betydelig Andeel for Kongen og hans Fuldmægtig, Ombudsmanden i Rettens øvrige Bestyrelse. Saaledes skulde Kongen efter Jydske Lov II—4 udnævne Sandemænd, og Nævninger og andre Domsmænd skulde nu i mange Tilfælde udnævnes af Ombudsmanden, der ogsaa skulde edfæste saavel Sandemænd som de faste Nævninger ved deres Bestillings Tiltrædelse; s. Jydske L. II—4, 51, 64; Eriks Siæll. L. IV—37, og Valdemar IIs Forordning om Jernbyrd i Skaane. Ifølge Eriks Siæll. L. III—22, var det ogsaa Kongen, der, med Herredsmændenes Samtykke, anordnede det Sted, hvor Herredstinget lovligen maatte holdes. Endelig var Kongen eller Ombudsmanden, som ovenmeldt, ogsaa i Besiddelse af den executive Myndighed. Ved alt dette maatte naturligviis den Anskuelse mere og mere vinde Indgang, at Jurisdiction var indbefattet under den kon-

*) „Æn ær æi minnæ til at fyrræ waar sworæt, oc wil kunung rithæ markskial, tha stær thæt for fullæ. Tho ma han æi kummæ at uwaræ, swo at thæt ær lønt for antigh theræ, ther i the delæ a. Warlær ær tho, at markskial swæres æn rithæs, forthi at them ær kunnæst af, ther næst sitær.“

gelige Myndighed, og at denne var den egentlige Kilde til al anden Jurisdiction.

§ 4. Af de i det Foregaaende omhandlede Elementer uddannede sig endelig i Slutningen af det 13de og Begyndelsen af det 14de Aarhundrede en særegen kongelig Domstol, under Kongens eget Forsæde, der sædvanligviis kaldtes Kongens Ting eller Kongens Retterting (placitum regis justitiarium). Om denne vigtige Domstol findes vel enkelte Bestemmelser i de samtidige Love; men i det Væsentlige beroede dens Organisation og Virkekreds alene paa Praxis, og Kiendskab til samme maa saaledes fornemmelig hentes fra Domme og andre Retsacter, som fra hiin Tid ere os levnede.

Kongens Retterting havde ikke sit faste Sæde noget Sted i Landet, men holdtes snart paa et og snart paa et andet Sted, hvorsomhelst Kongen opholdt sig. Dog blev det allerede tidligen bestemt, at ingen maatte stævnes til samme udenfor den Provinds, hvor han var bosat, og at der skulde proceders og dømmes efter den Provindses Ret, hvor Rettertinget blev holdt[1]). Foruden Kongen som Præses, bestod Retten af et vilkaarligt Antal gode Mænd, Geistlige og Verdslige, som enten vare i Kongens Følge, eller bleve tilkaldte paa det Sted hvor Retten holdtes[2]). Om disse Bisiddere eller Meddomsmænd bestemte Valdemar Erikssens Haandfæstning af 1326: at der hertil skulde tages Mænd af den Provinds, hvor Rettertinget holdtes, som vare kyndige i den der gieldende Ret[3]).

---

1) Christoffer IIs Haandfæstn. 1320 §§ 32 og 33; Valdemar Erikssens Haandfæstn. 1326, i Kofod Anchers Lovhist. II. S. 554.

2) Jfr. t. Ex. om Rettertinget i Aarene 1386, 1397 og 1437 Suhms Historie af Danmark XIII. S. 873—874; XIV. S. 629—630; Danske Mag. I. S. 34.

3) K. Anchers Lovhist. l. c.: "Item cum rex placitum suum justiciarium teneri jusserit in aliqua terra, auditores sui placiti sive justiciarios leges et jura ipsius terræ scientes de eadem terra constituat, et incausandi et agendi utantur legibus terræ supra dictæ, nec quis-

Den vigtigste Betient ved Retten var imidlertid Cantsleren (justitiarius), som udstedte Stævninger til Retten[1]) og affattede dens Domme, samt forsynede disse Documenter, i hvis Slutning hans Navn altid findes anført, med det hertil bestemte kongelige Sigill (sigillum ad causas), som var under hans Varetægt[2]).

Hvad angaaer Omfanget af denne Rets Virksomhed, da synes det, at alle Retssager i Almindelighed kunde paadømmes af samme, uden Hensyn til Gienstanden.[3]). I Særdeleshed stode ogsaa Forfølgning til Execution med den saakaldte Rigens Ret, og Procedure til Laas, eller til at erholde kongelig Stadfæstelse paa Eiendomsretten over et fast Gods[4]), i Forbindelse med Kongens Retterting. Vel vare disse Retshandlinger som oftest en blot Formsag, og besørgedes af Rigets Cantsler alene; men naar en egentlig Retstvist opstod under samme, navnligen derved, at der giordes Indsigelser mod deres Fremme, blev samme i Almindelighed paakiendt af Retterthinget[5]). Endelig kunde ogsaa Skiødninger, og andre til jurisdictio voluntaria henhørende Handlinger, foretages paa Kongens Retterthing[6]).

---

quam quacumque de causa ad placitum justiciarium citetur extra limites suæ tærræ."

1) Disse bleve i Almindelighed udstedte med 6 Ugers Varsel; jfr. Suhm XII. p. 359, XIV. S. 654.

2) See min foreftaaende Afhandling S. 280 og følg. Jfr. Suhm XIII. S. 38; Danske Mag. I. S. 33—34; V. S. 301. G. L. Badens hist. Afhandl. I. S. 292—293.

3) Jfr. Valdemar den 4des Fdg. 1354 § 6; Suhm XIV. S. 629 og 654; Danske Mag. I. S. 367 og V. S. 296.

4) Jfr. herom Suhm XII. S. 359; XIII. S. 468—469; XIV. S. 81, 506, 511—512, og 629—630; samt K. Anchers Saml. Skr. II. S. 595 ff. og Rosenvinges Retshistorie § 202.

5) Jfr. Suhm XI. S. 796; XIV. S. 35 og 59, samt endnu i sildigere Tider: Danske Mag. VI. S. 119; Peder Oxes Levnet ved Ryge S. 137 ff., og Christian IVs Rigens Ret § 26 og 75.

6) Danske Mag. I. S. 34; Suhm XIII. S. 873—874.

Med Hensyn til den omhandlede kongelige Rets Forhold til de øvrige Domstole i Riget kan bemærkes, at der udentvivl oprindeligviis ogsaa er blevet foretaget Sager ved samme i første Instants; men i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede blev det bestemt, at ingen maatte stævnes umiddelbart til samme; men at Sagen først skulde lovlig forfølges ved Herredsting og Landsting, eller ved Byting, og herfra appelleres til Rettertinget[1]). Herved fremtræder altsaa dette Ting som en overordnet Ret, til hvilken de almindelige Retters, Herreds, By- og Landstingenes Behandlinger kunde paa-ankes; hvilket dog ikke maa forstaaes alene om en egentlig Appel, saaledes at Rettertinget ikkun paadømte hvad der virkelig først var blevet paakiendt ved de underordnede Retter; da det, for at kunne forfølge Sagen ved Rettertinget, ifølge de citerede Lovsteders Indhold, udentvivl var tilstrækkeligt, at den Sagsøgte havde været lovligen stævnet til hine Retter, og ikke der havde villet give Møde eller svare i Sagen. Man finder i øvrigt, at der i senere Tider atter er blevet anhængiggiort Sager ved Rettertinget i første Instants[2]), saa at den ovennævnte Bestemmelse ikke er bleven nøie overholdt; ligesom den ogsaa findes udeladt af Kong Olufs Haandfæstning. Oprindeligviis synes derhos Kongens Retterting ogsaa at have været betragtet som den øverste

[1]) Christoffer IIs Haandfæstn. § 25; Valdemar Erikssens Haandf. l. c. S. 553: "Item nullus citetur ad placitum regis justitiarium immediate, sed primo ad placitum sui *Hæret*, et si inde citatus fuerit (provocaverit) ad placitum generale, et si ibi stare juri noluerit coram rege citando vel appellando, examinetur causa sua ibidem coram rege vel suis justiciariis, ubi si non habuerit justiciam, provocetur ad parlamentum generale." Valdemar Atterdags Fdg. 1354 § 6; Privileg. for Malmøl 360 § 3, og for Lund 1361 § 5: "Item quod nullus ... aliquem de civibus Malmoghæ pro causa quacunque citare valeat extra placitum civitatis, nisi ad placitum nostrum justitiarium, cum necesse fuerit." Privileg. for Landscrone 1415 § 4. Thord Degns Art. 82 (Rosenvinges Udg. S. 481).

[2]) Jfr. Suhm XIII. S. 829, XIV. S. 629; Danske Mag. I. S. 367, og V. S. 206 samt Christian IIIs Reces af 1537 § 17.

Ret i Riget, fra hvilken ingen videre Paatale kunde skee; men dette blev ved Haandfæstningerne saaledes forandret, at der fra samme kunde appelleres til almindeligt Danehof[1]).

Den Retspleie, som Kongerne saaledes selv udøvede paa deres Retterting, afvexlende i alle Rigets Provindser, var Folket saa meget mere kjær og behagelig, som det i denne Periode udentvivl ofte har været saare vanskeligt, at opnaae Retfærdighed ved de almindelige Domstole. Fornemmelig som en Følge af de ringere Stænders Undertrykkelse ved Aristokratiet, havde nemlig Folkets tidligere selvstændige Deeltagelse i Retspleien betydeligen tabt sig; hvorimod denne paa Herredstingene for største Delen var gaaet over, først til de adelige Lehnsmænd, og siden til de af disse beskikkede og afhængige Fuldmægtige, ligesom ogsaa Bestyrelsen af Landstingene næsten ganske var kommen i Adelens Hænder[2]). Af disse Retter var altsaa ofte kun liden Hielp at haabe imod mægtigere Mænds Forurettelser, der i denne Periode meget hyppigen fandt Sted[3]), og det var da naturligt, at man helst tyede til Kongen, af hvem ikke blot, ifølge hans ogsaa over den mægtigste Undersaat ophøiede Stilling, en upartisk Afgiørelse kunde ventes; men som tillige havde Magt til at forskaffe sin Dom Efterlevelse. Derfor vare ogsaa de Konger særdeles yndede af Folket, der flittigen holdt Retterting og søgte at hielpe hver Mand til sin Ret, og som saadanne nævnes i dette Tidsrum især Erik Menved[4]),

1) Jfr. de S. 346 i Note 1 anførte Bestemmelser, samt min Afhandling om Rigsdagene m. v., ovenfor S. 255.

2) Jfr. Rosenvinge l. c. §§ 186 og 187, og ovenfor S. 325.

3) See t. Ex. om den skaanske Adel: Hvitfeldt S. 564. Jfr. Valdemar Atterdags Fdg. 1360 § 22: "Item nullus cujuscunque status aut conditionis existat, alium inferiorem se vel minus potentem supprimat vel compellat ad hoc, quod jus suum in placitis vel judiciis prosepi non valeat" &c. Kong Olufs Haandfæstn. hos Suhm XIV. S. 499.

4) Han kaldes derfor i sin Gravskrift i Ringsted: rectus Justiciarius pauperum ac divitum, ubi jus habuerunt; K. Ancher I. S. 554—556.

Valdemar Atterdag[1]) og Oluf[2]). I øvrigt var det ogsaa Brug, at Kongen, naar han selv i længere Tid var forhindret fra at holde Retterting i en eller anden Provinds, søgte at afhielpe dette Savn ved at lade Rettertinget paa sine Vegne holde af nogle gode Mænd, under Forsæde af en Bisskop eller en af de høieste Hofembedsmænd, som dette Hverv specielt blev anbetroet[3]). En lignende Fremgangsmaade findes ogsaa stundom at være anvendt, naar Kongen selv kunde ansees som interesseret i Sagen[4]).

§ 5. Under Kongerne af den oldenborgske Stamme, indtil Souverainitetens Indførelse, vedblev Kongens Retterting i det Væsentlige at bestaae og virke paa samme Maade, som i det Foregaaende er beskrevet[5]). Dog medførte den Omstændighed, at et permanent Rigsraad nu havde dannet sig, med en betydelig Andeel i Regieringen[6]), ogsaa en Forandring med Hensyn til Rettertingets Assessorer, da det nu i Almindelighed var Rigsraader, der sade Ret med Kongen. Vel var dette ikke nogen aldeles fast Regel; man finder jevnligen, at ogsaa enkelte Mænd udenfor Rigsraadet, navnligen Riddere, Landsdommere og andre Adelsmænd, Professorer, Borgemestere m. fl.

---

jfr. den bekiendte Klagesang fra Christoffer IIs Tid hos Hvitfeldt S. 459, hvor han kaldes: legis gnarus.

1) Hvitfeldt § 510; Kofod Ancher l. c. S. 657—658.

2) Hvitfeldt S. 573.

3) Jfr. Rosenvinge § 188; Erik (Menveds) Forordning til Vareherred i Skaane, K. Anchers Lovhist. II. R. 540; og Dronning Margrethes Forordning af 1390, sammesteds S. 558; Danske Mag. I. S. 367, V. S. 296 m. fl. og ovenfor S. 277.

4) Jfr. Diplom. af 1355 hos Suhm XIII. S. 829, der ogsaa indeholder Exempel paa, at Kong Valdemar Atterdag personlig udførte sin Sag for Rettertinget.

5) K. Christian II. agtede vel, istedet herfor, at oprette en af Retslærde bestaaende øverste Domstol, see den saakaldte geistlige Lov Cap. 21, sammenholdt med den verdslige Cap. 77—81; men dette kom ikke til Udførelse.

6) Jfr. min Afhandling om Rigsdagene og Rigsraadet, ovenfor S. 166 ff.

have været tilkaldte som Bisiddere paa Retteringet, og stundom var Antallet af de saaledes tilkaldte Mænd endog aldeles overveiende fremfor de tilstedeværende Rigsraaders[1]); men sædvanligviis var det dog Rigsraaderne, der med Kongen dømte paa Retteringet; og i Slutningen af det ovennævnte Tidsrum blev dette saaledes Regelen, at Kongens Retterting nu faldt sammen med Rigsraadet, eller en Afdeling af dette, naar Raadet under Kongens Forsæde constituerede sig som Domstol[2]). Som Følge heraf bleve de kongelige Retterringsdomme, der nu ogsaa fik Navn af Herredagsdomme, inappellable; da den Jurisdiction, der forhen udøvedes af Danehoffet eller Rigsstænderne, ophørte, og der altsaa ingen høiere Domstol var, end Kongen med Rigsraadet[3]).

---

1) See herom Retterringsdomme af 1458, 1492, 1495, 1549, 1558 i Peder Oxes Levnet ved Ryge S. 7, 14, 17—18, 70 og 120; af 1540 og 1544 i Krags Christian IIIs Historie II. S. 273, III. S. 227; af 1552 og 1553, Danske Mag. VI. S. 151 og 156. Jfr. Christian IIs Haandfæstn. Art. 12 (S. 42).

2) See t. Ex. Retterringsdomme under Kong Hans 1496, Danske Mag. VI. S. 212; Christian III. 1541, 1554, 1557 og 1558, Krag II. S. 356, III. S. 232; L. Evensens Samlinger I. 2, S. 65; Ryge l. c. S. 137; Frederik II. 1568 og 1577; Danske Mag. V. S. 78; Evensens Saml. I. 3, S. 90; Christian IV. 1591 og 1646; Danske Mag. II. S. 274 og V. S. 22. Jfr. Christian den IVs Rigens Ret og Dele Art. 2, og min foreståaende Afhandling S. 298 og 302.

3) Allerede under Frederik I, Ny Danske Mag. V. S. 106, nævnes derfor nu ikkun tre Instantser: Herredsting, Landsting, og Kongen med Rigsraadet; jfr. Christian IIIs Reces af 1537 § 17; Christian IVs st. Reces II—6—12 og Hvitfeldts Fortale til Christian Is Krønike. Forskiellig fra denne sidste Ret var derimod nu den saakaldte Rigens Ret, der administreredes af Rigscantsleren alene; men hvorunder kun hørte Sager om Forfølgning til Execution og til Laas, og hvorfra Appel kunde skee til Kongen og Raadet; see Christian IVs Rigens Ret og Dele Art. 19, 20, 26, 38, 73, 74, 75; jfr. Frederik IIs Haandfæstn. Art. 25, 41 og 42. Dog kunde naturligviis denne Forfølgning for Rigscantsleren ogsaa følge efter en affagt Herredsdagsdom; jfr. Frederik Is Fdg. 1530 i Danske Mag. IV. S. 284—285, og Christian IVs Rigens Ret Art. 1 o. ff. Jfr. iøvrigt Rosenvinge §§ 188, 192, 202 og 205, og ovenfor S. 345.

Alle Kongerne i det nysnævnte Tidsrum synes flittigen at have i egen Person administreret Retten[1]; men ingen har dog i denne Henseende stiftet sig et hæderligere Eftermæle, end Danmarks udødelige Christian IV. „I Kongens verdslige Regiering", siger Slange[2], „var der intet, som laae ham mere paa Hierte, og intet, hvori hans Viisdom og Klogskab for Alles Øine mere fremskinnede, end Rettens Administration og Haandhævelse. Kongen var født med et særdeles Talent til at dømme, og med en særdeles Lyst til at øve Retfærdighed og at befordre den paa det nøieste. Han fandt den Møie aldrig kiedsommelig, selv at præsidere i alle Herredage i Danmark[3], og i Landdagene i Fyrstendømmene, saa ofte han kunde have Leilighed. Han sad ofte selv hele Herredagstiden igiennem, fem og sex Uger efter hinanden, saalænge der vare Sager forhaanden, hørte Parterne, saavel af den ringeste som af den bedste Stand, med største Agtsomhed; og lod kiende en stor Viisdom og Retfærdighed i sin Mening, naar Dommen skulde afsiges. Han sagde den ogsaa ofte af imod sig selv, naarsomhelst Sager forefaldt, hvori Kongens egen Interesse var deelagtig. Og for Undersaaterne var Kongens Dyd og Upartiskhed saa bekiendt, at Enhver glædede sig, naar han fornam, at Kongen selv vilde sidde i Retten, naar hans Sag skulde fremtages og paakiendes"[4].

---

1) Jfr. de ovenciterede Domme, samt i Særdeleshed om Christian I: Langebeks Jubeltale S. 41 ff., og om Kong Hans: Hvitf. p. 1089. Ikkun Frederik I. synes, paa Grund af hans hyppige Ophold i Hertugdømmene, herfra at have giort en Undtagelse; jfr. Ny Danske Mag. V. p. 47—48.

2) K. Christian IVs Historie S. 1482, o. ff.

3) Ogsaa i Norge holdt Kongen hyppig Retterting under sine flittige Besøg til dette Rige; jfr. Slange S. 48, 205 m. fl.

4) Jfr. fremdeles Slange S. 49, og især S. 264—267, om den bekiendte Sag, hvorunder Kongen skarpsindigen opdagede Falskheden af de af Christoffer Rosenkrants imod Christen Juuls Enke fremlagte Gieldsbreve.

§ 6. Umiddelbart efter Statsforandringen i Aaret 1660 foretog Kong Frederik III en fuldstændig Reorganisation af den øverste Statsforvaltning, ved den saakaldte Provisionalordonnance af 4de Novbr. 1660[1]), der endnu i det Væsentlige er Grundlaget for Indretningen af de umiddelbart under Kongen staaende Statsforvaltningsautoriteter. Ifølge denne Ordonnance § 2 skulde den øverste dømmende Myndighed udøves af et af de oprettede nye Regieringscollegier, Rigshofcantslerens Collegium, og af det saakaldte store Raad, der var en Sammensætning af de forskiellige Regieringscollegiers Medlemmer, under Kongens eget umiddelbare Overtilsyn. Men kort efter besluttede Kongen at oprette en særegen øverste Domstol, den endnu bestaaende Høieste-Ret, der fik sin første Indretning[2]) ved Forordningen 14 Februar 1661, og blev holdt første Gang den 4de Martis s. A. i Kongens egen Overværelse[3]). I de første Aar efter denne Rets Oprettelse synes det endog, at Kongen ikke blot har været tilstede ved Rettens høitidelige aarlige Aabning; men at han i Almindelighed ogsaa de følgende Dage, ligesom forhen paa Herredagene, har bivaanet Rettens Session, saalænge denne varede[4]), hvilket i de Tider

[1]) Holbergs Danmarks Historie III. S. 484, o. ff.; jfr. Schlegels Statsret S. 177 o. ff.

[2]) Jfr. Rescripterne af 8de og 11te Januar 1661, i Fogtmanns Saml., hvorved Kongen herom først indhentede Statscollegiets Betænkning. Med Undtagelse af, at Rettens Assessorer nu ikke vare Rigsraader, men særligen dertil af Kongen udnævnte Mænd: sluttede denne Indretning sig i det Hele til den Fremgangsmaade, der hidtil var fulgt ved de tidligere Herredage, hvilken stiltiende forudsattes ogsaa at skulle følges ved Høiesteret; jfr. Fdg. 1 Febr. 1677, der henviser til Bestemmelserne i Christian IVs store Reces II. 6—11 om Herredagene som gieldende for Høiesteret. Den høitidelige Forkyndelse af Høiesterets Aabning, der skeer ved Herolder i Kiøbenhavn den foregaaende Søndag, kaldes ogsaa endnu af Almuen: „at ride Herredag ind".

[3]) Holberg l. c. S. 536—538.

[4]) Dette synes man at kunne slutte af Frederik IIIs Forordn. 22 Mai 1662: „af eftersom Vi for utilbørligt og imod Vores og Rettens Re-

synes ikkun at have været en eller to Uger. Om Kong Christian V. berettes det ogsaa udtrykkelig, at han i Aaret 1670 fra den 3die til den 13de Juli hver Dag var tilstede i Retten fra Kl. 6 om Morgenen til Kl. 12 om Middagen[1]. Dog forudsætter en samtidig Forordning af 29de Juli s. A., at Retten ogsaa holdtes uden Kongens personlige Nærværelse, da samme blandt andet paabød den endnu gieldende Regel: „at de, som for Høiesteret gaae i Rette, altid skulle henvende deres Tale til Kongen, hvad enten Hans Majestæt selv er tilstede eller ikke". Senere, da Høiesterets Sessioner ved Sagernes tiltagende Mængde bleve langvarigere, og ligeledes de øvrige Regieringsforretninger forøgedes, maa Kongens Nærværelse i Høiesteret efterhaanden være bleven mindre hyppig; hvorimod der nu blev givet Bestemmelser om den Medvirkning ved Sagernes Paadømmelse, som Kongen ogsaa under sin Fraværelse vilde have sig forbeholdt. Herom indeholdt Høiesterets Instruxen af 15de April 1690 §§ 13—14[2]: at naar under Kongens Fraværelse Vota i Høiesteret faldt lige, eller ogsaa Sagen var af særdeles Vigtighed, og navnligen naar den angik Kongens Indkomster, Gods og Eiendom, skulde Kongens Villie herover indhentes, førend Dom maatte afsiges; hvilket skulde skee paa den Maade, at Justitiarius med tvende af Rettens Tilforordnede, som havde været i ulige Mening, samt Generalprocureuren, skulle indstille sig hos Kongen, tilligemed en af Secretairene med Voteringsprotocollen, hvor da Sagen tilligemed de afgivne Vota skulde refereres for

spect at være eragte, at Parterne, som Sager for den høieste Ret at udføre have, ikke i rette Tid skulle møde, saa at Vi forgieves efter dem skulle tøve, da have Vi til Pligt at forekomme" o. s. v.

1) Riegels Christian V's Historie S. 181. Enhver Assessor, der kom for silde, blev af Kongen mulkteret paa en Rosenobel.

2) Suhms nye Saml. til den danske Historie IV. 4, S. 117 ff.; jfr. Ørsteds Haandb. I. S. 298—299.

Hans Majestæt, og Dennes Beslutning indhentes. Ellers skulde i Almindelighed Dom afsiges i Høiesteret efter de fleste Vota; dog at naar Kongen var tilstede, vilde Hans Maiestæt selv bestemme, hvis Vota og Mening der skulde gielde og hvorledes Dommen skulde forfattes. Med disse Bestemmelser vare Forskrifterne i K. Frederik IVs og Christian VIs Høiesterets-instrurer af 9de Marts 1700 og 23de Feb. 1731 i det Væsentlige overeensstemmende.

Imidlertid begyndte en Forandring i Forholdene at udvikle sig, som medførte, at der blev mindre Anledning for Kongen end hidtil, til selv at medvirke ved Sagernes Paadømmelse af Høiesteret. Ligesom vor positive Ret med de sociale Forholds større Udvikling betydeligen tiltog i Omfang, saaledes blev den nu ogsaa, ifølge Regieringens Opmuntring og kraftige Medvirkning, mere og mere Gienstand for en videnskabelig Forskning og Behandling[1]), hvis Resultater efterhaanden giorde sig gieldende i Livet, og en egentlig juridisk Dannelse maatte derfor snart findes mere nødvendig end forhen ved dømmende Functioners Udøvelse. Dertil kom, at Grundsætningen om den dømmende Myndigheds Uafhængighed og Frihed for Indblanding i dens Functioner fra Regieringsautoriteternes Side — hvilken Grundsætning vel allerede tidligere var optagen af vor Statsforvaltning, men ikke fuldkommen giennemført — nu med stedse større Consequents, navnligen ved H. Stampes Bestræbelser[2]), blev uddannet og giort gieldende. Vel kunde en saadan Udøvelse af den Kongen ifølge Statsforfatningen tilkommende høieste dømmende Myndighed, som den ovenmeldte, der fandt Sted under Høiesterets egen Medvirkning og efter sammes Referat af Sagen, ingenlunde sam-

[1]) Jfr. Fund. 31 Marts 1732 § 2, og Frg. 10 Febr. 1736; samt G. L. Badens den danske Lovkyndigheds Historie, især S. 69 o. ff.
[2]) Jfr. Samlingen af Stampes Erklæringer paa mange Steder.

menstilles med en Indblanding af en udenfor Retten stillet Autoritet; men det kunde dog heller ikke negtes, at forsaavidt en Sag ved Kongens afgiørende Medvirkning fik et andet Udfald, end den ellers vilde have erholdt, kunde en saadan Afgiørelse, endskiøndt den til Grund for samme lagte Norm muligen i og for sig betragtet var høist retfærdig og billig, dog let faae Udseende af en extraordinair Beslutning, som indeholdt en Ubillighed imod vedkommende Part, der havde indrettet sin Handlemaade efter det, som han havde havt Grund til at antage, at ville af Domstolene blive anseet for Ret*). Og endelig bortfaldt den ovenfor paapegede vigtigste Grund, som tidligere giorde Kongens virksomme Deeltagelse i de dømmende Functioner saa ønskelig, efterhaanden som det lykkedes Regieringens Bestræbelser i stedse større Almindelighed at see Domstolene beklædte med Mænd, om hvis Upartiskhed og Kyndighed der ikke kunde tvivles; paa samme Tid, som den hele Retspleie ved vise Love erholdt de væsentligste Forbedringer. De ovenmeldte Forskrifter i de ældre Høiesterets-Instruxer undergik derfor ogsaa nu en betydelig Forandring. Saaledes hævede allerede K. Frederik V's Instrux af 23 Febr. 1753 den Bestemmelse, at Indstilling skulde skee til Kongen, naar Vota var lige, hvorimod nu i dette Tilfælde Formandens Votum skulde giøre Udslaget; og ifølge den endnu gieldende, af K. Christian VII under 7 Decbr. 1771 givne Instrux bortfaldt ogsaa Bestemmelsen om, at Indstilling skulde skee i de vigtigere Sager; saa at Høiesteret nu har at paakiende enhver Sag uden Forespørgsel hos Kongen, naar denne ikke selv er nærværende. Det er saaledes nu ikkun naar Hans Majestæt selv præsiderer i Retten, hvilket, efter hvad der i et meget langt Tidsrum har været Brug, sædvanligviis finder Sted engang

*) Jfr. Ørsteds Haandbog I. S. 297—299.

hvert Aar, ved Rettens Aabning, at ifølge Instruxen af 1771 § 17 den ovenmeldte Regel kommer til Anvendelse: „at Hans Majestæt efter egen allernaadigste Villie bestemmer, hvorledes Dommen skal forfattes".

Kongernes personlige Deeltagelse i Retspleien var saaledes vistnok i ældre Tider af et meget betydeligere Omfang end den, som Hans Majestæt, under forandrede Forhold, nu pleier at udøve; men denne savner ingenlunde derfor sin vigtige Betydning. Den høitidelige aarlige Aabning ved Kongen af Høiesteret er en ligesaa betydningsfuld, som smuk Act, hvorved Hans Majestæt ligesom indvier Rigets høieste Domstol til dens vigtige Virksomhed i Retfærdighedens Tieneste, og af Sin Magtfylde forlener den med Myndighed til at afsige sine Domme i Kongens eget ophøiede Navn; for at disse Domme, ligesom de ifølge Rettens ypperlige Organisation antages at indeholde den høieste Retfærdighed, som menneskelig Indsigt formaaer at udfinde, ogsaa skulle være en endelig og uryggelig Afgiørelse, der ikke skal kunne underkiendes af nogen høiere, menneskelig Autoritet.

Pesten i Helsingør og Kiøbenhavn 1710 og 1711.

En historisk Beretning

af

Dr. F. V. Mansa.

Første Afdeling.

Vare nogensinde i Europa Anledningerne til smitsomme og pestagtige Sygdommes Udvikling og Udbredelse mange og store, da maa dette vistnok gielde om Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. Stridighederne om Arvefølgen paa den spanske Throne efter Carl den Andens Død havde udbredt en blodig Krigs Elendigheder og Rædsler — hvoriblandt smitsomme og pestagtige Sygdomme ikke høre til de mindste — næsten over det hele vestlige og sydlige Europa, og fornemmelig over Tydskland, Italien, Spanien og Nederlandene. Paa samme Tid havde Danmarks, Polens og Ruslands Angreb paa Sverrige og dette sidste Lands tappre, men eventyrlige Konges Forsvar og senere vidtsvævende Planer optændt og vedligeholdt Krigsluen over Europas østlige og nordlige Lande.

Til disse politiske Omvæltninger sluttede sig mærkelige og indflydelsesrige Forandringer i den physiske Verden: Meteorer af forskielligt Slags, Jordrystelser, Udbrud af ildsprudende Bierge, ny Øers Fremkomst af Havets Skiød, Landes og Byers Oversvømmelser, deels af Havet, deels af Floder, betydelige Uregelmæssigheder i de climatiske Forhold o. s. v. Meteorer viste sig i Frankrig A. 1700, i England og Italien 1706, atter i England 1708, og desuden til andre Tider eller samtidigen paa mange flere Steder; Nordlys vare hyppige og

navnligen stærke i Danmark[1]) og England 1707; blodig Regn nedfaldt ved Ørsiø i Skaane 1710[2]). Cometer lode sig see 1702, 1706 og 1707. Jordrystelse blev 1700 fornummet i Siena, 1701 i Sachsen og Schweiz, 1703 i Italien, hvorved Nocera, (Norcia) Aquila og Rom lede meget. I sidstnævnte Bye viste denne Naturrevolution en mærkelig Indflydelse paa Menneskenes Sundhed, idet flere pludselig døde af Apoplexie og mangfoldige frugtsommelige Koner fore ilde. 1704 hiemsøgtes de canariske Øer af Jordskiælv; 1706 atter Italien, ved hvilken Naturbegivenhed Trepano undergik med 2000 Mennesker, og 36 Stæder i det Neapolitanske ødelagdes. 1708 bemærkedes Jordrystelser i Italien og Frankrige, og 1709 i Danmark[3]). Allerede 1701 skete et heftigt Udbrud af Vesuv, der ikke beroligedes før 1736. 1704 fandt under voldsomme Jordrystelser en lignende Eruption Sted paa de canariske Øer, især paa Pico de Teneriffa, der vedblev i de paafølgende Aar, og 1706 ved en Lavastrøm i faa Timer ødelagde den rige Stad Garachico. Under et heftigt Udbrud af Vesuv 1705 hævede en ny Øe sig i Archipelagus. De climatiske Forhold afvege i den her omtalte Periode ofte og meget fra det Almindelige. Vinteren 1702 var ubestandig og langvarig, og Sommeren kold, regnfuld og stormende. Den Mængde Regn, der om Vinteren og Foraaret 1703 styrtede ned, foranledigede store Oversvømmelser i Italien. 1704 og 1705 fulgte efter kolde Vintre meget hede Somre. Heden i Sommeren 1705 var saa heftig, at i Montpellier, om man kunde troe Fortællingen, Ther-

1) Ole Rømer: i det Kiøbenhavnske Selskabs Skrifter 1 Deel S. 326.

2) Act. litterar. Svec. 1731.

3) »Den 11te Februar om Aftenen«, fortæller Erik Torm i sine Antegnelser til Kong Frederik den Fierdes Historie, »yttrede sig Jordskielv i Kiøbenhavn, og især i Roeskilde, Kiøge og omliggende Steder«. Suhms Nye Saml. II. 1. S. 7. Jfr. Kong F. IVdes Dagregister af Bussæus S. 77.

mometret i Solen engang skal have staaet paa Vandets Kogepunkt. Aaret 1706 var meget tørt; Vinteren 1707 langvarig. 1708 var Vintren saa mild, at Træerne allerede i Midten af Februar blomstrede i Tydskland. Derimod begyndte Vinteren 1709 meget tidlig og var overordentlig streng. Venedig var omgiven af Iis, og Jorden i Italien frøs i en Dybde af 3 Alen, saa at alle Olietræer gik ud. I Frankrige var Frosten ligesaa voldsom. Ramazzini forsikkrer, at ved den strenge og i Europas sydlige Lande usædvanlige Kulde flere Mennesker omkom, end ved den stærkeste Pest. Ved Smeltningen af den overordentlige Mængde Snee, der var nedfalden og bedækkede Lande og Have, foraarsagedes om Foraaret store Oversvømmelser. Sommeren var kold. I Danmark begyndte Vinteren den 2den Juledag og vedvarede uafbrudt til 3die April, saa at man over Belterne og over Sundet kunde føre de tungeste Læs. Rugen bortfrøs næsten aldeles i Danmark, saa at der dette Aar blev en almindelig Misvært paa denne Sædart, hvoraf en Tønde (efter Erik Torms Beretning) kostede 5 Rdlr. 2 Mk., en paa de Tider meget betydelig Priis. Der udgik derfor et Forbud paa alle Kornvarers Udførsel, Boghvede alene undtagen, fra Danmark og Norge til fremmede Steder (26 Aug. 1709).

Disse faretruende Momenter vare ikke uden Virkning. Allerede i Slutningen af det foregaaende Aarhundrede havde der rundt omkring i Europa viist sig Blodgang, Cholera og især forraadnelsesagtige Febre; disse vedvarede i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, og viste sig tildeels under nye Former som Skiørbugs-Feber (Febris scorbutica) i Breslau 1700, og som ondartede apoplectiske Febre i Rom 1705. I Kiøbenhavn og tildeels i det øvrige Danmark herskede 1703, fra det tidlige Foraar til henimod December, ondartede sammenflydende Kopper, 1705 en ondartet catarrhalsk Feber, 1707 om Efteraaret en yderst dræbende Blodgang, 1708 fra Foraaret

til midt i Juli Forraadnelsesfebre, der bortrev Mange, 1709 om Efteraaret en meget farlig Influenza, der især angreb Børn og unge Mennesker[1]). Men Sygdomscharacteren skulde snart antage en endnu farligere Retning. I Constantinopel var Pesten udbrudt 1704, og rykkede, under den almindelige Mangel paa Quarantaine-Anstalter, i de paafølgende Aar stedse mere og mere mod Nord og Vest. 1708 havde den naaet Polens og Ungarns Grændser, og styrtede snart med Voldsomhed over disse Lande. Kort efter viste den sig i Lifland og Preussen. I Danzig havde man i Sommeren 1708 truffet alle mulige Forsigtighedsregler; men desuagtet udbrød Pesten der i den paafølgende Vinter, og bortrykkede 25,000 Mennesker. Fra Danzig udbredte Pesten sig til Pommeren, og rasede især i Stettin og Stralsund i Septr. 1710 med overordentlig Heftighed. Ved Liflænderne, som flygtede for de seirende Russer, kom Pesten 1710 til Carlskrona, hvor 16000 (?) og til Stokholm, hvor 40,000 Mennesker[2]) skulle være faldne som Offer for den. Omtrent samtidigen udbredte den sig over Østerrige, hvor Wien skal have lidt overordentlig, over Mæhren, Bøhmen, Schlesien (Breslau skal have mistet 24000 Mennesker) Siebenbürgen, Bayern o. s. v. Fra 1709 til 1711 ødelagde en pestagtig Sygdom Spanien, hvorved allene Granada mistede 30,000 Mennesker. Til Marseille naaede den 1720, udbredte sig over en stor Deel af det sydlige Frankrige, og medførte her de meest uhørte Ødelæggelser[3]).

Saadan var i kortfattede Træk Tilstanden i Europa; vi ville nu nærmere betragte de historisk-politiske Forhold i vort Fædreland, der gik umiddelbart foran den sidste Pest-Epi-

---

1) Bötticher morborum malignorum, imprimis pestis descriptio etc. Hafniæ 1736. p. 76.

2) Rosensterns Tal om Pesten. Stokholm 1772. 8vo. Side 5.

3) Jfr. Schnurrer Chronik der Seuchen. 2 Th. S. 232—259.

demie, hvoraf Danmark har været hiemsøgt. — Carl den Tolvtes Nederlag ved Pultava 1709, Russernes hele seierrige Fremgang mod Sverrige, og Tillid til de politiske Forbindelser med Peter den Første og Kong August af Polen, havde hos Kong Frederik den Fierde af Danmark paa ny vakt Haabet om at gienvinde de ved den Roeskildske Fred tabte Provindser, Skaane Halland og Bleking. Krigen blev derfor erklæret Sverrige den 28de October 1709, og med et Angreb paa Skaane skulde den aabnes.

Den 12te Novbr. landsattes ved Fiskerleiet Raa i Skaane, under Beskyttelse af Flaaden, en dansk Armee paa henved 16,000 Mand (hvoriblandt dog neppe fandtes 5000 indfødte Danske) under Overanførsel af den i keiserlig Tieneste, under Prinds Eugen, i Krigsskolen oplærte og fordeelagtig bekiendte General Grev Reventlov. Dette Landskab var meget blottet for svenske Tropper; hvorfor den commanderende General, Grev Stenbock, fandt det raadeligt at trække sig tilbage. De Danske fandt hos Almuen i Skaane overhovedet god Modtagelse; men giengieldte den paa en uklog Maade, da stærke Reqvisitioner for Armeen bleve udskrevne, uden at de betaltes, og Brandskat paalagt de indtagne Stæder. Helsingborg blev strax efter Landgangen besat, ligesom noget derefter Lund; og Afdelinger af Armeen udsendtes mod Landskrona og Malmø, mindre for at beleire, end for at iagttage og indslutte disse faste Stæder; imedens Generalen med Hovedcorpset skulde udføre den Plan, at gaae løs paa Christianstad, Carlshamn og Carlskrona, og paa det sidste Sted bemægtige sig den der liggende svenske Flaade. Men i Stedet for at udføre dette med Raskhed og Hurtighed, lod man den hele øvrige Deel af Aaret gaae uvirksom hen, uden engang fra Siælland at forsyne Armeen med det fornødne Artillerie. Frederik den Fierde havde vel selv begivet sig over til Helsingborg;

men kun for at modtage Hylding, holde Revuer, og vise sig ved Fester og tom Prunk for de udenlandske Ministre og Landets Indbyggere. Han forlod sin Armee, da Krigen egentlig skulde begynde; men han vilde dog selv paa en Maade i Kiøbenhavn føre den øverste Commando, og styre Felttoget ved umiddelbare Befalinger; hvorved han giorde intet uden Skade.

Imidlertid var Vinteren indtraadt tidlig og med temmelig Strenghed. Under en haard Frost begyndte Reventlov endelig imod Slutningen af Januar at sætte sig i Bevægelse med 6 eller 7000 Mand; forcerede en Stilling ved Taarsebro, som de Svenske havde besat, og indtog den 23de Januar Christianstad, en Fæstning, som de Danske i Krigen imellem Christian V. og Carl XI. havde forsvaret under flere Maaneders Beleiring. Nu var den i slet Forsvarsstand, og den danske Hær tog den saa godt som uden Modstand. Blandt de svenske Tropper var et Corps, oprettet af sachsiske Fanger, der strax i Begyndelsen af Angrebet deels rømte, deels overgav sig. Tre svenske Cavallerie-Regimenter under General Gyllenstierna holdt heller ikke Stand; og Stenbock, som paa den Tid var i Carlshamn, mødte dem i fuld Flugt og Uorden, da han herfra ilede mod Christianstad, for om muligt at standse den danske Hærs Fremrykken. Han fandt det umuligt at forsvare Stillingen ved Norje, maatte saaledes opgive Carlshamns Forsvar, og lod sine faa udmattede Tropper trække sig tilbage til Carlskrona; efterat han den 27de Januar i Mørum havde udstedt en Opfordring til almindelig Væbning i Landet. Den 29de Januar blev Carlshamn indtaget, hvor hele Besætningen bestod af nogle hundrede ubevæbnede Matroser. Hvor saaledes ingen Modstand mødte, der giorde man Fremgang; men hverken Malmø eller Landskrona, hvor de Svenske forsvarede sig, kunde man vinde; og da Reventlov skulde begynde alvorligere Operationer, viste det sig snart, hvor slet

Felttoget ved Armeens Deling, ved Mangel paa Beleirings-Artillerie og Magaziner, ved usammenhængende strategiske Planer, men fremfor Alt ved den utilgiveligste Seendrægtighed, var forberedet, anlagt og begyndt. I Stedet for at man ved et hurtigt, vel overlagt og fra Søsiden understøttet Overfald muligen kunde have bemægtiget sig Carlskrona — et Foretagende, som man i Sverrige virkelig befrygtede — fandt den danske General det raadeligst, efter nogle Dage at forlade Carlshamn og trække sig tilbage til Christianstad. Men heller ikke denne Fæstning søgte man at sætte i Forsvarsstand, for at kunne beholde den. Reventlov maatte endog, ikke længe derefter, blive overbeviist om, at, saaledes som Sagerne stode, var der intet andet for ham at giøre, end at opgive Besiddelsen af Skaane og trække sig tilbage til Helsingborg.

Man fik nu Vished nok om, at den svenske General Stenbock ikke havde ladet Reventlovs overhovedet ufrivillige, ja vel endog nødtvungne Uvirksomhed være ubenyttet. I Smaaland havde Stenbock i stor Skynding, og for det meste af uøvet Landfolk og unge Bønderkarle, samlet en ikke ubetydelig men meget slet udrustet Magt, hvortil han endnu efterhaanden trak nogen Forstærkning fra den norske Grændse. Allerede i Slutningen af Januar brød han op fra Weriø, og efter et yderst besværligt Tog stod han den 20 Februar ved Aasby i Skaane. Reventlov frygtede ikke uden Grund for at blive afskaaret med sit svagere, imellem Engelholm og Christianstad vidt udspredte Corps, og trak sig med dette, efter adskillige Skiermydsler med de svenske Fortropper, saa ilsomt tilbage til Helsingborg, hvor Armeen ankom den 28de Febr., at denne Tilbagemarsch næsten lignede en Flugt og var ledsaget af stort Tab.

Reventlov var imidlertid paa Veien bleven syg, baade af de udstaaede Strabadser og af Sindskrænkelse over den ilde

beregnede Lunkenhed og Sparsomhed, og den Mangel paa Omsorg og Krigskyndighed, hvormed man havde drevet Udrustningen til det skaanske Tog. Han saae sig nødsaget til at nedlægge Commandoen over den danske Hær, som nu Generallieutenant, Baron Jørgen Rantzau overtog. Armeen var kommen til Helsingborg i en ussel og udhungret Tilstand. Der var sørget saa slet for Tropperne fra Felt-Commissariatets Side, at de, skiøndt man efter en rig Høst i Skaane ikke manglede Korn og Levnetsmidler, havde lidt Nød paa Marscherne, og de anlagte Magaziner tildeels ei kom til Nytte, fordi der fattedes Heste og Vogne til at transportere dem*). Imidlertid havde den danske Armee, efter Reventlovs Anordning og Raad, indtaget en meget fordeelagtig Stilling paa de Høider, som omgive Helsingborg, hvor den uden Tvivl, ved at forskandse sig og gaae forsvarsviis til Værks, indtil Forstærkninger kunde komme fra Siælland, havde kunnet nøde Stenbock til at trække sig tilbage; eller i det mindste kunde have vundet Tid og undgaaet det paafølgende store Tab. Men Rantzau, der vel var en kiæk og tapper Cavallerie-General, men stod langt tilbage for Stenbock og flere svenske Anførere i Feltherrens Talent og Dygtighed, lod sig forlede til, for tidligt

*) Man havde derimod sørget for et ordentligt Felt-Apothek, som upaatvivlelig var det første, man veed af, at en dansk Armee har ført med sig. Dette var indrettet af Hof-Apotheker Gottfried Becker, der tidligere havde tient som Felt-Apotheker i den spanske Successionskrig, og i Nov. 1709 havde faaet den Bestilling, i samme Egenskab at følge med den danske Armee til Skaane. Da Slaget tabtes, blev Felt-Apotheket tilligemed hele Trainet, hvortil ogsaa et bevægeligt Felt-Lazareth hørte, tilintetgiort af de Danske, for ikke at falde i Fiendens Hænder. Tabet af begge disse vigtige Reqvisiter har vel ikke lidet bidraget til at giøre de sørgelige Følger af Slaget endnu sørgeligere. (Jvf Nachricht von dem Geschlechte Becker von Dr. J. G. Burman-Becker. Kopenhagen 1831. S. 9; og Schmidts histor. Taschenbuch. Flensb. 1835. 2 D. S. 65.)

at forlade sin Stilling i og ved Helsingborg, og at modtage det ham af Stenbock tilbudte Slag (10de Marts). Dette faldt, uagtet en Deel af vore Tropper fegtede med stor Tapperhed og tilføiede Fienden betydelig Skade, saa uheldigt ud, at efterat Batailllen havde varet et Par Timer, og Rantzau selv, tilligemed en anden dansk General, Prinds Carl af Hessen-Philipsthal, vare saarede, de Danske bleve aldeles slagne, efterlode flere tusinde Mand døde og saarede paa Valpladsen, og de øvrige maatte, ved at kaste sig ind i Helsingborg, lade hele Leiren og det meste Artillerie tilligemed to til tre tusinde Fanger, hvoriblandt 90 Officerer, falde i Seierherrens Hænder.

Blandt dem, som reddede sig ind i Helsingborg, var en stor Mængde Saarede; disse søgte man, tilligemed de øvrige Tropper, saa hurtigt som muligt at skaffe over til Helsingør; og dette lykkedes, under Beskyttelse af den danske Flaades Kanoner, hvad Folkene angik; en stor Deel Tros, Vogne og Krigsfornødenheder, maatte man derimod lade blive tilbage, tilligemed Hestene, hvoraf meer end et Par tusinde dræbtes paa Helsingborgs Gader.

Iblandt de mange Saarede, og blandt de øvrige af Krigens Besværligheder, Hunger, Kulde, Strabadser og Modløshed over det tabte Slag nedslaaede Soldater udbrød snart en heftig Forraadnelsesfeber, der tiltog i Forhold til som man i Helsingør manglede de nødvendige Midler til at anbringe og pleie de Syge og Saarede paa hensigtsmæssig Maade *). Mangfoldige bleve derfor i kort Tid bortrykkede. De, der kunde

*) Andreas Wøldike, senere Bisskop over Viborg Stift, men paa den Tid Capellan ved den tydske Menighed i Helsingør, beretter: at han Dag og Nat maatte være hos de elendige lemlæstede Døende blandt de Soldater, der efter Slaget ved Helsingborg vare komne tilbage til Helsingør, og i Sygehuset vare lagte paa Gulvet i to Rader, saa at der allene var en smal Gang imellem Hovederne. (Giessings Jubellærere 1 Deel. Art. Wøldike).

taale at transporteres, førtes til Kiøbenhavn og indlagdes deels i det derværende Krigshospital, deels i private dertil leiede Huse, saavel i som udenfor Byen[1]); men ogsaa blandt disse viste den omtalte Sygdom sig.

Den danske Flaade, der tidlig paa Aaret 1710 stak i Søen, forskaanedes heller ikke for den blandt Landsoldaterne grasserende Sygdom. Paa den Afdeling af samme, der under Viceadmiral Reedtz var beordret til den finske Bugt, for at understøtte Russerne, og kun var provianteret paa 3 Maaneder, udbrød snart en stor Sygelighed blandt Matroserne, saa at over 1500 vare syge og udygtige til Tienesten, og af dem døde en Mængde i Julii og August Maaned. Paa Hovedflaaden, under Generaladmiral Gyldenløves Commando, der skulde transportere 6000 Russer til Siælland, herskede ligeledes stor Sygelighed. Den 18de Sept. blev den overfalden af en heftig Storm, saa at Admiralen maatte gaae tilbage til Kiøgebugt, for at bringe Skibene i Sikkerhed, og landsætte det syge Mandskab, der, som Høyer siger, skareviis døde bort af en meget smitsom Forraadnelsesfeber med Petechier[2]).

---

[1]) I et Rescript af 15 Marts 1710 fik Magistraten i Kbhvn Ordre til at anskaffe de fornødne Senge og Sengeklæder til de qvæstede og syge Soldater fra Armeen, som skulde indlægges i visse Huse sammesteds og udenfor, imod Betaling af General-Commissariatet. — Det medicinske Facultet skulde træde sammen med Doctoribus medicinæ practicis i Kbhvn., for at udnævne een eller flere Læger, der vilde paatage sig at opvarte de Syge. Hertil fandtes villige begge Brødrene Wagener, Bøtticher og Winsløw, alle Doctores medicinæ, om hvilke mere siden. Magistraten fik Befaling at anskaffe det nødvendige Antal „Bartskærere." — Politimesteren i Kbhvn, Justitsr. Ernst og Oberst Franck, tilligemed en af General-Commissariatets Betiente, fik det Hverv at drage al mulig Omsorg for de Huse, hvori de Syge skulde optages, at skaffe Lægerne de nødvendige Medicamenter, og hvad Andet, de behøvede o. s. v.

[2]) At Sø-Qvæsthuset i Nov. 1710 var opfyldt med Syge, skiønnes af et Rescr. (24 Nov.) til det medicinske Facultet, hvori dette befales at ud-

Fra den Mængde, med smitsom Sygdom angrebne Soldater og Matroser, der vare indlagte paa Qvæsthuset og Krigshospitalet i Kiøbenhavn, udbredte Smitten sig snart blandt Hovedstadens Indvaanere i den Grad, at Bøtticher angiver, (anf. St. p. 68): at der i Aaret 1710 af denne epidemiske Sygdom bortrykkedes mere end 6000 Mennesker *). Henimod Vinteren syntes den at ville ophøre, men i December Maaned fremtraadte den atter; dog viste den sig da mere som en ondartet hvid Friselfeber (Purpura alba). Saadan var Sundhedstilstanden, da en ny Smitte, og det af virkelig pestagtig Natur, yttrede sig i Helsingør, og snart udbredte sig til Kiøbenhavn.

---

nævne 3 Medicos for at examinere de Syges Cuur, Spiisning og Opvartning, og derom at giøre Indberetning, for at det Manglende kunde rettes. Hertil udnævntes Viceborgemester og Stadsphysicus Dr. Johan Eichel, Dr. Johan Lahme og Dr. Reinhold Wagener, hvilke d. 19de Dec. fik Befaling at indfinde sig to Gange om Ugen i Qvæsthuset, saalænge der fandtes 100 Syge m. m.

*) I en lille Afhandling »om Felt-Medicinalvæsenet i Danmark fra 1478 til 1736«, indført i 1ste Hefte af de af Herholdt og mig udgivne Samlinger til den danske Medicinal-Historie, har jeg berørt disse af Bøtticher anførte Kiendsgierninger. I denne Anledning har den høithædrede Anmelder af disse Samlinger i dansk Literatur-Tidende for 1831 (Nr. 5) bemærket: »at Begyndelsen og Fremgangen af Pesten 1710 ikke fuldkommen nøiagtig er fremstillet; at det først var i det følgende Aar, at Pesten udbrød i Kbhvn., og at da et langt større Antal Mennesker bortrykkedes deraf, end de anførte 6000.« — Jeg kan ved denne Leilighed ikke undlade at giøre opmærksom paa, at jeg paa ingen Maade i denne Afhandling har omtalt Pesten i Kbhvn. 1711, der ogsaa kun tvungent kunde finde Plads i en Afhandling om den Tids Felt-Medicinalvæsen; men ikkun den typhøse (Lazareth-) Feber, der udbrød i den danske Armee efter Slaget ved Helsingborg, og som endnu i samme Aar udbredte sig i Kbhvn. I en kort Beretning om Pesten 1711, som jeg allerede i Aaret 1833 oplæste i det Kgl. medicinske Selskab, og hvoraf et Udtog samme Aar er indrykket i Journal for Med. og Chir. ere disse forskiellige Facta (Lazareth-Feberen og Pesten) tydeligen skillede fra hinanden.

Inden vi gaae over til at give en historisk Fremstilling af denne mærkværdige Pest-Epidemie, der hørte med til Rækken af de sørgelige og ødelæggende Hændelser, som, ikke blot under Frederik IV. Regiering, men overhovedet i det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede have rammet Danmarks Hovedstad, finde vi det passende, i korte Træk at give en Skildring af Kiøbenhavn og Helsingør paa hiin Tid; fornemmelig med Hensyn til den offentlige Sundhedspleie og Medicinalvæsenet i begge Stæder.

Efterat Kiøbenhavn i det 15de Aarhundrede, fra Christoffer af Baierns og Christian den Førstes Tid, havde faaet en forhøiet Anseelse, ved at betragtes som Rigets Hovedstad: begyndte denne for Handel og Søfart saa heldigt beliggende Stad at tiltage betydeligt i Størrelse og Folkemængde. Vi kunne her ei følge dens stigende Tilvært giennem et Tidsrum af over to Aarhundreder; men bemærke alene: at henimod den Periode, vi her omhandle, var Kiøbenhavn ved de Udvidelser, den havde modtaget under Christian den Fierde, som havde indtaget St. Annæ, Øster og Vester-Qvarteer, og anlagt Christianshavn, fremdeles under Frederik den Tredie, der havde opført Frederiksholms-Districkt, og under Christian den Femte, voret til mere end det Dobbelte af den Størrelse, som den havde ved Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. Den nye Deel af Staden udmærkede sig med Hensyn til Husenes Bygningsmaade og Gadernes Brede fordeelagtig fra den gamle. Kiøbenhavns Folkemængde ved den Tid anslaaer jeg til omtrent 60,000 Mennesker. Denne Stads Handel, skiøndt udvidet under Christian den Fierde, og ligeledes fremhiulpen af Frederik den Fierde, var imidlertid ikke betydelig, og for det meste indskrænket til de østersøiske Stæder, Königsberg, Stettin, Danzig, Rostock og Lybeck, og til Amsterdam*); fra hvilke

*) Thom. Bartholin, i sin Bog de medicina domestica Danor. p. 141,

Byer, især fra Danzig, Kiøbenhavn ofte var truet med Overførelse af Pesten.

Fra Arilds Tid var Kiøbenhavns Communalvæsen bestyret, oprindeligen af en selvvalgt, senere fra 1536 af en ved Kongen udnævnt Magistrat (Borgemester og Raad)[1]) medens Politiesagerne besørgedes tidligst af de Roeskildske Bispers, siden af Kongens Foged. Paa nogle Udvidelser nær bestod Stadens Magistrat omtrent paa samme Maade indtil den Tid, hvormed vi nu beskiæftige os. Ved Pestens Udbrud var Etatsraad Hans Nansen, der havde været saa virksom ved Souverainitetens Overdragelse til Frederik den Tredie, Præsident fo Magistraten[2]). Derimod var, med Hensyn til Organisationen af Kiøbenhavns Politievæsen, den Forandring giort, at i Aaret 1683 den første Politiemester i denne Stad beskikkedes, der tilligemed en Politiecommission bestyrede alle derhen hørende Sager, altsaa ogsaa de fleste af dem, der angik den offentlige Sundhedspleie. I Aaret 1701 var, i Politiecommissionens Sted, en Politieret bleven oprettet, som 1708, med en noget forandret Indretning, fik Navn af Politie- og Commerce-Collegium. Politiemester var under Pesten Justitsraad Johan Bertram Ernst.

Til disse Autoriteter var tidligen den fornødne Omsorg for det offentlige Sundhedsvæsen, Gadernes Reenholdelse, smit-

---

idet han omtaler hvor ofte Pesten ved Smitte udenlands fra er indført i Danmark, tilføier: „Nec immunitatem nobis pollicemur, quoties vel *Dantisci* vel *Amstelodami* lues invaluit, qvod freqventius nostrorum naves hinc inde commeent".

1) „Vi (Christian den Tredie) ville selv have Magt til at sætte Borgemester og Raad, hvilke os tykkes, og Vi kunne vide at være Os, Riget og Kiøbenhavns Indbyggere troe og nyttige". Jfr. Pontopp. Origines Havniens. S. 172.

2) Han havde været Borgemester siden 1644, og blev i October 1660 formedelst sin Hengivenhed for Kongehuset, Stadens første Præsident.

somme Sygdommes Afværgelse, o. s. v. betroet. I ualmindelige, og mere under den egentlige Lægevidenskab henhørende Tilfælde, consuleredes de medicinske Professorer ved Kiøbenhavns Universitet, som ifølge deres Instrux dertil vare forpligtede. Først under Christian den Fierdes Regiering fik Staden en egen Physicus[1]), hvis Hovedforretning bestod i at understøtte Øvrigheden i det ovenfor omtalte Øiemed. Han skulde have Opsyn med Hospitalerne (d. e. Pleiestiftelserne), visitere Apothekerne, og fornemmelig assistere under udbrudte Pest-Epidemier eller ved andre smitsomme Sygdomme. Kun med Hensyn til hans Tieneste som Pestlæge var han lønnet[2]). Først i Aaret 1699 blev endelig Kiøbenhavns Physicat et kongeligt Embede med fast Løn, og vi skulle i det Følgende see, at den under Pesten 1711 fungerende Physicus i Kiøbenhavn, Dr. Johan Eichel, tillige var Medlem af Magistraten (Viceborgemester).

Allerede i Kiøbenhavns ældre Stadsretter og i Anordninger af de første Konger af den oldenborgske Stamme[3]) findes der Spor til, at man erkiendte Vigtigheden af Omsorg

---

[1]) Dr. Joachim Scheel var uden Tvivl den første; naar han ansattes veed jeg ikke at angive. Han forlod Kiøbenhavn 1639, og i hans Sted antoges samme Aar til Physicus i Staden den bekiendte Otto Sperling.

[2]) 1668 blev Dr. Caspar Kølchen af Kiøbenhavns Magistrat antaget som Stadsphysicus uden nogen Løn, undtagen i Pesttid; da han aarligen, saalænge Pesten varede, skulde have 200 Rdl. Siden (1677) blev ham aarligen forundt 100 Rdl., „eftersom han skal være forpligtet at blive her i Staden i Pests og smitsom Sygdoms Tid, og tiene Byen med Besigtelse og andet hvad forekomme kan, hvorudi Staden kan behøve hans Tieneste". (Herholdts Archiv til Lægevidenskabens Historie i Danmark S. 87).

[3]) Jfr. bl. a. Christoffer af Baierns Stadsret for Kiøbenhavn af 1443, Art. 47, 48, (Rosenvinges Samling af Stadsretter Pag. 160). Christian IIs verdslige Lov (1522) Art. 68—71. (73—76). Rosenvinges Recesser Pag. 109—10. Christian IIIs Reces af 1537, Art. 23; sammest. Pag. 185.

for den offentlige Reenlighed i Staden, som et Middel til at forebygge Pest og smitsomme Sygdomme. Desuagtet vidner Historien, at Kiøbenhavn i denne Henseende længe stod paa et lavt Standpunkt. Helvaderus*) siger, idet han kommer til at tale om pestilentialske Sygdommes Udspring af Jordens Dampe og stinkende Ureenlighed: "Hvo dette ikke vil troe, han forfare det i Kiøbenhavn, hvor alle Gader og Stræder ere fulde af Ureenlighed, og stinke „som Rendestenen ved Mynten," som man pleier at sige, saa at neppelig et Aar eller to gaae forbi, at denne urene pestilenziske Sygdom jo lader sig mærke."

Christian den Fierde klager i Indledningen til sin bekiendte Forordning af 5te Mai 1647, ved hvilken han søgte at raade Bod herpaa, "at der paa alle Gader og Stræder i Kiøbenhavn findes en stor Mængde Skarn og Ureenlighed, fast mere end udi andre velskikkede Stæder"; og Borgemester og Raad anfører i samme Anledning, "at Møg og Ureensel tager Overhaand i alle Gader og Stræder; at Byens Havne og Canaler igiennem Rendestenene opfyldes deraf, at slig Omfladighed i hobetal henbæres og henkastes saavel paa Torvene, paa Pladsene, langs Volden og langs Stranden, ja paa Kirkegaardene; saa at det ei allene er vederstyggeligt, harmeligt og fortrædeligt, men længer at taales ulideligt". Ved den her anførte strenge Forordning opnaaedes noget for Kiøbenhavns Reenlighed; og mere ved flere senere, fornemmelig under Christian den Femtes Regiering udstedte Anordninger, ved hvis Udarbeidelse den i flere andre Henseender, men ikke mindre med Hensyn til den bedre Organisation af Kiøbenhavns Politievæsen, saa fortiente Ole Rømer har havt en væsentlig Andeel. Imidlertid var Kiøbenhavn dog i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede endnu meget langt fra at kunne kaldes en

*) S. hans Tractatus physico-theologicus, eller eenfoldig og christelig Betenckelse om Jordskielv, o. s. v. Kbh. 1632. p. 13.

reenlig By. Herom vidne just de mangfoldige Rescripter, denne Gienstand betræffende, der vedblev at udkomme, og som vise, at det er lettere at udstede nyttige Anordninger, end at overholde dem; herom vidner Renovationsvæsenets hyppige Overgang fra een Entrepreneur til en anden, og dets jævnlige Tilbagevenden under Magistratens egen Bestyrelse. Flere Omstændigheder maatte væsentlig bidrage til at giøre Reenholdelsen af Kiøbenhavn besværlig. Vi ville udhæve de betydeligste: Brolæggerkonstens lave Standpunkt paa hine Tider[1]; Mangel paa behørig Nivellering af Kiøbenhavns Gader, som fornemmelig maatte blive slet af den Grund, at enhver Borger selv besørgede Gaderne brolagte for sit Huus eller Gaard[2]; flere ubrolagte Torve og ubebyggede Grunde, hvor en utrolig Mængde Ureenlighed, Aadsler og deslige henkastedes og opdyngedes; Mangel paa en velordnet Natterenovation[3]; Mangel paa tilbørlig Overholdelse af den allerede for en Deel tidligere givne Befaling at anvise saadanne Laug, der medføre Stank, Bolliger udenfor Staden[4]; m. m.

---

[1]) Under selve Pesten 1711 føltes dybt Uleiligheden af den slette Brolægning, og en vis Claus Siedler indkom med et Forslag til en Forbedring heri, hvori han siger: "Den Ujevnhed, hvori alle Gader og Broer i Kiøbenhavn befindes, kommer deraf, at de ikke med store Stene durabelt ere lagte".

[2]) Endnu 1671 klagede Christian den Femte over, at Gaderne i Staden vare ganske ruinerede, saa at man ikke kunde komme frem i dem. Det var derfor hans Villie, at enhver Indvaaner i Staden under Straf skulde tilholdes, for sit Fortog at jevne og brolægge Gaden. Det Samme befalede allerede Frederik den Anden 1581 i Khavns. saakaldte nye Stadsret (s. Pontoppidans Orig. Hafn. Pag. 497).

[3]) Vel var herfor en Deel skeet ved Christian den Fierdes forhen anførte Forordning af 1647; men er Renovationsvæsenet et Anliggende, som endnu i vore Tider kan give Anledning til retfærdige Klager (jevnf. Callisens Betragtninger over Kbh., saa troer jeg ikke uden Grund at have omtalt det her.

[4]) Allerede i Aaret 1577 havde Frederik den Anden forbudt Slagterne

Men hvad der fremfor Alt maatte bidrage til at giøre Kiøbenhavn til en ureen, med usund Luft opfyldt By, var den hele gamle Stads forældede og høist slette Bygningsmaade. Gaderne i denne Deel af Byen vare smalle, saa at to Vogne ikke kunde komme forbi hinanden; nogle, under Navn af Gyder og Gange, endnu smallere. Husene vare forsynede med langt fremstaaende Kielderhalse, Bislag og Udbygninger foroven, saa at Sol og Luft for en Deel udelukkedes fra Gaderne, hvilke ogsaa af den Grund næsten altid maatte være urene. Vel bød Frederik den Anden allerede 1581, at Borgemester og Raad aarlig skulde besigtige de Bislag, Skuur og smaae Boder, som vare byggede imod Byretten, og vare Byen og den haandterende Mand til Forfang, især i de Gader og Stræder, hvor 2 Vogne ikke kunde kiøre forbi hinanden, og at saadanne skulde nedbrydes og borttages[1]); men en fransk Reisende, der i Aaret 1629 opholdt sig i Kiøbenhavn, vidner[2]), at ingen synderlig Forandring i den Henseende endnu paa den Tid var opnaaet. „Kiøbenhavn, siger

at slagte Øxen eller Fæ inde i Byen; men denne Lov kan, uagtet den betydelige Mulct, der var fastsat for Overtrædelse af den, neppe antages i Tidernes Løb at være overholdt. I det mindste hedder det endnu i Forordningen af 10de Januar 1685 (om umaadelig Kiørsel, Uordener og Ureenlighed paa Khavns Gader) § 10: at Slagterne ikke maatte udkaste raaddent Kiød og Indvolde paa Gaderne. — Uagtet der gientagne Gange, lige fra Frederik den Andens Tid, var udstedt Lovbud mod at holde Sviin i Khavn, „da disse Dyr baade kan styrke og give Anledning til Pestilents“: var denne Uskik dog ingenlunde hævet paa den her omtalte Tid; i en Forordning af 26de Novbr. 1709 udgik der Forbud paa Sviins Holdelse i Husene i Kiøbenhavn, om hvilket Forbud Magistraten erindres ved et Rescript af 14de November 1710.

1) Jvf. Frederik IIs. Anordning eller Stadslov for Kiøbenhavn af 1581, Art. 38. (Pontoppidans Orig. Hafn. P. 496). Om Husenes ringe Bygningsmaade i adskillige Gader i Kiøbenhavn i ældre Tider, jevnf. Jonges Kiøbenh. Beskr. I. S. 9.

2) Voyage de Monsieur Des Hayes, Baron de Courmesvin en Dannemarc. Paris 1664 p. 234.

han, er kun lille[1]) men meget vel befolket. Gaderne ere snevre, fordi alle Huse have Bislag, staaende 3—4 Fod ud paa begge Sider.“ 1683 befalede Christian den Femte, at alle Skuur skulde borttages; at Karnaper og Udvinduer til Gaden ikke i Fremtiden maatte paabygges eller indsættes; og at ved nye Huses Bygning den Regel skulde iagttages, at det øverste Loft eller Stok ikke videre udbyggedes end Grunden. Med Hensyn til de smaae Stræder og Gange, hvor Vogne ikke kunde komme igiennem, „som er farligt baade for Ildebrand og smitsom Sygdom, saasom de idelig med Ureenlighed ere fulde“: da skulde Magistraten tilligemed den kongelige Mathematicus (Ole Rømer) giøre Forslag til, „hvorledes disse smaae Stræder og Gange enten ganske kunde tillukkes og afskaffes, eller udvides[2])“ — At der ved slige Anordninger ikke kunde opnaaes eller virkelig opnaaedes nogen synderlig Forandring til det Bedre i den ældre engang bestaaende Deel af Byen, er indlysende; og det var kun ved den betydelige Ildebrand, der 1728 fortærede den største Deel af det gamle Kiøbenhavn, at der kunde raades Bod paa denne Kilde til Ureenlighed og smitsomme Sygdommes Udbrud og Forplantelse. Det er ret interessant at bemærke, at efter denne Forstyrrelse af den usundeste og slettest byggede Deel af Byen har ingen Pest senere hiemsøgt Staden[3])

---

[1]) Paa den Tid, han opholdt sig i Kiøbenhavn, havde Christian den Fierde endnu langt fra ikke fuldendt sine Udvidninger af Staden, der dog allerede vare paabegyndte 1608.

[2]) Vi have endnu i Peder Madsens Gang, imellem Østergade og Store-Grønnegade, og det tilstødende Pistol-Stræde, (hvoraf det førstnævnte kun har 4 Alens, det andet, lukkede Stræde 4½ Alens Brede) i historisk Henseende interessante overblevne Exempler paa disse smalle Stræders Bygningsmaade; hvorved det tillige endnu kan blive os anskueligt, hvorledes Bygningsmaaden overhovedet, i mindre og uanseelige Gader, har været i en stor Deel af Kiøbenhavn før de store Ildsvaader 1728 og 1794.

[3]) Det Samme var Tilfældet med London, som, efter at være affolket

Omtrent paa den Tid, hvormed vi her beskiæftige os, i Aaret 1702, og efterat Politiets Administration i Kiøbenhavn dog saa meget var bleven forbedret ved Forordningen af 22de October 1701, omtaler en Reisende denne Stad paa følgende Maade: "Kiøbenhavn er meget slet brolagt og meget skiden, naar det har regnet; thi skiøndt Politiet er ypperligt i andre Ting, saa har det dog ikke fundet Midler til at holde Gaderne rene"[1]). At Stadens Reenholdelse i dette Aar (1701) blev overdraget til en anden privat Entrepreneur, Morten Willemsen og hans Arvinger, havde og kunde, saalænge de ovenfor anførte Omstændigheder endnu bestode, ingen videre gavnlig Indflydelse have.

En Uskik, nedarvet fra de ældste Tider, og som i en senere Anordning fra dette Aarhundrede kaldes ligesaa usømmelig som farlig, den nemlig at begrave Liig i Stadens Kirker, bestod endnu i sin fulde Udstrækning[2]); den aftog vel efterhaanden, men hævedes ikke ganske førend ved Forordningen af 22de Febr. 1805. At foruden Kirkerne ogsaa de mange i Byen værende Kirkegaarde næsten udelukkende[3]) paa hine Tider

---

af den overordentlig heftige Pest 1665, og i det paafølgende Aar at være hiemsøgt af den betydeligste Ildebrand, der nogensinde har overgaaet denne Bye, ikke senere har havt nogen Pest-Epidemie.

[1]) Rélation d'un Voyage fait en Danemarc à la Suite de Monsieur l'Envoyé d'Angleterre. Rotterd. 1706. p. 478.

[2]) I et Rescript af 22de Septbr. 1711, som ikke hæver denne Uskik, men kun anbefaler nogle Forsigtighedsregler derved, hedder det som Grund til samme: "Saasom Vi have maattet fornemme, at af Gravene udi Kirkerne i Kiøbenhavn og Christianshavn samt deres Capeller skal opstige en ulidelig Stank."

[3]) I den betydelige Pest, som 1546 hiemsøgte Khavn, i hvilken Kirkegaardene i Byen ikke vare tilstrækkelige til modtage Mængden af Ligene, havde man maatte gribe til den Nødvendighed, at anlægge et Begravelsessted udenfor Nørreport. Men det var og kun slige tvingende Grunde, der kunde føre til en saadan, mod Datidens religiøse Følelser stridende Forholdsregel. Da Pesten ophørte, vendte man atter tilbage til den gamle Uskik. Som man let begriber, var det ogsaa kun de fattigste Liig, som bleve begravne paa denne Maade.

brugtes som Giemmesteder for Afdøde, er tænkeligt; ligesom Enhver indseer, at dette er stridende mod Lovene for et fornuftigt Sundhedspolitie. I Aaret 1709 var f. Ex. Hellig-Trefoldigheds Kirkegaard saa overfyldt med Liig, at flere Huse i Springgaden maatte nedrives, for at udvide den.

Henvende vi nu vor Opmærksomhed paa de Momenter, der nærmere angaae det egentlige Medicinalvæsen paa hine Tider: da finde vi ogsaa i denne Henseende meget tilbage at ønske. Det medicinske Facultet ved Kiøbenhavns Universitet havde havt en glimrende Blomstrings-Periode, medens Mænd som Worm den Ældre, Bartholinerne, Steno, O. Borch og Flere, have beklædt Lærerposter ved samme; men denne Blomstring varede kun kort, og paa den Tid, vi her omtale, var det medicinske Studium igien i Forfald[1]). Johan Michael Mule, født 1650, var, efterat have taget Licentiatgraden i Medicinen 1676, i det paafølgende Aar bleven Professor i dette Fag ved Universitetet. Han var i Pestens Tid en gammel Mand, og døde allerede 1712. Hans Collega, Tydskeren Georg Friderich Francus de Franckenau, født 1669, havde været medicinsk Professor i Wittenberg, da han 1701 blev designeret og 1708 virkelig Professor i Medicinen ved Kiøbenhavns Universitet. Han var vel en lærdere og maaskee i det Hele taget dueligere Mand end Mule; men

Endog i den allerheftigste Pest begrov man de fornemmere og rigere Indbyggeres Liig i Byens Kirker eller Kirkegaarde.

[1]) Da den lærde Rector Falster i Ribe i Aaret 1719 blev tilbudt et Professorat i det philosophiske Facultet ved Kiøbenhavns Universitet, undslog han sig for at modtage det, blandt andet af den Grund: at ved Kiøbenhavns Universitet Theologien næsten var det eneste Studium, der gialdt noget ("quod in Academia Hafniensi sola fere Theologia in pretio est.") *Chr. Falsteri* Amoenitates philologicæ. Amstel. 1732. 8. Vol. 3 p. 189.

[2]) Hans Inaugural-Dissertation "de Apoplexia," var det første litteraire Product af ham; men blev ogsaa det sidste.

til en fornyet Flor kunde han dog ingenlunde hæve det medicinske Studium, som derfor kun havde faa Dyrkere. Da Pesten havde begyndt at tage Overhaand, flygtede Franckenau fra Byen[1]), og fulgte heri kun et Exempel, der var givet ham af hans Formænd ved lignende Leiligheder (som af Morsianus 1546, af Peder Capitaneus 1553, af Ole Worm 1619 og 1637, af Thomas Bartholin 1654[2]). Lægerne paa den Tid ansaae sig ikke moralsk forpligtigede til at blive i de af smitsomme Sygdomme angrebne Byer. Endogsaa Loven fritog dem derfor. I Kong Christian den Fierdes Forordning om Medicis, Apothekere og Chirurger af 10de Januar 1619 hedder det: at Lægerne i Pest og Blodgangs Tid vare fritagne for den dem ellers paahvilende Pligt at yde Fattige og Trængende deres Hielp. Endnu 1666 siger Thomas Bartholin udtrykkelig i sin Bog de Danorum Medicina domestica, S. 189: „Da Lægerne (Medici), naar Pest eller andre smitsomme Sygdomme grassere, ikke ere forpligtede til at besøge de Syge, med mindre de dertil kunne overtales eller staae i offentlig Sold: saa foreskrive de en vis Cuur og bestemme visse Medicamenter, at Almuen ogsaa uden Læge kan hielpe sig selv." Derimod forekommer en slig Fritagelse for Lægerne under de nævnte Omstændigheder ikke i den bekiendte Forordning af 4de Dec. 1672, skiøndt ei heller paa den anden Side nogen bestemt Pligt i denne Henseende paalægges dem.

---

[1]) Böttcher (p. a. St. S. 84) paastaaer dette om begge de medicinske Professorer. Men heri feiler han: thi ved at giennemgaae den i Pestens Tid nedsatte Sundheds-Commissions Protocoller, har jeg fundet Mules Navn under de der afcopierede hyppige Brevvexlinger lige fra Pestens Begyndelse til dens Ende.

[2]) Ogsaa paa andre Stæder udenfor Danmark fandt det Samme Sted. I den heftige Pest i London vendte Lægerne, ja selv den store Sydenham den betrængte Stad Ryggen. Det Samme giorde i en langt tidligere Tid Galen.

At Kong Frederik den Fierde var af den Mening, at en slig Pligt burde paahvile Lægerne, vil senere blive tydeligt. — Antallet af de øvrige Læger i Kiøbenhavn var paa hiin Tid kun ringe, og indskrænkede sig — saavidt jeg har kunnet udfinde — til Følgende: 1) Jens Bing, født 1681 i Trondhiem, blev 1709 Skibsmedicus, og var under Pesten fraværende fra Kiøbenhavn med Flaaden. 2) Justitsraad og Livmedicus Dr. med. Johan Adam Hofstetter. 3) Johannes de Buchwald, født 1658, Dr. med. 1700, var siden 1707 Kgl. Livmedicus. Begge de sidstnævnte fik ved Rescript af 3die Juli 1711 Ordre at overtage Inspectionen over Medicinalvæsenet ved den danske Armee, der under Kongens Anførsel faldt ind i Pommern. 4) Johan Conrad Wolfen, Justitsraad, Kgl. Livmedicus og Bibliothekar, var, ligesom de twende nysnævnte, tilstede i Kiøbenhavn ved Epidemiens Udbrud, men forlod tilligemed Kongen, for at være om dennes Person, snart den ulykkelige Stad, da Sygdommen greb om sig. 5) Johan Eichel, Dr. med., var 1710 i September bleven Stadsphysicus i Kiøbenhavn, og havde som saadan Sæde i Magistraten. Han tog ifølge sin Stilling, ligesom ogsaa Professor Mule, Deel i Sundheds-Commissionens byrdefulde Arbeider, hvorom mere siden. Men at han eller Mule skulde have ydet de af Pesten Angrebne Lægehielp, betvivler jeg meget. Han var desuden en lang Tid under Epidemien syg. 6) Dr. Johan Lahme. 7) Dr. Reinhold Wagener, født i Königsberg 1672, Dr. med. i Kiøbenhavn, var 1700 udnævnt til Medicus ved den danske Flaade. Begge disse Sidstomtalte fik i December 1710 Ordre til, i Forbindelse med Stadsphysicus Eichel, at have Indseende med de Syges Pleie og Behandling paa Qvæsthuset, og kunde altsaa ikke synderlig beskiæftige sig med de Syge i Byen. Begge bleve i Epidemien smittede, og faldt som Offre for den; den første

tidligere, den sidste først mod Pestens Ophør*). 8) Daniel Wagener, Broder til Ovenstaaende, født 1678, havde 1706 taget den medicinske Doctorgrad i Kiøbenhavn. Han nævnes i et Rescript af 22de Marts 1710 som den, der tilligemed de to næstfølgende havde paataget sig at betiene de Syge og Qvæstede af Armeen. I denne Stilling var han under den paafølgende Pest. 9) Hieronymus Laub, Dr. med., født 1684 i Augsburg, kom til Khavn 1711 og blev Feltmedicus. 10) Marcus Herfort, født 1653 i Kiøbenhavn, hvor hans Fader var Hofapotheker, havde taget Doctorgraden i Jena 1678. Han maa i Pesttiden have opholdt sig i Khavn; thi i Sundheds-Commissionens Protocoller findes en Opfordring til ham at antage sig de Præster, der som Siælesørgere besøgte de Pestsyge. 11) En vis Maccoller. Han nævnes i en Skrivelse fra Sundheds-Commissionen af 22de Oct. 1711 til Medicis i Khavn. 12) Niels Bruno Winsløw, født i Odense 1670 og Dr. med. i Khavn 1709, blev tidlig bortrykket af den grasserende Sygdom. 13) Johan Gottlieb de Bötticher, født i Stargard i Brandenborg 1677, tog 1705 den medicinske Doctorgrad i Khavn. Hans Inauguraldissertation handlede de morbis malignis; saa at han altsaa før den Kiøbenhavnske Trængselstid havde giort sig bekiendt med et Emne, som han under denne kunde drage sig til Nytte. Ved Rescript af 4de Sept. 1711 blev han ad interim udvalgt til Medicus ved Qvæsthuset i Dr. N. Wageners Sted indtil Dr. Bings Hiemkomst med Flaaden. Baade i den anførte tidligere Stilling som Læge for de saarede og syge Soldater, der hiemkom fra det skaanske Felttog, og i denne senere, havde han rigelig Leilighed til at behandle Pestsyge; og kunne vi troe ham selv, da har han ikke heller været uvirksom i sin Stilling

*) Dr. Lahme var endnu i Slutningen af October 1711 i Live, og virksom i sit Kald.

eller skaanet sig[1]. 14) Dr. Philip Hacquart jun. Ved Pestens Udbrud flygtede han fra Kiøbenhavn, men fik Kgl. Befaling at vende tilbage[2]; hvilken Befaling han adlød. — Til de Anførte kunde maaskee endnu henregnes 15) en Medicus fra Hamborg ved Navn Conrad Diderich, Søn af en Dr. med. A. C. Diderich i Hamborg. Hans Practiceren i Kiøbenhavn blev imidlertid ikke godt optagen; thi i et Rescript af 7de Nov. 1711 til den i Kiøbenhavn nedsatte Sundheds-Commission befaler Kongen, at der skal anlægges Sag imod ham,

---

1) Dr. R. Franckenau fortæller: at han af Mænd, der endnu levede i hans Tid (1801), og som personlig havde kiendt Bötticher, har erfaret, at denne var bleven indkaldt fra Hamborg, for at forestaae de offentlige Sygehuse og Lazarether; noget jeg meget betvivler og anseer som en Forvexling med det Hverv, han i Aarene 1710 og 11 fik ved de danske Militair-Etater, efterat han i flere Aar havde opholdt sig i Danmark, og navnlig practiseret i Helsingør. Var han virkelig bleven indkaldt i det omtalte Øiemed, vilde han vistnok ikke, saa pralende og fordringsfuld som han ved enhver Leilighed, viser sig at være, have undladt at anføre det. De Tienester, han viste Staten i Pesten 1711, ophøier han selv særdeles i den forøgede Udgave af sin Doctordisputats, hvori han har meddeelt flere interessante Oplysninger om Pesten i Kiøbenhavn; og man bør heller ingen Tvivl nære om, at han, fremfor nogen anden Læge paa den Tid, har viist Mod, Udholdenhed og Dygtighed under denne store Calamitet. Bitterlig klager han i det anførte Skrift over, at man, da hans Tieneste ikke længer behøvedes, afskedigede ham uden mindste Pension eller Erkiendtlighed. Af de Læger, som den Gang opholdt sig i Kiøbenhavn, var han, efter eget Sigende, den første, som erkiendte, at Pesten virkelig var tilstede. Han døde i en høi Alder og i meget trængende Omstændigheder 1762. (Jevnf. Worms Literatur-Lexicon og Nova litt. mar. Balt. 1706. S. 51).

2) I Kongens (eller rettere i det i Kongens Fraværelse og i hans Navn handlende Conseil's) Brev til Hacquart af 8de Aug. 1711 hedder det: „Saasom Vi ugierne have fornummet, at Du, som en Practicus Med. i Vor Kgl. Residentsstad Kiøbenhavn, Dig herfra haver begivet udi denne svage Tid, da Din Tieneste meest giøres fornøden: saa er hermed Vor allernaadigste Villie og Befaling, at Du Dig strax hid til Staden igien forføier, for at betiene godt Folk i Medicinen, som den hos Dig kunde forlange.“

fordi han har understaaet sig til at practisere i Staden, uden at legitimere sin Person*). Om Dr. Jacob Elias von Westphalen og Dr. Heinichius, der efter Pestens Udbrud i Helsingør bleve, som det hedder, nedsendte til denne By for at behandle de Syge, tidligere have været bosatte i Kiøbenhavn, kan jeg ikke oplyse; men betvivler det meget. Ingen af dem var indfødt; i det mindste havde ingen af dem taget Doctorgraden ved Kiøbenhavns Universitet. Jeg formoder, at de begge have været unge Mænd, uden Familie her i Landet, som i de vanskelige Tider ere blevne engagerede i Tydskland. Da Westphalen fik sin Afskeed i Helsingør, reiste han kort efter ud af Landet.

Af denne, som jeg troer, temmelig fuldstændige Liste vil det sees, hvor faa videnskabelig dannede Læger, Kiøbenhavn i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede havde, og hvormeget ringere endnu deres Antal var, som paa hine ulykkelige Tider kunde komme de betrængte Indvaanere til Hielp. Dette udtrykkes ogsaa tydeligt i et Rescript af 4de Sept. 1711, hvori bitterlig klages over, „at saa faa Doctores medicinæ i denne vanskelige Tid findes i Staden." I October Maaned 1711 var det hele Antal af Læger, der beskiæftigede sig med Pestsyges Behandling, indskrænket til følgende fem: Dr. Lahme, den unge Hacquart, Macoller, Bötticher og Herfort.

Men til hvem, vil Læseren spørge, kunde da Indvaanerne i den allerede paa hiin Tid saa folkerige Stad henvende sig om Hielp i Sygdomstilfælde, der dengang ikke forefaldt sieldnere end

*) Ved samme Rescript blev det ham forbudet at practisere længere, med mindre han vil tage Doctorgraden og nedsætte sig i Khavn, hvortil han ogsaa synes at have erklæret sig villig. Senere indgik Faderen med en Ansøgning for ham til Kongen om at erholde licentiam practicandi, uden at tage Doctorgraden; men da jeg ingen Bevilling derpaa har fundet i Cancellie-Registranterne fra den Tid, formoder jeg, at Ansøgningen er bleven afslaaet.

nu? Næsten al medicinsk-chirurgisk Praxis var i Hænderne paa en Classe Borgere, Amtsbarbererne, der allerede tidlig havde dannet et Laug, og nu talte 21 Mestere, som tillige med Svende og Drenge udgiorde en ikke ringe Skare. Disse Amtsmestere havde mange lovmæssige, og ikke faa i Tidernes Løb anmassede Rettigheder[1]), men ogsaa endeel Forpligtelser; og til disse hørte, at de, naar Kongen befalede det, skulde tiene i Felten eller paa Flaaden, og at de, naar Pest og smitsomme Sygdomme grasserede, ikke allene skulde meddele Enhver Raad, som saadant begiærede, men ogsaa som Pestmestere overtage Behandlingen af de i Pesthusene indlagte Syge. Med Hensyn til Kundskaber og almindelig Dannelse var den største Deel af dem ganske raae og uvidende Mennesker, som oftest rene Empirikere, hvilke man dog ikke kunde frakiende nogen technisk Færdighed og practiske Kundskaber.[2]) — Til disse Practici maa henregnes et ikke ringe Antal af de saakaldte Feltskærere eller Chirurger, d. e. Mænd, som havde tient eller endnu tiente ved Armeen eller Flaaden; som i Almindelighed havde nydt samme Dannelse i Faget som Barbererne; men som ikke havde havt Leilighed til at tilkiøbe eller paa anden Maade erhverve sig Plads i Lauget. De vare derfor uberettigede til Praxis udenfor deres

[1]) Den Tids Læger betragtede det især som en stor Anmasselse af Amtsbarbererne, at de tvertimod Lovens Bydende gave sig af med Behandlingen af indvendige Sygdomme, eller med medicinsk Praxis; en Lovgivning, der var ligesaa urimelig som uoverholdelig. Thi har man endog kun i theoretisk Henseende Vanskelighed med at skielne imellem Chirurgie og Medicin, saa maa denne endnu være større i practisk Henseende. Heller ei kunde Lovgivningen befale den Tids Barberere, at overtage Omsorgen for de Syge og Saarede i Felten eller for de Syge under en udbrudt smitsom Sygdom, uden derved i Gierningen at indrømme dem Ret til indvendige Curer.

[2]) Jvf. med Hensyn til det Trin af Dannelse, hvorpaa Amtsbarbererne paa hiin Tid stode, og den Betydning i Staten, som de havde, den Skildring, jeg har givet deraf i den historiske Indledning til Selskabet „Philiatriens" Program i Anledning af Reformationsfesten S. 19 flg. og i „Samlinger til den danske Medicinalhistorie" 3 Hefte S. 300.

militaire Stilling; men da de, for at leve, ikke holdt sig dette efterrettelige, laae de idelig i Strid med Barbererne. Dog paa den Tid, vi her omtale, vare vel alle disse tagne i Requisition af Armeen eller Flaaden. Endnu bør bemærkes, at Kiøbenhavn, ifølge mange Samtidiges Vidnesbyrd, var opfyldt med en stor Mængde Qvaksalvere af begge Kiøn og af forskiellige Stænder. Bartholin siger i den Anledning (de Danorum medicina domestica **1666**, p. **409**): „Jeg kiender intet Sted i hele Europa, hvor sande Læger i den Grad ringeagtes, og Qvaksalvere i den Grad skattes som i Kiøbenhavn.“ Böttcher yttrer sig om disse Forhold i den Tids Medicinalvæsen paa følgende Maade: „Man maa blues ved at tilstaae, at Lægevidenskaben her til Lands saa yderlig foragtes og har faaet et saa uopretteligt Stød, (da den dog, hvis den fremmes, beskyttes og vedbørligen agtes, bør regnes for en af de sikkreste Støtter for det offentlige Vel.) Det fortiener i Sandhed den lydeligste Paaanke, at det er kommet saa vidt, at enhver Apotheker, enhver Feltskiær, Bader, Skiæggeskraber, ja, hvad der er det besynderligste og græsseligste, at enhver S k a r p r e t t e r, giver sig, med den meest opblæste Stolthed, den taabeligste Selvtillid og tykkeste Uvidenhed, Navn af Læge, og paa en ligesaa uforskammet som fræk Maade bruger sin Segl paa Lægernes Ager, (!) og vandrer kneisende og opblæst over Dyngerne af de ved ham dræbte Liig; fremdeles, at det er kommet saavidt, at Qvaksalverne snarere understøttes end forfolges, ja at mange blandt dem, foruden Tilladelse at øve deres Haandværk, erholde de fordeelagtigste Privilegier“ o. s. v.[1])

[1]) Böttcher l. c. p. 177. Mere, denne Gienstand betræffende, findes i „Nogle Oplysninger om Medicinalvæsenets Tilstand i Kiøbenhavn kort før Oprettelsen af Theatrum anatomicum (1736), fornemmelig uddragne af en til Magistraten af J. G. de B ö t t c h e r over Qvaksalvere indgiven Klage, dat. 4 Sept. 1735.“ See Samlinger til den danske Medicinalhistorie af Herholdt og Mansa. 3 Hefte, S. 295.

I Aaret 1672 havde Kiøbenhavn, som man erfarer af Apothekertaxten fra samme Aar, 4 privilegerede Apotheker, nemlig Hof-Apotheket, Løve-Apotheket, Svane-Apotheket og Salomons Apothek[1]), og dette Antal forøgedes ikke før 1734, da Vaisenhuus-Apotheket paa Nytorv blev anlagt. At Trangen til flere Apotheker paa Pesttiden maa være følt, skiønnes af en Begiering, der i December 1711 indkom fra Enkedronningens Hofapotheker, Johannes Jæger, om Privilegium paa at anlægge et Apothek i St. Annæ Qvarteer. Hans Ansøgning, der først indkom henimod Pestens Ophør, blev ifølge en Erklæring fra Facultas medica, og paa Grund af de andre privilegerede Apothekeres Modstræben, ikke bevilliget.

Deels ved fremfarne Kongers, deels ved private Mænds Godgiørenhed havde Kiøbenhavn allerede paa hiin Tid et ikke ubetydeligt Antal af Stiftelser for gamle, syge og værkbrudne Fattige, de egentlig saakaldte Hospitaler; derimod havde Byen ikke noget Lazareth eller Sygehospital, hvori dens syge Indvaanere til enhver Tid kunde optages til Helbredelse. Indretninger af dette Slags skyldes først en senere Tid. Det Kgl. Frederiks Hospital stiftedes først 1757, ligesom Almindelig Hospital først 1769 fik det Hverv at modtage Syge til Cuur. For begge de militaire Etater existerede derimod Sygehuse nemlig; for Soldaterne det saakaldte Krigshospital paa Ladegaarden uden for Byen, og for Matroserne det saakaldte Qvæsthuus[2]). Men da disse militaire Hospitaler

[1]) Disse 4 Apotheker eiedes paa hiin Tid af J. G. Becker, G. Fleischer, C. Herfort og J. Kirchhoff, om hvilke Apotheker-Taxten af 1672 har følgende Ordspil:

„Und wenn wir ihn Herfort einmal nach Kirchhoff tragen,
So wird er nimmer mehr nach Fleisch- und Becker fragen."

[2]) Qvæsthuset var stiftet i Aaret 1658, og først anlagt paa Bremerholm for saarede Baadsfolk; men skiøndt betydelige Summer

ofte i Krigstid ikke vare istand til at modtage Mængden af Syge og Saarede, bleve ikke sielden under saadanne Omstændigheder desuden private Huse leiede og indrettede for disse.

Ligesaalidet som Kiøbenhavn havde faste Sygehospitaler, ligesaalidet havde denne store By faste, lønnede Fattiglæger, som til enhver Tid, og ikke allene under Epidemier, kunde yde de trængende Syge Hielp. Vistnok vare Barberere ansatte ved de fleste milde Stiftelser; men da kun en høist ringe Deel af Stadens syge Fattige i disse kunde optages, var dette et Savn, som dybt maa være følt. Vel var, som ovenfor bemærkedes, en Stadsphysicus, allerede i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, ansat i Kiøbenhavn; ligesom Tid efter anden, efterat Christian den Tredie havde indført en bedre Orden i Statens Styrelse, Physici være ansatte i flere af Danmarks Provindser, „den gemene Mand til Nytte i deres Sygdom og Skrøbeligheds;" men da en saadan enkelt Mands Embedsvirk-

---

baade ved Kongens og andre Personers berømmelige Ridkiærhed dertil vare skienkede, kom det dog formedelst de indfaldne Krigstider ikke i behørig Stand. 10 Aar senere blev det endog, da Kongen behøvede de Bygninger og Pladse, det indtog, til Holmens Fornødenheder, forflyttet til Fattighusene paa Christianshavn, og derfra atter til Enden af Nyboder, hvor Guldhuset senere byggedes. Først 1682 udkom Fundats for et nyt Qvæsthuus, der Aaret efter blev opført i den derefter saakaldte Qvæsthuusgade, hvor nu en Soldater-Caserne findes. I dette skulde ifølge Fundatsen ikkun de Helbredelige optages, hvorimod de Incurable skulde anbringes i Pleiestiftelser. Skiøndt dette Qvæsthuus oprindelig kun var bestemt for Sø-Etaten, bleve dog i en tidligere Periode ogsaa de qvæstede Soldater, maaskee fortrinsviis de, der havde været ombord paa Krigsskibene, der indlagte, for saa vidt Plads havdes (Jevnfør: Samlinger til den danske Medicinalhistorie. 1 Hefte, S. 69 o. flg.). Naar Krigshospitalet paa Ladegaarden er oprettet, kan jeg ikke angive. Den tidtomtalte Bøtticher siger, at Ladegaarden efter hans Forslag blev indrettet til et Krigshospital, da de fra den spanske Campagne hiemkomne syge Soldater trængte dertil.

somhed skulde fordeles paa en heel Provinds som Siælland, Fyen, det Halve Nørrejylland, eller paa en Stad som Kiøbenhavn, saa skiønnes deraf let, at ikke meget, med Hensyn til fattige Menneskers Hielp i Sygdomstilfælde, derved opnaaedes. Hvad derfor den bekiendte Paulus Eliæ i Aaret 1528 med Grund kunde bebreide sine Samtidige, naar han siger:[1] „I „alle Lande og paa alle Steder, hvor der er god Orden og „Skik, holdes der paa Menighedens Pung vise og kloge Læger „og forsøgte Bartskærere, fattige Folk til Gode, som skal hielpe „og styrke dem, om deres Sygdom kan hielpes; men vi danske „Mænd have saa meget at giøre med Drik og Giæstebud, at „vi kunne saadan mærkelig Ordinants ikke besinde" — dette gialdt, om ikke i sin hele Udstrækning, saa dog for en stor Deel, endnu i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede.

At man længe før den Periode, vi her omtale, i Kiøbenhavn maatte ledes til at gribe Forholdsregler mod smitsomme og pestagtige Sygdomme, indsees let, naar man betænker, hvor ofte denne Stad i Tidernes Løb havde været et Bytte for saadanne Plager. Allerede i Aaret 1350, da Byen hørte under de roeskildske Biskopper, leed den overordentlig af den meest udbredte og meest dræbende Pest, der nogensinde har hiemsøgt Verden, og som har indpræget sig i den europæiske Menneskeslægts Erindring under Navnet: den sorte Død.[2] I det paafølgende Aarhundrede leed Kiøbenhavn i det mindste fire Gange af Pest, nemlig: 1406, 1446, 1461 og 1484, i hvilken sidste Pest Kiøbenhavn skal have mistet henved 2 Trediedele af sin Befolkning.[3] I det 16de Aarhundrede afløste den ene Pest-

---

[1]) I sin Bog: „Huore krancke miislige, saare arme oc fattige mennisker schule tracteris oc besørges" etc. Khaffn. 1528.

[2]) *Mansa*, de epidemiis maxime memorabilibus p. 7 sequ. — Pontoppidan, Origines Hafnienses, S. 85.

[3]) *Mansa*, l. c. p. 13 sequ. Pontoppidan, l. c. S. 212. Bötticher, l. c. p. 82.

Epidemie den anden, med meget korte Mellemrum. Saaledes beretter Historien om Pest i Kiøbenhavn 1511[1]) (da endog Kong Hans's Søn Franciscus døde deraf), 1519 og 1529 (i hvilke 2 Aar, især i det sidste, den saakaldte „engelske Sved" tog grumt afsted i Kiøbenhavn og stundom paa en eneste Dag bortrev 400 Mennesker).[2]) 1536[3]), 1546 (da saa mange døde i Kiøbenhavn, at man maatte begrave Ligene udenfor Byen), 1550 (i hvilken Pest mange adelige Familier uddøde), 1553 (meget heftig), 1564 og følgende Aar, 1575 og 76, 1583 (saa heftig, at 9000 Mennesker bortrykkedes deraf i Kiøbenhavn)[4]) 1592[5]) og 1599.[6]) Allerede strax ved det 17de Aarhundredes Begyndelse, 1601, overfaldt Pesten paa ny Kiøbenhavn, ligeledes 1619[7]); under begge disse Pest-Epidemier blev Universitetet opgivet. 1625 leed denne By atter overordentlig af en pestagtig Sygdom, saa at mange Familier flyttede bort;[8]) ligeledes 1629[9]) og endnu mere 1637, da 5000 Mennesker døde;[10]) atter 1645[11]) og 1654,[12]) da det dobbelte Antal skal være bortrykket.

---

1) Ifølge et gammelt Manuscript. Jvf. Dagen for 1831 Nr. 248.
2) Hvitfeldts Danmarks Krønike. Fol. Udg. II. S.
3) Fortalen til Henrik Smidts Bog om Pestilentzis Aarsag o. s. v.
4) Om disse sidst anførte Epidemier og Kilderne til deres Studium, see Mansa: „Historisk Udsigt over de meest bekiendte Epidemier i Danmark, fra 1539 til 1588;" i Molbech's nordiske Tidsskrift, 4 B. 1ste H. S. 75 flg.
5) Slange, Christ. IVdes Historie, S. 63 og 66.
6) Slange, a. St. S. 157. I dette Aar bortrykkede Pesten i Kbhvn 8000 Mennesker.
7) Slange, a. St. S. 172 og S. 424-426. *Olai Wormii* et ad eum epistolæ, p. 16, 25, 41.
8) Slange, a. St. S. 518. Bøtticher, l. c. p. 83.
9) Ol. Worm, l. c. p. 152, 398.
10) Ol. Worm, l. c. p. 18, 483.
11) Ol. Worm, l. c. p. 525, 526.
12) Ol. Worm, l. c. p. 119, 589, 1073, 1129, 1132, 1134.

De Foranstaltninger, der i de ældre Tider (før Reformationen) fra Statens Side ere trufne mod truende eller udbrudte Pest-Epidemier have i Kiøbenhavn som i det hele øvrige Land upaatvivlelig ene bestaaet i at henflye til det guddommelige Forsyns Barmhiertighed ved Bønner, Processioner, ved Syndernes Afbedelse, ved Offer, Fasten o. desl.: Foranstaltninger, der maatte ligge saameget nærmere, som Pesten paa de Tider ansaaes som en Straf, Gud havde paalagt Menneskene for deres Synder. Efter Reformationen forordnedes vel bestandigen under saadanne ulykkelige Omstændigheder een eller flere Bededages Holdelse, saa at der fra Prædikestolene overalt i Danmark giordes Bøn for at bevare Riget fra Pest; men man blev ikke staaende herved ene.

Allerede kort efter Universitetetets Restauration finde vi, at de medicinske Professorer udarbeidede populaire, paa dansk skrevne Anviisninger til at kiende og behandle Pesten. Af Th. Bartholins allerede ovenfor citerede Ord sees, at disse Anviisninger vare beregnede paa, at Almuen af dem skulde lære at behandle sig selv under en grasserende Pest, da Lægerne hverken vare forpligtede eller villige til at komme de Syge til Hielp, og de faa i Pesttider som Pestchirurger ansatte Barberere ikke vare tilstrækkelige til at yde Alle den fornødne Bistand. Foruden Pestens Kiendetegn indeholdt disse Anviisninger Opgivelse af Præservativ- og Cuurmidler, som, under visse opgivne Navne og for en vis bestemt Priis, af Almuen kunde afhentes paa Apothekerne. De Fattige erholdt frie Medicamenter.*) Men uden at tale om det Mislige i enhver saadan Selvbehandling og i enhver saadan, for alle Constitutioner, for enhver Alder og ethvert Kiøn for-

*) „Skal,“ hedder det i Christian den Fierdes Reces af 1643, „Pestmesteren gives og betales af Byen Medicamenter, som Fattige fri kan have hos ham at hente“ o. s. v.

ud bestemt Cuurmethode: saa skiønnes let, at man af en anden Grund maatte tabe Tilliden til disse Anviisninger, og denne Grund er ligefrem den: at de raadgivende Læger aldrig selv havde iagttaget, mindre behandlet nogen Pestsyg; og at de saaledes kun af almindelige Grundsætninger i Videnskaben eller af fremmede Skrifter afgave en Dom, som dog maatte være høist tvivlsom og høist forskiellig efter de forskiellige Epidemier. Af saadanne Anviisninger (Consilia antipestilentialia) haves een, skreven af den Kongelige Livlæge og Professor ved Kiøbenhavns Universitet, Peter Capitain, i Aaret 1553; een af Professor Christian Morsing i Aaret 1546; een af det medicinske Facultet, skreven 1619, revideret 1637 og forøget 1654; og endelig een fra Pesten 1711, som vi senere nærmere skulle omtale, skreven af det daværende medicinske Facultet, saavidt jeg veed dog fornemmelig af Franckenau.

Skiøndt upaatvivlelig allerede meget tidlig visse Forsigtighedsregler ere trufne med Hensyn til Samqvemmet med Personer[1]), som lede af smitsomme Sygdomme, eller med Hensyn til Handelsforbindelser med Stæder, hvor smitsomme og pestagtige Sygdomme herskede: saa synes dog bestemte Forbud derimod først at være udgangne under Christian den Fierde,[2])

---

[1]) I Christian den Andens Hofreglement, omtrent fra 1520, hedder det: „Er nogle af Capellanerne besængte af Pestilents, skulle de ei komme op at tiene, førend 6 Uger forgangne ere, efterat de have fanget Bod o. s. v.“ (See Almeennyttige Samlinger, 28 B. S. 34).

[2]) Blandt de svenske Besværinger, der fremsattes ved Grændsemødet i Knærød imellem de danske og svenske Affendinge 1624, er ogsaa følgende: At Danmark twende Gange havde været tilluft og tilspærret for den svenske Konges Poster og Brevdragere til den danske Konge, paa Grund af Pesten, som grasserede i Sverrige. — Denne Grund ansaae de Svenske imidlertid kun for et Paaskud, som de Danske benyttede, for at faae Leilighed til at fortrædige de Svenske. At den neppe har været andet, og at Spærrings-Anstalterne kun ere drevne med liden Alvor, fremgaaer nokſom deraf: at Veiene i Danmark vare

og senere at være efterfulgte af de følgende Konger [1]) Medens Spanien allerede i Midten af det 16de Aarhundrede havde meget fortrinlige og strengt overholdt Quarantaine-Anstalter, gialdt Flugt [2]) fra de inficerede Byer som Hovedreglen i næsten hele det øvrige Europa; og først meget senere indførtes her, hvad Erfaring dog havde viist at være af stor Nytte i hiint Land. I Christian den Fierdes Reces af 1613 bestemmes: at Ingen, som kommer fra Steder, hvor Sygdommen er begyndt, maa tillades Adgang til Steder, som endnu ere frie for den; at hvis dog Nogen indkommer, indlægges han 4 eller 5 Uger i Pesthuset, eller i Værelser, hvor ingen Sygdom har været, og tillades først at udkomme, naar imidlertid ingen Sygdom har viist sig hos ham; at Breve fra smittede Steder skulle giennemryges; at ingen Skibe eller Haandtering tillades fra saadanne Steder; og at aldeles ingen derfra komne Skibsfolk eller Varer tilstedes at føres i Land, under Confiscation og anden høieste vilkaarlig Straf. — I et

aabne om Sommeren, da Pesten i Sverrige var heftigst, og derimod tillukte om Vinteren, da den var lemfældig eller ophørte. „Og," fremføre de svenske Affendinge, „endog Sygdommen meest forleden Aar (1623) tog Overhaand i Stockholm og Norkøping, saa undsaae man sig dog ikke udi Øresund, det derfra komne svenske Gods at ransage, under det Skin, at det ikke var didbragt fra pestbefængte Stæder; da det i Gierningen skeete, at deraf Told kunde tages." (Jevnf. Slanges Christ. IVs Historie S. 513).

1) Saaledes udgik Forbud paa Handelen med Stæderne i Østersøen, især med Rostock og Danzig 1625; et lignende med Danzig 1660, med Køningsberg 1661, med pestsmittede Stæder overhovedet 1680.

2) I en Tractat om Pesten, der tillægges en vis Bisskop Knud (Episcopus *Arusiensis* civitatis Daciæ ɔ: Vesteraas (Arosia), og er trykt henimod Slutningen af det 15de Aarhundrede, anføres som Hovedmidlet mod Pest: at man forbedrer sig; men dernæst som et ikke ringere, at man tager Flugten. (Summum remedium est: ut tempore pestilentie penitentia & confessio medicamentis ceteris preferantur. Promitto tunc summe, quod valde bonum remedium est: fugere & locum infectum mutare.

Quarantaine-Forslag, som det medicinske Facultet i Aaret 1661 afgav *), ifølge Befaling af Kong Frederik den Tredie, og som er fulgt i Rescriptet af 2de August s. A. angaaende Pesten i Kønigsberg, giøres Forskiel imellem saadanne Varer, hvorved Smitten kan hænge, og saadanne, som uden Skade kunne indføres fra smittede Steder, ligesom der ogsaa i samme bestemmes Forholdsregler ved hines Desinfection. — Dog saa nøiagtige og bestemte Quarantaine-Anstalter, som dem Danmark fik, da den Pest-Epidemie, vi her omtale, truede og senere indsneg sig, har vort Fædreland tidligere ikke havt. Disse skulle længere hen nærmere meddeles.

De af Pest Angrebnes Indespærring i deres Huse med en Sygevogter eller Sygevogterske, saa at al Samqvem med Andre, end den aandelige og legemlige Læge forbødes: var en med megen Haardhed og Consequence paa flere Steder i Europa tidlig giennemført Forholdsregel, der, saa nødvendig den end kunde synes at være, især i Byer, hvor man manglede et tilstrækkeligt Antal Sygehospitaler, medførte den meest forhadte og piinlige Tvang for de elendige Paagieldende. At slige Forholdsregler ogsaa i Kiøbenhavn tidlig have været anvendte, bør man med Sikkerhed kunne slutte. I Christian den Fierdes forhen omtalte Reces paabødes en saadan Indespærning, men dog under en mildere Form. De nærmest Beslægtede maatte, „om de det endelig ere begiærendes, tilstedes til de Syge at indgaae; dog at de siden fra andet Selskab og Samqvem (undtagen Kirken) sig entholde." Senere skærpedes disse Isoleringer; hvilket af det Følgende, naar Pesten 1711 nærmere omhandles, vil kunne erfares.

Under udbrudte Pest-Epidemier at affondre de Syge fra de Sunde, ved at indlægge hine i egne dertil indrettede Huse

*) Th. Bartholin de med. domest. Danorum. S. 327.

eller saakaldte Pesthospitaler, hvor flere af Pesten Befængte i Fællesskab kunde nyde Pleie og Behandling: var en Foranstaltning, der maatte ligge meget nær, og derfor kan antages, tidlig at være truffen her i Kiøbenhavn, skiøndt vistnok Pesthusene i denne By, som i det hele øvrige Danmark, vare meget langt fra at kunne ansees som Mønstre i deres Slags. Allerede i Aaret 1522 anlagde en riig Kiøbmand, Claus Denne, et Pesthuus udenfor Kiøbenhavns Vesterport; rimeligviis i Anledning af den kort i Forveien (1519—1520 [1]) grasserende engelske Sved. Men dette eksisterede i denne Form kun en meget kort Tid. [2]) — I Aaret 1612, da stor Sygelighed, som det hedder hos Slange (i Christian den Fierdes Historie S. 321), herskede i den danske Leir, blev en stor Mængde Syge, som vare komne tilbage fra Calmars Belei-

[1]) 1519 angives i Almindelighed som det Aar, da den engelske Sved herskede i Kiøbenhavn; men den vedblev ogsaa det paafølgende Aar. Hvitfeldt (Danmarks Krønike S. 957) beretter, at een af Kiøbenhavns første Professorer, Peder Skotte, døde 1520 af Pestilents.

[2]) 1524 fik Claus Denne Kgl. Brev paa at maatte opbygge et St. Annæ Hospital i Kiøbenhavn „paa det Sted, hvor St. Giertruds Capel staaer,“ med den Forpligtelse at stifte „et saa mærkeligt Hospital, som noget kan findes i Danmark, opmuret af Grunden, med Badstue og anden Beqvemhed, som syge Mennesker besynderligen Behov have.“ (Wendts Bidrag til Fattigvæsenets Historie 1 Hefte S. 32 og flg.) Da Cl. Dennes Stiftelse, der, uagtet den anførte Bestemmelse, mere var et sædvanligt Fattig-Hospital end et Syge-Hospital, kom til at ligge i selve Byen, maatte det saaledes ophøre at være en Separations-Anstalt for Pestsyge. Det er af det her Oplyste — hvis ellers det af Cl. Denne paatænkte Hospital nogensinde kom istand, som vel er meget uvist — klart, at Jonge (i sin Khavns Beskrivelse) har Uret, naar han anseer det for rimeligt, at det Pesthuus, som i en senere Tid omtales, og som endnu existerer af samme Navn, skiøndt af ganske anden Gavn, er identisk med det af Cl. Denne for smitsomme Sygdommes Skyld anlagte Hospital; hvorimod det er langt rimeligere, at Pesthuset er en Fortsættelse af St. Jørgens-Hospital udenfor Kiøbenhavns Vesterport, hvilket nærmere vil fremgaae af det Følgende.

ring, indlagt i St. Jørgens Hospital[1]) mellem Nørre- og Vesterport. Det samme var Tilfældet i Aaret 1619, da Pesten grasserede heftigt i Siælland, og dette Hospital atter blev brugt til at isolere de af Smitsoten Angrebne.[2]) Fra denne Tid kaldtes det i Almindelighed **Pesthuset**. Paa Tider, da ingen Pest eller smitsom Sygdom grasserede, benyttedes St. Jørgens-Gaarden, ligesom tidligere, til en mild Stiftelse for trængende Fattige; ja denne Brug ophørte ikke engang, naar den benyttedes som Pesthuus. I Aaret 1632 bleve saaledes de af smitsom Sygdom Angrebne udførte til dette Hospital; men da bleve ogsaa dets Bygninger udvidede, for at gjøre en Skilsmisse imellem dem, som med smitsom Sygdom vare befængte og andre fattige syge Mennesker.[3]) I Aaret 1645 skienkede Christian den Fierde „til Pesthuset for Kiøbenhavn"[4])

---

[1]) **St. Jørgens Hospital** er upaatvivlelig af alle milde Stiftelser i Kiøbenhavn den ældste, og var oprindelig bestemt til at modtage og affondre fra andre Menneskers Selskab dem, der lede af Spedalskhed, en Sygdom, som i Middelalderen saavel her i Danmark som i den største Deel af det øvrige Europa var overordentlig udbredt. Allerede i det 13de Aarhundrede existerede et saadant, eller maaskee flere, i Kiøbenhavn. Herom vidne nogle endnu bevarede Gavebreve, hvorved større eller mindre Summer skienkedes til de Spedalskes Hospital (Pontoppidans Origin. Havn. S. 165—166). Lignende St. Jørgens-Gaarde besadde paa den Tid de fleste større Byer i Danmark. Men da denne Sygdom i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede mærkelig aftog, fik de efterhaanden en anden Bestemmelse. I Aaret 1538 blev det Kiøbenhavnske St. Jørgens Hospitals fleste Indtægter tillagte Hellig-Aands Hospitalet i Byen; men det vedblev dog under en egen Forstanders Tilsyn at have endeel Lemmer.

[2]) Pontoppidans Orig. Havn. S. 296.

[3]) Pontoppidan p. a. St. S. 296.

[4]) I Christian den Fierdes Reces af 1643 paabydes Oprettelsen af Pesthuse med egne Kirkegaarde til Fattiges Begravelser i alle Byer.

aarlige Indtægter af Kirkerne i Siælland; ligesom det allerede tidligere var befalet, at der hver Søndag og hellig Dag gik Tavler om i Kiøbenhavns Kirker til Hielp for dette Pesthuus. I den store Pest, som herskede i Kiøbenhavn 1654, blev det udentvivl, ligesom tidligere 1632, anvendt til de Pestsyges Separation [1]); men i Aaret 1659 blev dette Hospital, ligesom det dengang udenfor Kiøbenhavn liggende Vartous Hospital, ødelagt i Anledning af Beleiringen. 1665 blev det anlagt paany (noget længere fra Staden, ned mod Kallebodstrand, paa Vesterfælled, hvor det endnu staaer og har samme Navn, men er privat Mands Eiendom); men det blev nu en ganske under Fattigvæsenet i Kiøbenhavn sorterende Stiftelse, hvor gamle, fattige, skrøbelige tildeels afsindige Mennesker [2]) bleve optagne; og skiøndt det fremdeles vedblev at kaldes Pesthuset, tiente det i den kommende Tid ikke mere til den Brug, hvorpaa dets Navn tyder. Under Pesten 1711 havde Kiøbenhavn ikke en eneste Bygning, bestemt til Pestsyges Modtagelse, men den da nedsatte Sundheds-Commission maatte, efterat Sygdommen begyndte mere og mere at tage Overhaand, dertil indrette en af en privat Mand leiet Gaard.

Uagtet der hverken i de tidligere Bevillinger for enkelte

---

[1]) Men at det ogsaa da tillige har været en almindelig Pleiestiftelse sees af Wolffs Encomion regni Daniæ, trykt 1654: »Kiøbenhavns velvise Magistrat har ladet stifte et Pesthuus, derudi at indtage Fattige, naar de blive syge, og Tienestefolk, som tiene de Folk, hos hvilke liden Hielp var at formode, indtil de bleve igien helbredede og vel tilpas, og kunne komme til at tiene igien; faae de ikke deres Helbred igien, da blive de derinde deres Livstid.«

[2]) Ligesom der allerede ved Udvidelsen af St. Jørgens-Hospital 1632 sammesteds var oprettet en Daarekiste for at forvare Afsindige, saa blev denne Brug nærmere reguleret ved Rescript af 26de Juni 1697. Ved Rescr. af 31te Aug. og 3die Sept. 1703 blev det bestemt, at arme Folk, som ere beskadigede i Ansigtet eller paa Fødderne, skulde optages i Pesthuset udenfor Vesterport.

Bartskærere, eller Skraaer for Barbeerlaug i Byerne, saa lidt som i de bekiendte Statuter for Barbeeramtet i Kiøbenhavn af Aar 1577 [1]) findes nogen bestemt Hentydning paa at Barberne vare forpligtede til at tiene som Pestmestere (et Navn, som man, saavidt jeg veed, ogsaa først i det 17de Aarhundrede begyndte hos os at bruge): saa laae dog upaatvivlelig denne Bestemmelse i den Clausul, der altid findes tilføiet de givne Bevillinger, at de skulde være rede til Kongens Tieneste; hvorved ikke allene Tienesten i Krig, til Lands eller Vands, men ogsaa den ikke mindre vigtige Tieneste under Pest-Epidemier kan antages at være forstaaet. Først ved Christian den Fierdes titomtalte Reces af 1643 blev noget Nøiere i denne Henseende bestemt. „Naar Pest udbryder," hedder det i denne, skal „strax en god og vel forfaren Pestmester eller Bartsker antages, og „have en god Maanedsløn af Byen, saalænge Sygdommen varer. „Ham skal og sættes hvad han af de Syge, som Formue have, maa „tage; de Fattige skal han for intet og den Løn, han af Byen „haver, tiene og besøge, saa og bruge de Raad, Medici foreskrive. „Og skal han i Begyndelsen selv endog uombedet gaae i de Huse, „hvori Pesten begynder, der lade ryge og bruge Raad, Præser„vativer, og alting forekomme, saa vidt Gud den Allermæg„tigste giver selv naadelig Raad og Lykke; og naar Pesten „grassferer, da skal han meddele Enhver Raad, som Raad er „begierendes, dem ogsaa, som ham lader fordre, besøge, og „overalt tage Vare paa Pesthusets Syge." — Disse Bestemmelser gialdt i Hovedsagen aldeles paa den Tid, vi her omtale. De yngste Mestere i Amtet vare fornemmelig forpligtede til denne Tieneste. [2]).

[1]) Disse ere aftrykte paa Latin i Th. Bartholins Cista medica, p. 61, men i Originalsproget (Dansk) i Herholdts Archiv for Lægevidenskabens Historie, S. 115.

[2]) I Anledning af en Barbeersvends Examen og paafølgende Optagelse i Lauget 1673, hedder det saaledes i Oldermandsbogen: „Han (den

Helsingør, der i Middelalderen maatte lide meget ved Fienders Overfald, Brand og Plyndring (f. Ex. af Lybekkerne Aar 1311, 1372 og 1522) tiltog dog snart igien, baade i Størrelse og Folkemængde, da Øresunds Told, som der fra ældgammel Tid blev opkrævet, og Byens herved fremhiulpne Handel, gav den vigtige og betydelige Næringskilder. Den var saaledes allerede paa den Tid, vi her omtale, en temmelig anseelig Kiøbstad, med henved 6000 Indvaanere; og i det Hele bedre bygget, end den ældre Deel af Kiøbenhavn. Ved det store Antal Skibe, der allerede i det 17de Aarhundrede passerede fra og til Østersøen giennem Øresund, og som efter Wolffs Encomion regni Daniæ (S. 519) undertiden paa een Dag kunde beløbe sig til 2 à 300, ja endog 600 og flere Coffardieskibe, havde Byens Indbyggere stor Fortieneste; men vare og, da ingen regelmæssig og vedvarende Quarantaine sikkrede dem, idelig udsatte for Tilførelsen af smitsomme Sygdomme. Med Hensyn til Communalforfatning, Sundhedspolitie og Medicinalvæsen, stod denne By omtrent paa samme Fod som Hovedstaden; dog snarere under samme, saa at det, der tidligere er fremsat om Kiøbenhavn, for største Delen ogsaa gielder Helsingør. Nogen ansat eller offentlig lønnet Læge havde denne By paa bemeldte Tid ikke, og, saavidt jeg har fundet, ikke engang nogen privat practiserende Læge. Omtrent mod Aaret 1704 opholdt den før omtalte J. G. de Bøttcher sig i Helsingør; men forlod Byen atter efter megen kort Tid, og tog 1705 Doctorgraden i Kiøbenhavn. Derimod

---

examinerede Svend) gav en Revers fra sig, at han vilde være Lauget tro og huld, fortie hvad der passerede i Amtet, og love, at han, naar en Pest udbrød, som den yngste Mester i Amtet vilde lade sig bruge som Pest-Mester og Barbeer, ligesom alle før ham i Lauget havde giort.“ De yngste Mestere paalaae endnu en anden Forpligtelse, den nemlig at jage Bønhaser og Fuskere.

havde Byen flere Amtsmestere. I Siælland var vel en Landmedicus, Dr. Johannes Elias Müller, offentlig ansat og lønnet; men han boede i Sorøe. Under Pesten fik han Ordre til at holde sig færdig, om hans Tieneste kunde begieres i Helsingør og Omegn. Skiøndt der, paa hans Ansøgning, tilstodes ham et maanedligt Salarium af 20 Rdl. for at holde sig parat til denne Tieneste, blev den dog i Gierningen ikke requireret af ham. Et Hospital havde Helsingør, der tidligere var doteret med rige Indkomster fra Skaane, hvoraf baade Skolen og de fattige Syge havde deres Ophold. Men ved Skaanes Tab gik det meget tilbage for dette Hospital; skiøndt det senere ved aabent Brev af 1ste Sept. 1661 erholdt Tavlepenge af hver Kiøbsted- og Landsbykirke i Danmark, undtagen af Kiøbenhavns Kirker.

Efterat den fra Constantinopel udgaaede og stedse mere og mere Nord paa trængende Pest, som ovenfor beskrevet, havde naaet Danzig og flere Stæder ved Østersøen, og Danmark saaledes i høi Grad truedes: udgik 1709 d. 16 Aug. et Forbud, hvorved al Handel til og fra det Danske Monarchies Riger og Lande paa Danzig og andre befængte Stæder i Østersøen ophævedes. I alle Søstæder i Danmark dannedes der en Commission, bestaaende af En af Øvrigheden, En af de bedste Borgere og En af de erfarenste Skippere, som tilligemed Tolderen og Apothekeren, hvor en saadan var, og med en Chirurgus*) skulde examinere alle fra Østersøen kommende Skibe, og lægge ethvert mistænkt Skib i Quarantaine. Amtmændene fik Befaling at udsætte expresse Strandvagter, for at have nøie Tilsyn med Lodser og Fiskere, som under Livsstraf forbødes at komme nogen Seilende omborde. For at

*) At ingen Læge omtales som Medlem af denne Commission, er bevisende for hvad forhen er fremsat om Landets Trang paa Læger.

Ingen skulde være uvidende om deres Pligter i denne Henseende, bleve i alle de Kirker, som laae Stranden nærmest, Placater desangaaende hver Søndag oplæste fra Prædikestolen. I Mundingen eller Indløbet til enhver Havn udlagdes et Skib eller mindre Fartøi [1]) paa Vagt, som skulde forbyde ethvert, hvad enten under dansk eller fremmed Flag seilende Skib at indlægge, førend Sundhedspassene befandtes rene. Breve og Papirer skulde tages med en Tang eller andet beqvemt Instrument, og giennemryges med Svovl, Malurt og desl., førend de bragtes paa Toldboden. Breve fra Polen, Preussen og Pommern maatte fra Posthusene i Lybeck og Hamborg ikke forskikkes til Danmark, førend de vare giennemrøgede. — De Steder, hvorhen mistænkte Skibe bortvistes for at holde 40 Dages Quarantaine, vare: Saltholm for Kiøbenhavn og Siælland; Sprogøe i store Belt og Brandsøe i lille Belt for Fyen; Kyholm ved Samsøe for Jylland; Askøe for Lolland og Falster, og Bresen for Langeland. Paa disse Stedrr befaledes det, at Huse skulde opføres eller indrettes til Logie for Quarantainisterne, Pakhuse for Godset og Varerne og Pesthuse for de Syge. De forsynedes med en Huusvert, en Chirurg med Svende og Drenge, og de nødvendige Levnetsmidler og Medicamenter [2]). Ved Rescript af 19de August 1709 til Bisskopperne i Danmark blev det befalet, at der fra Prædikestolene overalt i Riget skulde giøres Bøn for at bevare det fra Pe-

[1]) Fregatten Ørnen blev den 31te Aug. 1709 beordret til Station ved Helsingør, for at vaage over Quarantaine-Anordningernes Overholdelse; et lille Fartøi i samme Hensigt til Khavns Rhed; et andet mellem Femern og Lolland; et tredie i lille Belt, og et fierde mellem Møen og Stevns. (Gardes Efterretninger om den danske og norske Sømagt. 2 B. 2 H. S. 98.)

[2]) Ifølge Rescript af 28de Sept. 1709 til de Deputerede for Finantserne skulde der, med Hensyn til Omkostningerne for de nævnte Quarantaine-Indretninger, udstedes Creditordre til Amtstuerne, indtil en rigtig Repartition paa Publicum kunde blive giort.

sten. Professorerne i det medicinske Facultet fik under samme Dato Ordre til: „at de paa det medicinske Auditorium to Ti„mer om Dagen skulle læse paa Dansk, hvorledes farlige pesti„lentialske Sygdomme skulde præcaveres, kiendes, omgaaes og „cureres, hvortil de skulde invitere ikke allene Studiosos paa „Academiet, men og det hele Bartskeramtets Mestere og Svende; „og maatte det undertiden være tilladt en eller anden Mester „eller Svend at examinere."

Forbudet paa Handelen med Danzig og flere af de østersøiske Steder maatte være saa meget mere trykkende, som den haarde Vinter 1709 havde foraarsaget megen Dyrtid. I August Maaned s. A. (d. 26de) blev det derfor forbudt at udføre nogetslags Kornvarer, undtagen Boghvede, fra Danmark. Trangen til Tilførsel af Kornvarer udenlandsfra tiltog desuagtet, saa at Kongen i Marts 1710 maatte bevillige sine Undersaatter at beseile de i Østersøen inficerede og mistænkelige Stæder om Kornvarer; dog under den Betingelse, at Skipperne saavelsom Folkene edelig forpligtede sig til at efterleve de Instructioner, som Sundheds-Commissionen foreskrev dem, betræffende Maaden, hvorledes de skulde forholde sig paa de inficerede Steder, og senere, naar de kom hiem. I August s. A. ophævedes Forbudet mod Handelen paa Danzig; derimod skulde det vedblive at gielde med Hensyn til de andre smittede Stæder ved Østersøen.

Imidlertid udbredte Pesten sig i Sommeren 1710 mere og mere i det nordlige Tydskland, og ved Rescr. af 1ste Sept. s. A. til Stiftsbefalingsmændene, Amtmændene og Magistraterne i Danmark, paalagdes det dem, alvorlig at overholde den d. 19de August forrige Aar udgangne Anordning*). „Vore Lande",

*) At Anordningerne ikke nøiagtigen have været fulgte, at Strandvagterne have ladet Folk fra Skibene uhindrede gaae i Land paa Kysten, ja at danske Færgemænd selv have ført smittefængende Varer, saasom

hedder det, „maae bære største Frygt for at drive nogen Handel med Königsberg, Stettin, Stargard og endeel mecklenborgske Landstæder."

I Helsingør[1]) frembød Mængden af de som oftest paa Rheden liggende Skibe de største Vanskeligheder med Hensyn til Overholdelsen af de paabudte Foranstaltninger, og det uagtet en bevæbnet Barkasse i Sommeren 1710 var commanderet til at assistere det der liggende Vagtskib (Snauen Frøken Elsken, der havde afløst Snauen Phoenix.)[2]). Det var saaledes ikke uden Exempel, at Færgemændene havde bragt Folk iland fra smittede Skibe[3]). Adskillige engelske og hollandske Skippere negtede at heise Quarantaineflaget, (som paa den Tid var hvidt) og at lægge sig for Anker, hvor Vagtskibschefen befalede det. Disse Vanskeligheder forøgedes endmere i November, da der indløb Efterretning om, at Sygdommen var udbrudt i Stockholm og flere andre Stæder i Sverrige, hvorfor ogsaa de nordsfra kommende Skibe skulde examineres. I det Hele manglede man et tilstrækkeligt Antal af paalidelige Mænd, til hvem man kunde betroe Vagtholdet.

Sundhedstilstanden i Helsingør havde ikke desmindre hele Sommeren 1710, saavidt det skiønnes, været god; og først i

---

Hør iland, sees, blandt andet, af Klager, forebragte for Helsingørs Sundheds-Commission.

1) Med Hensyn til den paa de følgende Blade givne Beskrivelse af Pesten i Helsingør, da skylder jeg her offentlig at bevidne Hr. Stadsphysicus Klem i Helsingør min Tak, fordi han velvilligen til Afbenyttelse har overladt mig nogle Optegnelser om Pesten i denne By, som han har uddraget af den der nedsatte Sundheds-Commissions Protocoller.

2) See Garde's Efterretninger om den danske og norske Sømagt 2 B. 3 H. S. 187. 201.

3) Det blev derfor senere anordnet: at alle Baade til en vis Tid skulde laases i Helsingørs Havn om Aftenen, og først gives frie om Morgenen til dem, som vare forsynede med Tegn.

de sidste Dage af September indtraf et mistænkeligt Dødsfald, idet en Silkevæver fra Stockholm, der var kommen til Byen to Dage førend de svenske Stæder erklæredes smittede, blev syg i sit Logie hos en Færgemand Dow i Strandgaden, og døde efter 4 Dages Sygdom af en typhøs Feber med Petechier (Fleckfeber). Fiorten Dage derefter bleve i samme Huus en Dreng paa 14 Aar, Huusmoderen og en Pige syge, hvoraf de to først efter faa Dage døde under samme Tilfælde som hiin, med Undtagelse af, at der hos Konen i Huset ikke saaes Pletter. Ved en den 19de November foretaget Undersøgelse fandtes imidlertid ingen at lide af mistænkelig Sygdom; og sees det da, at al Praxis i Byen besørgedes af Apothekeren Peckel og 4 Barberere, hvoraf En, ved Navn Lindorf, var den meest brugte. En anden af disse havde nogle Patienter fra de Kongelige Skibe, som vare indlagte i de Fattiges Huse (det før omtalte Hospital).

Fra den i Helsingør nedsatte Sundheds-Commission, der bestod af Commandanten paa Kronborg, General-Major Pforten, Justitsraad og Tolddirecteur Kenckel og tvende af Magistraten, Borgemester Garben og Jesper Fahrenhusen, udgik nu en indstændig Anmodning til alle Byens Beboere, hvorved de opfordredes til strax at anmelde, naar Nogen blev syg.

Kort efter indtraf flere Dødsfald paa Lappen, en af Færgefolk, Lodser og Fiskere beboet Forstad, Nord for Byen. Ifølge en Indberetning af 28de Nov. vare 6 Personer døde kort efter hinanden. Men de til Ligenes Besigtelse udsendte Barberere, Lindorf og Meyer, havde ei forefundet noget egentligt Tegn paa Sygdom hos dem. De tilskrev deres Død allene Hunger; da de efter Naboernes Udsigende kun havde havt raae Kaalstokke og Vand at leve af, paa Grund af den almindelige og tiltagende Armod og Hungers-

nød. De angrebne Huse bleve nu spærrede og Vagt sat ved dem, efterat først de Afdødes Efterladenskaber vare brændte.

Som Følge af disse foruroligende Efterretninger fik Etatsraad Georg Grundt, Vicebergemester og Stadsphysicus i Kiøbenhavn Johan Eichel, og Michael Scharfenberg, Apotheker sammesteds, under 3die December Ordre at begive sig til Helsingør, for med største Flid at undersøge Tilstanden der, og derefter tilligemed Sundheds-Commissionen i Byen „at tage Præcaution, enten med Byens ganske Tilspærrelse, om „der befindes saadan Sygdom, som kan være af farlig Conse„qvents, eller paa andre Maader at giøre forsigtig Anstalt." Fandtes Rygtet om at Pesten var udbrudt i Helsingør usandt, skulde den nedsendte Commission tage Tingsvidne derom. Efter denne Commissions Befaling bleve nu de allerede trufne Anstalter, med Hensyn til Smittens Forplantelse fra de angrebne Huse paa Lappen, skærpede; men da ingen yderligere Forholdsregler toges, især med Hensyn til Byens Afspærring, saa maa Commissionen ikke have fundet tilstrækkelig Anledning til at erklære den for pestbefængt; hvilket den, ifølge de allerede givne Oplysninger, ei heller da kan antages at have været.

Sygdommen paa Lappen udbredte sig imidlertid videre og selv blandt de Militaire, saa at der den 23de Dec. af disse vare 17 Syge og 2 pludselig Døde. De Syge bleve affondrede fra de Friske. Lappen blev spærret, og Omsorg draget for at hindre al unødvendig Forbindelse imellem denne Forstad og Helsingør selv, som endnu synes at have været fri for mistænkelige Tilfælde. Ved Rescr. af 24de December blev en Medicus, Dr. von Westphalen, og en Chirurg Drewis tilstaaet en maanedlig Gage, hiin af 50, denne af 8 Rdl., for deres Tieneste og Opvartning hos Helsingørs Fattige. Desuagtet tiltog Sygdommen mere og mere. I Januar viste der sig hos flere

Soldater under Sygdommens Forløb Buboner (Kiertelhævelser i Lysken, Armhuulheden o. s. v.), der mere og mere maatte bestyrke Formodningen om, at den udbredte Sygdom var af pestagtig Natur. Den 14de Januar udgik der fra det i Kongens Fraværelse nedsatte Conseil en Befaling til Præsteskabet, Dr. Westphalen og samtlige Chirurger og Bartskærere i Helsingør, at de til næste Dag (d. 15de Jan.) skriftligen under deres Hænder og ved deres Salighedsd Eed skulde give Underretning om Sygdommen i Helsingør, „hvorvidt den var smitsom og pestilenzialsk eller ikke." Deres Beretning maa ikke have været fuldkommen klar og bestemt; thi faa Dage efter nedsendtes Dr. Jens Bing, der i den foregaaende Sommer, som Overmedicus paa den danske Flaade, havde havt Leilighed til at see og behandle en Mængde, af ondartede Febre angrebne Matroser og Soldater. Hans Hverv var at undersøge om Pesten var tilstede eller ikke. Han skulde først underhaanden indhente Oplysninger hos Apothekeren, Barbererne og de Syge, og siden conferere med Dr. Westphalen. Resultatet af hans Undersøgelse blev: at ingen Pest herskede i Helsingør, men vel en ondartet epidemisk Feber. Under 1ste Februar fik det medicinske Facultet og Stadsphysicus Johan Eichel Befaling at conferere med de Kgl. Livmedicis: Justitsraad Johan Conrad Wolfen, Justitsraad Johan Adam Hoffstetter og Johan Buchwald, om Sygdommen i Helsingør, og derom uden Ophold at indgive deres Betænkning. Men da denne nødvendig maatte være afhængig af de fra Helsingør indkomne Beretninger, navnligen Dr. Bings, hvilken Læge med bestemte Ord havde erklæret, at ingen Pest herskede i denne Bye, saa er det begribeligt, at Helsingørs allerede da paatænkte og foreslaaede Indespærring, for at frelse Hovedstaden og det omliggende Land, ikke kom til Udførelse, men udsattes til et Tidspunkt, da Sygdommen havde taget saadan Overhaand, at in-

gen menneskelig Foranstaltning kunde modstaae dens Magt. Dr. Bing maatte siden, da hans afgivne Betænkning ansaaes at have foranlediget Smittens Overførelse til Hovedstaden, høre meget ilde af de Kiøbenhavnske Læger, og vistnok ikke uden Grund. Bötticher kalder saaledes hans Beretning om Tilstanden i Helsingør uoverlagt og falsk (relatio insulsa et falsa*), og tilskriver for største Deel den Tro, man fæstede til Bing, i Stedet for at høre hans (Böttichers) og andre Lægers Raad, at Smitten blev overført til Kiøbenhavn. Skiøndt nu vistnok de flere pludselig indtrufne Dødsfald paa en Tid, da Pesten rasede rundt omkring i de nærliggende Lande, vel burde giøre Dr. Bing mistænkelig og tilbøielig til at tilraade Byens Afspærring: saa bør man dog billigen betænke, at paa den ene Side de hidtil stedfundne Tilfælde høist rimeligen ikke havde frembudt aldeles bestemte og characteristiske Mærker paa Pesten; og at han paa den anden Side udsatte sig for et meget betydeligt Ansvar, hvis han uden tilstrækkelig Grund havde tilraadet en Foranstaltning, der maatte have de meest uberegnelige og ulykkelige Forstyrrelser i Handel og Vandel og i Familielivet til Følge. Maaskee tør man ogsaa antage, at de af Byens Indvaanere, hos hvem han skulde hente sine Underretninger, just af Frygt for denne indgribende Foranstaltning have skiult de enkelte Tilfælde, som maaskee vilde have ledet ham til at antage Pestens Tilstedeværelse, og saaledes til at raade til Byens Afspærring.

Med Hensyn til Omsorgen for de Syge, hvoraf de fleste

---

*) Anf. St. S. 68. Naar Bötticher ved den Leilighed siger, at allerede paa denne Tid over 800 Mennesker vare bortrykkede af den herskende Sygdom: da er dette upaatvivlelig aldeles urigtigt; og denne Beretning skylder enten hans almindelige Hang til Overdrivelser sin Tilværelse; eller den maa forklares derved, at han skrev sit udførligere Værk over Pesten, hvori flere Oplysninger om den i Helsingør og Kiøbenhavn 1711 grasserende Pest ere givne, henved 25 Aar efter den Tid.

i deres elendige, for alle Nødvendigheds-Artikler blottede Huse maatte lide den største Nød, havde Kongen under 21de Januar befalet, at der i Hospitalet i Helsingør, hvor der var mere Plads, end de derværende Lemmer brugte, skulde giøres Anstalt til, at saa mange syge Folk, saavel af det Militaire som Andre, som Hospitalet kunde rumme, deri skulde indtages. Denne Foranstaltning gialdt upaatvivlelig ene for selve Byen Helsingør, hvorhen Sygdommen nu synes at have udbredt sig. Den paabudne Spærring af Forstaden „Lappen," hvor Sygdommen først var udbrudt, var nemlig saa slet bleven overholdt, at man opdagede flere Personer, som derfra havde trængt sig ind i Byen. Navnligen var en Vaagekone, som havde giort Tieneste hos de Syge paa Lappen, tvertimod Forbudet, gaaet til Helsingør, og var død der tilligemed sin Mand. Fra den Tid udbredte Sygdommen sig mere og mere i Helsingør selv, og yttrede sig i Februar i flere bedre Huse. Under 21de Januar udgik ligeledes et Rescript til Sundheds-Commissionen i Helsingør om at affondre de Friske og Syge paa Lappen. De Friske skulde sendes til Saltholm, for at holde Quarantaine; de Syge pleies i Huse paa Lappen, og naar de begyndte at komme sig, adskilles fra de Syge i andre Huse. Borgemester og Raad fik Befaling at afbrænde de smittede Huse paa Lappen med alt det deri værende Bohave.

I Februar (d. 7de) fik Vicebranddirecteuren i Kiøbenhavn, Gregers Rømer, Ordre til at begive sig til Helsingør, for der, indtil videre, at indtræde i Sundheds-Commissionen og tilligemed de øvrige Committerede paasee Foranstaltningernes rette Overholdelse. Det paalagdes dem, flittigt at correspondere med Politie- og Commerce-Collegiet i Kiøbenhavn, med Hensyn til om Sygdommen tager af eller til. Da det Sidste desværre var Tilfældet, fik Amtmanden paa Kronborg Amt, Geheimeraad Johan Otto Rabe, Befaling til at indrette Kronborg

Ladegaard til at modtage syge Soldater og andre Syge i Helsingør, dog saaledes, at der giordes Separation imellem de meget syge og de mindre syge, ligesom imellem Soldaterne og Borgerne. Imidlertid kunde Kronborg Ladegaard ikke uden stor Besvær, formedelst det derværende Kgl. Fourage-Magazin og formedelst Forpagterens Prætensioner, indrømmes til det omtalte Brug; hvorfor Kongen befalede, at „Vaaningen i Kronborg Have" skulde bruges til at holde Quarantaine i*), og at et Huus noget derfra, „Bilet" kaldet, skulde leies til de Syge af Borgerskabet i Heſingør og dertil indrettes.

Den 9de Marts var imidlertid Sygdommen saa godt som ophørt paa Lappen, saa at Quarantainetiden her nedsattes til 5 Uger. I Helsingør vare derimod indtil den Tid 8 Huse smittede, hvori 30 Personer vare døde. I Ugen fra 6te til 13de Marts døde 9 Personer, hvoraf kun 2 paa Sygehuset. Men ogsaa her syntes nu Sygdommen at ville aftage; ja man begyndte endog at raadslaae om Byens Rensning, inden det mildere Veir indtraadte. Men herved mødte Vanskeligheder, som man ikke skulde have ventet. Sundheds-Commissionen kunde ikke opdrive det hertil nødvendige Antal Vogne. Den havde indgivet en Ansøgning om at erholde Bøndervogne, men dette var blevet afslaaet; og Byens Folk, der havde Heste og Vogne, undsloge sig for at tage Deel i Arbeidet. Ogsaa hindredes Commissionen meget i sin Virksomhed af Mangel paa Penge.

Snart indtraf ogsaa henimod Midten af Marts i Byen paany flere pludselige Dødsfald, med Tilfælde af Buboner og sorte Pletter, og nu skred Sygdommen, som man fra dette

*) I den Helsingørske Sundheds-Commissions Protocoller anføres, at nogle Huse, „lille Jylland" kaldede, udenfor Svingelporten valgtes til Quarantaine-Anstalt for de Helbredede.

Øieblik med Bestemthed kunde kalde Pesten, frem med raske Skridt. Tilstanden var saa meget sørgeligere, som Commissionen af Pengemangel ikke saae sig istand til at underholde de Syge i Sygehusene, eller de Helbredede i Quarantaine-Anstalterne*) Dr. Westphalen laae syg og helbredede først efter 7 Ugers Forløb. En Regimentsfeltskiær Kühler og Barbererne besørgede imidlertid de Syges Cuur. Formedelst dette nye Udbrud af Sygdommen befalede nu Politie- og Commerce-Collegiet i Kiøbenhavn, at Ingen maatte forlade Helsingør, at Bønderne ikke maatte kiøre ind i Byen, og at Ingen tilsøes maatte komme derfra til Kiøbenhavn, men skulde lægge an ved Quarantainebroen; og da det fornemmelig var imellem Soldaterne, at de fleste Sygdomstilfælde i den senere Tid vare udbrudte, saa foresloges, at lægge dem i Leir. Dette Forslag blev fulgt, og havde, med Hensyn til Soldaternes Sundheds-tilstand, den forønskede Virkning.

Spærringen af Byen blev dog ei strax sat i Udøvelse. Commissionen giorde Remonstrationer, støttende sig paa Rodemestrenes sidste Indberetninger, efter hvilke ingen mistænkelige Sygdomstilfælde mere skulde være i Byen. Imidlertid erfares dog kort efter af Commissionens Protocoller, at Folk skiulte deres Sygdom.

For øvrigt var Sygdommen heller ikke indskrænket til Helsingør allene. Ved en af Branddirecteur Rømer og Barbeer Drewis foretagen Undersøgelse fandtes, at blot paa Aalsgaarde, et Fiskerleie i Nærheden af Hellebek, Nord for Helsingør, var

*) Efterhaanden havde man nemlig seet sig istand til at indrette 3 Sygehuse, der alle vare beliggende udenfor Byen, nemlig et i „lille Jylland“ paa „Sonden,“ hvilket var det først etablerede af dem alle; et paa „Blegdammen“, og et i „Norske Postrytter,“ hvoraf det første tillige tiente som Quarantaine-Anstalt. Af Barberernes og Rodemesterens Lister over de Syge sees, at alle disse Sygehuse i Midten af Marts have været i Brug.

siden Paaske af 200 Mennesker døde 27 med Tilfælde af Kiertelhævelser (Buboner); og saaledes i flere Byer nordenfor Helsingør. Den 10de April fik Dr. Westphalen Befaling at begive sig til 3 Landsbyer paa Kronborg Amt, nemlig Hornbek, Steenstrup og Hornebye, hvor der herskede smitsom Sygdom, for der at underrette sig om dens Beskaffenhed, anordne de nødvendige Præcautioner og derom at giøre Indberetning. Ifølge denne bleve Amtmant Rabe og Krigscommissair Rostgaard beordrede til at giøre Anstalter mod Sygdommen i disse Landsbyer, at separere de Friske fra de Syge i visse Huse eller Værelser, forhindre al Slags Omgængelse med andre Byer, foranstalte, at de Syge pleies og sees til Gode o. s. v., hvorom de skulle conferere med Dr. Westphalen. Desuagtet udbredte Sygdommen sig videre paa Landet, og var i Mai overordentlig heftig i Tikiøb Sogn. Sygdommens Symptomer vare her de samme som i Byen.*)

*) Med Hensyn til den grasserende Sygdom i disse Byer befaledes 1) Ingen Bonde maa forlade Amtet uden Sundhedsbeviis, at ingen Sygdom har hersket i hans Huus i de sidste 6 Uger. 2) Den anordnede Vagt maa under Livsstraf ikke komme i de befængte Huse, eller Folkene fra disse, naar de gaae til deres Avling, nærmere end 50 Skridt, og saaledes at de Mistænkte have Vinden i Ansigtet. 3) Provianten skal henlægges paa et Sted paa Marken 4) eller paa en i Døren af Huset anbragt Klap. 5) Baagekonerne forbydes under Livsstraf at bestiæle Husene. 6) Der anordnes en egen Præst og Jordemoder til de Syge. 7) Angribes Nogen i et Huus, da skal dette ved andre udenfor Huset boende sunde Folk angives. 8) Et befængt Huus omgives med Vagt. 9) I Pesthuse skal sættes Vand med Løg eller ulæsket Kalk. 10) De, som boe næst ved befængte Huse, skulle lukke Vinduerne op imod Nord og Øst to Timer efter Solens Opgang og lukke dem, førend Solen gaaer ned. I taaget og regnfuldt Veir skulle de holdes lukkede. Beboerne opfordres til ofte at skifte Klæder og udlufte dem; til at ryge Husene og til ikke at gaae ud uden at have nydt noget. 11) De smittede Huse betegnes med et hvidt Kors. 12) Fiærkreature og Katte i befængte Huse ihielslaaes; ligeledes Hunde, naar de ei fastbindes. 13) Qvæget sammenholdes hiemme eller separeret fra det sunde Qvæg. 14) Qvæg fra Huse, hvor Folkene ere uddøde,

Efterat Husene paa Lappen vare vel giennemrøgede og udluftede, og ligeledes Seng- og Gangklæder luftede, bagte, røgede og de gamle Pialter brændte,*) blev denne lille By den 15de Mai erklæret for reen og smittefri. I Helsingør selv greb Sygdommen derimod mere og mere om sig, hvortil Aarsagen angives at have været, at Borgerne practiserede de Sengeklæder ind i Byen, hvorpaa Soldaterne havde ligget udenfor Svingelporten.

Dr. Westphalen enedes kun slet med Commissionen og endnu slettere med Chirurgerne; hvilke han beskyldte for at handle uforsvarligt mod de Syge, idet de „gave dem quid pro quo" og ikke raadførte sig med ham. Commissionen ansøgte derfor om at faae en Læge endnu; og der blev den 30te Mai nedsendt en Dr. Heinichius med en maanedlig Gage af 50 Rdl. og med Rettighed til at modtage Betaling af de Formuende. Ligeledes fik Helsingør fra Kiøbenhavn en Peſtchirurg med 24 Rdl. maanedlig Gage.

Sygdommen tog desuagtet saadan Overhaand i Helsingør og viste saa aabenbar sin pestagtige Natur, at det endelig ved en Kgl. Ordre af 25 Mai blev befalet, at Helsingør og Om-

maa ikke indføres i sunde Huse, uden 3 Gange at være drevet giennem dybt Vand. 15) Ingen ud- eller indlades i befængte Huse uden Amtmandens Tilladelse. 16—17) Spindelvav afſeies — og Sviin afskaffes. 18) Hverken Straa eller Andet maa udkastes af de befængte Huse. 19) De Døde skulle bortbæres af egne Ligbærere, i det Høieste 6 Mand, som indlogeres i egne Huse. Ligklæder maae ei benyttes over Kisterne. 20) Ligbærere og Vaagekoner skulle over deres Klæder bære en Klædning, giennemdragen med Vox eller Beg, og betegnet med et hvidt Kors. 21) De Helbredede skulle holde 6 Ugers Quarantaine. 22) Efter Sygdommens Ophør skulle Husene og Mobilierne tilbørlig renses. 23) Enhver, som har Raad dertil, skal tilbørlig proviantere sig med Korn, Brænde, Salt, Meel og tienlige Medicamenter; o. s. v.

*) Til at have Opsyn med denne vigtige Bestilling var ansat en Karl, som fik 1 Rdl. i maanedlig Gage. (!)

egn fra Villingebek til Espergierde skulde ganske indesluttes med en Cordon, for at redde Residentsstaden og det øvrige Land. Geheimeraad Rabe og Krigscommissair Jens Rostgaard[1]) befaledes at begive sig til Esrom, for at giøre de nødvendige Anstalter og anvise de udcommanderede Tropper de Pladse, hvor Vagt giordes meest nødvendig, saa at ingen, enten gaaende, ridende eller kiørende kunde komme igiennem. Et Sted beskikkedes, hvor Postsækken, efter tilbørlig at være røget, skulde modtages og afleveres. Ved Lokkerup blev oprettet en Markedsplads, hvorhen Bønderne kunde bringe deres Varer. Der blev ansat 4 Proviantmestere, for i Byen at erkyndige sig om, hvad der behøvedes, ligesom 4 andre Mænd, 2 udenfor Posteringen, for at kiøbe Varerne, for hvilke der var sat en bestemt Taxt, og 2 indenfor, for at modtage dem. Det forbødes at indføre Sviin, Gæs, Melk, Ost, alle Slags Frugter, ligeledes Brændeviin. De Fattige skulde for offentlig Regning forsynes. Det blev befalet at nedskyde Enhver, der vilde giennembryde Cordonen. Ligesom fra Landsiden, blev ogsaa Helsingør fra Søsiden aldeles spærret.[2]) Et Proviantskib blev under behørig Forsigtighed jevnlig nedsendt fra Kiøbenhavn. Al Consumtionsafgift af de indførte Varer blev hævet. Indvaanerne bleve opfordrede til „dagligen og ideligen at indfalde til Gud med Bøn og Paakaldelse om deres Synders Forladelse, Plagens Forlindring og Straffens Formildelse, og at beflitte sig paa et reent, skikkeligt og ædrueligt Liv og Levnet,“ at skye store Forsamlinger, afholde sig fra befængte Huse, holde Huse og Gader rene, nedbryde Svinestier og afskaffe Sviin, „saasom Svinemøg er det farligste til at drage Giften

---

[1]) Under 5te Junius fik den før omtalte Gregers Rømer Befaling at tiltræde denne Commission.

[2]) Sidst i Junius blev det dog tilladt Fiskerne daglig at roe ud, men alle paa eengang og under Vagtskibets Opsigt.

til sig." Latinskolen lukkedes, Auctioner forbødes, og de befængte Huse betegnedes med et stort hvidt Kors. Ligene skulde begraves 24 Timer efter Døden, men først synes af Lægen. Ligkisterne maatte ei giøres større, end høist fornødent, og sælges efter en bestemt Taxt. Der blev ansat visse Ligbærere, og en ny Pestkirkegaard anlagt. De, der døde i Sygehusene, skulde begraves i Stilhed før Solens Opgang eller efter dens Nedgang. Vinduer og Dørre skulde holdes lukkede, hvor Ligene kom forbi. Indvaanerne tilholdtes at forfatte en Liste over deres Eiendomme og Tilgodehavende. Med Hensyn til Sundfarten toges den Bestemmelse, at ingen Skipper maatte komme iland, og at Toldkammeret skulde forlægges til Vagtskibet. Lægerne og Chirurgerne fik Befaling at visitere Apotheket, og senere at taxere Recepterne, hvoraf sees, at Apothekerne tidligere selv havde bestemt Prisen uden Taxt. Dr. Westphalen paatog sig Tilsynet med Sygehuset paa Sonden og med Lazarethet i Leiren, og Dr. Heinichius med de Syge i Byen.

Listerne over de Syge forfattedes af Beboerne; men det blev befalet, at de skulde paategnes af Dr. Heinichius, da den Ene giorde Alt endnu værre end det var; den Anden kaldte Alt kun hidsig Feber. Det blev Barbererne paalagt, strax at indfinde sig hos Enhver, der meldtes syg, forordne den nødvendige Medicin til de Syge og uddele Præservativer til de Øvrige i Huset, hvilke Lægemidler efter Doctorernes Forskrifter skulde udleveres dem af Apothekeren. Sygelisterne skulde daglig indleveres, ligesom Barbererne skulde optage Fortegnelse over de Afdødes Klæder og Pialter, for at Alt kunde samles og forhindres fra at komme bort. Magistraten fik Befaling, ugentlig tre Gange at tilstille Kongen Underretning om Byens Tilstand, om Sygdommens Af- og Tiltagen, om Antallet af de Syge, Døde og Friskblevne.

Sundheds-Commissionen hindredes imidlertid meget i sin Virksomhed for Byens Vel i denne sørgelige Tid, deels ved Lunkenhed og Modvillighed fra Øvrighedens Side, deels ved den før omtalte Mangel paa Harmonie imellem Byens Læger. Den 12te Juni blev Borgermester Baltzer Garben i Helsingør igiennem Amtmanden tilkiendegivet Kongens Unaade, „fordi han aldeles ingen Hielp eller Assistence viser i de Sager, som Sundheds-Commissionen der i Byen beslutter, men enten ei efterkommer eller forhaler dem.“ Samme Dato fik Dr. Westphalen sin Afskeed fra den Tieneste, han som Medicus for de Syge i Helsingør havde været betroet. Det blev ham paalagt at giøre Eed paa, at han havde handlet redeligt, og før sin Afreise fra Landet at holde Quarantaine paa det anordnede Sted.

Indvaanerne inddeltes i 4 Classer: 1) de, som kunde underholde sig selv (de Formuende); 2) de, som daglig maatte kiøbe, hvad de behøvede, og meente at kunne holde det ud i 6 Uger; 3) de, som nu vare komne i Armod; 4) omløbende Betlere o. s. v. I 3die Classe vare 62 Familier paa 181 Personer, i 4de Classe 259 Familier paa 743 Personer. Disse sidste fik 7 ß., 6 Pd. Brød og en Pot Gryn ugentlig. Sidst i Junius blev det Forslag giort, at flytte de Fattige ud i Hytter paa Marken og give dem Straa til Leie, hvilket havde havt en velgiørende Indflydelse paa Soldaterne, og vistnok ogsaa vilde have virket gavnligt til at standse Sygdommen i Byen; men skiøndt Forslaget udgik fra Commissionen og bifaldtes af Conseillet, der handlede i Kongens Fraværelse, saa blev det dog ei udført, fordi man fandt, at der var saa mange ledige Huse, hvor de Fattige og Syge kunde fordeles under Opsyn. Men selv dette opsattes fra Tid til anden, fordi man ei havde fornødne Midler til at underholde dem, hvorfor de vedbleve at løbe om og betle. Denne Pengemangel foranledigede

Kongen til under 22de Junius at beordre de Deputerede i Finantserne at udlevere de Tilforordnede i Politie- og Commerce-Collegiet saa mange Penge til Sundhedsvæsenet i Danmark, som Tid efter anden maatte udkræves; ligesom der ogsaa under 29de Junius befaledes, at Bækkener skulde udsættes i alle Kirker i Kiøbenhavn til de Fattiges og Nødlidendes Vederqvægelse i Helsingør.

I Landsbyerne greb Sygdommen ogsaa mere om sig, hvilket efter Dr. Heinichius's Mening, der ligeledes af og til besøgte de Syge her, foranledigedes derved, at de Efterlevende brugte de Afdødes Klæder. Den 22 Junius fik Dr. Joh. El. Müller, Landmedicus i Siælland og boende i Sorøe, Befaling til at holde sig færdig, om hans Tieneste kunde begieres ved den i Helsingør og nogle Landsbyer deromkring grasserende Sygdom. — Tienesten for Dr. Heinichius og Barbererne i Helsingør var imidlertid ved Sygdommens Overhaandtagen bleven saa besværlig, at Sundheds-Commissionen, hvis Medlemmers Antal formedelst Mængden af de forefaldende Arbeider var forøget, i Begyndelsen af Julius søgte om at erholde en Medicus og en Chirurg endnu; men i Kiøbenhavn, hvor Pesten nu ogsaa var udbrudt, kunde man, paa Grund af Tilstanden der, ingen undvære. Forlegenheden tiltog, da den fortiente Barbeer Lindorf døde. I hans Sted maatte man antage hans Svend, Braem. Fra Lübeck giorde man sig Umage at erholde en Barbeer, men saavidt jeg veed forgieves. Ogsaa Jordemødrene i Byen vare bortrykkede af Sygdommen, hvorfor Apothekeren foreslog, at man skulde efterspørge, om nogen kyndig Kone fandtes, der vilde paatage sig dette Hverv, efter at være først examineret.

Store Bryderier havde Sundheds-Commissionen i Helsingør af de Uordener, som de Militaire begik, og navnligen af deres Uenighed med Borgerne. Saaledes henkastede og

samlede hine deres Ureenlighed ved Kilderne til et af Springvandene. De hindrede Borgerne fra at komme til Torvs, indtil de selv havde kiøbt, hvad de vilde; disse standsede igien de Militaires Bud efter Medicamenter, ligesom de hindrede de Syge fra at indbringes i Sygehusene udenfor Portene. — Imellem Apothekeren paa den ene, og Doctoren og Barbererne paa den anden Side, var ei heller den bedste Enighed. Hiin klagede over, at Barbererne overvældede ham med Skieldsord, og at Dr. Heinichius havde villet ride ham overende paa Marken, da han var ude for at samle Urter. Uagtet Alt, hvad der var anordnet for at skaffe Penge tilveie, var Commissionen endnu bestandig i Forlegenhed. Dr. Heinichius fik sin Gage meget uordentlig udbetalt, hvorfor han tilsidst negtede at besøge de Syge.

I September begyndte Sygdommen mærkelig at formindskes, og sidst i Maaneden var den saa betydeligt i Aftagende, at Husenes og Byens Renselse blev paabudt, som ogsaa endtes den 28de October. Efter Kgl. Befaling skulde alle Sengeklæder, der vare brugte af de Syge, brændes; men herimod giorde Commissionen Indsigelse, da den største Deel af Byens Indvaanere saaledes intet vilde have havt at ligge paa. Man indskrænkede sig da til, paa bedste Maade at rense de bedre Klæder, hvorimod de slette offredes til Luerne.

Den 30te November afskedigede man Barbeer Meyer og en Vaagekone i Sygehuset, „lille Jylland"; den 18de December ligeledes Barbeer Braem og en Vaagekone. — Den 26de December hævedes Posteringerne omkring Helsingør, men der sattes Vagt ved alle Tilgange til Byen, for at paasee, at Ingen kom bort derfra uden Pas, og ei bragte Klæder eller deslige Ting med sig. Torvet flyttedes nærmere til Byen. Den 12te Januar afskedigedes Dr. Heinichius. Naar Spærringen fuldkommen er ophørt, kan jeg ikke angive.

Om Sygdommens og Dødelighedens successive Tiltagen, efterat Sygdommen først havde erklæret sig som Bubonpest, indeholde de af Barbererne og Rodemesterne førte Lister følgende Oplysninger:

I Ugen	fra	6te	til	13de	Marts	bleve syge	[1]	døde	9
—	—	13	—	20	—	—	[1]	„	13
—	—	20	—	27	—	—	56	„	15
—	—	27	—	4de	April	—	57	„	10
—	—	4de April		11	—	—	51	„	10
—	—	11	—	18	—	—	67	„	15
—	—	18	—	25	—	—	[2]	„	22
—	—	25	—	2den	Mai	—	80	„	23
—	—	2den Mai		9	—	—	[3]	„	41
—	—	9	—	16	—	—	90	„	45
—	—	16	—	23	—	—	93	„	54
—	—	23	—	30	—	—	[4]	„	65
—	—	30	—	6te	Junius	—	153	„	81
—	—	6te Juni		11	—	—	185	„	68
—	—	11	—	19	—	—	215	„	48 [5]
—	—	19	—	26	—	—	245	„	89
—	—	26	—	3die	Julius	—	244	„	90
—	—	3die Juli		10	—	—	258	„	117
—		10	—	17	—	—	286	„	124
—	—	17	—	24	—	—	296	„	110
—	—	24	—	31	—	—	256	„	111
—	—	31	—	5te	August	—	281	„	100 [6]

Fra nu aftog Sygdommen igjen efterhaanden.

I Ugen	fra	4	—	11te Sept.	døde	kun	20
—	—	11	—	18	—	„	16
—	—	18	—	25	—	„	12
—	—	25	—	2den Oct.		„	13
—	—	2den	—	9de Oct.		„	6

I det Hele skal efter Bøttichers Angivelse 1500 Mennesker i Helsingør være bortrykkede af Pesten. Hvad her kan

[1]) Antallet er her ikke angivet.
[2]) Ikke angivet.
[3]) Ikke angivet.
[4]) Ikke angivet.
[5]) Blot af det ene Sogn (Olai); for det andet mangler Angivelsen.
[6]) Blot i Olai Sogn.

være passende at anføre om Sygdommens Gang og Udvikling hos de enkelte Individer og om dens charakteristiske Symptomer, skal blive meddeelt, naar jeg i en følgende Tid kommer til at berette om Pesten i Kiøbenhavn, hvormed Sygdommen i Helsingør havde fuldkommen Lighed.

Sygdommens Varighed i de Tilfælde, som havde et dødeligt Udfald, sees af følgende Liste. Af 224 Døde, hvis Sygdoms Varighed angives, have 8 ligget syge i 1 Dag; 29 i 2 Dage; 62 i 3 Dage; 67 i 4 Dage; 19 i 5 Dage; 16 i 6 Dage; 17 i 8 Dage; 4 i 9 Dage; 2 i 21 Dage.

Nedenstaaende Liste vil oplyse hvilken Alder og hvilket Kiøn, der var underkastet den største Dødelighed. Af 861 Døde vare

af Mandkiøn:		af Qvindekiøn:								
34	„	40	(hvortil 15 uden opgivet Kiøn) i alt 89 under 5 Aar.							
50	„	34	(hvortil 10 uden opgivet Kiøn) i alt 91 under 10 Aar.							
69	„	75	ialt	144	fra	10	til	20	Aar	
50	„	95	„	145	=	20	=	30	=	
37	„	60	„	97	=	30	=	40	=	
37	„	62	„	99	=	40	=	50	=	
45	„	58	„	103	=	50	=	60	=	
20	„	40	„	60	=	60	=	70	=	
3	„	16	„	19	=	70	=	80	=	
5	„	6	„	11	=	80	=	90	=	
1	„	2	„	3	=	90	=	100	=	
351 Mænd.		488 Qvinder.								

Om Behandlingen af Sygdommen, som Lægerne og Barbererne i Helsingør anvendte, indeholdes intet i de efterladte Beretninger; kun at det medicinske Facultet i Kiøbenhavn havde tilraadet, strax at give et Brækmiddel.

At endeel Medicin maa være brugt, kan dog sluttes deraf, at jeg har fundet opgivet, at Apothekerens Regning for det, som han for offentlig Regiming leverede, skal have været 3500 Rdlr.

Forinden jeg slutter, bør jeg bemærke, at den Tids Skribenter ere meget uenige om Maaden, paa hvilken Pestsmitten er tilført Helsingør. Efter Bøttícher (p. a. St. S. 68) overførtes den fra Skaane, men efter Frederik den Fierdes Historiograph Høyer kom den „fra Østersøen med rigaiske og danzigske Skibe og Varer, som bleve standsede af den danske Flaade ved Helsingør." Hvilken Mening, der er den rigtigste, er nu, da de nødvendige Data mangle, vanskeligt eller umuligt at afgiøre. Saa meget er vist, og bør bemærkes, at Handelen paa Danzig, der, som ovenfor anført, tidligere havde været forbudet, allerede den 29de August 1710 atter blev frigiven paa Grund af Kornmangelen i Danmark.

Østrup By-Lov og Gildesskik 1598.

Meddeelt efter Originalen

af

C. Molbech.

Indledning.

Til de i vort Fædreland bevarede autonomiske Monumenter, eller Levninger af i sildigere Tider optegnede Folke-Vedtægter, der i en større eller mindre Kreds havde faaet Gyldighed og et Slags Lovskraft, uden at være paabudne af nogen regierende Lovgiver, maae vi ogsaa regne, foruden egentlige Gildeskraaer, de danske Bonde-Vedtægter eller Landsby-Skraaer, hvoraf vi her meddele den største og udførligste, som hidtil, saavidt vides, har været kiendt, og endnu er utrykt. Vi see, at denne, ligesom ogsaa en anden, forhen ved Trykken bekiendtgiort fyensk By-Skraa (for Rønninge Sogn), har staaet i Forbindelse med et i vedkommende Menigheder fra ældre Tider existerende Gildesamfund; og finde derfor ogsaa i begge Skraaer egentlige Gilde-Vedtægter forenede med andre, som vedkomme Sognets oeconomiske eller Landvæsens-Forhold, Markfælledskab, Vangeskifte, Jordens Dyrkningsmaade, Qvæghold, Markhegn, og flere af Sognebøndernes agrariske Skikke, Sædvaner og vedtagne Forpligtelser. Men vi have derfor ingen Grund til at antage, at Vedtægter af den Art, som her handles om, eller som den nedenfor meddeelte By-Skraa, allene og udelukkende skulde staae i Sammenhæng med Gildevæsenet, eller skylde dette deres Oprindelse. Dette kan ei allene modbevises ved en eller flere andre danske Landsbyvedtægter, fra

Sogne, hvor intet egentligt Gilde var stiftet, (saasom Agerskov Sogns „Grandebrev," og Bierregrav's „Vide og Vedtægt", hvorom mere nedenfor;) men det oplyses tillige ved Beskaffenheden af lignende By- og Markvedtægter fra andre Lande, og i Særdeleshed Tydskland, hvori intet forekommer om Gilder eller Gilde-Anordninger. — Endskiøndt jeg, i den mig for Øieblikket tilgængelige Literatur, ikke har kunnet opdage nogen Kilde for en tilstrækkelig og systematisk Veiledning til at kiende de historiske og juridiske Forhold, som vedkomme andre Landes Landsby-Vedtægter, der gaae ud paa en Communalforbindelse, som den omtalte, imellem Bonderne i et Sogn, eller paa de fælles Sædvaner og almindelige Forpligtelser i Henseende til Agerbrug og andre Landvæsensforhold, som Sognebønderne oprindeligviis imellem sig selv have giort til Lov: vil jeg dog opholde mig nogle Øieblik ved de tydske Vedtægter af den Art, for saavidt de kunne oplyse Beskaffenheden og Oprindelsen af vore egne.

Herved er først at bemærke, at der i Tydskland gives en stor Mængde, i deres Natur og Beskaffenhed temmelig forskiellige Retsvedtægter blandt Landalmuen, længe bevarede fra den fierne Fortid paa Traditionens Vei, og i sildigere Tider skriftlig optegnede, lige fra det 13de, til ned i det 17de og 18de Aarhundrede. En Hovedclasse af disse ere de saakaldte „Weißthümer," (demonstrationes jurium) Vidnesbyrd og Kiendelser, eller Udsagn over Retsforhold, især vedkommende Jordeiendom, Jordbrug, Forhold imellem Grundeiere og Jordfæstere, imellem Herremanden og hans Naboer, Skovhugst, Græsningsret, Fiskeri, Vandløb og Vandledning, med mere andet, som henhører og kan henregnes til Landbrugsret. Ligeledes henhører til saadanne „Weißthümer," under samme Benævnelse, optegnede Vedtægter og Retskiendelser om Forholdet imellem Selveiere og Sognemænd i samme By, Menighed eller Di-

strict, eller i tilgrændsende Nabo-Menigheder, angaaende lignende Gienstande; hvilke Vedtægter da i Almindelighed grundes paa Sædvaner, og Vidnesbyrd eller Udsagn („Weisungen" [1]) om samme. Overhovedet udlede tydske Retslærde uden Tvivl med Grund, Oprindelsen til dette Slags Retskiendelser og Vedtægtssamlinger af den Egenskab ved den ældste tydske Retsforfatning, efter hvilken det ikke saa meget var Dommeren eller Fogeden, der kiendte eller dømte hvad Ret var, som det var agtede og frie Mænd i Menigheden, der mødte paa Tingene, og af Fogeden adspurgtes om deres Mening i det forekommende Tilfælde. [2]) En sadan Mening, naar den ikke

[1]) Heraf ogsaa Navnet „Weißthümer." Saaledes f. Ex. finder man i de i „Arch. für Gesch. u. Alterthumskunde Westphalens", V. S. 262—73 (Lemgo 1832) aftrykte „Weißthümer der Erbgenossen zu Kirchborchem" fra A. 1370, oftere saadanne Udtryk: „To dem ersten van des waters wegen — *wisenden de oeldesten Bur* by eren eyden — dat se des nicht anders enwisten, edder gehort hedden, den" &c — „Item tor suluen tidt wart *gewiset* van den suluen oeldesten unde oeltsetten unde Kuntscoppen uppe dat sulue water." — „Vortmer up alsülke Schellinge — van holtes wegen — *wisenden* den suluen oeltsatten unde gemeine bur, dat" &c. — Saaledes begynder altsaa dette Actstykke med egentlige Tingsvidner om Rettigheder og Sædvaner i Vand, Skov og Mark; herpaa følge andre Vedtægter, hvilke de „gemeine Erffgenoten to Kerchborchem" (en Landsby i det Paderbornske), ere blevne enige om at fastsætte og opskrive, „alse de van oldingen wenten her to sint geholden"; og som skulde have Gyldighed saa længe indtil Vedkommende igien samledes og kom overeens om at fornye „düsse *olden früntscop Wisunge* unde Ouerdracht." Dette er saaledes hvad Eichhorn (D. Staats- u. Rechts-Gesch. II. §. 346. p. 507) kalder „das Einigungsrecht, d. h. die Befugniß mit andern freien Leuten zur Erreichung eines selbstgewählten (nur nicht unerlaubten) Zwecks in Verbindung zu treten."

[2]) Eichhorn (Einl. in das deutsche Privatrecht. 4 Ausg. 1835. S. 11) skielner imellem Domme eller Kiendelser (Ordelen), som efter den gieldende Rets Analogier af enkelte Dommere („von einzelnen Urtheilern") bleve „fundne" paa Tinget, og som de øvrige Bisiddere (Schöffen) fulgte, naar ingen Modsigelse af de Omstaaende fandt Sted („ohne Widerspruch des Umstandes"); og egentlige „Weisthümer", som „efter Dommerens og Bisiddernes Kundskab til den ved

blev modsagt af andre Tilstedeværende, blev da til en Retskiendelse, eller Dom,[1]) som det paalaae Fogeden at udføre. Fandt den derimod vægtig Modsigelse i Forsamlingen paa Tinget, (de Omstaaende, „der Umstand," circumstantia): da henvendte man sig stundom til et andet Ting, og begierede en „Underviisning." Erholdt man denne, da kaldtes ogsaa den „Weisthum," netop fordi da den ene Domstol havde viist den anden til Rette.[2])

Deslige i ældre Tider paa Tingene, af Bisiddere („Schöffen") eller af Sognets ældste, troværdigste Mænd, edelig afgivne Forklaringer, Vidnesbyrd, Kiendelser eller „Tilretteviisninger," (Rechtweisungen) udgiøre vist nok, som en af de lærdeste Forskere og Kiendere af tydske Oldtidsskikke udtrykker sig, „et høist eien-

deres Domstol gieldende Ret, bleve afgivne under deres Eed." Det er vel egentlig den sidste Classe, som hyppigst menes under hiin Benævnelse; men man vil, ved at giennemgaae et større Antal af tydske „Weisthümer," der ere af saa mangehaande Arter, finde: at hverken denne Eichhornske Definition, eller den temmelig afvigende, som J. F. Runde giver, (Grundsf. des gem. d. Privatr. 8te Aufl. 1829. S. 40) ganske nøiagtigt udtømme Begrebet, eller omfatte alle Classens Under-Arter.

[1]) „Fand die Meinung derselben keiner Widerspruch — wurde sie nicht gescholten (das Recht des Urtheilsschelten,) was aber auch nur von der Gemeinde, nicht von dem Richter ausgehen durfte — so galt sie als Urtheil." G. Phillips. nedenf. anf. St. p. 45.

[2]) „Weil eben das eine Gericht das andere zu Recht gewiesen hatte." G. Phillips Grundsätze des Deutschen Privatrechts. 1829. I. S. 46, og det foregaaende, i §. 5. (Som Exempel paa en Kiendelse af den Art i et særskilt Retstilfælde (Tiendens Tælling og Bortførelse fra Ageren) kan anføres: „Weisthum des Gogerichts zu Ostercoppeln (Paderborn) über die Berechtungen u. Verpflichtungen der Zehntherrn u. Zehnpflichtigen." 1555. Wigands Archiv für Westphalen 2c. III. S. 226. ff. Denne Kiendelse benævnes her: ene *gewiseden* unde gefrageden ordel; og den blev given Dommeren (de Gogreve) efter Udsagn af „de gemeine *Köre* (Tingmænd, Stokkemænd?) unde ummestande des gerichts."

dommeligt Phænomen i den gammeltydske Forfatning.“ [1]) Dog kunne vi vel ogsaa sige, at den nordiske Retshistorie og Retsforfatning ikke ganske savner lignende, eller analogiske Retskilder i mange af de i ældre Tider brugelige Tingsvidner om Sandemændstog og Agerrebning, om Markeskiel og flere Omstændigheder ved Eiendoms- og Brugsretten i Henseende til Ager, Mark og Skov, Vandløb, Møllebrug, Fælleder og Udmark, Oldenret, m. m. desl. Forskielligheden imellem disse danske Retsdocumenter og de tydske „Weisthümer“ kan vel især søges deri, at hine sielden gaae ud paa meer end enkelte Retstilfælde, eller paa Individers Eiendoms- og Brugsret; hvorimod disse mangengang bestemme hvad der har været Vedtægtsret og Sædvaneret („Gewohnheitsrecht“) for hele Byer og Sogne; og det endog i Tilfælde, som undertiden gaae uden for Eiendomsretten og berøre personlige Retsforhold. [2]) At det imidlertid ogsaa i Danmark i ældre Tider fandt Sted, at saavel Private, som Kongerne selv, henvendte sig til Domstolene, for at

---

[1]) „Diese Rechtweisungen durch den Mund des Landvolks machen eine höchst eigenthümliche Erscheinung in unsere alten Verfassung, wie sie sich bei keinem andern Volk wiederholt, und sind ein herrliches Zeugniß der freien und edlen Art unseres eingebornen Rechts.“ J. Grimm deutsche Rechtsalterthümer. Vorr. p. IX.

[2]) Eichhorn bemærker (ovenanf. St. not. c.): at det er alt for indskrænket, at henvise til saadanne „Weisthümer,“ der angaae Gienstande af den saakaldte Hof- eller Gaards-Ret (jus curiæ „d. i. die Verhältnisse unfreier Personen zu ihrem Herrn und ihren Genossen“); „thi man har afgivet Weisthümer over enhver Art af Retsforhold.“ — „Weisthümer,“ der med de ovenfor angivne Modificationer, kunne bringes i Analogie med vore Tingbreve eller Tingsvidner, kan man paavise i Mængde. Saaledes f. Ex. de westphalske Valberter Weisthümer om territoriale og andre Rettigheder til dette Sogn m. m., hvorom tvistedes imellem Cölln og Grevskabet Mark, og til hvis Afgiørelse der opkrævedes 1533 et Tingsvidne af 38 Oldinge i Sognet, og atter 1548 et andet af 18 Mænd „von den ältesten und frömmsten Kirchspielsmännern.“ (J. D. von Steiner Westphal. Geschichte. II. Th. 1755. 8vo. S. 262—266.)

undervises om, hvad der i tvivlsomme Tilfælde var Ret, og at Dommerne da undertiden tilkaldte lovforfarne Mænd af forskiellige Stænder, som afgave Tingsvidne om, hvad de af egen Erfaring og efter nøiagtig Undersøgelse vidste om Sagen: dette viser sig bl. a. af det mærkelige Tilfælde, hvori Erik af Pommern 1428 paa Siællandsfars Landsting „spurgte sig for, hvad Ret som den hørte (ↄ: hvad Straf der var for den), som hiemme sad, naar Fiender kom for Landet og Vidiebrand gik,“ m. m., og af den Fremgangsmaade, som Landsdommeren da brugte, for at finde hvad Ret var efter gammel Sædvane.[1])

At uskrevne Retsvedtægter for enkelte Menigheder, Byer eller Herreder have existeret ogsaa hos os, tidligere, end Samling og skriftlig Affattelse af vore gamle Provindslove har fundet Sted, og at man har benyttet Udsagn om saadanne Vedtægters Beskaffenhed og Gyldighed, under Samlingen og Redactionen af bemeldte Love, kan ikke omtvivles; og ikke utydelige Spor dertil forekomme ogsaa paa enkelte Steder i disse Love.[2]) I Tydskland har uden Tvivl den mere sammensatte, indviklede og forskiellige Retsforfatning og Lovgivning i saa mange fra hinanden adskilte og uafhængige Stammer, Lande, Provindser og politiske Samfund eller Statslegemer, af den mest forskiellige Størrelse, Magt og Or-

---

[1]) Tingsvidnet, som Christian II. 1517 lod læse paa Siællandsfars Handling, er aftrykt i D. Mag. V. p. 319. 20. (Jvf. ogsaa J. F. Schlegel om de gamle Danskes Retsfædvaner. S. 257—60.)

[2]) Hertil høre f. Ex. de i Gamle Siæll. Lov forekommende Udtryk: „Thæt kallæ wi manz houæthlot.“ (I. 6.) „For thæt sighæ wi swa. (I. 13.) „For thy sige wi swa.“ (I. 27. 28.) og fl. Saaledes sees det ogsaa af adskillige Steder i Anders Sunesens latinske Optegnelse af de skaanske Vedtægter, at han i enkelte tvivlsomme Tilfælde har jævnført erfarne Mænds Udsagn (prudentes, prudentiores); han angiver disses forskiellige Meninger, og undertiden uden selv at afgiøre Sagen. (See bl. a. III. c. 2. 10. 12. V. c. 7. VII. c. 13; og jvf. Schlegel. l. c. p. 56.)

ganisation, bidraget meget til at man der mere og længere har holdt over og bevaret enkelte Communers, Stæders og Landsbyers Vedtægtsret; endog Aarhundreder efterat man havde skrevne Love og Anordninger af Fyrsterne. Heller ikke har man lige indtil den nyeste Tid i Tydskland ophævet den Gyldighed, som saadanne Vedtægter i deres indskrænkede Kreds kunne have til at begrunde eller oplyse Retsforhold i visse og enkelte Tilfælde. De tydske Retslærde betragte endnu altid Landsbyernes og Menighedernes Skraaer, „Weisthümer", Statuter og flere andre Vedtægtssamlinger,[1] som Kilder og Materialier for den tydske Privatret.[2] Disse Bidrag til den autonomiske

[1] Der nævnes f. Ex. „Die von Grundherrn ertheilten Dorfordnungen, oder durch die Schutzherrn bestätigten Dingrodel, Gemeinordnungen, Ehehaften und Weisthümer, die aus Schöffensprüche hervorgegangene Gödingsspruche (Gau-Ding), und für das Verhältnisse der Bauern zu ihren Herrn die Hub- und Hofsrechte." Mittermaier Grunds. des deutsch. Privatrechts. 1824. S. 58. § 33. (Jvf. Hagemann, Handb. des Landwirthschaftsrechts. 1807. p. 18. §. 15.) „Auch Dorfrügen," føier Mittermair til, gehören hieher." Dette er et eget Slags tydske Retssædvaner, som Menigheden aarligen paa visse dertil bestemte Tingdage („Jahr-" eller „Rüge-Ding-Gericht") forebragte eller lod oplæse paa Tinget, for at hiemle saavel deres egne Vedtægter og Rettigheder, som Herskabets, i Forhold til andre og tilgrændsende Grundeiere, m. m. See f. Ex. „Des Dorfs Otterndorf alter Freiheit und gewohnliche Rügen, die man der Herrschaft an gehaltenen Jahrdingen pflegt vorzutragen." (1605.) Klingner's Sammlungen zum Dorf- und Bauern-Recht. 4 Thle. 4to. Leipz. 1749—54. III. p. 617—19. „Rügen der Gemeinde zu Nider-Muschitz." ib. p. 622—30. Cap. X. „Von Jahr-Rüge-Ding- und Ehegerichten." ib. p. 577—616; og p. 123—126. (Om disse særegne „Rügegerichte" og hvorledes de i anden Halvdeel af 18de Aarhundrede holdtes i Hessen, jvf C. P. Kopps Nachr. v. d. Verf. der geistl. und Civil-Gerichten in Hessencassel. 1769. 4. I. p. 309 - 312.)

[2] „Unter den Particularrechten dürfen aber nicht bloß die Gesetzbücher und Verordnungen, sondern alle die, Gewohnheitsrechte enthaltenden Sammlungen, die gewisse Rechtsansichten bezeugenden Urkunden, Weisthümer, etc. benutzt werden." Mittermair l. c. S. 13. (Jnf. ogsaa Eichhorn deutsche Staats- und Rechtsgesch. 2. Aufl II. §. 346. S. 507. o. ff.)

Retsperiodes Historie i Tydskland existere ogsaa endnu i en saadan Mængde, og af saa mange forskiellige Arter, at en egen Undersøgelse over denne Materie ikke allene endnu kunde være ønskelig (selv efter J. A. Hoffmanns, i det mindste i Literaturen langt fra ikke fuldstændige Skrift: De Scabinorum demonstrationibus, aliorumque placitis. Marburg 1792. 4.); men ogsaa en fuldstændig, ordnet og oplyst Samling af alle, eller de allerfleste endnu overblevne tydske „Weisthümer," „Willführen," „Bauernköhren," „Markordnungen", „Ehehaften," „Rügen," „Bauersprachen," og hvorledes disse traditionelle og opskrevne Almuesvedtægter videre benævnes. Hoffmann har i det anførte Skrift kun optalt 77; hvorimod J. Grimm har en Fortegnelse over 387, (og deriblandt 51 hidtil utrykte) hvilke han har benyttet til sin Bog om tydske Retsantiquiteter, og hvoraf han regner henved 300 for at være af Vigtighed; imedens han tillige antager, at der endnu vilde lade sig optage flere hundrede Stykker, af hvilke en god Deel ere ham af Navn bekiendte. At mange dog ere forsvundne, beklager denne Lærde vel ikke uden Grund, i det han bemærker, at allerede i det 17de Aarhundrede spores hist og her, at Øvrighederne have yttret Misnøie med de „einfältigen Schöffen-Weisungen"; og at meget af den gamle autonomiske Sædvaneret er undertrykt „med Spot og med Magt." I hvor høi Interesse og Værdi disse tydske folkelige Retslevninger uimodsigeligen overhovedet besidde for Historien og Oldforskningen, vil det dog neppe kunne negtes, at de undertiden vedrøre ubetydelige og for Historien ligegyldige Tilfælde; undertiden vel ogsaa optage „viel ungereimte Sachen" (som det hedder i den af Grimm anførte „Carber Markordnung" af 1658.*)

*) Til Ex. herpaa vil jeg blot henvise til enkelte Artikler i det, i øvrigt interessante Weisthum „Das löbliche Bauer-Recht der Sieben freyen Hagen in Wendthagen" (i Grevskabet Schaumburg-Lippe.) Bemeldte,

Dog maae vi netop ogsaa i denne Beskaffenhed, i den Rigdom paa particulaire og specielle Retsspørgsmaal og Sædvaner i enkelte Districter, som de have bevaret, søge deres antiquarisk-historiske Værd, og deres Egenskab, som umiddelbart Udspring af Folkets Nationalitet, af dets ældste og frieste Forfatning. For den lærde Forfatter af de „deutsche Rechtsalterthümer" have de derfor afgivet en af hans Hovedkilder; og det er at haabe, at den Opmærksomhed, han atter har skienket og henledet paa disse autonomiske Retskilder (bl. a. ved den givne Fortegnelse over de benyttede, og ved deres almindelige Charakteristik i Fortalen S. IX—XI) ikke vil være uden Virkning til at afhielpe Savnet af en fuldstændig Samling af tydske „Weisthümer", med de fornødne retsvidenskabelige, historiske og topographiske Oplysninger.*) Hvormeget de kunne bidrage til at opklare mere universelle Forhold i Tydsklands Historie og Forfatning: bliver os tydeligt, bl. a. ved de Vink, Grimm meddeler om de forskiellige tydske Landstrøg, hvor de forefindes, og om andre, hvor de derimod mangle, eller „pludselig, ligesom afskaarne, reent ophøre." Han bemærker, at deres Hiem fortrinligen er de Egne, hvor den gamle tydske Mark-Forfatning („Markverfassung") har varet længst; særdeles Rhin- og Mainlandene, tilligemed Westphalen; eller de, hvor den frankiske, ripuariske og alemanniske Ret gialdt; hvorimod man, i Følge Grimms Vidnesbyrd, aldeles ikke skal finde dem i noget tydsk

---

ved deres meer end komiske Naivetet forunderlige Artikler begynde med denne Qvæstion: „Ich frage: Wann ein Ehemann nebst seiner Ehefrauen sein Gut besehen wollte, und bekäme eine Lust bey ihr zu schlaffen, käme aber Einer mit ein Fuder Heu drauf zugefahren, wie sich der verhalten solle?" o. s. v. (Denn er aftrykt i E. Spangenbergs „Beiträge zu den deutschen Rechten des Mittelalters." Halle. 1822. 4. S. 197—204.)

*) Efter en nylig modtagen Underretning, skal J. Grimm selv virkelig være i Færd med at forberede en Udgave af de tydske „Weisthümer."

Landstrøg, hvor slaviske Folkestammer ere, eller have været bosatte; og saaledes navnligen ikke i Obersachsen, Meissen, Brandenburg, Meklenburg, Pommern (?), Schlesien, Lausitz, Mähren, Steiermark og Kärnthen. Baiern har vel enkelte, men ikke mange, at opvise, og det samme menes at gielde om Østerrige, Tyrol og Salzburg. — Om Nedersachsen nævner Grimm intet; men har i sin Fortegnelse kun heel faa Stykker fra de lyneborgske, hannoverske og brunsvigske Lande; og ingen fra Holsten og Lauenburg, naar man undtager de altid mærkelige Neumünsterske Sogne-Vedtægter,[1] som Grimm ved en Feiltagelse har hensat i Nordfriesland. Imidlertid findes dog ogsaa i de til Stormarn henhørende Marsklande, og særdeles i Amtet Steinburg, en saakaldet „Land- und Marschrecht;" hvorved forstaaes en endnu gieldende Vedtægtsret, der især gaaer ud paa Arvefølge, Ægteskabscontracter, Testamenter, Contracter, m. m., og er saameget mærkeligere, som den for en stor Deel endnu kun beroer paa den kiendte Sædvane, uden at være opskrevet, eller gaaet over i positive Anordninger.[2]

Jeg har opholdt mig noget ved disse, i øvrigt for os fremmede autonomiske Retskilder i Tydskland, tildeels for at

---

1) Die Neumünsterschen Kirchspiels- und Bordesholmischen Amts-Gebräuche; nebst Versuch einer Gesch. dieses Holstein. Gewohnheits-Rechts: von Fr. Seestern-Pauly. Schlesw. 1824. 4to. Endskiøndt Falck vel antager, at den holstenske Sædvaneret i usædvanlig Reenhed kan have vedligeholdt sig ved Domstolene i Neumünster, har han imidlertid godtgiort, at hiin, først af Dreier, (Vermischte Abh. II. p. 1053-1108) siden og bedre af ovenanf. Udgiver bekiendtgiorte Samling af Retsvedtægter neppe ere oprindelige, men snarere stamme fra Dithmarsker-Landretten, og neppe ere ældre, end fra Slutningen af 16de Aarh. (Handb. des Schl. Holst. Privatrechts. I. S. 451—55.)

2) Jnf. Schlesw. Holstein. Anzeigen. 1809. No. 8. Falck, l. c. S. 455—51, og de Not. 77 anførte Skrifter.

giøre opmærksom paa, hvor langt mere denne Bestanddeel af Folkets gamle Sædvaner, indvortes Forfatning og nationale Eiendommelighed, savnes i vort Fædreland.[1] Her har man i det Hele været sildigere og ulige mere sparsom, end f. Ex. i England og Tydskland, i at overgive, saavel historiske, som juridiske Kiendsgierninger, politiske Begivenheder og individuelle Tildragelser og Omstændigheder, private Adkomster, Retsnormer og Retskiendelser, til Diplomernes sikkre og tilforladelige Bevaring. Tillige er hos os den uskrevne Vedtægts- og Sædvane-Ret overhovedet temmelig tidligt gaaet over i de, formodentlig alle omtrent ved Begyndelsen af 13de Aarhundrede samlede og opskrevne danske Provindslove;[2] efter hvis Redaction udentvivl de andre giennem Tradition existerende, i mindre Districter gieldende Vedtægter, Retsskikke og Retssymboler (hvoraf overhovedet saa faa Spor findes i de danske Love) snart ere glemte og bortdøde. Det var imidlertid i høi Grad ønskeligt, og vilde endnu kunne afgive en Mængde vigtige og interessante Bidrag til den danske Retsforfatnings og Retspleies Historie i den sildigere Middelalder, ligesom mangen

[1] Hvor vidt man finder lignende Samlinger af Retsvedtægter for Landsbyer og Bondermenigheder i andre europæiske Lande, end Tydskland: har jeg ved denne Leilighed ikke kunnet komme til Vished om. I Sverrige, efter hvad man har underrettet mig om, kiendes ingen Vedtægtssamlinger af saadan Art; i det mindste ingen, som var trykt.

[2] Vi kunne bl. a., med Hensyn til vore Landsby-Skraaer, henvise til den skaanske, til K. Eriks siællandske og til den jydske Lov, der indeholde endeel Artikler, som ere virkelige Mark-Vedtægter, og hvoraf enkelte Spor endog gienfindes i bemeldte Skraaer, ligesom i vor nyere Lovgivning. Saaledes f. Ex. Eriks Siæll. L. II. 70. 71: om Gierder og Hegn; 72: Om Tøiring; 73: om Brøst paa Gierde og om Gierdelukning; 74: om Indhøstning; 75. 76: om Markfred, Qvægs Optagelse og Bøder for samme; 78. om at hugge i en Andens Skov. Jydske Lov III. 47. 48, om Markfred; 56, om optaget Qvæg; 51, om at tøire i en Andens Ager og Eng; 57, 58, om Gierder og Hegn.

anden historisk Oplysning fordenne Tids Statistik, Landbo-Ret og agrariske Forfatning: dersom man foretog sig, med specielt Hensyn til Retshistorien, at samle, bekiendtgiøre og oplyse et hensigtssvarende Udvalg af Domme, Tingsvidner, Skiøder, Laas- og Pantebreve, Rebsforretninger, Mageskifter og andre lignende danske Tingbreve og Documenter fra 15de, 16de og første Halvdeel af 17de Aarhundrede; thi allene ved et saadant Foretagende vilde man blive i Stand til at udfylde et betydeligt Hul i vor Retshistorie, ved den endnu ganske savnede nøiere og detaillerede Oplysning om Processen og Retspleien ved Tingene, saavel i criminelle, som i Eiendoms- og Hiemmels-Sager, m. m., i bemeldte Periode, eller tidligere end Christian den Femtes Lovbog.

Inden jeg nu gaaer over til nærmere at omtale det Slags, deels paa ældre Vedtægt og Sædvane, deels paa nyere Foreninger imellem Bønderne i en Menighed, grundede danske Landsby-Skraaer, hvortil det nedenfor aftrykte Haandskrift henhører, vil jeg endnu bemærke: at ogsaa disse Vedtægtssamlinger hos os have deres Analogie i lignende tydske, hvilke man (under forskiellig Benævnelse af „Bauernköhren,“ „Dorfordnungen,“ „Dorf-Articul,“ o. s. v.) bør adskille fra den ovenfor i Korthed omhandlede Classe af Retsvedtægter og Kiendelser, som mest gaae under Benævnelsen „Weisthümer.“ *)

---

*) Grimm synes, i sin ovenmeldte Fortegnelse over de sidste, ogsaa at have optaget endeel „Bauernköhren“ og deslige Landsby-Vedtægter. Til Exempel paa, hvorledes „Weisthumer“ og „Bauernköhren“ undertiden findes forenede i een og samme Vedtægt, kan bl. a. tiene den Westphalske „Bawr-Sprake und Wysung gemeiner Bawr alhir tho Herdick“ (et Abbedie i Westphalen) af 1511; med senere tilføiede Artikler af 1578, 1580 og 1581. (J. D. v. Steinens Gesch. v. Westph. 8. IV. Th. p. 101-106.) Her gaae nemlig Vidnesbyrd om Tienden, om Grændseskiel, Landeveie (Heerstrade), Driftsveie, („Driftwegh“) Mølleveie, Giødningsveie, m. m, forud; derpaa følger en Skraa eller

Ligesom disse, som sagt, nærmest kunne betragtes som et Slags Tingsvidner om Rettigheder og Retsſædvaner, eller derpaa grundede Kiendelser: saaledes ere hine egentlige By- og Sognevedtægter om Mark- og Agerbrug, og om endeel saadanne Forhold, vedkommende det selskabelige Samliv i Landsbyerne, der kunne henregnes til en Art af Politie-Vedtægtsret, hvorom Sognebønderne i ældre Tider for en Deel enedes imellem dem selv; men hvorom det allerede i lang Tid har været antaget, at slige Vedtægter i det mindste behøve Grundherrens, eller endog Regentens Confirmation, for at faae lovlig Gyldighed.

Det er vel af flere tydske Retslærde bemærket: at egentlige Lovbestemmelser henhørende til Privatretten („wirklich statutarische Gesetzgebung über das Privatrecht") have været langt sieldnere i Landsbymenigheder, end i Stæderne; fordi hine fattedes en Communalforfatning, der kunde begrunde Autonomiens Ret.[1] En anden Forfatter, der selv har bekiendtgiort og oplyst en Levning af gammel Landsby-Ret i nogle sariske Sogne, erindrer: „at Landsby-Statuter i tidligere Perioder ere sieldnere, end Kiøbstedretter; fordi den største Deel af Bønderne vare livegne; og i denne Tilstand ikke kunde giøre Brug af nogen Autonomie."[2] Dog kan det neppe antages, at Livegenskabet skulde have kunnet hindre Bevaringen af gamle Landsbyvedtægter og Sædvaner, hvoraf saameget f. Ex. findes i Westphalen, der ikke manglede Livegenskab. Det

---

Vedtægt, „dat Baurrecht"; hvoraf et og andet (f Ex. at en „Bawr-Richter" ɔ: Oldermand, Grandefoged, skal vælges hvert Aar) ligner Artikler i vore danske Landsbyskraaer.

1) Eichhorn's deutsches Privatrecht §. 19.

2) Ueber Dorfstatuten, insbesondere über die sogenannte „Stabsgerechtigkeit" der 4 Gemeinden des Altensteinischen Gerichts (Herzogth. Meiningen.) Beiträge zur Gesch. deutscher Alterthümer, herausg. von dem Hennebergischen Verein. I. Meiningen 1839. S. 127.

bør kun ei oversees, at her maa skielnes imellem egentlig Lovgivning („statutarisches Recht"); Sædvane-Ret (jus consuetudinis, „Gewohnheits-Recht);" samt Vedtægts- eller Forenings-Retten (eller hvad Eichhorn benævner „das Einigungsrecht"). Begge de sidste har man i Tydskland end ei kunnet unddrage de livegne Bønder; og fra den sidste udgaae egentlig de saakaldte „Bauernköhren" (i Nedersachsen og Westphalen) eller „Gemeinde-Ordnungen," „Dorf- und Mark-Ordnungen" m. m., hvilke overhovedet alle mere vedkomme Landsbyernes Politie- og Communalforfatning, end privatretlige Forhold. [1]) Man vil uden Tvivl ogsaa overalt i Tydskland, hvor slige Landsbyanordninger endnu findes, eller have været i Kraft, det være blandt livegne Bønder, eller Selveiere, finde dem i senere Tider, enten umiddelbart udgaaede fra Øvrigheden eller fra Jorddrotten [2]); eller dog forsynede med vedkommende Autoriteters Bekræftelse; ligesom man ogsaa i den tydske Landboret fra det 18de Aarhundrede, og formodentlig tidligere, finder det antaget: at det egentlig ei er nogen Anden end Landsherren eller Fyrsten, der kan udstede eller auctorisere slige Communalordninger paa Landet. [3]) Man finder vel nu ogsaa næsten overalt i Tydskland,

---

[1]) Jvf. Estors kleine Schriften. III. S. 394. Siebenkees Beitr. zum deutschen Recht. I. S. 207. Runde d. Privatr. 8. Aufl. S. 70.

[2]) Jvf. f. Ex. om de i Ost- og Vestpreussen gieldende „Dorf-Ordnungen," som ere givne, deels af Regieringen, deels af Stæder eller af Godseiere: A. v. Harthausen die ländliche Verfassung in den Prov. Ost- und Westpreussen. Königsb. 1839. S. 240—42. Her nævnes imidlertid ogsaa flere „Willkühren," baade for Districter og enkelte Landsbyer, som uden Tvivl, i det mindste for en Deel, ere Retssædvaner og Vedtægter.

[3]) „Es besteht aber die Macht, einem Dorffe eine Dorff-Ordnung vorzuschreiben, nicht bei demjenigen, der auf dem Dorffe die Gerichte hat, noch weniger bei den Baurmeister, oder der Gemeine, sondern bei dem Landesherrn, als der solche (Dorffordnungen) entweder selbst ausschreiben, oder doch confirmiren muß." J. B. v. Rohr vollständ. Haushaltungsrecht. Leipz. 1738. 4. I. Th. p. 333.

indtil ned i det 18de Aarhundrede, en Mængde Landsbystatuter, givne af Øvrigheder og Godseiere, stundom ogsaa af Regieringen; men en hyppig forekommende Form er dog tillige den, at Bønderne i Menigheden enedes om nye, eller fornyede ældre By- og Markvedtægter, og lode dem af vedkommende Øvrighed eller Herlighedseier auctorisere. Jeg vil til Exempel af flere lignende, som jeg har fundet, anføre en saadan „Ackerordnung" fra Midten af 17de Aarhundrede for Bønderne „im kleinen Felde," under Staden Belgern, i Amtet Torgau i Sachsen. Disse forebragte 1652: at da deres gamle Mark-Vedtægter 1637 ved fiendtlige Krigsfolk vare blevne dem berøvede, havde de atter 1649 forenet sig om visse Artikler i en ny Vedtægt; og anmodede nu Borgemester og Raad i Staden Belgern om at ratificere samme Vedtægt, og meddele dem en auctoriseret Afskrift deraf; hvilket bemeldte Magistrat efterkom, og underskrev denne Skraa Valborgs Dag 1652, hvorpaa den paa ny blev oplæst for samtlige „Ackerleute im keinen Felde," og antaget og underskrevet af dem.*)

Her have vi en noget lignende Fremgangsmaade med den, som er fulgt ved Redactionen og Udfærdigelsen af den fyenske By-Skraa, som nedenfor meddeles; kun at Formerne, hvorunder denne er vedtagen og affattet, have en større Selvstændighed og Frihed, end i den tydske. Det er her Østrup Bymænd (Naboer), som, under Forsæde af deres Oldermand og

*) Klingner's ovenanf. Sammlungen I. Th. S. 582-590. Denne Skraa indeholder mange Vedtægter, som ei allene angaae Agerbruget, men ogsaa Landsbypolitiet og Communalvæsenet overhovedet. Hertil hører ogsaa: „at Søndagen efter Georgi ville Bønderne hvert Aar komme sammen og vælge dem en ny „Hufenrichter" med 4 Bisiddere; den, som uden gyldig Grund vægrer sig ved at paatage sig Bestillingen bøder „an die Gesellschaft" ½ Tønde Øll. Ved denne aarlige Sammenkomst skulde Vedtægterne oplæses, og alle i det forløbne Aar reiste Tvistigheder bilægges.

Stolsbroder, have „siddet paa ædru Stevne," og „med deres frie Villie ladet optegne Byloven og dens Artikler;" [1]) hvilken de derpaa ved bemeldte Forstandere begiere tinglæst ved Lunde Herredsting, hvor Herredsfogeden, tilligemed „Kongl. Majestæts Delefoged" [2]) i bemeldte Herred udstede lovligt Tingsvidne om Skraaens Læsning og Vedtagelse; efterat Dommeren først havde tilspurgt samtlige tilstedeværende Østrup Mænd, om Nogen vilde indvende noget imod Skraaens Indhold. Her er derimod slet ikke Tale om Herremand eller Herlighedseier (endskiøndt Østrupgaard, der 1591 eiedes af Iver Lunge og Karen Bryske, ligger i Sognet;) ei heller om nogen anden Confirmation af Skraaen ved Øvrigheden, end den, som Tinglæsningen og Tingsvidnet giver.

Indholdet af denne Skraa er vel en Blanding af Gildeskikke og af Vedtægter om Byens Avlsbrug, Hegn, Markfred, Græsning, Qvægtøiring, Skovhugst, m. m. Men de sidstnævnte (fra Art. 1 til 91) ere her langt fra at være noget blot Tillæg til Gildeslovene (hvilket snarere kan siges om en anden

---

1) Udtrykkelig nævnes vel ikke ældre traditionelle Vedtægter og Sædvaner, som den saaledes optegnede By-Lovs Kilder; men dens hele Beskaffenhed, og Optagelsen af Gildeskikken, giør ikke øiensynligt, at ældre Sædvaner ere fulgte i dens Redaction.

2) Denne Embedsmand var, efter Hr. Landsoverrets-Assessor Jacobsens mig meddeelte Mening, „uden Tvivl, ved Kongens Slotte og Adeliges Gaarde, et Slags Forvalter, der tillige bl. a. havde Stedets Tingforretninger at besørge, og formodentlig stadigen maatte være tilstede paa Herreds- og Landstingene." Efter hans Formodning var det samme Slags Betiente, som især senere kaldtes Ridefogeder; ogsaa seer man, at en saadan Delefoged stundom tillige har været Herredsskriver; i hvilken Egenskab han uden Tvivl her forekommer. — Det er imidlertid ogsaa klart af Tingbrevet, at Talen er om en Embedsmand i Herredet, hvoraf det ei kan synes anderledes, end at hvert Herred har havt sin; og det forekommer mig som Navnet „Delefoged" hentyder paa en speciel og offentlig Bestilling, som maatte have været forskiellig fra en Ridefogeds.

fyensk Byskraa for Rønninge Sogn;[1] de ere baade nøiagtige og udførlige, og indeholde flere interessante Træk af et Slags Communalforfatning, i Forening med Gilde-Samfundet; hvoraf flere Levninger i de fyenske Byer, end i de sjællandske, have vedligeholdt sig endog til vore Tider.[2] Sammenligne vi nærmere den Østrupske By-Lov med Rønninge Gildeskraa: da finde vi denne, som kun har 64 Artikler, betydeligt kortere; den begynder med Gildelovene, som indtage den største Deel af Skraaen (fra Art. 1—43), og slutter med Mark-Vedtægter og nogle andre Communal-Forskrifter (Art. 44—64.) I begge Afdelinger findes endeel Overeensstemmelser imellem de to Skraaers Vedtægter; men det allermeste er i den østrupske behandlet med større Udførlighed. Rønninge Skraa, der ligeledes (den 13. Aug. 1601) er blevet bekræftet ved Tinglæsning og Besegling (paa Aasum Herredsting), har derimod i Originalen adskillige Tillæg af Rønninge Bymænds Vedtægter fra sildigere Aar, der gaae ned til 1648. Af saadanne findes ingen i den østrupske Skraa, der er skrevet paa Papir, 32 Blade i Quart; hvorimod det bag i indheftede

---

[1]) Den er aftrykt i „Efterretninger om Rønninge og Rolfsted Sogne," af J. G. Bendtz. Odense. 1820. 4. S. 103—114. Aftrykket er efter en Afskrift af Originalen, der har mistet Titelen og det meste af Indledningen.

[2]) Hertil hører f. Ex. Vedligeholdelsen af det saakaldte Byelaug, med en Oldermand (forskiellig fra Sognefogeden, s. Bendtz, anf. St. p. 119) og med dets Igangsgilde for den nyankomne Indbygger i Sognet, der først efterat dette Gilde er givet faaer „Laugsret," eller kan deeltage i Laugets offentlige Forhandlinger, „naar Hornet er gaaet ved Gadestævne," og ved andre Forsamlinger af Bylauget. Ligeledes Afgangsgildet, naar nogen af „Laugsmændene" enten flytter fra Sognet, eller døer, m. m. Jvf. Beskrivelse over Ringe Sogn af H. Leerbech. Odense 1826. 4. S. 89. [I Lolland har By-Lauget Navn af Eierlaug. s. Molbechs d. Dial. Lex. p. 98, og sammest. Ordene Bylaug, p. 62; Igang, p. 245, 46; Arveöl, p. 19, 20; (Jvf. Bendtz om Rønninge, S. 108, 119) og Oldermand, i Suppl.]

Tingbrev er paa Pergament, og har været forsynet med 6 Segl. Det eneste, som i øvrigt er tilført denne Skraa, er en Forening imellem „samtlige Østrup Boemænd" og Fru Mette Ahlefeldt paa Østrupgaard, om Byens Tyr at holde paa Gaarden; hvorfor Mændene, som derhos „overlevere den gunstige Frue en Tyr," afslaae „den Jord med al anden Herlighed af „Huusmænd, som af Alders (Arilds) Tid har ligget til Ty-„rens Foder;" og desuden „en Fælleds-Engslet, liggende halv i „Braggeland, og halv i Nymorp, hvoraf Høbierringen og skal „følge Bytyren til hans Føde." Paa Fruens Vegne loves „for hende og hendes Efterkommere, at forskaffe Østrup By aarligen en lovlig Tyr, som skal gaae om Sommeren paa Byens Fæbed," o. s. v.; og skulde denne, d. 1. Decbr. 1693 af Bønderne med deres „Bomærke" (her Navnenes Begyndelsesbogstaver) underskrevne Forpligtelse holdes, saa længe Østrupgaards Eiere efterkomme det indgaaede. Skraaen, saavel som Tingbrevet, har endnu den Paategning, at samme ere fremlagte i Fyenbo Landsting den 29de Jan. 1777.

Til Sammenligning med Østrup Byes Skraa haves endnu, af lignende trykte Vedtægter, en sønderjydsk for Agerskov Sogn i Tørninglehn, under Navn af „**Grandebrev**," eller „Grande-Vilkaar og Vedtægt." Den findes aftrykt, men med nyere Skrivemaade, og maaskee noget forkortet, i Aagaards Beskrivelse over Tørninglehn, Kiøbenhavn 1815, S. 248—50. Dette Grandebrev er, ligesom de fyenske Vedtægter, blevet bekræftet ved et Tingsvidne, udstedt af Herredsfogeden i Nør-Rangstrup Herred d. 18de April 1592. Det er kortere end begge de fyenske By-Skraaer; men indeholder adskillige særegne Bestemmelser (f. Ex. at „hver Mand skal have Hornene af sine Køer;" at Geder ikke maae holdes; at „hver Mand skal have sine Hørgaarde (ↄ: Gierde om Hør-Ageren) stærke og faste," og Ingen maa ruske Hør før Alle ere enige derom; om

Benyttelsen af „Lysetørv fra Lysemosen," m. m. Derimod mangle her alle Gilde-Artikler. Grandebrevet er blevet fornyet „og forøget" 1751; men af Tillæggene er hos Aagaard intet meddeelt.

Ligeledes besidde vi endnu, men kun i en nyere Afskrift fra 1750, en jydsk Bylov fra Midten af 17de Aarhundrede. Dette er „Bierregrav Byes Lov, det er Vide- og Vedtægts-„Artikler, som menige Bønder og Boemænd, paa sin „egen og Byens Bedste, for sig og Efterkommere med hveran-„dre have samtykt, uryggeligen at skulle holdes" o. s. v. Den har en Paategning, dat. Fousingø d. 25. Marts 1681, af Oluf Henrikſen Asſens (formodentlig Ridefoged eller Forvalter paa Gaarden), hvor den kaldes „en rigtig Copie af Sal. Fru Berthe Frises underskrevne Videbog" (hun døde 1652); og bemeldte Oluf Henriksen har selv tillagt 3 Artikler (om „Fæ-Vaser", om Ko- og Kalvedrift, og Inderſters Tøiring) „hvorefter Fogeden med sine fem Mænd sig have at rette." Men denne Afskrift er igien fornyet, til Brug for en Sognefoged, under 21. Sept. 1730. Den bestaaer af 53 Artikler, hvilke, paa nogle enkelte nær, der gaae ud paa enten at bestemme Communalforfatningen,[1] eller god Skik og Sædelighed,[2] alle fastsætte Sognets Markvedtægter. — Da jeg ligeledes anseer denne Skraa for et interessant Bidrag til vort Landbrugs og Landboforfatningens Historie under Jordfælledskabet,

[1] Saaledes Art. 29, om hvert Aar at udnævne paa Omgang en „Grandefoged" og en „Skriver"; Art. 28, om de „fem Mænd," der aarligen skulle opnævnes af Fogeden, „og kiende i de Stykker, der ei findes i dette Videbrev." m. m.

[2] Saaledes Art. 27, om Bøder af 1 Mark, for dem, som om Søndagen giøre Markarbeide før Solens Nedgang; Art. 33, om Bøder for dem, som bande og sværge; Art. 42, om Straf for den, som uden skiellig Grund forsømmer Gudstienesten; og om de, der ikke „ville holde deres Børn til Skole fra 6te til 12te Aar," m. m.

agter jeg i det følgende Bind af Tidsskriftet at lade den aftrykke, og forbigaaer derfor i øvrigt dens Indhold.

I Almindelighed, og i Følge Beskaffenheden af de tvende her omhandlede fyenske Landsby-Skraaer, Agerskovs „Grandebrev," og Bierregravs „Videbrev," for saavidt de indeholde Byernes Mark- og Landbrugs-Vedtægter, samt andre Sædvaner og Bestemmelser, der angaae Communal-Politiet, maa det antages: at slige, i Traditonen bevarede, og i det 16de og 17de Aarhundrede paa enkelte Steder opskrevne danske Sogne-Vedtægter sædvanligen have existeret, uafhængige af Gilde-skikkene; men at man i de Byer eller Sogne, hvor Gilde fandtes, har slaaet disses Anordninger sammen med hine i en fælles Skraa.

I øvrigt bør det, med Hensyn til vor Retshistorie, erindres, at der findes fra det 15de Aarhundrede Exempel paa autonomiske Vedtægter, fastsatte af Adelen for en heel Provinds (de saakaldte „Lollands Vilkaar" fra 1446[1]); ja, endnu fra Midten af det 16de Aarhundrede, en af Adelen i Fyen paa egen Haand oprettet Foreningslov, under Navn af „Fyens Vedtægt," som i Aaret 1547 blev stadfæstet af Christian III., og ved hvilken bl. a. ogsaa Gyldigheden af slige Retsvedtægter, som Almuen fastsatte, hiemles. Her findes saaledes i 13de Art. foreskrevet: „at hvad Vide, som Almuen „lægger paa, udi nogen By eller Torp, om Hegn og Gierde, „Sær-Hiord og anden Byesens Nytte og Tarv, det maa ei „een Grande eller to kuldkaste; men de skulle Alle holde Vide

[1]) Aftrykt hos Hvitfeldt. I. p. 839—40. Uagtet disse Vedtægter for en stor Deel vedkomme Bønder og Almue, har denne ingen Deel havt i deres Affattelse; men den er udgaaet fra Bisfoppen, de kongelige Lehnsmænd paa Ravnsborg og Aaleholm, og den øvrige lollandske Adel. (Jvf. om de Lollandske Vedtægter, og om Foreningslove og Vedtægter overhovedet i Danmark, efter den jydske Lov, Schlegel om de Danskes Retssædvaner og Autonomie. S. 246—250).

„og Vedtægt. Hvo som siden bryder, og ei vil holde, som an„dre Grander vedtager, da maa de ham pante for hans Ulydelse; og bryde ei fordi (derfor) enten Vold, Hærværk eller andet."*) — Denne Forskrift er fra bemeldte „Vedtægt" gaaet over i den kiøbenhavnske Reces af 6te Dec. 1547, c. 37; derfra i den Coldingske Reces af 1558 c. 46; og endelig i Christian V. danske Lov III. 13. 31, hvor den staaer som en endnu gieldende Retsregel, der aldrig er ophævet, men tvertimod bekræftet ved senere Lovbud. Endnu i Forordningen om Hegn og Fred af 29de Oct. 1794 fastsættes i §. 19: at det er Bønderne tilladt, ved Vedtægt om Hegnet, Gierder, Grøfter og Led, samt Hiorden, at bestemme Bøder, efter ovenmeldte Art. i Christian V. Lovbog; dog at de, „ved saadanne Vedtægter ei skal kunne hindre Jordernes Indgrøftning og Indhegning, ikke modsætte dem de Bøder, som denne Forordning bestemmer, eller i nogen Maade sætte det ud af Kraft, hvad den befaler; men vel skærpe det." — Heraf bliver det klart, at By-Vedtægter af saadan Art endnu hos os baade kunne bestaae, og af Ny oprettes med fuldkommen Retsgyldighed. Imidlertid er det naturligt, at ved den, i Følge af den nyere Landbolovgivning i det 19de Aarhundrede, foregaaede Omvæltning i Landboforholdene, men særdeles ved Jordfælledskabets Ophævelse, maatte det Meste af de ældre By-Vedtægters Indhold blive uanvendeligt og ubrugbart; og den Omhyggelighed, hvormed hiin Lovgivning har ordnet og bestemt de fleste Forhold i det Enkelte, har vel ogsaa for en stor Deel be-

*) Christian III. Hist. ved Krag og Sandvig. II. S. 202. Jvf. med II. S 194 og I. S 529. K. Rosenvinges Udg. af Recesserne S. 233. 275. — De hernæst ovenfor følgende Bemærkninger om de Fyenske Vedtægters, og overhovedet om Vedtægtsrettens Hiemmel ved sildigere Lovbud og Anordninger, skylder jeg min lærde og ærede Collega Hr. Professor Larsen.

virket, at der ikke længere føltes Trang til frivillige Bestemmelser og Vedtægter i Landsby-Menighederne. — Et andet Spørgsmaal bliver dog, om ikke endnu, ved mange Leiligheder, autonomiske, eller af Bønderne selv indgaaede og ved selvvalgte communale Forstandere paaseete og overholdte Vedtægter, kunde være gavnlige for Menighederne; naar de nemlig med Forstand og Overlæg vare afpassede efter forskiellige Districters og Egnes særlige Tarv og Forhold.

Det ligger udenfor mit Øiemed, her videre at afhandle vore danske Landsbygilder og deres Indretning*); jeg vil derfor kun bemærke, at det bl. a. kunde være ønskeligt, Nogen med Flid vilde samle bedre og fuldstændigere Efterretninger, end de, som hidtil haves, om de Bornholmske Gilder og disses Historie og Vedtægter, ligesom ogsaa om Sogneforfatningen overhovedet der paa Landet; da det er her, hvor Levninger af Gildevæsen og Gildeindretninger paa Landet længst have vedligeholdt sig; saaledes, at man endog lige indtil vor Tid paa Bornholm har havt (eller endnu har) enkelte saakaldte Gildesboer og Gildesgaarde, eller Huusrum og Jord, som tilhørte Gilderne; samt adskillige hidtil utrykte Gilde-Skraaer, der maaskee tildeels indeholdt andre Vedtægter, end Gildets.*) — Endelig

*) Et og andet om den forekommer hos Bircherod „om gamle Gilder i Odense.“ Suhms Saml. I. p. 3. 4. Han nævner her bl. a. „Allested By-Lov og Gildesskraa, giort og samtykt 1569 paa St. Gregors Dag, og beseglet af 4 Adelige.“ Maaskee menes her Allsted Sogn, Salling Herred i Fyen. — Den saakaldte „Refsvindinge Gildesskraa“ (Suhms nye Saml. III. p. 91) for en By under Juulskov i Nyborg Amt, som skal være opsat omtrent 1730, er egentlig ingen Skraa; men kun en enkelt Formular til Stolsbroderens Tale, og et Ceremoniel til Gildets Aabning ved en vis Anledning. Det sees tydeligt, at man paa den Tid har havt en ældre, egentlig Gildesskraa for sig, hvoraf man har brugt visse Talemaader og Vedtægter.

*) Jvf. Efterretninger om Bøger og lærde Sager. 1756. p. 797. o. ff. Kof. Ancher om gamle danske Gilder. S. 95—97. (Saml. jur. Skr. S. 211—13) Skougaard's Beskr. over Bornholm. S. 197—206.

maa jeg endnu tilføie: at vi ogsaa hos os have et Exempel paa en nyere, efter Kongelig Befaling af Stifts-Øvrigheden confirmeret og trykt „Vedtægt om Markvæsenet" for Aarhuus Byes Jorder og Jordbrug. Den er samlet og opsat 1760 af Byens „anordnede sex Mænd, paa samtlige Borgerskabs Vegne"; men upaatvivlelig grundet paa ældre Vedtægt; og den er udgiven under Titel af: „Aarhuus Byes Vide og Vedtægt, dens Markjorder og Eiendommes Haandhævelse, Brug, Fædrift og Græsning m. v. vedkommende." Aalborg (1761.) 46 S. 8. Ogsaa i Ribe haves endnu (eller havdes i Terpagers Tid) „Byens under Navn af Bursprog bekiendte Vedtægter." (Thorups Efterretninger om Ribe. 7de Saml. 1839 S. 15).

En rett Ordning och schick, som alle Østrupe Mennd haffue samtøgtth at wille medt huer Andre holdet haffue, den allmegtigste gud til loff och ære, Thenum och theris Effterkommer thill Friid, Enighedt och gotth Naboskab att holde: paa dett den Ene med then anden kand nyde Friid paa sitt gress, hø och Kornn; Thesligeste udi Gyldishuss, att huer Mand kand giøre sin Nabo thett skiell och fylliiste, hand aff en Anden hende wille: Och thenn till Thinge ladet bekrefftthe med et thingsvidne, paa thet att samme bogh skall fuld och fast holdis wrygelig aff thenum, som her efter kommendis worder udi forne Østrupby at bo, som aff thenum, som nu leffuer och thenn forne Byloff och gildis skick begyntt haffuer. Och deris Naffne som samme bogh begynt haffuer erre disse efterne: Hederlig och wellerdt Mand Her Jesper Lauritzsen, Sogneprest, Niels Jørgenssen, Hans Rask Allermand, Jens Nielssen Stolsbroder, wnge Niels Hanssen, Niels Hanssen, Jens Hanssen den gamle, Jens Diegn, Matz Hansen, Hans Lauritzsen, Jens Hansen den onge, Oluff Rask, Knud Lauesen, Oluff Jørgenssen och Mads Nielssen.

Forst om Aldermanden nar hand skal y settis.

1. Alldermanden skall y settis huer Sancthe Michels Dagh, Och skall thet gaa rett omkring y byen, Och huilcken Mandt, som sider for affuelsgaardt, icke will werre allermand nar thett hannum tillkommer, giffue ½ tønde Øll till Byen till viide [1]).

Om duelig oc gaffulig Aldermendt.

2. End nar som hennder att ther bliffuer enn Allermandt som thet kommer till med Rette, och the andre Nabo kiender hanum icke dueligbe och gaffnlige att kunde ramme bysens gaffn och bedste, Da mue iv (4) aff di andre Nabo thage thenum enn anden som sider rett for haandenn till att werre allermanndt. Och da skal denn werre krafuesløs for den halfft: øll, som den schulde giffue som icke wille werre allermand, Effterdi att hand wille werre alldermand, och icke maatte.

3. Then som kommer aff met Aldermandtz leen, schal giffue denn som aldermandt bleff, en Marck penge effter gamell seduone.

4. Men huilcken Mandt som bliffuer wdwold till att werre aldermandt, och icke vill verre oldermandt, hand giffue 1 tønne øll till byen till wiide, och schal icke haffue for^{ne} marck penge, Och icke heller giffue samme penge wdt, fordj at hand gaff øll till wiide.

Huad Alldermandens Bestilling schall werre.

5. Aldermanden schall wiide Byssens gaffn och beste, om Hegn att hollde, att melle [2]) Naboernne till y lauthide att lucke deris gerder effter gamell skick, Och melle kree aff wongene nar mand haffuer det Behoff, epter gamell skick och Seduone; Och at gaa

---

[1]) Jvf. Rønninge Skraa Art. 44, „om Aldermandz Lehn" (ɔ: Bestilling), hvortil 8 Gildebrødre, der udnævnes af den fragaaende Aldermand, skulle udvælge.

[2]) melle ɔ: mæle, tilsige.

om gaarde [1]), och att lade opskriffue Byssens Wiide [2]); Och att lade byssens wiide komme meninge (sic) Nabor till gaffn och bedste wdj laffue thide. Och ther som saa hender, att ther kommer nogenn trette paa, som Byenn widt kommer, tha schall hand følge samme Deler till tinge till de bliffuer louglig affstillet effter leylighedt, medt ydermer byssens Nytte och gaffn, Saa framt hand icke will staa Naboerne till Rette nar Huermandt legger sit pant y Rette paa steffne, Och huis hans brøde da findis, stande till Rette effter Byssens widtagne byloff [3]).

6. Sameledis schall Stolsbroderen [4]) y settis huer Ste. michels dag effter gammel seduone: Och skall gaa ret omkring y Byen, Och huilkenn som icke will werre Stolsbroder nar thet hannum tilkommer, tha schall handt giffue ochsaa ½ t:ne Øll till Byen till wide, och saa thet aar werre quitt der for.

Om Stolsbroderens Bestilling.

7. Stolsbroderenn [5]) schall waare Naborne til steffne, nar

---

[1]) *Gaae om Gaarde* ɔ: foretage Syn paa Gierderne (jnf. Rønnings Skraa. §. 46. „Om Steffne och *Gaardgang*)."

[2]) Byens *Wiide*, ɔ: Bøder, som falde efter Skraaen. Ordet bruges endnu i Jylland. (S. mit. Dial. Lex.).

[3]) Her er tilskrevet med en noget sildigere Haand: Och nar hand fölger nogen delle, tage Fylliste aff Naboerne der for.

[4]) Uden Tvivl er det denne samme Embedsmand i Gildet, der i Rønninge Skraa, Art. 19, 45. kaldes Skyrebroder,

[5]) I Rønninge Skraa (Art. 6, 19, og 45) forekommer denne Embedsmand, som den næste efter Aldermanden, under Navn af *Skyrebroder*. Dette usædvanlige Ord kunde være beslægtet med det Angelsax. *Scyr-man*, Foged eller Forstander i en By, *villicus;* ligesom *Scyre* (E. Shire) af *scyrian*, skære, dele; eller muligen havde Skyrebroderen, hvor man kaldte ham saa, sit Navn deraf, at han indskar Viden eller Bøderne i Byens Kiep; hvilken Beslutning her netop tillægges Stolsbroderen. (Jvf. afskyre: Rønninge Skraa §. 64). Ordet kunde ogsaa henføres til det gamle *Scoresman* (af Isl. skora?) i Jydske Lov III. c. 12. Jvf. Rosenvinges Udg. S. 513. Ostersens Glossar. *Skursmænd*.

Alldermanden hannum dett beder, wid 2 Skill. for huer mand till wiide, huer gangh hand thet forsømer.

8. Hand skall och haffue en Bysens kep, och haffue huer mandts Mandtal paa samme kep, och opschriffue huad huer mandt bryder, och den haffue till steffne huer gang steffne holdis: och icke att maa haffue magt att opschriffue y samme kiep, uden huad Allermanden hannum befaller paa steffne.

9. End findis hand att anten paaschriffue mere paa steffne, end som aldermanden hannum befaller, eller hiemme, aldermanden eller Naboene wuidendis, giffue Byen till wiide [1] 1 Fr. øll, Och samme skrifft affskave igien.

10. Ennd fordrister Nogenn Stolsbroder sig att affskære nogen aff Naborne eller sig selffue aff byssens kiep, och der med formyndsker Byssens Rettighedt, Emod Nabornis och aldermandz wilge och samtøcke: giffue dobbelt till Byen igienn, och bøde 1 tne øll till alle Naborne. Endt møder hand eller hans wisse bud icke till steffne medt Byssens kiep nar steffne holdis, giffue till wiide j aatting øll.

11. End will hannd icke skære sig selffue paa samme kiep for sitt wiide, Nar hand haffuer brott wiide [2] til Byen, nar Alldermanden hand befaller hanum, da bøde till wiide 1 Fr. øll.

12. End forsømmer hand Byssens Kiep, saa handt bliffuer borte medt Alle, och Byssens Rettighedt ther offuer forkommis, tha bøder hand modt Byenn effter Fyre mendtz Sigelsse.

13. Hues Andett Allermand och Stoelsbroderen haffuer att wdrette, huer effter sin Bestilling, finde mand nochsom optegnet der som Gildis skraaen er optegnet, och ther som Gyldeshusset holdis.

14. Menn ther som Allermanden och Stolsbroderen for-

---

[1] Det følgende er tilskrevet med en anden Haand.

[2] brudt Viide ɔ: er bleven skyldig til Bøder.

kommer [1]) andre sager, som nu icke er allerede kommen y hue att omschriffue: da mue the haffue fuldmagt at wdmelle iv mendt aff steffne, at dømme ther om, och deris dom skall holdis.

Om Rogmarcks Gierder.

15. Huer wollermis dag schall alle Rougmarcks gierder were fuld ferdig [2]) wid 1½ Fr. Øll till wiide for huert gordstedt [3]), Om ther er icke kommet nytt gersle paa.

16. Endt er ther kommet nyt gersle paa, och dogh icke fult ferdig, gielde 1 Skill. till wiide.

17. End fraa wollermis dag, Och saa till Rougmarcken bliffuer opgiffuen, da skall thenn som Markenn wocter saa well thage waare paa, huor der kommer holl paa nogen mandtz gierder, som paa huis kree, som wor y Marcken, wid ij Skill. till wiide.

18. Ennd finder hand holl paa nogen Mandtz gierder, Och waarer den till, som gierdet tillhører y lys afftenn, Och [han] will thet icke lucke, giffue for huer nat och dag det ligger obitt 1 aating øll till wiide.

19. End meller aldermandenn nogenn Mandt till en forsagt thiidt at oplucke [4]) sine gierder, och icke will: hand giffue for huer nat och dag det ligger obitt der efter 1 aating øll. Bliffuer hand saa møget offuerhørig, at der kommer thyre [tiere] klage paa till steffne, da giffue viide efter jv Mendtz Sigelse.

---

[1]) D. e. dersom der forekommer Aldermanden og Stolsbrodern andre Sager, o. s. v. udmelle ɔ: udmælle udnævne.

[2]) „Rougmarks wængegaarde skall være fullgiort *thil woldermyss* och biugmarks Vougegaarde till pindze dagh" Rønninge Skraa. Art. 54. Efter Agerskov Grandebrev skulle „Gaarde (ɔ: Gierder) og Lede være vel færdiggiorte og lukkede 14 Dage efter Voldborgdag." (Aagaard. S. 248).

[3]) Gaardsted ɔ: Gierdested.

[4]) Saa besynderligt det synes, saa maa dette Ord her dog bemærke tillukke, og Præpositionen her have Bemærkelsen af Handlingens Fuldførelse, saasom i opbruge, opgiøre (en Regning) eller giøre op, opspise (spise op) o. fl. desl.

Om Falden [1].

20. Item schall y liige Maade falden were gierdt huer wollermis dag, huer Mand at gerde sit gerde wid ij Skill. till wiide. Och om ther sidenn findis holl paa nogen Mandtz gerde, da handlis ther medt y alle maade som om Rogmarks gerder, som for^{nt} staar.

Om Falde Logen.

21. Skall alle Naboerue giøre falde logen [2] færdig till poske, huer Mand wid ij Skil. till wiide. Det same skall holdes om flager och wongeledt at giøre.

Om biugmarcks gierder.

22. Item schall alle biugmarcks gierder fuld ferdig [være] wollermis Dag efter gamell seduon, wid ij Skil. till wiide for huert gaardsted [3] brøst. paa findes, om ther er kommen nyt gerdsle paa.

23. End er ther intet nyt gerdsle paa kommen, da gielder j aating øll lige wid Rougmarks gierder, som forskreffuet staar.

24. Item hvor som findis trette holl [4] mellem nogen aff Naboernes gierder, da skall allermanden wdneffne ij eller iv aff Naborne att grandske huem som samme trette holl skall gierde

[1]) Det kan neppe være twivlsomt om her ved *Falden* menes en Fælled, hvoraf hver Bymand skal hegne sin Deel; eller en *Fold*, et indhegnet Stykke Jord, til at samle Qvæget i, (jvf. Fold, D. Dial. lex. p. 124), og drive optagne Creature ind i, til Eiermanden løser dem. (S. §. 36, hvor det skrives *Folden*). Det sidste er det rimeligste. Fælled (Feleden) forekommer udtrykkelig i Rønninge By-Lov §. 54, 56; og ligeledes i nærværende §. 80: „*Fellet*" i Modsætning til „*Wongh.*" Jvf. Lov III. 55. „Hva sum hauær stothhors, haua them i faldæ a sin egen Mark." „(in clausura que dicitur *Faald*;" den gamle lat. Overs.).

[2]) Laage eller Led paa Gierdet om Fælleden eller Folden.

[3]) For hvert Sted paa Gierdet, som der findes Brøst paa.

[4]) Trættehul (?) formodentlig et Gierdehul, hvorom Naboer ei kunne blive enige, hvem det tilkommer at lukke det.

med Rette. Huem som da bør samme trette holl att oplucke, schall Allermanden legge hannum tid for att lucke samme trette holl wid siit wiide, effter IV Mendtz Sigelse.

25. End will hand thet icke oplucke effter samme Legh [1]), da schall hand bøde j aating øll for huer Natt og Dag det liger aabet, och bethalle aldt denn skade der igiennem giøris.

26. Item huem som haffuer Tofftegierde och Haffuer indenn for, hand skall holde samme thoffte gierde wiid magt wid den wiide, som Rougmarkis gerde er lagt for, som forschreffuit staar.

Om Stenter.

27. Item huilcken som giør stente paa nogen Mandtz gierde, om thet kand beuissis, hand giffue ij Skil. till wiide, och hans hosbundt att suore till samme wiide om thet er thieniiste Budt.

Om Holl paa gierder att lucke.

28. Item huem som bliffuer befunden att thage staffer aff en andens gierder eller gierſle, at gafflucke [2]) sine gierdhe medt, hand bøde j Frd. øll til Byen, och giffue hannum saa mange ny staffer och gierſle igienn, som hand thog fraa sin Nabo.

29. End huem som stieler staffer af nogenn mandtz gierder om Natte thide, hand bøde ther for en halfftønde øll till wiide.

30. Om Aldermanden legger thid for at gafflucke eller fuldgierde Nogenns gierder, eller att giöre Wongheled eller flager, eller att gierde Falden, eller giøre falde-logenn, eller andet att bestille till Byssens Nytte och gafnn, da skall dij giffue wide, effter IV mendtz Sigelsse, huem som thet forsømmer.

Om Leergraffue.

31. Huem som enten graffuer leergraffue eller lader graffue,

---

1) *Legh*, Læg ɔ: Paalæg, Forelægning.

2) gablukke, et Gierde ɔ: lukke et Gierdehul. (Jvf. §. 39).

hand skall thenum entenn opfylde medt iord igen, eller giøre op-gang aff thenum, saa frambt hand icke will bethalle Skaden igienn, om nogen mandtz kree drucknet derudj.

Om Hierning *).

32. Item skall Hierning gaa ret om y byen, et bud aff huer gaar om Dagenn. Kandt icke een Mandtz bud af en gaardt, da maa Allermandenn neffne och melle tho mendtz bud om behoff gioris, Och huem thet sidenn forsømer, hand bøde ij Skil. till wiide.

At wogte Marcken.

33. Huem som skall wogte Marcken och thet forsømer, hand bøde ij Skil.

34. Huem som dyll sinn Nabois kree och will det icke op-regne paa steffne, om thet haffuer giort schade och er beuisligt, bøde selff samme wide, som hand saa dyll sine Nabor till schade.

35. Huem som regner sin Nabois kree op och thet bliffuer beuist, att thet icke war ij Marcken denn Dagh, hand, som thet saa opregner, bøde sielff samme wiide, och denn annden att werre quit som intet kree hagde udi Marckenn.

36. Huilcken Mandtz bud, som finder kree løst ij Marcken denn Dag hand wocter, Och kiender thet icke, hand schall driffuet ij foldenn till denn komer, som will siielff kiende sig dervedt. End huem thet forsømer hand bøde ij Skil. till wide.

*) Et mig ubekiendt Ord, der ingensteds tilforn er forekommet mig. Hvis det her kunde antages at betyde Markvogtning, Qvægvogtning (Hierdning, Hiordning?), kunde det maaskee være i Slægtskab med, og tiene til at forklare det ligeledes dunkle *Hiarnæt*, som forekommer i Eriks Siæll. Lov IV. 24 og i nogle Codd. skrives *Hiernet* og *Hiarthnæt*, (Rosenvinges Udg. S. 192. Jvf. dennes Anm. og Ordforkl. S. 374. 75.). I saa Fald maatte det vel snarest udledes af de isl. Ord: *hirdr*, sikker, *hirda*, at vogte, *Hirding*, Bevogtning, *Hirdingi*, en Faarehyrde, m. fl.

37. End kiender hand samme kree, om det haffuer hiemme ij Byen, da schall hand sige hanum till, som thet eyger, att hand thager selff sit kree aff wongen, saa kand hand icke negte och forsuerge sit eget kree paa steffne och komme widere trette aff stedt. End huem thet forsømer, hand bøde ij Skil. till wide.

38. Huem som ager offuer anden mandtz ager, eller som først leger weig, hand bøde j Frd. øll till wide *).

Om Wongeleden.

39. Schall alle wongeledene werre ferdig huer tid som wonge gerderne bliffuer mellt till att were gafflucte. Huem som icke ferder sin anpart ij laffue lidt, efter aldermanden och Naborne haffuer thet samtøct, bøde ij Skil.

Huilcke mendt som schall holde huertt Ledt wedt magt.

40. Kierke ballj Mennd de schall holde kierke ledet widt magt. Sønder ballj mend skall holde øster Marcks leedt wid magt, som liger wid Diegnens gordt.

41. Alle Naabornne skall alle holde di ander leedt och flager wid magt, huor di skall holdis till Byssens Nytte och tarffue, huem det forsømmer, bøde som for^{ait} staar.

Huem slaa(r) wongeled aabett.

42. Item huem ager, riider eller ganger igennem wongeledt. Och slaar thet obbitt emedinn ther er Eng och Kornn y Marcken, giffue ij Skil. til wide huer gang thet kand hanum offuer beuissis.

Nar kree schall mellis aff marcken y Saatid.

43. Nar Allermanden med Naborne bliffuer offuer eens medt huer ander att wille haffue biugmarcken ij frid, och wille saa

---

*) Jvf. Rønninge Skraa. Art. §. 60. Her er Biden en Tønde Øl.

biug, haffuer eller Blandkorn, da schall meninge Nabo thet holde wid det Legh, [1]) allermandenn eller IV mend legge. Det samme skall och holdis om Roug Seedt.

Om Affridtt.

44. Item maa ingenn mand slaa sitt kree løs ij Affret [2]) entenn wdj rogmarckenn eller y biugmarcken, før allermandenn meth Naborne samtycker det paa steffne, wid j aat: øll till wide.

Om wongh Gierder.

45. Item maa ingenn mand opthage sine wonnge gerder for Rogenns Marcker før alldermanden med Naborne giffuer samtycke der till paa steffne, wid j aatt. øll till wide.

Huodt (hvad) huert Slags kre schall gielde till wide.

46. Enn hest, som slipper løs, och strax bliffuer taget fatt paa, schal gielde j Skil.

Men then hest, som ganger løs hell eller hallff Dag eller natt, schal gielde ij Skill.

Thenn hest, som spiger [3]) korn, schall giffuis korn igienn effter wurdt, och bøde till wide ij Skil.

Et Suin schall gielde j alb. om det kommer igienn(em) onde gerder medt wmynde. Menn er det saa schadeligt, att ingenn gerder kandt møde [4]), da gielder det meer effter iv mendtz Sigelsse.

---

[1]) Ved den Bestemmelse, Fastsættelse (see §. 25 og 68). „Efter IV mendtz Legh." §. 82. „At legge vide:" §. 91, og fl. St.

[2]) Afred (Sønderjydsk) hvad vi nu i Siælland kalde Evred (i Fyen Aured) (s. mil. Dial. lex. S. 8.).

[3]) Maaskee „speger" Kornet, eller Sæden i en Ager ɔ: nedtræder, fordærve; og er vel Meningen, at Hestens Eier skal erstatte Kornets Værd. (Jvf. §. 53, nedenfor; og speiet. Seidelins Toll. Ord. S. 153).

[4]) Holde det ude.

Faar gielder j alb. menn er dj saa schadelig, att dj springer y wonge offuer gerder, Och der kommer icke hegt paa themum, da gielde effter IV mendtz Sigelsse.

4 Gies gielder j alb.

Om Fæ.

47. End kommer Fæ y Korn eller engh, fraa Hyrdenn driffuer om aaret Och indtill alle Marcker ere opgiffne, da skall Hyrden gielde wide derfor, om det skeer fraa om Morgenen och till om afftenen, hand haffuer dreffuet thet y by. Men skeer thet om Natte thide, fraa om afftenen och till om Morgenen, da gielde thenn Mand wiide, som feet eller kreet otte, Och bøde sielff thenn Skade, som giort bleff, Och bøde till wiide ½ Skil. for huert, fordj att huer Mand skall holde sit kree y gorde om Natte thiide, syn Nabo wdenn schade.

Om fremmet Queg.

48. Huilcken mand, som thager fremmit queg till gresſgang wden thet skeer medt meninge Mendtz Samtøcke, bøde j aatt. øll till wiide, och føre samme kree af igienn.

49. End om saa hende, att nogen Mand finge loff aff sin Nabo att thage anden Mandtz kree paa sitt greſſ, tha schall hand staa till Rette for huis wide samme Kree bryder. Och gaar det for Hyrden, da skall hand och saa løne Hyrdenn der for; Men bliffuer dj saa forligt, det skall bethallis aff den som kreet eger, da skall dog denn, som gresset eger, fly hyrdenn sin lønn ij lauthide wid i aatt. øll till wide.

Om Affpløygning och Afflett.

50. Huilckenn mannd, som bliffuer befunden att haffue ploget fraa sin Nabo, hand bøde till wide j aat. øll. Det samme er och om Afflet *).

*) Afflæt: „den ulovlige Handling at slaae Hø paa Andens Mark imod

51. End huilcken mand, som wdi saa maade fanger schade, hand schall deth kundgiøre for Allermanden Och Naborne, att dj kunde thenum forlige der om wdenn trette. Menn will hand icke werre for sine Nabo[1], som gierningen giort haffuer, menn will haffue det till tynge (Tinge): taber hand sidenn sagenn, da bøde (hand) en thønde øll till wide, fordj hand gick fraa sin Naboes Raadt och kom trette affsted.

52. Om der komme(r) saa sterckt Weyr, att en Mandtz kornn, som stod ij negh och Onnet[2]) paa hans ager, Och thet aff stort weyr bleste paa en anden Mandtz ager, som hagde lige saadant kornn paa den ager, Och dj tho kunde der om icke forligis, da schall Ingenn af thenum thage sig selff till Rette wid j aatt. øll till wiide; menn aldermanden schal meelle IV aff Nabornne wd aff steffne medt sig, Och skelne huodt huer aff thenum schall haffue aff samme kornn medt Rette, Och ther med skall dj nøgis.

Liige det samme skall och holdis om flodenn ganger aff strandenn paa enge Och fører høø sammenn, da gaar der om som for skreffuet staar.

Om Thøgersetth.

53. Ingenn mand maa haffue heste wdi thøger y biugmarkenn Ald denn stund Mand høster y Roug Marcken, wid en aat.

---

hans Villie." K. Rosenvinges Anm. til Chrift. III. Reces af 1558. p. 539. Jvf. hans Anm. til Jydske L. II. 73, hvor Afflæt ogsaa forekommer, og som det synes om at slaae et heelt Engstykke. (Rosenvinges Udg. S. 232. 233.). Jvf. Rønninge Straa §. 59: „Om Affplöyning, *affslæt och affskyrdt.*"

1) „Være for sine Nabo" og §. 53 „være ved Naboerne:" maa uden Tvivl bemærke: møde for Naboerne og underkaste sig deres Kiendelse.

*) *Aan, Onn, Aun,* bruges baade i Fyen og Jylland for: Travehob, Travesæt, en Række af hobsatte Neg paa den høstede Ager, deraf v. at one ell. aane. (Jvf. mit. D. Dial. Lex. S. 3.).

øll till wide [for huer dag det skeer Enddog hand thøgrer paa sit eget] [1]).

End bliffuer nogenn befundenn att deris heste spiger nogenn Mandtz kornn, da were wid Nabornne och giffue kornn igienn effter Naborniß sigelsse, och alligeuell giffue wide, som forschreffuit staar.

54. End bliffuer nogenn mandtz Budt beffunden att lige medt Heste ij wongenn [2]) om Natte thid, Och lader deris thøger slebbe, da bøde j Frd. øll for huer hest.

55. Item maa ingenn mand helder sette Og y thøger hoss nogenn Mandtz heste wid j aatt. øll till wide for huer gang det skeer. Och ther som samme øgh ganger løs, da skall dj gielde wide, lige som om hestene schreffuet er.

Om thøgerkiør.

56. Maa ingenn mand haffue thøgerkiør [3]) y wongenn, som korn er saaidt, wid j aating øll till wide for huer koo.

57. End gannger nogen Mandtz ko løs paa leyde, [4]) gialde till wide j Skil.

58. Ennd liger nogenn mandtz budt hoss thenum och lader Thøger slebbe, Och beder paa anden mandtz leyde, ager eller engh, gialde j Frd. Øll till wide for huer Koo.

Om thøger.

59. Skall huer Mand lade sine thøger komme till steffne Nar allermanden hanum tid forleger, wid ij Skil. till wiide.

---

1) Det i Klamrer indførte er i Originalen senere overstreget.

2) Ved Vongen forstaaes her og paa flere Steder formodentlig et af Agerskifterne, som dyrkedes i Fællesskab. S. nedenfor §. 80, hvor Wong modsættes Fællet.

3) Tøirekøer.

4) *Leide, Lii,* (*Leid,* og *Leidager:* Colbings Dict. Herlov. og Moths Ordb.) *Lei-Mark* ere fyenske Udtryk for: Hvile-Ager, Brakmark (A. Sax. *Ley, Leag*) s. mit D. Dial. Lex. S. 319.

60. End huilckenn mandtz thøger da bliffuer sagd y brøst, bøde for huert thøger, som er last werdt, ½ Skil. Och giore thøgeret well ferdig.

Om steffne att søge y Thide.

61.[1] Schall huer mand møde till steffne huer søndag y laffue thiide, nar Messen er wde, Och folck haffuer fanget madt, wid ij Skil. till wide.

62. End haffuer hand fforfald, da skall hans wisse budt komme wid forne wide; eller bede en aff sine Naboer suore for sig, till hand kand sielff komme.

Om wliud paa Steffne.

63. Huem som løgter[2] hin anden paa steffne giffue j Frd. øll till wide.

64. Huem som suer[3] om Herrens wundhe eller saar: eller bander sin Nabo paa steffne, bøde huer gang j Frd. øll.

Att were allermanden lydig.

65. Huem som icke er allermanden lydig paa steffnne, nar hand wdmeller mennd at legge byssens wide, eller att grandske Byssenns Nytte och gaffn, bøde ij Skil. huer gang hand findis wlydig.

66. Om nogen byder Allermanden att wille slaas medt hanum paa steffne, nar hand thaller om bysens Nytte och gaffnn, hand bøde till wide j aating øll.

Om wedtegt.

67. Huod Allermandenn meth the fleste paa legger till Byssenns Nytte och gaffn, det maa icke en eller tho forhindre, menn skall det holde wid den wide, som dj fleste samtøcke.

---

1) J lovlig Tid, rette Tid.
2) Løgte, beskylde for Løgn.
3) sværger.

Om Bygierningh.

68. Nar aldermandenn meth Naborne bliffue offuer eens om nogen bygierning, da skall huer mand komme sielffue, om saa bliffuer samtøgt wid det Legh, som Allermandenn eller IV Mendt haffuer lagt paa steffne, wdenn hand er y Siugeseng eller y herskabs forfaldt, da maa hans Suendt staa for fulde.

69. End komer huercken hosbundt eller Suendenn, eller Andre paa deris wegnne, da gielde effter som for^{uit} staar.

Om skoffhugh.

70. Huilckenn som huger y anden Mandtz skouff wdenn hans Mynde, Och det kand beuises, bøde j tønde øll till byen Och stande till Rette effter lougen mod den, som skougen tillhører.

Om Korn och Høe.

71. Denn same Ret er om Nogenn stiell korn eller hø, som for^{uit} staaer om skoffhug. Menn om affpløgning och engslet skall bødis for som for^{uit} staar; thi det kand snart hende meth en Mandtz thieneste Budt mod hosbundens wilge och widskab.

72. End ingen husmendt maa berre grøn wed aff skoffuen wid j Frd. øll till wide.

Om andet Thiuffery.

73. Huilckenn mandt som fanger skade aff Thyffue, Och wenther att hans koste [1]) kunde findes y by, da skall allermanden lade thenum alle tilsige y byen by, hussmendt saa well som dj der sider wdj gorde [2]); Saa skall dj allesammen folgis till sammen, Och gaa y huer mandtz gordt att randsage effter samme stolne koste, Och Intet att forbryde dermedt, huercken wold eller Heruercke, endog dj Intet finder. Huem, som icke will gaa medt dj

---

[1]) Stiaalne Koster.

[2]) Formodentlig: de, der ere Indsiddere, Inderster.

andre, giffue j Td. øll till Byen Och werre alle dj Andres wtro Nabo, wdenn hand er y louglig forfaldt.

74. End huilcken mand, som fanger skade aff Thyffue Och kand nogerledis spørge sine koste languegis, da skall hans Nabo følge hanum till huilcket stedt, hand beger, dog Indenn landtz, wid j Tønde øll till wide om hanum tilsiges, huer paa sin egen kost.

Om onde ouffne.

75. Huilckenn mand, som haffuer en ond Ovn, da skall allermanden lege ham tid for den att forbedre wid j Td. Øll till wide.

76. End findis hand forsømeligh eller ghenstridig, Och will icke raade Bod derpaa Och mand frycter for skade, da maa allermandt meth sine andre Nabo slaa same offn neder y grunden Och Intet forbryde huercken vold eller herwercke wdi nogenn Maade. Det samme er om onde skorstene, som forⁿᵉᵗ staar.

Om ny offn att giøre.

77. Huilcken mand, som will ny offn opsette, da skall huer mand hielpe hanum med ettført bud en Dag, wid j Frd. øll till wide om hand tilsiges, wdenn hand er y loglig forfaldt.

78. Lige thet same e om Hus att reysse Och om saffblocke att lade, som forⁿᵉᵗ staar.

Om Ildebrandtt.

79. Huilckenn mand, som fanger schade aff Ildebrand, thet Gud forbyde, da schall huer hans Nabo werre hanum en stolpe skyldig Och j traffue Langhalm till hielpe igien, Och enten selff hugge en Dag med hanum eller bethalle en Andenn.

Om byssens Thyr.

80. Skall huer mand føde Byssens thyr huer sitt aar, Och gaa ret omkring y byen effter gamell seduon Och haffue hanum

indsett alle helgenn Dag wid j Frd. øll till wiide; Och skall haffue det stycke thyre iordt, som haffuer legget till thyrens føde*), Och ther med schall hand nøgis, huod heller samme iord liger till fellet eller Wongh.

81. Skall allermanden meth alle Naborne besee same thyr andenn Julle dag; findis hand brøstholden for føde skyld, da bøder hand, hanum føde skall, j Frd. øll.

82. Sammeledis schall hand och beses fastelaffns søndag; er hand da icke wid magt, da och saa att bøde i Frd. øll. Nar som thyrenn bliffuer œnten saa gamell eller saa thung, att hand icke er gaffnlig eller dueligh, da mue de hanum selge det dyriste the kunde, och thage samme penge till hielp till en andenn Och sidenn att legge till, huer mand effter som hand haffue kiør till effter IV mendtz legh till saa lenge de haffue saa mange penge att kiøffue en anden for, som kand werre denum gaffnlig.

Att bort lone thiuren.

83. Maa ingenn mand bort lone thyren till Nogenn wdenbys kiør wden allermandens forloff, wid j Frd. øll till wide.

84. Schall allermanden giøre regenskab for huer wdenbys ko, Tyren løber med, for ij Skil. wid j Frd. øll til wiide.

85. Item huilckenn mand, som lader Tyren hente fraa den mand hanum føde skall, hand skall flij hanum till sin bos igen wskadt, wid det werdtz forthabelsse, som Tyrenn haffuer kostet.

86. Diisligeste skall huer hussmand, som haffuer kiør, giffue for huer ko huert aar ij Skil. wid j Frd. øll till wide, fordi att dj koste icke andet paa Tyrens føde.

Om Hyrden.

87. Aldermandenn schall stede Hyrden, Och sige hanum god

*) Det var denne Jord, som Bymændene i Østrup 1693 afstode til Østrupgaards Eier (s. ovenfor S. 434.)

for synn lønn; Och endog thenn aldermandt kommer aff med sitt Leen [1]) denn sancte michels dag, der hyrden haffuer wdthient, dog alligeuell skall hand haffue fuld Magt at legge thenum for wide, som icke will bethalle hyrden sin Lønn, nar hand haffuer wdtient.

At husse Hyrden.

88. Skall thet gaa rett om kring y byen att husse hyrdenn effter gammell Seduon, fraa hand driffuer met feet [2]) Och saa till Ste. Michels Dag, handt haffuer wdtient, huo det icke giør, bøde wide effter IV mendtʒ Sigelsse.

Att stæde Hyrden.

89. Nar nogenn hyrde stedis schall, da skall hand haffue tho mend aff Naborne, som schall loffue for hanum, att hand skall trolig och well driffue huer mandtʒ kree wden skade for hans forsømelsse skyldt, Och thienne sin thieniste wdt, som hand haffuer loffuet.

Om Sygeseng.

90. Huem som liger siugh wdi syn høst, tha skall hans gildbroder hielpe hanum j Dag medh iij budt att høste paa sin egen forthering, wid j aattg. øll till wide om hand tilsigis.

91. Huem som findis att høste om søndagenn eller pløge eller att harri eller att fiske, Och presten klager ther paa, Och komer der med alle dj andre Nabo y et ont Røgte [3]) hand skall bøde wide till byen och stande till Rette effter IV mendtʒ Sigelsse, Och saa selff forsuore sig for sitt Herskaff; dog maa dj 4 Mend icke legge samme wide ringer end i aat. øll.

[1]) Sin Bestilling.

[2]) Fæet, Qvæget.

[3]) Nemlig ikke Præsten, men den som begaaer den ommeldte Helligbrøde.

Att følge Lig til graffue.

92. Nar Gudt allmegtigste kaller nogen Mand eller quinde eller deris Børnn eller folck, tha skall huer mand lade et Budt følge samme Lig till Jorde wid j aatt. øll till wide, om hand bliffuer tillsagt.

Om Lighuegt.

93. Det same skall och holdis med Ligwegt [1], som forn̄t staar.

Om erffue Øll [2].

94. Nar nogenn gildbroder eller gildsøster dør, da schall deris arffuinge giffue j tønde øll till Naborne till en forærring effter denn dødis affgang, effter gamell skick Och seduone.

94. (b.) Ingenn maa haffue helde heste wdj wongenn effter allermanden haffuer thenum affmelt, wid j Frd. øll for huert par huer gang der imod gioris [3].

Om gildis skick att holde [4].

95. Huilcken mand eller Quinde, som første kommer till Østrup by att bo, tha schal the huer giffue j tønnde øll till Igang [5] effter gamell Seduonn.

1) Liigvagt, Vaagestue.

2) Arveøl. jvf. Rønninge Skraa §. 43 „om Erffueøll.“ Skikken bruges endnu i Fyen. S. Bendz Beskriv. over Rønninge, S. 105. 119. D. Dialect-Lex. S. 20.

3) Man seer let, at denne §. indeholder en sildigere vedtagen Artikel, som er blevne tilført her, hvor Skraaens 1ste Afdeling slutter.

4) De følgende Paragrapher af denne Skraa (95 — 148) kunne, til Oplysning, sammenlignes ikke blot med den oftere anførte Rønninge By- og Gildeskraa; men ogsaa med endeel Artikler i vore ældre, egentlige Gildeskraaer, især fra adskillige danske Stæder, hvor Gilder i Middelalderen vare stiftede. At henvise ved enhver §. til saadanne Artikler, har jeg anseet for overflødigt.

5) Om Igang og den endnu i Fyen brugelige Skik for den i By-Lauget nye indtrædende, at give Igangsgilde, s. D. Dialect-Lex. S. 245. 46, og de der anførte Skrifter.

96. Huer midtfaste Søndag skall werre selffuorende [1]) gildis steffne att møde om pindtzgilde att skiude tiill [2]), Huem da icke møder, giffue ij Skill. till wiide, wden sygeseng eller Herskaffs Forffald forhindrer hanum.

97. Och schall dett gaa ret om y byen att giøre Gilldis gerren [3]) Och sancke gildis Kornett, nar aldermanden finder thenum fore [4]) att giøre kornit ferdig.

98. Anden pindtz Dag schall Gildet begyndis effter gamell seduon: Och Gierde-Broderenn [5]) da att fly Øllit til stollenn y Lauthiide, Och Stolsbroderen [6]) at werre betiiden ther hoß,

---

[1]) Selv varende ɔ: som varer for, eller tilsiger sig selv, hvortil ingen anden Varsel skeer, da Dagen engang for alle er bestemt. (Jvf. Rønninge Skraa §. 47, der bestemmer som „siellsvaaren Steffne" Hellige tre Kongers Dag, Kyndelmisse, Voldborgmisse Dag og Hellmisse Dagh.)

[2]) Om at giøre Sammenskud til Pintsegildet.

[3]) **Gildes-Gierden** ɔ: Sammenskuddet til Gildet.

[4]) Finder dem for ɔ: paalægger, tilsiger dem.

[5]) **Gierdebroder** ɔ: den, som det var overdraget at sanke Gildesgierden, Gildeskornet, (s. §. 97.) og paasee at det rigtig anvendtes til Øllet; ligesom overhovedet at forestaae dets Udskienkning ved Gildet. **Gierd** bemærker nemlig ikke allene: Sammenskud; (hvoraf de gamle Benævnelser Udgierd og Udgierdsmænd, med Hensyn til Leding; samt Giengierd, om Sammenskud fra Bønderne og Almuen til Kongens Underhold paa hans Reiser; ligesom om Tilførsel fra Bønderne til en Leirs eller Fæstnings Proviantering); men ogsaa: Gilde eller Giestebud, der skeer ved Sammenskud; Sammenkomst, selve Giæstebudet; hvoraf **Adelgerd** ɔ: almindeligt Gilde (s. St. Knuds Gildesskraa. Art. 32. 32, hos K. Ancher. S 120. 21.) „Fire aff wore bröder .... skwlle göre oss godhe *ghærde* i nar thöm tilkommer;" m. fl. andre Steder i St. Annes Gildesskraa i Svenborg 1470. Suhms Saml. I. 2. S. 48. **Gierdemænd** (procuratores) forekommer i ældre Gildesskraaer; (s. bl. a. St. Knuds Gildeskraa §. 24. K. Ancher om D. Gilder. p. 118.) Ligeledes **Stolbrødre**. (sammest. §. 33. p. 121.)

[6]) Om Stolsbroderen (i Rønninge Skraa Skyrebroder) s. ovenfor Art. 7; og jvf. §. 135. „Gierdebrøderne" kiende derimod Rønninge Skraa ikke.

Och see till paa gildt Brødernnes wegne at thønden bliffuer følt, før ther tappis aff hinnde, wid ij Skil till wide.

99. Huilcken mand som kommer effter, nar ther er IV mend aff gildbrødrene komen, den mand skall haffue enn thomandtz skaall till enn pineschaall, for hand icke kom før, Och saa schall mand effter mand haffue samme skaall, intill alle gildtt brødrene er kommen; Och nar den siste gildbroder faar samme skaall, tha skall hand dricke tho till rett om paa Scrditt.

100. Nar dy Alle erre kommen till rolig sæde, før end denn første Tønde bliffuer affdruckenn, da schall Alldermendenn klape thill lyd, Och paa mynnde sine gildsysskenn at tacke gud allmegtigste for sine goude gaffuer, Och nar dj alle med gudfrygtighedt haffue tacket gud, schall begyndis en hellig Loffsanng effter gamell seduonne, Och nar samme Loffsanng er wdsiungenn, skall Alldermandenn melle wdt kniffue och suer, som dj kunnde haffue ont aff, med flere formaninger effter gamell seduone, Och melle gildishus, gildisgaard, gildis wey y Frid, till huer gildbroder och gilldtsøster med theris Folck och gester komer hiem till sitt eget; Och melle ind dandtzen paa gulffuit, Och gerdebroderen thill den første wisse.

101. End forglemmer alldermandenn slig formaning, giffue j aatt: øll till wide, nar dy komer till fastinde Steffnne.*)

102. Och sckall stolsbroderen strax begere, menn ly(d) staar, om der er Nogenn, entenn gildsysken eller gester, som haffuer kniffue eller ander waabenn att the thenum anduorder att giemme. Forglemmer stolsbroderenn sig, bøde j aat: øll till wide effter gamell Seduonne.

---

*) Fastinde-Stefne er et gammelt Udtryk, der ogsaa forekommer i Odense hellig Trefoldigheds Gildesſkraa af 1476 (Suhms Saml. I. 2. S. 19) og forklares der S. 27 af Udg. ved det samme som Lage Stævne ɔ: det næste lovlige, eller faste, vedtagne Gildestævne. Jvf. ogsaa Svendborg St. Annes Gildesſkraa sammest. I. 2. p. 103. 48.

103. End findis nogne ther effter att side medt sine kniffue eller andre waabinn, tha bøde j Fjerd. øll till wide, End dogh handt ingenn schade giør.

104. Huem som suer om vor Herris wunder eller saar paa steffne eller y gildishus, giffue j Skill. till dj Fattige, och allermandenn att opkreffue samme vide.

105. Huem som taper Øll y Løndom Och bær for Dørenn wden allermanndens Mynnde, bøde j aat. øll till wide, Och bethalle øllit effter sitt werdt.

106. Er ther fattig Folck, da skall thenum meddelis skenckerkanden fuldt eller Mere effter Leyligheden med allermandens och Nabornis vilge och samtøcke.

107. Er ther nogne aff Gild Brødrenn, som haffuer Rettighedt till Øllit och kand icke komme till gildet for forffaldt skyldt, Och hans Budt kommer, menn ther er klartt øll y thønnden, da schall hanum sendis skencker Kanden enngang fuldt. End komer huerken hand sielff eller hans bud effter sin Rettighedt thenn dag, haffue hiemmegieldt for thett øll.

108. Huem som kaster thønden aff Stollenn, menn ther er klartt øll y hinde, giffue j Frd. øll till wiide Och bethalle huis skade hand giør paa Øllitt.

109. Huem som forthørner sin gildbroder eller gildsøster, theris Bud eller giest, med wquems ordt y gyldishus, y gyldisgaardt eller paa gyldisweig, giffue i Frd. øll till wide.

110. Drager anten gildsøsken, theris budt eller giest y huer andris haar y gyldis hus, eller gaardt, eller gildis wey, giffue en fdg. tønde øll thill wide. Endt slaar the huer andre blaa eller blodig, giffue en halff tønde øll.

111. Huem som spilder Øll i Gildis Hus med sin frij willig giffue ij Skil till wide. Huem som slaar Skaale sønnder, giffue ij Skil. till wide, och bethalle Skaallenn.

112. Huem som indbyder Giester till gildis, hand skall ind-

byde thenum som Naborne er icke imod, Och thenum, som icke giør perlament[1]) y andre byr. Och huem thenum indbyder, schall ænthenn sielff [tage] eller anduorde Stolsbroderen hans kniffue och waabenn y foruoring wid j Fdg. øll till wide.

113. Huo som giest byder och icke lys huff[2]) for hanum, før hand indleder hanum y gildeshus, giffue ½ Frd. øll till wide.

114. Findes giest y then Stoffue eller gildishus hoss thenn mand, ther gildet drickis schall, nar gildbrødrenne sanckis till gildet, tha skall der dogh lyssis hus for hanum før hand fanger aff gildis øllett, wid ½ Frd. øll till wide.

115. Er Giest nogen aff Gild-Brødre imod, som enten findis y husset eller stander wdenn for, tha schall thet strax tillkiendegiffuis aff den, det wedkomer. Saa skall hanum gildet formenis, eller settis mendt emellom till borgen, eller thenum forlige. Huilcken siden opbryder[3]), giffue j Tønde øll thill wiide.

116. Huod wide, som giest bryder, thet skall thenn wdgiiffue, som hanum indbødt.

117. Huem som ber nogenn Waabenn eller werger till gildis gaardt eller effter Nogenn som gaar fraa gildet, før hand komer till sit hus, hand giffue j Frd. øll till wiide, Och giør hand skade, giffue j Tde øll till wide.

118. Huem ther sider och dricker lennger som Allermanden haffuer melt tøndenn med Øllit y frid, effter Allermanden er hiemgangenn, tha bøde huer som igienn sider och dricker aff thet forbødne øll, j Frd. øll.

119. Nar alldermanden enten skall melle øll till stollenn[4])

---

1) Splid, Kiv, Uenighed. (s. ovenfor S. 259 og Noten 1.)

2) „Lyse Huus for," formodentlig: indmelde ham i Gildet, melde hans Ankomst for Gildebrødrene. (§. 114. 130 og 131.)

3) Formodentlig: bryder det indgaaede Forliig. (s. §. 126.)

4) „Mæle Øl til Stolen — mæle Øllet i Fred" ɔ: give Tilladelse at man kan begynde at tappe; og tilkiendegive, at dermed skal ophøres.

eller melle thet øll y frid till en anden tid der liger paa Stollen, tha skall hannd alltid haffue Raadt meth sine gildbrødre, Och, huod dj flesthe wille, thet schall hand samtøcke, om thet kandt werre alle gildbrødre och gildsøskenn till gaffn.

120. Then som er XVIII aar gammell, hand skyder helt skod till pindtz gillde, och alle dj gilder, som skydis kornn till, eller nar dj kiøffue øll for penge, Och huer skall bethalle for sig, som haffuer drucket aff samme kiøffue-øll.

121. Then, som er XII Aar gamell, hand skyde halff skodt till gildis, som forwit staar.

122. Smaa Børn, som icke er 12 Aar gamble, ther ganger om effter meninge gildbrødis Minde om gildis Skodt.

123. Skall huer Gildbroder giøre Regennskaff paa steffne for saa mange Budt[1]) eller giester, som hand haffuer till gilditt wid j Frd. øll till wide, om hand dyller Nogen.

124. Aldermanden skall althid sidde y sitt rette gordtz Sæde[2]) till gildis, Effter gamell Seduonne.

125. Sameledis skall och alle dy anndre gildbrødre och gildsøster huer side ij sitt rette gordtz Sæde[2]) till gilde, widt j Frd. Øll till wide.

126. Huem som klager paa gildis sæde, hand schall thalle der om paa steffne for Nabornne, Och tha skall Allermanden meth Naborne lege hanum sitt sæde wd, som thet bør meth Rette att werre Och ther medt skall the nøgis, Och huem sidenn opbryder, bode en halff tønde øll till wide.

127. End thenn, som huercken will nøgis eller bode denn halffue tønde øll, som forwit staar, menn fører sagenn til tinge, tabber hand sidenn sagenn, tha skall hand bøde j hell tønde øll, for hand icke wille[3]) hoff sine Nabois Sigelsse om samme gildis Sæde.

---

1) Bud, her og fl. Steder o: Tienestebud, Tyende.

2) Formodentlig: det Sæde, som var bestemt for enhver Gaard- og Gaardmand i Byen.

3) Her maa være glemt et Ord.

128. Nar stolsbroderen tilbyder Dannßenn att gaa paa gulffuitt, huilcken som hand tilbyder Och icke will gaa, hand bøde ij Skill.

129. Huilcken Gildbroder eller Gildsøster, som indbyder sin giest, Och huem som same giest formener att komme y Gyldishuss wthen skiellig Aarsage, Och ther medt kommer Klammer och trette aff stedt, hand giffue j Frd. Øll till wide.

130. Huilcken som haffuer Rettighedt till nogenn aff dj gilder, som dricķis aff byssens wide, hand maa Ingenn anden indbede ther till, Ander end sitt eget thieniste folck paa sin Rettighedt; menn will hand haffue Andre till gildis med sig end sine egne folck, tha indbyde sig thenum, Och lysse hus for denum, och bethalle for thenum som andre gester.

131. Men huilcken Gildbroder, som haffuer skott sitt kornn till gildis Och hand haffuer icke saa mange Bud at lade gaa paa sit skod, hand maa nyde sin gest till gildis, som det wor hans eget budt paa samme skodt, dogh schall hand lysse hus for hanum och suore hans brøde, som foruit er.

132. Huilcken Gildbroder, som gildet giør och Øllit indleger, hand schall fly skencken der till.

133. Huilken mand, som thager sin nabois skodkornn*) thill gildis Øll, hand skall haffue en dansk skilling med huer skepe bygh till homble penge; Och Intet meer effter gamell Seduone.

134. Huilcken mand som haffuer thaget sine Nabois kornn Och skall bryge deris gilldis øll, hand skall icke lade stollenn werre thom for øll dj første thou afftener wid i Frd. Øll till wide, saa

*) Skodkorn, det bestemte Maal Korn, som „skydes til Gildet“ (§. 131, 145.) Udtrykket „som tager sin Naboes Skodkorn“ bemærker uden Tvivl: som paatager sig at levere det i hans Sted; eller: som modtager, — Kornet af Naboerne, og vil brygge Øllet for ham (jvf. §. 134); og derfor skal have af ham, foruden Kornet, de fastsatte Humlepenge.

frambt som gildis skodt kand till recke, wdenn thet sker medt meninge gildbrødris wilge och samtøcke.

135. Huer Afften nar tønden medt øllet bliffuer mellt y friidt aff aldermandenn, tha skall stolsbroderenn thage Maall paa tønden, Och foruore samme Maall, wid j Frd. øll till wide.

Desligeste schall stolsbroderenn och altid were tilstede Och helde thøndenn att øllit bliffuer icke ranitt eller spilt, wid j aat. øll till wide.

136. Huodt wide som bliffuer brott till nogenn gilde, schall fordrickis neste sønndag ther effter, wdenn thet skeer med meninge gildbrødris samtøcke.

137. Huilken mands bud, som gaaer paa gulffuet y gildishus eller y gildis gaardt, Och giør Noget som kand were Nogenn till fortørnelsse, da schall hans hosbundt suore theris brøde och bethalle deris wide.

138. Huilken mandt som haffuer Rettighed till Gildis Øllet, och icke kommer sielff, eller lader sin Rettighed hennte denn Dag med sitt Bud, om thet wor hanum witterligt, hand haffue hiemgieldt.[1]

139. Huem som haffuer Husffolck, som ganger till gildet, hand skall suore Och rette for thenum om the søger gildis Sæde; menn the som tygge gudtz Allmisse, thet komer meninge gyldbrødre till, at giffue y Jesu Naffn.

140. Forglemmer stolsbroder att fly dantzenn paa gulffuet,[2] bøde ij Skil. till wide.

141. Forglemmer Stolsbroder at foruore Kniffue och Suer, [Sværd] bøde j Frd. øll till wide.

142. Jngen Gyldbroder maa gaa till gildis med Træsko, wid ij Skil. till wide.

---

1) Han have sin Skade uden Erstatning. (jvf. Art. 107.)

2) Jvf. §. 127. „Fly Dandsen paa Gulvet,“ ɔ: byde op til Dands lade Dandsen begynde.

143. Huem som saa dricker andenn pindtzdagh, att hand forsømer Messenn tredie pindtz dagh, hannd haffue forbrott till wide ij Skil.

144. Huem icke lader byssens Rettighedt komme fram nar Allermandenn hanum tid forlegger, hand haffue forbrot ij Skil. huer gangh hand sider offuerhørig.

145. Item maa icke nogenn aff gildbrøder som bygge och bo y Østrup, anten de som side for affuels gaarde eller husmendt, werre genstridig att skyde sitt kornn till gildet wid j Frd. øll till wiide.

146. Item skall ther skydis v (5) skeppe biug till huer tønde øll, som brygis skall till gildis øllet.

147. Skall allermandenn hauffue Loug och Magt till att thage iij mendt aff Naborne att smage gildis øllet hoss Gerde-broderen; er det icke saa gott, som thet sig bør, da skall thet icke lege paa stollenn, menn gerdebroderenn skall fly andet got øll till stollen y lautide wid wide effter IV mendtz sigelsse.

148. Menn ther som allermanden och dj IV mendt thage øllet till Røge,*) och der findis dog brøst paa, da stande the IV mendt till Rette der for och dj 4 mendt och gerdebroderen att forliges ther om som the kunde best.

149. Item skall allermanden alltidt haffue byssens wedtagne bylou y foruoring, och huem som hinde forsømer, bøde effter IV mendtz sigelsse.

Tingbrev.

Jørgen Bunde i Alløsse, Herritzsfouget vdi Lunde Herrit, Søffren Søffrensen y Brandtzbye, Kongl. Maytz. Diellefouget vdi Lundeherrit, Madtz Rast y Hiordtzleff, Hans Jørgensen vdi Eskelundt, Hanns Knudtzen

*) Tage till Røge (til Røie) ɔ: erklære sig fornøiede, tilfreds med Øllet; antage det som forsvarligt.

y Lunde, Peder Thommessen ther sammestedtt, och Hanss Jull y Otthense, Wy giørre wittherligen for Alle vdi thette vortt opne Breff, Aar epther Gudtz Byrdt 1598 Onsdagen den 16. dags May for oss och meninge Thingmendtt wor skickitt Hans Rask Allermandt y Østrop, och Jens Nielssen Stoulsbrouder der sammestedtt, Huilke der stonde her y dag indenn Thinge y lentt*) Liud aff Domerenn, och loud lesse enn Byloug och gildiss Skick, som forschriffuit staar, och forne Hanss Rask berette, at handt mett Stouels-Broderen, och meninge Nabouer haffuer siddit medt huer Ander paa edrug steffne, Och medt theris fry vilge ladtt opthegne forne Byloug och Artickler, dennom till gaffn och Beste, som nu bygge och bou y Østroppe och her effther kommendis vorder, for fredt och Rouligheds skyldt och gott Nabouskaff att holde; Och ville denne Byloug och Bog wid magtt holditt haffue medt alle sine pungther och Arthickler, di goude Nabou thill att forsuore meth for Wrett, och om der fandtz noggen gienstridig, thet Gud forbyde, dennom att strafe effter forne artickler; dersom der begiffuiss flere sager, som disse forne Capittler icke om formelder, tha maa aldermanden wdmelle aff steffne fire mendtt der om att dømme thet gaunligtt kunde være; Och naar noggen bryder wide, och icke will bære sitt pantt frem medt goude, tha maa allermanden thage sine Nabou och panthe hanom y hanss gaardtt, Och ingenn Lougmaall der medt adtt forbryde. Disligeste om der kommer saadanne sager enthenn om Tyuery eller y andere maade, adtt randsage y huer Mandtz gaardt om Aldermandenn thet samthøcke will medt Nabouerne, tha skall icke helder derfor noggen Lougmaall der om forfølgis y noggen maade: Huorfor epther for bemelthe Leglighedtt Domeren thill spurde alle the andre Østrops Mendtt om der vor Noggenn, som her ville imoudtt staa, før end handtt stæde Thingwinde, tha wor der ingenn Moudsigelse y noger Maader. Her effther bedis forne Hans Rask eth thingwinde, hand thet fick wedtt aathe throufaste Danne Mendtt, som waare Knud Hanssen y Fremmerløf, Lauritz Christenssen y Nisløff Rasmus Jpsen y Othroppe, Oluff Søffrenssen ybidem, Nels Rask y Fremmerløff, Niels Jørgenssen y Østrope, Knudtt Anderssen y Lunde, Jep Perssen y Giorsløff, Neels Martzsen y Hiastrop och Hans Perssen y Fremmerløff, huilcke alle endregthelig windtt adtt the paa forne Thing och Dag sanderlig saa och hørde, Adtt saa er winditt for oss, thet bekiende wy medt voris Beseglinger her Neden. Dat. vt Supr.

---

*) lent (lenet, forlenet?) Lyd ɔ: efterat Lyd var givet paa Tinget af Dommeren. Ordet lentt kan ei læses anderledes.

Efterretning om Gurre-Slot i Siælland,

af

M. N. C. K. Rasmussen, Stud. theol.

(Hertil en Grundtegning over Slottet, efter de opgravede Ruiner.)

Den Mærkværdighed, som Sagnet, meer end Historien, har knyttet til en forduuns kongelig Borg i det nordlige Siælland, det fra Valdemar den Tredies Tid bekiendte Gurre Slot, hvoraf allerede i en lang Række Aar kun det af Kratskov overvoxede, med en Grav omgivne Voldsted var tilovers, er nyligen bleven opfrisket ved de Opgravninger af bemeldte Voldsted eller Slotsbakke, hvorved Borgens Fundamenter og Kieldere, i Bygningens hele Omfang, ere komne for Lyset. Da et af den historiske Forenings Medlemmer, Hr. Professor Friedenreich, i Anledning af disse interessante Opgravninger, havde tilstillet Selskabets Bestyrelse en af Hr. Architekt Winstrup udført Grundtegning over Slotsruinerne, med deres nærmeste Omgivning, fandt Bestyrelsen denne Tegning passende til Meddelelse i Tidsskriftet, og anmodede Hr. Rasmussen om at ledsage den med en historisk Text. Forfatteren har bestræbt sig for, til dette Diemed, at samle af authentiske Kilder enhver paalidelig Efterretning, som er levnet os om Stedet, enhver factisk Omstændighed, hvortil dets Navn, i Følge saadanne Kilder, er knyttet. Det er disse Efterretninger, her meddeles; hvorhos kan erindres, at Forfatteren (hvad man overhovedet ei kan andet end billige) her ikke har taget noget Hensyn til locale Folkesagn, eller andre Traditioner, der staae i nærmere eller fiernere Forbindelse med Valdemar III. og Gurre, men uden at være historisk beviislige; stundom endog uden at være historisk rimelige eller sandsynlige. Til Hr. Rasmussens historiske Efterretninger har man føiet en kort Underretning om de i de seneste Aar foretagne Udgravninger af Gurres Ruiner, med nogle Bemærkninger i den Anledning over Bygningerne.

Gurres Navn stammer uden Tvivl fra det gammelnordiske Gor, der oprindeligen betyder Skarn, Ureenhed i Indvoldene;

dernæst (Gor, Gur, Gurr) Dynd, Mudder, Mosejord.[1] I den sidste Betydning er Ordet, foruden i det Siællandske Gurre, ogsaa tilovers i et skaansk og et lollandsk Stednavn. I Skaane ligger nemlig et Gåre (saaledes kaldes det paa den Geographiske Indretnings Kaart, 1812) i Christianstads Lehn, Villands Herred, Østerløf Sogn, omtrent 2 Mile N. O. for Christianstad. Dette Sted kaldes i et Skiftebrev af 1491 (Diplomat. Langeb. i Geh. Arch.) „Gorsswe" („Gorsswe mølla"), i Provsternes Beskrivelse over Skaane 1624 (Suhms Saml. til d. D. Hist. I. 1. H. p. 109) saavel som paa Joh. Mejers Kaart fra Frederik den 3dies Tid: „Gurre" og i Gillbergs Beskrifning öfver Christianstads Län, p. 35 „Gorrie".[2]) Det ligger i Nærheden af tvende Søer, næsten lige ved en lille Aa, der falder i den ene af disse, og kun noget over en halv Miil fra den store Helgeaa, saa at Stedet maaskee endnu svarer til sit Navn. I Lolland ligger Gurreby, [„Gørreby", 1473. Dipl. Lang.], i Sønder-Herred, en Miil Østen for Nakskov. Jordbunden er i denne Egn jævn, lav, leret.[3])

Slottet Gurre, som her handles om, laae i det nordlige Siælland, i Tikiøb Sogn, omtrent en Miil sydvestligt for Krogen og Helsingør, lidet over en Miil fra Esrom-Kloster. Dets Historie rækker op til Valdemar Atterdags Tid; og de Mure, hvis Grundvolde nu ere bragte for Lyset, ere maaskee ikke ældre end fra hans Dage.*) — Aaret 1364 er det første,

---

1) Jvf. *Gorr* v. *Gor*. Ihres Glossarium Suiogoth. I. 698. Vidensk. Selsk. Ordbog. II. 421. 468. Molbechs Danske Dialect-Lexicon. 173. 185. »Belgæ *goor* limum, lutum (appellant).« Ihre.

2) Lidet over en Miil derfra, i samme Leen og Herred, Råbbeløf. Sogn, ligger et Gårye, Garye (J. Mejer), Gorru (Gillberg), men Goeryd i Provsternes Beskrivelse.

3) Larsens Beskr. over Lolland og Falster, 1ste Bd. S. 202.

*) Allerede i det plattydske Udtog af Saxo (saaledes formodentlig ikke meget over 100 Aar efter Kongens Død) nævnes Gorue som et

fra hvilket Noget om Gurre med Vished er bragt til os; i dette Aar begavede nemlig Kong Valdemar St. Jacobs Capel paa Gurre (de Gorue) med Reliquier, som han havde faaet af Paven i Avignon.[1] Uagtet Kong Valdemar jævnligen maa være kommen til Gurre — thi, naar han var i Danmark, reiste han idelig om og holdt Retterthing, og fulgt af Bisper og Riddere, drog han ind i Stæderne og paa Slottene — kunne vi dog ikke paavise hans Nærværelse der førend i Aaret 1374.[2] Til de samme Dage maa henføres et Brev af Biskop Niels og Capitlet i Roeskilde, ved hvilket de forpligte sig til at holde en daglig Messe og en aarlig Begængelse for Kong Valdemar i deres Domkirke 1374. „in Gwrssuæ" [l. c.]. Abbed Peder af Esroms Brev om Aartid og Messer for Dronning Helvig (Kiøbenhavnske Selskabs Skrifter, 4de Deel, p. 240), af 28de October 1374, er maaskee udgivet paa Gurre; maaskee ogsaa paa det næste Sted, hvor Kongen har opholdt sig, efter at være dragen derfra. Den 1ste Jan. 1375 var Kong Valdemar i Jylland; den 16de Febr. i Aarhuus (Retterthing); allerede i April har han formodentlig været i Fyen; thi han maa have holdt Retterthing i Odense

---

Sted, han yndede, og paa hvis Bygning han lod anvende stort Arbeide. „Do leeth de konik nicht anders in vij iaren dön, men slote buwen vnn vorbeteren, unn dar mede de menheit vele groter swarheit vn arbeid vp lede, besunders van eynes slotes weghen in Zeelande dat gorue heeth, dar he sulucst gerne wesen wolde." Fol. V, 6. b. Dette er vel det ældste Sted, udenfor Diplomerne og Annalerne, hvor man finder Gurre nævnet.

Red.

1) Kiøbenhavnske Selskabs Skrifter, 4de Deel, p. 136—37, hvor Stedet hos Raynaldus er indført. Suhms D. Hist. XIII. p. 524.

2) At Kongen da var der, sees af tvende af Hr. Anders Jacobsen (paa Tostrup i Skaane) i bemeldte Aar paa „Gurffwe" – in castro Gwrffuæ" — udgivne Breve, af hvilke det Ene er uden nøiere Datum; det Andet af 9de October. (Christian den 1stes Registrant — i den Uldallske Manuskriptsaml. paa det kongel. Bibl.)

og paa andre Steder paa Øen. I Christian den 1stes Registr. anføres et Brev af Bisskop Erik i Odense, Prior Jens og Capitlet sammesteds, ved hvilket de sælge og skiøde Kong Valdemar Toldelund, liggende ved Næsbyhoved, og et Andet af Bosse Paris, ved hvilket han giver Kong Valdemar Fuldmagt til at indløse Gods i Fyen, som han havde pantsat, begge af 1375; inden Kongen henimod Slutningen af Mai kom til Ørkel ved Svendborg. Muligt, at han derpaa en kort Tid har været i Lolland eller i Siælland; men den 14de (7de) Juli var han i Ribe. Den 25de September var han paa Kallundborg-Slot, og endelig kom han (i October) atter op til Gurre, uden Tvivl for at holde Retterthing i denne Deel af det nordlige Siælland. — Det maa da have været i de Dage, at Henneke Pren fik Forleningsbrev for Livstid paa Dronningholm for sig og sin Hustru, Fru Beke. [„Gwrffuæ"—1375.[1]] Fru Bekes første Husbonde, Hr. Jens Smeger, der ogsaa nævnes i det nye Forleningsbrev, har allerede havt Dronningholm. Henneke Pren sad saaledes allerede paa Gaarden, formedelst sit Giftermaal med hende, (de have ogsaa havt Breve paa samme af Kong Valdemar, inden de fik ovennævnte Forleningsbrev paa Livstid); og derfor søgte han Kongen paa det faa Mile fra Dronningholm liggende Gurre, da denne her holdt Retterthing.

Det var under dette Ophold, at Kong Valdemar blev syg paa Gurre, og han giorde der paa sit Yderste sit Testamente.[2]) Det var intet Under, at Kongen, omgivet, som han

---

[1]) Christian I. Registrant. Jvf. Knudsens Danmark i Middelalderen I. S. 82. 83.

[2]) Christ. I. Registr.: „Item Testamentum *ultimum* Dni regis Waldemari & datum in *Gorro*, MCCCLXX quinto circa Simonis et Jude apostolorum festum (ↄ: 28de October.)" Et etiam testamentum Dni Waldemari regis, datum Gorwe, anno M CDLXX quinto (sic.)

har været, af mange Landets Mægtige,[1] i dette Testamente sit bestemte, at disse skulde have det Gods igien, som han havde faaet fra dem.[2] Ebelholt-Kloster gav han det Gods igien, som han havde frataget det og lagt til Gurre.[3] Til En (den fornemste) af sine Executores Testamenti giorde han Hr. Oluf Biørnsen, der formodentlig allerede da var Hovedsmand paa Slottet, og saaledes nærværende ved Testamentets Affattelse (see Anm. nedenf.). Kongen døde derpaa den 21de October (cf. Suhm 13. S. 750). Naar man tillige veed, at hans Testament er skrevet i hans sidste Dage — ɔ: henved den 28de October „circa Simonis et Jude apostolorum festum (see ovenf.) formodentlig paa selve hans Dødsdag — „in extremis suis" (Brevet af 1ste Marts 1377; s. ovenf.), og det paa Gurre (see ovenf.) da har man al Vished om, at Kongen er død paa dette Sted. Det bevidnes ogsaa udtrykkeligt af gamle Annaler.[4]

---

1) — „in præsentia *nobilium* & discretorum" — Script. Rer. Dan. VI. 172.

2) „Ex quo bona Nobilium regni Dacie — ut in testamento (Valdemari) continetur, sunt restituenda" — Kong Olufs Brev af 25de Febr. 1377. Dipl. Lang. Suhms Danm. Hist. 14. p. 35—36. — Man seer vel, at Kong Valdemar fik Skiødebreve af vedkommende Adelige paa deres Gods; men i disse Breve vare der saa mange Forsikkringer om at de frivilligt skienkede deres Gods, at vistnok det modsatte maa antages.

3) Hr. Oluf Biørnsen bekiender i et Brev af 1ste Marts 1377, at han, efter hele Danmarks Riges Samtykke og Raad paa Retterthinget i Slangerup, har opladt og tildømt Kannikerne i Ebelholt Gods i Hamersholt o. s. v., hvilket Kong Valdemar „minus juste" havde frataget dem og lagt til sit Slot „Gwrue;" men paa sit Yderste — in extremis suis, ɔ: formodentlig i sit Testament — tilbagegivet dem. (Scr. R. D. VI. 172).

4) Saaledes: S. R. D. VI, 229: „Demum — obiit in castro Gurfüe" &c. — VI. 533: Mortuus est Rex Daniæ Waldemarus, quartus in Gorwæ crastino Sancti severini. — Cf. Gramm Notæ in Meursium, p. 536. Den danske Riimkrøn. Molbechs Udg. S. 237—38. „Om syer bleff ieg paa gorfue döt." o. s. v. — I Hammer-Herred, Kiøng Sogn, N. V. for Vordingborg, vises nogle som det synes

Den første Hovedsmand paa Gurre, Historien kender, er Jacob Nielsen; han havde i Aarene 1369, 1370 og 1371 baade Søborg og Gurre.[1]) Fru Margrethe Jacobsdatter af Oreby (Ourebygaard i Lolland) var udentvivl hans Datter. De førte i det mindste samme Vaaben, en Ørn med udstrakte Vinger.[2]) Han var da vistnok en Sønnesøn af Sivart Lauridsen af Oreby, der forekommer hos Hvitfeldt under Aaret 1317, I. 394, og hos Suhm, 14. 387—388, i Hertug Otto Christoffer den 2dens Søns Brev, Sarkiøbing October 1333: „Siffridus dictus de Oreby nostre curie marschalcus." — Denne Fru Margrethe Jacobsdatters (første) Husbonde, Hr. Erik Siellandsfar — Dominus Ericus Siællandsfaræ, Miles (Klevenf.), — er urigtigen bleven giort til en uægte Søn af Kong Valdemar.[3])

---

faa Rudera, der udgives for at være af et Kong Valdemars Lyst- eller Jagt-Slot (Hofmans Saml. af Fundationer, VIII. 472; Danske Atlas, VI. 371 o. fl. St.) Navnet Gurre (lille Gurre) har dette Sted uden Tvivl faaet i langt senere Tider, idet man har tænkt, at Gurre endelig maatte søges et Sted i Nærheden af Vordingborg-Slot, hvor Kong Valdemar skulde have opholdt sig saa meget (jvf. Boesens Helsingørs Beskrivelse, S. 189: „Der har været dem, som har holdt for, at Gurre laae ved Vordingborg" etc.). Af Suhms Danm. Hist. 13. 724 skulde man troe, at „Svaning lægger Gurre ved Vordingborg"; men Stedet hos denne kan læses i Kiøbenhavns Selskabs Skrifter, IV. 179—130. Suhm meente, at Kong Valdemar døde paa Gurre ved Vordingborg for hvis Existents Intet findes i Historien. (Danm. Hist. 13. 751.)

1) Doc. af Nov. 1369 — Suhm, 13. 578 — „Jacob Nicleffon, Houetman tho Seborch vnnde tho Gorgo" — af Mai 1370 — Dipl. Lang. og Octbr 1371. l. c. „Jacop Nyclyffon, Houetman tho Seborgh vnde tho Gorgø."

2) Hans Vaaben anføres efter hans Sigil hos Suhm, IIIV. 864. Nr. 11; hendes hos Hvitfeld, I. 564. Arild Hvitfeld nedstammede selv fra Hr. Erik Siællandsfar og Fru Margrethe Jacobsdatter giennem deres Datter, Bodel Eriksdatter, gift med Laurids Jensen (Blaa).

3) Hr. Erik Siællandsfars Fader har nemlig ogsaa hedt Siællandsfar; i det 14de Aarhundrede levede en Hr. Jens Siællandsfar den ældre, en (Hr.) Jens Siællandsfar den Yngre o. Fl.

Efter Jacob Nielsen nævnes Hr. Oluf Biørnsen, udentvivl af tydsk Herkomst, som Hovedsmand paa Gurre. [„Her Oleff Bornsson Houethman tho Gorgo". Aug. 1376 (Dipl. L.) — „Capitaneus castri Gurue" i ovenanf. Doc. af 1ste Marts 1377.] Kong Valdemar giorde ham til en af sine Executores Testamenti (see ovenfor.)[1] Formodentlig har han været Hovedsmand paa Gurre, da Kong Valdemar døde der. Han levede endnu i October 1380 (Suhm, 14. 86). Han og hans Frue, Fru Hylle, ere begravne i Skovklosters, nu Herlufsholms, Kirke under en Liigsteen med Aarstallet 1381. (Indskriften blandt Abildgaards Tegninger). De regnedes blandt dette Klosters Velgiørere (Klevenf.)

Kong Oluf stadfæstede paa „Gorwe" den 17de August 1385 Lunde-Capitels Privilegier. (Dipl. Lang. Suhm. XIV. p. 147). Kongen har uden Tvivl i disse Dage holdt Retterthing paa Gurre; thi den næst foregaaende 13de Aug. var han paa Hiortholm med sine Raader. (Dipl. Lang.) En Aage Eskildsen „Ako Eskillson Armiger", udentvivl en Skaansk Adelsmand (han forekommer som Ridder 1390 og 1392) udgav 1ste Mai 1386 et Brev paa „Gorghæ." (Dipl. Lang.) Dronning Margrethe var i Januar 1390 paa Gurre. [Zeghebart van Lutens Brev af 16de Januar „tho Gorwe" (jvf. Suhm. XIV. p. 259. Dipl. Lang.) 1391 den 5te December gav hun paa "Gurwo" (Dipl. Lang.) Henneke Oluffsen (senere stedse Hr. Johan Oluffsen, Hr. Oluf Biørnsens Søn) Brev paa Lykkesholm i Fyen.[2] I Mai 1393 har hun ogsaa været paa Gurre (see nedenf.) I October 1397 var Kong Erik paa „Gurwæ", og ventede der paa de svenske Væbnere, Svend

[1]) Jvf. Breve af Abbederne i Esrom- og Ringsted-Klostre, samt Skovkloster, alle af 1378; det maa ogsaa have været som Saadan, at han oplod og tildømte Ebelholt-Kloster dets Gods; (see ovenfor.)

[2]) Jvf. Dansk Mag. IV. p. 296. Suhm, XIV. p. 283.

Sture og Sommer — „Sween Sture“ og „Somær“.[1] Til de samme Dage maa formodentlig henføres to andre Breve, udstedte paa „Gwrffuæ“ 1397 (Christ. I. Registr. Knudsens Danm. i Middelalderen, 1. 84); man seer af dem, at ogsaa Dronning Margrethe da var paa Slottet. I Decbr. 1399 vare baade Kong Erik og Dronning Margrethe paa Gurre.[2] Erkebispen i Lund, Provst og Archidiaconus sammesteds, Abbeden af Esrom, 6 Riddere, 3 Væbnere og mange Flere („in multitudine copiosa“ vare herved nærværende. — Hr. Magnus van Alen udgav paa samme Tid, den 9de December, paa „Gurwe“ et Qvittebrev til Kong Erik og Dronningen; og blandt dem, der hang deres Segl for dette, var Hr. Abraham Brodersen. (Dipl. Lang. Suhms Danm. Hist. 14. S. 476. 477 og 659—660.) Kong Erik havde tidligere holdt Retterthing i Sorø d. 19de Novbr. og i Holbek d. 24de og 26de Novbr. (Dipl. Lang.) 1407 i Julius var Kong Erik paa „Gorwæ“ (Cod. Esrom.) Hr. Folmer Jacobsen (Lunge) forekommer som Hovedsmand paa Gurre i Mai 1393.[3] Han skrev sig efterhaanden af Magleby i Stevns, af Hoistrup sammesteds, hvilket han solgte til Dronning Margrethe, af „Rythe“, ɔ: Rygaard i Siælland, og Tvede i Lolland. Han levede endnu i April 1411 (Danske Magazin, 5te B. p. 43.)

I Erik af Pommerns Tid sloges Mynt paa Gurre-Slot, hvilket er noget mærkeligt og sieldent. Der haves Mynter, med Indskrift: Ericvs Di. Gra. Rex. D. S. N. — Monetæ castri

---

1) Dipl. Langeb. Begyndelsen af Documentet er indført i Lagerbrings Swea R. Historia, 3die D. p. 804. Hvitfeld kalder, 1. 615, den Første urigtigen „Hr. Steen Sture.“

2) Tvende Retterthingsbreve udstedtes den 11te Decbr. paa „Gurwæ“ af K. Erik (Dipl. Lang. Knudsens Danm. i Middelald. 1. 94).

3) „Houetman — des Slotes thu Gorge“ (Dipl. Lang. Suhm, 14. 310—311 og 575—576).

Gorge, og et E. (Beskrivelse over Danske Mynter og Medailler, p. 102. Tab. XXVI. Nr. 20.)

Hidtil havde nogle siællandske Herreder ligget til Gurre; men disse lagdes — som det synes under Erik af Pommern — til Krogen [1]), hvilket sees af følgende mærkelige Document af 1466 (i Dipl. Lang.):

„Alle Men thette Breff see eller høre læsæ, helsæ wij Keldh Nielsson Høuetzman paa Harisborgh, ewynnelige meth wor Herre. Gøre wij witherligth alle nerwærende oc kommende meth thette wort opnæ Breff, ath Aar efther Gutz Byrdh MCDLX sexto, then annen Mandagh nesth efther Poske, wij alle for^ne^ tilsamen wore i Lickesholms [2]) Capellæ effter wor Nadigæ Herres Høgboren førstis Konningh Cristierns Befalelse ok Tilskriwelsæ, ath wij sculdhe granske ok vdledhe i Sandhedh, om nogen aff the som worth Sloth Gorwæ haffue haffth fore wore Elskelige Man oc Tiener Gosk Barsbek, haffue sydhet blodighe Domæ i for^de^ Lickesholm eller for^ne^ Gorwæ øffuer nogen andræ Mantz Tienere, en offuer them, som til Gorwæ tyenæ oc ligghæ, sijdhen then tiidh Læneth oc Hæreedernæ lagdis fraa for^ne^ Gorwæ oc ind tiil worth Sloth Kroghen &c. Tha wor ther Velbyrdigh Man Her Johan Oxe Riddere mæth fore oss meth syne Breffue, Beuisninger, och skelligæ Witne, at for^ne^ Gosk Barsbek ther icke mothe meth syne Beuisninger eller Gensiwor therom, eller nogen pa hans wegnæ, som hans laghæ forfaldh giordhe ther vti nogen Madhe. Tha først beuistæ for^ne^ Hr. Johan Oxe for oss, ath sydhen then tiidh Lænæth oc Hæræædernæ lagdis fraa Gorwæ ok ind tiil Kroghen,

---

[1]) Krogen (Ørekrog), i hvis Sted siden Kronborg traadte, forekommer først under Erik af Pommern.

[2]) Stedet, hvor denne Gaard har ligget, vides ikke.

tha haffuer enghen then som Gorwæ haffuer hafft, sydhet nogen blodhighe Domæ i forne Lyckesholm eller forne Gorwæ øffuer nogen anner Mantz Tiener, en øffuer synæ egnæ: togh sagdis fogedhen till paa Kroghen eller hans wisse Budh nær swo tilkom, ath han eller hans Budh wor ther hoss; Thi ath thet ligger i Lynghæhærrit, som ligger till Kroghen. Thet beuistæ forne Hr. Johan Oxe meth ith Tingswitnæ aff Tryhæretstingh, oc meth eth Tingswitnæ aff Helsingør Bytingh aff gamlæ Oldingæ, effthertthi som the Tingswitnæ Breffue ther om ydermere vduisæ ok inneholle. Item vitnede thessæ efterskreffue XIII Dandhemen, som gamlæ Oldinghe wore, som ære — — ath thet swo war i Sandhedh, som the Tings witnæ Breff inneholdæ, som her forscrewet stander. Ok vitnedhe the ydermere, ath them ful wittherligth wor, ath forne Goss Barsbek haffuer fordelth synæ eygnæ Tiener till Tryhæretstingh, som han haffuer haffth Sagh till, ok the haffwæ oc samelcdis giordh, som haffuæ haffth Gorwæ fore hanom, sydhen Lænæth ther fra lagdis oc indh till Kroghen. Item atspurdhe wij forscrewne gamlæ Oldinghæ, oc mange flere Dandæ men, som ther tha neruerendis sancedhe wore, om the eller nogen aff them vistæ ther noghet anneth emodh at syghæ, en som vti swo Madhe vitneth worth foræ oss. Till huilket the suoredhe alle oc endræchtheclighe vitnedhe, ath the haffwæ aldri anneth hørth eller spordh, en ath swo er i Sandhedh i alle Madhe, som her forscreuet standher. Huilke forne Her Jæhan Oxes Breffue, Beuisninger oc Vitnæ, som vti swo Madhe for oss øffuerlæsthæ ok witnet wore i alle Madhe, som her forescreffuet standher, wij kunnæ ey rættære høræ eller spørghæ, en them bør wedh theris fulle Magth at bliffue i alle theris Ordh oc Articlæ, som the innne holle, ok som foræ oss vitneth worth, som

foræ ær rørth, swo lenghe til nogen kommer meth bedræ Beuisningh ther vppa. In cuius rei* &c.

Den i dette Document forekommende tidligere Hovedsmand paa Gurre, Godske Barsebek, var af en maaskee oprindeligen holstensk Familie; en By ved Navn af Barsebek ligger nemlig i Holsteen, N. O. for Kiel. Siden har Familien uden Tvivl været bosat i Meklenborg; hos Hvitfeld, 1. 337, under Aaret 1307, forekommer „Emmiche Basbecke“ blandt Meklenborgske Riddere. — „Gotske barsebek høuitzman pa Gwrshö“ nævnes i August 1458. Cod. Esromens. [1]) Denne Adelsmand var 1468 Kong Christian den 1stes Kammermester. [2]) Han maa være bleven det i samme Aar; thi hans Formand, Hr. Niels Erikſen, (Gyldenstiern, Rigsraad, tidligere Hofmester — Kammermester 1466 Dipl. Lang.) kaldes endnu Kammermester i et Dokument af bemeldte Aar 1468 (Dipl. L.) Christian den 1ste gav 1469 Godske Barsebek og hans Hustru sin Deel og Rettighed i nogle Gaarde og Gods paa Møen (Paludans Beskrivelse over Møen, 2den Deel, p. 305—306). Denne Hustru var Elsebe Hartvigsdatter, en Datter af den møenske Adelsmand, Hartvig Nielsen. [3]) Hun levede endnu 1497 (Klevenſ.) Som Enke gav hun Gods paa Møen til Helligaandsklostret i Kiøbenhavn for Messer og en Aartid. [4]) Godske Barsebek forekommer ikke efter 1470. —

---

[1]) 1466 var derimod Hr. Johan Oxe Hovedsmand paa Slottet (see nedenfor); men 1470 i August havde hiin det igien („Gotske Bardzbeck poo Gorge.“ Dipl. Lang. 1470).

[2]) Jvf. Dansk Adels-Lexicon 1. 30, hvor der urigtigt staaer Kammerjunker. At han der kaldes Godskalk og ikke Godske B. tyder paa, at det Hele er taget af et latinsk Dokument, hvor der har staaet: Godskalcus B. — Camerarius ɔ: Kammermester.

[3]) Doc. af 1420 — Danske Magaz. 5 B. p. 297—298; „Hartwich Nielſſön i Møøn“ — 1425. Dipl. Lang.

[4]) Pontoppidans Annaler, 2den D. p. 551; det findes her urigtigt under

Hr. Johan Oxe til Torsø (i Skaane, Wemmenhøgs-Herred), Rigsraad, var 1466 Høvedsmand paa Krogen og „Gorwe.“ [1]) Han forekommer i Tidsrummet fra 1455—1466 som Høvedsmand paa Krogen (Dipl. L.); Søborg havde han allerede da, og indtil sin Død, i Pant; (l. c.) saa at han en Tid paa engang havde alle disse tre Slotte i det nordlige Siælland. 1468 havde han Helsingborg-Slot; (l. c.) og var der Høvedsmand indtil sin Død. — Godske Barsebek var derimod igien Høvedsmand paa Gurre i Aug. 1470 (see ovenfor). 1473 fik Hr. Johan Oxe Landskrone at nyde, bruge og beholde med Byfogediet, Byskat o. s. v. Af Kiøbstedgaarde vides han at have eiet En i Helsingør, to i Landskrone, En i Roeskilde samt at have havt Deel i En i Nestved (Ryges Peder Oxes Levnet, Danske Magazin, og Dipl. Lang.) — Hr. Johan Oxe blev Dronning Dorotheas Hofmester, og var 1488 med hende i Rom (Dipl. L.) Hans første Frue, som han havde, medens han var Høvedsmand paa Gurre, var Fru Birgitte Bondesdatter (Thott); hendes Moder var Fru Cecilie paa Dronningholm, Hr. Abraham Brodersens Enke. Det var Fru Birgitte Bondesdatter, der skræmmede Carl Knudsen og de Svenske fra Vidskolle i Skaane 1452. [2]) Denne Gaard tilhørte den Tid hendes umyndige Sønner af første Ægteskab med Peder Brade (Brahe); selv var hun da anden Gang Enke efter Hr. Folmer Knob, der endnu levede i Julius 1451, men var død Septbr. 1452; hun kalder sig hans Efterleverske i et af

A. 1429. 1479 er maaskee det rigtige Aarstal — cf. l. c. p. 674 — Hr. Joh Oxes Donation. Man seer af førstanførte Sted, at Hr. Johan Oxe var hendes Lavværge.

[1]) Ryges Peder Oxes Levnet, p. 6; denne Efterretning hos Ryge skyldes uaturligviis Langebek, og er saaledes fuldkommen paalidelig.

[2]) S. R. D. T. VI. p. 634; jvf. Danske Magazin, 1ste B. S. 135. Lagerbring Svea Rikes Historie, 4de D. p. 471.

hende udstedt Brev, dat. „Wiroe" (o: Verøe, i Sicælland, Ølstykke-Herred) den 17 Sept. 1452. [Original i Geh. Arch].

Torbiørn Arvedsen forekommer efter Godske Barsebek som Høvedsmand paa Gurre; saaledes i Nov. 1485: "torbern arwitssøn pa Gwrsswe" (Esromske Cod.) I Dec. 1493: „Torbiørn paa Gørwæ" — „paa Gwrwe" (Ryges Peder Oxes Levnet, p. 20) 1495 Christi Himmelfartsdag: — „Torbern Howitzman paa gwrsse" (Esr. Cod.) I Jan. 1496: "thorbern arsswitssøn, Hoffwetzman paa gursswe" (l. c.) I Jan. 1497: „Thorbern aff gwrsswe" (l. c.). Endnu har man ham i et Dokument af October 1501 (Dipl. Lang. men i en slet Afskr.). Her nævnes ikke Gurre. [1]) — Oluf Daa paa Ravnstrup (i Sicælland, Tybierg-Herred) var 1523 Høvedsmand paa Gurre. (Nye Danske Mag. 6 B. p. 278 — Register over Slotte o. s. v., der laae til Kongens Fadebur 1523: „Gwrsfue haffuer Oluff Daa i pant oc forlenning"). Han var en Søn af Hr. Claus Daa paa Ravnstrup og Fru Dorethe Herlofsdatter.[2]) Oluf Daa var ogsaa i Octob. 1507 uden Tvivl Roeskilde-Bisps Lensmand paa Hiortholm [3]); og har han maaskee været det allerede i Biskop Niels Skaves Tid. [4]) Oluf Daa levede endnu i Febr. 1525 (Skiødebrev af ham, udgivet paa Ravnstrup 2den Febr. 1525, Original i Geh. Arch.); men maa have været død i Aug. s. A.; thi d. 30te Aug. 1525 fik hans

---

[1]) Han har været en Søn af Arved Baad i Vadsted i Sønder-Halland (Wastad, Årstad-Herred, Eftra-Sogn) — af den samme Slægt, til hvilken Hr. Abraham Brodersen hørte — og Gunnilde eller Gundel, Datter af Torkild Brade (Brahe) i Rennenäs i Sønder-Halland (Høks-Herred, Skummesløfs-Sogn).

[2]) Som ved et tidligere Ægteskab var Moder til Niels Skave, der blev Biskop i Roeskilde.

[3]) (Dipl. Lang.)

[4]) Hos Hvitfeld læser man (2. 1217 — jvf. under Aaret 1519, S. 1137—1138), om hvilken haard Medfart, han maatte lide af Christian den

Søn, Claus Daa, endnu da Hofsinde, Kronens Gaard Gørstinge, i Siælland, i Pant af Kong Frederik den 1ste. Han var gift med Fru Gundel, Datter af Hr. Joachim Griis til Holme (Holmegaard i Siælland, Hammer-Herr. Ølstrup S.), en Tid Høvedsmand paa Kiøbenhavns Slot, og Fru Anne Arvedsdatter (Søster til Torbiørn Arvedsen, Høvedsm. p. Gurre; see ovenfor). — Med denne Sidste og hendes Søn, Henning Griis, Kannik i Roeskilde, stiftede han et Alter, S. Antonii Alter, i Frue-Capel i Roeskilde-Domkirke. (Dipl. Lang. f. 1508 og 1511). — Begge ligge i Herlufsmagle Kirke — Sognekirken til Ravnstrup — under en Sten med deres udhugne Billeder, hvilken Fru Gundel 1532 har ladet giøre (Abildgaards Tegninger); formodentlig har han først været begraven i Graabrødre-Klosterkirken i Nestved. Nær dette Klosters Mure opslog Fru Gundel sin Bolig; i et Dokument af Juni 1531 (Klevenfeld) nævnes: „Frw gundels stwe po graabrødrekerkegord." 1532 maatte hun see paa, at Munkene uddreves af deres Kloster. — Hr. Johan Ranzov Hovmester i Holsteen *), der 1524 havde faaet Krogens Lehn, fik d. 22de Sept. 1526 Livsbrev paa „Krogen, oc Gorffue, mett the leen oc herrede ther nw tilligge frii oc qwitt," ꝛc. (Registrant i Geh. Arch. Danske Mag. 6 B. p. 65). Han er den sidste Høvedsmand paa Gurre, saavidt man veed. — 1534 eiede Biskop Joachim

2den. Hans Søn, Claus Daa, En af Kongens Hoffinder, havde slaaet nogle Ruder ud i et Krohuus i Kiøbenhavn; derfor lod Christian den 2den Faderen føre til Kiøbenhavns Slot, hans Kister, Skrine og Sølv føre med, og han maatte sidde der, indtil han lovede at betale 4000 Mark Danske.

*) Til Bredenberg (Breitenburg) lagde han den første Steen 1531 (efter den gamle Indskrift i Angeli Holsteinische Chronica, 1ste Theil, p. 190 hvor der nemlig i den næstsidste Linie maa læses — „dreißig und Ein„) og byggede det 1532: „Recht in der Feide mit König Friderich, und König Christiern."

Rønnov en kort Tid Gurre. Man seer dette først af et Document, i hvilket man ogsaa faaer en Beskrivelse over Bygningernes daværende forfaldne Tilstand. Ved dette, „Screffuett wdj Løckholm" den 12te April 1534, giøre nogle Rigsraader vitterligt: at, eftersom Nogle Danmarks Riges Raad af Siælland og Skaane, som d. 22de Marts havde været forsamlede i Kiøbenhavn, havde undt, samtykket og bevilget Hr. Joachim Rønnov og hans Arvinger „Gwrræ ock thet godzs som nw ligger tiill Gwrre fore fyldest wederlag tiill kronen igien" — saa havde de været der (paa Lykkesholm) forsamlede ꝛc. Det hedder dernæst: „Haffue wij ock beseett Bygningen paa forne Gwrre, thaa er thett „forfaldett, saa att alle spærene paa tornene ere afffaldne, hwellin„gen i Tornene ere forderffuede, ock megen aff mwren er neder„falden, ock thett stoore Torn er reffnet, saa thett skall neder„tages". [1]) ꝛc. — Dernæst har man et Brev af Roeskilde-Capitel af samme Aar, af hvilket man seer, at Rønnov atter maatte vige fra Gurre-Slot og Lehn for at kunne kiøbe sin Bispestol af Grev Christoffer [2]).

Dersom Gurre-Slot, som man har meent, er blevet ødelagt i Grevens Feide, kunde det maaskee være skeet ved Borgerne i Helsingør. Man seer i det mindste af det tydske Skrift, som Adelen lod udgaae i Grevens Feide, at Grev Christoffer overgav Kiøbstæderne Rigets og Adelens Godser, som laae ved samme paa en Miils Afstand. (Danske Magazin, 5te Bind, S. 310).

Om Gurre Slots senere Skiebne og Tilstand (efter 1534) veed man lidet eller intet; men det sees tydeligt nok, at efter

[1]) H. Knudsen: Joachim Rønnov's Biographie, p. 155—166.
[2]) Doc. hos Knudsen l. c. p. 171—74.

hiin Tid har man ganske overgivet det til Tidens Ødelæggelser. Det nævnes 1652 og 1656 som „et gammelt forstyrret og øde Slot," og „et gammelt ruineret Slot;" *) henved 100 Aar derefter hos Pontoppidan (Theatr. dan. 1730, p. 92) „das alte zerstörte Schloß Gurre." I en Beretning fra 1743 om Gurre af en Præst i Tikiøb omtales allerede Stedet, hvor Slottet har staaet, som en stor Jordhøi, bevoxet med Træer, hvortil har været en Vindebro over Graven, af hvilken Bro Egepæle endnu vare tilsyne over Jorden. Der omtales ogsaa en lang, steenlagt Vei til Slottet [hvoraf Levninger endnu ere tilovers, i en Længde af omtrent 1000 Alen, under Navn af „Kong Valdemars Steenbro;"] ligeledes en Kirke, der skal have ligget i Byen Gurre, med dens Kirkegaard, af hvis Muur Levninger dengang endnu fandtes; og de Steder, i nogen Afstand fra Slottet, hvor man troer, at den kongelige Stald, Teglovnen og Slotshaven have ligget. (Jvf. herom Hoffmanns Fundationer VII. S. 58; og D. Atlas VI. S. 26. 27). Pontoppidan (D. Atl. II. S. 252) omtaler 1762 „nogle faa Rudera af det gamle Gurre Slot, hvis Voldsted udviser, at Slottet ikke har været stort; men udgiort en Qvadrat (nemlig Ringmuren) af omtrent 50 Alen paa hver Kant." — I et Tidsrum af 100 til 150 Aar havde man efterhaanden ladet alle Slottets Mure over Jorden forsvinde, ryddet og bortført Stenene, og ladet Gruusdynger, Jord og Træværk dække Grundvoldene. I Aaret 1817 begyndte den daværende Eier af Gurre, Kammerherre v. d. Maase, at lade foretage en Gravning i Slotsbakken, hvorved en Deel af Muren ved den østre Side blottedes i en Høide af henved 3 Alen, og fandtes 4 Alen tyk, der, hvor man antog at den havde

*) Wolfs Encom. Regni Dan. S. 521. Ar. Berntsen Danmarks frugtbare Herlighed. I. S. 22.

udgiort en Deel af Ringmuren. Den var opmuret paa den i Middelalderen meget sædvanlige Maade, med en Indermuur og Ydermuur af heel Steen; Stenene henved 11 Tommer lange, 5 T. brede og 3 Tommer tykke; det herved dannede Mellemrum var opfyldt med Muurstumper og Kampesteen, overøste med Kalk. Siden fortsattes denne Gravning paa Sondersiden, hvor man „stødte paa Levninger af en Vindeltrappe med tilhørende Hvælving," m. m. *)

Disse Gravninger vare imidlertid aldeles utilstrækkelige til at give noget fuldstændigt Begreb om Gurre Slots Bygning, Befæstning, Størrelse og Skikkelse. Det er først de nyeste, fuldstændige og methodiske Udgravninger af alle Slottets og Borgmurens Fundamenter i Bakken, der have meddeelt os denne interessante Kundskab. Efterat Hr. Forstraad Biørnsen i A. 1832 var bleven Eier af den saakaldte „Slotsgaard" i Gurre By, med en tilhørende Englod paa 5 Tdr. Land, hvorpaa den saakaldte „Slotsbanke," findes, 400 Alen i Omkreds og 10—11 Alen i lodret Høide over Engfladen: begyndte han at fortsætte de tidligere Udgravninger fra 1817. Begyndelsen skeete fra Aabningen mod Vesten, og man stødte her snart paa en indvendig Grundmuur, der siden fandtes at tilhøre en fiirkantet, temmelig regelmæssig Bygning, som laae midt paa den Plads, hvilken den ydre, mere rhomboidiske, med Hiørnetaarne forsynede Muurquadrat omgiver. Der behøvedes 4 Aars Arbeide, for at bortføre henved 10,000 Læs Smaastene, Bakkegruus og Jord, som har været opdynget for at forhøie Jordsmonnet, og udfylde Rummet imellem begge de omtalte Bygningers Grundmure. Først efterat dette Arbeide var fuldført, kunde man efterhaanden, da dette Rum var ud-

*) Jvf. J. G. B. Beckers Efterretninger om gamle Borge. III. Samling. S. 21. 22.

tømt og alle Murenes øverste Flader og deres Basis laae for Dagen, faae Begreb om Slottets og Ringmurenes oprindelige Skikkelse. Man fandt den opfyldte Høide imellem begge Muurquadrater at ligge omtrent 7 Alen i lodret Høide over det omliggende Jordsmon. I de seneste tre Aar har Hr. Biørnsen, med en aarlig Understøttelse af det Kgl. Rentekammer, stadigen fortsat de 1832 begyndte Udgravninger; og saaledes ere ikke allene de for en stor Deel af Kampesteen opførte Fundamenter til den hele indre Bygning, med sammes 4 Alen dybe Kieldere, men ogsaa nu, paa lidet nær, den hele Ydermuur med dens 4 Hiørnetaarne bragte for Dagen; hvorved det har viist sig, at den sidste endnu, paa Ydersiden imod Slotsgraven, hæver sig 6 til 7 Alen over Vandfladen, imedens dens Høide over Gravningshorizonten er imellem 1 og 3½ Alen. Paa nogle Strækninger findes endnu, imellem denne Muur og Graven, en 5 Alen bred Dossering, som ud imod Graven bestaaer af svære Kampesteen. Ydermurens Længde fra Øst til Vest, begge Hiørnetaarne iberegnet, udgiør 68¾ Alen; fra Nord til Syd, ligeledes med begge Taarne, derimod kun 63 Alen. Tykkelsen af Muren findes at være imellem 3 og 4 Alen, og er størst paa den østre Side; i Hiørnetaarnene er den, (som Grundtegningen udviser) omtrent fra 2½ til 4 Alen. Paa Sydsiden af Ydermuren har der været et Porthuus, eller en Hovedadgang til Slottet, 13 Alen lang og 5¾ Alen bred; og paa hver Side af samme findes, i 3 Alens Høide, Spor i Muren til en rund Udbygning, hvorfra to smalle Trapper af Muursteen formodentlig have ført til en Hovedtrappe af huggen Steen. I det mindste er en saadan Steen, 2 Alen 13 T. lang og 16 T. bred, funden i Gruset imellem bemeldte to Trapper. Paa Nordsiden har man ved senere Udgravninger fundet en lignende Indgang eller Adgang. Muren springer her frem til en samlet Brede af 5 Alen, med 9 Alens Længde; og her findes

ligeledes en Trappe anbragt paa hver Side af denne Udbygning. De forefundne nederste Trappestene, af huggen Graasteen, ere omtrent $1\frac{1}{3}$ Al. lange, og 14 T. brede.

Ved at betragte den her meddeelte Grundtegning sees det, at den indre Bygning, der danner en i øvrigt regelmæssig aflang Fiirkant, i Ydermaal omtrent 20 Al. lang og 18 Al. bred, paa Sydsiden af Grundmuren, i en Afstand af omtrent $3\frac{3}{4}$ Alen fra det sydøstlige Hiørne, har en i Forbindelse med Hovedmuren opført fiirkantet Udbygning, $4\frac{1}{2}$ Al. lang og 4 Al. bred. En lignende fandtes i den vestlige Ende af Muren, og i samme Afstand fra det sydvestlige Hiørne; men den var uden Forbindelse med Hovedmuren, opmuret med Leer, og faldt sammen under Udgravningen, saaledes at nu intet Spor af samme findes. Man har paa intet andet Sted i de udgravede Grundmure fundet Sted til Skorstene; maaskee have bemeldte to Udbygninger derfor været Fundamenter for Skorsteensrør; eller den ene har været Grundvold for et Trappetaarn til Opgang i Bygningen. Omkring begge er der i Gruset fundet Hiorte- og Svinebeen, samt Aske og Trækul, brændte af Bøgegrene; af hvilket Slags Kul man ogsaa fandt et Forraad af omtrent 5 Tønder, liggende i det nordvestlige Hiørne af den store Kielder. — Hr. Forstraad Biørnsen har ligeledes undersøgt de Grundspor, som findes af gamle Bygninger, hørende til Borgens Udhuse; nemlig af tvende, paa Engene i Nord og Nordost for Slottet liggende Huse (som ere de af Hoffmann og Pontoppidan omtalte, saakaldte Staldbygninger); og af to andre Huse, i Vest og Sydvest for Slotsbakken, og i en Afstand af 20—40 Alen fra Graven. Ved disse Bygninger er det især mærkeligt, at de ere anlagte paa saa side Steder, eller vel endog i Søen selv, der i ældre Tider har gaaet over en stor Deel af den nuværende Engjord, at Samfærdselen fra Slottet til Udhusene uden Tvivl er

skeet ved Træbroer, hvorom en stor Deel Bropæle, som tildeels endnu findes fremragende i Engene, ogsaa bære Vidne.

Endelig er ogsaa paa det Sted, omtrent 500 Alen sydøstlig for Slotsruinen, som endnu fører Navn af "Kirkegaarden" ved en begyndt Udgravning, foretaget ved Eieren af Gaarden Lovisenlyst, Hr. Rasmussen, fundet Fundamenterne af en Bygning, 45 Alen lang og 14 Alen bred, med 2—3 Alen tykke Mure, beliggende i Øst og Vest. Skiøndt der af disse Ruiner endnu ikke er bragt noget fuldstændigt over Jorden, troer Hr. Biørnsen det dog rimeligt, efter den Form, som Fundamenterne antyde, at de kunne antages at være Grundvolden til den Kirke, som efter Traditionen fordum skal have været ved Gurre. Om derimod Kirken har været det samme "Capella Sancti Jacobi de *Gorue*," hvortil Valdemar III. modtog Reliquier af Pave Urban V. (s. Gramm, i Vid. S. Skr. IV. S. 137) kan vel endnu være uafgiort.

Sammenligne vi nu Grundtegningen af Ruinerne paa Slotsbakken med den her i Korthed meddeelte Beskrivelse over samme, saaledes som de ved Hr. Biørnsens Udgravninger ere komne for Dagen: da vil først en rigtig Forestilling om dette saakaldte Slots sande Beskaffenhed fremgaae. Den indre taarnliige Bygning, som er den, der maa have tient til Beboelse, er ikkun 18 Alen lang fra Øst til Vest, og i den modsatte Retning 12½ Alen bred. Den har formodentlig været i det mindste 3 til 4 Lofter høi, over den afdækkede Kieldervaaning, hvilken ikke har mere end to Hovedafdelinger: en større Fiirkant mod Vesten, inden i 10 Alen lang og bred; og en mindre paa den østlige Side, som har været afdeelt i to Rum, indentil omtrent 5 Alen i Quadrat. Efter al Rimelighed have de øvrige Stokværk i dette Taarnslot (et Slags fritstaaende Donjon) været afdeelte paa samme Maade; og Opgangen, i det mindste til den underste, eller

Stue-Etagen, har uden Tvivl været en Trappe, maaskee anbragt i en af de ovenfor omtalte Udbygninger. — Da der, imellem denne centrale Slots- eller Taarnbygning og den ydre, i Fundamenterne 3—4 Alen tykke Borgmuur, ikke er fundet nogen anden Grundmuur til den indre Væg af en Bygning: er det klart nok, at hiin Muur, med dens fire stærke Hiørnetaarne, har været Slottets Fæstnings- eller Ringmuur, hvilken sandsynligviis, foruden Hiørnetaarnene, har været forsynet med Porthuse, og opført til en Høide af 1½—2 Etager af den indre Bygning. Det lader sig nemlig slet ikke tænke, at det hele 15—17 Alen brede Rum imellem den ydre og indre Muurgrund skulde have været udfyldt af Overbygninger, hvilke da maatte have havt en Brede af omtrent 25 Alen; og et Øiekast paa Tegningen, og de ganske divergerende Linier, efter hvilke Ydermuren og den indre Bygning er opført, bestyrke desuden end mere hiin naturligere Forudsætning. Det gamle Gurre-Huus har saaledes været meget indskrænket til Beboelse; men, som det viser sig, derfor ikke mindre stærkt og omhyggeligt befæstet. Da nu en saadan Borg til sit Forsvar maa have udkrævet et ikke ganske lidet Antal Svende og Krigsfolk, (i det mindste vel 100—150 Mand) kan man ikke andet end antage, da disse umuligen kunde rummes i den indre Bygning, at der i de anseelige Hiørnetaarne, og maaskee paa Ringmuren selv, eller i dens Porthuse, har været sørget for Huusrum til Slottets Besætning.

Historisk Literatur og Kritik.

1. Norges, Sverriges og Danmarks Historie, til Skolebrug; af P. A. Munch. Christiania 1838. 488 S. 8vo.
2. Norges, Sverriges og Danmarks Historie, i forkortet Udtog, af P. A. Munch; sammesteds 1839. 94 S. 8vo. (Et mindre Udtog af Norges Historie, „for de første Begyndere," 63 S. 12. er udk. samme Aar.)

At disse Literatur-Beretninger, hvis Bestemmelse især skal være, i dette Tidsskrifts Kreds at udvide Kundskab om historiske Skrifter, Arbeider, Undersøgelser, Opdagelser og Bestræbelser, i og udenfor Danmark, dog særdeles med Hensyn til den danske og norske Literaturs Omkreds, og til Fædrelandets, samt den nordiske Historie overhovedet, begynde med en Artikel, som nærværende: skeer ikke uden ydre Bevæggrunde og Andres Opfordring. I den historiske Forenings andet Aarsmøde fremførtes det, fra en hædret og høiagtet Mand udgaaede, og fra flere Sider understøttede Andragende: at Selskabets Bestyrelse vilde henvende en Deel af dens Virksomhed paa at møde og modarbeide en i sildigere Aar hos Norges historiske Forfattere og Forskere overhaandtagende Drift og Lyst til at sætte dette Riges hele historisk-politiske Forhold til Danmark — Statsstyrelsen i Norge under det hele lange Tidsrum, hvori begge Nationer vare forenede under een Krone — ligesom næsten enhver Tilstand og Begivenhed i Norge under dette Tidsrum, i en saadan Belysning, hvorved alle mørke Slagskygger falde paa Landenes fælles Regiering og Regenter; men Lyssiden allene paa det Folk, der i 400 Aar deelte heldige og uheldige Skiebner med det Danske, og i saa lang en Periode — i det mindste i de senere tre Fierdedele af dette Tidsrum — aldrig i Gierning, i handlende Activitet, yttrede Trang eller Villie til at ombytte sin Styrelse og Forfatning med nogen anden.

Jeg for min Deel har ikke været, og kan ikke være af den Mening, at vort Selskabs Bestyrelse skulde paatage sig det som umiddelbar Forpligtelse, at sorge for Danmarks Forsvar imod eensidige, partiske eller ugrundede Anfald og Beskyldninger af norske Forfattere; eller at den saaledes, med andre Ord, skulde erklære disse en aabenbar Krig — om endog kun en Forsvars-krig. Principet for et saadant Skridt, fra Bestyrelsens Side, vilde jeg ansee for ligesaa uheldigt for Selskabet, som for den Videnskab, for hvis Tarv, Fremme og Blomstring det er stiftet. Bestyrelsen vil ei, uden at skade sig selv, sin egen Værdighed og Kraft, og derved Selskabets, kunne paatage sig det Hverv og Ansvar: i Literaturen at begynde og at føre en Art af national Feide mod et Frændefolk — om endog kun i dettes, meer eller mindre partiske eller eensidige historiske Forfattere. Den maa ei allene hylde, men følge og forsvare, hvad der er Livskilden i al historisk Skaben og Frembringelse; den Grundsætning: at uden historisk Frihed opnaaes aldrig historisk Sandhed. Den maa, udenfor sin egen, udenfor dette Selskabs Virkekreds, tilstede enhver historisk Forfatter at følge de ledende Ideer, Principer, og Bevæggrunde, som han har giort til sine egne — om de endog føre ham til blind Eensidighed. Den maa overhovedet, hvor Talen er om den frie, individuelle Virken og en fra den udgaaende aandelig Frembringelse, ikke yttre noget, der lignede uvidenskabelig Tvang eller national Intolerants. Den maa lade de uundgaaelige Følger og Virkninger af den historiske Frihebs uvidenskabelige eller intolerante Anvendelse i Nationalitetens eller i den personlige Individualitets Tieneste — og saaledes ogsaa hiin historiske Eensidighed og Partiskhed, hvor den existerer — komme over vedkommende Forfattere selv; i det disse ei kunne undgaae, tidlig eller sildig, at tabe den Kraft, Vægt og Indflydelse, som aldrig endnu nogen partisk Historieskriver med Varighed har opnaaet. Den kan ei ville modsætte sig nogen aandelig Retning, der med Consequents og Selvstændighed giør sig gieldende; men den maa overlade det til den historiske Kritik at drøfte saadanne Retningers Grund og Væsen, at undersøge deres Drivefiedre, og belyse deres Resultaters Rigtighed eller Falskhed, ved Hielp af den factiske Sandhed, den urokkelige Grundvold af klare og faste

Fiendsgierninger, som allene give Historien Charakteer af objectiv Reenhed og uomtvistelig Troværdighed. — Jeg siger, Bestyrelsen maa ikke giøre dette udenfor dens egen og den danske historiske Selskabs Virkekreds; og jeg mener derved, at den ikke som Corporation kan tiltage sig Ret til fiendtligt at bekæmpe, enten andre Nationers Forfattere, blot fordi de skrive efter nationale Anskuelser — vare endog disse fordomsfulde; eller andre indenlandske, fra forenede Bestræbelser og fælles Ideer ne gaaende Arbeider, fordi de i Aand eller Form ikke stemte overeens med den, som vi, efter den historiske Videnskabs nærværende Standpunkt og Udvikling, maa ansee som den rigtige. Bestyrelsen vil derimod aldrig hindre, men tvertimod af al Evne fremme og fremkalde den ægte historiske Kritik, og dens uadskillelige Ledsagere: historisk Aand og Grundighed. At lade denne, historisk Sandheds stærkeste Forsvarsmagt, virke med alle dens Kræfter mod Fordom, Eensidighed og Partiskhed, hvor disse yttre sig i en literair Virkekreds, der ikke ligger os og vort Fædreland alt for fiern: dette, mener jeg, vil være en Pligt for vort Selskabs Bestyrelse, som Udgivere af det historiske Tidsskrift; ligesaa vel som at fremme og understøtte enhver anden ægte videnskabelig Stræben indenfor Selskabets Formaal. — Jeg tør antage, her at udtale Meninger, som i alt væsentligt deles af Bestyrelsens øvrige Medlemmer. Det er saaledes allene som selvstændig Forfatter, eller fra det individuelle kritiske Standpunkt, at jeg her meddeler efterfølgende Bemærkninger.

Betragte vi nærmere den fra flere Sider mærkelige historiske Virksomhed, der i det sidste Decennium har yttret sig i Norge: da indseer Enhver strax, at den, langt fra at være vort Fædreland, dets Literatur og Historie fremmed — om endog ikke Sproget var, der endnu stedse forbinder begge Literaturer til udvortes, ja for en Deel endog indvortes Eenhed — tvertimod meget nær maa berøre os; ligesom dette endog for en ikke ringe Deel er Tilfældet med den os noget mere sprogfremmede svenske National-Literatur. Den norske Historie kan ligesaa lidt skrives, uden i en lang Periode at sammenknyttes med den danske, som denne, uden at optage en stor Deel af hiin; og med begge staaer ogsaa Sverriges Historie, i flere Tidsrum, ved Folkestammernes nære Slægtskab og flere

indbyrdes Forhold, krigerske og fredelige, i nær og næsten uadskillelig Forbindelse.

Den Tanke, at fortælle de tre Rigers og Nationers Historie under en forbindende Eenhed, kunde derfor ganske naturligen opstaae hos en Historieskriver, der havde Aand, Indsigt og Evne til at opfatte, overskue og samle det rige og mægtige Stof til en organisk Heelhed. Det første egentlige Forsøg paa et saadant Værk, som med megen Fuldstændighed, med roesværdig Flid og Kundskab til Materialet, forsaavidt trykte Kilder frembyde samme, har løst en saadan Opgave, er udgivet i det engelske Sprog,[1]) og skyldes en nordamerikansk lærd Statsmand, Dr. H. Wheaton (i flere Aar sit Lands Minister eller Chargé d'Affaires i Danmark) og en Englænder, Dr. A. Crichton, Forfatter af en populair Historie af Arabien, m. m. Et Værk, der først har beriget den engelske Literatur med en temmelig fuldstændig Oversigt af de nordiske Rigers Historie, og der udmærker sig ved en hos Udlændingen sielden Omhyggelighed i Kildernes Brug, en berømmelig Upartiskhed og Paalidelighed i de meddeelte Facta og Skildringer: kan man ikke andet, end tillægge sand Fortieneste; uagtet det ikke indeholder nogen Udvidelse eller Berigelse for egentlig historisk Viden og Videnskab, i Nordens Sagntid ei har kunnet hæve sig til den renere og hoiere Synskreds, som vor Tids historiske Kritik har aabnet for hiin Alder; men troligen gientager, efter Torfæus, Suhm, Lagerbring m. fl., de prægtige nordiske Dynastier fra As-Odin af; og heller ei, for Læsere i de tre nordiske Lande, hvis Skiebne og Tilstand det skildrer, kan have Nyhedens eller Originalitetens Interesse.

Ikke meget sildigere end bemeldte Værk (som udkom 1838, og hvis Fortale er dateret 1. Nov. 1837) er Hr. Lector P. A. Munchs ovenanførte Lærebog: „Norges, Sverriges og Danmarks Historie," hvori denne berettes i en for Skolebrug indrettet Form, og med den sammentrængte Korthed, der var

[1]) Scandinavia, ancient and modern, being a History of Denmark, Sweden and Norway, &c. by A. Crichton and H. Wheaton. Edinb. 1838. 2 Vols. pp. 400. 432. 8vo.

uundgaaelig, naar et saa udstrakt historisk Stof skulde bringes paa 488 Sider. Man kan ei andet end erkiende den heldige Korthedss- og Klarhedss-Evne, hvormed Forfatteren har behandlet dette Stof i aphoristisk Fortælling; og den Consequents, hvormed denne saaledes er udført, at hele Bogen, fra Begyndelse til Ende, bliver sig selv liig. At en vis kold Strenghed ledsager hans Fortælling, kan maaskee, (skiøndt Meningen derom hos kyndige og erfarne Lærere er deelt) ikke i det Væsentlige skade dens Indgang og Brugbarhed som Lærebog i Skolerne, eller som Ledetraad for academiske Forelæsninger. Anm. kan heller ei andet end finde, at Forf. har givet yderligere Beviis paa den Lethed og det Talent, hvormed han forstaaer, paa sin Maade at danne og fremstille Stoffet i korte historiske Lærebøger, ved det ovenfor anførte Udtog af den større Bog, som, fra sit Standpunkt betragtet, maaskee er det bedste kortfattede Compendium af den nordiske Historie, der hidtil er skrevet i det danske eller svenske Sprog, og hvor Anm. kun havde ønsket nogle flere Aarstal.

En anden videnskabelig Side, hvorfra Hr. Munchs Lærebøger kunne og maae betragtes, er den historiske Aand og Charakteer, som de lægge for Dagen hos Forfatteren. Vi maae her først bemærke: at vel ikke noget Lands almindelige eller specielle Historie kan skrives af en indfødt Forfatter, der er sit Kald voxen, uden Nationalitet, uden at bære et fædrelandsk Præg — Præget af det Folks eiendommelige Væsen, Natur og Charakteer, hvilket Forfatteren tilhører; men at en saadan Nationalcharakteer i det historiske Værk, jo mere dette nærmer sig Idealet eller Fuldkommenhedsmønstret for et historisk Konstværk, saa meget mindre — selv naar den giver Arbeidet dets indvortes besiælende Liv, og ydre levende Colorit — maa være af saadan Art, at den ophæver eller undertrykker det Reenhedspræg og den Værket omsvævende, giennemtrængende og opfyldende Sandhedsaand, der ligesom er det Element, den Livsluft, hvori det ægte historiske Aandsliv allene kan trives og bestaae.

Det vil vist nok være Tilfældet med flere europæiske Landes Historie, at Nationaliteten hos den indfødte Fortæller kan

komme i Collision med hans fordomsfrie og af ethvert Baand uhildede Sandhedskiærlighed; men sielden vil vel dette Forhold træde stærkere frem, end hos den Danske, Norske og Svenske, der vil skrive den saakaldte Unionstids Historie. Vi savne ikke Exemplet hos os selv paa en i øvrigt meget agtværdig, grundig, aandrig og sandhedselskende Historieskriver (F. H. Jahn), hvis Fortienester af Bearbeidelsen og Fremstillingen af den betydeligste Deel af hiin Periodes Tildragelser endog i Sverrige have fundet retfærdig Erkiendelse; men som dog ikke ganske var i Stand til at hæve sig til det høiere Standpunkt, hvor den danske Nationalitet ikke begrændser det frie Overblik af alle tre Rigers politiske Stilling og indbyrdes Forhold, i hiin interessante, ved Stats- og Parti-Interesse ligemeget bevægede Unionstid. Men, hvad vi ogsaa hos denne Forfatter, skiondt ikke i en saadan Grad af overalt giennemherskende, ubetinget raadende eensidig Nationalitet, have kunnet blive vaer: det træder endnu langt mere absolut og eneraadende frem hos de indenlandske norske Historieskrivere — eller dem, vi ville kalde: den norske historiske Skole. Endskiondt vi nu ere langt fra at negte Hr. Munch at have beviist sit Kald og Talent som Historiker og historisk Forfatter, i flere Retninger, og saaledes ogsaa som kritisk Forsker (f. Ex. i hans, fra flere Sider interessante og oplysende Undersøgelse om de norske Lendirmenn, hans Kritik over Vossgraf's norske Krigshistorie, og fl. Arbeider) kunne vi dog ei andet end betragte de ovenanførte historiske Lærebøger som Værker, hvori Forf. har givet en for den rene og objective Historie fremmed Idee, den, at forherlige og ophøie sit Fædreland, en for Videnskaben ufordeelagtig Overmagt eller Enemagt; og saaledes er vendt tilbage til saadanne Grundsætninger for Historieskrivningen — nemlig at skrive under særlige Systemers, Anskuelsers eller Dogmers Indflydelse (f. Ex. Nationalitetens, Patriotismens, det constitutionelle eller absolut monarchiske Statsprincips, Catholicismens, Protestantismens, m. fl. andre) som i vore Dage aldrig kunne blive de høieste, eller faae universel Gyldighed. — At en Digter fordyber sig i en ideel Beskuelse af sin Nation og sit Fædreland, at han i sin Phantasie tænker sig begge som de ypperste og fuldkom-

menste, tillægger dem lutter gode og fortrinlige Egenskaber, tænker sig dem i deres historiske Virken og Hændelser som dem, paa hvis Side al Ret, al Fortieneste har været, m. m., kan man lade gaae hen; hvis han undgaaer derved at skade sin Poesie. Men en Historiker kan det ikke; da han derved vilde indrømme Phantasien en Beføielse, som den ikke har eller kan opnaae i de factiske Verdensforhold og deres Fremstilling.

Den norske historiske Skole synes at have optaget det som afgiort Læresætning: at Norge er Nordens Hovedland, og det norske Folk i enhver aandelig og physisk, politisk og moralsk Henseende er Skandinaviens Hovedfolk, fra hvilket derfor ogsaa det historiske Liv i Norden udgaaer, som fra et Centralpunkt. Heraf er endog udsprunget den nye Hypothese: at dette Folk er det oprindelige, det egentlig nordiske Urfolk, en fra Asien, igiennem Rusland og deels giennem Finmarken, deels Norden omkring eller over den Botniske Bugt, i Skandinavien indvandret Stamme, som befolkede Norge og (under Navn af Svear) det nordlige Sverrige — hvorimod en tydsk Folkestamme (den gothiske) fra Tydskland over de danske Øer var indvandret i det sydlige Sverrige, og her bosat; indtil den af Normændene, til hvilke ogsaa baade Svearne og en anden „Underafdeling" under Navn af Daner hørte, blev undertvunget, forjaget og udryddet, eller efterhaanden blandet med Normænd og Danske. Derefter maa ogsaa Sprogforandringen og Sprogdannelsen i Norden rette sig; thi Norge, hedder det, beholdt Urfolkets oprindelige norske Sprog; derimod „opstod ved Sammensmeltning af det gothisk-tydske og det norske Sprog i Danmark og i Sverrige det nyere danske og svenske Sprog." Ligeledes deduceres, uden al, endog den svageste historiske Grund, men paa den nye norske eller Norræna Basis for Nordens mythiske Tid, de danske Fæstebønders og det sildige Vornedskabs Oprindelse fra Sagnalderens fierneste Fortid.[2])

---

2) „Ved Erobringen af Danmark (ved de Norske) deeltes Landet mellem Seierherrerne i Odeler; men her boede forhen et heelt (tydsk) Folk, der nu som Livegne eller Trællebønder maatte dyrke Herrernes Jord; og enhver Odelsmand forvandledes saaledes her til

Vi ville for det første lade det være tilsidesat, hvor sindrig, eller hvor grundløs, en Hypothese, som denne, vil forekomme, baade de kritiske Forskere og dem, hvis Phantasie bestandig drømmer om Muligheden af at kunne bringe Historie ud af et Stof, uden al factisk Beskaffenhed; vi ville heller ei negte Normændene den samme Ret til at øve deres Indbildningskraft paa at bygge nye Systemer for Folkets Oprindelse, Indvandring i Norden, tidligste Tilstand, Hændelser, Udbredelse og Erobringer, som man fra Saxo til Suhm har benyttet i Danmark, fra Rudbek til Dalin i Sverrige; men vi ville allene bemærke det som et naturligt, med den hele øvrige Retning, som Nationalaanden i 25 Aar har taget i Norge, analogt Phænomen: at endog den lærde og sindige Forskning i vor kritiske Alder ikke har kunnet modstaae en halv uvilkaarlig Drift til at tabe sig i hiin Phantasievirksomhed, der opfører en ny mythisk Bygning af det samme adspredte nordiske Sagn- og Digtningsstof, hvilket saa tidt paa lignende Maade har været benyttet; nu, for at kunne giøre Normændene til det ældste Folk, lade dem befolke det hele øvrige Norden, og være den mægtige Stamme, hvoraf det svenske og danske Folk udgiøre umiddelbare Forgreninger. Ved Siden heraf lader man da den tydske Hovedstamme, af hvilken der hidtil hverken i Sprog, Sædvane, Vedtægt eller Love har fundet sig noget Spor udenfor en Deel af den cimbriske Halvø, i Fortiden være udbredt over alle danske Ø-Lande, over Skaane og det hele sydlige Sverrige indtil Göta-Elven og Götarigets Vand-Grændse; men lader tillige en saa mægtig og vidt udbredt Folkestamme saa reent sporløs forsvinde under Normændenes erobrende Vælde, at den tydske Befolkning i Skandinavien ikke har efterladt sig et eneste Minde, undtagen Levningen af det gothiske Navn i nogle Landskaber.

Saa langt det nu endog er fra disse Blades Bestemmelse, at gaae ind paa den specielle Kritik, kan Anm. dog ei reent forbigaae at yttre sin Overbeviisning om det Uheldige i den „norræna" Hypotheses Anvendelse paa Danmark, og danske

en Adelsmand." (En egen og ny Definition paa en Adelsmand.) Lærebogen p. 110.

historiske Forhold. Dens Opfindelse af en Adelstand og en Classe af „Livegne eller Trælbønder," opstaaet i Danmark i den fierneste Fortid formedelst Normændenes Erobring af Landet, saaledes at disse bleve Odelsmændene, men Tydskerne, som før beboede Danmark, de stavnbundne Vornede, hvis Classe eller Stand vor egen, eller den næstforrige Slægt endnu har kiendt: er blottet for alt historisk Beviis, stridende mod de klareste Kiendsgierninger, og saaledes digtet ind i vor Historie. Enhver, som kiender denne og Landets ældre og nyere Forfatning, veed: at den gamle danske Slægtadel efterhaanden har dannet sig paa samme Maade, som den norske; nemlig derved, at visse mægtige Familier efterhaanden satte sig i Besiddelse af større og mere udstrakt Jordeiendom; at de besatte og dyrkede endeel af samme ved Bryder og Landboer; at saavel disse som de mindre jordrige og formuende Adelbønder (som Odelsbønderne her i Danmark kaldtes) efterhaanden byggede sig sammen i Landsbyer; og at hine, i senere Tidsaldere, gik over til at danne Fæstebøndernes Classe; blandt hvilke det egentlige Vornedskab i nogle Provindser først opkom i den sildigere Middelalder, da en aristokratisk Adel havde begyndt at danne sig, tilligemed Herregaardene. Disse, veed man jo, vare i ældre Tider overhovedet kun smaa; det var kun efterhaanden at en større Mængde Adelsmænd eller Herremænd (ɔ: Hærmænd, Mænd af anseeligere Slægter, som ved personlig Krigstieneste, ved at forestaae Styreshavne, m. m., hævede sig, og hævedes af Kongerne til personlig Værdighed) erhvervede mere og mere Jordegods; og at saaledes Adelbøndernes eller Selveiernes Antal i Danmark efterhaanden aftog; i det endeel af disse gik over til at blive Herremænd; endeel sank ned til at blive Landboer eller Fæstebønder. At Odelsbønder, eller Bønder overhovedet, som en fri Stand, i øvrigt existerede i Danmark, ved Siden af Adelen, langt ned i Middelalderen, og deeltog i Danehoffets og Landstingenes Folkemøder, er ligesaa historisk bekiendt, som hvorledes denne frie Bondestand efterhaanden sank i Vægt og Anseelse, jo mere Herremændene, eller de mægtigere, større Jordeiere, forøgedes og uddannede sig til en afsluttet og privilegeret Stand.

At Forholdene imellem de jordeiende og jordbrugende Folkeclasser dannede sig anderledes i Danmark, end i Norge: dertil giver Landenes forskiellige Naturforhold og Jordbundens Beskaffenhed den klareste Grund. I et Klippeland, som Norge, kunde store, sammenbyggede Landsbyer ikke opstaae. Her giorde allerede Naturen selv enhver Odelsbonde uafhængig. Konger og mægtige Jarler eiede ikke store sammenhængende Landstrækninger, eller sammenbyggede Landsbyer, men flere eller mange Odelsgaarde. Det samme fandt fordum ogsaa Sted i Danmark; men her, hvor Jordbunden var frugtbar og Landet tidligere opdyrket til Kornland, her hvor ingen Fielde, Elve og uigiennemtrængelige Skove, reiste deres Naturgrændser imellem Bygder og Gaarde — her fik det mindre Jordsmon eller Areal en høiere Værdi. En lille Bymark, hvis Areal i Norge knap vilde strække til en eneste Odelsgaard, kunde i Danmark deles imellem ti eller flere Bønder. Var Nogen af Landets Mægtige (Potiores Regni) bleven Eier af en saadan Jordstrækning, kunde han ikke allene selv til umiddelbar Drift beholde et anseeligt Stykke som Hovedgaard, men ogsaa udlægge en eller flere Byer til sine Bryder, Landboer eller Fæstere. Ydermere kan dette bevises ved Sverriges Exempel. I de biergige Provindser af dette Rige findes flest af enkelte, adspredte Gaarde med Selveiendom, og denne i sildigere Tider hyppigen udstykket i beklagelig Lidenhed. I de Provindser derimod, hvor større, kornrige Sletter frembyde Naturforhold, som mere ligne Danmarks, end Norges: der gienfinde vi hyppige Herregaarde, sammenbyggede Landsbyer, Fæstebønder, Hoveri, m. m., omtrent som hos os. — At Hr. Munch vil giøre den danske Adel oprindeligen til norske Odelsbønder, og vore Fæstebønder og Vornede til disse Erobreres undertvungne Trælle og Livegne af den Grund, at lignende Forhold overalt have dannet sig, hvor saadan Erobring har fundet Sted: modsiges desuden paa en i Øine faldende Maade ved Forholdene i England. Her har det endog virkelig fundet Sted, hvad Forf. lader skee i Danmark i en forhistorisk Tid. England er blevet erobret af en fremmed Folkestamme og dens Fyrste — Normandiets Hertug — som uden at agte tidligere Eiendoms- eller Herlig-

hedsret, skienkede og uddeelte en Mængde større og mindre Lehns-besiddelser over det hele Rige til sine Riddere og Adelsmænd. En overordentlig stor Deel af angelsaxisk fri Jordeiendom tabtes herved for de oprindelige Grundeiere; men dog har deraf intet Livegenskab eller Vornedskab, ikke engang det danske Forhold imellem Herremænd og Fæstebønder, ved Hoved-gaarde, Hoveri, m. m., men et ganske andet Jordleie- eller Jord-forpagtnings-System, udviklet sig i England.

Hvad nu de norske Forfatteres Sprog-Beviis for deres Hypothese angaae, da er dette ikke mere fyldestgiørende. Det behøver ingen Gientagelse eller Udvikling, hvad der i vore Dage er almindeligen erkiendt: at de tre scandinaviske Rigers Tungemaal har een fælles Grundrod, og i Sprogbygningen selv den samme Grundvold: et i den fierne Oldtid for de tre Nationer fælles Tungemaal, hvilket dog tidligen, af flere sam-menvirkende Aarsager, havde antaget mærkelige Afvigelser i de tre Lande, og i Norge, formedelst Landets isolerede, afskaarne Beliggenhed, saavelsom ved dets biergige Beskaffenhed, længst vedligeholdt en Skikkelse og Charakteer, der stod det oprinde-lige Sprog nærmest. Nu lade derimod de norske Forfattere, imedens Rodsproget ublandet vedligeholder sig i Norge, et nyt Sprog danne sig i Sverrige, Sønden for Götha-Elven og det store Vand-Skiel; og ligeledes et andet i de danske Lande. Her møder deres Hypothese saamange Anstød, at jeg er langt fra, her at kunne opregne og udvikle dem. Jeg fremhæver kun et Par af de betydende. Daner eller Dan-ske kalder den norske Skole, en oprindelig norsk Stamme, blan-det efter Landets Erobring med dets tydske Indbyggere; men Sprogbeviset? — Er det svenske Tungemaal i Götharige mere tydsk end i Svea-Rige, og i dette mere norsk? Er der i det danske Folkesprog, eller i de ældste danske Sprogmonumenter, noget Spor af tydsk Rod — eller findes der noget saadant Spor i Vestgötha- og Østgötha-Lov, i Gothlandslandsloven, i den skaanske, siællandske og jydske Lov — meer, end i Uplands- og Sødermanna-Loven? — Nei! men der findes i det nyere danske Tungemaal en egen og tidlig Dialect-Afbøining fra Nordens gamle Ursprog, som dog ikke, hvad Sprogets Grundbygning og levende Organisme

angaaer, bærer noget andet Præg, end det nordiske[3]); og denne egentlig danske Sprog-Art strækker sig saa vidt, som det gamle Danmark, og den danske Folkestamme naaede. Det samme Tungemaal, som tales i Siælland og paa Smaaøerne, er Almuens i en stor Deel af Skaane; ja det strækker sig vel over det meste af denne Provinds og af Bleking, med en almindelig Dialect-Brydning, der neppe er meget større end den, der finder Sted imellem den siællandske og den fyenske eller østjydske. Almuen i Upland, de norske Svears rette, ældgamle Sæde, forstaaer vel endnu mindre af en Dalkarls end af en Sydskaanings Tungemaal; og baade Dalkarlen og Uplændingen, høre jo, ligesaa vel som Tronderen og Guldbrandsdølen, til den ægte ublandede Norræna Stamme! — Jylland derimod, skiøndt Sproget nu er dansk fra Skagen indtil ned mod Slien, er den eneste Deel af Danmark, hvor vi tydeligt finde Blandingen af et dobbelt Sprog-Element, det danske og det saxisktydske; hvilket her ikke, saaledes som i det øvrige Danmark, kun i den dannede Tale og i Skriftsproget, der er fælles for vort Fædreland og Norge, har i nyere Tid indbragt en stor Mængde tydsk Sprogstof; men et saadant Sprog-Element, der bærer det tydelige Præg af en virkelig ældgammel Blanding af germaniske og nordiske Stammer; og det samme Præg maatte den norske historiske Skole kunne paavise over hele det øvrige Danmark og hele Sydsverrige, eller Götharige — dersom den „norræna" Hypothese skulde, hvad Sproget angaaer, blive til meer end et Foster af Indbildningskraften. Men ligesaa

3) Dette maa man vel lægge Mærke til, naar man betragter den ældste Skikkelse, hvori vort danske Tungemaal fremtræder. Thi eet er den fælles uudslettelige Grundform, der vidner om et nordisk Stammefolk, ældre end noget senere saxisk Blandingsstof; et andet er, at tidlige Sammenstød med Saxer og Jyder have havt en kiendelig Indflydelse paa Ordbannelsen, Ordforraadet og Mundarten i Danmark. Forholdet er her det selvsamme, skiøndt i ulige svagere Grad, end i England. Efter den Normanniske Erobring blev Sproget her efterhaanden ligesaa meget romanisk, som germanisk; dog blev dets angelsaxiske Grundbygning tilbage, ligesom den nordiske i Danmark og Sverrige.

vist som Saxer, Angler og Jyder vare de tydske Stammer, der fraeve de celtiske Britter England, og ligesaa vist, som hine saxiske Folkefærds Efterkommere endnu spores i Sønder-Jylland og en stor Deel af Nørre-Jylland. — ligesaavist kan det øvrige Danmark og hele Sverrige aldrig have været befolket af en Nation, som talte et tydsk Tungemaal, og som kunde opsluges, tilligemed dens Sprog, af Normænd.

Det har altid været en Yndlingslyst hos en vis Classe af Historieforskere, at sysselsætte Indbildningskraften og Combinationsevnen meer end Forstanden og Kritiken; eller at underordne de sidstes Virksomhed de førstes. Disse holde sig gierne paa det mythiske Territorium, hvor Forfatteren har den Behagelighed, selv at kunne skabe sit Stof (det mythiske) i Stedet for at danne og fremstille det givne (factisk-historiske). At nu denne Virksomhed ogsaa vilde yttre sig i den norske historiske Skole, kunde, som vi have sagt, just ei være uventet. Men noget uventet maatte det dog være os, at see en Historieskriver, der har givet Prøve paa sund og selvstændig Kritik, og paa et virkeligt fremstillende Talent — for saavidt dette i en streng Lærebog kan yttres — ligefrem og med en overraskende Bøielighed at slutte sig til en aldeles ny, neppe engang offentlig yttret Hypothese; og at stille denne, med den mest afgiorte Sikkerhed, i Spidsen for en historisk Skolebog for Ungdommen.[4]) At han deri har fulgt vor udødelige Suhms Exempel, (med den Forskiel, at dennne i sin Lærebog brugte sine egne Hypotheser til Stoffet for sin „mørke" og „fabelagtige" Tid i Nordens Historie) er neppe heller det, man snarest af en norsk Forfatter havde ventet.

4) Det er Hr. Professor R. Keysers Afhandling „Om Normændenes Herkomst og Folke-Slægtskab" (Samlinger til det norske Folks Sprog Historie, VI. Christiania 1839. S. 263—462), der indeholder den af Hr. Munch optagne Hypothese. At vi maa tillægge samme den førstnævnte Forfatter, som har søgt kritisk at begrunde og udvikle den, er naturligt; skiøndt den noget tidligere er fremtraadt i Hr. Lector Munchs Lærebog, der udkom 1838. Om i øvrigt Ideen tilhører denne, og ikke Hr. Keyser, som dog ingensteds nævner sin Collegas Skrift: giør intet til Sagen, saalænge Lector Munch ikke udtrykkelig har vindiceret sig den.

Men vi maae derhos sige, at den nye **norske** Basis for det skandinaviske Nordens Historie, som Hr. Munch har tilegnet sig, kun er Begyndelsen til det meget Nye, eller fra hidtil ubekiendte Synspunkter betragtede, formede og fremstillede Stof, som hans nordiske Historie indeholder. At den i det Hele ikke er en **universal**, men snarere en **norsk** Historie af Norden — og at den, om ikke heelt igiennem, dog i mange og vigtige Partier, tillige er en afgiort **polemisk** Historie: dette er dernæst en Charakteer, Anm. ei kan andet end tillægge den; uden alt Hensyn til, hvad Forhold han staaer i til det Land og Folk, mod hvilket Bogens Polemik er rettet. Anm. var selv aldrig i Stand til at skrive en **dansk** Historie af den Natur, som Hr. Munchs — dog ingenlunde fordi han ved fædrene Slægtforhold tilhører denne Forfatters Fædreland; men fordi hans hele historiske Aand og Tænkemaade fra Grunden af modsætter sig en slig Patriotisme, der skulde neutralisere den Sandhedskraft og Sandhedsaand, uden hvilken endog Lærdom og Talent lidet hielpe selv den mest begavede historiske Forfatter. Maaskee vilde Anm. endog allene derfor, om ei af flere vægtige Grunde, ikke være i Stand til at skrive en Lærebog i den danske Historie, der kunde findes antagelig til Skolebrug for Ungdommen. Dette er derimod Bestemmelsen af Hr. Munchs Hovedskrift, og af de to Udtog af samme efter forskiellig Maalestok; hvilke alle med den største Consequents følge og udføre det samme System, der saaledes maa antages at være det, man i Norge vil give almindelig Indgang hos den vorende Slægt.

I dette System har den ovenfor nævnte Nationalaand, hvis Grad og hvis Activitet i Norge de politiske Forhold og Begivenheder i faa Aar have udviklet med en Styrke, der altid bliver historisk mærkværdig, indtaget en saa afgiørende Overmagt, at vi, med al mulig Erkiendelse af en saadan Nationalitets gode Side, ei tør erkiende dens Gavnlighed i **Historien**. Den har ført en Forfatter, som ved saa mange Leiligheder lægger en klar historisk Opfatning og rigtig Takt for Dagen, til at antage, som et Slags ledende Idee for hans Fortælling af den scandinaviske Historie, Betragtningen af hans Fædreland, ei allene som Middelpunktet i denne Historie, men

som det i hver Henseende herskende, over de andre to Riger fremragende, eller med national, politisk og aandelig Betydenhed overveiende historiske Object. Hvorledes dette nu i mange Partier af Værket leder Forf. bort fra en, om jeg saa maa sige, mere universal skandinavisk Opfatning og Fremstilling af Begivenheder og Charakterer, og over til den mere particulaire eller norske Anskuelse og Behandling: derpaa kunde en Mængde Exempler anføres; hvilket Anm. vil og maa overlade til den specielle Kritik, og indskrænke sig til nogle Enkelte, som her ei engang gives Leilighed til fuldstændigen at afhandle. Med et afgiort Hovedpunkt blandt disse, Calmar-Unionen, dens Stiftere og dens historiske Følger, ville vi giøre Begyndelsen; eller egentlig næsten holde os til dette allene.

Forf. har, saavidt vi skiønne, klart og rigtigt angivet de i første Halvdeel af det 14de Aarhundrede sig udviklende Tidsvilkaar, der fremtræde som den historiske Nødvendighed, der medførte Unionen. Kun naar S. 93 i en Rubrik nævnes „Norges Overmagt i Norden" under Hakon V., kunne vi ikke see nogen politisk Aabenbaring af en saadan Overmagt. Heller ikke forekommer det Anm., at Forf. har sat de Forhold, vi snarere ville betegne som politisk Svaghed og Undermagt i Norge, særdeles ved og efter Kong Hakons Død, i tilstrækkeligt Lys. Det synes i det mindste aabenbart, at enten en vis Slaphedstilstand, en mere rolig og føielig Stemning er indtraadt i Norge mod Slutningen af det 14de Aarhundrede; (maaskee den sorte Døds Ødelæggelser kan have bidraget noget dertil) eller at Margrethe har forstaaet bedre og lettere, end de fleste af hendes Efterfølgere paa Unionsthronen, at vinde Folket i Norge, hvor ogsaa de fordum saa voldsomt mod hinanden virkende Partier saa at sige vare bortdøde; og hvor der ikke mere fandtes saa talrige og mægtige Herreslægter, som i Sverrige. Men ogsaa i dette Land var en saadan politisk Undermagt ikke mindre kiendelig; thi det var ikke dette med Norge forenede Rige, der var i Stand til at benytte sig af den bedrøvelige Tilstand, der gradviis i en Tid af 20 Aar medførte det danske Kongeriges fuldkomne Opløsning; det var det lille Holsteen, hvis Herrer efterhaanden fik den ene Deel af Landet efter den

anden i deres Magt; indtil omsider den kraftigste og dygtigste af de holstenske Grever kunde fatte den Idee, som han, efter menneskelige Beregninger, maatte have udført, om ei Historiens Genius havde været derimod: at bringe Danmark under holstensk Herredømme. At høste Fordelen af det pludselige Skiebnens Slag, der tilintetgiorde Holstens Magt, var forbeholdt en af de mærkværdigste og dueligste Regenter, Norden har eiet: Valdemar III.

Denne Konge tilstaaer ogsaa vor Forf. overhovedet de udmærkede Egenskaber, han som Regent besad, netop i den Stilling og under de Forhold, hvori han modtog en Krone, som han egentlig først med Magt og med Klogskab maatte tilkæmpe sig, før han kunde besidde den. Det er imidlertid vel især en Følge af Forfatterens ledende Princip, der gior Norge til Hovedlandet i hans Historie, at Kong Valdemars store Fortienester af det danske Rige hos ham ikke sees i deres rette og fulde Lys. Dette lade vi gaae hen, som negativ Beskaffenhed ved Bogen; men vi beklage, at en Historiker af Forfatterens Indsigt og Evner til Kritik kan forledes til at vise saa ringe Agtelse for dennes Sandhedslys, at han ikke tager i Betænkning, to Gange at gientage den reent uhiemlede Beskyldning mod Valdemar: at hans Tilskyndelse formaaede den svenske Dronning Blanca til at forgive sin Søn Erik Magnussen. Vi beklage, gientager jeg, at en saadan Forfatter i sine historiske Lærebøger[5]) vil optage, hvad vi ere berettigede til at kalde en historisk Usandhed, uden anden Hiemmel, end et Indfald af — Dalin![6]) Vi undre os nu ogsaa mindre over, at han ikke lader det blive herved; men efter en

[5]) Den større Historie (her med det Tillæg: „som man troer.“) S. 101; men i Udtoget S. 33 aldeles afgiort: „efter Valdemars Tilskyndelse.“

[6]) Ikke en eneste af de mange, ældre og nyere svenske Historier, som, i Anledning af Eriks pludselige Død, tillægge Blanca den unaturlige Forbrydelse, nævner Valdemar med et Ord. Ja, det fortiener at bemærkes, at netop to af de mest upartiske og billige af Sverriges ældre og senere Historieskrivere, Laurentius Petri og Lagerbring, ikke allene tvivle om Forgivelsen; men søge at afbevise den. (Lagerbring. I. 455—58.)

ikke bedre Autoritet (Joh. Messenius) lader Valdemar som en øvet Giftblander 4 Aar senere rydde Blanca af Veien ved lige Midler (S. 104); men snarere finde vi det uventet, hvorfor han ikke ogsaa følger Messenius i at lade Valdemars eneste Søn Christoffer døe paa samme Maade. Forf. kunde tillade sig dette ligesaa godt, som at optage og gientage det Skiendselssagn om Margrethe, grundet paa en overbeviist Bedragers Paafund, at udgive sig for den afdøde Kong Oluf: at hans egen Moder havde ryddet ham af Veien.[7])

Man kunde vel neppe vente sig af en Forf., der saa gierne søger endog det mest usandsynlige og unaturlige[8]), for at tilveiebringe den „store Plet, der siden den Tid hviler paa Margrethes Minde," (p. 123) at han i det øvrige vilde være særdeles billig og retfærdig mod Valdemar den Tredies sieldne Datter. Dog mangler hans Fremstilling af Margrethe ganske Billedet af det umenneskelige Uhyre, man maatte vente sig i en Herskerinde, som kunde lade en saadan „Plet" for evigt brændemærke sit Minde. Mange af Dronningens store og udmærkede Egenskaber skinne igiennen Forfatterens Fortælling; men vi ventede mindst af ham, at han ikke tilstrækkeligt fremhævede en politisk Hovedfeil, hvorfor hun selv og Norden haardt maatte bøde: den, at vise en alt for svag Slægtskabstillid til en Adoptivsøn, der fordærvede og nedbrød, hvad hun opbyggede, eller vilde have opbygget. At Hr. Munch i øvrigt ogsaa har optaget, som historisk Kiendsgierning, det urimelige Sagn: at Margrethe „lod de danske Søhavne tilstoppe," for at formene Victualiebrødrenes og Hansestædernes Røverskibe Adgangen: er os

7) Ogsaa dette berettes i Udtoget S. 34, omtrent med samme Grad af Sikkerhed, som i den større Historie. S. 123.

8) Vi tvivle om, at Historien — blandt alle de, saavel virkelige, som opdigtede Skiendselsgierninger og uhyre Forbrydelser hos Jordens Mægtige af alle Classer, som den har giemt i Aarbøgerne — har noget Sidestykke til den: at en Moder først lader sin 17aarige Søn skaffe af Veien; og da det efter 15 Aar erfares, at han har undgaaet Døden, lader ham levende brænde. — Selv en lidet skarpsynet historisk Kritik vil det derimod strax falde ind: at netop en saa grusom og usædvanlig Straf anvendtes mod Bedrageren, for at bortrydde den mindste Tvivl om Falskheden af hans Paafund.

mindre paafaldende, end at han af en saadan Fabel[9]) vil udlede de danske Kiøbstæders indtil vor Tid vedvarende ringe Søhandel. — Den, der saa let kan glemme Historien over Nationaliteten, og de geographiske Forhold over politiske Fordomme: maa vist nok ikke vente sig, at Kritiken, om den engang optager den henkastede polemiske Handske, farer lempeligt med en Bog, hvilken Anm. gierne havde ønsket en Modtagelse i Danmark, der lagde for Dagen, at man paaskiønnede dens bedre Egenskaber; i det man vel erkiendte dens Mangler; men mere søgte disses Grunde og Kilde i de nyere Tidsforholds almindelige Indflydelse, selv paa Videnskabelighed, Literatur og Historieskrivning i Norge, end i en individuel Stemning, eller forsætlig og bevidst Stræben efter at krænke en Nation, der i Aarhundreder havde Konge, Regiering, Sprog, Love, politisk Tilværelse og Stræben tilfælles med den norske. En saadan Stemning ere vi dog saa langt fra at tillægge Hr. Munch, at vi endog i ham, efter personligt Kiendskab, agte en norsk Historiker, som kiender og vurderer det danske Folk og den danske Regiering fra en bedre Side, end de enkelte af hans Landsmænd, der synes at bestræbe sig for at ville giøre det Sagn til Sandhed, „at Frænde er Frænde værst."

Anm. er ogsaa for sin Deel langt fra enten at være blind for, eller at ville dølge, hvad han selv betragter som hine bedre Egenskaber ved Hr. Munchs Lærebøger; nemlig en overhovedet heldig Combination eller Sammenordning af det rige og vidtløftige Stof i de tre Landes Historie, i hvilken Henseende man heller ikke egentlig kan bebreide ham, at han indrømmer Norges Historie noget uforholdsmæssigt Rum; endvidere et let, tydeligt og meget sammentrængt Foredrag, der vel, som ovenfor er bemærket, har en vis udeeltagende Kulde og Strenghed, men tillige er frit for den i Lærebøger skadelige Declamation og Snakkelyst, og i en rask, ustandset Gang fører

[9]) Det trænger ikke til Beviis, at vi kalde dette Sagn saaledes. Om endog noget saadant under Dronning Margrethe er skeet paa enkelte Steder (maaskee f. Ex. ved Indløbet til Isefiord): behøves der kun ringe geographisk Kundskab for at vide og indsee, at det ikke kunde skee overalt.

Læseren igiennen den opdyngede, men ikke forvirrende Masse af Tildragelser og Udsagn. At Forf. maaskee har arbeidet noget vel hurtigt, og at dette ogsaa kan have bidraget til adskillige ikke nok overveiede, eller alt for let optagne historiske Domme og halvsande Fremstillinger: forekommer os imidlertid at være antageligt. Vi ere ogsaa villige til at erkiende, at der, især i de nyere Tidsrum af den danske Historie hos denne Forf., er sagt mangen Sandhed, som tilforn ikke er udtalt i vore Lærebøger — en naturlig Følge af, at han skriver under Forhold, hvori hidtil ingen dansk Historiker siden 1660 har kunnet yttre sig om Stat og Regiering. Men vi maae endnu kalde Forfatteren til Minde: at den historiske Frihed vel er en uvurdeerlig og uundværlig Betingelse for Historieskriveren; men at ogsaa den har sine indvortes Fornuftlove, og at dens gyldne Frugter aldrig ville høstes af den Fortæller, hvis Aand og Hierte ikke med mandig og ubøielig Selvstændighed fæster sig til Retfærdigheds og Upartiskheds ledende Stierner.

Det er i Hovedtrækkene Indtrykket, vi have modtaget af Hr. Munchs Historie: at den er et Arbeide, som røber en kiæk og frisindet, men mere polemisk, end rolig, upartisk og giennemskuende Aand i Nordens politiske Forhold — et Arbeide, der bærer Præg af, at Forfatteren af Skandinaviens Historie vel har giort sig fri for danske, men ikke for norske Fordomme; og at denne Historie er bleven til under en overveiende og indskrænkende national Indflydelse — en Indflydelse af hiin, sit Lands og sit Folks Fordele og Fortienester overvurderende Patriotisme, der lettere kan forvanske, end forædle den ægte, med Humaniteten og den høiere Menneskeværdighed harmonerende Fædrelandskiærlighed; og denne møde vi saa ofte i det norske Folks Historie, at vi maae ønske, den ligesaa lidt der, som nogensteds i det øvrige Norden, maatte svækkes, eller forandre sin Natur. Et Folk bør agte sig selv, ære sin Selvstændighed, yttre sin Eiendommelighed med Kraft og Selvfølelse; men hvor Selvagtelsen gaaer over til tom Nationalstolthed, der staaer Nationen Fare for at kunne, selv i dens høiere aandelige Repræsentanter, forvildes paa Forfængelighedens Afveie. Det pleier dog ikke at være dem, Nordens Folkefærd helst ville søge eller ynde;

i det mindste har man snarere fundet Grund til at tillægge de Danske en modsat Egenskab. Historien viser Os virkelig i en lang Periode tilbøielige til, ligesom i et Slags Umyndigheds-stand, at ville ved Laan og umiddelbar Efterligning af fremmed Charakteer og Eiendommelighed danne os en eftergjort Civilisation, Cultur og Forfinelse. Saaledes have vore Modeller længe været tydske; fra det 17de Aarhundrede anden Halvdeel og omtrent det hele 18de Seculum igiennem, franske; nu, som det synes, noget mere engelske; og ganske nylig har man fra mange Sider hørt et Eccho gientage: at vi, for ret tydeligt at vise vor politiske Umyndighed, endog skulde laane et andet Folks Constitution, og trække den paa, ligesom en Kiole, man kan faae færdigsyet paa Credit. Men er det Tid for de Danske, engang at spørge sig selv: hvad de ere blevne, og hvad de kunne blive ved fri Udvikling af egne Kræfter og egen Nationalitet; saa er det virkelig utidigt for enhver Nation, og heller ikke Tid for den norske, at drømme sig ind i den Idee: at en Statsforfatning er Alt hvad en Nation behøver, for at kunne troe og føle sig den ypperste — om ikke i Verden, saa i Norden. Det er ligesaa lidt Tid for Norges Statsmænd, Publicister, Historikere, Statsoeconomer eller Literatorer, at lade sig inddysse i Nationalstolthedens Drøm, og begeistre eller beruse af den Tro, at en pludselig politisk Omskiftning, med dens vækkende og styrkende Kraft, og med dens øvrige Velgierninger, ogsaa har skienket Norge den: at eie al historisk Glands og Kiærne, al aandelig Ret og Magt paa sin Side; imedens al historisk og politisk Uret ligger paa deres Side, der ere, eller i Tidernes vexlende Løb have været i Contact med det gamle, diærve Klippefolk. Men dette, med meget andet derhenhørende, er, af det nye Norges eneste originale Digter, allerede for flere Aar siden sagt hist oppe paa Biergene saa eftertrykkeligt og skaanselløst, at ethvert Ord hernede fra Sletterne i den Henseende kan kaldes overflødigt.

Er da ogsaa et historisk og kritisk Gienmæle mod den norske historiske Skole overflødigt fra dansk Side? — Dette Spørgsmaal, troe vi, kan allene Fremtidens videnskabelige Arbeider besvare; disses Ophavsmænd, udrustede med de fornødne

Evner, maae godtgiøre, om vi ogsaa i dette Tilfælde kunne sige vore norske Frænder:

„Hvad kun var Ord, skal engang vorde Daab,
Hvad end er taust, skal finde stærke Munde!" [10])

Thi Daab er ogsaa den historiske Forskers og Dommers møisomme og samvittighedsfulde Værk; og Daadskraft udkræves til at løfte Tidernes Slør og tegne deres sande Billed. — Hvorvidt dette er lykkedes den Forfatter, hvis historiske Lærebøger vi her i Almindelighed have betragtet, ville vi overlade andre Dommere, kyndige og upartiske til denne Gierning, i det Enkelte at drøfte og afgiøre. Vi have overhovedet, imod Forventning, fundet ham mindre tilfredsstillende og mindre tilforladelig i Middelalderens og Unionstidens, end i den nyere og nyeste Tids dansk-norske Historie, og det kan vel tildeels tilskrives Indflydelsen af hiin overspændte Nationalitet, at Forf. neppe kan siges at have med den rette Dybde og Skarphed giennemtrængt, eller med rigtige Træk skildret samtlige politiske Forhold, Bevægelser og Charakterer i de førstnævnte Tidsrum. Hertil regner jeg ikke saameget Unionen selv, hvis mærkværdige Idee og politiske Formaal, saavelsom de Uheld og naturlige Hindringer, som mødte Udførelsen, og hvortil de danske Kongers ringe Duelighed og Klogskab, som Regenter over et saa lidet organisk forbundet Statslegeme, bidrog en god Deel, Forf. overhovedet har opfattet rigtigt: som jeg sigter til de fiernere Forhold, de senere Følger og Virkninger for Norden, særdeles for Danmark og Norge, hvilke hiin politiske Forbindelse medførte og gav Oprindelse til. Disse fremstiller vor Forfatter, og den norske historiske Skole overhovedet, fra en saadan Side, som om det var Danmark eller den danske Regiering allene, der havde paaført Norge al optænkelig Ulykke ved Unionen, og derimod selv høstet Nytten og Fordelen deraf: en uden Tvivl ganske falsk og uhistorisk Synsmaade; og det allermest, naar man vil tænke sig de to Lande som særskilte Riger, Danske og Norske som to, lige selvstændige Nationer, forenede under een Regiering.

---

[10]) J. S. Welhaven.

Vi antage, at Unionen overhovedet var i dens Følge uheldig; en stor, men i sin Udførelse og Udvikling mislykket Idee. Men den var det i saa Fald i det mindste ligesaa meget for Danmark, som for Norge; ja maaskee endnu langt mere. Hvormange af Statens og Landets Kræfter ødslede ikke Danmark paa at tvinge Sverrige, og tildeels Norge, til at underkaste sig Unionens oprindelige Vedtægt og Vilkaar? Hvormegen Trængsel led det ikke ved de indvortes Krige under og efter Frederik I., hvis Ophav dog egentlig og oprindeligen maa søges i Unionsforholdene? Og var det ikke blandt andet disse Krige, som paaførte Danmark den yderligere Bestyrkelse og Udvidelse af Adelsmagten, der svækkede Rigets politiske Kraft og Vægt, uden Tvivl endnu mere, end dets indre Velstand? — Ja, vi kunne maaskee endog antage, at havde aldrig nogen Union existeret, var aldrig Norge, saa lidt som Sverrige blevet forenet med Danmark: da havde dette Rige ikke lidt dets føleligste Tab; da havde det endnu været i Besiddelse af dets gamle Lande paa hiin Side af Sundet, som Sverrige langt vanskeligere vilde have kunnet faae i sin Magt, naar Norge, efter en naturlig Politik, havde modsat sig en saa vigtig, for dets politiske Selvstændighed altid farlig Udvidelse af det svenske Rige; og da havde Danmark upaatvivleligen, i en garanteret Besiddelse af hine Provindser, havt et overvægtigt Æquivalent for Norge.

Naar nu tillige den norske historiske Skole i bestandige Invectiver mod Danmark bebreider det de politiske og statistiske Forhold, hvorunder Norge var forenet med dette Land til eet Statslegeme: da glemmer den dog aldeles, at en Nation maa anklage sig selv eller den historiske Skiebne, naar den beklager sig over dette eller hiint Forhold, hvori den er kommen til at staae til en anden Stat. — Vilde man maaskee, at Kong Hans og Christian den Tredie, eller den Tids Regieringer i Danmark, godvilligen skulde have afstaaet fra Unionsforholdene og opgivet Besiddelsen af Norge? — En saadan Tanke kunde blot opstaae hos en Historiker, ganske ubekiendt med alle Tiders Politik og Statsgrundsætninger. At anklage Danmark for at have hævdet Foreningen med Norge og Besiddelsen af dette Land, saalænge til en colossal Overmagt og udvortes Voldsmagt, der

ikke agtede nogen Statsret og Eiendomsret, fremtvang Afstaaelsen — at lægge de danske Konger det til Last, at de, efterat de havde erhvervet den norske Krone, herskede over dette Land, med samme Myndighed, som over Danmark — med eet Ord, at føre Klager over politiske Begivenheder og Omstændigheder, som i Aarhundreder have tilhøret Historien; er omtrent det samme, som om man endnu vilde klage over, at de normanniske Hertuger bragte det angelsaxiske Rige under deres Herredømme; eller som om en Skotlænder vilde klage over, at begge Riger ere forenede under een Krone, at Skotland ikke har sit eget Parlament, m. m. desl. — Det er en langt anden Sag at undersøge, hvilke Feil de danske Konger og Regieringer have begaaet i det norske Riges Styrelse, som integrerende Deel af den danske Stat. Ved slige Feil maa, om endog i et andet Forhold og under andre Hensyn, Danmark ogsaa have lidt, saavelsom Norge. Men disse Feil kan man, om man vil bruge Fornuft og politisk Indsigt og Skiønsomhed, i det mindste kun finde lidet tilregnelige i Tider, da man kun meget slet forstod sig paa Regieringskonst og fornuftig Statsadministration. Danmark selv har i det 17de og 18de Aarhundrede maattet bøde haardt nok, af Mangel paa gode og duelige Statsmænd, og de i Norges Styrelse begaaede Feil (hvorom man kan finde endeel hos vor Forfatter) blive, efter Anm.s uforbeholdne Mening, da først baade ret i Dine faldende og mere tilregnelige, jo nærmere vi komme vore Dage; jo mere stigende Indsigt og Oplysning maatte have lært de Regierende, medens det endnu var Tid, hvad der var at giøre, for at hæve Norges indre Kraft og styrke det politiske Baand imellem Rigerne.

Anm. vil dog, ved Alt hvad her er sagt om og imod Hr. Munks Lærebøger, ikke fragaae: at han, tilligemed en vist nok for stor og for hastig Lethed og Bøielighed, i at danne sig Forudsætninger, tillægger denne Forfatter egne Anlæg til en historisk Charakteer og Stemning, om hvilken vi tør antage, at den er langt fra at være saa fordomsfuld, partisk, ja, at jeg skal nævne det, hadefuld imod Danmark, som den, der findes hos nogle Ordførere for den norske historiske Skole. Disse, som i Danmark i øvrigt neppe ere bekiendte uden af det

historiske Magazin [11]), de have valgt, deels til at nedlægge Frugten af deres lærde Forskninger, deels til et Foraadskammer, hvori de opdynge deres, Videnskabsmanden lidet værdige Beskyldninger, Invectiver og Haansudtryk imod Danmark og de dansk-norske Regieringer i et Tidsrum af 3—400 Aar, have hidtil i vort Fædreland ikke mødt andet end den tause Medlidenhed med egoistiske, lidenskabelige og smaaligen forfængelige Forvildelser, selv hos saadanne Historieforskere, hvis Lærdom, Flid og utrættelige Forskning i Norges Special- og Personalhistorie, man ogsaa hos os forstaaer at vurdere. Det ligger ogsaa aldeles udenfor min Hensigt paa dette Sted, at indlade mig nærmere paa en fanatisk Polemik imod mit Fædreland, saaledes som den i sin Raahed fremtræder hos enkelte af hine Forfattere; [12]) hvilke virkelig oftere have givet min Opfatning af det Latterlige et komisk Stof, end de i Realiteten have indigneret mig. Men hvad jeg ofte nok har fundet Anledning til at beklage, er, at dette Slags Forfattere, med den Skole, som de danne sig, ikke have været ganske uheldige i deres vitterlige — jeg veed ikke om ret bevidste Bestræbelse for at kølne og nedbryde de gamle Sympathier imellem Nationerne — skiøndt disse maaske i lang Tid ikke have været stærkere hos den danske, end netop da en tyrannisk Politik bød deres Adskillelse. — Da nu derimod en stærk eller næsten almindelig Mening i Norge seer i Adskillelsen fra Danmark den største Lykke for hiint Rige; og da man ogsaa hos os er bleven temmelig overbeviist om, at dets opnaaede Selvstændighed er en Begivenhed, der i det mindste for de materielle Statsinteresser, uden Skade for Danmark, allerede har været meget velgiørende for Norge: saa synes det værdigere og fornuftigere, fra begge Sider med histo-

[11]) De forhen anførte „Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie," hvoraf hidtil 6 Bind ere udkomne; (s. ovenfor S. 509).

[12]) Billighed fordrer, ikke at lade det ubemærket, at det, blandt den norske historiske Skole, fornemmelig kun er een Forfatter, Justitiarius J. C. Berg, der lægger en virkelig fanatisk Iver for Dagen, ikke blot i Angrebene selv, men i Tonen og Udtrykkene, hvormed de fremføres. Vi have al Grund til at antage, at denne Forfatters raae og lidenskabelige Skrivemaade er langt fra at billiges af dannede norske Lærde og Videnskabsmænd.

risk Sanddruhed og Retfærdighed at betragte og vurdere det forandrede Forhold: end at ville, som en vis historisk-politisk Skole i Norge, arbeide paa at vække og fremkalde en Ligegyldighed og Animositet hos begge Nationer, hvori endog Spiren kunde nedlægges til et fremvoxende Nationalhad.

Forfatteren af de her omhandlede Lærebøger vil ogsaa upaatvivlelig — uagtet den polemiske Charakteer, han hyppigen har givet dem — efter Alt hvad Anm. tør antage og dømme om flere Egenskaber ved hans historiske Arbeider, langt snarere bekiende sig til hiin Synsmaade, end til en paa Videnskabens Standpunkt saa lavt staaende national Fanatisme, der er høist fremmed for vor Tidsalder, og hvis Aand og endelige Resultat maatte blive, at isolere Normændene, som et over det hele øvrige Norden, ja over den øvrige europæiske Verden ophøiet Folk af Halvguder. Hr. Munch derimod vedkiender sig den Mening: „at det sidste Tiaar har frembragt et hidtil ukiendt Brodersind imellem Nordens tre, indbyrdes saa nøie beslægtede Riger.“ (S. 487). Vi ønske intet mere, end at denne Tanke og dette Sind med aandelig Varme og Kraft maa giennemtrænge alle tre Nationer, og fra Folkenes Væsen og Sindelag meddele sig, som et uforanderligt og herskende Grund-Princip, de skandinaviske Regieringers Politik. Deri see vi nu overhovedet i Danmark en Grundkilde til de tre Rigers sande Statsvelfærd og Statskraft. Vi lade os ikke forvilde, hverken af eensidige, kortsynede Declamationer, eller af Enkeltes hadefulde Bitterhed og Krænkelser. I vor Taushed ligger ikke Feighed eller Svaghed; men Overbærelse med et Overmod, der sandelig ikke udgaaer fra aandelig Overlegenhed. Vi betragte endnu stedse, ikke blot den danske eller norske Digter, men enhver udmærket national og classisk Forfatter i det fælles Tungemaal, som den, om hvem J. L. Heibergs Ord fra 1826 kunne gielde:

„En Bro skal han bygge paa fraadende Vand
Fra Lindesnæs lige til Skagen,
Hvor nordiske Hierter bevæge sig kan,
Og lægge ved Sproget for Dagen:
At ikke ved Lethe vi skilles fra Jer,
Men Nordsøens Farve Kiærmindernes er.“

C. Molbech.

3. Generallieutenant Albert Borgaards Levnet og Bedrifter, tilligemed en kort Oversigt af de nærmest hermed i Forbindelse staaende Krigsbegivenheder; ved O. N. Olsen, Major i Generalstaben. Kiøbenhavn, 1839. 190 S. st. 8.

Dette Skrift fortiener fra adskillige Sider Opmærksomhed, og Erkiendelse af dets fleersidige Værd. Det er upaatvivlelig ikke allene et af de grundigste, med mest Omhu udarbeidede militair-biographiske Arbeider, vor Literatur eier; men det har tillige, baade ved Gienstanden og Behandlingsmaaden, en meer end almindelig historisk Interesse, endog for Læsere, der ikke høre til Krigerstanden, for hvilken Skriftet oprindeligen er bestemt. (Det er et særskilt Aftryk af Tidsskriftet „Militairt Repertorium.") Der vil neppe findes Mange, selv i denne Stand, der vide af, eller komme ihu, at en indfødt dansk Krigsmand, hvis Navn er saa ubekiendt, ja neppe før omtalt hos os, i det 17de og 18de Aarhundrede har giennemgaaet en saa lang, daadrig og hæderlig militair Løbebane i fremmed Tieneste, som General Borgaard. Vi kunne helst bruge Forfatterens egne Ord: „I den første Halvdeel af det 18de Aarhundrede beklædte i England en dansk Mand en af de vigtigste militaire Poster, hvortil han giennem et overordentligt Krigerliv, ved en sielden, paa lang Erfaring grundet Dygtighed, havde giort sig værdig. Skiøndt endnu ikke fulde hundrede Aar ere forløbne, siden han endte sin lange, daadrige Løbebane, er dog hans Tilværelse saa godt som ubekiendt hos os; og formodentlig vide kun faa Danske, der besøge Englands berømte Krigs- og Artillerie-Depôt, Woolwich, og besee dets, med over 30,000 Stykker Skyt prangende Arsenal, dets pragtfulde Caserner, Academiet, m. m. at en dansk Mand væsentligen har bidraget til alt dette, og i en lang Aarrække havt den største Indflydelse paa Uddannelsen og Organisationen af det engelske Artillerie."

Uagtet det nu er vist nok, at den i sin Tid saa udmærkede Mand ikke opnaaede sin militaire Hæder og Udmærkelse i

Fædrelandets Tieneste, som han tidlig maatte forlade, og derfor ikke heller kunde anvende sine Indsigter og sin lange practiske Erfaring i Artillerievidenskaben til Bedste for Danmark: saa er det dog en naturlig Interesse, hvormed vi følge den dansk fødte, vidt forsøgte Kriger paa hans ligesaa farefulde, som heldige og hæderfulde Livsbane, hvilken han begyndte i sit 16de Aar som dansk Cadet i Dronningens Regiment ved Wismars Beleiring 1675, og endte som Generallieutenant i brittisk Tieneste og Oberst ved det engelske Artilleriecorps (Royal Regiment of Artillery), hvis Organisation egentlig var Borgaards Værk. Det hører derfor ogsaa til de hæderligste Vidnesbyrd om hans Talenter og Fortiencster, hvad man læser i Indskriften paa en af Mindetavlerne under det Portrait af B. som Officererne ved det engelske Artilleriecorps endnu 1785, da 34 Aar vare forløben siden hans Død, lode ophænge i Arsenalets Modelsal ved Woolwich: „Storbrittannien skylder denne „tappre Officeers fortrinlige Talenter, at have bragt saavel „Artillerie-Videnskaben, som Artillerie-Tienesten til et regulairt „System; ligesom ogsaa Regimentets Organisation og Indret„ning."

Det er i øvrigt ikke meget, hvad man i Detail kiender til Borgaards Levnetsomstændigheder; og havde man ikke havt en kort, men fuldstændig Optegnelse paa Engelsk af ham selv over de Slag og Beleiringer, han havde bivaanet, og de militaire Poster og Forfremmelser, han opnaaede: vilde denne Kundskab have været saa godt som ingen. Et tilfældigviis bevaret Brev fra Præsten ved den danske Kirke i London, Alb. Michelsen, (d. 1770) hvis Søster var Gen. Borgaards anden Hustru, har bl. a. meddeelt hans Fødselsdag (d. 10de Novbr. 1659) og Fødested Holbek; hvilket Forfatteren af det her omtalte Skrift af flere Grunde antager enten at være Kirkebyen Holbek, i Rougsø Herred, Randers Amt, eller Herregaarden Holbekgaard i samme Sogn. Ligeledes indeholder dette Brev Efterretning om Generalens tvende Giftermaal (kun to Døttre overlevede ham) og om hans Dødsdag, den 7de Febr. 1751 m. m. En Hovedkilde til hans Levnet er i øvrigt den ovennævnte korte Beretning af ham selv (S. 162—74) om hans militaire Tieneste

og Forfremmelse i den danske, preussiske og engelske Armee, (fra dansk Cadet af, 1675, til engelsk Generallieutenant, 1739) og om de 18 Feltslag og 24 Beleiringer, hvori han, fra 1675 (Wismars Beleiring) til 1719 (Vigos Bombardement) havde deeltaget. Hans Liv var et ægte Krigerliv; men dets Ungdomsperiode viser os tillige, at, saa udmærkede Anlæg Borgaard endog maa have havt, baade for den practiske og den videnskabelige Deel af Krigskonsten, saa vilde han formodentlig, om han var bleven i sit Fædreland, hverken have vundet den Navnkundighed eller Dygtighed, som han i en større Magts Krigstieneste opnaaede. Fra 1675, da han som Cadet ved Dronningens Infanterieregiment var med ved Wismars Beleiring, og efterat han senere var gaaet over i Artilleriet, havde bivaanet de skaanske Campagner, Feltslag og Beleiringer under Christian V., havde været udsendt til Berlin og Strasburg (1680, 81) for at danne sig til Ingenieur og Artillerist, og endelig som dansk Frivillig havde bivaanet den verdensberømte Undsætning af det beleirede Wien ved Polens Konge Joh. Sobiesky 1683, de paafølgende Felttog 1684—86 i Ungarn, og Ofens Beleiring og stormende Indtagelse, var han 1688 i sit 29de Aar endnu ikke avanceret videre end til Lieutenants Rang. 1688 forlod han sit Fædreland og den danske Tieneste, efter hans egne Ord "on account of some injustice done me in my promotion." Hvori denne Uretfærdighed har bestaaet, veed man ikke nærmere; men seer af det ovenanførte Brev fra Pastor Michelsen, at han i den Anledning skal have udfordret sin Major, og at dette var Grunden til, at han, endskiøndt Duellen ikke fandt Sted, maatte flygte til Hamborg, hvorfra han forgieves søgte om Leidebrev til at kunne vende tilbage. Af saa ringe Aarsager mistede Fædrelandet en tapper og duelig Kriger, som maaskee 100 Aar tidligere kunde have bidraget til at sætte det danske Artillerie paa bedre Fod, eller udrettet her, hvad han giorde i England.

Fra Hamborg vendte han sig til Berlin, hvor han 1689 som Lieutenant gik ind i den preussiske Garde, og blev i preussisk Tieneste til Jul. 1692, da han ansattes som „Fyrmester" (Firemaster) ved det engelske Artillerie, hvor han i faa Aar

svingede sig op til høiere Grader. Han giorde først Tieneste i alle Campagner mod Ludvig XIV. i Nederlandene, og senere som Major og Oberst i den spanske Successionskrig, hvor bl. a. under Beleiringen af Valencia d'Alcantara 1705 hans venstre Arm blev knuset ved et fiendtligt Skud; og Aaret efter fik han ved Alcantaras Beleiring en stærk Contusion i Brystet. I Slaget ved Saragossa, den 20de Aug. 1710, blev han fire Gange saaret; og atter i Slaget ved Villa Viciosa den 10de Decbr. hvor en Kanonkugle streifede hans venstre Been. I dette for Englænderne uheldige Slag havde Borgaard end videre det Uheld at miste sin hele Bagage, og kort efter Slaget at blive giort til Fange. Først i det følgende Aar tillod man ham paa Æresord at reise til England, for at helbredes af sine Saar. Han blev snart udvexlet for en fransk Oberst; men hans Saar vare saa alvorlige, at han i lang Tid maatte gaae ved to Krykker, og først i 1712 kunde han igien komme i Virksomhed. Denne blev nu for en stor Deel henvendt paa at benytte de udstrakte og grundige Kundskaber i Artillerievidenskaben, som han i sin lange Krigstieneste havde samlet. Han indsaae, hvormeget det engelske Artillerie trængte til Forbedring; og indgav i Forening med en anden engelsk Artillerieofficeer, Brigadeer Hopkey, til Dronning Anna et Forslag til en ny Organisation af det regulaire Artillerie i Storbrittanien. Dronningen døde imidlertid, (den 1. Aug. 1714) og først nogle Aar derefter kom Borgaard, under Hertugen af Marlborough, der som Stormester for Artilleriet (Master general of the ordnance) 1722 fornyede hans Bestalling som Artillerie-Oberst, til at udføre en Deel af sine vigtige og giennemgribende Planer. Endnu giemmes i Woolwichs Bibliothek en Mængde af hans Constructioner, Tabeller og Afhandlinger, Artilleriet vedkommende, hvorover en Fortegnelse meddeles blandt Bilagene S. 186—190; og hans Biograph, der paa Stedet selv har undersøgt disse og andre Mindesmærker om Borgaards Virksomhed, giver ham (S. 147) det Vidnesbyrd, „at han blev den egentlige Skaber af det engelske Artillerie; ligesom han ogsaa forestod det til Officerernes Dannelse, efter hans eget Forslag 1719 oprettede,

endnu bestaaende, men meget udvidede Artillerie-Academie i Woolwich (S. 154).

Borgaards sidste Krigsbedrift var Bombardementet af Vigo i Gallicien 1719, hvorved denne Stad og dens Castel blev tvunget til at overgive sig. Han var personligen yndet baade af Georg I. og Georg II., blev 1735 forfremmet til Generalmajor og 1739 til Generallieutenant, da han i sin høie Alder endnu kraftig og livsfrisk kunde deeltage i practisk Virksomhed og sysselsætte sig med theoretiske Arbeider. Hans stærke Natur, som hverken saa mange Aars uafbrudte Anstrengelser og Krigsstrabadser, eller hans mange betydelige Saar, havde kunnet nedbryde, bragte hans Alder til 92 Aar. Hans Liig hviler i Hvælvingerne under den danske Kirke i London, (opført 1693—96) hvis Forstander han selv længe var, og hvor ogsaa adskillige af hans Børn og Slægtninge ere begravede. I det, i Bilagene S. 178—81 aftrykte engelske Brev af hans Svoger siges bl. a. til hans Berømmelse: „Han var en Mand af den strengeste Redelighed; og erklærede endnu kort før han døde, at han paa sin Eed kunde forsikkre, han aldrig havde havt 6 Pence mere i Fordeel af sit Regiment, end den ham af Kongen tilstaaede Lønning.“ — Forfatteren af hans Levnetsbeskrivelse, har ikke allene forøget, men meget forhøiet Interessen af det sparsomme biographiske Stof, som de faa Materialier frembyde, ved at meddele en kort, men tilstrækkelig militairhistorisk Skildring af de Krige, Felttog og Beleiringer, hvori Borgaard, efter hans egne Optegnelser, deeltog. Hans meget vel lithographerede Portrait, og et skizzeret militairt Kort over den pyrenæiske Halvø, ledsage Skriftet. h.

---

4. Efterretninger angaaende Ribe By, udgivne som Indbydelsesskrift til Examen i Ribe Cathedralskole 1839. VIIde Samling, af Dr. P. N. Thorup. Ribe, 1839. 72 og 20 S. 8vo.

Det er allerede tilforn, og i et andet Tidsskrift, lagt for Dagen, hvor interessante og vigtige Bidrag den danske Literatur-

historie og historiske Topographie have modtaget i den Række af Skoleprogrammer, der i Aarene 1823—39 ere udgaaede fra Ribe Cathedralskole.*) Ligesom denne Skoles fortiente Rector, Hr. Professor Dr. Thorup 1837 sluttede den ene Series af disse i sin Art saa udmærkede Leilighedsskrifter, der afhandler Cathedralskolens Historie, og deels skyldes Prof. Thorup selv, deels Hr. Adjunkt P. T. Hansen: saaledes slutter han nu i det ovenanførte Skrift sine, i Programmerne for 1833 og 1835 begyndte „Antiquariske Bidrag til Ribe Byes Beskrivelse;" hvilke, i Forening med 4 Programmer forfattede af DHrr. Adjuncter Hansen og Adler, udgiøre den anden Series, eller „Efterretninger angaaende Ribe By." 1—7de Samling. — Der gives faa eller ingen danske Kiøbstæder, som i Henseende til Behandlingen af deres Historie have været saa heldige, som det gamle, ærværdige Ribe. Det er bekiendt nok, at den lærde ripensiske Conrector og siden Præst, Dr. th. P. Terpager 1736 paa Latin udgav en Beskrivelse over sin Fødeby, som, med Hensyn til dens historiske Vigtighed og Værdi, har en saa udmærket Plads i vor Literatur, at en uberegnelig Vinding af ypperlige og haardt savnede Materialier vilde have tilflydt den danske Historie, baade før og efter Reformationstiden, dersom alle, eller i det mindste en stor Deel af Danmarks øvrige Stæder havde opnaaet at beskrives i ligesaa fortrinlige antiquarisk-historiske Topographier, som Terpagers Ripæ Cimbricæ — og opnaaet dette saa langt tilbage i Tiden; nemlig i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, da saamange, senere hen forsvundne Materialier til slige Beskrivelser endnu fandtes i vedkommende Archiver, og hos enkelte Private. Ribe har det Held, at en bedre Skiebne i den Henseende har hvilet over denne Stads offentlige Brevgiemmer. Dette have vi at takke for, at en Mand, med saa varm Sands og Iver for den fædrelandske Historie, som Professor Thorup, har kunnet deels selv tilveiebringe, deels opmuntre sine Colleger til at levere saa vigtige Bidrag til Ribe Byes Historie, og saa bety-

*) Jvf. Maanedsskrift for Literatur. IV. Bd. 1830. S. 265—78. XX. Bd. 1838. S. 347—366.

delige Tillæg til dens tidligere Beskrivelser af Terpager, Galthen og i Danske Atlas.

Det her omhandlede Thorupske Program, og de to tidligere fra 1833 og 1835, kunne betragtes som umistelige kritiske historisk-antiquariske Supplementer til Terpagers Ripæ Cimbricæ, byggede saavel paa de omhyggeligste locale topographiske Forskninger, som paa Benyttelsen af ældre og nyere trykte Kilder, og paa en nøiere Undersøgelse af en betydelig Masse af Diplomer, Brevskaber, Stadsregnskaber, Tingbøger, Jordebøger og andre offentlige Documenter i Ribe Archiver. Ved at giennemgaae Stadens Quarterer, Gader, Torve og Bygninger (heri ogsaa det gamle Slot, eller Ribehuus, indbefattet) er Forfatteren nu i sit nyeste Program kommen til Ende med Stadens hele Udstrækning, ikke blot som den nu er, men ogsaa i de ældre, mere glimrende Perioder af dens Tilværelse; og han har betydeligt forøget sit Arbeides Brugbarhed i antiquarisk og topographisk Henseende, ved at meddele en god og nøiagtig lithographeret Grundtegning over Ribe By; ved hvilken man vel allene kunde have ønsket, at den havde været indrettet endnu noget mere antiquarisk; eller at nogle af de forsvundne Kirkers, Klosteres og mærkelige ældre Bygningers Plads paa en udmærkende Maade havde været angivet paa Grundtegningen. Et Tillæg af 15 aftrykte Diplomer og andre "pièces justificatives" slutter Programmet og forøger dets Værd. Anm. skulde have ønsket, at de af Forfatteren S. 45 omtalte Ribe Byes „under Navn af Bursprog bekiendte Vedtægter" (der synes at være noget andet, end den sammesteds nævnede „gamle Jordebog") ligeledes havde fundet en Plads blandt Bilagene. Men det er at haabe, at Forfatteren vil finde Leilighed til, enten selv eller ved sine Colleger, fremdeles at oplyse Stadens Historie og Topographie i lignende Leilighedsskrifter; til hvilke ogsaa fuldstændige og nøiagtige Aftryk af et Udvalg af de Kilder til samme, som Archiverne i Ribe bevare, kunne give et særdeles passende Stof af Interesse og Vigtighed for Historien og dens Dyrkere. Disse ville i øvrigt ogsaa i det foreliggende Program finde mangen, ikke blot Stadens ældre Tilstand og Forfatning, men Sædernes og Culturens Historie

overhovedet oplysende Efterretning. Anm. vil, som Exempel herpaa, og paa det, som lader sig endnu bringe ud af gamle Tingbøger og Raadstuepapirer, naar de falde i kyndige Hænder, nævne den i flere Henseender, saavel for Sædernes, som for Retspleiens Historie, meget interessante Beretning (S. 16—28) om den rige Borger og Raadmand Anders Sørensen, som den 1. Mai 1598 i Bisp P. Hegelunds Huus fandt sin Død, ved et Drab af Vaade, for en drukken Herredsfogeds Haand, der endog var en gammel Ven og Duusbroder af Raadmanden. Denne Begivenhed, der medførte en i 5 Aar varende Retsstrid, har for Ribe Skole den Mærkelighed, at Drabet gav Anledning til et Legat paa „400 gode Daler“ som endnu tilhører Skolens Stipendiefond; og at den Dræbte i sin Ungdom, paa en Tid da han, som det synes, i sit 22de Aar endnu gik i Latinskolen, selv havde begaaet et Vaadedrab paa en anden Ungersvend, for hvilket han slap med en Mandebod af „27 gode Daler.“ Ikke mindre mærkelig er den til Slutning meddeelte Efterretning om Familiens og Anders Sørensens fire efterladte Sønners Skiebne; da den viser „hvormeget Slagsmaal, Saar og Drab den Tid hørte til Dagens Orden.“

k.

---

5. Om Carl Danske, Greve af Flandern; af Dr. C. F. Wegener, Lector i Historie og Statistik ved Soröe Academie. Kbh. 1839. 120. p. 4to.

Det er unegteligen ikke uden Interesse for Danmarks Historie, om endog uden al egentlig Forbindelse med denne, at see en dansk Kongesøn i det 12te Aarhundrede sættes paa den flanderske Grevethrone, og at han, der var en Søn af den Konge, der i vort Fædreland leed Martyrdøden, Knud den Hellige, ved sin Charakteer og Handlemaade fik et Endeligt, der næsten i Eet og Alt lignede Faderens. Carl, der hyppigen af Samtidige, benævnes „den Danske“ (Carolus Danus), og som selv i det flanderske Grevesegl (maaskee ikke uden Hensyn til en Arvefordring paa den danske Krone) kaldte sig „Danerkongens Søn“

(Filius regis Daciæ) er ogsaa altid af vore Historieskrivere bleven anseet som henhørende til vort Fædrelands mærkværdige Mænd. Hans Liv og Levnet er saaledes allerede for over 300 Aar siden (i Følge Lyschanders Beretning) beskrevet af Christiern Pedersen;*) Hvitfeld tilføiede Carls Levnet af en ubekiendt Forfatter sin Udgave af Ælnoth; Meursius udgav det paa ny i sin danske Historie (1631), og Gram optog det i sin Udg. af Meursius; men i Særdeleshed har Langebek skienket Carls Historie megen Opmærksomhed, og samlet Gualters og Galberts samtidige Mindeskrifter, eller egentlig Martyrhistorier, over Grev Carl af Flandern, tilligemed de Brudstykker, som findes hos andre Krønikeskrivere, i 4de Bind af Scr. Rer. Dan., hvor de indtage en større Plads, end deres for Historien lidet betydende Indhold egentlig berettiger dem til. Bedre Materialier til Carls Historie maa søges, deels i store almindelige historiske Kildesamlinger, hvor Stoffet dog som oftest ikke er renset fra de digtede Tilføielser, der i Almindelighed ere uadskillelige fra en Martyrs Liv og Levnet; deels i nyere Samlinger til Belgiens og Flanderns Historie, og hos ældre og nyere Forfattere af denne Historie. Af særegne nyere Skrifter over Carls Historie kiender vor Forf. kun eet (Histoire du regne de *Charles le Bon*, par Delpierre & Perneel. Bruxelles 1831) hvilket Warnkönig (i sin ypperlige „Flandernsche Staats- und Rechts-Geschichte" I. S. 136) dog kun giver en maadelig Berømmelse.

Det er saaledes et virkeligt Savn i den flanderske Historie, Hr. Professor Wagener har foretaget sig at udfylde; og hans i Form af et academisk Program udgivne Monographie over Grev Carl, opfylder sin Hensigt saa fuldkomment, som man vel kan vente sig af en Forfatter, der maa skrive, fiernet fra det vedkommende Lands Archiver og Bogsamlinger. Heldigviis er dette Savn ved en historisk Gienstand, som denne, hvortil faa eller ingen nye eller ukiendte Kilder ville være at opdage, mindre føleligt. Den scrupuleuse Nøiagtighed og Grundighed, hvormed Forf. har benyttet alle ham tilgængelige Materialier, (og neppe ere de savnede af stor Betydenhed) den

*) Jvf. Westphalen Monum. III p. 454. Suhms D. H. V. S. 314.

omhyggelige, til de mindste Omstændigheder udstrakte Kritik, hvormed de ere bearbeidede, og den correcte historiske Fremstilling, ville sikkre dette Skrift en hæderlig Plads i den nederlandske Historie. Om Forf. endog undertiden har fordybet sig i Gienstandene med en noget minutieus Omstændelighed, som den naturlige Deeltagelse for Skriftets Helt let forklarer: saa kan en saadan snarest være paa sit Sted i en Biographie, som denne, hvor Stoffet til Grev Carls Levnet egentlig første Gang er optaget i en fuldstændig Fremstilling. Interessen for denne kan ikke hos danske Læsere være national, da den danske Kongesøn aldrig kom i nogen Forbindelse med sit Fædreland; men det vil dog altid findes mærkeligt, at gienkiende i Sønnens Charakteer saamange Træk af Faderens, og saamangen Liighed i Knud den Helliges og Grev Carls Sind og Handlemaade; hvorfor det tilsidst endog kunde see ud, som om Sønnen, med en vis svagelig Pietet, om ikke just søgte, dog heller ikke flyede den Martyrdød, han modtog paa samme Maade, som Faderen.

Et Skrift, der udkommer paa den Maade, som dette, vil, om end nok saa fortrinligt, ikke undgaae den Skiebne, at finde en meget indskrænket Kreds af Læsere. Forf. har dog, uagtet Skriftets Lærdom, ikke blot bestemt sin „historiske Fortælling" om Carl den Danske for en saadan snever videnskabelig Kreds; men har i Behandling og Foredrag taget Hensyn til et større Publicum. Vi troe at kunne bidrage til, deels at giøre dette bekiendt med Indholdet, deels at vække Lysten hos Flere til at søge Bekiendtskab med Skriftet selv, i det vi her meddele et sammentrængt Uddrag af Grev Carls Levnet.

Kong Knud den 4de af Danmark ægtede, formodentlig tildeels af politiske Grunde, Edele, en Datter af Grev Robert den Første af Flandern (med Tilnavn Friseren). Hun kom til Danmark udentvivl i Aaret 1083, og fødte det følgende Aar den Søn, der fik Navnet Carl. Da Knud fandt Martyrdøden i St. Albani Kirke i Odense 1086, efterkom Edele ikke strax den Befaling, han ved den sidste Sammenkomst med hende i Slesvig havde givet hende, at forlade Danmark med sin unge Søn, og begive sig til sin Fader i Flandern. Hun forsøgte først at føre Knuds Liig med sig til Gent, hvilket et

Jertegn dog holdt hende fra. Derpaa drog hun med sin Søn til Flandern; men efterlod to Døttre, Inger og Cecilie, i Danmark.

I Brügge, og maaskee paa Gaarden Vinnedale, der ofte var de flanderske Grevers Residents, nød Carl sin tidligste Opdragelse under sin Moders og Morfaders Dine, og efter Grev Robert Frisers Død 1093, forblev han hos dennes Søn og Efterfølger, sin Morbroder, Robert den Yngre. Denne var af en christelig og ridderlig Tænkemaade, som vel ikke har været uden Indflydelse paa den unge Kongesøn. Det var paa den Tid, da Europas Riddere skareviis i det første Korstog droge til Jerusalem, og Robert tilligemed de Ypperste af den flanderske Adel tog Korset. Blandt dem nævnes den unge Carl den Danske, dengang endnu et Barn paa tolv Aar. Dog mangle paalidelige historiske Vidnesbyrd til at bekræfte hans Deeltagelse, og Forf. antager, at Carl ikke har været med, skiøndt det ikke var usædvanligt, at ogsaa Børn droge med i den hellige Kamp. Hans Morbroders Færd i det hellige Land maatte i det mindste vække den unge Kongesøns Lyst til ridderlige Bedrifter; saa meget mere, da Ridderdrengen netop da skulde være Riddersvend, og Fortællingerne om Flandrernes og deres Grevers Deeltagelse og Vaabenbedrifter paa Korstoget hørte til Dagens Emne i Flandern. 1099 vendte Robert tilbage, og blev modtaget med Ære og Glæde af sit Folk. Fra denne Tid see vi Carl fremtræde selvstændigt. Han giorde to Aar efter en Reise til Tydskland, rimeligviis i Anledning af de Stridigheder, der fandt Sted imellem Grev Robert og Keiseren, om det saakaldte Rigsflandern og i Anledning af Greven af Løwens Forlehning med Hertugdømmet Lothringen. Den 1ste November 1101 undertegnede han i Paderborn et af Biskop Henrik udstedet Brev; og Forf. antager, at han fulgte med et flandersk Gesandtskab, som enten opholdt sig i flere Aar i Tydskland eller oftere afgik dertil. Paa denne Tid (maaskee 1105) modtog han Ridderslaget; altsaa i sit 21de Aar. Gudsfrygt og Tapperhed vare Hovedtrækkene i Ridderens Charakteer, og Kampen mod de Vantroende var Prøvestenen for begge. Carl, der mindedes sin Morbroders Bedrifter,

og hvis Charakteer ved Mindet om hans Faders Martyrdød tidlig havde faaet et Præg af Fromhed og Gudhengivenhed, higede efter at deeltage i et Korstog. Hans gamle Biografer berette, hvorledes han efter mange Farer og Besværligheder naaede den hellige Stad, deeltog i Krigen mod de Vantroe, og efterat have forrettet sin Andagt ved den hellige Grav, vendte tilbage. Dette Tog maa i det seneste have været fuldendt i Aaret 1111, Roberts Dødsaar; thi Carls Hiemkomst indtraf inden hans Død. Carls Navn forekommer vel ikke i andre samtidige Beretninger om Korstogene; men Forf. mener, at det rimeligviis har været Kong Balduin den Førstes Erobringskrig mod de fatemidiske Søsteder paa den syriske Kyst, hvori Carl deeltog, og at han efter Sidons Erobring er vendt tilbage. Ved sin Hiemkomst traf han sin Morbroder indviklet i en Krig med England, der var opstaaet ved dennes Forhold til den franske Konge i Anledning af Normandiet. I Slaget ved Meaux (1111) fik Robert sit Banesaar, og efterlod sit skiønne Grevskab til sin eneste efterladte Søn med Clementia af Burgund, Balduin den Syvende (eller Hopkin ɔ: med Øxen.)

Denne Begivenhed blev af største Indflydelse paa Carls Skiebne; thi Balduin var vel tapper og krigersk, men ligegyldig for Rigets indre Bestyrelse, og som en Yngling paa 18 Aar uden Erfarenhed eller Myndighed. Carl stod derimod i Manddomskraftens bedste Aar og var prøvet i ridderlig Færd. Hans Slægtskab og hans Venskab med Balduin gav ham Anseelse af dennes Medregent; thi medens den krigerske Fyrste var fraværende under sine mange Feider, bestyrede Carl Fyrstendømmet, og bidrog ikke lidet til at give Balduin den Hæder og Anseelse, som han nød hos Naboerne. I Landefredens høitidelige Forkyndelse, hvormed Grev Balduin begyndte sin Regiering, synes man at kiende den Aand, som Carl senere med saa megen Kraft lagde for Dagen. Men de Store vare misfornøiede med denne Landefred; og i Særdeleshed mishagede den de urolige Vasaller i det Morinske Territorium. Grev Hugo af St. Pol ødelagde ved Plyndringer de tilgrændsende Egne af Flandern. I denne Feide, der maaskee var overdraget Carl at føre, mistede Grev Hugo en af sine Besiddelser,

Borgen Encre, hvilken Balduin skienkede eller forlehnede til Carl i Aaret 1115, og paadrog ham derved Grevens uforsonlige Fiendskab. Desuden maatte en saadan Ophøielse skaffe ham mange Misundere, deels som een, der paa en vis Maade var Fremmed, og deels fordi han var hævet paa en anden Vasals Bekostning. Det er derfor forklarligt, at han søgte at skaffe sig trofaste og mægtige Venner. Ved Balduins Mægling kom et Ægteskab istand imellem ham og den unge Margrethe af Clermont, en Søster til Grev Rudolf af Vermandois. Hendes Halvbroder Simon ophøiedes ikke længe efter til Biskop i Noyon, hvis Understøttelse altsaa ogsaa kunde være af Betydenhed. Paa samme Tid kom Carl i Besiddelse af Grevskabet Amiens. Historieskriverne ere ikke enige i Beretningen om, hvorledes dette skecte. Forf. antager (S. 25. 26) at da den røverske Thomas af Coucy, der beherskede Grevskabet, havde brudt Landefreden, har den franske Kong Ludvig (omtr. 1115) overdraget Greveværdigheden over Amiens til Carl, som allerede var Herre af Encre.

Balduin var uden Haab om at efterlade sig Livsarvinger, og Folket, men især Geistligheden, opfordrede ham derfor til at vælge en Efterfølger. Det var den sidstnævnte Stand, der henledede Valget paa Carl den Danske; et Valg, som Balduin ogsaa selv ønskede. Naar denne vigtige Sag er afgiort, vides ikke; men allerede to til tre Aar før Balduins Død finder man et af Carl underskrevet og bekræftet Diplom, hvori han udtrykkelig kalder sig Balduins Frænde og Efterfølger (consanguineus & successor.) I en kort derpaa følgende fornyet Krig i Normandiet blev Balduin saaret, og endte sit Liv efter et langvarigt Sygeleie, den 17de Juli 1119. Kort tilforn fremstillede han atter Carl for de forsamlede flanderske Store, og lod ham ifølge sin tidligere Anordning, modtage deres formelige Hylding som Flanderns Greve.

Carls Regieringstid indtræffer fra 1119 til 1127. Balduin af Flandern var neppe død, før Carls Misundere og Fiender søgte med Vaabenmagt at fravive ham hans lovlige Arv. Hans Ægteskab var barnløst, og kunde derfor neppe sikkre ham den kraftige Understøttelse, hvorpaa det syntes at

være beregnet; desuden betragtedes han, efter Balduins Død, end mere som Fremmed; i Spidsen for hans Fiender fremtraadte, foruden den ovennævnte flanderske Vasal, Grev Hugo de St. Pol, Balduins Moder, Enkegrevinde Clementia, en Dame af kraftfuld og herskesyg Charakteer, som det nagede, at hendes Slægt, efterat hun havde mistet sine tre Sønner, skulde være udelukket fra den rige flanderske Arv. Hun søgte at bringe den eneste mandlige Descendent af Robert Frisers Blod paa Thronen, Borggreve Vilhelm af Ypern, en Søn af Grev Robert Jerusalemsfarers Broder Philip, gift med en nær Slægtning af Clementia, men selv avlet i ulige Ægteskab, og derfor anseet uberettiget til arveligt Krav efter sin Fader. Clementia erklærede sig imod sin Søn Grev Balduins Testament, og bestyrkede sit Parti ved selv at ægte eller forlove sig med den mægtige Nabofyrste, Hertug Gotfred af Løwen. Hun forbandt sig desuden med Grev Balduin den 3die af Hennegau og med den urolige og krigerske Thomas af Coucy, der længe havde været en Plage for Flanderns Grændser; ja hun vidste endogsaa at vinde Kong Ludvig af Frankerige, Flanderns Over-Lehnsherre. Flere af de store Morinske Vasaller, der vare misfornøiede med Landefreden, stødte til Hugo af St. Pol, og saaledes reiste der sig et mægtigt Parti imod Carl. Han havde derimod sin kraftigste Støtte i Geistligheden, og paa Landdagen i St. Omer erklærede de flanderske Baroner sig for ham. Folket greb villigt til Vaaben, og i Spidsen for en Hær af den flanderske Ungdom drog Carl i Marken imod sine Fiender. Efter en kort Feide maatte Clementia tilkiøbe sig Freden ved at aftræde ham fire af de til hendes Enkesæde henlagte Herskaber; men forresten erindrede han sig med en Ædelmodighed, som Clementia ikke synes at have giengieldt, at hun var hans afdøde Velgiørers, Grev Balduins, Moder. Haardere gik han derimod frem imod de urolige Vasaller: han erobrede St. Pol og nedrev Borgens Mure lige til Grunden; han hærjede Boulogne med Ild og Sværd; forjog Grev Walter fra Hasdin, overvandt Fogeden Eustatius i Teruanne, og sløifede hans Borg. Vilhelm af Ypern, der kun synes at have været et Værktøi i de Andres Hænder, faldt tilføie.

Var Geistligheden en trofast Støtte for Grev Carl, saa viste han sig ogsaa taknemmelig mod denne Stand og benyttede troligen sin hele Magt til at hæve og belønne den. Skiøndt Landsherre, underkastede han sig, ogsaa heri ganske liig sin Fader, med en Undersaats Ydmyghed enhver Dadel og Tilrettevüsning af Prælater og Munke, saavel hvad hans private Liv, som hans Regiering angik. Hele sin daglige Syssel indrettede han efter Kirkens Fordringer; ja, han udbad sig endog selv Præsternes straffende Dom, og bad til Gud, at deres Ord maatte frugte paa ham. Hans første Dagværk var at uddele Almisse. Barfodet bragte han sin Gave til Enhver; med egen Haand uddeelte han dem; ja kyssede dertil Modtagerens Hænder. Han deelte endog sin egen Spise og sine Klæder med de Ulykkelige. I Slutningen af hans Regiering, da hans Gudfrygtighed og Fromhed end mere tiltog, opklædte han hver Dag fem Fattige. Ved Messetiden gik han andægtig og som oftest alene til Kirken, kastede sig for Alteret, og lagde tretten Penge paa sin Bønnebog til de Fattige, der under Bønnen nærmede sig ham; sin Andagt giorde han derpaa med høi Stemme, i det han læste og sang de syv Poenitentspsalmer og femten Gradualer. I sin Sal bespiste han tretten Fattige med de samme Retter, som Landets tilstedeværende Store nøde, og om Aftenen holdt han sin Andagt med tre Munke, alle Doctorer i den hellige Skrift, som daglig maatte forklare ham et Capitel af Bibelen. Saaledes anvendtes en stor Deel af Dagen til fromme Øvelser; den Deel, som levnedes til Fyrstens Regieringsarbeider, synes at have været den ringere; og i disse fyrstelige Forretninger indtog Omsorgen for Kirkens Tilvært den første Plads. Lovbestemmelser i Kirkens Aand, kirkelige Stiftelser og Sager, synes at have været ham den vigtigste og kiæreste Syssel. Han udgav Love imod Sværgen ved Guds eller Helgenes Navn, imod Spaadomme, Besværgelser, Nekromantie og a. d. Jøderne, der beskyldtes for Aager, bleve forviste: en efter den Tids Begreber Gud velbehagelig Handling mod Korsets Fiender. Geistlige Stiftelser, Kirker og Klostre forøgedes end mere. Alt dette, siger hans Biograf Gualterus, giorde han efter sin hellige Faders Exempel.

Som Dommer, fortælles der, afgiorde han altid først de kirkelige Sager, for at Klerkerne ikke skulde afholdes fra deres Bedetimer. Hvorledes, og med hvilken Gunst for Geistligheden han dømte, deri have vi i en Beretning af et samtidigt Vidne følgende Exempel: Abbeden af St. Bertin undskyldte sin Fraværelse fra Klosteret, da Carl irettesatte ham derfor, med den Nødvendighed at maatte klage over en Ridder, der havde berøvet ham en Grund, hvoraf Klosteret i over 60 Aar havde været i Besiddelse. Carl lod da Ridderen kalde, og skiøndt denne tilbød sig at bevise, at Klosteret med Urette havde besiddet den omtvistede Eiendom, saa afgiorde Greven dog Sagen kort og godt, i det han sagde til Ridderen: „Ligesom Eders Fader har tiet, saaledes skal I ogsaa tie; thi jeg sværger ved Grev Balduins Siæl, at dersom jeg hører nogen Klage, da skal jeg handle med Eder ikke anderledes, end han handlede med den, som han i Brügge lod kaste i en kogende Kiedel!" Ridderen maatte give efter, udsone sig med Klosteret, og lade det beholde den omtvistede Grund. Følgen af denne Hengivenhed for Kirken, er let at slutte sig til. De geistlige Skribenter fra hine og senere Tider tildele ham rigelig Roes og Hædersnavne som Kirkens Beskytter. Den Gode kalde Alle ham; desuden Kirkens Ynder og Kirkens Fader; de skreve Lovtaler og Rhythmer til hans Forherligelse, og erindrede ham i deres Bønner, selv paa Grændsen mellem Livet og Døden. Da Abbeden af St. Martin laae paa sit Yderste, bekymrede han sig for Carl, og da hans Sønner bade ham, hellere at tænke paa sin egen Siæls Frelse, svarede han: „I Sandhed! en saa god Fyrste bør vi selv i det sidste Øieblik være bekymrede for; hans Fred er Kirkens Fred, og hans Ulykke er Kirkens Ulykke." — Naar vi læse disse og flere Træk forekommer det os, som vi havde Knud den Helliges Historie for os; og det kan ikke undgaae vort Blik, at Grev Carl var en Fyrste, der baade lignede sin Fader deri, at han havde Anlæg til krigersk Tapperhed og Daadskraft og til en duelig, retfærdig og menneskekiærlig Regents Virksomhed; men lod disse Egenskaber slappes, eller tage en undertiden for ham selv og Staten skadelig Retning, ved en umandig og for vidt dreven Pietet mod Geistligheden og

Eftergivenhed for Hierarchiet — Egenskaber, som maaskee heller ikke altid, hvor det kom an paa Kirkens Fordeel, have holdt Carl inden for den strenge Retfærdigheds Grændser. En Hovedforskiel i Omstændighederne var, at Kong Knud giorde en stor Deel af Almuen, hans Søn derimod enkelte mægtige Adelsmænd til sine Fiender.

Carl blev nu ogsaa, som hans Forgænger, Grev Balduin, indviklet i den vidtløftige normanniske Krig. Den unge Vilhelm Clito, Søn af Hertug Robert, der alt tidligere havde søgt Tilflugt i Flandern, havde endnu ikke erholdt sin Fædrenearv; og den franske Konge havde endnu ikke opgivet Haabet om at ydmyge sin overmægtige normanniske Vasal. Da Kong Ludvig i August 1119 havde lidt et Nederlag ved Brenneville, maatte han igien opbyde sine Vasallers Understottelse og blandt disse navnlig Greven af Flanderns. Carl rykkede mod Byen Chartres, og kun ved Geistlighedens Forbøn skaanedes den for at opbrændes. Greven fik Befaling af Kongen at trække Hæren tilbage, og i Begyndelsen af det næste Aar blev et Forlig sluttet. Dog blev det kun af kort Varighed. Den engelske Kong Henrik ægtede den skiønne Adelheid, en Datter af Hertug Gotfred af Lowen og en Stivdatter af Clementia — hvilket var Grund nok til at frembringe et spændt Forhold mellem ham og Carl; hertil kom, at Kongen negtede at overgive Mathilde, en Datter af Balduin, der var gift med den nylig omkomne engelske Thronarving Vilhelm Atheling, de Godser, der vare hende udlagte som Enke. Da derfor Mathilde, en Datter af den engelske Kong Henrik I., gift med den tydske Keiser Henrik den 5te, ved denne Tid vilde besøge sin Fader i England, saa afslog Carl hende at reise den almindelige og korteste Vei igiennem Flandern. Men det er forresten uvist, om Carl deeltog i den Coalition, som Fulco og flere normanniske Vasaller stode i Begreb med at danne mod Henrik. I ethvert Tilfælde modtog han samtidigen et Tilbud, der aabnede ham en vid Udsigt, og vel kunde give en ung, religiøs og ærekiær Fyrste Anledning til Overveielse. De Christne i Jerusalem tilbøde ham nemlig Kronen i det hellige Land, hvortil rimeligviis hans fordums Bedrifter, da han kæmpede mod Troens Fiender, og

Rygtet om hans Fromhed og Hengivenhed for Kirken, have ledet dem.

Den krigerske og dristige turkomanniske Høvding, Baluk Gazi, havde fanget Balduin den Anden af Jerusalem, da denne altfor tryg foretog sig en Reise ind i Landet hiinsides Euphrat, og sorgløs vandrede om med nogle faa Riddere ved Ursach (den 8de April 1123). Ikke alene de to vigtigste Lehnsfyrstendømmer, Antiochia ved Orondes og Edessa ved Euphrat, vare saaledes uden Styrer, men ogsaa Hovedriget selv; en ægyptisk Flaade truede Kysterne; Udsigterne til Balduins Befrielse vare svage, og ingen Tanke naturligere end den om et nyt Kongevalg. Vel giorde Balduin et Forsøg paa at flygte; men det mislykkedes. Rigsforstanderen Eustach Grenier døde; efter fælles Overlæg sendte derfor Korsridderne Breve til Grev Carl af Flandern, og bade ham om at komme til Jerusalem og modtage Riget Judæa og det catholske Kongeriges Krone i den hellige Stad. Rimeligviis affendtes dette Gesandtskab i August eller September 1123 til Flandern, førend den venetianske Flaades Ankomst under Dogen Dominico Michaele. Men da Grev Carl fandt, at hans Nærværelse i Flandern var uundværlig, afslog han den tilbudne Ære. Imidlertid var den normanniske Feide udbrudt, hvilken Carl ikke uvirksom kunde see paa; thi det kunde ikke være ham ligegyldigt, hvis Kong Henriks Magt blev altfor overveiende paa denne Side Canalen. Da derfor Kongen i Slaget ved Bourg-Teroude 1124 fangede næsten alle sine mange Fiender, begav Carl sig til Rouen, og talte med Dristighed til Forsvar for de fangne Riddere imod Henriks barbariske Haardhed. „Konge," sagde han, „Du giør en uhørt Gierning, dersom Du straffer Krigsmænd, der ere fangne i Kampen under deres Herres Banner, med Tabet af Lemmer og Førlighed." Hans Ord frugtede Intet, og han besluttede derfor at give dem Kraft med Sværdet. Kong Ludvig af Frankrige erklærede sig nu aabenbart imod Henrik, og stillede Vilhelm Clito, der havde ægtet Fulcos yngre Datter Sibylle, som en Bevægelsesmand i de fangne normanniske Ridderes Plads. Men Henrik vidste at skaffe Frankrige en anden Fiende i den tydske Keiser, der lavede

sig til at angribe Rheims. Da reiste næsten alle Ludvigs Vasaller sig; iblandt Rigets Lehnsmænd indtog Grev Carl en af de første Pladser, og fik nu Anledning til at vise sin Magt. Han alene skal nemlig, i Følge et samtidigt Dienvidne, have stillet titusende væbnede Mænd i Marken. For denne samlede store Magt trak Keiseren sig tilbage, og hans uventede Død det næste Foraar 1125 ledede til en ligesaa uventet Fred mellem Frankrige og England.

Carls store Rustninger bleve saaledes overflødige, uagtet der kort derpaa tilbød sig en Leilighed for ham til at bruge sin Magt, hvis han havde villet benytte den. Keiservalget i Tydskland fremkaldte de gamle Stridigheder; det vaklede imellem Hohenstauferne og Lothar af Sachsen. Carls troværdige og samtidige Biograph fortæller os, at de Visere iblandt Geistligheden og Folket i Tydskland søgte en Herre, som var ædel af Byrd og af Sind, og derfor fattede de den Beslutning, at tilbyde Grev Carl af Flandern den tydske Krone. Galbert fortæller endvidere, at Erkebisp Frederik af Cöln og Grev Gotfred af Namur bleve sendte til ham, for paa hele Geistlighedens og Folkets Vegne at bede og besværge ham at ville modtage den keiserlige Værdighed. Hvorfor de tydske Annalister paa en enkelt nær (Biskop Otto af Frisingen) ikke omtale denne Begivenhed, tilskriver vor Forf. den Grund, at da Sagen kun var og blev et Project, er det vel tænkeligt, at nogle Krønikeskrivere have været uvidende om den, og at Andre ikke have agtet den Omtale værd. Carl vilde nemlig ikke indlade sig paa det giorte Forslag. Aarsagerne til at han afslog den ham tilbudne Krone, vare deels, at den ikke kunde vindes uden Strid; men især de Farer og Elendigheder, der truede hans eget Land. Den overordentlig strenge og langvarige Vinter 1124—25, og den paafølgende kolde, regnfulde Sommer medførte en stor Misvært, der strakte sig over Nederlandene, Danmark, Tydskland, og en stor Deel af Frankrige. Denne Misvært medførte en frygtelig Hungersnød, der fornemmelig i det følgende Aar 1126 steg til en saadan Grad, at der i adskillige Egne aldeles intet Brød var at erholde, og at Folket endog i Fasten maatte til-

34*

fredsstille sin Hunger i Kiødspiser, naar det kun havde disse. Sygdomme rasede og Folket døde i Hobetal.

Alle samtidige Krønikeskrivere stemme overeens i, at Carl saavel ved sit personlige Exempel, som ved sine fyrstelige Anordninger ved denne Leilighed viste sig som en Fader for sit Folk. Paa sine egne Gaarde lod han indlægge hundrede Fattige, der daglig bleve underholdte; han nedsatte Omkostningerne ved sit Taffel saameget, at 113 Mennesker daglig kunde forsørges af det Besparede; han uddeelte sine Gaver saa rigeligt, at han paa en Dag i Ypern gav en Almisse af 7800 Brød. Landmændene eftergav han en stor Deel af de aarlige Skatter, og han befalede, at de i dette Aar skulde besaae Halvdelen af de Agre, som ellers vare udlagte til Kornavl, med Ærter og Bønner, der kunde modnes tidligere end Kornet og give en Afgrøde, som kunde dække en Deel af det forrige Aars slette Høst. Han gav Bagerne og Viinhandlerne saadanne Anordninger, at de Fattige lettere kunde tilfredsstille deres daglige Fornødenheder, og forbød ei alene al overflødig Drik, men endog at brygge Øl i nogen betydelig Mængde, i det han sagde: at det var bedre, at de Rige drak Vand, end at de Fattige skulde døe af Hunger. Den Berømmelse, som Grev Carl høstede af denne sin Menneskekiærlighed, udbredte sig selv til fiernere Egne, og vedligeholdt sig længe efter hans Død i Folkets taknemmelige Erindring, og gamle Folkesagn, som senere Krønikeskrivere have bevaret os, have ophøiet og udmalet hans Fortienester med poetisk Aand.

Men uagtet sin milde og menneskekiærlige Tænkemaade, regierede dog Grev Carl, ogsaa heri ikke uliig sin Fader, med stor Myndighed, straffede strengt begangne Forbrydelser, og opretholdt med Kraft den offentlige Rolighed; den balduinske Landefred i Flandern (de heerlycke Vrede), paa hvis Oprettelse ved en Landdag i Ypern, eller i Arras [Warnkönig] Carl uden Tvivl har havt en vigtig Indflydelse, have vi ovenfor omtalt. Ved den blev bl. a. fastsat: at Ingen ved Nattetid maatte giøre Indbrud i en Andens Huus; Ingen sætte Ild paa eller true med Brandstiftelse, under Dødsstraf; Ingen føre Vaaben, uden Grevens Fogeder, Slotsherrer og andre Tienere; den,

som dræbte eller saarede en Anden, skulde, i begge Tilfælde, straffes efter Giengieldsretten, naar det ikke ved Ordalier kunde beviises at være skeet af Nødværge; o. s. v. Strax efter sin Regieringstiltrædelse lod Carl denne Fred edelig bekræfte af de store Vasaller, og satte den ved Geistlighedens Hielp i en saadan Anseelse, at mange af dens Bestemmelser senere gik over i Flanderns gamle Landretter. Frugten af denne indvortes Rolighed udeblev heller ikke; i Carls fierde Regieringsaar, sige de gamle Krøniker, blomstrede hele Landet, Alt vandt et smilende Udseende, og Alle nøde den Sikkerhed og Lykke, som Fred og Retfærdighed udbredte. Carl troede nu at kunne gaae videre ad denne Vei; han lod derfor den Befaling udgaae, at Ingen i Fredstid maatte begive sig paa Torvet i de befæstede Slotte, eller til Thingstederne, med Bue, Pile eller noget Slags Vaaben, under Straf af at tugtes med selve de Vaaben, som de ulovligen bare. Med Kraft vidste han at sætte denne sin Villie igiennem, saa at Folket bøiede sig under Lovene og lod dets Stridigheder afgiøre ved Lov og Dom. De vilde Kystbeboere i det vestlige Flandern, der havde for Skik ved deres indbyrdes blodige Tvistigheder at antænde Bauner for at ethvert Parti kunde kalde sine Hielpere til sig, ophørte med denne Skik paa hans Forbud; hvorved han giorde Ende paa de Blodsudgydelser, der hørte til Dagens Orden blandt disse vilde og forvovne Mennesker. Han befalede endvidere, at den Anklagede skulde møde for Retten og der lovligen føre sin Sag. Folket, og især Geistligheden kunde ikke Andet end være tilfreds med ham; men de mægtige og urolige Vasaller ansaae hine Love for et Indgreb i deres Rettigheder. De hadede Greven og begyndte snart at lægge forræderske Planer imod ham.

Blandt disse Store var ingen ham mere fiendsk end den rige og mægtige Erembaldinske Slægt. Ved skiendige Forbrydelser og allehaande Rænker havde denne Families Stamfader, der var af ringe Herkomst, og efter Nogle endog af Trælleæt, under Grev Balduin V. (1034—1067) vidst at hæve sig til de høieste Æresposter i Flandern, og at erhverve sig betydelige Rigdomme. Paa Carls Tid var Bertulf Hovedet for denne Slægt. Som Provst ved St. Donatians-Kirken

i Brügge var han tillige Erkecapellan hos Greven, Cantsler af Flandern og Seglbevarer. Andre Medlemmer af Familien eiede betydelige Jordegodser. Hovmod og raa despotisk Vilkaarlighed charakteriserede hele denne Slægt. Der var Intet, som Provst Bertulf frygtede saa meget for, som en Undersøgelse af Familiens Herkomst, og ved at bortgifte sine Brodres Døttre til de anseeligste Familier i Landet, søgte han at hæve sit Huses Værdighed til lige Rang med disse. Carl hadede denne mægtige Slægt; men vovede ikke ligefrem at bryde med den, skiøndt den ved saamange Leiligheder stod hans Planer imod. Men da Hungersnøden var forbi, begyndte han at foretage Undersøgelser om, hvilke der vare af Ridderslægt, hvilke der vare af fri undersaatlig Byrd, og hvilke der vare trælbaarne; hans Venner vidste meget vel, hvorhen han sigtede, og behøvede kun en Anledning for at komme hans vanskeligen skiulte Anslag imøde.

En Udfordring af en Ridder, der havde ægtet en Broderdatter af Provst Bertulf, til En af Grevens Følge, frembød denne Anledning; thi den Udfordrede negtede at give sin Modstander Opreisning, fordi han havde ægtet en Pige af ufri Stand. Provst Bertulf blev rasende over, at man turde regne hans Slægt til Trælleæt, paastod, at Beskyldningen var falsk, yttrede sin Mistanke, at Greven selv havde foranlediget denne ærekrænkende Sag, og giorde sig til af, at denne Carl fra Danmark („iste Carolus de Dacia“) kunde takke ham for, at han var Greve; i det han derhos bebreidede ham skammelig Utaknemmelighed. Ikke ganske ugrundede, mener endog vor Forf., vare disse Udsagn af Bertulf. (S. 68.) Striden henvistes imidlertid til Afgiørelse ad Lovens Vei, og Dommen faldt, at hiin Riddersfrue, Provstens Broderdatter, ved tolv Mænds Vidnesbyrd skulde godtgiøre sin fribaarne eller adelige Herkomst. Gemytterne paa begge Sider bragtes endmere i Oprør, da Provstens Brodersøn, Burchard, af en ubetydelig Grund begyndte en blodig Feide med en vis Ridder Thankmar van Straten, der var Carls Ven. Denne indvortes Forvirring tiltog i Carls Fraværelse i Julii Maaned 1126, da han med tohundrede Riddere maatte følge Kong Ludvig af Frankrige paa et Tog mod Greven

af Auvergne. Bertulf ophidsede Grev Carls Fiender; Burchard ødelagde Egnen omkring Straten med Ild og Sværd; ja Provsten sendte ham endog Vaaben til hans Ødelæggelses Værk, modtog sine Brodersønner med 500 Ryttere og utallige Fodfolk i sit Kloster, da de kom fra et blodigt Slag med Thankmar, og lønnede deres Misgierninger ved et rigeligt Maaltid i Brødrenes Refectorium. Til denne Forvirring var endog nær kommen en Strid med den tydske Keiser om den af Carl udsatte Hyldingsed, i Anledning af nogle Landstrækninger, der 1037 ved Balduin den Frommes Forlig med Keiseren vare afstaaede til Flandern; men Carl affendte strax Gesandter til Tydskland, og Hyldingen bestemtes at skulle skee førstkommende St. Hansdag i Antwerpen. Vanskeligere var det at bilægge Striden med Burchard, der paa den voldsomste Maade havde brudt Landefreden. Efterat Sagen var overveiet i et af Greven sammenkaldt Raad, besluttede han først at tage de anrettede Ødelæggelser i Diesyn, og derpaa selv at bestemme Straffens Haardhed efter Brødens Størrelse. Uagtet han ikke var uvidende om de Farer, han gik imode (thi Burchhard lagde ikke Skiul paa sine Anslag imod Grevens Liv), blev han dog fast i sin Beslutning. Paa sine Venners Advarsler svarede han: „Jeg vil gaae derhen, og jeg skal gaae trygt under Guds Beskiermelse; er det min Lod at skulle miste Livet, saa er det dog ikke saa farligt at døe, som det er herligt at døe for Retfærdighed.“ Ja, det syntes som om han vilde giøre sig fortrolig med Tanken om Døden, og styrke sig ved Haabet om en Martyrkrands, liig den, hans Fader havde vundet; thi da Provsten ved Capellet i Ypern om Aftenen søgte Beskyttelse hos ham imod nogle af de verdslige Store, trøstede han dem vel dermed, at Ingen skulde vove at krænke dem saalænge han levede; men tilføiede dog, ligesom i en Anelse af det, der forestod ham selv, disse Ord: „Traf det sig alligevel, at I skulde opoffre Livet for Sandhedens Skyld, hvad var da vel hæderligere end en saadan Død? hvad er herligere end Martyrkronen?“ — Da han den følgende Dag kom til den Egn, der havde været Skuepladsen for Burchhards Voldsomheder, og her fandt Huse afbrændte og nedrevne, Alting ødelagt, og Beboerne berøvede Alt,

indtil Livets første Fornødenheder: rørtes han dybt af Medlidenhed, og forkyndte sin Villie, at straffe Voldsmændene paa det haardeste. Han drog imod Burchards Gaard, som laae i Nærheden, og afbrændte eller nedrev den lige til Grunden. Han fordrede endvidere, at Burchard skulde erstatte den Skade, som hans Røverier havde foraarsaget, og at hele Familien skulde vende tilbage til dens virkelige Stand. Da Erembaldinerne overbevistes om Carls uboielige Villie, sammensvore de sig med deres ivrigste Tilhængere, og Carls Død blev besluttet, som den eneste Udvei til at redde Familien fra Skiendsel. De Sammensvorne holdt to Møder; det ene hos Provsten, hvor dennes tre Brødre og nogle andre Adelige vare samlede; et andet om Natten hos Burchhardt, hvor man blev enig om Anslaget. Carl skal forgieves have modtaget Advarsel om den Fare, hvori hans Liv svævede. Dagen, paa hvilken Mordet skulde udføres, var bestemt til Onsdagen den 2. Marts 1127. Denne oprandt saa mørk og taaget, at man neppe kunde see en Spydlængde for sig. Greven begyndte, som sædvanligt, sin Dag med fromme Øvelser, og med at uddele Almisser; i Dagbrækningen begav han sig til Donatianskirken, ledsaget af flere Riddere. Imedens Præsteskabet ved Morgengry istemte den ambrosianske Lovsang: „O store Gud! vi prise Dig!" fordeelte Grevens Følge sig omkring i Bedestolene og Klosterets Hospitier; men han selv steg op til et høiere Sted i Kirken, et „Solarium" eller et Slags Pulpitur, og knælede der i Andagt for et Alter, imedens hans Capellaner og Klerker hilsede den frembrydende Sol med en Takkesang. Carl bad længe, og uddeelte under Bønnen af de Penge, som hans Capellan efter Sædvane havde lagt foran ham. I brændende Iver faldt han paa sit Ansigt til Gulvet, og begyndte at synge de syv Poenitentsepsalmer til sine Synders Forladelse. Allerede havde Choret istemmet den tredie Hora, Responsum var fuldendt, Pater Noster var bedet; og Carl havde med høi Røst tre Gange gientaget den 50de Davids-Psalme eller den fierde Poenitentsepsalme: da stod Burchard bag ved ham med det dragne Sværd. De Sammensvorne havde hemmelig sneget sig op paa Solarium, og besat begge dets Udgange, for at ingen af deres Offere skulde

undflye; men Burchard selv med sex Drabanter nærmede sig Greven. Han saae Carl i dyb Andagt liggende for Alteret paa en Skammel, og i Færd med under Bønnen at give Almisse til en fattig Kone, der var traadt hen til ham. Med koldt beregnende Overlæg, og uden Følelse for Stedets Hellighed, berørte han først sagte den bøiede Greve, for at bringe ham til at forandre sin Stilling; og i det samme Dieblik, da Carl løftede sit Hoved op og vendte det imod Morderen, førte Burchard det dræbende Hug med en saadan Kraft, at den Myrdedes Hierne sprøitede ud over Kirkegulvet. De øvrige Sammensvorne styrtede som glubende Dyr over Carls Legeme, for at fuldende Mordet; men Burchards eneste Hug havde giort deres Forbrydelse overflødig. De Sammensvorne vendte sig da flux mod Grevens Venner og Ledsagere, af hvilke Nogle bleve dræbte eller haardt saarede; Andre fangne; Nogle indhentede paa deres Flugt og ihielslagne. Provst Bertulf reddede imidlertid de Fangnes Liv ved sine Forestillinger; han vilde synes, ikke at have været Deeltager i Mordplanen, lod de myrdede Fornemmes Liig overgive til deres Slægtninge, og tillod at Grev Carls Liig blev hensat paa en Baare midt i Choret, med tændte Voxlys og grædende Sørgeqvinder, efter Tidens Skik. Siden, for at ikke Synet af den myrdede Fyrstes Liig skulde ophidse Folket, aftalte han med Abbeden for et Kloster i Gent, at denne skulde afhente det.

Den tredie Afdeling af Forfatterens Skildring (p. 90—120) udvikler Følgerne af Carls Død, hans Hellighed og festlige Erindring i Kirken og blandt Folket. „Det er ikke Dødsmaaden, men Aarsagen til Døden, der skaber en Martyr. Carl den Danske var ikke alene myrdet i en Kirke under Almisse og Bøn; men var tillige myrdet for sin Retfærdigheds Skyld." Bertulfs vel overlagte Hensigt opnaaedes derfor ikke. Klerkene satte sig med Magt imod Ligets Bortførelse fra Brügge, oprørte Folket til at yde dem Bistand, og bragte Liget i Sikkerhed til de høiere Steder i Kirken. Da, fortælles der, skeete det Mirakel, at en Dreng, der var Krøbling og længe havde modtaget Almisser af Grevens Haand, da han slæbte sig hen til Liget og vædede sig med sin myrdede Velgiørers friske Blod,

pludselig blev fuldkommen helbredet, stod op og prisede Gud. Nu var det afgiort: Carl var en hellig Martyr. Klokkernes Lyd forkyndte dette Evangelium for den hele Stad. Provsten kunde ikke hindre eller standse Folkets stormende Begeistring. Han maatte følge den rivende Strøm, tillade Ligets festlige Begravelse (d. 4de Marts) og selv deeltage i Høitideligheden. Carls Mordere forfulgtes ikke allene med Kirkens Ban; men hans Kæmmerer Gervasius van Praet optraadte aabenlyst som hans Hævner med væbnet Magt imod Erembaldinerne. En Kamp paa Liv og Død opstod imellem begge Partier. Otte Dage efter Carls Død var Gervasius allerede Herre over Staden Brügge; nogle Dage længer holdt Castellet sig; og endelig kastede Burchard og hans Brødre sig ind i St. Donatians-Kirken, som han i Forveien ved Befæstning og samlede Levnetsmidler havde giort til sit sidste Tilflugtssted. Med stor Tapperhed og Udholdenhed forsvarede Burchard og hans Partie i fire Uger deels Kirketaarnet, og deels det ophøiede Chor eller Pulpitur, (Solarium) hvor Carls Liig var bisat i en Sarkophag. Imidlertid havde flere Beilere viist sig til Flanderns Grevekrone; Lehnsherren, Kong Ludvig af Frankrige, drev det igiennem, at Vilhelm Clito af Normandiet valgtes til Greve den 30te Marts. Nogle af Grev Carls Mordere, og deriblandt Burchards Brødre, vare i denne Mellemtid flygtede fra Kirken; men bleve grebne og henrettede. Burchard selv lykkedes det at undkomme. Efter Vilhelms Valg begyndte Beleirernes Angreb paa Kirken atter med fornyet Kraft under Kong Ludvigs Nærværelse. Ved Anvendelse af en stor Muurbrækker stormedes omsider først Choret eller Solariet; endnu nogle Dage forsvaredes Taarnet; endelig overgave de Sammensvorne sig den 19de April; 27 Mand var den hele Levning af Besætningen og af Erembaldinernes nyligen saa frygtelige Magt. — Beskrivelsen over denne Beleiring og dens Slag-Scener i Kirken giver adskillige Anledninger til Sammenligning imellem dette Angreb paa Grev Carls Mordere, og Angrebet paa St. Albani Kirke i Odense, hvor Knud den Hellige faldt med en Deel af hans lille Skare af tappre Forsvarere. Men hvilken Forskiel paa denne lille, maaskee træbyggede Kirke i

Odense, og Kirken i Brügge, der kunde udholde 4 Ugers Beleiring! — Faa Dage efter Indtagelsen foregik den høitidelige Opløftelse og Skriinlæggelse af Grev Carls Liig. Jertegn manglede heller ikke ved denne Leilighed; og man kommer her, ved Fortællingen om hvad der foregik ved Sønnens Levninger, atter til at tænke paa Faderen. Efter tre Dages Forløb, og under store Høitideligheder, som ogsaa Kong Ludvig bivaanede, blev Liget nedlagt i Graven i St. Donatiani Kirke. Men mange blodige Voldsomheder, grusomme Henrettelser af de fangne Sammensvorne, ubarmhiertige Forfølgelser af det styrtede Parti, Proscriptioner af flere hundrede flanderske Borgere, Plyndring og Ødelæggelse af deres Huse og Eiendomme, indvortes Stridigheder imellem Stæderne og Adelen, Oprør og Partikamp mod den valgte Grev Vilhelm, som den 27de Juli 1128 faldt i Striden mod sin Medbeiler og Eftermand Grev Diderik af Elsas: vare de ulykkelige Følger af Carls Mord. Andre Følger, som disse Begivenheder havde i den flanderske Statsret og Landets hele Forfatning, maa man læse hos Forfatteren selv (S. 110—12). I Aarhundreder vedblev dog „den gode Greves," „den danske Carls" Minde at leve hos det flanderske Folk. Hans Gavmildhed, hans Retfærdighed, hans Hellighed, hans Martyrium, de frygtelige Scener ved hans blodige Død og de blivende Følger af denne — Alt bevirkede, at end ikke de stormende Omvæltninger, som Nederlandene, fremfor de fleste andre Lande i Europa, have giennemgaaet, have kunnet udslette Carls Erindring. Medens Fortællingen om ham gik fra Mund til Mund, modtog den ved Folkelivets Poesie saamange Tilsætninger og Udsmykkelser, at den sande Historie ofte meget ukiendelig bliver i Baggrunden. Biskoppen i Brügge, Carl Philip de Rodoan, der havde giort Carl den Danske (som dog aldrig blev canoniseret) til sin udvalgte Patron, lod hans Skriin pryde med et Overtræk af rød Silke, og opsætte paa Alteret i hans Gravcapel den 23de Febr. 1606. Tillige udvirkede han den Bestemmelse, at der stedse for Fremtiden, saaledes som hidtil havde været Skik paa Martyrdagen, den 2den Marts, skulde holdes en høitidelig Messe over den hellige Treenighed til Carls Erindring. Virkelig

gientoges disse kirkelige Høitideligheder lige til 1794. Men i dette Aar blev Donatianskirken i Revolutionsstormen ødelagt; dog reddedes Helgenskrinet, og fløttedes til Kirken St. Sauveur. *)

E.

6. Bemærkninger over Alheden og dens Colonier, af Fr. C. Carstens, Præst paa Colonien. Viborg, 1839. 137 S. 8.

Saa sjeldent det er, i de sildigere Aar, da denne en Tid temmelig yndede Deel af vor Literatur finder saa Dyrkere, at see den beriget med et egentlig topographisk Skrift af nogen Fuldstændighed: saa meget mere maa det interessere os, at møde en Forfatter, der med Kyndighed har behandlet en til dette Fag hørende Materie; og endskiøndt det foreliggende Skrift ikke vedrører en saadan Egn af Landet, hvis Beskrivelse kunde yde noget Bidrag til ældre Tiders Historie og Forfatning, eller til den danske Folkeskildring: saa har det derimod en eiendommelig Interesse ved at skildre den sildigste, overhovedet i den nyere Tid (efter Christian II.) eneste egentlige Colonisation, som har fundet Sted i Danmark. Den overalt i Landet noksom navnkundige jydske Alhede er overhovedet dog saa lidt bekiendt, hvad dens Naturbeskaffenhed, Agerdyrkning og Indbyggernes Tilstand angaaer; de her vedrørte Omstændigheder ligge vor Tid saa nær, og staae i Forbindelse med saamange land- og stats-oeconomiske Materier, Jylland vedkommende: at et Skrift som dette bør og maa vinde Opmærksomhed, saavel hos Historikeren og Statistikeren, som hos vedkommende Embedsmænd og Auctoriteter.

Skriftets første Afdeling (S. 1—44) er den egentlig historiske. Her berettes, efterat først Alhedens naturlige Beskaf-

*) Denne Kirke afbrændte, i Følge Beretning i Tidenderne, i Sommeren 1839. Dog skulle de fleste gamle Malerier være reddede; om ogsaa Carls Helgenskriin og det gamle Billede der skulde forestille ham — vides ikke.

fenhed, Beliggenhed og Størrelse ret anskueligt ere skildrede, Colonisationens Begyndelse, Udførelse, Hindringer og Resultater. Jyllands Heder og Hedenatur savner endnu en ordentlig, fra en naturkyndig Geographs Haand udgaaet Beskrivelse. Ethvert Bidrag hertil maa være os kiært; og er endog denne Forfatters Skildring af Alheden hverken fuldstændig, eller egentlig geognostisk, saa berører den dog adskillige lidet bekiendte Omstændigheder ved denne Egn; f. Ex. de interessante Hedesyn, hvis tre forskiellige Arter (hvoriblandt ogsaa den virkelige Fata morgana) beskrives S. 8, 9; og Hedebranden, hvis Slukningsmaade, naar det endnu er muligt at anvende den, omtales S. 40, 41. Ogsaa Alhedens Grændser og Udstrækning, ikke som de, jævnligen urigtigen, angives i Bøgerne, men som de fra Arilds Tid bestemmes i Egnen selv ved daglig Talebrug, findes nøiagtigere end ellers angivne S. 5. Alheden ligger nemlig deels i Viborg=, deels i Aarhuus=Stift, og udgiør en Deel af Lysgaard= og af Fiends=Herred, eller Strøget imellem Hagebro, Vedhoved, Knudstrup og Boielund — en Landstrækning, $2\frac{1}{2}$ Miil lang og $1\frac{1}{2}$ Miil bred, som ved Sognene Karup og Resen skilles fra Ribe Stift. Af denne hele Strækning er, efter Forf.s Mening, (S. 5) Dalen ved Aarestrup det eneste Sted, som i Fortiden har været skovbegroet (hvilket udgravne Stammer og Rødder endnu vise Spor af); hvorimod den hele øvrige Alhede fra Arilds Tid hverken har havt Skov eller Agerland. Rundt omkring „Foden" af den meget høit liggende Alhede er det derimod ikke usædvanligt, at „mægtige Ege og Fyrre" endnu opgraves af Jorden. At der hist og her paa denne Hede findes Gravhøie omspredte, og at i Særdeleshed et Strøg af sammes østlige Side, nemlig der, hvor man giennem dybe Dale eller Kløfter i Høisléttens Skraaning skuer ned til Halds Sø, er ligesom omkrandset med Gravhøie: kan, efter Anm.s Mening, heller ikke omstøde den Mening, at Alheden aldrig har været dyrket, naar Jordbundens Beskaffenhed, og andre Kiendetegn, i øvrigt bestyrke det.

Forfatterens historiske Beretning S. 10 o. ff. om denne jydske Hedestræknings Colonisation under Frederik V. Regiering (1759—61) er vel for en Deel noget fuldstændigere, end hvad

man paa adskillige andre Steder finder anført om denne Sag; og meddeler et og andet Actstykke, eller Uddrag af saadanne, som andenstedss savnes. Imidlertid vilde der upaatvivlelig være endeel endnu at finde og tilføie, naar Coloniernes Historie fuldstændigen skulle beskrives, hvortil det synes, at Stedet her havde været det mest passende. De bedste, lærerigeste og fuldstændigste Efterretninger, som hidtil havdes saavel om Alheden, som om Randbølleheden, og de jydske Hedecolonier overhovedet, ere upaatvivlelig den af Professor C. Olufsen og Landinspecteurerne Selmer og Kynde i Olufsens Annaler, 3die Bd. (1802. S. 98=202) meddeelte historisk=oeconomiske Beskrivelse. [Udtog heraf ere meddeelte i Begtrups Beskr. over Agerd. i Jyll. III. 286—96; og om Randbøllehede i Veile Amt I. 307—17]. Anm. kan ikke med Bestemthed sige, om Hr. Carstens har benyttet disse interessante Bidrag til Hedernes Historie; det synes derimod som han har havt enkelte utrykte Documenter til Brug ved sit Arbeide. Til de trykte Kilder, hvilke det synes at Forfatteren ikke har havt ved Haanden, hører uden Tvivl ogsaa Pontoppidans og Hoffmanns D. Atlas. Her findes IV. Bd. S. 509—16 en god historisk=statistisk Oversigt af Coloniernes Tilstand som den var fra 1760—67, der nøiere kan oplyse adskillige af Hr. Carstens berørte Omstændigheder. Denne beretter saaledes, at hele Antallet af de indkaldte eller, som man snarere kunde sige, hvervede *) pfalziske Colonister var 965 Mennesker, der udgiorde 265 Familier. Forfatteren beretter vel, at deres Tal efterhaanden betydelig formindskedes, da nogle Misfornøiede og Ustyrlige frivilligen drog bort, Andre sendtes ud af Landet; og endeel af begge hvervedes til Rusland, hvor de bidrog til at befolke den blomstrende Colonieſtad Sarepta; han anfører imidlertid ikke, hvor stort deres

*) Man havde overdraget en tituleret dansk Legationsraad Moritz i Frankfurt, at skaffe de Nybyggere, man ønskede, tilveie; og betalte ham en Louisd'or for hver Person. Ham var det naturligviis ligegyldigt, hvad Slags Folk der meldte sig; og saaledes blandede sig en stor Deel Landstrygere, Deserteurer og Kieltringer af adskillige Nationer med brave, men for det meste fattige pfalziske og Erlachske Bønderfolk.

Antal var, som bleve tilbage. Dette finde vi nøiagtigen angivet i D. Atlas; nemlig at den 1ste Jan. 1763 var der i Alhedens 6 tydske Colonier i Alt bosat 214 Familier, der udgiorde 849 Personer. I Jun. 1763 formindskedes Antallet til 101 Familier, da de øvrige for det meste droge til Rusland; og ligeledes 1765 udvandrede igien 53 Familier; saaledes at der 1767 våre kun 54 tydske Familier tilbage; derimod vare endeel Gaarde og Huse besatte med danske Nybyggere, og samtlige Colonister paa Hederne angives i bemeldte Aar at være 90 Gaardmænd og 7 Huusmænd, i Alt 421 Personer. Endeel af disse Gaarde laae dog udenfor den egentlige Alhede, hvis Tilstand nærværende Skrift gaaer ud paa at skildre — et Kirkesogn, der udgiør de to Coloniebyer: Havredal og Grønhøi, med 58 Gaarde og 25 Huse, foruden Præstegaarden; og det hele Areal er skyldsat til noget over 68½ Tde. Hartkorn. — En mere kostbar Jordbund gives ikke i Danmark; og knap nogen slettere under Dyrkning. Det mindste er endnu, at man regner Bekostningen ved Alhedens Colonisation i A. 1760—65 til over 300,000 Rdlr. *). De efter den Tid af Staten aarligen i 75 Aar paa Colonierne anvendte Summer og det lidte Tab ved ubetalte Renter og Afgifter m. m. stiger maaskee, forvandlede til Capital, til en ligesaa stor eller større Sum; og hvad er Resultatet af disse bortødslede Capitaler, undtagen den dyrt kiøbte Lære: hvorledes man ikke skal anlægge Hedecolonier? — det sørgeligste, som Menneskevennen og Statsoeconomen kan finde i Danmark! — For en i 80 Aar af Statens Formue tilsat Capital paa meer end en halv Million, har man paa disse Heder fremkaldt to hele Generationer af for det meste forarmede, i de ringeste Kaar levende, eller endog nødlidende Mennesker, hvis hele Existents, saaledes som den af vor Forfatter overhovedet beskrives, uden Tvivl er den usselste, som man i nogen Egn af Danmark vil kunne paavise hos Almuen.

*) Thaarups danske Statistik. 1794. S. 530. „Man vilde maaskee undsee sig ved at nævne hvor høit den Sum, med Renter og Rentes Renter, er løbet op, som Hederne have kostet, om man kiendte den." Oluffsen anf. St. S. 121.

Den hele landoeconomiske Skildring, Forfatteren (S. 45—134) giver af Coloniemenighedens Tilstand, og som er den vigtigste og mærkeligste Deel af Bogen, er i høieste Grad sørgelig og nedslaaende; thi dens forud fremstillede Resultat, som klart nok belyses, er intet andet end dette: „at det Aar for „Aar gaaer mere tilbage med denne Menighed; og at Colo„nien, i det hele taget, arbeider paa sin egen Øde„læggelse og Undergang.“ Denne bedrøvelige, længe tilforn begyndte Synken er især dog indtraadt i Perioden fra 1818 til 1837. For med eet Blik at overskue dens hele sørgelige Skikkelse, behøver man kun at kaste Øiet paa den af Forfatteren S. 58 meddeelte Tabel. Denne viser at Folkemængden paa Alheden, som 1768 var 233 Mennesker, 1818 var steget til 409 og 1837 til 518 Mennesker; men at paa samme Tid var Forholdet imellem begge de sidste Aar, i Henseende til Colonisternes Qvægeiendom og Udsæd, følgende: 1818 eiede de 35 Heste, 222 Stude, 157 Køer og 1095 Faar; 1837 (med over 100 Mennesker flere) een Hest, 165 Stude, 86 Køer og 696 Faar. 1818 var Udsæden af Rug, Byg og Havre tilsammen 642 Tønde — 1837 kun 458 Tønder! — Denne Kiendsgierning er nok for at begribe, at det ei er uden Grund, naar Forfatteren antager det at være uundgaaeligt for Colonierne paa Alheden: „at inden føie Tid ville de til en saadan Grad være satte tilbage, at Mangel og Elendighed ville staae for hver Mands Dør, hvis der ikke i Tide med Kraft arbeides imod den alt mere og mere om sig ædende Kræftskade.“ (S. 59).

Alle de samvirkende Aarsager til denne Coloniens sørgelige og beklagelige Forfatning, har Forfatteren fremstillet med en Klarhed og Grundighed, der endog maa falde den i Landoeconomien ganske fremmede Læser tydeligt i Øinene. Det er Aarsager, som begynde lige fra Coloniernes Anlæg — et af de ufornuftigst indrettede Foretagender af lignende Art, man kan læse om — og uafbrudt vedvare og fortsættes lige indtil nærværende Tid *). At det maa gaae en saa uhensigtsmæssig, saa urimelig anlagt, til sig selv overladt Colonie, hvis Beboere

*) Jvf. ogsaa Oluffen anf. St. S. 120—22.

huusholde saa ilde, som det her beskrives, meget slet: er heller ikke mere end man kan vente sig. At de tre betydelige kongelige Skovplantninger, (Steendalgaards, Ulvedals og Frederiksplantagen, tilsammen 1230 Tønder Land) i Følge den Skildring, Forfatteren giver af samme p. 36—38, synes at være det eneste, som vil lykkes paa hele Alheden: er vel i det mindste en behagelig Undtagelse; men det formindsker ikke det sørgelige Indtryk, som Skildringen af en Menighed paa 500 Mennesker efterlader, hvilke — vist nok langt mere ved Statens, end ved deres egen Skyld — efterat have med deres Forfædre i 80 Aar fristet en kummerlig Tilværelse, der har kostet Statens Finantser meer end en halv Million, nu gaae Bettelstaven imøde. Saaledes er Billedet, som den nyeste fuldstændige Skildring i det 19de Aarhundrede giver os af Alheden og dens Beboeres Tilstand. Anm. troer paa Grund heraf, at Skriftets Natur og Indhold er af den Art, at det i høi Grad fortiener og maa vække alle Vedkommendes Opmærksomhed. h.

---

7. Præstøe Amt; beskrevet efter Opfordring fra det kongelige Landhuusholdnings-Selskab, af O. D. Lütken. Kiøbenh. 1839. 368 S. 8vo.

Det gavnlige Foretagende, at foranledige Udarbeidelsen, efter en vis Eenhed og Plan, af oeconomiske Beskrivelser over Danmark, efter Amterne, som det kongelige Landhuusholdningsselskab begyndte i Aaret 1826 med Veile Amt, er vel endnu ikke ganske nær ved at være sluttet. Dog ere nu, med de tre nyligen næsten samtidigt udkomne Amtsbeskrivelser, af Danmarks 19 Amter i Alt 13 beskrevne. Vi tør saaledes sikkert vente, at Selskabet ikke vil betænke sig paa at fortsætte og slutte et Foretagende, hvis Udførelse vel har været meget forskiellig, og ikke allevegne lige heldig; men om hvilket hverken Oeconomen, Statistikeren eller Historikeren for Alvor vilde kunne antage, hvad Hr. Lütken i Begyndelsen af sin korte, men meget læseværdige „Prolog eller Epilog" fremsætter som ironisk Tvivl:

„at det hele Foretagende maaskee havde overlevet sig selv." At vi nævne dets Interesse, selv for Historikeren, behøver vore Dage intet Beviis. Historien skrives ikke mere med udelukkende Hensyn til Kongerne, saa lidt som til Statsbegivenheder, Krige, Constitutioner, politiske Partier, m. m. Men ogsaa Nationerne, som store historiske Individer, og den hele humane, sociale, borgerlige, industrielle og literaire Cultur, ere blevne indlemmede i de Fordringer, man nu giør til en Statshistorie. At derfor ogsaa Agerbruget, som Hovedbasis for Danmarks Statsvelstand, maa blive en Gienstand, enhver grundig Historiker ikke kan undgaae at kiende, interessere sig for og tage Hensyn til, i ethvert Arbeide af nogen Universalitet over den danske Historie: maae vi antage for afgiort. Det er fra dette Synspunkt i Særdeleshed, ligesom tillige fra det almindelig-statistiske, at vi ansee det ovenanførte Skrift for at ligge indenfor den Kreds, hvortil disse korte Bidrag til historiske Literaturberetninger maae indskrænke sig. Vi maae overlade Skriftets Omtale og Bedømmelse fra den egentlige agronomiske Side til Andre; og indskrænke os til nogle almindelige Bemærkninger over det ovenomtalte Foretagende af Landhuusholdningsselskabet overhovedet, i Forening med nogle specielle Yttringer om Hr. Pastor Lütkens Bog.

Anm. troer med Grund at kunne antage, at det har været de skotske og engelske landoeconomiske Beskrivelser over Grevskaber og Districter i Storbrittannien, hvortil den berømte Stifter af Englands Board of Agriculture, eller Landvæsens-Commission, John Sinclair, var Ophavsmand, hvilke man har villet tage til Mønster for de danske Amtsbeskrivelser. En kort Udsigt over hine Værkers Beskaffenhed vil derfor ikke være overflødig paa dette Sted. Allerede før Sinclair i Aaret 1793 havde bevirket Oprettelsen af bemeldte, ved Parlementet stadfæstede, og af Statens Midler (men næsten uanstændigt ringe) understøttede Samfund eller Commission, havde han begyndt i Skotland at forberede sine mærkværdige store statistiske og landoeconomiske beskrivende Værker. Den første Grund for disse lagdes ved statistiske Sognebeskrivelser, som tilveiebragtes ved særskilte Beretninger fra Præsterne i Skotlands 848 Sogne.

Disse Beretninger indkom som Besvarelser af de Spørgsmaal, der efter et vist Schema tilsendtes enhver Sognepræst, og hvori ligesaa lidt noget væsentligt geographisk, statistisk og landoeconomisk Forhold var forbigaaet, som Sognenes antiquariske og historiske Mærkværdigheder, Folkets Charakteer, Sæder og Skikke (Antiquities; eminent men; character of the people; manners and customs, &c.) Resultatet heraf og af den mest ufortrødne Udholdenhed, hvormed Sinclair (bl. a. ved 23 Gange gientagne Circulairer, udsendte til Præsteskabet) drev Værket, var den ypperlige statistisk-geographiske Sognebeskrivelse over Skotland, grundet paa hine Beretninger, som Sinclair 1791—99 udgav i 21 Bind,[1]) et Arbeide, hvori henved 900 forskiellige Individer have deeltaget, og hvorom Sinclairs Søn og Biograf med Rette siger: „at maaskee aldrig har man paa eet Sted seet en „mere interessant Udstilling af forskiellige Talenter, end i de „originale Beretninger fra saa stor en Masse af Forfattere, „som enten Nationalaand, personligt Venskab, privat Indflydelse, Taknemmelighed eller utrættelig Paatrængenhed havde „fremlokket saa at sige paa een Tid."[2]) Det er ligesaa let begribeligt, at der endnu behøvedes et uhyre Arbeide, for at berigtige en Mængde af de modtagne Beretninger, og bringe Andre i læselig og nogenlunde eens Form; som at Følgen heraf, efterhaanden som Værket udkom, var Misfornøielse, ja endog offentlige Klager, af endeel Præster. Men dette var en snart forbigaaende Ubehagelighed. Arbeidets store Værd og Vigtighed i dets Heelhed vandt snart almindelig Erkiendelse; dets Virkninger vare i flere Retninger høist vigtige og gavnlige, ikke blot for hele Landet, men for Geistligheden i Særdeleshed; og bl. a. vakte det en saadan Opmærksomhed paa Præstestanden og paa mange skotske Præsters sørgelig indskrænkede Kaar, at dette gav Anledning til en Parlamentsact, der bestemte

1) Statistical Account of Scotland, drawn up from the communications of the Ministers of the different parishes, by Sir John Sinclair. Edinb. 1791—99. 21 Vol. 8vo.

2) Memoirs of the Life and works of the late Sir John Sinclair, by his Son the Rev. John Sinclair. Edinb. 1837. I. p. 22.

150 Pund St. om Aaret som den mindste Lønning for en Sognepræst af den skotske Kirke. Hvad Sinclairs skotske Land- og Sogne-Statistik i øvrigt virkede til at bringe saavel den videnskabelige Landoeconomie, som det statistiske Studium (der neppe endnu af Navn var bekiendt i England) i Opkomst i dette Land, var overordentligt; men kan her ikke berettes. Man kan med Rette betragte ham som den første Ophavsmand til statistiske Arbeider og Foretagender i Storbrittannien; hvor man dog egentlig først ganske nylig, ved Oprettelsen af et statistisk Selskab og ved offentlig Deeltagelse, har lagt Grunden til saadanne Arbeider i større Omfang, og i en fuldstændigere Udstrækning til alle Statens og Folkets Midler og Kræfter.

Samtidigen med dette store Foretagende blev John Sinclair sit Fædrelands Velgiører paa en ikke mindre udmærket Maade, ved at foranledige Oprettelsen af det ovenfor nævnte Landvæsens-Selskab, eller Landvæsenscommission. I hvor interessant end og Historien af dette for England yderst vigtige Instituts Stiftelse og Fremgang er, maae vi her forbigaae den; og bemærke allene den charakteristiske Omstændighed, at Sinclairs colossale Plan, at udvide de statistiske Sognbeskrivelse til den hele øvrige Deel af det brittiske Mornarchie, eller henved 10,000 Kirkesogne, dengang strandede allene paa den høie Geistligheds Betænkeligheder, ved at bringe Tienden og dens Ydelse i Kiærven til offentlig Undersøgelse og Forhandling i Selskabet og for Nationen. Da England saaledes kom til at savne det ypperlige statistiske Grund-Værk, som Sinclairs Patriotisme, Kraft og Udholdenhed havde bragt i Stand for sit Fædreland Skotland: søgte han at oprette en Deel af hvad derved tabtes, ved at tilveiebringe landoeconomiske Beskrivelser over de enkelte Provindser og Grevskaber i England; og det lykkedes ham. som Præsident for the Board of agriculture, at udføre dette Foretagende med de forholdsviis sparsomme Pengemidler (3000 Pd. aarligen), som Parlamentet havde tilstaaet hiint for Englands Nationalvelstand uberegnelig vigtige Samfund. Fremgangsmaaden, som herved fulgtes, var den, at han valgte i ethvert Landskab eller Shire den hertil dueligste Person, som var at faae, til efter et vist Schema at giøre Udkast til en oeco-

nomisk Beskrivelse over Districtet. Mærkværdig er Klagen over, at Parlamentet i det rige England havde tilstaaet saa ringe en Understøttelse til dette Foretagende, at Arthur Young siden har bemærket: „At hvad man kunde betale for enhver saadan Districtsbeskrivelse knap udgiorde saa meget, som en engelsk Kræmmer giver sin „Prøve-Rytter“ (a Shopkeepers rider) for tre Maaneders Reise.“ Udkastet blev trykt som Manuskript, og omsendt til endeel af de fortrinligste og kyndigste Landmænd i vedkommende Grevskab, for at forsynes med disses Bemærkninger og Tillæg. Efterat have modtaget og benyttet disse, udgav man de saaledes berigede og tildeels omarbeidede enkelte Beskrivelser (Reports) over en stor Deel engelske og skotske Grevskaber (under Titel: A general view of the agriculture of the County of —) Disse Beskrivelser ere imidlertid ikke blot landoeconomiske, men indbefatte, til Følge af den for samme opgivne, almindeligen fulgte Plan, en stor Mængde andre, skiøndt med Landvæsen og Landbrug i Forbindelse staaende Gienstande; f. Ex. ethvert Grevskabs geographiske Beskaffenhed; Landeiendommenes Natur og forskiellige Arter, Brugsmaade, Forpagtninger, Afgifter, Tiender, m. m.; Huse og Bygningsmaade; Jordeiernes Formuestilstand og Resourcer; Fabrikanlæg og Handel, i deres Forhold til Agerbruget; Canaler og Landeveie; Fiskeriet; Befolkningen; Fattigvæsenet; m. m. Under de egentlige Landbrugsgienstande forekomme naturligviis alle Hovedmaterier hørende til Agerdyrkning og Qvægavl, Jordforbedringer, Redskaber og Maskiner; Enge, Skove, Fælleder, Søer og Moseland; Jordforbedringer; Arbeidsløn; Qvægstammer, o. s. v. Enhver saadan Beskrivelse er tillige ledsaget med et Kort over det Grevskab, den omhandler, ligesom med oplysende Kobbere over Landbygninger, Agerdyrkningsredskaber, Qvægracer, m. m.

Det hele Sinclairske System gik saaledes, som heraf bliver synligt, ud paa, at bygge de almindelige theoretiske og practiske Grundsætninger for Landvæsenet, og de almindelige Beskrivelser over dets Tilstand i England, paa de nøiagtigste, paalideligste og fuldstændigste Erfaringer og Beretninger om Landbrugets og den jordbrugende Classes factiske Tilstand i hvert enkelt District af Riget. At en saadan Fremgangsmaade

med de uundgaaelige Mangler og Savn, den meer eller mindre i enkelte Tilfælde kan medføre, overhovedet er den bedste, eller rettere den eneste rigtige: har Erfaringen i Storbrittannien paa den mest glimrende Maade beviist; thi fra de Sinclairske oeconomisk-statistiske Skrifter, og fra Oprettelsen af Board of agriculture, datere sig egentlig de store og giennemgribende Forbedringer i det engelske Landbrug, som de sidste 40 Aar have medført; i Forening med den hele rige Literatur af gode eller fortrinlige Skrifter over enhver Green af Landvæsenet.— Vi ville endnu blot tilføie, at Sir John Sinclair — en Mand, hvis næsten ubegribelige Arbeidskraft og Virksomhed*) stod i det lykkeligste Forhold til hans Aandsevner, og hans fyrige Iver og Patriotisme — ingenlunde standsede ved Tilveiebringelsen af de her kortelig angivne specielle Materialier. Saasnart disse vare bragte til den fornødne Fuldstændighed, gik han over til Udarbeidelsen af almindelige systematiske og beskrivende Værker over det engelske og skotske Landbrug, (fornemmelig det sidste) hvilke han deels selv paatog sig, deels besørgede, under sit Opsyn, udførte ved Andre. Hertil høre f. Ex. hans System i Landvæsenet (Code of Agriculture) af hvis 5 Udgaver den anden

*) J. Sinclair var uden Tvivl — ved Siden af hans overordentlige praktiske Virksomhed som Landmand, (fra sit 16de Aar bestyrede han paa en udmærket Maade sine fædrene Godser, og virkede overordentlig meget for Agerdyrkning, Faareavl, Fiskeri, Uldhandel og Industrie i Skotland) som Parlamentslem i 30 Aar, Bestyrer af Board of agriculture i 40 Aar, og af alle de ovenfor opregnede statistiske Arbeider — en af de frugtbarste Forfattere, den engelske Literatur i det 18de og 19de Aarhundrede kan fremvise. Foruden en halv Snees store Værker, som ganske tilhøre ham selv, og foruden de store statistiske Skrifter, hvori han havde saamegen Deel, har han (efter en meddeelt Fortegnelse) i Aarene 1782-1835 ladet trykke 367 Smaaskrifter og Afhandlinger, for største Deel af stats- og landoeconomisk eller politisk Indhold; mest vedkommende Skotland; enkelte ogsaa over andre (f. Ex. diætetiske) Materier. Sinclair var en ivrig Forsvarer af de Ossianske Digtes Ægthed; hvorover han udgav en egen Bog. Han har ogsaa selv skrevet en Tragedie: »Fingal« i 5 Acter; og 1787 en Afhandling under den Titel: »General observations on the present political circumstances of the Kingdom of *Denmark*.«

1820) er oversat paa Dansk; en almindelig Beskrivelse over Landbrugets og Nationalvelstandens Tilstand i Skotland (General Report of the agricultural State and polit. circumstances of Scotland. 1814. 5 Vol.); en almindelig statistisk Beskrivelse over Skotland, bygget paa de enkelte Sognebeskrivelser (Analysis of the statistical account of Scotland. 1825. 2 Vol.) m. fl.

Anm. tør ikke med Bestemthed yttre sig om en Gienstand, hvori hans Stemme ei kan have Vægt nok; han vil allene henlede Sagkyndiges Opmærksomhed paa Spørgsmaalet: om det ikke havde været ønskeligt, at man fra først af i vort Fædreland havde fulgt en lignende Fremgangsmaade, som den ovenfor beskrevne; nemlig at foranledige Udarbeidelsen af korte statistisk-oeconomiske Sognebeskrivelser over hele Danmark, inden man gik over til Amtsbeskrivelserne? — Det forekommer Anm., uden at tale om den øvrige Masse af nyttige og interessante statistiske Materialier, som derved vilde være fremkaldt, at man, ved saadanne Forarbeider, vilde have lettet Arbeidet meget for dem, til hvis duelige Hænder man siden havde overdraget de enkelte Amtsbeskrivelser; ligesom man ogsaa derved kunde have bidraget til at berige disse med mangen nu savnet interessant Underretning, og overhovedet til at give disse Beskrivelser et for øget og udvidet statistisk Værd, ved Siden af det landoeconomiske. Mueligen vilde man ogsaa derved have bevirket, at en mindre Uliighed i de forskiellige Amtsbeskrivelsers Værd og Behandlingsmaade var opstaaet, end den, man nu, og vist ikke uden Grund, tillægger dem. Man kunde vel nævne adskillige Hindringer og Vanskeligheder, som denne Fremgangsmaade vilde have mødt; og man kunde forudsætte, at den vilde have forsinket Arbeidets Fuldførelse endnu mere, end det alt er skeet. Men Anm. antager dog, at var først Massen af de specielle Sognebeskrivelser tilveiebragt (og dette maatte vel, naar hele Foretagendet var indledet og begyndt paa eengang, i faa Aar kunne være skeet): da vilde, ved Hielp af dem og de Tillæg og Berigtigelser til samme, der efterhaanden kunde erhverves, Udarbeidelsen over de større Amts- eller Districtsbeskrivelser (man behøvede maaskee ikke overalt at have bundet sig til Amts-

grændserne) udentvivl være paaskyndet betydeligt. — Man finder vist nok, at det Kgl. Landhuusholdningsselskabs Præsidium (s. dets Fortale til Beskrivelsen over Veile Amt af C. Dalgas) har havt en noget lignende Plan; i det man 1821 udstedte Opfordringer til 142 Mænd i Danmark, som tildeels vare udseete efter indhentede Forslag af Amtmændene; men foruden at man erfarer, at en Deel af disse Opfordringer slet ikke besvaredes, og endeel Besvarelser ikke fandtes fyldestgiørende, seer man tillige, at det herved opnaaede Resultat overhovedet ikke opfyldte Hensigten eller de vundne Materialier vare tilstrækkelige; da man derefter overdrog de enkelte Mænd, til hvem Udarbeidelsen af de særskilte oeconomiske Amtsbeskrivelser, efter et Schema, indeholdende 29 Spørgsmaal, betroedes, at foretage Reiser, hver i sit Amt, „for at fuldstændiggiøre og berigtige de erholdte Data.“ (s. den ans. Fortale S. VII.) Saaledes vilde man vel fra een Side have udrettet lige saa meget, men fra flere Sider opnaaet et rigere Udbytte, ved at have udstedt de ommeldte Opfordringer, deels til Præsterne, deels til andre hertil duelige Mænd i hvert Pastorat.

Men, vilde man endog have udvidet Grændsen for de enkelte Districter til et Herred: da er dog Anm. af den Mening, at Planen for de opgivne Spørgsmaal, som nu have dannet Grundlaget, eller bestemt Formen og Indholdet af de hidtil udkomne Amtsbeskrivelser, med Fordeel kunde have været indrettet noget anderledes, mere systematisk ordnet, og mere fuldstændig schematisk; ligesom ogsaa omfattende adskillige Materier, som ikke blot have Interesse i Almindelighed for den ethnographiske og topographiske, men selv for den mere specielle landoeconomiske Statistik. Deriblandt vilde Anm. regne Almuens Charakteer, Sæder, Skikke, Levemaade, Klædedragt og Culturgrad; men ogsaa andre Gienstande, som slaae ind i Landbrugets og den agerdyrkende Folkeclasses Statistik, hvortil dog f. Ex. Populationsforholdene, Jordeiendoms Fordeling, Herregaardes og Præstegaardes Dyrkning, Hoveriet, Tiendevæsenet, Kroholds, Brændeviinsconsumtion, Korn- og Qvæghandel, Skatter og Afgifter i Forhold til Hartkornet, m. m. d. kan siges at henhøre. Virkelig er ogsaa Adskilligt heraf berørt eller om-

handlet i enkelte Amtsbeskrivelser; men mest kun tilfældigen, eller ikke fuldstændigt og fyldestgiørende for Statistikeren. Siger man: ikke for denne, men for Landoeconomen ere disse Beskrivelser egentlig bestemte; da maa Anm. deels atter henvise til de ved Sinclair fremkaldte skotske og engelske Districtsbeskrivelser, som i det mindste (thi herom kan ogsaa den mindre sagkyndige Læser dømme) have en mere systematisk Form, en bedre, lettere overskuelig Anordning af Stoffet, forud for de danske; deels maae vi yttre den Mening, at naar eengang et Foretagende af den Art, som de specielle oeconomiske Amtsbeskrivelser, iværksattes — et Foretagende, man ikke let eller snart tør vente sig gientaget i Danmark: da vilde dets Ophavsmænd endnu have forøget deres erhvervede Fortienester af Sagen, dersom en større statistisk og ethnographisk Fuldstændighed havde kunnet opnaaes. At oplysende Kobbere, eller i det mindste et efter Hensigten indrettet Kort over hvert Amt, havde ledsaget Beskrivelsen: vilde vel noget have forøget Bekostningen for Selskabet, men tillige betydeligt Værdien og Nytten af de danske oeconomiske Amtsbeskrivelser.

Det er meget langt fra Anm.'s Hensigt, med disse Bemærkninger at ville forringe noget af det Værd og den mangesidige Interesse, de her omhandlede Skrifter, om end ikke alle i lige Grad, besidde. Men han troer at kunne beraabe sig paa den almindelige Mening, ved at yttre: at netop de danske Amtsbeskrivelser, hvis Forfattere ikke alt for strengt og punktligt have indskrænket sig til de fra Selskabet opgivne Spørgsmaal, men medtaget og behandlet et og andet af de ovenanførte ethnographiske, eller andre mere almindelig statistiske og geographiske Materier, (f. Ex. de ogsaa i andre Henseender med megen Omhyggelighed bearbeidede over Hiørring- og Svendborg-Amt, ligesom den nylig udkomne over Bornholm) have vundet mest Bifald, baade hos Landoeconomer, og hos Læsere udenfor disses Classe. — Til saadanne Forfattere hører ogsaa Hr. Pastor Lütken; og Anm. troer, at Læsere af begge Slags ville være enige med ham i, at Beskrivelsen over Præstø Amt er en af de interessanteste og bedst udførte af dem, som

hidtil ere komne for Lyset. Forfatteren har vel fulgt den, vist nok overhovedet passende Orden, som Spørgsmaalenes Række medfører; men i det Hele behandlet Æmnerne med Frihed og Selvtænkning, og med en passende Livelighed i Foredrag og Fremstilling. Disse Egenskaber, i Forening med den gode Orden, den let overskuelige Sammenstilling, og den fra ufornøden Vidtløftighed befriede Korthed og Klarhed, der, uden Skade for Fuldstændigheden, hersker i Bogen, ville uden Tvivl skaffe den mange Læsere, endog udenfor de egentlige Landmænds Tal. Behandlingen af den geographisk-physiske Deel af denne Amtsbeskrivelse (S. 42—91) er særdeles ordentlig og fuldstændig udført; men en af Bogens vigtigste Fortrin, saavidt Anm. veed for de allerfleste hidtil udkomne Amtsbeskrivelser, er ogsaa netop den — om vi saa tør sige — i Sinclairsk Aand forfattede „Almindelige Udsigt over Præstøe Amt," der omtrent paa et Par Ark forudsendes den efter Spørgsmaalenes sædvanlige Rubriker indrettede specielle Beskrivelse. Denne statistiske Skizze er vel ikke udførlig, eller tilstrækkelig for den, der vilde søge en fuldstændig statistisk og ethnographisk Oplysning om Præstøe Amt og Beboernes nærværende Tilstand; men, betragtet som Indledning til en Bog, hvis egentlige Indhold skal være en landoeconomisk Beskrivelse, er den allerede meget værd; og vidner om Forfatterens klare og rigtige Blik for det Væsentlige og Magtpaaliggende i den statistisk-ethnographiske Skildring. Han har saaledes bl. a. ligesaa lidt forsømt at medtage Amtets Producthandel, Jordeiendommenes Deling, Skattevæsenet og Populationsforholdene, som Folkestammens physiske Charakteristik, eller Bidrag til Skildringen af Almuens Sæder, Levemaade, Klædedragt, Forlystelser, o. desl. Anm. kan ikke undlade at anføre et enkelt Sted, der særdeles har interesseret ham: „I „Høflighed overgaaes den sydsiællandske Bonde neppe af Nogen af de andre Provindsers Beboere. Selv i Vrede beskylder han sielden sin Modstander for Løgn; men nøies som oftest „med at sige: „det er feil, Du siger." Hans Sprog er „tydeligt og forstaaeligt; og skiøndt jeg selv er en Fyenbo, „maa jeg erklære det for en puur Fordom, at det bedste Danske

„skulde tales i Fyen, og navnligen i Odense.*) Derimod er „jeg tilbøielig til at troe, at Bondestanden i det sydlige Siælland og paa Møen taler bedre og mere forstaaeligt Dansk, „end Bondestanden i nogen af Danmarks øvrige Provindser og „Egne. Eder og Forbandelser høres sielden af Mænd, der „have traadt deres Børnesko. Paa Idiotismer har Bondens „Sprog heller ingen Mangel." o. s. v. (S. 24). Af de sidste har Forfatteren i et Tillæg S. 361—65 meddeelt en Samling, som dog udentvivl vilde kunne forøges med flere.

Forfatteren nævner selv sit statistiske Bidrag som „fragmentariske Bemærkninger;" men ethvert saadant er altid af Værdi, særdeles over en Egn af Danmark, der overhovedet endnu næsten er ubehandlet af Topographen og Ethnographen. Meget ønskeligt maatte det være, om Forfatteren af Præstøe Amts Beskrivelse kunde udvide sit Arbeide til flere siællandske Amter; og det saameget mere, som denne Forfatter, der er saa vel bekiendt med Fyen, ofte kan have Leilighed til at giøre interessante Sammenligninger imellem begge Provindser. h.

---

8. Cola de Rienzo, Tribun og Senator i Rom. En historisk Skildring af C. Paludan-Müller, Cand. i Theol. og Adjunct ved Odense Cathedralskole. Odense, 1838. 172 S. 8.

9. Undersøgelse om Machiavelli som Skribent, især med Hensigt til Bogen om Fyrsten. Et Forsøg i den høiere historiske Kritik, af C. Paludan-Müller. Odense, 1839. 127 S. 8.

Det er ikke ret mange Linier vi kunne anvende paa et rigt Stof til Bemærkninger; men vi vilde ikke tøve med at henlede Læserens Opmærksomhed paa to mærkelige og interessante Frembringelser i den nyeste danske historiske Literatur, som ved disse har modtaget en Berigelse, der sielden er bleven

*) Naar Talen naturligviis ikke er om Almuens, men om de mere dannede Classers Sprog, er maaskee dette allerede gamle Udsagn dog ikke blot Fordom.

den til Deel. Forfatteren af de ovennævnte Skrifter er allerede bekiendt som en skarp og grundig Forsker og Kritiker ved adskillige Undersøgelser og Afhandlinger, hvis Gienstande ligge indenfor den fædrelandske Histories Kreds *). Det maatte glæde Enhver, der kiendte ham af disse tidligere Arbeider, at see ham udvide sin Virken som Historiker til Formaal af almindelig europæisk Interesse; ikke saameget for paa denne Maade at hendrage Opmærksomheden hos en eller anden udenlandsk Lærd eller Literator paa danske Skrifter, hvilke dertil endnu næsten overalt behøve, først at blive tilgængelige ved Oversættelse; som fordi vi ansee det for særdeles gavnligt, ja nødvendigt for en høiere Udvikling af Historiographie og historisk Kritik i Danmark, at vore historiske Forfattere ikke altid indskrænke dem til Fædrelandet eller Norden allene.

Hr. Paludan-Müller har paa en Tid, da hans Arbeider og Undersøgelser i den danske Historie dog ingenlunde hvilede, med stor Udholdenhed og utrættelig Arbeidsomhed henvendt sine Studier til Italiens historiske Forhold i Middelalderen. Frugten heraf er bl. a. blevet en med omhyggelig Brug af Kilderne, og en deraf udsprungen Nøiagtighed og Fuldstændighed, udarbeidet Monographie over den ved sine patriotiske Phantasier, sin republicanske Ærgierrighed og Forfængelighed, ved sin korte, men glimrende Lykke og sit bedrøvelige Endeligt, bekiendte Folketribun og Senator i Rom Cola eller Nicola de Rienzo, hvis Levnet kaster saa klart et Lys over Italiens og særdeles Roms ulykkelige Tilstand i det 14de Aarhundrede. Det er bekiendt, hvorledes det under den Periode, da Pavernes Ophold i Avignon gav de mægtige Adelsslægter i Rom og Kirkestaten endnu friere Leilighed til, i deres rasende Partikamp om Magt og Besiddelse, at oprøre og sønderslide Staten, imedens Folket var givet til Priis for Borgerkrigenes, Lovløshedens og Tyranniets Lidelser og Elendigheder, lykkedes hiin af republicanske Erindringer fra Roms Oldtid begeistrede Mand af ringe Stand, at svinge sig op til politisk Betydenhed; i det

*) Saaledes hans Historie af St. Hans Kloster i Odense (1831); hans Undersøgelse om Harald Blaatands Lovgivning (1832); Biskop Jens Beldenaks Levnet (1836) m. fl.

han stillede sig midt imellem Paven, hvis verdslige Myndighed næsten var tilintetgiort, Aristokratiet, der indbyrdes bekæmpede sig selv og tyranniserede Almuen, og Folket, der var sløvet og demoraliseret ved en langvarig anarchisk Tilstand. Cola de Rienzo var vel oprindelig en Almuesmand, var som Dreng sendt af sine ringe Forældre ud paa Landet, og havde levet der som Bonde til sit 20de Aar; men han var af Naturen begavet med rigere og ædlere Evner, og ved disse i Stand til, baade at erhverve sig selv en ikke ubetydelig Grad af Dannelse, og at svinge sig op til høiere politiske Ideer og Planer. En vis Begeistring for Roms gamle Herlighed uddannede sig til et Stats-Ideal hos ham, hvis Realiserings Umulighed han ikke havde giennemtrængende Forstand nok til at indsee. Petrarks Kroning paa Capitolet 1341 gav hans Phantasie og Begeistring et afgiørende Stød. Han vilde gienføde det gamle Rom, for derved at frelse sine Medborgere fra Tyranniets og Anarchiets Rædsler, og hæve dem af den Afmagt og Elendighed, hvori de vare nedsiunkne. Han glemte kun, at de gamle Romere fattedes; og at der vel fandtes Ruiner af det gamle Rom som kunde udgraves og restaureres, men ikke en eneste levnet Grundvold af den romerske Stat, hvorpaa en ny Bygning kunde reises. Han havde mere Phantasie, end Klogskab, og var i sig selv en mere poetisk, end politisk Natur; hans første offentlige Fremtræden var ogsaa af saadan Art, at han af Adelsherrerne længe blev betragtet som en mere latterlig, end farlig Sværmer. Men han besad den altid betydende, ofte farlige Magt: Veltalenhedens; og endnu før Roms Magthavere ahnede nogen Fare, havde han bragt Folket i en saadan Giæring, at han omsider 1347 kunde forkynde en ny Tingenes Orden og reise Almuen i Rom til Opstand mod Baronerne; i det han, som Folkets Forsvarer mod Adelen, under Navn af Tribun lod sig sætte i Spidsen for den nye lovgivende og executive Magt, hvilken han dog altid, af Navn i det mindste, vilde underordne Kirkens og Pavens Herredømme. Det var allene Ulykkens grændseløse Maal, Folkets store Trang og Lidelse, og Mangel paa en tilstedeværende Overherre og central Regieringsmagt, der gav Colas Foretagende en saadan Kraft, skiøndt

han, efter egen Tilstaaelse, da han begyndte, neppe eiede 50 Gylden, at en heel Revolution foregik uden Modstand; og Cola kunde, med den strenge, blodige Retfærdigheds hævnende Sværd ramme endog mægtige Forbrydere og Voldsmænd, og paa en næsten vidunderlig Maade bringe, i det mindste en meget lovende Begyndelse til en bedre Tilstand tilveie. Men den mageløse Lykke, der fulgte hans første Skridt, kunde han — som næsten enhver Dødelig — ikke bære. Han var heller ikke selv i Stand til at erkiende, at hvad der manglede ham, var ikke Kraft og Begeistring, men politisk Indsigt, Erfaring og Klogskab. Da han begyndte at komme i Berøring saavel med Paven selv, og den pavelige Regiering, som med andre Statsmagter, udenfor Rom, maatte han derfor snart føle Savnet af hine Egenskaber. Hans pludselige Lykke vækkede ogsaa snart Forfængelighed, Pragtlyst og Bondestolthed hos den mægtige Almuesmand, der personligen ydmygede den fornemme Adel, imedens han for sig selv, sin Hustru og sin Slægt tilegnede sig fyrstelig Glands og Opvartning. Det var snart ikke Rom allene, hvis Forfatning Tribunen vilde afhielpe; han kaldte hele Italiens Stæder til at beskikke en almindelig Forsamling i Rom, for at ordne hele Landets Forfatning. Denne blev virkelig holdt med glimrende Pragt, uden at føre til de store Resultater, som Tribunens Manifest forkyndte: Roms og alle italienske Stæders Frihed og Uafhængighed, Romerfolkets Høihed over al jordisk Magt, og et italisk Monarchies eller romersk Keiserdømmes Fornyelse. At Cola selv med fyrstelig Pragt lod sig vie til romersk Ridder i Laterankirken, ja kort efter endog krone, som et Slags Imperator, hørte til de svagere Sider i hans Charakteer, og kunde i det høieste for en Tid smigre Folket, der i ham saae en verdslig Styrer, som det selv havde givet sig af dets egen Classe. At han ikke længe derefter lod Hovederne for de mægtigste romerske Adelsslægter fængsle ved et Giæstebud, og, under Paaskud af en Sammensværgelse imod hans Liv, besluttede deres Henrettelse; men, efterat have ladet dem i Dødsangest giøre deres sidste Skriftemaal, frigav dem, enten efter endeel Borgeres Forestillinger, eller af Frygt for Følgerne: var et falskt og vaklende politisk Skridt, der snart bragte

fordærvelige Følger for hans Magt. Det medførte et aabenbart Brud med Baronerne, der tyede til deres Borge paa Landet, satte sig der i Forsvarsstand, og unddrog ham al væbnet Bistand. Imidlertid havde Cola forjaget den pavelige Legat, men forstærket sig ved et formeligt Forbund med Kongen af Ungarn, der sendte ham 300 Ryttere; og det lykkedes ham (20. Novbr. 1347) seirende at afslaae et Angreb af Baronerne paa Staden, hvor de ved Lorenzo-Porten led et stort Nederlag og hvor allene af Huset Colonna sex yngre Medlemmer faldt. Men dette var egentlig hans Lykkes Spidse og hans sidste ret glimrende Handling. Forgieves giorde hans Forbundsven, Kong Ludvig af Ungern, med ikke ringe Magt, et Tog til Italien; og netop hans Forbindelse med denne Fyrste bidrog væsentlig til Tribunens Fald. En tøileløs romersk Adelsmand af Ludvigs Tilhængere, Greven af Minerbino, personlig Fiende af Tribunen og Ven af Huset Colonna, var, i Anledning af Kongens Tilnærmelse, kommen til Rom. Her opstod en Feide imellem Grevens Parti, forstærket af Huset Colonnas, og Tribunen, hvis Tropper bleve afslaaede i et Angreb paa Quarteret, hvor hans Fiender havde forskandset sig. Dette ene Tab bragte Folket til at lade dets Helt og Forsvarer i Stikken. Forgieves ringede Capitolets Stormklokke; Ingen samlede sig til at beskytte Tribunen. Cola vovede ikke at forsvare den faste Bygning med den leiede Styrke, han kunde byde over; han nedlagde sin Værdighed, og flygtede ind i Castellet St. Angelo, (16de Decbr. 1347).

Dermed var egentlig hans Rolle udspillet. Hans senere utrættelige og tildeels eventyrlige Forsøg paa at vinde den tabte Magt tilbage, ved Forbindelser i og udenfor Rom, indtil han 1350 blev fængslet af Keiser Carl i Prag, hvorfra han 1352 førtes til Avignon, maae vi her forbigaae. Petrark, der havde overvældet ham med Lovtaler, kaldte ham nu: „det ulyk„keligste af alle Mennesker; og, hvad der er Ulykkens yderste „Grad, skiøndt høist elendig, dog neppe værdig til Medlidenhed.“ Paa Capitolet, meente han, skulde Cola have søgt en ærefuld Død; i Stedet for et vanærende Fængselsliv i Bøhmen og Avignon. Vel frelste Clemens den Siettes Død, (6. Decbr.

1352) hans Liv; og Innocents VI. sendte ham endog følgende Aar til Italien, for at modarbeide en ny Folketribun, Frants Baroncello, der havde oprørt Almuen i Rom, og bragt Staden i sin Magt. Ikke uden Fortieneste, endog krigersk Hæder, viste Cola sig under disse nye Forhold; og bragte det saavidt, at han, udnævnt af Pavens Legat til Senator i Rom, i denne sin nye Værdighed under Folkets fornyede Jubel holdt sit Indtog d. 1. Aug. 1354. Men han var ikke mere Folkets Mand, og havde Romerne ikke engang forsvaret deres Tribun imod deres Tyranner, kunde man mindre vente sig, at de vilde opoffre noget stort for Pavens Senator. Den gamle Kamp med Ridderne og Baronerne begyndte; Cola de Rienzo var ikke meget heldig i Feiderne; og anvendte, som Herre i Staden, adskillige haarde og blodige Strenghedsmidler. Vel opnaaede han Pavens Bekræftelse paa sin høie Værdighed; men den kunde ikke beskierme ham. Der behøvedes kun en alvorlig Anstrengelse af hans Hovedfiender, af Husene Colonna og Savelli, for at reise en Opstand. Hans nærmeste Omgivning, Embedsmænd og Krigere, forlod ham; selv en Slægtning blev Forræder imod sin Velgiører; Almuen viste sig, som sædvanligt, vægelsindet og troløs imod sin af Lykken forladte Yndling. Selv hialp den til at storme hans Pallads, og at sætte Ild paa Portbygningen. Cola vilde forklædt redde sig; men blev kiendt af en personlig Fiende, der stødte ham sit Sværd giennem Livet, medens det omstaaende Folk roligt betragtede hans Drab, derpaa mishandlede hans Liig, slæbte det giennem Gaderne, og ophængte det, med afrevet Hoved, ved Fødderne udenfor Palladset Colonna. — Saaledes endte Cola de Rienzo sit Liv, fordi han 1400 Aar efter Cicero og August drømte om en romersk Republik eller et romersk Keiserdømme; og fordi han satte sin Lid til den Almue, hvis Velgiører han vilde være; uden at vide eller mindes, at den, der ikke har Kraft og Magt til at beherske Mængden, aldrig af den maa vente sig Troskab eller Erkiendtlighed, hvor Lykken vender Ryggen.

Det er dette mærkværdige Meteor fra det 14de Aarhundrede paa Roms og Italiens formørkede Himmel — en politisk Charakteer, af mere glimrende Effect i sin Fremtræden, end

af dyb og giennemtrængende Aandskraft, og en deraf udsprungen Indvirken paa Tidens historiske Forhold, som Hr. Paludan-Müller har fremstillet i et Skrift, der uden Tvivl — saavidt vi her have Kundskab om den italienske Histories Literatur — er det fuldstændigste, ligesom det mest kritiske og paa Kildestudium byggede Arbeide over denne Gienstand. Det giver os et fuldstændigt, umiddelbar anskueligt og nøiagtigt Billede af de forskiellige Optrin, som danne Colas politiske Liv; og det kan i det Hele, skiøndt Forfatteren selv i Fortalen yttrer beskeden Tvivl derom, regnes til de i betydende Grad objectiv-rene historiske Arbeider; i hvilke Forfatteren ikke selv ved enhver Leilighed stiller sig frem i sine udtalte Reflexioner, Domme, Grundsætninger, straffende Irettesættelser og berømmende Bifaldsyttringer, men overlader til Læseren selv at danne sig et Billede, ligesaa vel af Historieskriveren, som af de Begivenheder han fortæller, og de Charakterer, han fremstiller. Hr. Müllers Cola de Rienzo er et historisk Skrift af alvorligt Præg; og det vil mere interessere saavel den i Historien fortroligt indviede Kiender, som den, der med sand Kiærlighed og Tilbøielighed sysselsætter sig med historiske Studier, end det maaskee vil tilfredsstille dem, der kun for afvexlende Tidsfordriv ville tye hen til Historien, som til anden underholdende Læsning. Skiøndt ogsaa for den sidste Classe af Læsere maae Begivenhederne findes saa overraskende og afvexlende, og Colas Skiebne saa tragisk-mærkelig, at de ikke uden Deeltagelse kunne følge baade denne og hine. Men, uden at være ganske hiemme i Italiens Middelalder, blive vi altid mere eller mindre fremmede i Rom, paa de Avignonske Pavers og Cola de Rienzos Tid. Forf. har heller ikke ladet Læserne være uden fornøden Veiledning; men vi troe, at en noget længere Indgang til Bogen, hvori de italienske Forhold, i deres Almindelighed og i de nærmeste Specialiteter, vare noget mere belyste, end her dog alt er skeet, vilde, fra Hr. Pal. Müllers Haand, været endeel Læsere kiærkommen. — Med Hensyn til dette Skrifts Fremstilling og stilistiske Form, da vil Anm. nøies med den almindelige Bemærkning: at den meget er betinget af Fortællingens Objectivitet; men ogsaa bærer Præg af en efterhaanden sig udviklende og fremskridende Individualitet hos

Forfatteren, som upaatvivlelig — især om hans Productionskraft ikke i alt for høi Grad vil blive udtrættet og trængt til Side ved hans Tilbøielighed og fortrinlige Anlæg til den ægte, af Aand og af Sandhedskiærlighed ligemeget ledede Kritik — vil danne sig til en saadan Originalitet, som en Historieskriver behøver, der vil gielde noget ved og for sig selv i sit Lands Literatur. Man troe kun ikke, at vi her tale om Stiil og Sprog som noget tillært, noget, der kan erhverves ved rhetorisk Politur, og som derfor ogsaa kan afklædes et Skrifts Indhold. Vi tale om den stilistiske Form, der er et Gienskin af Forfatterens historiske Aand og Ideer; og der altsaa først indenfra danner sig tilligemed disse, og overhovedet antager et uadskilleligt Præg af den individuelle Charakteer, han, som Historieskriver, erhverver sig. — En saadan fremskridende Dannelse troe vi fortrinligen at bemærke hos Hr. M., og i det den vel endnu i Cola de Rienzos Levnet ikke overalt har affastet den Stoffets Byrde, som det netop for den grundigt forskende, kritiske og originale Historiker tidt falder vanskeligt at frigiøre sig fra: finde vi den, om endog i en anden Form og Retning, allerede mere udviklet i det Skrift, som hernæst skal omtales. Dermed vil Anm. dog aldeles ikke berøve hiint tidligere Arbeide noget af det ægte historiske Værd og den individuelle Interesse, som han maa tillægge det; og som forekommer ham at stige, jo mere fortrolig man bliver med Skriftet.

Det er en Gienstand, egentlig af langt høiere historisk og politisk Interesse, end Cola de Rienzos snart forbigaaende Bedrift og Navnkundighed — uagtet det nærmest kun gielder en Forfatter og et af hans allermindste Skrifter — som Hr. M. i sin „Undersøgelse om Machiavelli som Skribent" har behandlet. Ligesom Machiavelli er en af Italiens, vi kunne sige af det nyere Europas mærkværdigste og mest aandfulde Forfattere: saaledes have meget faa Bøger i den nyere Tid opnaaet en saa stor Navnkundighed, som Machiavellis lille Skrift „del Principe." Der gives i Særdeleshed meget faa eller ingen Skrifter af politisk Indhold, der kunne siges, i 300 Aar at have „fængslet den civiliserede Verdens Opmærksomhed." Ja, Machiavellis „Fyrste" er det eneste Skrift, der i saa langt et Tidsrum og

lige til vore Dage har været Gienstand for en Kritik og Polemik, hvori de meest aandrige Tænkere og Forfattere, selv Preussens store Konge, have deeltaget; og som, foruden andre videnskabelige og politiske Interesser, ogsaa har den, at ei engang meget kloge Hoveder have kunnet blive ret enige med sig selv, om Skriftets Indhold var Alvor eller Ironie. Forfatteren forklarer denne vedvarende, ja endnu ikke svækkede Interesse *) (hvori dog Skriftets særegne, Skarpsindigheden og Forstanden i høi Grad tiltalende Indhold og Form vist nok ei har ringe Deel) i øvrigt med Føie deraf: at den Lære, hvorom Debatten, og Machiavellis Skrift om Fyrsten, ligesom flere af hans politiske Værker, dreie sig, „have havt væsentlig Indflydelse paa „Europas, altsaa paa Menneskeslægtens Skiebne; og ligesaa „ofte som Menneskenes Mening om denne have vexlet, ligesaa „ofte maatte deres Dom om Machiavelli og hans Lære forandre sig." Dog antager han, at ligesom det forhen var især fra den moralske eller politiske Side man betragtede ham, „saa„ledes gaaer i vore Dage, da hans Politik langt fra har den „Vigtighed og Interesse, som den havde i vore Forfædres Tid, „hans Sag meer og mere over til Historikernes Forum;" og det er kun fra et historisk Standpunkt, at Forfatteren i dette Skrift vil betragte ham; det er „med fast Fod paa en nøiagtig „og kritisk drøftet Detailkundskab, at han, fra den høiere Kri„tiks Standpunkt vil opfatte og skildre Machiavellis aandelige „Natur i dens Forbindelse med hans Samtid." Dette kunde ikke skee, uden „at rydde Pladsen, der er opfyldt med Ruiner

*) Endnu i det sidste Decennium, og fra eet og samme Aar, kan baade den franske, tydske og hollandske Literatur opvise nye, hver paa sin Viis interessante og vel udførte Arbeider over Macchiavelli, hans Bog „om Fyrsten," hans Levnet og Charakteer som Statsmand og Skribent. [*A. F. Artaud:* Machiavel, son génie et ses erreurs. Paris. 1833. 2 Vol. 8. Gervinus: „Erläuterungen über den sittlichen, bürgerlichen und moralischen Charakter des Machiavelli;" (en Deel af Forf.s „Geschichte der florentinischen Historiographie"). Historische Schriften. 1833. S. 95—218. *Corn. Star Numan* diatribe in Nic. Macchiavelli Opusculum „del Principe" inscriptum. Trajecti ad Rh. 1833. 272. p. 8.]

af gamle Fordomme og Materialier til nye Meninger." Forfatteren har derfor i Skriftets 1ste Afdeling (S. 5—60) meddeelt en yderst sammentrængt Historie af Machiavelli efter hans Død; eller, med andre Ord, en Historie af tre Aarhundreders Meninger og Domme over Machiavelli og hans Skrifter, og saaledes ogsaa, for en stor Deel, af den Virkning, de have udøvet i Ideernes Rige, i Statslærens og Politikens Theorier, lige fra den samtidige florentinske Historieskriver Ben. Varchi indtil Dahlmann (Politik. 1. Bd. Gött. 1835) og Matter (Hist. des doctrines mor. & polit. Par. 1836—37).

Denne, ikke allene for Macchiavelli og hans Skrifters, men for de politiske Meningers Historie i den nyere Tid, vigtige og interessante Indledning, der indeholder Resultaterne af et langvarigt Studium, og man kan sige, af en heel Bogsamling over Macchiavelli, er udarbeidet med en sammentrængt og gedigen Korthed, der vidner om den fuldkomneste Fortrolighed med det hele overvættes vidtløftige Stof, og om en ypperlig kritisk Tact for de forskiellige Meningers Udspring og Motiver. Forfatteren har, efter Anm.s Mening, været heldigere i dette Arbeide, eller i Historien af Machiavellis Skrift, end i sin for 4 Aar siden udkomne Levnetsbeskrivelse af den udødelige Florentiner. Dette Skrift, hvori Grundighed og Nøiagtighed fremlyse som Resultater af det dybe og alvorlige Kildestudium, der tilhører vor Forf., kunde vel betragtes som en for adskillige Læsere fornøden Indledning til det sildigere kritiske Skrift over Macchiavelli og hans Bog om Fyrsten. Men, da Skriftets Form er biographisk, vente vi os hist en mere levende Fremstilling af Manden, hans Hændelser, Omgivelser, og hans hele menneskelige Individualitet. Mange af Trækkene findes vel i Skriftet, men stundom for svagt angivne, eller formeget umiddelbart fremstillede med Kildernes Ord. Det fattes noget af det Eiendomspræg, vi vente os hos enhver historisk Forfatter, i hvor objectiv endog hans Værks Charakteer er; og da Stoffet i Macchiavellis Levnet ligemeget tilhører Statsmanden og sin Tids classiske Skribent, fordrer det unegteligen, at hans Biograf i lige høi Grad maa forstaae den Konst, at sætte Læseren ind i Tidens politiske og i dens literaire Forhold og Charakteer. Dette

har ogsaa Hr. P. Müller giort; men i Biographien mere paa en Maade, hvorved Kildernes Stof ikke altid tilstrækkeligt er bearbeidet; og hvorved vi dog, ved Siden af en vis Tørhed i Skriftet, beholde en Fornemmelse af, at det ikke ganske er lykkedes Forfatteren at bringe et meget vidtløftigt Stof ind i en overalt harmonisk proportioneret Form; at de meddeelte Bidrag til at kiende Machiavel og forstaae hans Tid vel ved deres Indhold ere interessante for Historikeren, men ikke tilstrækkeligt, fuldstændigt og formrigtigt behandlede for den større Mængde af Læsere, for hvilke derfor den berømte Mand, ved denne Biographie, ikke bliver interessant nok.

I det nyere Skrift derimod sættes Læseren, uagtet den anvendte Korthed, med tilfredsstillende Klarhed og Fuldstændighed ind i alle de historiske Forhold, der vedkomme Sagen. Alt er saa giennemarbeidet og saa vel forberedet, at denne Indledning, der vil læses med livelig Interesse, endnu mere spænder Forventningen, hvormed vi gaae over til Skriftets anden og tredie Afdeling, som aabne os et nærmere Indblik i Machiavellis Forfatter-Charakteer, og dennes Sammenhæng med hans Samtid, efter Hr. Müllers egne Anskuelser. — Hvorledes disse forholde sig til saamange berømte og aandrige Forgængeres, og hvorledes vor Forfatter har løst den Opgave, at fremstille Florentineren som en aldeles antik og hedensk Charakteer midt i det christne Europa — en Charakteer, som ganske havde giennemskuet sin Tids Forhold og sit Fædrelands Ulykke og Fornedrelse, og kun saae Redningen i en Statsklogskab, der var i Stand til at skabe Italien en ny Selvstændighed og befrie det fra fremmede Magters fordærvelige Aag — dette maae vi overlade Læseren at giøre sig bekiendt med i Skriftet selv. Resultatet ligger i de faa Slutningsord, i hvilke Forfatteren har sammentrængt Elementerne til en historisk Apologie for den Mand, hvis Bog om Fyrsten det engang var Skik, at betragte som et Misfoster af den mest umoralske Klogt, i Forening med Snedighed og Falskhed: „Netop det Bedste i Machiavellis „Hierte bragte ham her (i Bogen om Fyrsten) til at tilraade „det Værste; thi fordi han elskede sit adsplittede, af Fremmede

„undertrykte og mishandlede Folk, ønskede han, at en af dets „egne Fyrster vilde gribe Tyranniet, som dengang ene kunde „frelse." h.

---

10. Die Sage vom Tell, aufs neue kritisch untersucht von Dr. Ludw. Häusser. Heidelb., 1840. 110 S. 8.

Behandlingen af den samme Gienstand, som denne tydske Forfatter har valgt til sin kritiske Undersøgelse, i nærværende Tidsskrift, (S. 45—111) kan ikke andet, end forhøie den Opmærksomhed, Yndere af den historiske Kritik ville skienke et nyt tydsk Skrift (Omarbeidelse af et academisk Priisskrift) over Sagnet om Vilh. Tell, der fremtræder saa kort efter Dr. J. L. Idelers (fra 1836, s. ovenfor S. 101). Sammenligningen imellem Dr. Häussers og den danske Forfatters Arbeide vil fra meer end een Side være interessant; og det saameget mere, som Ingen af begge, skiøndt samtidige, har kiendt eller benyttet den Andens Undersøgelser. Men denne Sammenligning fordrer netop, for at give sit egentlige Udbytte for Eftertanken og den videnskabelige Interesse, Læsningen af begge Skrifter; og vi maae derfor i Særdeleshed henvise danske Læsere, der nøiere ville prøve det Eiendommelige hos begge Forfattere, til Dr. Häussers Afhandling selv. Dermed, ville Nogle maaskee mene, er Sagen her let afgiort; men det er derfor ikke mindre vist, at en fuldstændig Analyse af Afhandlingen vilde føre til en for dette Tidsskrifts Læsere unødvendig Gientagelse af Materier, som allerede ere udviklede hos den danske Forfatter, og fordre mere Plads, end her for Øieblikket kan gives. Anm. maa saaledes nøies med en kort sammenlignende Fremstilling af begge Forfatteres Fremgangsmaade, og Angivelse af Dr. Häussers endelige Resultat.

Den danske Forfatter gaaer, som vi have seet, ikke meget udenfor en kritisk Udvikling og Prøvelse af det egentlige Sagnstof i Schweizer-Fortællingen om Tell: nemlig det, ved sin

forunderlige Overeensstemmelse med Saxos Eventyr om Palnatoke og Harald Blaatand, og flere mindre paa-agtede nordiske Sagafortællinger, allerede længe mistænkelige Skud af Æblet fra Sønnens Hoved; tilligemed sammes umiddelbare og nærmeste Følger. Dette Sagn forfølger han fra dets tidligste Fremtræden i Norden, til dets Optagelse i nogle Schweizer-Krøniker (hvorimod det savnes i de ældste Krøniker og i samtidige Beretninger om Schweizernes Opstand) og i den sildigere pragmatiske Historie af Schweiz; han giennemgaaer med udtømmende Fuldstændighed Sagnets sildigere Skiebne og Behandling af det 18de og 19de Aarhundredes Kritik; og han forsøger tilsidst en Opløsning af det ligesaa dunkle, som interessante Problem: hvorledes man skulde forklare sig, at et beviisligen nordisk Sagn, der allerede hos Saxo, som skrev ved Enden af det 12te Aarhundrede, henlægges i det 10de, næsten uforandret forefindes i Schweiz ved Udgangen af det 15de, og adskillige Decennier førend den ældste Udgave af Saxo udkom (1514). Med denne Opløsning (ved den fremsatte Hypothese om en gothisk Indvandring i Schweiz, allerede i det siette Aarhundrede) slutter den danske Forfatter, uden at gaae ind paa Spørgsmaalet: om Sagnet i dets ældste Skikkelse har været af mythisk eller historisk Oprindelse? — endnu mindre altsaa paa det Spørgsmaal: om Vilhelm Tell har været en historisk Person? hvilket sidste Forfatteren imidlertid (S. 73) tillægger en yderst svag Grad af Sandsynlighed.

Dr. Häusser gaaer derimod netop i første Afdeling af hans Skrift (S. 10—87) ud paa det, han kalder „Spørgsmaalets egentlige Kiærne;" nemlig Beviset for Tells virkelige Existents, og hans muelige Indflydelse paa Schweizerfolkets Befrielse. Sagnfortællingen om Tells personlige Skiebne („die Tell-Sage und ihre Einzelnheiten, in ihrer Entstehung und Ausbildung") behandler han tilsidst (S. 87—104), i større Korthed og mindre Fuldstændighed, end vor danske Forfatter. Dr. Häusser har upaatvivlelig Ret i, at det allene er ved hiin første Undersøgelse, man vil kunne komme til Overtydning, om „Tell-Spørgsmaalet overhovedet besidder nogen historisk Interesse, og i hvilken Grad." Nu maa han imid-

lertid her begynde med det samme, for Tells Existents lidet trøstelige Referat, som vi allerede kiende fra Hr. Schierns Afhandling: at begge de ældste, hver i sin Art værdifulde og paalidelige Kilder for Schweizeropstandens og Schweizerforbundets Historie ikke med et eneste Ord nævne Landets nationale Helt og Frihedsstifter. Talen er nemlig om den samtidige Munk Johann fra Winterthur, 1) [der i sin Ungdom selv havde seet Hertug Leopold af Østerrige paa hans Flugt efter Slaget ved Morgarten (1315) igiennem Winterthur, „tanquam semimortuus nimia præ tristitia"] og om Conrad Justinger 2), hvis Levetid omtrent falder ind i den næste Generation efter hine Begivenheder, da han allerede 1391 var Skriver ved Raadet i Bern; 1420 begyndte paa det ham af den bernske Regiering overdragne Hverv, at skrive denne Fristats Krønik, som han sluttede med bemeldte Aar; og døde 1426. Dr. Häusser føier hertil endnu den Bemærkning, at en skiøndt sildigere, dog gammel og god tydsk Annalist Mutius, fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, (Pistorii Scr. R. Germ. Vol. III.) der omstændeligt og meget tydeligt efter ældre Kilder har beskrevet de østerrigske Landfogeders overmodige Despotie, Opstandens Udbrud, Edsforbundets Oprettelse og Slaget ved Morgarten, heller ikke veed noget af Tell og hans Bedrift at sige. — Det er derimod paafaldende, at en Forfatter i Tydskland røber større Mangel paa helvetisk Literatur, end vi have i Kiøbenhavn paa det Kgl. Bibliothek. Man seer bl. a., at Dr. Häusser ikke har benyttet Originaludgaven af Justingers Krønike (s. p. 16), eller den med ypperlige Anmærkninger udstyrede Schnellerske Udgave af Melchior Ruß; saa lidt som det gode Tidsskrift „Der schweizerische Geschichtforscher." Efterat Forfatteren dernæst har søgt at bestemme det Forhold, hvori de ældre, samtidige Schweizerkroniker staae til de 100—120 Aar yngre (Melchior Ruß, Joh. Stumpf, Petermann Etterlin og Ægid. Tschudi) og de sidstes historiske Charakteer og Værd; og efterat have meddeelt Tell-Sagnet med disse Krønikers egne Ord: udvikler han de Afvi-

1) S. ovenfor, i Cand. Schierns Afhandl. S. 72.

2) Ovenfor S. 71.

gelser og Modsigelser i Sagnets Fortælling, som man finder hos dem; og søger endelig at begrunde Oprindelsen til den pludselige Fremkomst og Indfletning af Sagnet i hine sildigere Kröniker ved de schweizerske Folkeviser om Forbundets Stiftelse og hvad dermed stod i Sammenhæng; om hvilke Viser Forfatteren antager, at de i det mellemliggende Tidsrum (nemlig det 15de Aarh.) have dannet sig, og optaget baade Traditionen om Tells Person og Sagnet om hans Pileskud. (Jvf. Schiern. S. 75). I et 3die og 4de Capitel af Skriftets første Afdeling (S. 65—73 og 74—86) giennemgaaer han i Korthed Kritikens Drøftelser af Tell-Sagnet og dets Forsvarere; og meddeler et Resultat af Undersøgelsen over Vilhelm Tells Existents og hans Forhold til Landets Befrielse. — Dette Resultat gaaer vel ud paa: at en saadan Mand maa antages at have været til; og støtter dette fornemmelig paa det af Hr. Schiern, som mistænkeligt, uberørte Tingsvidne af 114 Mænd i Uri 1388: at de endnu havde kiendt Tell. Men hertil, og til den rimelige Formodning, at Tell maa have foretaget sig et eller andet, hvorfor man holdt det for Umagen værd, at erindre ham 1388, da hans personlige Tilværelse allerede blev kaldt i Tvivl, indskrænker sig ogsaa hos denne Forfatter det eneste, Historien tør tilegne sig af et Navn, som Sagnet har giort saa berømt. „Af historisk Betydning er hverken Tell, eller hans Handling; efterdi den sidste er historisk ubekiendt.“ Hvorledes han i Folkets Mund og hos senere Krønikeskrivere har opnaaet den Vigtighed og den poetiske Glands, der længe hvilede over hans Navn — dette, siger Forfatteren S. 80, er intet historisk, men et Nysgierrigheds-Spørgsmaal; hvilket han imidlertid ogsaa, til Opbyggelse for de Nysgierrige, S. 81—86, paa Gisningens Vei har søgt at løse; imedens han tillige (S. 82, i Anmærkningen) ret skarpt og klart viser: at selv naar man vilde antage hele Tell-Sagnet for Sandhed, sætter det dog Sagnets Helt i et ganske lidt ærefuldt Lys. Men videre, end til Gisningens Element i Historien, bringer Forf. det heller ikke; og videre vil neppe Nogen kunne drive det, endog kun for at udbringe Dr. Häusers Resultater: „En ubetydende, ubekiendt Person, en eller anden lidet bemærket, ikke

meget ærefuld Handling, har, ved Hielp af den patriotiske Enthusiasmus, naaet en Anseelse, som de ikke havde fortient, og som derfor heller ei var bleven dem til Deel paa den Tid, da der kæmpedes for Schweizerfriheden. — Tells Handling mod en eller anden østerrigsk Foged har til sin Tid i en lille Kreds vakt noget Opsyn; men den var ikke bleven bekiendt i hele Landet, ja, som man seer, neppe engang i alle tre Urkantoner; thi hverken Handlingen selv, eller den, der havde udført den, opnaaede noget Slags Indflydelse, der var værd at omtale, paa Schweizerfolkets Frihed." (S. 86).

Tilsidst, i Skriftets anden Afdeling, S. 87—101, giennemgaaer Forfatteren i større Korthed, og mindre fuldstændigen end Hr. Schiern, det egentlige Sagnstof i Fortællingen om Tell, saavel Pileskuddet og dets Forbindelse med Sagnfortællingen hos Saxo, som de øvrige, reent uhistoriske og usandsynlige Partier af Tell-Sagnet. Hans i 4 Artikler gientagne Slutnings-Resultater (S. 102) „at Vilhelm Tell ingen historisk Betydning har; at han ikke var Schweiz's Befrier (hvilket ogsaa allerede den næste Generation efter ham kaldte i Tvivl); men at Efterkommernes Patriotisme, ved Foranledninger, som vi nu ei mere bestemt kunne paavise, have giort hans Navn til et Symbol for schweizersk Tapperhed og Frihedskiærlighed," m. m. have vi tildeels allerede fremhævet i det Foregaaende. — Anm. kan til Slutning ikke undlade at giøre opmærksom paa den væsentlige Forskiel imellem Hr. Schierns og Dr. Häussers Behandling af Æmnet, i Følge hvilken den sidste nærmest betragter Tell, som historisk Skikkelse i Schweizerforbundets Oprindelse; derfor ei heller kan bringe det længere end til den svage Skygge-Existents, han nu, efter Kritikens nyeste Arbeider, har tilbage; og dog heller ei i dette Punkt, ved Savnet af enkelte Kilder (f. Ex. Schnellers Udgave af Melchior Ruß) har udtømt Stoffets Undersøgelse; hvorimod den danske Forfatter, der fornemmelig har underkastet Sagnet i dets Heelhed en kritisk Behandling, øiensynligen har bragt det langt videre, end Dr. Häusser, i at bevise dets reent eventyrlige eller uhistoriske Natur. Thi ved den større Mængde af Gientagelser og Variationer af Sagnfortællingen efter nordiske Kilder, som Hr.

Schiern har kiendt og sammenstillet, har han unegteligen bragt det til fuldkommen Evidents: at ligesaa lidt i dette Tilfælde den selvsamme Begivenhed kunde tildrage sig i **Danmark** (under Harald Blaatand), i **Sverrige** under den mythiske Tid (Vilkina-Saga), i **Norge**, to Gange (Schiern S. 50. 53) i **Wilster-Marsk** (sammest. S. 57) og i **Schweiz**: som Signes og Habors Kiærlighed og Død kunde foregaae paa 10 eller 12 forskiellige Steder i Norden. (s. Nyerups Udg. af Kæmpev. III. 403—408).

h.

Literaire Noticer og Efterretninger

1.

Udgivelsen af et Diplomatarium danicum og et Regestum diplomaticum.

Det Kongel. Videnskabernes Selskab besluttede i Aaret 1828 at forberede og besørge Udgivelsen af et Værk, der skulde indeholde en chronologisk Oversigt og Indholdsangivelse af saadanne i Trykken bekiendtgiorte Actstykker, indenlandske og fremmede, som angaae Danmark, danske Forhold og Personer indtil Aar 1660. Selskabet udnævnte i dette Øiemed en Comittee, bestaaende af Conferentsraaderne **Engelstoft** og **Werlauff** og Professor **Kolderup-Rosenvinge**, som skulde føre Tilsyn med Arbeidet, hvilket, for saavidt det bestod i at uddrage Indholdet af de enkelte Actstykker, blev overdraget flere yngre, dertil skikkede Videnskabsmænd. Dette Arbeide fortsattes i en Række Aar; og da man i Aaret 1836 var kommen til den Overbeviisning, at et for den fædrelandske Historie ikke mindre gavnligt, ja uundværligt Værk er et dansk Diplomatarium, eller en ligeledes chronologisk Samling af nøiagtige Aftryk af de hidtil enten ganske utrykte, eller adspredte og meer eller mindre ufuldkomment bekiendtgiorte Hoved-Diplomer, Kongebreve, Tractater, og andre offentlige Documenter og Brevskaber, der vedkomme den danske Stat: saa besluttede Selskabet i bemeldte Aar, saaledes at forbinde begge disse nationale og historiske Foretagender, at begge bleve givne under den samme Commissions Tilsyn og Bestyrelse; men at Regestum diplomaticum, som det allerede længe forberedede Arbeide, først blev fremmet saavidt, at Trykningen deraf i det mindste kunde begynde, inden man foretog sig det andet Værks Udgivelse. Man fandt det i den Anledning tienligt, at forøge ovenmeldte Commission med flere Medlemmer; og Selskabet udvalgte dertil Geheime-Archivarius, Etatsraad **F. Magnusen**, Justitsraad, Professor **Molbech**

og Professor Madvig. Den saaledes forøgede Commission foretog sig først, deels at blive enig om en Plan for begge de omtalte Værkers Redaction og Udgivelse, hvilket i det Væsentlige er skeet, og navnligen, med Hensyn til Diplomatariet saaledes, at Planen for det første kun er lagt for Diplomer indtil Aar 1400; deels baade at paaskynde Arbeidet for det danske Regestum diplomaticum, og at besørge det udvidet til en endnu større Fuldstændighed ved Benyttelsen af flere, og deriblandt mange mindre bekiendte og paa-agtede Kilder. Dette Arbeide er nu saavidt fremmet, at omtrent 300, tildeels vidtløftige Værker, hvori Diplomer og Documenter af ovenmeldte Natur findes trykte, ere giennemgaaede, og disse Actstykker (henved 12,000 i Tallet) saaledes extraherede, som Værkets Plan medfører, samt Extracterne for en Deel bragte i chronologisk Orden. Dette sidstnævnte Arbeide, ligesom ogsaa tildeels Extraheringen, har været overdraget den af sit Skrift „Danmark i Middelalderen 1ste Hefte" fordeelagtig bekiendte Cand. H. Knudsen, Copiist i det Kgl. Geh. Archiv. Commissionen for bemeldte to historiske Nationalværkers Udgivelse tør saaledes have Haab om, at Trykningen af det danske Regestum diplomaticum i Aar, og maaskee alt i tilstundende Foraar, vil kunne begynde. Værkets Størrelse tør man antage, vil blive omtrent 100 Ark i stor Quart-Format, og Trykningen at kunne fuldendes i en Tid af et Par Aar.

2.

Samlinger af udenlandske Archiver til Danmarks Historie under Kong Frederik den Tredies Regiering.

Under en med Kongelig Understøttelse foretagen Reise i Udlandet i Aarene 1836—38 har Hr. Mag. P. W. Becker fundet Leilighed til i det kongelige svenske Rigsarchiv i Stockholm og det nederlandske Rigsarchiv i Haag, at tage Afskrifter af en stor Deel hidtil ubenyttede Documenter til Oplysning i den danske Historie, fornemmelig bestaaende af Rapporter fra de svenske og hollandske Ministre og andre diplomatiske Agenter ved det danske Hof, under Kong Frederik den Tredies Regiering. Disse Breve, der kaste meget Lys over Danmarks Deeltagelse i Europas Anliggender, og især over dets Forhold til Nabomagterne i det nævnte Tidsrum, faae en forøget Vigtighed som en Kilde til Kundskab om det danske Hofs og den danske Stats daværende Tilstand, om Landets statistiske Forhold, om Handelen, Krigsmagten, Næringsveiene og Sæderne. De indeholde ikke faa Oplysninger, som man forgieves søger andensteds, og selv der, hvor de kun stadfæste det tidligere Bekiendte, kunne de undertiden være af Vigtighed som officielle Beretninger af Øievidner.

Flere udenlandske Forfattere have i den nyere Tid ved Hielp af lignende Kilder betydeligen forøget og berigtiget det historiske Stof; og blandt

dem ogsaa, med særdeles Interesse for vort Fædreland, Sverriges yndede og heldige Historieskriver, Professor A. Fryxell, i sine interessante, med megen Omhu og Skiønsomhed udgivne „Handlingar hörande till Sveriges Historia, ur utrikes Archiver samlade," af hvis 3 udkomne Bind de To første allene indeholde Uddrag af danske Ministres Raporter fra det svenske Hof i det 17de Aarhundrede, samlede i det Kgl. danske Archiv. — Til vor Historie er denne Art af Kilder endnu lidet benyttet; og da tillige den valgte Periode af den danske Historie overhovedet kun er lidet bearbeidet, vil en Samling, som den af Mag. Becker bebudede, saameget mere kunne giøre Regning paa Interesse i og udenfor Danmark. Man tør i øvrigt vente sig, at Udgiveren, (som har beregnet Værkets Størrelse til to Bind i stor Octav, hvert paa 35 Ark, hvis Priis tilsammen vil blive over 7 Rbdlr.), i at vælge Materialet til sine Uddrag vil følge en kritisk og velgiørende Sparsomheds Lov; da Gesandtskabsberetningen af den Art (hvilke vi dog ikke, med Udgiveren, ville kalde Actstykker) ofte indeholde meget overflødigt, unyttigt eller for længe siden bekiendt Stof; heller ikke sielden løse og upaalidelige Efterretninger. Imidlertid bebuder han, at ville give „de vigtigste Breve in extenso;" andre i Udtog, og Alt i dansk Oversættelse. Oplysende Anmærkninger og et Register over Personer og Stednavne ville forøge disse Samlingers Brugbarhed. Det 1ste Bind tør ventes at udkomme i Aaret 1840.

3.

En ny Beskrivelse over Randers.

Da den 1804 udkomne, med fortient Bifald optagne „chorographiske og oeconomiske Beskrivelse over Randers Kiøbstad," af Justitsraad S. A. Stadfeldt, allerede længe har været ude af Boghandelen, og Forfatterens høie Alder ikke tillader ham at tænke paa en ny Udgave eller Bearbeidelse: agter Amtsfuldmægtig C. Olsen i Randers, med Forfatterens Samtykke, at lægge det Stadfeldtske Værk til Grund for en ny Beskrivelse over Staden Randers, hvortil han længe har samlet Materialier. Skriftet er bebudet at skulle udgiøre 30 til 40 Ark i stor Octavformat. Det vil udkomme hefteviis, og Bogen komme til at bestaae af to Afdelinger: en archæologisk-historisk og en topographisk-statistisk; hvortil Forfatteren vil føie et Diplomatarium, og et Aftryk af det gamle Skrift: „Randers March" (ɔ: marche), et Slags meget tarvelig Beskrivelse over Randers paa Vers af Præsten L. N. Randrop fra 1698, udgivet 1769 af J. M Wintmølle.

4.

Den danske Stats Geographie og Statistik af A. Baggesen.

Det vil interessere flere, end de Militaire, at Capitain Baggesen (bekiendt bl. a. af flere militair-historiske Bidrag i Tidsskriftet „Militairt Repertorium,“ 4de, 5te og 6te Bind) har bebudet Udgivelsen af et Arbeide over „den danske Stats Geographie og Statistik, især til Brug for Militaire,“ som i en Størrelse af omtrent 20 Ark i stor Royal Format vil holde Middelveien imellem et udførligt Værk og en Haandbog. Forfatteren vil „ikke blot fremstille Fædrelandets Tilstand fra det physisk- og politisk-geographiske Standpunkt; men tillige fremhæve de topographiske og hydrographiske, statistiske og krigshistoriske Forhold og Data;“ nærmest vel for den Militaire, naar han betragter Landet som Krigsskueplads; men derhos tillige paa en Maade, der maa giøre Værket brugbart for Enhver, som ønsker sig en let tilgængelig og paalidelig Kundskab om Fædrelandet i statistisk og geographisk Henseende, og efter de nyeste Forhold. Savnet af en hertil passende, nogenlunde fuldstændig Haandbog har længe været meget føleligt; og man tør her love sig det paa en tilfredsstillende Maade afhiulpet. Om begge Dele vidner den talrige Subskription paa meer end 500 Exemplarer, som Forfatteren alt har opnaaet.

Tillæg og Rettelser.

S. 219. I Anledning af de her meddeelte Dimensioner af Glimminge Steenhuus, kan tilføies: at, efter senere indhentet Underretning, er Huset udvendigen 50 svenske Alen langt og 22 Alen bredt; Høiden er fra Jorden til Taget 25 Alen; fra Jorden til Gavlspidserne 39 Alen; Kielderrvaaningen er 7 Alen høi; 1ste Etage over Kielderen har samme Høide; anden Etage er 6½, og øverste eller 3die Etage 4½ Alen høi.

S. 368. Lin. 10, maa læses: „Etatsraad Hans Nansen, hvis Fader [2]) havde været“ o. s. v. Ved Slutningen af Noten 2 (som hører til Ordene „hvis Fader“) tilføies: „Sønnen var den fierde“ (Præsident).

S. 286. Note 2, tilføies Sidetallet 1315.

S. 410. Lin. 19, „Beboerne“ læs: Barbererne.

S. 422. Note 1, Lin. 2, „Handling“ læs: Landsting.

Den
danske historiske Forening
1840.

(Fortegnelsen er sluttet den 15de Marts.)

Correspònderende Medlemmer
udenfor Danmark.
(I den Orden, hvori de ere optagne.)

E. G. Geyer, Professor i Upsala, Ridder af Nordstiernen.
H. Reuterdahl, Dr. theol., Bibliothekar og Adjunkt ved Lunds Universitet, Medlem af Lunds Stifts Consistorium.
C. G. Brunius, Professor i den græske Literatur ved Lunds Universitet.
A. Cronholm, Adjunkt i Historien ved Lunds Universitet.
G. Munthe, Capitain i den Norske Armee.
J. Aal, Eier af Næs Jernværk, Ridder af Danebrog.
F. C. Dahlmann, Hofraad, Professor, Ridder af Guelfe-Ordenen.
G. H. Pertz, Archivraad og Archivarius i Hannover.
J. M. Lappenberg, Dr. jur. Archivarius i Hamborg.
J. Voigt, Professor i Königsberg, Ridder af Danebrog.
G. C. F. Lisch, Archivarius og Bibliothekar i Schwerin.
W. Bohmer, Professor ved Gymnasiet i Stettin.
L. Giesebrecht, Professor ved Gymnasiet i Stettin.
G. C. F. Mohnike, Consistorialraad og Præst i Stralsund.
John M. Kemble, Esq., M. A., London.
Rich. Garnett, M. A., Custos ved det brittiske Museums Bibliothek.

I Holsteen.

N. Falch, Etatsraad, Dr. og Professor ved Universitetet i Kiel.
A. L. J. Michelsen, Dr. jur., Professor i Historien i Kiel
P. C. D. Paulsen, Dr. jur., Professor i den danske Ret i Kiel.
J. Asmussen, Dr. philos. Subrector ved den lærde Skole i Kiel.

Ordentlige Medlemmer.*

Hans Kongelige Høihed Kronprinds Frederik Carl Christian.

Kiøbenhavn.

Adler, J. G., Geheime-Etatsraad, Stats- og Cabinetssecretair, m. m.
Agerskov, Studiosus juris.
Alberg, E. M., Cand. jur. og Cancellist i det d. Cancellie.
Allen, Cand. theol.
Andersen, Cand. Chirurgiae.
Anger, C. J., Cand. theol.

Baggesen, A., Capitain i Generalstaben.
Bang, O. L., Etatsraad, Professor og Dr. Med.
Bang, P., Professor og Bankdirecteur.
Bardenfleth, F. Løvenørn, Kammerherre, Oberstlieutenant m. m.
Bartholin, Ch., Cand. philos. og Lærer i Historie og Geographie.
Bauditz, A., Studiosus theol.
Bechmann, R., Cand. philos.
Becker, Th., Cand. philos., Redacteur af Bladet „Dagen“.
Bergsøe, A. F., Cand. juris.
Bielke, R., Cand. juris og Kammerjunker.
Birch, B., Studiosus juris.
Blechingberg, O. C., Justitsraad og Høiesteretsadvocat,
Boiesen, S., Postsecretair.
Bondesen, J., Studiosus theol.
Bornemann, F. C., Licent. juris, Adjunct ved det juridiske Facultet.
Bornemann, J. A., Cand. theol.
Boye, A. E., Secretair.
Brandt, Cand. philos.
Brorson, C. F., Professor, Sognepræst i Kiøbenhavn.
Bruun, E., Capitain ved Artilleriet.
Bruun, P. D., til Asmildkloster, Høiesterets-Assessor.
Bræstrup, C. J. C., Etatsraad og Politiedirecteur.
Bröchner, J., Cand. philos.
Brøndsted, P. O., Geh. Legationsraad og Professor, m. m.
Bølling, J. A. Cancellieraad og Bibliotheksecretair, m. m.

*) De i Fortegnelsen med * betegnede Medlemmer ere saadanne, der have tegnet sig for dobbelt eller høiere Contingent.

Casse, A. L., Lic. Juris., Landsoverretsassessor.
Christens, Studiosus theol.
Clausen, H. N., Professor og Dr. theol.
Clausen, Justitsraad og Contoirchef.
Clauswitz, F., Geh. Legationsraad og Notarius publicus.
Cold, M., Polytechniker.
Collin, J., Conferentsraad, Deputeret for Finantserne, m. m.
Collin, E., Assessor auscultans og Secretair.
de Corrêa Henriquez, Commandeur, Kgl. Portugisisk Chargé d'Affaires.

Dahlerup, D. H., Capitain i Sø-Etaten.
Danckwart, Geh. Legationsraad, Depeche-Secretair i udenl. Depart.
Danneskiold-Samsøe, C. Greve af, Postdirecteur.
Deichmann, J., Cancellieraad og Boghandler.
Dreier, Dr. juris., Landsoverrets-Assessor.
Døllner, C. E., Reserve-Chirurg ved Sø-Etaten.

Eberlin, P. J. A. C., Høiesteretsassessor.
Engelstoft, L., Conferentsraad, Professor og Ordens-Historiograph.
Engelstoft, C. T., Dr. og Prof. theol.
Eschricht, D. F., Dr. og Prof. med.
Ewerløf, F. A., Kgl. Svensk og Norsk General-Consul.

Fabricius, F., Bibliothekssecretair, m. m.
Forchhammer, J. G., Dr. og Professor.
Friedenreich, D. W., Professor, m. m.
Friedenreich, J., Handelsbogholder.
Friedenreich, P., Cand. theol.

Gad, P. C. S., Præst ved Trinitatis Kirke.
Gamst, H., Mechanicus, Stænder-Deputeret.
Giemzøe, Portraitmaler.
Gislason, Cand. philos.
Gottschalch, H. C. M., Cand. Chirurg. og practiserende Læge.
Grundtvig, N. F. S., Præst ved Vartou Hospital.
Gudenrath, S. J., Capitain, Assistent hos Kongens Foged.
Høegh-Guldberg, O. C., Justitsraad og Høiesteretsadvocat.
Guldbrandsen, Studiosus theol.
Gundorph, H., Cand. theol., Underbibliothekar ved Univ. Bibl., m. m.
Gøtsche, Cand. philos.

Haagen, C. W., Bankdirecteur, Stænder-Deputeret.
Hald, J. C., Secretair i Landhuusholdnings-Selskabet, m. m.
Hambro, J., Hofraad.
Hambro, C. J., Grosserer.
Hansen, A. N. Grosserer.
Hansen, C. P. M., Dr. Medicinæ.
Hansen, J. O., Etatsraad, Medlem af Univ. Directionen, m. m.
Hansen, V, Studiosus theol.

Heiberg, J. L., Professor, Dr. philos., m. m.
Helsted, Historiemaler.
Hersleb, C. F., Cand. philos.
Hertz, H., Cand. juris.
Hohlenberg, M. H., Dr. og Prof. theol.
Holck, J. E., Justitsraad og Renteskriver.
Holm, C. F., Etatsraad, Assessor i Statsgieldsdirectionen, m. m.
Holst, H. P., Cand. philos., Lærer ved Landcadet-Academiet.
Hornbeck, H. B., Dr. medicinæ og Landphysicus.
Hvidt, E., Assurance-Mægler.
Høegh, H., Volonteur under Rentekammeret.
Høst, A. F., Boghandler i Kiøbenhavn.
Høxbro, S. Studiosus philos.
Høyen, N. L., Professor, m. m.

Jacobsen, Cand. theol.
Jacobsen, P. V., Landsoverrets-Assessor.
Jahn, Lieutenant af Infanteriet.
Jenssen, Major.
Johnsen, V. F., Etatsraad, Medlem af Statsgieldsdirectionen.
Ipsen, L., Cand. juris, Lærer ved Landcadet-Academiet.
Juul, Studiosus Juris.
Juul-Rysensteen, Baron, Kammerjunker, m. m.

Kalco, H. P., Krigsassessor.
Kierullf, A., Cand. Juris.
Kirstein, C. L., Etatsraad, Committeret i Rentekammeret.
Klee, F., Cand. jur., Fuldmægtig under Gen. Postdirectionen.
Klein, H. C., Boghandler i Kiøbenhavn.
Kloss, F. Th., Marinemaler.
Knudsen, H., Copiist ved det Kgl. Geh. Archiv.
Koefoed, H. J., Etatsraad, Gen. Auditeur, m. m.
Kongslev, T., Conferentsraad, Deputeret i Rentekammeret, m. m.
Krag, W., Kammerjunker og Secretair i udenl. Departement.
Krüger, F. V., Cancellieraad, Casserer ved den almindelige Enkekasse.

Langball, A., Kgl. Fuldmægtig.
Lange, M., Etatsraad, Cancellie-Deputeret.
Lange, Studiosus theol.
Larsen, J. E., Professor Juris.
Levy, M. M., Dr. med. og Reservelæge.
Liebe, Candidatus juris.
Lind, P. E., Cand. theol.
Lindorff, F. G., Kongelig Fuldmægtig.
Lund, C., Etatsraad, Committeret i Rentekammeret.
Lund, J. C., Landsoverrets-Assessor.
Lundbye, J., Landskabsmaler.
Luno, B., Bogtrykker.

Madvig, J. N., Dr. og Professor, Universitetsbibliothekar, m. m.
Magens, A. F., Cand. philos.
Magnusen, F., Etatsraad og Geh. Archivarius.
Mansa, F. V., Dr. med. og Divisions-Chirurg.
Mansa, J. H., Capitain.
Marckmann, J. W., Præst.
Martensen, H. L., Licentiat og Lector i Theologien.
Molbech, C., Justitsraad, Professor ved Universitetet, m. m.
Molbech, C. K. F., Studiosus philos.
Moltke, C., Greve af, Kammerherre, Deputeret i Rentekammeret.
Moltke, H., Greve af, Kammerherre og Høiesterets-Assessor.
Moltke-Rosenkrantz, Kammerherre, Baron og Hofchef.
Momme, Dr. med. og Bataillons-Chirurg.
Monrad, C. E., Kammer-Assessor.
Mourier, Landsoverrets-Assessor.
Müller, L., Licent. theol.
Müller, J. C., Dr. med., Professor og Stabschirurg.
Mundt, J. H., Etatsraad og Borgemester.
Münter, B., Dr. theol., Hof-Prædikant m. m.
Muus, H., Etatsraad.
Muus, L., Told-Controleur.
Mylius, J. J, til Rønningesøgaard i Fyen.
Mynster, J. P., Dr. theol., Biskop over Sicællands Stift, m. m.
Møller, C., Cand. theol.
Møller, J. C. J. H. Gundelach, Professor og Overchirurg.

Nebelong, Architekt.
Newe, Studiosus theol.
Nielsen, F., Cand. philos.
Normann, C. T., Dr. juris., Landsoverretsassessor.

Olrik, Studiosus juris.
Olsen, F. C., Overlærer ved Metropolitanskolen.
Olsen, O. N., Major og Divisionsqvarteermester.
Oluffsen, H. F. M., Lieutenant ved H. M. Kongens Regiment.
Owen, J., Grosserer.

Petersen, F. C., Dr. og Professor, Provst paa Regentsen.
Petersen, N. M., Registrator ved det Kgl. Geh. Archiv.
Petersen, N. N., Cand. juris.
Philipsen, C. J. A., Cand. philos.
Pingel, C., Dr. phil., Assistent ved det Kgl. naturhist. Museum.

Raasløff, Cand. juris.
Raffard, J. A., Præst ved den reformeerte Menighed.
Rafn, C., Etatsraad.
*Rantzau, A. C. P, Greve af, til Breitenburg, Geh. Statsmin. m. m. (II.)
Raphael, J., Silke- og Klædekræmmer.

37*

Rask, H. C., Cand. theol.
Rasmussen, Cand. philos.
Reedtz, H. C., Kammerjunker og Secretair i udenl. Departement.
Reitzel, C. A., Universitets-Boghandler.
Riise, J. C., Classelotterie-Inspecteur.
Rinck, J., Grosserer.
Rindom, P. C., Kammer-Assessor, Hovedcasserer ved det Kgl. Theater.
Ring, L., Landsoverretsprocurator.
Rosenvinge, L. Kolderup-, Etatsraad, Professor og Dr. jur.
Rosenørn, O., Cand. juris.
Rothe, C., Høiesterets-Assessor.
Rørdam, Cand. theol.

Sager, H. C., Cand. juris og Bagermester.
Schack, Fr., Secondlieut. ved 1ste jydske Inf. Regiment.
Scharling, C. E., Dr. og Prof. theol.
Scheel, A. W., Dr. og Prof. juris.
Schiern, F., Cand. juris.
Schmidt, L. H, Cand. philos.
Schmidt-Phiseldeck, C. F., Kongelig Fuldmægtig.
Schouw, J. F., Professor, Stænderdeputeret.
Schönheider, J. F. G., Rentekammer-Directeur, m. m.
Schönheider, U. A., Contre-Admiral og Deputeret i Admiralitetet.
Seidelin, C. L., Reservechirurg ved Sø-Etatens Hospital.
Sivertsen, Cand. phil. og Stipendiarius Magnæanus.
Simonsen, A. C. A., Cancellist i Generalitetet.
Simonsen, L., Studiosus theol.
Smidt, Edv. F., Lieutenant ved Kongens Livcorps, m. m.
Sommer, A. G., Dr. med. og Reservechirurg.
Sporon, P. C., Etatsraad og Kammeradvocat.
Stein, S. A. W., Professor, Dr. med. og Regimentschirurg.
*St. Priest, Alexis, Greve af, Kgl. fransk Minister i Kiøbenhavn.
Strunck, Studiosus medicinæ.
Svane, L., Mægler.

Thiele, J., Professor, Secretair ved Konst-Academiet, m. m.
Thomsen, A. P., Etatsraad, Justitiarius i Landsoverretten.
Thomsen, C. J., Justitsraad, Direct. ved det Kgl. Konstmuseum, m. m.
Treschow, F. W., Etatsraad og Generalfiskal.
Tryde, E., Stiftsprovst og Sognepræst til Vor Frue Kirke.
Tscherning, Premierlieutenant

Unsgaard, J., Etatsraad, Committeret og Kammersecr. i Rentekammeret.
Using, T. Algren-, Landsoverrets-Assessor, Stænderdeputeret.

Vedersøe, H., Kongelig Fuldmægtig.
Velschow, H. M., Professor.
Viborg, C., Professor, Veterinairskolens Forstander.

Werlauff, E. C., Conferentsraad, Overbibliothekar, m. m.
Winge, N., Etatsraad, Postdirecteur, m. m.
Winstrup, L. A., Architekt.
Wolff, J. Copiist under Gen. Postdirectionen.
Worsaae, J. J., Cand. philos.
Worsaae, P. M., Cand. philos.

*Yoldi, Alfonzo d'Aguirre, Greve af, Overkammerjunker, m. m. (II.)

Zarthmann, C., Capit. i Sø-Etaten, Adjutant hos H. M. Kongen, m. m.
Zøylner, H. N., Theehandler i Kiøbenhavn.

Ørsted, A. S., Conferentsraad og Cancelliedeputeret.

Siællands Stift.

Helsingør.

Borries, Grosserer.
Bretton, L. P., Baron og Toldkæmmererer.
Bugge, P. C. F., Justitsraad og Toldkæmmererer.
Engelsen, Assistent ved Øresunds Toldkammer.
Fischer, P. C., Sognepræst og Slotspræst til Kronborg.
Gad, K., Skibsklarerer.
Gløerfeldt, B. V. W., Assistent ved Øresunds Toldkammer.
Gradmann, G. A., borgerlig Raadmand.
Holten, N. A., Conferentsraad, Direct. ved Øresunds Toldkammer, m. m.
Knudsen, N. J., Etatsraad og Toldkæmmererer.
Lassen, L., Kammerraad, Toldinspecteur.
Linstow, Oberstlieutenant.
Marcussen, Consul.
Mazar de la Garde, Cancellieraad og Postmester.
Müller, Regimentschirurg.
Olrik, J. B., Cancelliraad og Byfoged.
Olrik, H. H., Controleur ved Øresunds Toldkammer.
Platou, Ch. T., Justitsraad, Casserer ved Øresunds Toldkammer.
Prosch, H. G. M., Justitsraad, Toldkæmmererer.
Rogert, C. G., Cancellieraad, Raadmand.
Sneedorf, H. G., Capitain og Toldinspecteur.
Steenberg, Apotheker.
Steenfeldt, J. A., Etatsraad, Borgemester, Stænderdeputeret.
Thomsen, H. B., Regimentsquarteermester.
Weise, J. M., Justitsraad, Translateur ved Øresunds Toldkammer.
Wessel, C. G., Justitsraad, Controleur ved Øresunds Toldkammer.
Zeiner, F., Kammerraad, Stempelforvalter ved Øresunds Toldkammer.

Roeskilde.

Fritz, G, Raadmand.
Hansen, C., Kammerraad og Stiftsskriver.
Heering, Fuldmægtig.
Hertz, H. P. B., Sognepræst til Vor Frue Kirke.
Liebe, G. J., Cancellieraad og Hospitalsforstander.
Svane, Farver, Stænderdeputeret.
Sveistrup, Capitain.
Thortsen, C. A., Dr. philos., Overlærer.
Walløe, J. J., Procurator.

Ringsted.

Benzon, N. L. C., Provst og Sognepræst.
Harhoff, C. J. Ch, Justitsraad, By- og Herredsfoged.
Heilmann, C., Kammerraad og Consumptions-Inspecteur.
Krag, G. A., Kammerjunker og Amtsforvalter.
Krebs, J. H. K., Krigsraad og Districtslæge.
Moltke, F., Capitain og Consumptionscasserer.
Müller, Forst-Candidat.
Schiødte, J. G., ordineret Catechet.
Smidt, C. C., Major og Postmester.
Wengel, H. J, Apotheker.

Soroe.

Bondesen, J. M. G., Cand. theol.
Hansen, C. A, Adjunct ved Academiet.
Henrichsen, Lector ved Academiet.
Hiort, P., Lector ved Academiet.
Ingemann, B. S., Lector ved Academiet.
Müller, J. Paludan-, Adjunct ved Academiet.
Rothe, L. A., Lector ved Academiet.
Waage, G. H., Dr. theol., Etatsraad, Director ved Academiet.
Wegener, Lector ved Academiet.

Slagelse.

Andersen, C. P., Adjunct ved den lærde Skole.
Elberling, C. W., Mag. art., Rector ved den lærde Skole.
Møller, H. C., Cand. med. & chirurg., practiserende Læge.
Whitte, H. A, Mag. art. og Overlærer ved den lærde Skole.

Vordingborg.

Aagaard, Assessor, Eier af Iselingen.
Dorph, P., Adjunct ved den lærde Skole,
Fabritius-Tengnagel, til Petersgaard, Godseier.
Lange, F. O., Dr. philos. og Overlærer.
Lassen, C., Lieutenant og Toldinspecteur.
Suhr, J. O., Rector ved den lærde Skole.

I andre siællandske Stæder*) og paa Landet.

Aldewelt, J. C., Sognepræst i Bloustrød.
Barfoed, Provst og Sognepræst i Farøe.
Becker, P. W., Mag. Art., Sognepræst i Kiøng.
Beyer, A, Sognepræst i Vester-Egede.
Birch, D. Seidelin, Provst og Sognepræst i Store Heddinge.
Brasen, J. A., Provst og Sognepræst i Karrebek.
Børresen, Sognepræst i Næsby ved Sorø.
*Carlsen, H., Kammerjunker, til Gamle Kiøgegaard. (II.)
Clausen, E. T., Lic. theol., Sognepræst i Gimlinge.
Dons, C. A., Adjunct ved Herlufsholms Skole.
Dorph, J., Sognepræst i Vigersted.
Duus, P. Sognepræst i Vemmeløv.
Engelbreth, W. F., Consistorialraad, Provst og Sognepræst i Lydersløv.
Ernst, J., Sognepræst til Sønder-Jernløse.
Estrup, H. F. J, Dr. phil., Etatsraad, til Kongsdal.
Fangel, J. C., Sognepræst i Tikiøb.
Fenger, F. Lic. theol., Sognepræst til Liunge og Braaby.
Flemmer, H. M., Dr. phil., Rector i Frederiksborg.
Glahn, H. C., Cand. theol., Udby.
Hahn, J. G. B., Sognepræst til Hyllested.
Hansen, P., Sognepræst i Slangerup.
Hansen, Forstcandidat paa Valløe.
Hansen, Cand. theol., paa Cathrineberg.
Holm, J., Licent. theol., Sognepræst til Holsteinborg.
Holsøe, L. C., Sognepræst til Frederiksberg og Hvidoure.
Holten, H., Sognepræst i Skuldeløv.
Ibsen, J. D., Sognepræst i Lyngbye.
Jensen, J. Ch., Sognepræst til Rorup og Glim.
Johnsen, Sognepræst i Sengeløse.
Jørgensen, J. B., Sognepræst til Nykiøbing og Rørvig.
Kaarsberg, H. B., Sognepræst til Græse og Sigersløv-Vester.
Königsfeldt, Adjunkt ved Frederiksborg Skole.
Larsen, J. H., Professor, Dr. theol. og Sognepræst i Holbek.
Lautrup, J. H., Provst og Sognepræst i Hammer.
Limkilde, C. G., Dr. philos.. Sognepræst i Skielskiør.
Lorck, L., Sognepræst til Hvedstrup og Flynge.
Lund, Sognepræst til Munkebiergby.
Mellerup, D. F., Provst og Sognepræst i Greve.
Müller, Jer., Dr. phil., Sognepræst til Veiby og Tibirke.
Mynster, C. P. H., Sognepræst i Valløbye.
Møhl, K. C., Sognepræst i Ølstykke.

---

*) Hvor kun et enkelt Medlem findes.

Neergaard, J. T., Provst og Sognepræst i Hillerød.
Nielsen, C., Sognepræst til Kallehauge.
Nørgaard, Sognepræst til Oustedt.
Olrik, C. M., Provst for Slagelse Herred, Sognepræst i Corsør.
Plesner, C., Provst og Sognepræst i Lidø og Smørum.
Rasmussen, N. P., Sognepræst til Pedersborg og Kindertofte.
Rode, J. N. H., Cancellieraad, Birkedommer og Stiftsskriver ved Vallø Stift.
Salomon, Cand. theol., Vester-Egede.
Scavenius, G. B., Kammerjunker, til Giorslev og Klintholm, Stænderdep.
Scavenius, J., Herre til Basnæs.
Smith, J. F. P, Cand. theol.
Solberg, A C., Capitain, Fredensborg.
Sonnesen, Godsforvalter paa Taarnholm.
Spang, N. J., Sognepræst i Udbye.
Steenberg, J. F., Cancelliraad, Stiftslæge ved Vallø.
Storm, H. P. J., Stiftspræst ved Vallø.
Tauber, F. B., Sognepræst til Eiby og Dalby.
Thalbitzer, Proprietair, til Cathrineberg.
Theil, Proprietair, til Langebeksgaard ved Præstøe.
Thestrup, P. M., Provst og Sognepræst til Tølløse.
Thisted, J., Sognepræst til Gyrstinge.
Thorkilsen, C., Sognepræst i Sørbymagle.
West, J. B. Sognepræst i Hellested.
Willemoes, Sognepræst i Herfølge.
van Wyllich, P. W., Sognepræst i Neskelsøe.
Wøldike, P. R., Sognepræst i Taarnby paa Amager.

Moen.

Meincke, C. H. L., Justitsraad, Byfoged i Stege.
Rasmussen, Forvalter paa Marienborg.
Smith, D., Provst og Sognepræst i Stege, R. af D.

Fyens Stift.

Odense.

Abrahamson, J. N. B., Oberstlieutenant, Generalkrigscomm., m. m.
Esbensen, A., Dr. med.
Høegh-Guldberg, O., Lieutenant ved Cavalleriet.
Hansen, H. P. K., Adjunct ved Cathedralskolen.
Hempel, S., Cancellieraad og Raadmand, Stænderdeputeret.
Kalckar, Dr. theol., Overlærer ved Cathedral-Skolen.
Lewetzau, Oberst og Regimentschef.
Lüttichau, H. H., Kammerj., Overauditeur og Herredsfoged.
Müller, C. Paludan-, Adjunct ved Cathedralskolen.
Schøller, Major og Kammerjunker.
Sick, Adjunct ved Cathedralskolen.

Nyborg.

Busch, Boghandler.
Posselt, H., ordineret Catechet.
Schiern, N. F. B., Justitsraad og Amtsforvalter.

I andre fynske Stæder og paa Landet.

Agerbech, H., Sognepræst til Espe.
Bagger, W. F., Sognepræst til Tanderup.
Bille-Brahe, P., Greve af, til Brahesminde, Kammerherre, m. m.
Bruun, H., Agent og Stænderdeputeret i Assens.
Corfitzen, Borger og Smedemester i Svendborg.
Faaborg, E., Fuldmægtig i Bogense.
Friborg, Godseier, til Skovsgaard.
Hasle, C. M., Sognepræst i Faaborg.
Heiberg, C. A., Sognepræst i Lunde.
Hoskiær, D. Cand. theol., paa Hvedholm.
Jessen, J. M., Boghandler i Svendborg.
Jørgensen, Procurator, Holkenhavn.
Knap, B. H., Sognepræst til Brahetrolleborg.
Langkilde, til Juulskov, Proprietair og Stænderdeputeret.
Lassen, J. A., Provst og Sognepræst i Overndrup.
Laub, H. O. C., Sognepræst til Rysslinge.
Lund, J. N., Sognepræst i Tommerup.
Mule, U. C., Sognepræst i Nørre-Lyndelse.
Plesner, U. A. Provst og Sognepræst til Humble paa Langeland.
Rasmussen, L. A. F., Sognepræst til Steenstrup og Lunde.
*Rewentlow, D. C. E., Greve af, til Brahetrolleborg. (II.)
Rohmann, J. B., Sognepræst til Rønninge.
Seidelin, B. P., Consistorialraad, Sognepræst i Dreslette.
Simonsen, L. S., Vedel-, til Elvedgaard, Professor og Dr. med.
Wilhielm, Sognepræst i Snøde paa Langeland.
Wind, Hofjægermester, til Sanderumgaard.
Ystrup, V., Sognepræst til Longelse paa Langeland.

Lollands og Falsters Stift.

Lolland.

Aarestrup, C. L. E., Cand. med., practiserende Læge i Saxkiøbing.
Aggerup, C., Cancelliraad og Birkedommer, Pederstrup.
Blechingberg, Sognepræst til Maibølle.
Bloch, H. C., Sognepræst til Vixnæs.
Dahlerup, C., Sognepræst til Øster-Ulslev.
Fibiger, Tiendecommissair og Forpagter paa Berritsgaard.
Friderichsen, Kammerraad og Landmaaler, paa Fuglsang.
Hansen, Skolelærer og Kirkesanger i Saxkiøbing.
Holst, C. M., Sognepræst til Errindlev og Olstrup.

Hoskiær, Provisor paa Apotheket i Nakskov.
Hviid, H. C., Stiftsrevisor i Maribo.
Jespersen, H. A., Sognepræst i Uttersløv.
Knuth, F. M., Greve af, til Knuthenborg.
Møller, R. Dr. theol., Biskop over Lollands-Falsters Stift.
Raben, Julius, Greve af, Auscultant i Rentekammeret; Bramslykke.
Ravnkilde, Byfoged og Birkedommer i Saxkiøbing.
Rosenkilde, J. H., Sognepræst til Vester-Ulsløv.
Rosenkrantz, G., Kammerjunker og Baron; Kiærstrup.
Rosenørn-Lehn, H. C., Kammerh., Baron, t. Guldborgland, Stænderdep.
Schade, J., Cand. theol., Ourebygaard.
Sidenius, K., Kiøbmand og Stænderdeputeret, Maribo.
Thierry, Forvalter ved Grevskabet Hardenberg-Reventlow.
Wichfeld, H., Kammerherre, til Engestofte Stamhuus, Stænderdep.
Winding, Sognepræst til Taars.

Falster.

Berg, J. L., Adjunct ved Nykiøbing Cathedralskole.
Eriksen, Skolelærer i Thingsted.
Giesing, H. J., Sognepræst til Torkildstrup.
Jespersen, Stiftsfuldmægtig i Nykiøbing.
Jessen, G., Stiftsphysicus i Nykiøbing.
Laub, Bogtrykker i Nykiøbing.
Matzen, J. S., Cancellieraad, Districtslæge i Nykiøbing.
Pontoppidan, E. P., Justitsraad og Birkedommer.
Rosendahl, E. P., Rector ved Nykiøbing Cathedralskole.
Schierning, L. J. N., ord. Catechet i Nykiøbing.
Smidt, H. J., Adjunct ved Nykiøbing Cathedralskole.
Stampe, Kammerraad og Godseier, til Skiørring.
Troiel, O. S., Adjunct ved Nykiøbing Cathedralskole.

Aalborg Stift.

Fogtmann, N., Dr. theol., Biskop over Aalborg Stift.

Aarhuus Stift.

Aarhuus.

Blache, H. H., Rector ved Cathedralskolen.
Bruun, J. W., Cand. philos., Boghandler.
Elmquist, Overkrigscommissair, m. m.
Fleischer, H. A., Justitsraad, Borgemester, Stænderdep.
Holmstedt, Adjunkt ved Realskolen.
Jespersen, J. W., Dr. med., practiserende Læge.
Knudsen, K., Adjunkt ved Cathedralskolen.
Müller, J. Paludan-, Biskop over Aarhuus Stift.
Nielsen, K. C., Rector ved Realskolen.
Røgind, J., Adjunct ved Cathedralskolen.

Randers.

Borgen, B., Rector.
Drechsel, Cand. juris, paa Amtscomptoiret.
Hundrup, F. A., Adjunct ved den lærde Skole.
Nyegaard, J. B., Procurator.
Olsen, Ch., Amtsfuldmægtig.
Schiønning, F., Consistorialraad, Provst og Sognepræst.
Stadfeldt, S. A., Dr. juris, Justitsraad.
Timm, M. F. U., Overauditeur og Reg. Quarteermester.

I andre Stæder og paa Landet.

Aagaard, U. C. F, Kammerraad, Amtsforvalter i Ebeltoft.
Bie, J., Sognepræst til Udby-Neder og Kastberg.
Blicher, St. Steensen, Sognepræst i Spentrup.
Blicher, H. B., Sognepræst til Vithen.
Blichfeldt, H. F., Capellan, til Mørcke og Hviilsager.
Briem, J. G. G., Sognepræst til Kousted og Raasted.
Budtz, B. C., Sognepræst til Thorsager og Bregnet.
Carlsen, J. G. S., Sognepræst til Dalby-Neder.
Dahlerup, M. H. L., Provst og Sognepræst i Gierlev.
Fabricius, J. O., Capellan i Harlev.
Grove, C. H., Sognepræst til Trige og Ølsted.
Lund, N. B., Sognepræst til Øster-Torslev,
Magnussen, B., Provst og Sognepræst til Lyngaa.
Nyegaard, Justitsraad, Eier af Stenalt Gaard.
Saaby, C., Sognepræst til Lading.
Schmidt, C. A., Sognepræst til Haslund og Ølst.
Silfverberg, Fr., Lic. theol., ord. Catechet i Skanderborg.
Worm, P., Sognepræst til Christrup og Hornbek.

Viborg Stift.

Viborg.

Ahlefeldt-Laurvig, F. W. F., Greve af, Dr. juris, Stiftamtmand.
Blechingberg, O. G., Landsoverretsassessor.
de Bretton, F. E., Baron og Landsoverretsassessor.
Eberlin, F. U A. C., Landsoverretsassessor og Herredsfoged.
Erslev, A., Overlærer ved Cathedralskolen.
Guldberg, Fabrik-Entrepreneur.
Hasselbalch, F. D., Rector ved Cathedralskolen.
Hillerup, Amtsfuldmægtig.
Holm, Justitsraad.
Jespersen, C., Landsoverretsprocurator.
Jespersen, O., Fuldmægtig paa Justitscomptoiret i Viborg.
Leth, J. N F, Adjunct ved Cathedralskolen.
Meyer, Ingenieurcapitain.

Møller, Chr., Landsoverretsprocurator.
Reiss, J. F., Adjunct ved Cathedralskolen.
Schiønning, N. L., Etatsraad og Justitiarius ved Landsoverretten.
Ursin, M. R., Sognepræst.
Wesenberg, A. S., Adjunct ved Cathedralskolen.
Ollgaard, N. E., Biskop over Viborg Stift.

Paa Landet.

Bruun, M. P., paa Bruunshaab, Fabrik-Eier.
*Fogh, O. C., Provst og Sognepræst i Rombrup. (III.)
Fønss, Godseier, til Ørslevkloster, Stænderdeputeret.
Gøttsche, H., Sognepræst til Vesterbelling.
Jacobsen, Forvalter ved Stamhuset Tiele.
Jørgensen, B., Fabrikmester paa Vibæk, ved Bruunshaab.
Roskiær, Appreteur og Spindemester; Bruunshaab.
Rørdam, H. C., Dr. theol., Sognepræst til Laastrup og Skals.
Schiørring, M. J., Sognepræst til Brorstrup.
Vistoft, S., Mechanicus og Maskinmester ved Fabriken Bruunshaab.

Ribe Stift.

Ribe.

Adler, P., Adjunct ved Cathedralskolen.
Frost, P. N., Dr. phil., Stiftsprovst og Sognepræst.
Müller, L. C., residerende Capellan og Sognepræst.
Müller, Tage Chr., Biskop over Ribe Stift.
Thorup, P. N., Dr., Professor, Rector ved Cathedralskolen.

Fredericia.

Bendtsen, Rector.
Boeck, Justitsraad og Herredsfoged.
Dræbye, J. C., Justitsraad, Byskriver.
Frisenberg, Capitain af Infanteriet.
Galskiøt, J., ordineret Catechet.
Hirsch, Lieutenant af Infanteriet.
Holstein, E., Kammerherre og Adjutant.
Honoré, P., Apotheker, Stadshauptmann.
Irminger, C. L. J., Kammerjunker, Adjutant, Premierlieut. i Søetaten.
Købke, v., Major af Ingenieur-Corpset.
Lunding, H. M. B., Overauditeur og Cabinetssecretair.
Lüttichau, A. C. A., Greve og Oberstlieutenant.
Mechlenburg, C. v., Capitain.
Nielsen, A., Regimentschirurg.
Næraae, Capitain af Infanteriet.

Rahbek, Cancellieraad, Byfoged.
Sprechler, Major af Ingenieur-Corpset.
Uldall, F. A., Dr. med. og Stadsphysicus.

I andre Stæder.

Bay, J. Cph., Overkrigscommissair, Postmester i Holstebro.
Carøe, H. F., Byskriver i Veile.
Estrup, C., Justitsraad, Borgemester i Colding, Stænderdeputeret.
Fibiger, J. A., Major, Sø- og Land-Krigskommissair.

Paa Landet.

Andresen, A. D., Sognepræst til Ho og Oxby.
Bloch, F. C., Sognepræst til Quong og Lyhne.
Bloch, V., Licent. theol., Sognepræst til Lønborg.
Bruun, H. H., Sognepræst til Hemmet og Sønder Vium.
Daugaard, J B., Provst og Sognepræst i Thorstrup og Horne.
Gyberg, H. F. J., Sognepræst til Jernved.
Hansen, K., Sognepræst til Feuling og Halsted.
Hiort, J., Cand. theol,, i Allerup Præstegaard, Sneum Sogn.
Melby, Sognepræst i Lemvig
Riegels, Generalkrigscommissair, i Snoghøi.
Teisen, M. P. Sognepræst til Lunde og Oudrup.
Thune, J., Provst og Sognepræst til Gauerslund og Vindinge.
Zahle, J. Ch. J., Provst og Sognepræst til Hveisel og Givskud.
Zeuthen, Mag. Art., Sognepræst til Grimstrup og Aarre.

Hertugdommet Slesvig.

Francke, C. C. Th., Dr. philos., Conrector i Flensborg.
Kastrup, Bogtrykker i Flensborg.
Petersen, H., Sognepræst til Oxbølle paa Als.

Hamborg.

Castilho-Baréto, Jos. Fel., General-Consul.

Vestindien.

Bagger, J. K., Præst paa St. Croix.
Hoskiær, D., Bogholder paa St. Thomas, const. Regieringsraad.

Sverrige.

Berling, C. Mag.. Bibliotheksamanuensis i Lund.
Bruzelius, M., Provst og Sognepræst i Løderup, Skaane.
Cojet, Hofmarskal og Baron, til Torup i Skaane.

Dahlbom, G., Dr. phil., Adjunct ved Lunds Universitet.
De la Gardie, Jac., Greve af, t. Løberød i Skaane, En af Rigets Herrer.
Faxe, W., Dr. theol., Biskop over Lunds Stift.
Genberg, P., Mag. docens ved Universitetet i Lund.
Gleerup, C. W. K., Universitetsboghandler i Lund.
Gyllenkrok, Frih., Overkammerj., til Bjørnstorp og Svenstrup, Skaane.
Kahl, Provst og Sognepræst i Lund.
Lundgren, G. T., Borger og Guldsmed i Malmø.
Ramel, H., Baron og Kammerherre, til Ovedskloster i Skaane.
Sjöcrona, C. H., til Hardeberge i Skaane, Lieutenant, m. m.
Trolle-Bonde, G., Greve af, til Säfstaholm og Trolleholm, En af Rigets Herrer, m. m.
Tullberg, H., Adjunct i de østerlandske Sprog, ved Lunds Universitet.
Westerstrøm, N. P., Provst og Sognepræst i Ausås, Skaane.
Wieselgreen, P., Provst og Sognepræst i Westerstad, Skaane.

Selskabets Bestyrelse.

J. E. Larsen, Professor, Formand.
C. Molbech, Justitsraad og Professor m. m., Secretair.
N. M. Petersen, Archivregistrator.
P. B. Jacobsen, Landsoverretsassessor.
H. M. Velschow, Professor.

A. Langball, Kgl. Fuldmægtig, Selskabets Casserer.

Selskabets Repræsentanter og Correspondenter i Provindserne.

P. Adler, Adjunkt, i Ribe.
N. L. C. Benzon, Provst og Sognepræst, i Ringsted.
J. B. Bruun, Cand. philos., Boghandler, i Aarhuus.
P. Dorph, Adjunkt, i Vordingborg.
P. E. Fischer, Slotspræst og Sognepræst, i Helsingør.
H. C. Hviid, Stiftsrevisor, i Maribo.
C. L. J. Irminger, Kammerjunker, Premierlieutenant i Sø-Etaten, m. m., i Fredericia.
C. Olsen, Amtsfuldmægtig, i Randers.
C. Paludan-Müller, Adjunkt, i Odense.
J. F. Reiss, Adjunkt, i Viborg.
E. P. Rosendahl, Rector, i Nykiøbing paa Falster.
D. Smith, Provst og Sognepræst, i Stege.

